

**MƏSUM İMAMLARIN
HƏYATI**

MEHDI PIŞVAYI

Kitabın adı:Məsum İmamların həyatı
Müəllif:.....Məhdi Pişvayi
Nəşr edən:.....
Çap növbəsi:.....Birinci
Çap tarixi:.....2005
Tiraj:.....3000

I FƏSİL

ƏMİRƏL-MÖMİNİN ƏLİ İBN ƏBUTALİB ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- *Əli (əleyhissəlam) Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) qucağında
- * İlk müsəlman olmuş şəxs
- * Böyük bir şücaət
- * Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) xüsusi nümayəndəsi
- * İki əsas yol ayrıcı
- * Üç cəbhədə mübarizə

Əmirəl-möminin Həzrət Əli əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat

Həzrət Əli (əleyhissəlam) «Amul-fil»-in (fil ilinin) otuzuncu ilində (hicrətdən iyirmi üç il əvvəl) rəcəb ayının on üçü Kəbə evində dünyaya göz açmışdır.¹ Atası Əbutalib², anası Fatimə Əsəd qızı olmuşdur. Hicrətin qırxıncı ili ramazan ayının iyirmi birində Kufə şəhərində şəhadətə qovuşmuşdur. Müqəddəs məzarı Nəcəf şəhərindədir.

Həzrət Əli əleyhissəlamın həyatının bölmələri

Həzrət Əli əleyhissəlamın besətdən (Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və əlih) peyğəmbərliyə seçilməzdən) on il qabaq dünyaya gəlməsini, İslami hadisələrdə Peyğəmbərlə (səlləllahu əleyhi və əlih) çiyin-çiyinə olmasını və o Həzrətin vəfatından sonra otuz il yaşamasını nəzərə almaqla onun (Həzrət Əlinin) altmış üç illik mübarək ömrünü aşağıdakı beş hissəyə bölmək olar:

- 1) Təvəllüddən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih) besətinə qədər;
- 2) Besətdən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih) Mədinəyə hicrətinədək;
- 3) Hicrətdən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih) vəfatınadək;
- 4) Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih) vəfatından Əli əleyhissəlamın xəlifə olmasına qədər;
- 5) Həzrət Əli əleyhissəlamın xəlifəlik dövrü (şəhadətinə qədər).

¹ Mürucuz-zəhəb (Məs'udi), 21965, 2, səh. 349; Təzkirətül-xəvas, səh. 10; Nurul-əbsar... (Mö'min Şəblənci) səh. 76.

² Əli (ə)-in atasının adının İmran və künyəsinin Əbu Talib olması və ya müstəsna olaraq adının elə künyəsi olması yaxud, onun Əbdümənaf olması barədə nəzər müxtəlifliyi vardır. Şiə alimləri arasında "rical" katiblərindən olan Cəmaləddin Əhməd ibn Ənbə (təv. 828 hicri) üçüncü nəzəri səhih hesab etmişdir. ("Ümdətüt-talib fi mənəqibi Ali Əbi Talib", səh. 20-21)

1. Əli əleyhissəlamın dünyaya gəlməsindən Həzrət Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) besətinə (peyğəmbərliyə seçilməsinə) qədər

Yuxarıda qeyd etdik ki, əgər Əli əleyhissəlamın ömrünü beş hissəyə bölsək birinci hissə o Həzrətin təvəllüdündən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) besətinə qədərki dövrü əhatə edəcək. Əli əleyhissəlamın ömrünün bu hissəsi on ildən çox deyil. Çünki Həzrət Əli (əleyhissəlam) doğulanda Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) artıq otuz yaşı var idi və o, peyğəmbərliyə qırx yaşında olarkən yetişmişdir. Deməli, Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) Peyğəmbər seçilərkən Əli əleyhissəlamın cəmi on yaşı var idi.

Əli (əleyhissəlam) Peyğəmbər qucağında

Əli (əleyhissəlam) ömrünün həssas olan ruhi və fiziki cəhətdən formalaşma dövrünü Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) peyğəmbərin evində və onun təlim-tərbiyəsi altında keçirmişdir. İslam tarixçiləri bu barədə yazırlar:

«Bir il Məkkədə aclıq üz vermişdi. Bu zaman peyğəmbərin əmisi Əbutalib böyük bir ailəyə başçılıq edirdi. Onları çox çətinliklə dolandırırdı. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Bəni-Haşim tayfasının varlılarından olan digər əmisi Abbasa təklif etdi ki, Əbutalibin dolanışığına kömək etmək məqsədilə gedib hərəməz onun bir uşağını götürüb öz evimizdə saxlayaq. Abbas Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) bu təklifi ilə razılaşdı. Beləliklə də, Abbas Cəfəri, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) isə Əli əleyhissəlamı öz öhdəsinə götürüb öz evlərinə apardılar. Əli (əleyhissəlam) Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) Peyğəmbər seçilənədək onun evində qaldı. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) peyğəmbərliyə seçildikdən dərhal sonra Əli (əleyhissəlam) onun peyğəmbərliyini təsdiq edib onun ardıcılı oldu.¹»

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Əli əleyhissəlamı öz öhdəsinə götürərkən buyurmuşdur: «O kəsi seçdim ki, Allah –taala da onu mənim üçün seçmişdir.²»

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) öz uşaqlıq illərini babası Əbdül Mütəllibin vəfatından sonra əmisi Əbutalibin evində keçirtdiyinə görə istəyirdi ki, böyüdükdən sonra Əbutalibin uşaqlarından birini öz öhdəliyinə götürsün. Beləliklə də, əmisi Əbutalibin və Fatimə Əsəd qızının onun üçün çəkdikləri əziyyətlərin əvəzini çıxsın. Əbutalibin uşaqları arasında Əli əleyhissəlamı Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) gözü tutmuşdu.

¹ İbn Əsir: Əl-Kamilu fit-tarix .c.2, s-58; İbn Hişam: Əs-sirətün-nəbəviyyə, Təhqiqi-Mustəfas-Siqə; Təbəri: Tarixül-üməm vəl-mülük; Darul-qamusul-hədis, c.2, səh.213; İbn Əbil-Hədid: Şərhi Nəhcül-bəlağə, c.13, səh.119.

² Əbul-Fərəc İsfahani, Məqatilit-talibin, səh.15.

Əli (əleyhissəlam) öz xəlifəlik dövründə «Qasiə» xütbəsində uşaqlıq illərinin tərbiyəsinə işarə edərək buyurmuşdur: «Siz (peyğəmbərlərin səhabələri) mənim peyğəmbərlə yaxın qohumluğumu və mənim onunla olan xas mövqeyimi yaxşı bilirsiniz. Bilirsiniz ki, mən uşaq olarkən Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) məni öz qucağına alıb bağrına basar və məni öz yatağında yatızdırardı. Belə ki, mən onun bədənində yapışaraq onun iyini hiss edərdim. O, mənə yemək yedizdirərdi.

Mən anasının ardınca düşən uşaq kimi həmişə onun ardınca düşərdim. Gündə bir əxlaqi məsələni mənə öyrədər və tapşırırdı ki, ona riayət edim.»¹

Əli (əleyhissəlam) hira² mağarasında

Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) peyğəmbərliyə seçilməzdən qabaq ilin bir ayını Hira mağarasında keçirərdi. (Hira Məkkənin Şimal səmtində bir dağdır. Həmin dağın başında bir mağara var. Mağaranı dağın adı ilə əlaqədar olaraq Hira mağarası adlandırmışlar.) Bu bir ay ərzində ibadətə məşğul olardı. Əgər bir nəfər ac onun yanına getsəydi, ona yemək verərdi. Bir ay başa çatdıqdan sonra əvvəl gəlib Kəbəni yeddi, ya da müəyyən bir miqdarda təvaf edib sonra evə qayıdardı.³

Tarixi faktlardan məlum olur ki, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Əli əleyhissəlama olan xüsusi əlaqəsinə görə onu da özü ilə Hira mağarasına aparardı.

Vəhy mələyi (Cəbrail) ilk dəfə Hira mağarasına gəlib Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) Allah-taala tərəfindən peyğəmbərliyə seçilməsi xəbərini çatdıranda, Həzrət Əli (əleyhissəlam) da onun yanında idi. O gün də peyğəmbərin Hira mağarasına ibadətə gedən ayın günlərindən biri idi.

Əli (əleyhissəlam) «Qasiə» xütbəsində bu barədə buyurur: «Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) hər il Hira mağarasına ibadətə gedərdi. Məndən başqa heç kim onu görməzdi... Ona ilk dəfə vəhy nazil olan zaman mən Şeytanın fəryadını eşitdim. Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) dedim: “Bu nə qışqırıqdır?” Cavab verdi ki, bu, Şeytanın qışqırığıdır. Qışqırmasının səbəbi də odur ki, o, camaatı yer üzündə aldatmaqdan naümid oldu. Mən eşidənləri sən də eşidirsən, mən görənləri sən də görürsən. Təkcə fərquimiz budur ki, sən Peyğəmbər deyilsən. Sən mənim vəzirəm, canişinimsən və xeyir-bərəkətlisən.»

Bu ifadənin Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) Peyğəmbər olduqdan sonra Hira mağarasındakı ibadətlərinə aid olmasının mümkünlüyünə baxmayaraq, ötən sübutlardan və peyğəmbərin Hira mağarasında ibadətə məşğul olmasının adətən

¹ Nəhcül-bəlağə, 192-ci xütbə (Sübhi Salehin redaktəsi olan nüsxə).

² Hira mağarası Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) orada peyğəmbərliyə seçildiyi yerdir. Bə'ziləri onu Həra kimi tələffüz edir. Lakin doğru tələffüzü Hiradır. (Mütərcimdən)

³ İbn Hişam: Sireyi Nəbəviyyə, c.1, səh.252.

peyğəmbərlikdən qabaq olmasından başa düşmək olar ki, bu ifadə peyğəmbərlikdən qabaqkı dövrə aiddir.

Hansı halda olursa-olsun bu ifadə bunu göstərir ki, Əli (əleyhissəlam) ruhunun paklığı və uşaqlıq dövründən Peyğəmbər tərbiyəsi ilə tərbiyələnməsi nəticəsində elə uşaqlıq dövründən adi insanların eşitmədiyi və görmədiyi (və yalnız peyğəmbərlərin eşidib gördüyü) şeyləri eşidib və görüb.

İbn Əbil Hədid Nəhcül-bəlağənin şərhində yazır:

«Səhih¹ kitablarında rəvayət olunmuşdur ki, Cəbrail birinci dəfə peyğəmbərə nazil olub onun Peyğəmbər seçildiyini bildirdikdə Əli (əleyhissəlam) da peyğəmbərin yanında idi.²»

2. Besətdən Peyğəmbərin hicrətində

Həzrət Əli əleyhissəlamın ömrünün ikinci hissəsini besətdən Mədinəyə hicrətə qədərki dövr təşkil edir. Bu hissə on üç ildən ibarətdir. Həzrət Əli əleyhissəlamın İslamın dirçəlişi yolunda göstərdiyi bir sıra şücaətlər və xidmətlər bu hissəyə aiddir. Elə xidmətlər ki, İslamda Əli əleyhissəlamdan başqa heç kimə nəsib olmayıb.

İslamı qəbul etmiş ilk insan

Əli əleyhissəlamın bu dövrdəki ilk iftixarı onun ilk növbədə İslamı qəbul etməsidir. Daha dəqiq desək, Əli (əleyhissəlam) bu dövrdə özünün əvvəldən olan İslami əqidəsini aşkar etmişdir. Əli (əleyhissəlam) əvvəldən təkəllahlığa inanmış və əsla bütperəst olmamışdır.² Yəni, Əli əleyhissəlamın İslamı qəbul etməsi bu mənaya deyil ki, o, bütperəstlikdən əl çəkmiş və İslamı qəbul etmişdir. (Ancaq peyğəmbərlərin digər səhabələrinin İslamı qəbul etmələri bu mənaya aiddir.)

İslamı qəbul etməkdə irəli düşmək elə bir dəyər, fəzilətdir ki, Quran açıq-aşkar ona işarə edərək buyurmuşdur: **«Bir də öndə olanlar, öndə olanlar! Bunlar [Allahın dərgahına, Allahın lütfünə və mərhəmətinə] yaxın olanlardır.»³**

Quranın İslamı qəbul etməkdə irəli düşməyə xüsusi diqqəti o qədərdir ki, hətta Məkkənin fəthindən qabaq müsəlman olanlar Məkkə fəthində sonra müsəlman olanlardan üstün sayılır. Gör indi hicrətdən qabaq müsəlman olanlar nə dərəcədədir? **«Sizlərdən [mal-dövlətini] fəthdən [Məkkənin fəthindən] əvvəl [Allah yolunda] sərf edənlər və [müsrüklərə qarşı] vuruşanlar [başqaları ilə]**

¹ Səhih kitablar sünni məzhəbinin mö'təbər bildiyi altı kitabdır. O kitablar bunlardır: **1)** Səhihi-Müslim. **2)** Səhihi-Buxari. **3)** Sünəni-Termizi. **4)** Sünəni-İbn Məcə. **5)** Sünəni-Nəsai. **6)** Sünəni-İbn Davud. (Mütərcimdən)

² Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil Hədid), səh.208.

³ Əxtəb Əl-Mənaqibi Xarəzm, səh.18.

³ "Vaqiə" surəsi, ayə 10-11.

eyni deyillər. Onlar [mallarını Allah yolunda] fəthdən sonra sərif edib döyüşənlərdən dərəcə etibarı ilə daha üstündürlər. Bununla belə, Allah-taala onların hamısına [həm birincilərə, həm də ikincilərə] ən gözəl mükafat [Cənnət] vəd buyurmuşdur.»¹

Məkkənin fəthindən (hicrətin səkkizinci ilindən) qabaq müsəlman olanların dərəcələrinin üstün olması ona görədir ki, onlar İslamı qəbul edəndə İslam dini hələ Ərəbistan yarımadasına tam yayılmamışdı, müşriklərin qərargahı olan Məkkə şəhəri İslamın düşməni olaraq qalırdı. Müsəlmanlar hələ qorxu içərisində yaşayırdılar. Düzdür, müsəlmanlar Mədinəyə hicrət etdikdən və Mədinənin böyük qəbilələri Ovs və Xəzrəcin və bir çox başqa qəbilələrin İslama gəlməsindən sonra müsəlmanlar bir qədər gücləndilər və bir çox müharibələrdə meydandan qalib kimi çıxdılar. Belə bir zamanda İslamı qəbul etmək böyük üstünlüyə malikdirsə, şübhəsiz ki, İslamın ilkin çağlarında (hicrətdən qabaq) Qüreyşin və bütürəstlərin camaata meydan oxuduqları bir dövrdə İslamı qəbul etmək daha çox üstünlüyə malik olmalıdır. Buna əsasən də, peyğəmbərin səhabələri arasında İslamı qəbul etməkdə irəli düşmək (və hətta birinci olmaq) böyük bir şərəfdir.

Beləliklə də, Əli əleyhissəlamın İslamı birinci qəbul etməsinin də nə dərəcədə üstün olması məlum olur.

Əli əleyhissəlamın ilk müsəlman olması haqda sübutlar

Əli əleyhissəlamın birinci şəxs olaraq İslamı qəbul etməsi haqda kitablarda o qədər sübutlar qeyd etmişlər ki, onların hamısını bu kitabda qeyd etmək mümkün deyil. Ancaq nümunə üçün onların bir neçəsini oxucuların nəzərinə çatdırırıq:

a) Hamidan əvvəl Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) özü Əli əleyhissəlamın İslamı birinci qəbul etməsini təsdiqləmiş və camaat arasında buyurmuşdur: «*Qiyamət günü Kövsər (hovuzunun) bulağının başında mənə birinci birləşən şəxs İslamı birinci qəbul etmiş şəxs Əli ibn Əbutalib olacaqdır.*»²

b) Alimlər və rəvayətçilər söyləmişlər:

«*Həftənin birinci günü Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) Peyğəmbər seçildi və Əli (əleyhissəlam) səhərişi gün onunla birgə namaz qıldı.*»³

v) Həzrət Əli (əleyhissəlam) özü «Qasiə» xütbəsində buyurur: «O vaxt (İslamın təzəcə vaxtı) İslam dini peyğəmbərlə Xədicənin evindən başqa yerdə yox idi. Mən isə onların üçüncüsü idim. Vəhy və nübüvvət iyini duyur və görürdüm.»

q) Həzrət Əli (əleyhissəlam) başqa bir hədisdə özünün İslamı qəbul etməkdə irəli düşməsi barədə belə buyurmuşdur: «*İlahi! Mən Sənin yoluna gəlmiş ilk şəxsəm. İlk dəfə olaraq mən Sənin xəbərini eşitdim və Peyğəmbərin (səlləllahu*

¹ “Hədid” surəsi, ayə 10.

² Əl-İstiab fi mərifətil əshab, c.3, səh.28. və buna oxşar çoxlu sayda hədislər.

³ İbn Əbil Hədid, Şərhi Nəhcül-bəlağə, c.13, səh.229.

əleyhi və alih) dəvətini qəbul etdim. O vaxt məndən başqa ancaq Peyğəmbər namaz qılırdı.»

d) Əli (əleyhissələm) buyurardı: *«Mən Allah bəndəsi, peyğəmbərin qardaşı və çox doğru danışan bir şəxsəm. Bu sözü məndən başqa kim deyərsə, bilin ki, o yalançıdır. Mən camaatdan yeddi il qabaq Peyğəmbərlə birgə namaz qılmışam.»¹*

e) Üfeyr ibn Qeys Kendi deyir: *«Mən cahiliyyət dövründə ətriyyət satıcısı idim. Ticarət səfərlərimin birində Məkkəyə getdim və (Məkkə tacirlərindən biri olan) Abbasın qonağı oldum. Günlərin birində Məscidül-həramda Abbasla birgə oturmuşduq. Günəş göyün ortasına çatanda, sifəti parlaq ay parçasına bənzər bir cavan kişi məscidə gəldi. Göyə baxdı və sonra üzünü Kəbəyə çevirərək namaz qılmağa başladı. Bir az keçməmiş gözəl bir gənc oğlan da gəlib ona qoşularaq onun sağında durdu. Sonra çadraya bürünmüş bir qadın gəlib o iki nəfərin arxasında durdu. Beləliklə, üçü də namaz qılmağa başladı.*

Mən (bütprəstliyin mərkəzi olan Məkkədə üç nəfərin ayrı dinə sitayiş etməsindən) çox təəccübləndim. Üzümü Abbasa tutub dedim: “Bu çox böyük hadisədir!” O da mənə dedi: “Bu üç nəfəri tanıyırsan?” Dedim ki, xeyr. Abbas dedi: “Birinci gəlib hamıdan qabaqda duran mənim qardaşım oğlu Məhəmməd ibn Abdullahtır. İkinci gələn başqa bir qardaşımın oğlu Əli ibn Əbutalibdir. Üçüncü gələn də, Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) həyat yoldaşdır. Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) iddia edir ki, onun dini Allah-taala tərəfindən nazil olub. İndi yer üzündə bu üç nəfərdən başqa heç kim bu dinə qulluq etmir.»²

Bu hadisədən çox gözəl məlum olur ki, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) dəvətini əvvəllər həyat yoldaşı Xədicədən başqa ancaq Əli (əleyhissələm) qəbul etmişdir.

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hamisi və canişini

İslam peyğəmbəri öz dəvətini üç il gizli saxladı. Ancaq xüsusi və gizli şəkildə dəvətini həyata keçirirdi. Kimdə qəbul hissi görürdüsə, onu da İslama dəvət edirdi.

Üç ildən sonra vəhy mələyi nazil olub bildirdi ki, Peyğəmbər dəvətini aşkara çıxartmalı və ilk növbədə öz qohum-əqrabasından başlamalıdır.

*Bu barədə Allah-taala Quranda belə buyurmuşdur: **Və ən yaxın qohumlarını qorxut! Sənə tabe olan möminləri qanadın altına al! [Onlarla yumşaq davran, nəzakətlə rəftar et, köməklərinə çat!] Əgər [yaxın qohumların] sənə qarşı çıxsalar, onlara belə de: «Şübhəsiz ki, mən sizin əməllərinizdən uzağam³!»***

¹ Tarixül-üməm vəl-mülük, c.2, səh.57.

² Tarixül-üməm vəl-mülük, c.2, səh.212.

³ “Şüəra” surəsi, ayə 214-216.

Ümumi və aşkar dəvətin qohum-əqrəbadan başlanmasının səbəbi odur ki, əgər bir nəfərin dəvətini onun öz qohum-əqrabası qəbul etməsə, onun sözü başqalarına əsla təsir göstərməyəcəkdir. Çünki yaxın qohum-əqrəba onun pis və yaxşı cəhətlərinə çox gözəl bələddirlər. Bu səbəbdən onların iman gətirməsi, peyğəmbəri təsdiq etməsi onun doğruluğuna sübut hesab olunur. Əksinə, qohum-əqrəba onun dəvətini qəbul etmədikdə bu, iddianın düzgün olmadığını bildirir. Buna görə də, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Əli əleyhissəlamı tapşırırdı ki, Bəni-Haşim qəbiləsinin qırx beş nəfər böyük şəxsiyyətlərini nahara qonaq çağırıb onlar üçün ət yeməyi bişirsin. Süfrəyə süd qoymağı da unutmasın.

Qonaqlar hamı bir nəfər kimi təyin olunmuş vaxtda gəlib çıxdılar. Yemək yeyildikdən sonra Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) əmisi Əbu-Ləhəb öz yersiz söhbətlərilə məclisi bir-birinə vurub məclisin hazırlığını aradan apardı. Beləliklə də, məclis heç bir nəticə vermədən başa çatdı. Qonaqlar da durub hərə öz evinə getdi.

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) qərara gəldi ki, səhəri gün yenə qohumlarını nahara dəvət etsin və Əbu-Ləhəbdən başqa dünün gələnlərin hamısını bir daha evə çağırınsın. Yenə Əli (əleyhissəlam) qonaqlar üçün yemək və süd hazırlayaraq qohumları nahara və peyğəmbərin söhbətinə qulaq asmaq üçün evə çağırırdı. Qonaqlar yenə də təyin olunmuş vaxtda gəlib çıxdılar. Yemək yeyildikdən sonra Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) söhbətə başlayaraq buyurdu: *«Mənim öz qohumlarım üçün gətirdiyim şeydən yaxşı bir şey heç kim öz qohumları üçün gətirməyib. Mən sizin üçün dünya və Axirət xeyrini gətirmişəm. Allahım mənə əmr edib ki, sizi tövhidə, təkallahlığa və öz nübüvvətimə dəvət edim. Bu işdə kim mənə kömək etməklə mənim qardaşım, varisim və sizin aranızdakı nümayəndəm olar?»*

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) bunu deyib bir az sükut etdi. İstəyirdi görsün kim onun sualına müsbət cavab verəcək. Ancaq bütün məclisi sükut bürümüşdü. Hamı təəccüblü halda başını aşağı salıb fikirləşirdi. Bu zaman on dörd yaşlı¹ Əli ibn Əbutalib məclisin sükutunu pozaraq ayağa qalxdı, üzünü Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) tutub buyurdu: *«Ey Allahın Rəsulu! Mən bu işdə sənə kömək edərdəm!»* Bunu deyib peyğəmbərlə beyət etmək üçün (razılıq əlaməti olaraq) əlini ona tərəf uzatdı. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Əli əleyhissəlamı əmr etdi ki, yerində əyləşsin.

İkinci dəfə Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) öz sözlərini yenə təkrar etdi. Yenə də Əli (əleyhissəlam) ayağa qalxıb bu işə hazır olduğunu

¹ Əli (ə)-in müsəlman olduğu, həmçinin Peyğəmbər (s)-i himayət edəcəyini e'lan etdiyi vaxt yaşının neçə olduğu barədə əlavə mə'lumat almaq üçün "Şər'i Nəhcül-Bəlağə", c. 13, səh. 234-235; "Rövzətül-kafi", səh. 339-a müraciət edin.

bildirdi. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ikinci dəfə də Əli əleyhissələma oturmasını əmr etdi.

Üçüncü dəfə də Əli əleyhissələmdan başqa peyğəmbərə cavab verən olmadı. Təkcə Əli (əleyhissələm) ayağa qalxıb Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) müqəddəs fikrini dəstəklədi. Bu vaxt Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) əlini Əli əleyhissələmin əlinin üzərinə qoyaraq Bəni-Haşim qəbiləsinin böyükləri arasında Əli (əleyhissələm) barədə öz tarixi cümləsini buyurdu: «*Ey mənim qohum-əqrəbam! Əli mənim qardaşım, varisim və sizin aranızda xəlifəmdir (canişinimdir).*»¹

Beləliklə, sonuncu peyğəmbərin birinci xəlifəsi İslamın əvvəllərində və çox az insanın müsəlman olduğu bir dövrdə təyin olundu.

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) öz peyğəmbərliyini Əli əleyhissələmin İmaməti ilə bir gündə qeyd etməsi, yəni, Peyğəmbər camaata (qohum-əqrəbasına) «mən sizin peyğəmbərinizəm» buyurduğunu «Əli mənim canişinimdir» buyurduğu ilə birgə qeyd etməsi İslam dinində İmamət məqamının nə dərəcədə yüksək olduğunu sübut edir. Bundan məlum olur ki, bu iki məqam (nübüvvət və İmamət məqamı) bir-birindən ayrı deyil və İmamət məqamı nübüvvətin təkmil edicisidir.

Böyük bir şücaət

Bəsətin on üçüncü ili zilhiccə ayının on üçündə peyğəmbərlə Yəsrrib (Mədinə) şəhərinin sakinləri arasında ikinci Əqabə peymanı bağlanır. Mədinəlilər peyğəmbərin Yəsrribə gəlməsini istəyərək bildirdilər ki, onlar peyğəmbəri himayə və müdafiə edəcəklər. Həmən günün səhərindən etibarən Məkkə müsəlmanları yavaş-yavaş Yəsrribə köçməyə başladılar. Bundan xəbər tutan müşriklər bildilər ki, İslam dini üçün yeni mərkəz qurulur və bu onlar üçün böyük bir təhlükə yaradır. Onlar qorxurdular ki, Peyğəmbər Yəsrribə köçdükdən sonra çəkdiyi əzab-əziyyətlərin, müşriklərin ona və müsəlmanlara qarşı göstərdiyi təzyiqlərin intiqamını almaq fikrinə düşüb müşriklərlə müharibəyə başlayacaq. Əgər müharibə etmək fikri də olmasa, Qüreyş tayfasının (Məkkənin) Yəsrrib şəhərinin kənarından keçdiyi Şam (indiki Dəməşq) şəhəri ilə Məkkəni birləşdirən ticarət yolunun qarşısını kəsəcək. Bu təhlükənin qarşısını almaq üçün bəsətin on dördüncü ili səfər ayının sonunda «Darun-nədvə»də – Məkkənin şura yığıncağında yığılıb təkliflər irəli sürdülər. Bəziləri belə təklif verdilər ki, Məhəmmədi (səlləllahu əleyhi və alih) ya sürgün etsinlər, ya da həbsə alsınlar. Ancaq bu təklif hamı tərəfindən qəbul olunmadı. Çox götür-qoy etdikdən sonra nəhayət belə qərara gəldilər ki, peyğəmbəri öldürsünlər. Ancaq onu öldürmək heç

¹ Tarixül-üməm vəl-mülük, c.2, səh.217; Əl-Kamilu fit-tarix, c.2, səh.63; Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil Hədid), c.13, səh.211.

də asan iş deyildi. Çünki əgər onu öldürsələr, Bəni-Haşim sakit oturmayıb ayağa qalxacaq və qatildən qisas tələb edəcəkdilər. Nəhayət belə planlaşdırdılar ki, hər qəbilədən bir nəfər (gənc) yığışib gecə vaxtı Məhəmmədi (səlləllahu əleyhi və alih) yuxuda olarkən qətlə yetirsinlər. Belə olduqda qatil təkcə bir nəfər olmayacaq və Bəni-Haşim qisas tələb edə bilməyəcək. Çünki Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) qətlində hər bir qəbilənin nümayəndəsi var və onlar bütün qəbilələrlə vuruşa bilməzlər. Çarəsiz qalıb Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) qan bahasını (qan pulunu) almaqla kifayətlənəcəklər. Beləliklə də, hər şey bitəcək.

Bu planı həyata keçirmək üçün müşriklər rəbiül-əvvəl ayının birinci gecəsini təyin etdilər.

Allah-taala Quranda müşriklərin irəli sürdükləri hər üç təklifi açıqlayaraq buyurmuşdur: **«[Ya Məhəmməd!] Yadına sal ki, bir zaman kafirlər səni həbs etmək və ya öldürmək, yaxud da [Məkkədən] çıxarıb qovmaq üçün [Darun-nədvədə] sənə qarşı hiylə qururdular. Allah onların da [bu hiyləsinə qarşı] tədbir tökdü. Allah tədbir tökənlərin ən yaxşısıdır¹.»**

Müşriklərin bu pis təklifindən sonra vəhy mələyi nazil olub Peyğəmbəri (səlləllahu əleyhi və alih) bu işdən xəbərdar etdi və bildirdi ki, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) (doğma vətəni olan) Məkkəni tərk edib, Yəsribə getməlidir.

Burada Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Məkkədən çıxmaq üçün «iz itirmək» taktikasından istifadə etməli idi. Buna görə də, canından keçmiş şücaətli, ürəkli bir nəfər lazım idi ki, gecəni peyğəmbərin yatağında yatsın. Beləliklə, evi mühasirəyə almış müşriklər yatan şəxsin Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) olduğunu güman edib bütün nəzərlərini evə cəlb etsinlər və yollara nəzarət etmək fikrindən daşınınsınlar. Belə bir şəxs Əli əleyhissəlamdan başqa kim ola bilərdi?

Bu səbəbdən Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Əli əleyhissəlamı müşriklərin qurduğu hiylədən agah edib ona dedi ki, bu gecə o, peyğəmbərin yerində yatmalı və Peyğəmbərin yatarkən üstünə örtüyü yaşıl parçanı üstünə çəkib kafirlərin fikrini özünə cəlb etməlidir. (Bu yolla onlar məni təqib edə bilməyəcəklər.)

Əli (əleyhissəlam) peyğəmbərin dediyi kimi də etdi.

Müşriklər gecə olan kimi Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) evini mühasirəyə aldılar. Səhərə yaxın əllərində qılınc Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) evinə tökülüşdülər. Bu vaxt Əli (əleyhissəlam) yataqdan qalxdı. Səhərə qədər planlarını dəqiqliklə və yüz faiz həyata keçdiyini güman edən müşriklər yataqda olan şəxsin Əli (əleyhissəlam) olduğunu gördükdə, bərk qəzəblənərək Əli əleyhissəlamdan soruşdular: “Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) hardadır?”

¹ “Ənfal” surəsi, ayə 30.

Əli (əleyhissəlam) onların cavabında buyurdu: “Məgər Məhəmmədi (səlləllahu əleyhi və alih) mənə tapşırırdınız ki, indi də məndən istəyirsiniz? Siz elə iş gördünüz ki, o evini atıb getməli oldu.” Vəziyyəti belə görən müşriklər Əli əleyhissəlamı tutub (Təbərinin dediyinə görə) ona əziyyət verməyə başladılar. Onu Məscidül-hərəmə aparıb bir az saxladıqdan sonra buraxdılar. Sonra Peyğəmbəri (səlləllahu əleyhi və alih) tutmaq məqsədilə Yəsribə tərəf hərəkət etdilər.

Bu zaman Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Sur mağarasında gizlənmişdi.¹

Qurani-Məcidi Əli əleyhissəlamın fədakarlığını əbədi tarixə yazaraq bir ayədə bu məsələyə toxunmuş və Əli əleyhissəlamı canını Allah-taala yolunda fəda edən şəxs kimi qələmə vermişdir: **«İnsanlardan eləsi də var ki, Allah-taalanın razılığını qazanmaq yolunda [Allah Rızası üçün] öz canını fəda edər. Allah-taala Öz bəndələrinə qarşı çox mehribandır.»** (“Bəqərə” surəsi, ayə 207)

Təfsirçilər deyirlər: «Bu ayə Əli əleyhissəlamın böyük fədakarlığı, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) yatağında yatması barədə nazil olmuşdur”. (O gecə İslam tarixində «Leylətul-məbit» adı ilə məşhur olmuşdur.)

Əli əleyhissəlamın özü də Ömər əmrilə xəlifə təyin etmək üçün təşkil olunmuş altı nəfərlik şurada bu məsələyə toxunaraq şura üzvlərinə meydan oxumuş və buyurmuşdur: **«Sizi and verirəm Allaha, deyin görüm o təhlükəli gecədə Peyğəmbər Sur mağarasına gedərkən kim onun yerində yatıb özünü Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) qalxan etdi?»**

Hamı «Səndən başqa heç kim» deyər cavab verdilər.²

3. Hicrətdən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatınadək

Əli (əleyhissəlam) Peyğəmbərin qardaşı

İslami qardaşlıq və qardaşlıq siğəsi İslam dininin ictimai qanunlarındanır. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) müxtəlif yollarla bu əlaqəni (qardaşlıq əlaqəsini) yaratmaq və onu genişləndirmək üçün çox səylər etmişdir. O cümlədən, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Yəsribə³ gəldikdən sonra mühacirlər (hicrət etmiş müsəlmanlar) və ənsar (Peyğəmbərin Mədinədəki silahdaşları) arasında qardaşlıq əlaqəsi yaratmaq fikrinə düşdü. Buna görə də, bir gün müsəlmanlar arasında ayağa qalxıb buyurdu: **«Allah xatirinə bir-birinizlə iki-iki (bir mühacirlə**

¹ İbn Hişam, Sirətun-nəbəviyyə, c.2, səh.124-128.

² Əl-Xisal, c.2, səh.560; Ehticaci-Təbərsi, c.1, səh.75.

³ Yəsrib şəhəri Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hicrətindən sonra «Mədinətur-rəsul» adlandırıldı. Mə'nası Peyğəmbər şəhəri deməkdir. Sonralar qısa olaraq Mədinə adı ilə məşhur oldu.(Mütərcimdən)

bir ənsar) qardaş olun.» Bundan sonra müsəlmanlar iki-iki qardaş oldu və beləliklə, onlar arasında mehribançılıq daha da artdı.

Bu qardaşlıq əlaqəsi qardaş olmaq istəyən iki nəfərin imanı və fəzilətinin bir-biri ilə münasib gəlməsi şərtilə icra olunurdu. Bunu bir-birilə qardaş olanların vəziyyətindən də müşahidə etmək olar.

Müsəlmanlar bir-biri ilə qardaş olduqdan sonra Əli (əleyhissəlam) tək qaldı. Yaşarmış gözlərlə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hüzuruna gəlib buyurdu: «*Məni heç kimlə qardaş etmədin.*» Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurdu: «*Sən hər iki dünyada mənim qardaşımсан!*»¹ Sonra özü ilə Əli (əleyhissəlam) arasında qardaşlıq siğəsi oxudu.²

Bu məsələ Əli əleyhissəlamın fəzilət və əzəmətinin nə dərəcədə olduğunu göstərməklə yanaşı, həm də Əli əleyhissəlamın peyğəmbərə nə qədər yaxın olduğunu göstərir.

Əli (əleyhissəlam) döyüş meydanlarında

Əli əleyhissəlamın həyatı Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hicrətindən o Həzrətin vəfatına qədər çoxlu hadisələrlə, xüsusən döyüş meydanlarında göstərdiyi hünər və şücaətlərlə doludur.

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Mədinəyə hicrət etdikdən sonra müşriklər və yəhudilərlə bir çox müharibələr aparmışdır. Bu müharibələrin iyirmi yeddisinə (böyükü-küçüklü) peyğəmbərin özü komandanlıq etmiş və iyirmi yeddi döyüşün iyirmi altısında Əli (əleyhissəlam) iştirak etmişdir. Təkcə Təbuk döyüşündə Əli (əleyhissəlam) iştirak etməmişdir. Onda da Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) əmrilə Mədinədə qalmışdır. Çünki münafıqlar peyğəmbərin olmamasından istifadə edib Mədinədə çevrilmiş edə bilərdilər. Buna görə də, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Əli əleyhissəlamı Mədinədə saxlamışdı ki, münafıqların çevrilişinin qarşısını alsın.

Bu müharibələrin hamısı haqqında danışmaq bu kitabın tutumundan xaric olduğu üçün təkcə Əli əleyhissəlamın Peyğəmbər dövründəki dörd əsas müharibədə göstərdiyi hünər və şücaətlərdən söhbət edəcəyik.

1) Əli (əleyhissəlam) Bədr döyüşündə

Hamıya məlumdur ki, Bədr döyüşü müsəlmanlarla müşriklər arasında baş vermiş ilk döyüşdür. Bu döyüş ilk döyüş olduğundan iki tərəf arasında bir imtahan rolunu oynayır və bu döyüşdə hər hansı tərəfin qalib gəlməsi çox mühüm idi.

Bədr döyüşü hicrətin ikinci ilində baş vermişdir. Hicrətin ikinci ili Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) xəbər çatır ki, Qüreyşin ticarət karvanı İslamın köhnə

¹ Əl-Mustədrəku ələs-səhihəyn, c.3, səh.35.

² Əl-İstiabu fi mə'rifətül-əshab, c.3, səh.35.

düşməni olan Əbu Süfyanın başçılığı ilə Şamdan Məkkəyə qayıtmaq istəyir. Əvvəldə dediyimiz kimi Şama gedən ticarət yolu Mədinənin kənarından keçirdi.

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) mühacir və ənsardan təşkil olunmuş üç yüz on üç nəfərlik bir ordu götürüb Qüreyşin karvanını ələ keçirtmək məqsədilə Bədr məntəqəsinə yola düşdü.

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) bu hərəkətdən məqsədi müşriklərə əsas ticarət yolunun müsəlmanların əlində olduğunu çatdırmaq idi. Əgər müşriklər İslamı yaymaqda müsəlmanlara mane olmaqla onları rahat buraxmasalar, müsəlmanlar da onların əsas ticarət yolunu kəsəcəklər.

Müsəlmanların hərəkətindən xəbər tutan Əbu Süfyan karvanın yolunu dəyişib Qırmızı dənizin kənarı ilə hərəkət edərək Mədinədən uzaqlaşdı. Bir nümayəndə göndərüb müşrikləri vəziyyətdən xəbərdar edərək Məkkə əhlindən müsəlmanlarla vuruşmaq üçün kömək istədi.

Əbu Süfyanın başçılığı ilə doqquz yüz əlli nəfərdən min nəfərə qədər cəngavər müşrik Mədinəyə tərəf yola düşdü. Ramazan ayının (hicrətin ikinci ilində) on yeddisində müsəlmanlarla müşriklər Bədr quyuları kənarında üz-üzə gəldilər. Müşriklər sayca üç dəfə müsəlmanlardan artıq idilər.

Döyüş başlayanda Qüreyşin ən güclü qəhrəmanlarından üçü-Ütbə (Əbu Süfyanın qaynatası, Hindənin atası), Şeybə (Ütbənin böyük qardaşı) və Vəlid (Ütbənin oğlu) meydana çıxıb döyüşçü tələb etdilər. Bu zaman ənsardan üç nəfər irəli çıxıb özlərini tanıtdıraraq onlarla vuruşmaq istədilər. Qüreyş pəhləvanları onlarla vuruşmağa razı olmayıb qışqırdılar: “Ey Məhəmməd! Bizimlə vuruşmağa öz qohumlarımızdan, bizim şənimizə layiq olan adamlardan göndər!”

Bu zaman Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Übeydə ibn Haris ibn Əbdül Müttəlibə, Hənzə ibn Əbdül Müttəlibə və Əli ibn Əbutalibə əmr etdi ki, meydana çıxıb o üç nəfərlə vuruşsunlar. Onlar meydanın ortasına gəlib özlərini tanıtdırdılar. Müşriklər (Ütbə, Şeybə və Vəlid) onların üçünü də qəbul edib dedilər: “Bəli, siz bizim şənimizə layiqsiniz”. Beləliklə, Hənzə Şeybə ilə, Übeydə Ütbə ilə və döyüşçülərin ən cavanı olan Əli (əleyhissəlam) Müaviyənin dayısı (Əbu Süfyanın qaynı, Hindənin qardaşı və Ütbənin oğlu) Vəlidlə vuruşmalı oldu. Təkbətək döyüş başlandı. Əli və Hənzə tez bir zamanda öz rəqiblərini öldürdülər. Ancaq Übeydə ilə Ütbə hələ də vuruşurdular. Heç biri digərini məğlub edə bilmirdi. Buna görə də, rəqiblərini öldürmüş Əli (əleyhissəlam) ilə Hənzə Übeydənin köməyinə çatıb Ütbəni də öldürdülər.¹

Əli (əleyhissəlam) (xəlifə olduğu dövrdə və Müaviyənin ona düşmən kəsildiyi bir vaxtda) Müaviyəyə yazdığı məktublarda birində bu hadisəyə işarə edərək

¹ Əs-sirətün-nəbəviyyə, c.2, səh.277; Əl-Kamilu fit-tarix, c.2, səh.125.

buyurur: «Bədr döyüşündə baban Ütbəni, dayın Vəlidini və qardaşın Hənzələni öldürdüyüm qılıncı indi də mənədir.»¹

İslamın üç böyük qəhrəmanlarının təkbətək döyüşdə qalib gəlmələri müşriklərin ordu başçılarının ruhiyyəsini tamamilə zəiflətdi. Bundan sonra ümumi döyüş başladı. Ancaq bunun da bir xeyri olmadı. Müşriklər məğlub oldu və yetmiş nəfər əsir düşdü...

Bu döyüşdə ölənlər müşriklərin yarısından çoxu Əli əleyhissəlamın qılıncı ilə qətlə yetirildi.

Mərhum Şeyx Müfid Bədr döyüşündə ölənlərin otuz altısının Əli (əleyhissəlam) tərəfindən öldürüldüyünü qeyd etmiş və onların hamısının adını çəkmişdir. O yazır ki, «Şiə və sünni hədis söyləyənləri hamı yekdilliklə qeyd etmişlər ki, bunları (otuz altı nəfəri) Əli (əleyhissəlam) təkbətək öldürmüşdür. Yalnız bir neçə nəfərin qatili barədə mübahisə var. Bir neçə nəfərin qətlində isə Əli (əleyhissəlam) başqaları ilə şərik olmuşdur.»²

2) ƏLİ ƏLEYHİSSƏLAMIN ÜHÜD DÖYÜŞÜNDƏKİ MİSİLSİZ ŞÜCAƏTİ

Qüreyş müşriklərinin ruhiyyəsi Bədr döyüşündəki məğlubiyyət nəticəsində çox zəiflədi. Buna görə də, onlar qərara aldılar ki, bu məğlubiyyətin əvəzini çıxmaq və ölənlərin intiqamını almaq üçün sayca çoxlu və qüvvətli bir ordu ilə Mədinəyə hücum etsinlər.

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) kəşfiyyət dəstəsi Qüreyşin bu fikrini Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) çatdırdı. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) nizami bir şura təşkil etdi. Şuradakıların bir çoxu belə bir təklif irəli sürdülər ki, müsəlmanlar müşriklərlə vuruşmaq üçün Mədinədən kənara çıxmalıdırlar.

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) min nəfərlik ordu ilə Mədinənin şimalında yerləşən Ühüd dağına tərəf hərəkət etdi. Yolun yarısında İslam ordusundan məşhur münafiq Abdullah ibn Übeyyin üç yüz tərəfdarı onun sözü ilə Mədinəyə qayıtdı. Beləliklə, İslam ordusunda cəmi yeddi yüz nəfər döyüşçü qaldı. Hicrətin üçüncü ili şəvval ayının yeddisi səhər çağı iki qoşun Ühüd dağının ətəyində bir-biri ilə üz-üzə gəldi.

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) döyüş başlamazdan qabaq bütün məntəqəni nəzərdən keçirdi. Peyğəmbərin nəzərini dağın başında olan yol özünə cəlb etdi. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) fikirləşdi ki, kafirlər döyüşün qızğın vaxtında oradan keçib müsəlmanlara arxadan zərbə endirə bilərlər. Bu təhlükənin qarşısını almaq məqsədilə, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Abdullah ibn Cübeyr adlı şəxsi əlli nəfər oxatanla həmin yolu nəzarət altına almağa göndərdi. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ona dönə-dönə tapşırırdı ki,

¹ Nəhcül-bəlağə, 64-cü məktub.

² Əl-İrşad, səh.29.

əsla oranı boş qoymamalı, hətta müsəlmanlar qalib gəldiyi halda da, oradan uzaqlaşmasınlar.

Digər tərəfdən o vaxtın döyüşlərində bayraqdar (bayrağı əlində tutan) çox böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Buna görə də, bayraq həmişə şücaətli və qüvvətli şəxsə verilirdi. Bayraqdarın ayaq üstə olması və bayrağın daima uca qalması döyüşçülərin ruhiyyəsini artırırdı. Eləcə də əksinə, bayraqdarın ölməsi və bayrağın yerə düşməsi döyüşçülərin ruhiyyəsini zəiflədirdi. Buna görə də, döyüşçülərin ruhiyyəsini artırmaq üçün döyüşdən qabaq neçə nəfər bayraqdar təyin olunurdu. (Əgər biri öldü o biri bayrağı tutardı. Əgər o da ölsə, üçüncü, dördüncü... şəxs bayrağı tutardı.)

Ühüd döyüşündə Qüreyş bu qaydaya əməl edib ən şücaətli tayfa olan «Bəni-Əbdüddar» qəbiləsindən bir neçə bayraqdar təyin etdi. Ancaq döyüş başlanan kimi onların bayraqdarları bir-birinin ardınca Əli əleyhissələmin qılıncı ilə həlak olurdu. Beləliklə də, müşriklərin bayrağı yerə düşür və qoşun qaçmağa üz tuturdu.

İmam Sadiq (əleyhissələm) bu barədə buyurmuşdur: «Ühüd döyüşündə müşriklərin doqquz bayraqdarı olmuş və onların doqquzu da Əli əleyhissələmin qılıncı ilə qətlə yetirilmişdir.»¹

Həmçinin İbn Əsir yazır: «Qüreyşin bayraqdarlarını həlak edən Əli (əleyhissələm) idi.»²

Mərhum Şeyx Səduq rəvayət edir ki, Əli (əleyhissələm) Ömər in ölümündən sonra xəlifə təyin etmək üçün təşkil olunmuş altı nəfərlik şurada öz rəqiblərinə meydan oxuyaraq bu məsələyə toxunub buyurmuşdur: «*Sizi and verirəm Allaha, deyin görüm, burada (bu altı nəfərin arasında) Ühüd döyüşündə Bəni-Əbdüddar qəbiləsinin doqquz nəfər bayraqdarını məndən başqa öldürən varmı?*» Daha sonra İmam (əleyhissələm) əlavə edib buyurdu: «*Bu doqquz nəfər bayraqdarın ölümündən sonra Bəni-Əbdüddar qəbiləsinin iri bədənli Səvəb adlı nökrəri meydana çıxdı, ağzı köpüklənmiş, gözləri qanla dolmuş halda deyirdi ki, ağalarımın qisasını almaq üçün Məhəmməddən (səlləllahu əleyhi və əlih) başqa heç kimi öldürməyəcəyəm. Siz onu görcək qorxub hərəniz bir kənara çəkildiniz. Ancaq mən onun döyüşünə getdim. Bizim aramızda iki tərəfli vuruş oldu. Mən ona, o da mənə zərbələr endirirdi. Nəhayət, mən ona elə bir zərbə endirdim ki, o, kəmərdən aşağı iki hissəyə bölündü.*»

Şura üzvləri hamı yekdilliklə Əli əleyhissələmin dediklərini təsdiqlədilər.³

Qüreyş ordusu zəiflədi, bayraqdarları bir-birinin ardınca yerə sərildilər. Dağın başındakı yolu qoruyan oxatanlar bunu görüb qənimət ələ keçirtmək üçün yerlərini boşaldıb aşağı enmək istədilər. Onların başçısı Abdullah Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih) tapşırığını bir daha onlara xatırlatdı. Ancaq onlar

¹ Əl-İrşad, səh.47.

² Əl-Kamilu fit-tarix (İbn Əsir), c.2, səh.154.

³ Əl-Xisal, səh.560.

Abdullahın sözüne heç bir məhəl qoymayıb qırx nəfərdən çox oxatan qənimət ələ keçirtmək üçün dağdan aşağı endi. Abdullah isə on nəfərdən az oxatanla dağın başında qaldı.

Bu hadisəni müşahidə edən Xalid ibn Vəlid müsəlmanların dağın başındakı yolu gözdən buraxdıqlarını dərhal görüb bir dəstə ilə ora hücum edərək orada qalan beş-on nəfər oxatanı öldürdü və arxadan müsəlmanlara hücum etdi. Bunu gören Əmrə binti Əlqəmə adlı Qüreyşin müşrik qadınlarından biri Qüreyşin ayaq altına düşmüş bayrağını qaldıraraq döyüşçülərin ruhiyyəsini artırdı. Bundan sonra döyüşün gedişatı tamamilə dəyişdi. Müsəlmanların nizami sıraları bir-birinə dəydi. Səflər bir-birindən ayrıldı. Döyüşçülərin baş komandanla əlaqəsi kəsildi. Beləliklə, müsəlmanlar məğlubiyətə uğradılar. İslam mücahidlərinin təxminən yetmiş nəfəri, o cümlədən Həmzə ibn Əbdül Müttəlib (Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) əziz əmisi) və İslam ordusunun bayraqdarlarından biri Müsəb ibn Ümeyr şəhid oldular.

Digər tərəfdən döyüş meydanında müşriklər Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) öldürülməsi şayiəsini yaymaqla müsəlmanların bir çoxunun ruhiyyəsini zəiflətdilər. Bir tərəfdən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) ölüm şayiəsi, digər tərəfdən isə müşriklərin yenidən hücumu keçməsi müsəlmanların əksəriyyətinin döyüş meydanından qaçmasına səbəb oldu. Döyüş meydanında Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) kənarında tək-tük adam qalmışdı. İslamın həssas və böhranlı anları gəlib çatmışdı.

Burada Həzrət Əli əleyhissəlamın rolu məlum oldu. Çünki Əli (əleyhissəlam) misilsiz şücaət və rəşadətlə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) kənarında vuruşur və İslamın müqəddəs və ulu rəhbəri Həzrət Məhəmmədi (səlləllahu əleyhi və alih) müşriklərin amansız və ardıcıl hücumlarından qoruyurdu.

İbn Əsir öz kitabında yazır: «Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) hücum etmək məqsədində olan bir dəstə müşriki görüb Əli əleyhissəlama əmr etdi ki, onlara hücum etsin. Əli (əleyhissəlam) Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) əmrilə onlara hücum edərək bir neçəsini öldürməklə onları bir-birindən ayırdı. Sonra Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) başqa bir dəstə görüb yenə Əli əleyhissəlama onlara hücum etməyi əmr etdi. Əli (əleyhissəlam) da onların bir neçəsini öldürərək onları bir-birinin ətrafından dağıtdı. Bu zaman vəhy mələyi Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) nazil olub dedi: “*Əli (əleyhissəlam) son dərcə şücaət göstərir.*” Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ona buyurdu: “*O məndən, mən də ondanam.*” Bu vaxt göydən belə bir səs eşidildi: «*La seyfa illa Zulfıqar və la fəta illa Əli.*» (Zülfıqardan başqa heç bir qılınc və Əlidən başqa heç bir cavan yoxdur.)¹ »

¹ Əl-Kamilu fit-tarix, c.2, səh.154.

İbn Əbil Hədid yazır: «Elə ki, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) səhabələrinin çoxu qaçmağa başladı, müşriklər peyğəmbərə hücumlarını artırdılar. Bəni-Kənanə qəbiləsindən bir dəstə, Bəni-Əbd Mənat dəstəsindən də digər bir dəstə Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) tərəf hücum etdilər. Onların arasında dörd adlı-sanlı pəhləvan gözə dəyirdi. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Əli əleyhissəlama əmr etdi ki, bunların hücumunun qarşısını alsın. Əli (əleyhissəlam) piyada vuruşurdu. Əlli nəfərdən ibarət olan bu dəstəyə hücum edib onları bir-birindən ayırdı. Onlar bir neçə dəfə birləşib Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) hücum etmək istəsələr də, ancaq Əli əleyhissəlamın müqavimətini qıra bilmədilər. Bu hücumlarda yuxarıda qeyd etdiyimiz dörd pəhləvan və tarixdə adları məlum olmayan digər on nəfər Əli əleyhissəlamın qılıncı ilə yerə sərildilər.

Cəbrail Peyğəmbərə dedi: *“Əli (əleyhissəlam) doğrudan da sənə çox kömək edir. Mələklər bu cavanın sənə etdiyi köməkdən (göstərdiyi şücaətdən) heyran qalmışlar.”* Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Cəbrailə buyurdu: *“Nəyə görə də belə olmasın? O məndən, mən də ondanam.”* Cəbrail dedi: *“Mən də sizdənəm.”* Həmin gün asimandan belə bir səs eşidilirdi: *«La seyfə illa Zulfıqar və la fəta illa Əli.»* (Zulfıqardan başqa heç bir qılınc və Əli əleyhissəlamdan başqa heç bir cavan yoxdur.) Bu cümlə dəfələrlə təkrar edilirdi. Səs eşidilir, ancaq deyənlər görünmürdü. Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) soruşdular ki, bunu deyənlər kimdir? Cavab verdi ki, Cəbrail.¹

3) ƏLİ (ƏLEYHİSSƏLAM) «ƏHZAB» (XƏNDƏK) DÖYÜŞÜNDƏ

Əhzab² döyüşü adından da məlum olduğu kimi İslamın müxtəlif düşmənlərinin əl-ələ verib təzəcə çiçəklənmiş İslamı aradan aparmaq istədikləri döyüşdür.

Bəzi tarixçilər bu döyüşdə iştirak edən kafirlərin sayının on mindən çox olduğunu bildirmişlər. İslam ordusu isə cəmi üç min nəfər idi.

Bu döyüşün rəhbərliyini öhdələrinə götürmüş Qüreyş başçıları öz ordularının say çoxluğunu və əllərində olan çoxlu döyüş avadanlıqlarını nəzərə alaraq belə güman edirdilər ki, bu döyüşlə onlar müsəlmanları tamamilə məhv edəcək və Məhəmmədi (səlləllahu əleyhi və alih) aradan götürməklə onun və silahdaşlarının əlindən bir dəfəlik yaxa qurtaracaqlar.

Kafirlərin hərəkət xəbəri Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) çatdırıldıqda, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) nizami şura təşkil etdi. Bu şurada Salman Farsi belə təklif etdi ki, Mədinənin kənarında xəndək qazıb kafirlərin şəhərə girməsinə mane olsunlar. İrəli sürülən bu təklif hamı tərəfindən razılıqla qarşılandı. Bir neçə gün müddətində müsəlmanların göstərdiyi işgüzarlıq nəticəsində xəndək hazır oldu. Xəndəyin eni elə idi ki, düşmən atlıları onu keçə

¹ Şərhi-Nəhcül-bəlağə, c.14, səh. 250-251; Mənaqibi Xarəzmi, səh. 223.

² Əhzab hizb sözünün cəmi olub dəstələr, qruplar mə'nasını ifadə edir.

bilməzdilər. Dərinliyi də elə idi ki, onun içinə düşən asanlıqla qırağa çıxıb bilməzdi.

Kafirələr yəhudilərin köməyi ilə gəlib şəhərin kənarına çıxdılar. Onlar güman edirdilər ki, əvvəlki (Bədr və Ühüd döyüşlərində olduğu) kimi yenə müsəlmanlarla Mədinə şəhərinin kənarında üzləşəcəklər. Ancaq onlar bu dəfə şəhərin kənarında müsəlmanlardan əsər-əlamət görməyib Mədinəyə tərəf irəliləməyə başladılar. Şəhərə çatanda, şəhər kənarında qazılmış enli və dərin xəndək onları təəcübləndirdi. Çünki onlar o vaxta qədər ərəb müharibələrində xəndəkdən istifadə etməyi görməmişdilər. Məcbur olub xəndəyin kənarından Mədinə şəhərini mühasirəyə aldılar.

Bəzi rəvayətlərə görə Mədinə şəhəri bir ay mühasirədə qaldı.

Qüreyş əsgərləri nə vaxt xəndəyi keçmək fikrinə düşürdülərsə, müsəlmanların xəndəkdə qoyduqları yaxın fasiləli gözətçilərlə üzləşməli olurdular. Müsəlmanlar ox və daş atmaqla onların ehtimal olunan bütün hücumlarının qarşısını alırdılar. Hər iki tərəfin ox atması gecə-gündüz davam edirdi. Ancaq tərəflərin heç biri digərinə üstün gələ bilmirdi.

Digər tərəfdən Mədinənin belə bir ordunun mühasirəsində qalması müsəlmanların bir çoxunun ruhiyyəsini zəiflətməmişdi. Üstəlik Mədinənin daxilində yaşayan yəhudilərin, Bəni-Qüreyzə tayfasının əhdinə vəfasız çıxması və kafirlər xəndəyi aşdıqdan sonra düşmən ordusuna birləşərək arxadan müsəlmanlara hücum edəcəyi planı məlum olduqdan sonra müsəlmanların ruhiyyəsi daha da zəiflədi.

Həssas və böhranlı günlər

Qurani-Məcid müsəlmanların bu mühasirədəki çətin və böhranlı vəziyyətini «Əhzab» surəsində çox gözəl şəkildə bəyan etmişdir:

«Ey iman gətirənlər! [Xəndək, yaxud Əhzab vuruşunda Qüreyş, Qətfan və yəhudilərin Bəni-Nəzir qəbilələrindən təşkil olunmuş] ordular sizin üstünüzə gəldiyi zaman Allahın sizə olan nemətini yada salın. O vaxt Biz onların üstünə küllək və sizin görmədiyiniz [mələklərdən ibarət] qoşun göndərmişdik. Allah o zaman sizin nə etdiyinizi görürdü. O zaman onlar üstünüzə həm yuxarı, həm də aşağı tərəfdən [vadinin üst və alt tərəfindən] hücum etmiş və [qorxudan] gözüünüz hədəqəsindən çıxıb ürəyiniz ağzınıza gəlmişdi. Allah barəsində də müxtəlif fikirlərə düşmüşdünüz. [Möminlər Allahın Öz vədinə doğru olduğuna inanır, münafıqlar və etiqadı zəif olanlar isə Məhəmmədin bu bələdan xilas ola bilməyəcəyini güman edirdilər]. Məhz onda [Xəndək vuruşunda] möminlər imtahana çəkilmiş [kimin həqiqi mömin, kimin münafiq olduğu bəlli olmuş] və möhkəm sarsılmışdılar. O zaman münafıqlar və qəlblərində mərəz [şəkk] olanlar: «Allah və Onun peyğəmbəri bizə yalan vəd etmişdir. [Biz zəfər çala bilməyəcəyik]» –deyirdilər. O zaman onlardan biri: «Ey Yəsrəb [Mədinə] əhli!

[Burada] sizin üçün duracaq bir yer yoxdur, [evinizə] qayıdın!]-demişdi. Başqa bir dəstə isə: «Evlərimiz açıqdır [kimsəsizdir, oğru girməsindən qorxuruq]»-deyə [geri qayıtmaq üçün] Peyğəmbərdən izn istəyirdi. Həqiqətdə isə evləri açıq [kimsəsiz] deyildi. Onlar ancaq [döyüşdən] qaçmaq istəyirdilər. Əgər [Mədinənin] hər tərəfindən üstlərinə yüyürülüb [cumulub] onlardan fitnə törətmək [imandan dönmək, yenidən müşriklilyə qayıtmaq] istənilsəydi, sözsüz ki, dərhal onu edər və bunda [bu işdə] azacıq da olsa yubanmazdılar.»¹

Ancaq müsəlmanların bu çətinliyinə baxmayaraq xəndək, kafirlərin hücumunun qarşısını alırdı və onlar (kafirlər) vəziyyətin bu cür davam etməsinə davam gətirə bilmirdilər. Çünki hava üzü soyuğa gedirdi və digər tərəfdən də kafirlərin özləri və heyvanları üçün gətirdikləri yemək qurtarmaq üzrə idi. Onlar Bədr, Ühüd kimi kiçik müddətli döyüş üçün tədarük hazırlamışdılar. Ancaq mühasirə uzun çəkdiyindən və müsəlmanların müqavimətini uzun müddət qıra bilmədiklərindən yeməkləri yavaş-yavaş qurtarır və az qalırdı ki, vuruşmaq fikrindən daşınıb geri qayıtsınlar. Ruhiyyələri get-gedə zəifləyirdi. Nəhayət ordu başçıları belə qərara gəlirlər ki, cəsur və şücaətli pəhləvanlar nəyin bahasına olursa–olsun birtəhər xəndəyi aşıb o tərəfə keçsinlər. Bəlkə bununla müsəlmanların müqavimətini qıra bilələr. Beləliklə, kafirlərin qəhrəmanlarından beşi atlarını xəndəyin kənarında oynadaraq xəndəyin ensiz hissəsindən o biri tərəfə atılırlar. Xəndəyi aşdıqdan sonra təkbətək döyüşmək üçün rəqib istədilər.

Bu pəhləvanlardan biri ərəblərin ən qüdrətli, ən şücaətli cəngavəri olan Əmr ibn Əbdəvəd idi. Ərəblər onu min döyüşçüyə bərabər sanırdılar. O, Yəlyəl adlı bir yerdə bir orduya təkbaşına qalib gəldiyi üçün onu «Yəlyəl atlısı» (Yəlyəl qəhrəmanı) adlandırmışdılar. O, Bədr döyüşündə yaralandığı üçün Ühüd döyüşündə iştirak edə bilməmişdi. İndi Xəndək vuruşuna gəlmişdi ki, öz şücaətini göstərsin.

Əmr ibn Əbdəvəd xəndəyi aşdıqdan sonra vuruşmağa rəqib tələb etdi. Onunla vuruşmağa heç kimin çıxmadığını görüb bir az ürəkləndi və müsəlmanların əqidələrinə istehza (rişxənd) məqsədilə toxunub dedi: «Siz ki, deyirsiniz sizin ölümlər Cənnətə, bizimkilər isə Cəhənnəmə gedir, onda sizdən biri gəlsin mən onu Cənnətə göndərim, ya da o mənə Cəhənnəmə göndərsin.» Sonra bir az rəcəz (nizami şer) oxuyub dedi: «Sizin aranızdan bir rəqib tələb etmək üçün o qədər qışqırıb «mənimlə vuruşan varmı?» dedim ki, səsim tutuldu.»

Əmrin qışqırığı müsəlmanların ürəyinə elə qorxu salmışdı ki, yerlərində quruyub qalmışdılar və tərpənməyə belə cürət etmirdilər. Hər dəfə Əmr qışqırıb rəqib istədikdə, yalnız Əli (əleyhissəlam) ayağa qalxıb Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) vuruşmaq üçün izn istəyirdi. Ancaq Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ona izn vermirdi. Əli (əleyhissəlam) üç dəfə ayağa qalxdı, lakin

¹ “Əhzab” surəsi, ayə 9-14.

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) razılıq vermədi. Əli (əleyhissəlam) bir daha icazə istədikdə Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Əli əleyhissəlama buyurdu: «Əli! Bu Əmr ibn Əbdəvəddir!» Əli (əleyhissəlam) da dedi ki, ya Rəsuləllah, mən də Əliyəm!¹ Nəhayət Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Əli əleyhissəlama izn verdi. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) öz qılıncını Əli əleyhissəlama verib öz əmmaməsini onun başına bağlayaraq onun üçün dua etdi.

Əli (əleyhissəlam) meydana gedərkən Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurdu: «İndi bütün İslam bütün şirkə (müşrikliklə) üz-üzə gəlir.»²

Bu hədisdən asanlıqla məlum olur ki, bu iki nəfərdən birinin digərinə qalib gəlməsi imanın şirkə, yaxud da şirkin imana qalib gəlməsidir. Başqa sözlə desək, bu döyüş çox həlledici rol oynayırdı. Belə ki, İslamın, yaxud şirkin gələcək taleyi bu döyüşdən asılı idi.

Əli (əleyhissəlam) piyada meydana yollandı. Əmrlə üz-üzə gəldikdə ona dedi: “Sən söz vermişdin ki, Qüreyş tayfasından bir kişi səndən üç şey istəsə, onun birini yerinə yetirəcəksən.” (Əli (əleyhissəlam) özü də Qüreyş tayfasından idi.)

Əmr dedi: “Düzdür.”

Əli: “Mənim birinci istəyim budur ki, İslam dinini qəbul edib müsəlman olasan.”

Əmr: “Bundan keç.”

Əli: “Gəl Məhəmmədlə (səlləllahu əleyhi və alih) döyüşmək fikrini başından at, çıx get. Əgər Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) dedikləri düz olarsa, onda sən onun vasitəsilə dünyanın ən səadətli insanı olacaqsan, yox əgər onun dedikləri yalan olarsa, onda sən dava etmədən də öz istəyinə nail olmuş olarsan.”

Əmr: “Xeyr, Qüreyş qadınları belə fikirləşməyəcəklər. (Onlar mənim səndən qorxub meydanadan qaçdığımı zənn edəcəklər.) Mən nəzir etmişəm ki, Məhəmməddən (səlləllahu əleyhi və alih) intiqamımı almayınca başıma yağ çəkməyəcəyəm.”³

Əli: “Elə isə onda atdan düş mənimlə vuruşaq.”

Əmr: “Heç güman etməzdim ki, bir ərəb məndən belə istək diləsin. Mən istəmirəm sən mənim əlimlə qətlə yetiriləsən. Çünki atanla dostluq etmişəm. Qayıt get, sən hələ cavansan.”

Əli: “Ancaq mən səni öldürmək istəyirəm.”

Əmr Həzrət Əli əleyhissəlamın bu sözündən qəzəblənib atdan yerə endi və qəzəbindən dərhal atın qıçlarını kəsdi. Əli əleyhissəlamın üstünə hücum etdi. Gərgin döyüş başladı. Hər iki cəngavər bir-birinə zərbələr endirirdilər. Əmr fürsət tapıb Əli əleyhissəlamın başına güclü bir zərbə endirdi. Həzrət Əli (əleyhissəlam)

¹ Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil Hədid), c.13, səh.284.

² Biharul-ənvar, c.20, səh.215.

³ O vaxt ərəblərdə başlarına yağ çəkmək adət idi.

özünü müdafiə etmək üçün qalxanı başına tutdu. Lakin qalxan iki yerə bölündü və Əli əleyhissələmin başı yaralandı. Həzrət Əli (əleyhissələm) da fürsətdən istifadə edib Əmrə güclü zərbə endirdi. Həmin zərbə nəticəsində Əmr yerə sərilirdi. Döyüş meydanında qalxmış toz-torpaq hər iki qoşuna öz döyüşçülərinin vuruşunu öz gözlərilə izləməyə mane olurdu. Birdən Əli əleyhissələmin təkbir (Allahu əkbər) səsi göyə ucaldı.

İslam ordusu sevincindən fəryad edirdi. Hamı bildi ki, Əli (əleyhissələm) ərəblərin ən məşhur pəhləvanını öldürmüşdür.¹

Əmrə birgə xəndəkdən aşmış digər dörd pəhləvan meydana durub Əli əleyhissələmlə Əmrin mübarizəsinin nəticəsini gözləyirdilər. Elə ki, onlar Əmrin öldürüldüyünü gördülər, qaçmağa üz tutdular. Onlardan üçü xəndəyi aşıb öz ordularına qoşula bildi. Lakin onlardan biri – Nofəl adlı pəhləvan xəndəyi keçərkən yıxılıb xəndəyə düşdü. Əli (əleyhissələm) xəndəyə qayıdıb onu da öldürdü.

Əmrin ölməsi düşmənin ruhiyyəsinin zəifləməsinə səbəb oldu. Onlar artıq Mədinəyə hücum etmək fikrindən daşınıb naümid olaraq hər qəbilə öz yurduna dönmək fikrinə düşdü.

Düşməne sonuncu zərbəni Allah-taala güclü külək və tufanla endirdi. Düşmən naçar qalıb öz vətəninə dönməli oldu.²

İslam peyğəmbəri Əli əleyhissələmin o gün göstərdiyi şücaət münasibətilə ona buyurdu: *«Əgər sən bu gün gördüyün işi ümmətimin bütün əməlləri ilə müqayisə etsələr, sən gördüyün bu iş onlardan üstün olacaq. Çünki Əmrin ölümü ilə müşriklərin bütün evləri zillətlə, müsəlmanların bütün evləri isə izzətlə doldu.»*³

Sünni məzhəbinin görkəmli hədis söyləyəni Hakim Nişaburi Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alihi) bu ifadəsini aşağıdakı şəkildə qeyd etmişdir:

*«Ləməbarəzətu Əliyy ibn Əbitəlib li Əmr ibn Əbdəvəd yəvməl xəndəqi əfzəlu min əməli ümməti ilə yəvmil qiyaməh.» «Xəndək döyüşündə Əli ibn Əbutəlibin Əmr ibn Əbdəvədlə mübarizəsi mənim ümmətimin Qiyamətədək edəcəkləri əməllərin hamısından üstündür.»*⁴

Bu sözün fəlsəfəsi məlumdur. O gün İslam və Quran nizami səhnədə məhv olmaq həddinə yetişmiş və özünün ən böhranlı anlarını yaşayırdı. Həmin gün öz misilsiz şücaətilə İslama nicat verib onun Qiyamətədək yaşamasını təmin edən və İslamı öz şücaətilə rişələndirən şəxs Əli ibn Əbutəlib olmuşdur. Deməli, bütün

¹ Əl-Məğazi, c.2, səh.471.

² Bu hadisə müxtəlif mənbələrdə qeyd alınmışdır: Biharül ənvar, c. 20, səh. 203-206; Xisal (təshih) səh. 560; Sirətün-nübüvvə (təhqiq), c. 3, səh. 236; Əl-kamil fit-tarix, c. 2, səh. 181; İrşad, səh. 54; Şərhi Nəhcül-Bəlağə, c. 19, səh. 62-64.

³ Biharul ənvar, c.20, səh.216.

⁴ Əl-Mustədrəku ələs-səhihey, c.3, səh.32.

ümmətin ibadəti onun sayəsində həyata keçir və bu yolda hamı Əli əleyhissəlamə borcludur.

4) ƏLİ - Xeybər qalasının fəthi

İslam Peyğəmbəri (səlləllahu əleyhi və alih) hicrətin yeddinci ili belə qərara gəlir ki, Mədinənin kənarındakı Xeybər qalasının yəhudilərinə hücum etsin. Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) bu işə əl atmasının iki səbəbi var idi:

1) Xeybər qalası yenidən çiçəklənməkdə olan İslam hökuməti üçün fitnə-fəsad mərkəzinə çevrilmişdi. Bu qalanın yəhudiləri dəfələrlə İslam düşmənlərlə əl-ələ verib Mədinəyə hücum etmişdilər. Xüsusilə onların xəndək döyüşündə böyük rolu olmuşdu.

2) O zamanlar dünyanın ən böyük imperiyaları olan İran və Roma imperiyalarının bir-biri ilə uzun-uzadı müharibə etmələrinə baxmayaraq İslamın üçüncü bir qüdrətli dövlət kimi meydana çıxması onlar üçün dözülməz idi. Buna görə də, Xeybər yəhudiləri bu iki imperiya ilə əl-ələ verib İslamın əleyhinə yürüşlər edə bilər, yaxud müşrikləri təzə müsəlmanların əleyhinə qızıqdırıb döyüşdürükləri kimi bu iki böyük imperiyanı da cavan İslama qarşı döyüşə qaldırardılar.

Bu iki məsələ Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) min altı yüz nəfərlik bir ordu ilə Xeybər qalasına hücum etməsinə səbəb oldu.

Xeybər qalaları böyük divarlara və çoxlu müdafiə qurğularına malik idi və yəhudilərin döyüşçüləri onları möhkəm qoruyurdular. İslam ordusunun döyüşçülərinin şücaəti nəticəsində qalalar çətinliklə də olsa, bir-birinin ardınca süqut edirdi. Lakin ən böyük və ən güclü pəhləvanların yığıldığı Qəmus qalası hələ də müqavimət göstərirdi. İslam mücahidləri nə qədər cəhd göstərsələr də, o qalanın müqavimətini qıra bilmədilər. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) möhkəm başağrı nəticəsində özü bilavasitə döyüş səhnəsində iştirak edə bilmir və orduya birbaşa başçılıq etmirdi. Buna görə də, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) hər gün bayrağı bir nəfərin əlinə verib qalanı fəth etməyi ona tapşırırdı. Ancaq onlar heç bir nəticə almadan geri döndürülər. Bir gün Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) bayrağı Əbu Bəkrin əlinə, səhəri gün isə Ömər in əlinə verib onları qalaya tərəf göndərdi. Ancaq onlar heç bir qələbə qazanmadan geri döndülər.

Vəziyyətin bu cür gedişinə Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) tab gətirə bilmirdi. İşin belə olduğunu görən Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurdu: *«Sabah bu bayrağı elə bir şəxsə verəcəyəm ki, Allah-taala o qalanı həmin şəxsin əli ilə fəth edəcək. O elə bir şəxsdir ki, Allahı və peyğəmbəri sevir, Allah və Peyğəmbər də onu sevirlər.»*¹

¹ Əl-İstiab fi mərifətil-əshab, c.3, səh.36.

O gecə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) bütün səhabələri fikirləşirdilər ki, görəsən Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) bayrağı sabah kimə verəcək? Səhər olcaq səhabələr Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) çadırının qarşısında durub hamı ümid edirdi ki, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) bayrağı ona verəcək. Bu zaman Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurdu: «Əli haradadır?» Səhabələr cavab verdilər ki, o, gözü ağradığı üçün istirahət edir. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurdu: «Əlini bura gətirin!» Əli (əleyhissəlam) gəldikdə, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) onun gözünün sağalması üçün dua etdi. Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) duası nəticəsində Əli əleyhissəlamın gözü sağaldı. Sonra Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) bayrağı ona verdi. Əli (əleyhissəlam) dedi: “Ya Rəsuləllah! Onlarla İslamı qəbul edənə qədər vuruşacağam.” Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurdu: “İndi ora get! Elə ki qalaya yetişdin əvvəl onları İslama dəvət et, onların Allah-taala qarşısında olan vəzifələrini (İslam dininə itaət etməyi) onlara xatırlat! And olsun Allaha ki, bir nəfərin sənəin dəvətinlə müsəlman olmasının xeyri sənəin qırmızı tüklü dəvələrə yiyələnməyindən üstündür.” (Qırmızı tüklü dəvə ən qəşəng və ən baha dəvədir.) (Səhihi-Müslim, c.7, səh121)

Əli (əleyhissəlam) bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün qalaya tərəf yollandı və o möhkəm və qüdrətli qalanı misli görünməmiş bir şücaətlə fəth etdi.

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) xüsusi nümayəndəsi

İyirmi ildən artıq idi ki, İslam dini Hicazda ərəblərin müşrik qəbilələri arasında şirk və bütperəstliyin ziddi olaraq yayılmışdı. Bu müddətdə ərəblərin demək olar ki, hamısı İslamın büt və bütperəstlik haqqındaki məntiqindən xəbərdar olmuş və bilirdilər ki, bütperəstlik əcdadlardan kor-korana təqlid etməkdən başqa bir şey deyil, onların (əcdadların) sitayiş etdiyi bütələr o qədər ləyaqətsizdirlər ki, nəinki başqaları üçün bir iş görə bilməzlər, hətta özlərindən belə təhlükəni uzaqlaşdırmağa qadir olmayıb yaxud da özlərinə bir xeyir yetirə bilməzlər. Ona görə də, bu cür ləyaqətsiz bütələrə sitayiş etməyə dəyməz.

Vicdanı ayıq və qəlbi təmiz olanlar Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) sözlərini eşitməklə öz həyatlarında böyük dəyişikliklər etdilər və bütperəstlikdən əl götürüb tövhidə (təkallahlığa) tərəf gəldilər. Xüsusən Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Məkkəni fəth etdikdən sonra din təbliğatçıları dini aşkar şəkildə azad bir mühitdə təbliğ etməyə başladılar. Nəticədə Hicazın bir çox şəhər, qəsəbə və kəndlərində bütələr sındırıldı və ürəkaçan tövhid və haqq nidası hər tərəfdə eşidilməyə başladı. Ancaq inadkar və nadan insanlar öz keçmiş adət-ənənələrindən əl çəkə bilmir və bütperəstlikdən əl götürmək onlara çox çətin

¹ Dəvə ərəblər üçün hər şey demək idi. Həm minik vasitəsi, həm yemək, həm də içmək idi. Bu ifadə bir nəfəri müsəlman etməyin nə qədər xeyirli olduğunu göstərir.

gəlirdi. Onlar öz vicdanlarının əksinə hərəkət edərək öz çirkin adətlərindən əl çəkmir və onlarla əxlaqi və ictimai pozğunluqlara səbəb olan bu cür işlərdən itaət edirdilər. Buna görə də, əziz Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) hər cür büt-pərəstlik və qeyri-insani hərəkətlərə qarşı nizami qoşun yeritməklə və qüdrətə arxalanmaqla əxlaqi və ictimai pozğunluqların mənşəyi olan, daha doğru desək, insaniyyət məqamının hörmətini aradan aparan büt-pərəstliyi birdəfəlik məhv etmək istəyirdi.

Bununla həmzaman olaraq Quranın «Bəraət» (Tövbə) surəsi nazil oldu. Bu surənin nazil olması ilə əlaqədar Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) Allah-taalanın və peyğəmbərin müşriklərdən zəhləsi getdiyini dünyanın hər tərəfindən Məkkəyə gələn hacıların arasında həcc mərasimində elan etməsi tapşırılır. Uca səslə Hicaz müşriklərinə bildirilməlidir ki, dörd ay müddətində məsələni həll etsinlər. Əgər dönüb müsəlman olurlarsa, onda digər müsəlmanlara qoşulub İslamın maddi və mənəvi nemətlərindən bəhrələncəklər. Yox əgər öz inadkarlıqlarına davam edib büt-pərəstlikdə qalsalar, onda dörd aydan sonra (haram aylar çıxdıqdan sonra) döyüşə hazırlaşsınlar. Bunu da bilsinlər ki, nə vaxt harada tutulsalar dərhal öldürüləcəklər.

«Bəraət» surəsi elə bir vaxtda nazil oldu ki, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) həcc mərasiminə getmək fikri yox idi. Çünki ondan bir il qabaq – Məkkənin fəth olunduğu ildə Allah evini ziyarət etmiş və bir də gələn il (sonralar bu ziyarət «Həccətül-vida» (vida həcc) adlandırıldı) həccə ziyarətə getmək istəyirdi. Buna görə də, Allahın hökmünü çatdırmaq üçün bir nəfəri Məkkəyə göndərməli idi. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) əvvəl Əbu Bəkrə yanına çağırıb «Bəraət» surəsinin ilkin ayələrini ona öyrətdi və onu qırx nəfərlə Məkkəyə göndərdi. Tapşırı ki, Qurban bayramı günü bu ayələri müşriklərə oxusun. Əbu Bəkr Məkkəyə təzəcə yola düşmüşdü ki, vəhy nazil olub Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) əmr edildi ki, bu xəbəri ya peyğəmbərin özü, ya da peyğəmbərdən olan bir nəfər müşriklərə çatdırmalıdır. Bu iki nəfərdən başqa heç kimin bu işə səlahiyyəti çatmır.

Vəhy baxımından Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) olan və bu xəbərin çatdırılması ona həvalə olunan şəxs kim ola bilər? Vaxt ötmədən Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Əli əleyhissəlamı çağırtdırıb ona əmr etdi ki, Məkkəyə tərəf yola düşsün və yolda Əbu Bəkrə görüb ayələri ondan alsın. Həmçinin, ona desin ki, peyğəmbərə vəhy gəlib bildirildi ki, bu ayələri ya Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) özü, ya da ondan olan bir nəfər müşriklərə oxumalıdır. Buna görə də, bu ayələri oxumaq mənə həvalə edilmişdir.

Əli (əleyhissəlam) Cabir və Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) səhabələrinin bir dəstəsi ilə Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) məxsus dəvəyə minib Məkkəyə yola düşdü. Əli (əleyhissəlam) yolda Əbu Bəkrə görüb Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) buyurduğunu ona dedi. Əbu Bəkr də

ayələri Əli əleyhissəlama təhvil verdi. Əli (əleyhissəlam) Məkkəyə daxil olub zilhəccə ayının onu (Qurban bayramı günü) Cəməreyi-Əqəbənin üstünə çıxıb uca səslə «Bəraət» surəsinin ilk ayələrini və Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) dörd maddədən ibarət xəbərdarlığını müşriklərə çatdırdı.¹

Bunu eşidən müşriklər başa düşdülər ki, artıq onların cəmi dörd ay vaxtları qalıb ki, İslam hökumətinə qarşı öz münasibət və fikirlərini bildirsinlər.

Quran ayələri və Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) xəbərdarlığı müşriklərdə böyük təsir qoydu və dörd ay keçməmiş onlar dəstə-dəstə İslam dinini qəbul etdilər. Hicrətin onuncu ili qurtarmamış Hicazda bütərəsliyin kökü kəsildi.

Əbu Bəkr ayələri Əli əleyhissəlama təhvil verdikdən sonra narahat halda Mədinəyə qayıtdı. Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hüzuruna gəlib gileylənərək dedi: “Nə oldu ki, əvvəl məni bu iş (Allahın hökmünü müşriklərə çatdırmaq) üçün layiq gördün, bir az keçməmiş məni bu işdən saxladın? Bu barədə Allahdan bir hökümü nazil oldu?”

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) cavab verdi ki, vəhy mələyi nazil olub bildirdi ki, bu iş üçün mənim özüm, ya da özümdən olan bir şəxsdən başqa heç kimin səlahiyyəti çatmır.²

4. Peyğəmbərin (s) vəfatından Əli əleyhissəlamın zahiri xilafətinədək

Bu bölməyə başlamazdan əvvəl xatırladıq ki, İmamət məsələsi Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatından (hicrətin on birinci ili səfər ayının iyirmi səkkizi) İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın vəfatınadək (hicrətin iki yüz altmışıncı ili rəbbiül-əvvəl ayı) təxminən dörd mərhələdən ibarətdir. Hər mərhələ İmamların dövrün hakiminə qarşı tutduqları mövqelərə əsasən bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Bu dörd mərhələ aşağıdakılardır:

1) İmamın səbr etməsi və ya dövrün hakimləri ilə yola getməsi mərhələsi.

Bu mərhələ Əli əleyhissəlamın Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatından (18-ci hicri ili) Əli əleyhissəlamın zahiri xilafətinə qədərki (35-ci hicri ili) dövrünü əhatə edir.

2) Əli əleyhissəlamın xilafət başına gəlməsi mərhələsi. Bu mərhələ Əli əleyhissəlamın dörd il doqquz ay, ondan sonra isə İmam Həsən əleyhissəlamın bir neçə aylıq xəlifəliyini əhatə edir. Bu mərhələnin az müddət olmasına baxmayaraq bu iki İmam (Əli (əleyhissəlam) və Həsən (əleyhissəlam)) bir çox çətinliklərlə

¹ Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) dörd maddədən ibarət xəbərdarlığı belə idi: **a)** Müşriklərin sazişi ləğv olunur. **b)** Müşriklərin həcc mərasimində iştirak etmək hüququ yoxdur. **v)** O vaxtadək müşriklər arasında adət olmuş lüt şəxslərin təvaf etməsi qadağan olunur. **q)** Müşriklərin Məscidül-hərəmə girməsi qadağandır.

² Ruhul-məani, c.1, (“Tövbə” surəsinin təfsiri).

üzləşmiş, İslamın müxtəlif düşmənləri tərəfindən təzyiqlərə məruz qalmışdır, ancaq bununla belə, bu mərhələ İslam hökumətinin ən parlaq mərhələsi hesab olunur.

3) Həqiqi İslam hökuməti və dövlət quruluşu qurmaq üçün aparılan az müddətli səylər mərhələsi. Bu mərhələ İmam Həsən əleyhissəlamın sülhündən (hicrətin qırx birinci ili) İmam Hüseyin əleyhissəlamın şəhadətinə qədər (hicrətin altmış birinci ili məhərrəm ayına qədər) olan iyirmi ili əhatə edir. İmam Həsən əleyhissəlamın sülhündən sonra şiənin yarımğızli işi başlamış və məqsədi, hökumətin münasib fürsətdə Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinə qaytarılması olan proqramlar hazırlanmışdı. Bu imkan elə də çətin şey deyildi. Yəni, Müaviyənin ölümündən sonra bu işi həyata keçirmək olardı.

4) Nəhayət dördüncü mərhələ həmin məqsədin və proqramların uzun müddət davam etməsi mərhələsi. Bu mərhələnin iki əsrə yaxın müxtəlif sahələrində bir sıra müvəffəqiyyətlər və uğursuzluqlar əldə olmuş, ideoloji işlərdə, yüzlərlə münasib taktikalarda və minlərlə ixlas və şücaətlə dolu işlərdə qəti uğurlar əldə edilmişdir.

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatı və İmamət məsələsi

Əli (əleyhissəlam) Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) sonra İslam hökumətini idarə etmək üçün ən səlahiyyətli şəxs olmuşdur. İslam aləmində Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) başqa heç kəs fəzilət, təqva, fiqh, hökumət (qəzavət), Allah yolunda cihad etmək və bu kimi gözəl xüsusiyyətlərdə Əli əleyhissəlama çatmazdı. Məhz bu üstünlüklərə görə Əli (əleyhissəlam) dəfələrlə Allah və Peyğəmbər tərəfindən müsəlmanların gələcək rəhbəri təyin olunmuşdu. Onların hamıdan əsası «Qədir Xum» hadisəsidir. Buna görə də, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatından sonra ehtimal verilirdi ki, Əli (əleyhissəlam) hökumətə gələrək müsəlmanlara başçılıq edəcək. Ancaq heç də belə olmadı və xilafət yolu Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) sonra tamamilə dəyişdi. Əli (əleyhissəlam) siyasi səhnədən və İslam hökumətinin idarə işlərindən uzaqlaşdırıldı.

İki əsas yol ayrığı

Əli (əleyhissəlam) İslam hökumətinin təhrif olunmasına heç vaxt dözə bilməzdi və bu cür işin qarşısında sakit durmağı da ar sayırdı. Dəfələrlə sübutlar və mətin ehticacları (meydan oxuması) ilə xəlifə və onun ətrafındakıları tənqid atəşinə tutaraq onlara öz etirazını bildirirdi. Ancaq tarix və hadisələrin sonrakı cərəyanı göstərdi ki, bunların heç bir faydası yoxdur. Xəlifə və onun ətrafındakılar öz vəzifələrindən möhkəm yapışmışdılar. Belə olduqda Əli (əleyhissəlam) iki əsas

yolayrıcında durmalı olur; Ya yeni hökuməti qanunsuz sayan öz həqiqi səhabələrinin və Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinin həqiqi dostlarının köməyi ilə ayağa qalxmalı və qüdrətə arxalanaraq hökuməti ələ keçirməli, ya da bu vəziyyətə dözməli və mümkün olan qədər müsəlmanların müşkülətini həll etməli və öz vəzifəsini yerinə yetirməli idi. İlahi rəhbərlərin rəhbərlik məqamından məqsədləri vəzifəyə yetişmək deyil. Onların məqsədləri vəzifədən qat-qat üstün bir şeydir. Rəhbərin vücudu ona görədir ki, məqsədə çatmaqda səy etsin. Buna görə də, əgər bir gün rəhbər iki yolayrıcına çatıb vəzifə və məqsədin ikisindən birini buraxmalı olsa, gərək vəzifədən əl çəkib məqsədi vəzifədən üstün tutsun. Belə iki yolayrıcına çatan Əli (əleyhissəlam) ikinci yolu seçdi. O vəziyyətin gedişatı və İslam cəmiyyətinin vəziyyətini araşdırıb belə nəticəyə gəldi ki, əgər o, hökuməti ələ keçirmək üçün ayağa qalxıb mübarizə aparsa, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) iyirmi üç il çəkdiyi bütün əziyyətlər heç olacaq, bu yolda tökülən bütün qanlar hədəfə gedəcək. Əli (əleyhissəlam) bu məsələyə «Şiqşiqiyyə» xütbəsində toxunaraq buyurur: *«Mən xəlifəlik vəzifəsindən əl çəkdim, ondan kənar oldum. Mən bu fikirdə idim ki, təkbaşına ayağa qalxıb özümün və camaatın haqqını müdafiə edirəm, yoxsa bu cür qaynar bir mühitdə və belə bir zülmətdə səbr edirəm? Bu mühit qocaları əldən salmış, cavanları isə qocaltırmışdır. İmanlı kişiləri ömrünün son anlarına qədər əziyyətdə qalmağa vadar etmişdir. (Nəhəyə) gördüm ki, səbr etmək ağıl və düşüncəyə daha yaxındır. Buna görə də, səbr etdim. Ancaq səbr edərkən gözünə tikan batmış, boğazına sümük qalmış şəxsə bənzəyirdim. Öz gözümlə görürdüm ki, mirasımı qəsb edirlər.»*¹

Əli (əleyhissəlam) İslam hökumətinin özünün əsl yolundan çıxması və İslam dininin əsasını qorumaq üçün səbr etdiyinə başqa yerlərdə də işarə etmişdir. O cümlədən, Osman xəlifə seçilərkən şüranın rəyi Osmanın lehinə başa çatdıqdan sonra və o, xilafət başında oturduqdan sonra üzünü şüranın digər üzvlərinə tutub buyurdu: *«Mənim xəlifə olmağa hamudan səlahiyyətli olduğumu hamınız yaxşı bilirsiniz. And olsun Allah-taalaya ki, müsəlmanların işi nə qədər öz qaydasındadır və nə qədər məndən başqasına zülm olunmursa, səbr edəcəyəm.»*²

Daxili və xarici təhlükələr

Qeyd etdik ki, Əli (əleyhissəlam) qiyam edib xilafəti ələ keçirdiyi təqdirdə irəli çıxacaq təhlükələri nəzərə alıb səbr etməli oldu. Ola bilər biri fikirləşsin ki, o vaxt yenicə təməli qoyulmuş İslam hökuməti üçün hansı təhlükələr ola bilərdi?

¹ Nəhcül-Bəlağə (Sübhi Saleh), Xütbə 3.

² Nəhcül-bəlağə (Sübhi Saleh), Xütbə 74.

Bu sualın cavabını daxili və xarici təhlükələr və Əli əleyhissəlamın qiyam etməsinin qarşısını alan maneələrlə aydınlaşdırıb onları aşağıdakı şəkildə bəyan etmək olar:

1) Əgər Əli (əleyhissəlam) xilafəti ələ keçirmək üçün qiyam etsəydi, özünün həqiqi dostlarını və qəlbən o Həzrətin İmamətinə etiqadları olan bir çox yoldaşlarını mübarizə nəticəsində itirəcəkdi.¹ Həmçinin Həzrət silahdaşlarının az olduğunu qiyama qalxa bilmədiyinin səbəbləri kimi vurğulayaraq bir yerdə belə deyir: “Kaş, qırx nəfər cəsur adamım olaydı!...”² Bundan əlavə, Əli əleyhissəlamın xəlifə olmasına razılıq verməyən peyğəmbərin səhabələri də arada qırılacaqdılar. Bu dəstənin xilafət məsələsində Əli əleyhissəlamla müxalif olması, kinə və qərəz üzündən Əli əleyhissəlamın xəlifə olmasına razılıq verməməsinə baxmayaraq, onlar başqa işlərdə Əli əleyhissəlamla müxalif deyildilər. Bütpərəstlik, məsihiyyət və yəhudiliklə müqabil olan bu dəstənin ölümü ilə İslam çox zəifləyirdi. Əli (əleyhissəlam) əhdlərinə vəfasız çıxan Təlhə və Zübeyrin başlarına topladığı ordunu dağıtmaq üçün Bəsrəyə hərəkət edərkən bu məsələyə toxunaraq buyurmuşdur: *“Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) dünyasını dəyişdikdən sonra Qüreyş eqoistcəsinə özlərini bizdən üstün sayıb rəhbərliyə hamıdan səlahiyyətli olduğumuz halda, bizi öz haqqımızdan məhrum etdilər. Mən gördüm bu işin müqabilində səbr etmək müsəlmanlar arasında təfriqə salıb boş yerə qan tökməkdən üstündür. Çünki camaat təzəcə müsəlman olmuş, din südlə dolub köpüklənmiş bir tuluğa bənzəyirdi. Balaca bir səhv, qəflət onu xarab edər və balaca bir insan onu dağıda bilərdi...”*³

2) Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) ömrünün sonlarında müsəlman olmuş bir çox qəbilə və tayfalar hələ lazım olan İslami təlimləri tam öyrənməmişdilər. İman nuru onların qəlbində hələ tam şəkildə təşəkkül tapmamışdı. Elə ki, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfat xəbəri onların arasında yayıldı, onların bir çoxu yenidən müşrik olub bütpərəstliyə qayıtdılar. Mədinədə İslam hökuməti ilə açıq-aşkar müxalifət etməyə başladılar, İslam vergilərini (xums, zəkat və s.) ödəməkdən boyun qaçırdılar. Hələ bu azmış deyə nizami ordu toplayıb Mədinəni möhkəm qorxuya da saldılar. Buna görə də, yeni qurulmuş İslam hökumətinin bunlara qarşı ilk tədbiri o oldu ki, müsəlmanlardan ibarət bir ordu təşkil olundu və müxaliflərin qiyamı müsəlman ordusunun səyi nəticəsində yatızdırıldı. (Əlbəttə, bu o demək deyil ki, yeni xəlifə Əbu Bəkrin gördüyü bütün işlər düzgün olmuşdur.)

İslamın əvvəlki düşmənlərinin qiyam qaldırıb İslam hökumətini hədələdiyi bir vəziyyətdə İmamın başqa bir bayraq qaldıraraq qiyam etməsi əsla düzgün olmazdı.

¹ Şərhi Nəhcül-bəlağə, c.2, səh. 20.

² Şərhi Nəhcül-bəlağə, c.2, səh. 20; Bihaul-Ənvar, c. 30, səh. 15.

³ Şərhi Nəhcül Bəlağə (İbn Əbil Hədid) c. 1, səh. 308; Biharül Ənvar, c. 29, səh. 633.

İmam Misir əhalisinə yazdığı məktubda bu məsələyə toxunaraq buyurmuşdur: «*And olsun Allaha, mən fikir eləməzdim və heç ağıma belə gəlməzdi ki, ərəblər Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) sonra İmamət və rəhbərliyi onun ailəsindən alsınlar, (başqa yerdə qərar versinlər, inanmazdım ki,) məni xilafətdən uzaqlaşdırsınlar. Məni narahat edən yalnız camaatın, filankəsin (Əbu Bəkrin) başına toplaşib onunla beyət etmələridir. (Vəziyyəti belə görüb) əl saxladım. Hətta iş o yerə gəlib çıxmışdı ki, bir dəstənin dindən çıxıb Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) dinini məhv etmək istədiklərini öz gözümlə gördüm. Belə olduqda qorxdum ki, əgər İslama və (hökumətə) müsəlmanlara kömək etməsəm, İslamın məhv olmasının şahidi olaram. Bunun müsibəti mənə xilafətdən uzaq düşməyimdən və sizlərə hakimlik etməkdən məhrum olmağımdan da baha başa gələrdi. Çünki bu, dünyanın bir neçə günlük faydasıdır, bir müddətdən sonra qurtarıb gedəcək. Necə ki, yolda görünən ilğüm qurtarır və necə ki, buludlar aralanıb gedirlər. Belə olduqda mən ayağa qalxdım. Bununla da batil aradan getdi və din möhkəmcə yerində qaldı.»¹*

Əli (əleyhissələm) bu məsələyə xilafətə gəldiyi ilk günlərdə də toxunmuşdur. Abdullah ibn Cüneyd deyir: “Mən Əlinin xilafətinin ilk günlərində Məkkədən Mədinəyə gəldim. Gördüm bütün camaat Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) məscidində əyləşib İmamın gəlməsini gözləyir.” Birdən Əli (əleyhissələm) əlində qılınc evdən bayıra çıxdı. Bütün gözlər ona zilləndi. O, minbərdə əyləşib Allaha həmd-səna etdikdən sonra sözlərinə belə başladı: «*Ey camaat! Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) bizim aramızdan getdikdən sonra belə fikirləşirdik ki, xilafət barəsində heç kəs bizimlə mübarizə etməyib bizim haqqımıza göz dikməyəcək. Çünki biz Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsi və onun varisi idik. Ancaq gözlədiyimizin əksinə olaraq camaatın bir dəstəsi bizim haqqımıza təcavüz edib xilafəti bizim əlimizdən aldı. Xilafət başqasının əlinə keçdi. And olsun Allaha, əgər müsəlmanlar arasında təfriqə yaranması, küfr və büt-pərəstliyin bir daha İslam məmləkətinə qayıtması və İslamın məhv olması qorxusu olmasaydı, mən onlarla başqa cür rəftar edərdim.»²*

3) Dindən çıxmış şəxslərin qiyam etməsi təhlükəsindən başqa bir sıra yalançı peyğəmbərlərin, o cümlədən Müseyləmə, Tüleyhə və Səccah kimilərin meydana gəlməsi və hər birinin öz ətrafına dəstə toplayaraq Mədinəyə hücum etmək fikrində olmaları da bu təhlükələrdən biri idi. Ancaq müsəlmanların birləşib müqavimət göstərməsi nəticəsində bu təhlükə də sovuşdu.

4) Roma imperiyasının hücum etmə ehtimalı da digər tərəfdən müsəlmanlar üçün təhlükə yaratmışdı. Çünki o vaxta qədər müsəlmanlarla romalılar üç dəfə vuruşmuşdular və elə buna görə də, romalılar müsəlmanları özlərinə böyük

¹ Nəhcül-bəlağə, 62-ci məktub (Sübhi Saleh); Əl-ğarat, c. 1, səh. 306 çox cüz'i fərqlə.

² İbn Əbil Hədid, Şərhi Nəhcül-bəlağə, c.1, səh.307; İrşad (Şeyx Müfid) səh. 131.

təhlükə sanır və onlara hücum etmək üçün fürsət axtarırdılar. Əgər Əli (əleyhissəlam) xilafət uğrunda mübarizəyə qalxsaydı, müsəlmanlar arasında vətəndaş müharibəsi baş verər və daxili cəbhənin zəifləməsi nəticəsində romalılar üçün ən yaxşı əlverişli bir fürsət yaranardı.

Bu dörd məsələni nəzərə aldıqda, İmamın səbr etməyi mübarizədən üstün tutması və səbr etməklə, uzaqgörənliklə İslam cəmiyyətini böyük təhlükədən qurtarması yaxşı məlum olur.

Əgər Əli (əleyhissəlam) müsəlmanların birliyini istəməsəydi və həmçinin, onların ayrılması nəticəsində irəli gələn təhlükələrin qorxusu olmasaydı, heç vaxt xilafətin Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) həqiqi xəlifələrinin əlindən çıxıb başqalarının əlinə düşməsinə icazə verməzdi.

Əli əleyhissəlamın xəlifələr dövründəki fəaliyyəti

Əli əleyhissəlamın xəlifələr dövründəki fəaliyyəti aşağıdakı sahələri əhatə edirdi.

1) Allah-taalaya ibadət, özü də Əli (əleyhissəlam) kimi bir şəxsiyyətə məxsus olan ibadət! Gör Əli (əleyhissəlam) necə ibadət edirmiş ki, ibadətlə məşhur olan İmam Səccad (əleyhissəlam) öz ibadətini Əli əleyhissəlamın ibadəti qarşısında heç hesab edir.

2) Quranın təfsiri və bir çox ayələrdəki müşküllərin həlli və İslam aləminin böyük təfsirçisi Abdullah ibn Abbas kimi tələbələr yetişdirmək;

3) Dünya alimlərinin, xüsusilə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatından sonra onun dini barədə maraqlanan və Mədinəyə gəlib müsəlmanlara suallar verən yəhudi və məsihi alimlərinin suallarına cavab vermək; Bu suallara danışığında Tövrat və İncildən xəbərdar olması başa düşülən Əli əleyhissəlamdan başqa cavab verən tapılmırdı. Əgər bu suallara cavab verən tapılmasaydı, İslam aləmi rüsvay olardı. Elə ki, Əli (əleyhissəlam) onların suallarına qəti və qanəedici şəkildə cavab verirdi, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) yerində oturmuş xəlifələrin üzü gülümsəyirdi.

4) İslamda o vaxtdək görünməyən yeni hadisələrin şəri hökmlərini bəyan etmək; Bəzi vaxtlar mühakimə və qəzavət elə dolaşır olurdu ki, qazılar onun həllində aciz qalırdılar. Bu cür mühakimələrin həlli Əli əleyhissəlamın həyatının əsas məsələlərindən biri idi. Əgər səhabələrin içində Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) buyurduğuna görə, ümmətin ən biliklisi və qəzavət (mühakimə) işlərinə hamıdan yaxşı xəbərdar olan Əli (əleyhissəlam) kimi bir şəxsiyyət olmasaydı, İslamın ilk vaxtlarında bir çox məsələlər müəmmalı olaraq qalacaqdı.

Bu cür yeni məsələlərin irəli gəlməsi İslamın bütün məsələlərinə (istər kiçik olsun, istərsə də böyük) elmi olan Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatından sonra elmi və hər şeydən xəbərdar olan öz geniş elmi ilə ümməti səhv yönəlmələrdən və gümana, qiyasa əməl etməkdən qoruyan məsum bir İmamın

peyğəmbərin yerində olmasını tələb edirdi. Bu ləyaqət isə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) bütün səhabələrinin etirafına əsasən, Əli əleyhissəlamdan başqa heç kəsdə yox idi.

Əli əleyhissəlamın qəzavətləri və onun Quran ayələrindən çıxardığı gözəl yeniliklər hədis və tarix kitablarında öz yerini tapıb. Bəzi alimlər bunlar haqqında ayrıca kitablar yazmışlar.

5) Ruh təmiz, pak və seyri-süluk üçün hazır olan insanları təlim-tərbiyə etmək; Bu yolla onlar İmamın mənəvi rəhbərliyi sayəsində mənəvi kamal qüllələrini fəth edir və zahiri gözləri ilə görə bilmədiklərini batini və mənəvi gözlə görürdülər.

6) Bir çox kimsəsizlər və kasıbların dolanışığını təmin etmək; Hətta İmam öz zəhməti ilə bağlar salıb, quyular qazıb onları vəqf edirdi.

7) Xilafətdə olanlar siyasi məsələ və ya başqa işlərdə çətinliklə rastlaşıb çıxılmaz vəziyyətə düşdükdə, etimadlı məşvərətçi kimi yalnız Əli əleyhissəlamı görürdülər. Əli (əleyhissəlam) özünəməxsus həqiqət görünüşü ilə müşküləti həll edir və yolu təyin edirdi. Bu məşvərətlərin bəziləri Nəhcül-bəlağədə və başqa tarix kitablarında gəlmişdir.

ƏLİ (əleyhissəlam) və xəlifələrin elmi və siyasi müşkülətinin həlli

Tarix şahiddir ki, Əbu Bəkr və Ömər öz xəlifəlik dövrlərində siyasi, maarif, əqaid, (əqidələr) Quranın təfsiri, İslami məsələlərin əsl və fərlərində Əli əleyhissəlama müraciət edirdilər və İmamın bu barədə verdiyi məşvərətlərdən, yol göstərmələrindən bəhrələnirdilər. İndi bunların bir neçəsini oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

Romalılarla müharibə

Yeni İslam hökumətinin əsas düşmənlərindən biri Roma imperiyası olmuşdur. Roma daima İslamı Şimal tərəfdən hədələyirdi. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ömrünün son anlarındakı Roma imperiyasının təhlükəsindən qafil olmamışdı. Hətta bir dəfə hicrətin səkkizinci ilində Cəfəri-Təyyarın başçılığı ilə Şam istiqamətində bir ordu da göndərmişdi. Ancaq İslam ordusu üç başçısını və bir çox əsgərini itirərək heç bir nəticə almada Mədinəyə qayıtmışdı. Sonradan bu məğlubiyyətin əvəzini çıxmaq məqsədilə hicrətin doqquzuncu ili Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) böyük bir ordu ilə Təbuk məntəqəsinə tərəf getdi. Ancaq müsəlmanlar düşmənlə rastlaşmadan Mədinəyə qayıtdılar. Bu səfərin bir sıra parlaq nəticələri oldu. Tarixdə bunların hamısı qeyd olunmuşdur. Romalıların hücum təhlükəsi həmişə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) fikrini cəlb edirdi. Bu cəhətdən Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ömrünün son anlarında xəstə olarkən müsəlmanlardan ibarət bir ordu təşkil edib Şama tərəf göndərdi. Bu

ordu bir sıra səbəblər üzündən Mədinədən çıxmadı. Ordu Mədinənin bir neçə kilometrliyində olarkən Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) dünyasını dəyişdi.

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatından sonra Mədinənin siyasi vəziyyəti Əbu Bəkrin xəlifə seçilməsi ilə keçirdiyi böhrandan sonra sakitləşdi. Xilafəti ələ keçirən Əbu Bəkr Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) fərmanını (romalılarla döyüş fərmanını) yerinə yetirməkdə ikiürekli idi. (Yəni, bilmirdi romalılarla vuruşsun, yoxsa vuruşmasın.) Buna görə də, səhabələrin bir dəstəsini toplayıb onlarla məsləhət etdi. Hərə bir təklif irəli sürdü. Ancaq bunların heç biri Əbu Bəkrə qane etmədi. Nəhayət Əbu Bəkr Əli əleyhissəlamla məsləhət etdi. Əli (əleyhissəlam) onu Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) fərmanını yerinə yetirmək üçün ürəkləndirdi və buyurdu ki, əgər vuruşsan, qalib gələcəksən. Xəlifə (Əbu Bəkr) İmamın onu ürəkləndirməsindən sevinib dedi: “Yaxşılığa yozdun və xeyirliyə müjdə verdin.”¹

ƏLİ (əleyhissəlam) və İkinci xəlifənin onunla siyasi məsləhətləri

Əli (əleyhissəlam) ikinci xəlifənin dövründə də siyasi, elmi, ictimai bir məsləhətçi idi. İndi ikinci xəlifənin Əli əleyhissəlamla siyasi məsləhətlərindən bir nümunəni sizin nəzərinizə çatdırırıq:

Hicrətin on dördüncü ili müsəlmanlarla Sasani imperiyası (iranlılar) arasında Qadisyyə adlı məntəqədə çox çətin bir döyüş baş verdi. Gərgin gedən bu döyüşdə müsəlmanlar qalib gəldilər. Bu döyüşdə Sasaniyənin ordu başçısı Rüstəm Fərruxzad çoxlu sayda döyüşçüsü ilə qətlə yetirildi. Bu qələbə nəticəsində İraq bütünlüklə İslamın nəzarəti altına keçdi və Sasani imperiyasının paytaxtı Mədain şəhəri müsəlmanların əlinə düşdü. İran döyüşçüləri canlarını qurtarmaq üçün ölkənin içərisinə tərəf geri çəkildilər. Sasanilər qorxurdular ki, İslam ordusu yavaş-yavaş irəliləyib bütün ölkəni ələ keçirə bilərlər. Bu təhlükənin qarşısını almaq məqsədilə Sasani imperatoru Yəzdigərd, Firuzanın başçılığı altında yüz əlli minlik bir ordu təşkil etdi. Firuzana tapşırırdı ki, müsəlmanların ehtimal verilən hücumunun qarşısını alsın və vəziyyət yaxşı olarsa, hücumda da əl atsın.

Müsəlmanların ordu başçısı Səd ibn Vəqqas (bir ehtimala görə isə Kufə hökmdarı Əmmar Yasir) xəlifə Ömərə məktub yazaraq onu düşmənin hərəkətindən xəbərdar edib bildirdi ki, Kufə ordusu (o vaxtlar İslamın əsas nizami bazası Kufə şəhərində yerləşirdi) döyüşə başlamağa hazırdır. Düşmən hücumu keçməzdən qabaq yaxşı olar ki, biz onları qorxutmaq üçün hücumu başlayaq.

Xəlifə məscidə gəlib səhabə başçılarını toplayaraq onları öz məqsədindən xəbərdar etdi. Xəlifə bildirdi ki, özü, Mədinədən Bəsrə ilə Kufə arasında olan bir

¹ Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.39.

yerə gedib oradan orduya başçılıq etmək istəyir. Bu zaman Təlhə qalxıb xəlifənin fikrini bəyəndiyini bildirdi. Təlhənin sözlərindən xəlifəyə yaltaqlanması açıq-aşkar hiss olunurdu.

Ondan sonra Osman qalxıb nəinki xəlifənin Mədinədən çıxmaq istəmək fikrini bəyəndiyini bildirdi, hətta ona belə bir məsləhət verdi: “Şam və Yəmən ordusuna da məktub yaz ki, öz yerlərini tərk edib xəlifəyə qoşulsunlar. Beləliklə, böyük bir ordu ilə düşmənlə qarşı-qarşıya çıxma bilərsən”.

Bu zaman Əli (əleyhissələm) ayağa qalxaraq buyurdu: *«Bu işin (İslamın) qalib gəlib-gəlməməsi ordunun az ya çox olmasına bağlı deyil. Bu, Allahın dinidir və O Özünü qalib edər. O, ordusunu Özünü hazırlayır və onlara da kömək edir. Allah-taala lazım olduğu yerə qədər İslamı gətirib çıxartdı, hara yayılmalı idisə, ora yaydı. Allah-taala bizə qalib gələcəyimizi vəd edib. Biz də bilirik ki, Allah Öz vədəsinə əməl edib Öz ordusuna kömək edəcək.*

Xəlifənin mövqeyi zəncir halqalarına bənzəyir, xəlifə bu zəncirləri bir-birinə bağlamalıdır. Əgər zəncirlər bir-birindən qırılsa, dağılıb parça-parça olacaq, daha onu bir yerə yığmaq da mümkün olmayacaq.

Bu gün ərəb ordusu sayca az olsa da, İslam qüvvəsi sayəsində çoxdur və birlik, vəhdət sayəsində isə əziz və qüdrətlidir.

Buna görə sən (xəlifə) bir dəyirman daşının mərkəzi kimi müsəlmanları hərəkətə gətir və onların köməyi ilə döyüşə başla. Əgər sən şəxsən Mədinədən çıxıb Kufəyə tərəf getsən, ordu künc-bucaqdan dağılaraq sənənin ətrafına toplaşacaqdır. Belə olduqda da, arxada qalanlar qarşıdakılardan mühüm olacaqdır.

Əgər sabah qeyri-ərəbin gözü sənə sataşsa, deyəcəklər ki, bu, ərəblərin rəhbəridir. Əgər onu aradan götürsək, rahat olacağıq. Bu fikir onları sənənlə mübarizədə daha da həvəsləndirəcək və düşmənin daha ciddi hərəkətinə səbəb olacaq. Deyirsən, bundan narahatsan, bil ki, Allah bu işdə səndən də çox narahatdır və Onun bəyənmədiyini işi dəyişdirməyə qüdrəti çatır.

Ancaq o ki, deyirsən düşmənin ordusunun sayı bizdən çoxdur, (unutma ki) biz keçmiş döyüşlərimizdə ordumuzun sayına deyil, Allah-taalanın köməyinə arxalanıb qalib gəlmişik!»¹

Ömər Əli əleyhissələmin sözlərini bəyənilib Kufəyə tərəf tək getmək fikrindən daşındı.²

Bu cür çıxılmaz məsələləri həll etməyinə görə Ömər deyirdi: «Bir çətinlik üz verərkən bunun həlli üçün Əbül Həsənin (Əli əleyhissələmin) tapılmamasından Allaha pənah aparıram.»³

¹ Nəhcül-bəlağə (Sübhi Saleh), Xütbə 146.

² İbn Əsir, Əl-Kamilu fit-tarix, c.3, səh.8.

³ Əl-İstiabu fi mə'rifətül-əshab, c.3, səh.39. Xəlifələrin müxtəlif zamanlarda müsəlmanların çətinliklərinin həlli üçün Əli (ə) ilə müşavirə etmələri barədə geniş mə'lumat üçün Əsgər Qaidanın “Əli ibn Əbu Talibin siyasi mövqelərinin təhlili” kitabına müraciət edə bilərsiniz.

5. Xilafətdən şəhadətədək

Əli əleyhissələmlə beyət tərzii

Osmanın maliyyə və idarə pozğunluqları, beytül-malı yüz faiz qeyri-şəri yollarla istifadə etməsi, Bəni-Üməyyə qəbiləsindən və öz qohumlarından olan nalayiq və səlahiyyətsiz şəxsləri vəzifəyə gətirməsi, mühacir və ya ənsardan olan səlahiyyətli şəxsləri işdən uzaqlaşdırması və dövlətin bütün işlərini Bəni-Üməyyənin ixtiyarında qoyması camaatı qəzəbləndirmişdi. Osman camaatın, ləyaqətsiz icra başçılarının dəyişdirilməsi haqqındakı şikayətlərinə baxmadığına görə, nəhayət camaat onun hökumətinin əleyhinə qiyam qaldırdı. Bu qiyam Osmanın ölümü ilə nəticələndi. Sonra camaat Əli əleyhissələmlə beyət etdi. Bu baxımdan Osmanın ölümündən sonra iş başına keçən Əli əleyhissələmlə hökuməti qiyam və camaatın sabiq hökumətin zülmələrinə qarşı qaldırdığı qiyam nəticəsində yaranmış bir hökumət idi.

Osmanın hökumətinin pozğunluqlarından biri də bu idi ki, Həkəm ibn Əbul-Ası oğlu Mərvanla birgə Mədinəyə gətirdirmişdi. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) onu Taifə sürgün etmiş və hətta birinci və ikinci xəlifələr (Əbu Bəkr və Ömər) də onu Mədinəyə qaytarmağa cürət etməmişdilər. Osman onları Mədinəyə gətirdirdikdən sonra öz qızını Mərvana əvə vermiş və Mərvanı xilafətin icra aparatına başçı təyin etmişdi. Bu da təbiidir ki, camaatın qəzəblənməsinə səbəb olmuşdu.

Osmanın evi qırx doqquz gün qiyamçıların mühasirəsində qaldı.¹ Osman nə vaxt camaatla yumşaq davranmaq istyirdisə, Mərvan daha çox camaatı qəzəbləndirirdi. Axırda müsəlmanlar qəzəblənib Osmanın evinə tökülərək onu qətlə yetirdilər.

Əli əleyhissələmlənin parlaq məqamı

Qiyamçıların yeganə məqsədi Osmanı hökumətdən kənarlaşdırmaq idi. Düzdür, Əli əleyhissələmlənin adı Osmanın evi mühasirədə olan müddətdə dillərdə gəzirdi, lakin qiyamçılar gələcək üçün (yeni xəlifə təyin etmək üçün) qəti bir qərara gəlməmişdilər. Elə buna görə də, Osmanı öldürdükdən sonra yeni bir çətinliklə-xəlifə seçmək çətinliyi ilə üzləşməli oldular.

Digər tərəfdən Əli (əleyhissələmlə), Əbdürrəhman ibn Ovf, Osman, Təlhə, Zübeyr və Səd ibn Əbil Vəqqasdan ibarət altı nəfərlik şura üzvlərindən ikisi, yəni, Əbdürrəhman ibn Ovf və Osman artıq dünyadan getmişdilər. Qalan dörd nəfər arasında Əli (əleyhissələmlə) camaatın daha sevimlisi idi. Belə ki, fəzilət və

¹ Məs'udi, Mürucuz-zəhəb, c.2, səh. 346.

İslamdakı parlaq keçmişinə görə digər şura üzvlərinin heç biri ona çatmırdı. Bu da camaatın Əli əleyhissələmə tərəf gəlməsinə səbəb oldu.

Əli (əleyhissələm) vəziyyəti nəzərə alıb Osmanın dövründəki dəyişiklikləri mülahizə etməklə, həmçinin müsəlmanların ilkin həqiqi İslamdan uzaq düşmələrini nəzərə alaraq yaxşı bilirdi ki, Osmanın fəsadla dolu olan hökumətindən sonra xəlifə olmaq çox çətin bir işdir. Camaat, xüsusilə tayfa başçıları onun nəzərdə tutduğu islahatlarla razılaşmayacaq və onun ədalətinə dözə bilməyəcəklər. Buna görə də, qiyamçılar Əli əleyhissələmə xəlifə olmasını təklif edəndə, Əli (əleyhissələm) qəbul etmədi.

Tarixçilər yekdil nəzərlə Osmanın hicrətin otuz beşinci ili zil-həccə ayında öldürüldüyünü qeyd edir, ancaq hadisənin hansı gündə baş verməsi haqqında müxtəlif fikirlər söyləmişlər.¹ Bir məsələ məlumdur ki, Osmanın ölümü ilə Əli əleyhissələmin xəlifə olması arasında azı dörd-beş gün fasilə olub.² Bu bir neçə gün ərzində müsəlmanlar heyrət və hökumətsizlik mühitində yaşadılar.

Qiyam başçıları Əli əleyhissələmə müraciət edirdilər. Amma Həzrət o qədər də zahir olmurdu. Çünki qiyamçıların onunla beyət etmək istədiklərini gördüyündən və xilafət başına keçmək üçün vəziyyətin yaxşı olmadığını bildiyi üçün qiyamçıların bu təklifini özünə hüccət bilməyib buyurardı: *«Məndən əl çəkin, gedin başqa adam tapın. Çünki indi vəziyyətin siması müxtəlif olub cəhətləri ayır-ayırtdır. (Vəziyyət çox qarışıqdır.) Ürəklər bu vəziyyətə dözməz, ağıl bunu qəbul edə bilməz. Fəsad buludları İslam səmasının üstünü örtmüş və doğru yol tanınmaz qalmışdır. Bilin ki, əgər sizin təklifinizi qəbul etsəm, sizinlə öz elmimlə rəftar edəcəm və onun-bunun sözlərinə qulaq asmayıb dedi-qoduçuların sözlərinə etina etməyəcəyəm. Ancaq məndən əl çəksəz, mən də sizin kimilərdən biri olacağam. Bəlkə də mən yeni xəlifənin sözlərinə sizdən yaxşı qulaq asacaq və əmrlərini sizdən yaxşı yerinə yetirəcəyəm. Mənim sizin rəhbər və xəlifəniz olmağımdansa, sizin vəzir və məsləhətçiniz olmağım yaxşıdır.»³*

Ancaq get-gəllər, müsəlmanların təkidli istəkləri, keçmiş zülmərdən cana gəlmiş və ədalət aşiqi olan camaatın axınları Həzrət Əli əleyhissələmin evinə çoxaldığından Əli (əleyhissələm) özünə vəzifə bilib camaatın beyətini qəbul etdi.

Əli (əleyhissələm) Nəhcül-bəlağənin bir neçə yerində camaatın onun xilafət başına gəlməsi üçün evinə axınları və camaatın beyət etmək üçün təkidləri barədə söhbətlər etmişdir. Bir yerdə belə buyurur: *«Camaat susamış dəvənin su görərkən sarbanın əlindən azad olub suya hücum etdikləri kimi mənim üstümə hücum etdi.*

¹ Yə'qubi Osmanın ölümünü zil-həccənin on səkkizi, c.2,səh.165, Məs'udi isə zil-həccənin qurtarmasına üç gün qalmış bildirir.(Mürucuz-zəhəb) c.2, səh.346.

² Yə'qubi Əli əleyhissələmin xilafət başına gəlməsini zil-həccənin qurtarmasına bir həftə qalmış, Məs'udi isə deyir ki, Osman öləndən kimi camaat Əli əleyhissələmə bey'ət etdi. Başqa bir yerdə isə deyir ki, deyilənə görə Əli əleyhissələmlə bey'ət dörd gün sonra baş vermişdir.

³ Nəhcül-bəlağə (Sübhi Saleh), Xütbə 92.

Bir-birini sıxışdırıb çiyin-çiyinə dəyirdilər. Vəziyyət o hala çatmışdı ki, mən deyərdim məni öldürmək istəyirlər, ya da bir dəstə başqa bir dəstəni öldürmək istəyir. Sonra bu işi (xilafətin qəbul etməsini) araşdırdım. Bütün cəhətlərini ölçüb biçdim. Belə ki, yuxunu gözümdən çəkmişdi.»¹ Başqa bir yerdə İmam (əleyhissəlam) camaatın onun ətrafına toplaşmasını canlandırır camaatın onun xilafəti qəbul etməsini eşidib sevindiklərini, həyəcanlanmalarını bəyan edərək buyurur: «Siz mənim əlimi (beyət etmək məqsədilə) açdınız, mən isə bağladım. Siz onu özünü tərif çəkirdiniz, mən isə onu geri dartırdım. Ondan sonra susamış dəvələrin su içmək üçün suya yaxınlaşarkən bir-biri ilə çiyin-çiyinə dəydiyi kimi mənim ətrafıma toplaşdınız. Belə ki, ayaqqabımın bağı qırıldı, əba çiyinimdən düşdü və zəif insanlar ayaq altında qaldılar.

O gün camaatın mənimlə beyət etmək üçün yaranmış sevinci o həddə çatmışdı ki, hətta uşaqlar belə sevinirdilər. Evdə oturmuş qocalar ayaqları titrəyən halda beyət mənzərəsini müşahidə etmək üçün yola düşmüşdülər. Xəstələr də bu mənzərəni müşahidə etmək üçün yataqlarından qalxmışdılar.»²

Əli (əleyhissəlam) məşhur «Şiqşiqiyyə» xütbesində də camaatın şüurlu pişvazı barədə və eləcə də xilafəti qəbul etməsi barədə söhbət etmişdir: «Məni qorxudan o idi ki, camaat kaftar kimi sıx şəkildə hər tərəfdən mənim üstümə hücum çəkib məni əhatə etmişdi. Belə ki, Həsən (əleyhissəlam) və Hüseyin (əleyhissəlam) ayaq altında qaldılar, paltarım iki tərəfdən cırıldı, camaat qoyun sürüsü kimi mənim ətrafıma toplaşdı. And olsun toxumu bölən və insanı yaradan Allaha! Əgər o camaat beyət üçün ətrafıma toplaşaraq mənə arxa olmaları ilə hüccət mənə tamamlanmasaydı və həmçinin, Allahın alimlərdən zülmkarların zülmü və məzlumların aclığı qarşısında sükut etməmələri barədə peymanı olmasaydı, mən xilafət məqamından əl götürüb ondan üz döndərər, onun sonunu başlanğıcındakı piyalə ilə doyuzdurardım. (Yəni, necə ki, ilk üç xəlifənin dövründə kənarda qalmışdım indi də kənardə qalardım.) Onda yaxşı bilərdiniz ki, sizin dünyanız mənim nəzərimdə keçiricinin burnunun suyundan da dəyərsizdir.»³

Üç cəbhədə mübarizə

Əli əleyhissəlamın hakimiyyətinin əsl ədalət əsasında olduğuna və xilafətin əsl İslam sünətlərinin diriltməsinə bir sıra şəxslər dözə bilmirdilər. Beləliklə də, bu dəstə Əli əleyhissəlamın hökuməti qarşısında müxalif bir dəstə yaratdı. Bu müxalifət sonda «Nakisin», «Qasitin» və «Məriqin» döyüşləri ilə nəticələndi. İndi də həmin döyüşlər barədə ayrı-ayrılıqda qısa məlumat veririk:

¹ Nəhcül-bəlağə (Sübhi Saleh), Xütbə 54.

² Nəhcül-bəlağə (Sübhi Saleh), Xütbə 229.

³ Nəhcül-bəlağə, Xütbə 3 (Şiqşiqiyyə xütbəsi), (Sübhi Saleh).

Nakisin¹ döyüşü (cəməl döyüşü)

Nakisin döyüşünün səbəbi bu idi ki, Təlhə və Zübeyr Əli əleyhissəlama beyət etdikdən sonra ondan Bəsrə və Kufə şəhərlərinə vali (başçı) təyin olunmalarını istədikdə, İmam (əleyhissəlam) onların bu istəyi ilə razılaşmadı. Nəhayət onların hər ikisi “ümrə”ni bəhanə edərək Məkkəyə yola düşdülər. Orada (Məkkədə) Bəni-Üməyyə tərəfindən qarət olunmuş beytül-maldan istifadə edərək ordu yaradıb Ayişə ilə birlikdə Osmanın qanını almaq qəsdilə Bəsrəyə üz tutdular. Bəsrəni tutub öz əllərinə keçirdilər. Əli (əleyhissəlam) bu hadisədən xəbərdar olub onları aradan götürmək məqsədilə ordu ilə Bəsrəyə tərəf hərəkət etdi. Bəsrə yaxınlığında qızğın döyüş nəticəsində Əli (əleyhissəlam) qalib gəldi və «nakisinlər» məğlubiyyətə uğradılar. Bu döyüş hicrətin otuz altıncı ilində baş vermişdir.

Qasitin² döyüşü (siffeyn döyüşü)

Müaviyə hələ Əli (əleyhissəlam) xəlifə olmazdan neçə il qabaq Şamda özü üçün xilafətə keçmək hazırlıqlarını görmüşdü. Əli (əleyhissəlam) xilafətə gələcək Müaviyənin işdən kənarlaşması əmrini verdi (Müaviyə Osman tərəfindən Şama vali təyin edilmişdi.) və onun bir an belə işdə qalmasına razılıq vermədi. (Müaviyə də təbii ki, İmamın fərmanı ilə razılaşmadı.) Bu müxalifətin nəticəsi o oldu ki, İraq və Şam qoşunları «Siffeyn» adlı bir çöldə üz-üzə gəldilər. Əli (əleyhissəlam)ın ordusunun qələbəyə bircə addımı qalmışdı. Ancaq Müaviyə (Əmr Asın köməyilə) hiylədən istifadə edərək Əli əleyhissəlamın ordusunda təfriqə və ixtilaf yaratdı. Nəhayət Əli (əleyhissəlam) ordusunun təkidi nəticəsində məcbur qalıb Əbu Musa Əşəri ilə (Əli əleyhissəlamın tərəfindən) Əmr Asın (Müaviyə tərəfindən) danışıqlarına razı oldu. Belə ki, onlar (Əbu Musa Əşəri və Əmr As) İslam və müsəlmanların məsləhətləri haqda araşdırmalar aparmalı və öz nəzərlərini bildirməli idilər. Əli əleyhissəlamın ordusundan olanların onu Əbu Musa Əşərini Əmr Asla danışıqlara göndərməsi barədəki təkidləri o dərəcəyə çatmışdı ki, əgər Əli (əleyhissəlam) bununla razılaşmasaydı, bəlkə də bu narazılıq İmamın ölümü ilə nəticələnərdi. Bunun da nəticəsində müsəlmanlar böyük böhranla üzləşməli olardılar.

Tərəflərin öz nəzərlərini bildirmək zamanı çatdıqda Əmr As Əbu Musa Əşərini aldatdı³ və Müaviyənin alçaq niyyətini camaata aşkar etdi. Danışıqlar başa

¹ Nakisin ərəb sözü olub, «Əhdlərini sındıranlar» mə'nasını bildirir. Əli əleyhissəlama bey'ət etdikdən sonra bir dəstə bey'ətini sındırıb Əli əleyhissəlamın üstünə qoşun çəkдилər. Təlhə və Zübeyr onlara başçılıq edirdi. (Mütərcimdən)

² «Qasitin» haqdan dönmüşlər, zülmkarlar deməkdir.

³ Əmr As danışıqlardan qabaq Əbu Musa Əş'ərini görmüş onunla danışıqlar barədə söhbət etmişdir. O, söhbətində bildirmişdi ki, müsəlmanlar iki nəfərin - Əli və Müaviyənin üstündə bir-biri ilə müxalifət yaradıblar. Gəl sən Əli əleyhissəlamın nümayəndəsi kimi onu xilafətdən kənara qoy, mən də Müaviyənin nümayəndəsi kimi onu xilafətdən kənara qoyum. Sonra müsəlmanlar

çatdıqdan sonra Əli əleyhissələmin ordusundan bir dəstəsi İmamın danışıqları qəbul etməsinə görə onunla müxalifət etməyə başladı. Onlar İmamı danışıqlarla razılaşdığına görə tənqiddə tutdular.

Qasitin döyüşü hicrətin otuz yeddinci ilində baş vermişdir.(Bu döyüş tarixdə Siffeyn döyüşü adı ilə məşhur olmuşdur.)

Mariqin döyüşü (Nəhrəvan döyüşü)

Mariqin (yolunu azmışlar) Əli əleyhissələmi Əbu Musa Əşəri ilə Əmr Asın danışıqlarına razı olmağa məcbur etmiş dəstədir. Danışıqlardan bir neçə gün sonra bu dəstə öz işlərindən pəşman olub İmamdan danışıqların nəticəsi ilə razılaşmamasını istədilər. Ancaq Əli (əleyhissələm) elə bir şəxs deyildi ki, öz əhdinə vəfasız çıxsın və peymanı sındırsın. Bu dəstə işi belə görüb Əli əleyhissələmə qarşı ordu toplamağa başladı. Nəhrəvan adlı bir yerdə Əli əleyhissələmlə bu dəstə arasında döyüş baş verdi. Əli əleyhissələmin ordusu bu döyüşdə də qalib gəldi. Ancaq kin-küdurət yenə ürəklərdə qaldı. Tarixçilərin yazdığına görə bu döyüş hicrətin 38 yaxud 39-cu ilində baş vermişdir.

Əlinin (ə) dövləti idarə sistemində tutduğu əhəmiyyətli islahat addımları

Peyğəmbər (s)-in hicrətindən sonra Mədinədə qurduğu İslam hökumətinin ikinci nümunəsi olan Əli (ə)-in bərpa etdiyi həmin dövlət təəssüflər olsun ki, çox da ömür sürmədi. Hərçənd Əli (ə) daxildə baş verən münaqişələr, xəyanətkar ünsürlərin törətdiyi təxribatların ucubundan nəzərdə tutduğu islahat ideyalarının həyata keçirməyə nail olmadı, lakin İslam hökumətinin prinsiplərinə əsaslanan ideal dövlət nümunəsini ərsəyə işıqlandıra bildi. Həzrətin təşkil etdiyi dövlətin parlaq strukturu ətrafında geniş mülahizələrə burada macal olmasa da, imkan daxilində hökuməti idarə istiqamətində onun əhəmiyyət verdiyi çox qiymətli örnək və ülgü kimi mahiyyət kəsb edə biləcək yüksək ideyalarına müxtəsər də olsa toxunacağıq:

1. Əli (ə) elə ilk başdan xilafəti qəbul etməyinin mahiyyətini ədalətin icrası kimi irəli çəkərək onu, xüsusilə ictimaiyyətdə rifah və maddi təminatın, bir-birinə tam əks olan iki sinfi qütbün həlli perspektivində arayırdı.¹

Qabaqda keçdiyi kimi çox qabarıq dərəcədə sosial problemə çevrilən iki aqlar və toxlar təbəqələri arasındakı sinfi ayrışdırıcıya öz münasibətini bildirən Həzrət deyirdi: Allah bilici və alimlərlə əhd-peyman bağlayıb ki, belə vəziyyətin qarşısında sükut etməsinlər.

yığıb özlərinə yeni bir xəlifə təyin etsinlər. Əbu Musa Əşəri Əmr Asın hiyləsinə aldanıb onunla razılaşdı. Ancaq Əmr As öz dediyinə əməl etməyib Müaviyəni xilafətdə saxladı. (Mütərcimdən)

¹ Nəhcül-Bəlağə, xütbə 3.

2. Həzrət (ə) mənəsb və iqtidarı yalnız xalqa xidmət, ictimai hüquqların bərpası və batili (zülm və haqsızlıq) məhv etmək üçün vəsilə bilmiş¹ və heç vaxt ona sui-istifadə mənəbini yaxud yağlı bir tikə kimi tamah gözü ilə baxmamışdır. Deyilənlərə açıq və aydın dəlil onun dövlətçiliyidir. Elə buna görə də, nə vaxtdan bəri iqtidara susamış Təlhə və Zubeyr kimilərinə hər hansı mənəsb və rəhbərliyi tapşırmaqdan qəti imtina etmiş və nəticədə onların müxalifəti və təxribatları ilə qarşılaşmışdır.

3. O, mö'minlərin əmiri və xəlifəsi olduğuna baxmayaraq son dərəcə sadə bir güzaranla keçinir və vəzifələrə seçdiyi şəxslərə də orta və sadə tərzdə həyat sürməyi tövsiyə edirdi.² Dünyanın cazibədarlığına tam e'tinasızlıq, cəlbədicə maddi rəngarənglik və təmtəraqdan uzaqlıq Həzrətin şəxsiyyətində ən spesifik xüsusiyyətləri, onun dövlətçiliyində ən üstün xarakterik çalarları aşılıyır.

4. Onun dövlət nümayəndələrinin seçki və tə'yinində əsas qarşıya qoyduğu me'yarları təqva, sağlam ömür və parlaq keçmiş, rəhbərlik bacarığı, qətiyyətli dindarlıq və digər layiqli keyfiyyətlərdən ibadət idi. Qohumluq və digər nisbət əlaqələrini onun vəzifə bölgüsündə hətta zərif izlərini belə görə bilmərik. Həzrətin bütün İslam ölkəsində rəhbərlik etdiyi 51 nəfər vali və nümayəndəsi arasında mühacir, ənsar, yəmənli, nəzarlı, haşimi və qeyri-haşimi, hicazlı, iraqı, qoca və cavan şəxslər göründüyü halda oğulları imam Həsən, imam Hüseyin və Məhəmməd Hənəfiyyə, qızı Zeynəbin (ə.h.) əri Abdullah ibn Cə'fər kimilərindən əsər-əlamət yoxdur. Halbuki, bu adamların özləri də yaş və qabiliyyət baxımından vəzifə və rəhbərliyə layiq kəslər idi və bir çox həssas mövqələrdə, müharibə və döyüş meydanlarında mühüm rol oynayırdılar. Lakin Həzrət hər hansı vəzifənin öz qohum-əqrəbasına həvaləsində ciddi pəhriz edirdi.

5. İmam (ə) bir çox hakim və rəhbərlərin (keçmişdə və indi) yeritdiyi "hədəf vəsiləyə bəraət qazandırır" siyasi prinsipinin tam əksinə olaraq öz ali və müqəddəs məqsədlərinin həyata keçməsində heç vaxt mənafə yönümlü əyri yollara əl atmırdı. Mə'lum olduğu kimi elə xəlifəliyin ilk günlərində bə'zi xeyirxah tərəfdarlarının beytül-malın bölüşdürülməsində hələlik mənəsb, şərəf və sərvət sahiblərinin səhm və payına qismən də olsa artıq ödəyərək yeni qurulmuş hökumətin dayaqlarını möhkəmləndirmək təklifini rədd edərək buyurmuşdu: Siz deyirsiniz ki, hal-hazırda rəhbəri olduğum adamlara zülmə yol verərək qalib gəlim?! Allaha and olsun, nə qədər ki, dünya durur, belə şeyə yol vermərəm! Əgər bu mal öz malım olsaydı belə etməzdim. O ki qaldı bu Allah malıdır!³

Əks tərəfdə isə qatı düşmən olan Müaviyə öz çirkin və şeytani məqsədlərinə nail olmaq üçün heç nəyi əsirgəmir, şəriətə zidd olaraq hər bir alçaqlığa əl atırdı. Beləliklə də, bə'zi sadələvh və şüursuz adamlar Müaviyənin ağıllı, siyasətçi və

¹ Nəhcül-Bəlağə, xütbə 33.

² Nəhcül-Bəlağə, məktub 45.

³ Nəhcül-Bəlağə, xütbə 126.

zirək kimi İmamdan üstün olduğunu təsəvvür edirdilər. Həzrətin isə bu məqamda buyurduğu kəlamı diqqəti özünə cəlb edir: Allaha and olsun, Müaviyə məndən ağıllı deyildir. O, həqiqətdə kələkbazlıq, yaramazlıq və alçaqlıq edir. Əgər kələkbazlıq və hiyləgərlik çirkinlik olmasaydı, mən ən zirək adam olardım.¹

6. Həzrət heç vaxt müxaliflər və ya düşmənlərlə üsul və zabitəni tapdamır, ixtiyarındakı qüdrətdən istifadə edərək onları öz azadlıq hüquqlarından məhrum etmədi. Bu o vaxta qədər davam edirdi ki, özləri öz əleyhinə zəmin hazırlamasınlar. Həzrətin, vəzifəyə çatmayacağından naümid olub e`tiraz hissi ilə kənara çəkilmiş Təlhə və Zubeyrin ümrə həccini bəhanə edərək Məkkəyə getməsinə icazə verməsi bunun aşkar nümunəsidir.² Zahirən sırf təxribat yönümlü bu səfərin gedişatını aydın görün İmam (ə) hələ bir xəta baş verməmiş onların qarşısını almadı. Həmçinin nadan və cahil qövüm olan Xəvaric “siffeyn” döyüşündən sonra qayıdarkən yolda qoşundan ayrılıb Nəhrivan ərazisində düşərgə saldıqdan, eləcə də təxribat və terror əməliyyatlarına başlamazdan əvvəl Həzrət onlara belə buyurmuşdu: Nə qədər ki, bizimləsiniz (düşməne qoşulmamısınız) sizin üç hüququnuz qorunur:

1. Əgər məscidlərdə namaz qılmaq istəsəniz, azadsınız, sizə mane olunmayacaq.

2. Nə qədər ki, bizimlə əl-ələ verib çalışırsınız beytul-maldan məhrum olunmayacaqsınız.

3. Nə vaxta qədər ki, bizimlə müharibəyə başlamamısınız sizinlə döyüşə girməyəcəyik.

Həzrətin əlində onları tam yatırmaq iqtidarı olduğu halda, beləcə, onların yersiz müxalifət və e`tirazlarını böyük təmkinlə qarşıladı və nəhayət dinc qalaraq terror əməliyyatlarına əl atmaqla çox yaramaz işlər ilə iğtişaş yaratdıqları zaman çarəsiz onların üzərinə qoşun yeritdi.

7. Əli (ə) iş başına ləyaqətli, sağlam nümayəndələr tə`yin etməsinə baxmayaraq onların iş üsulu və rəftarlarından daim xəbərdar olmaq üçün nəzarət məqsədi ilə xüsusi adamlar ayırmışdı. Heç bir hərəkət və hadisə onun gözündən yayınmır, lazım gəldikdə onların haqqında münasib yerli qərarlar verirdi. Bunun gözəl nümunəsi Həzrətin ə`yan-əşrafların ziyafət məclisində iştirak etmiş Osman ibn Hüneyfə və yazdığı şiddətli danlaq məktubudur.³ Məsələnin incəliyi burasındadır ki, məktubun yazıldığı tarix Həzrətin xilafətə gəldiyi ilk aylara təsadüf edir (çünki Osman ibn Hüneyf “cəməl” döyüşündə Bəsrənin valisi olmuş və bu döyüş Həzrətin xilafətinin 6-cı ayında baş vermişdi) və o vaxt İmamın başı çox gərgin surətdə quruculuq, nizam-intizam işlərinə qarışmış, demək olar bütün vaxtını üçüncü xəlifə Osmanın qətlindən sonra bütün İslam ictimaiyyətini bürüyən

¹ Nəhcül-Bəlağə, xütbə 200.

² Tarixi Yaqubi, c. 2, s. 180.

³ Tarixi Təbəri, c. 4, səh. 53.

böhranlı vəziyyətin həllinə ayırmışdı. Bununla belə İmamın uzaq bir nahiyədə öz valisinin həтта bir qonaqlıqda belə hüzurundan xəbərdar olub onu məzəmmət etməsi dəqiqliyi və digər xüsusiyyətləri onu əbədi rəhbər kimi cahanda yaşadır.

Əli (əleyhissələm) nəhayət, dörd il bir neçə ay (9 ay) hökumətdə olduqdan sonra hicrətin qırxıncı ili Ramazan ayının on doqquzuncu gecəsi həmin mariqindən biri olan Əbdürrəhman ibn Mülcəm tərəfindən (Kufə məscidində namaz qılarkən) zərbətlənib iki gün sonra şəhadətə qovuşmuşdur.

II FƏSİL

İMAM HƏSƏN MÜCTƏBA ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- * Məzlumların köməkçisi
- * Misilsiz bir bəxşiş
- * Müaviyə ilə sülhün (atəşkəsin) səbəbləri
- * Sülhün səbəbləri İmamın öz dilindən
- * Sülh müqaviləsinin mətni
- * Nəyə görə İmam Həsən (əleyhissəlam) sülh, İmam Hüseyin (əleyhissəlam) isə qiyam etdi?

İmam Həsən əleyhissələmin həyatı barədə qısa məlumat

Əli əleyhissələmin Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) əziz qızı xanım Zəhra (səlamullahi əleyha) ilə evlənməsinin ilk meyvəsi, şiələrin ikinci İmamı Həzrət Həsən Müctəba (əleyhissələm) hicrətin üçüncü ili ramazan ayının on beşində Mədinə şəhərində dünyaya gəlmişdir.¹

İmam Həsən (əleyhissələm) öz cəddinin dövrünü çox görməmişdi. Çünki İmam Həsən (əleyhissələm) təxminən yeddi yaşında olarkən Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) dünyadan köçmüşdü. Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) sonra təxminən otuz il atası Əli əleyhissələmlə birgə olmuşdur. Atasının şəhadətindən sonra (hicrətin qırxıncı ilindən) on il müddətinə qədər müsəlmanlara İmamlıq (başçılıq) etmiş və nəhayət hicrətin əllinci ilində Müaviyənin hiyləsi ilə qırx səkkiz yaşında zəhərlənmiş və şəhadətə qovuşmuşdur. Müqəddəs məzarı Mədinə şəhərindəki Bəqi qəbiristanlığındadır.

Məzlumların köməkçisi

İslam dinində (İslam nöqteyi-nəzərindən) varlı və imkanlı şəxslər kasıb və imkansız şəxslərə qarşı böyük məsuliyyət daşıyırlar. Dərin mənəvi əhdlər və müsəlmanlar arasında bərqərar olmuş dini qardaşlıqlara əsasən, varlılar kasıbların ehtiyaclarını mümkün qədər təmin etməyə çalışmalıdırlar. İslam peyğəmbəri və dini rəhbərlər (İmamlar) bu barədə nə təkə sifarişlər etmiş, hətta hərə öz zamanında insansevərliyin və zəifpərvərliyin bir nümunəsi olmuşlar.

İkinci İmam elm, təqva, zahidlik və ibadətlə yanaşı eyni zamanda öz dövrünün səxavətli şəxsi, məzlumların köməkçisi miskinlərə kömək edən bir şəxs kimi də tanınmışdır. O Həzrətin vücudu dərddli ürəklərin, fağır və imkansızların pənahı, ehtiyacı olanların ümid yeri idi. Belə ki, bir kasıb belə onun evindən əliboş geri qayıtmamışdır. Qəlbi sınımış hər hansı bir şəxs dərddini ona açıb söyləsəydi, İmam (əleyhissələm) onun dərddinə mütləq bir məlhəm qoyardı. Hətta bəzi vaxtlar imkansız şəxs özü ehtiyacını deməzdən və xəcalət təri tökməzdən qabaq İmam (əleyhissələm) onun ehtiyacını ödəyər və ona xəcalət təri tökməyə, utanmağa icazə verməzdi.

Süyuti öz kitabında yazır: «Həsən ibn Əli (əleyhissələm) bir çox əxlaqi dəyərlər və insani fəzilətlərə malik idi. O, alicənab, səbirli, vüqarlı, mətin, səxavətli və camaatın hörmət bəslədiyi (rəğbətini qazanmış) bir şəxsiyyət idi.»¹

İbrətəməz incəlik

İmam Həsən (əleyhissələm) bəzi vaxtlar ehtiyacı olan şəxslərə külli miqdarda pul bağışlayardı. Belə ki, bu miqdar pulu bir yerdə bağışlamaq camaatı heyran qoyardı. İmam əleyhissələmin bu cür külli miqdarda pulu bir dəfəyə bağışlamasının bir incəliyi o idi ki, İmam (əleyhissələm) ehtiyacı olan şəxsi bir dəfəlik ehtiyacsız edərdi. İmkansız şəxs bu pulla bütün ehtiyaclarını ödəyər və bundan sonra da ehtiyacsız

¹ Mənaqibi-Əli-Əbutalib (İbn Şəhr Aşub) c.4, səh.28; İrsadi-Şeyx Müfid, səh.187.

¹ Tarixül-xüləfa (Süyuti), səh.189.

yaşaya bilərdi. Həmçinin, bu pulla əlinə sərmayə də gətirə bilərdi. İmam Həsən (əleyhissəlam) kasıba onun bir günlük ehtiyaclarını ödəyən miqdarda pul verməyi rəva görmürdü. Belə olan halda, həmin şəxs məcbur olub gündəlik yeməyi üçün onabuna əl uzatmalı idi. Bu səbəbə görə də Həzrət Həsən (əleyhissəlam) kasıba çoxlu pul verərdi.

Elm və fəzilət ailəsi

Bir gün Osman məscidin kənarında oturmuşdu. Kasıb bir kişi ondan kömək istədi. Osman çıxarıb ona bir dirhəm pul verdi. Kişi Osmana dedi: “Məni elə bir adamın yanına göndər ki, mənə bir az çox kömək etsin.” Osman məscidin bir küncündə əyləmiş İmam Həsən (əleyhissəlam) və Abdullah ibn Cəfərə tərəf işarə edib kişiyə dedi ki, orada oturmuş cavanların yanına get və onlardan kömək istə. Kişi onların yanına gəlib kömək istədi. İmam Həsən (əleyhissəlam) buyurdu: “Ancaq üç halda başqalarından maddi kömək istəmək olar: Boynunda diyə (qan bahası) olub onu ödəyə bilmədikdə; külli miqdarda borclu olub qaytarmaq iqtidarında olmadıqda və ehtiyac içində olub əli heç bir yerə çatmadıqda. İndi bu üç şeyin hansı biri sənə üz vermişdir?” Kişi cavab verdi ki, mənə də məhz bu üç şeydən biri üz verib. İmam Həsən (əleyhissəlam) çıxarıb əlli dinar (bir dinar on dirhəmə bərabərdir) pul kişiyə verdi. Bunu görən İmam Hüseyin (əleyhissəlam) da qırx doqquz dinar, daha sonra Abdullah ibn Cəfər qırx səkkiz dinar kişiyə verdilər.

Kasıb kişi qayıdarkən Osmanın yanından keçirdi. Osman kişiyə dedi: “Nə oldu?” Kişi cavab verdi ki, səndən pul istədim verdin, ancaq heç soruşmadın pulu nəyə görə istəyirəm. Ancaq o üç nəfərin yanına gedəndə, onlardan biri (İmam Həsən (əleyhissəlam)) istəyimin səbəbini soruşdu. Mən də cavab verdim. Sonra onların hərəsi mənə bu qədər pul verdi. Osman dedi: “Bu ailə elm, hikmət çeşməsi, fəzilət və yaxşılıq mənbəyidir. Onlar kimisini nə vaxt tapa bilərsən?¹”

Misilsiz bəxşiş

İmam Həsən (əleyhissəlam) bütün qüdrətini yaxşı və Allah bəyənən yollarda sərf edər, Allah yolunda çoxlu miqdarda pul bəxşiş edərdi. Tarixçilər və alimlər o Həzrətin şərəfli həyatı haqqında misilsiz bir bəxşiş qeyd etmişlər ki, bu da heç bir rəhbərin həyatında gözə dəymir. İmamın bu hərəkəti o Həzrətin əliaçıqlığından əlavə onun dünyanın aldadıcı naz-nemətinə olan etinasızlığını da göstərir. Tarixçilər yazırlar: «İmam Həsən Müctəba (əleyhissəlam) ömründə iki dəfə bütün mal-dövlətini, üç dəfə isə mal-dövlətinin tən yarısını Allah yolunda xərcləmişdir.»²

Vasitəli köməklik

İmam Həsən əleyhissəlamın şəxsiyyətinin böyük və ali olması bir nəfər imkansız şəxsin onun evindən əliboş geri qayıtmasına icazə vermirdi. İmamın birbaşa və bilavasitə kömək etməyə imkanı olmadıqda, vasitəli şəkildə imkansızların ehtiyacını

¹ Biharül-ənvar, c.43, səh.333.

² Tarixül xüləfa. səh.190; Tarixi-Yə'qubi, c.2, səh.215; Təzkirətül-xəvas səh.196.

ödəməyə çalışdı. O, müxtəlif yollarla tədbir görüb ehtiyacları ödəyər və müşküləti həll edərdi.

Belə rəvayət olunur ki, bir gün Həzrətin cavanlıq dövrlərində ikinci xəlifənin zamanında kasıb bir kişi onun (ə) yanına gəlib kömək istədi. İş elə gətirmişdi ki, həmin vaxt İmamın pulu yox idi. Digər tərəfdən də kasıb kişinin onun evindən əliboş geri qayıtması İmam əleyhissələmə utandırırdı. Buna görə İmam Həsən (əleyhissələmə) kişiyyə buyurdu:

— Səni məqsədinə çatmaq üçün bir yerə göndərsəm razı olarsan?

— Hara?

— Bu gün xəlifənin qızı rəhmətə getmişdir, xəlifə qızına əza saxlayır, hələ heç kəs ona gəlib başsağlığı verməmişdir. Xəlifənin yanına get və sənə öyrədəcəyim ifadə ilə ona başsağlığı ver. Sən bu yolla öz məqsədinə nail olarsan.

— Xəlifəyə necə başsağlığı verim?

— Xəlifənin yanına gedib belə de: “Əlhəmdü lillahilləzi sətərəha biculusikə əla qəbriha və la hətəkəha biculusiha əla qəbrik.» İfadənin mənası belədir: “Həmd olsun Allaha ki, səni qızının qəbri üstündə oturmaqla onun həyasını saxladı və onu sənənin qəbrin üstündə oturmaqla həyasını aparmadı.» Yəni qızın səndən qabaq dünyasını dəyişib torpaq altında yatmışdırsa, bu, atasının sayəsindədir. Yox əgər sən ondan tez ölsəydin, ola bilərdi ki, onun həyası getsin.

Kasıb kişi İmam əleyhissələmənin dediyi kimi də etdi.

Məhəbbətlə dolu olan xəlifənin qəlbində böyük təsir göstərdi və onun kədərini, qəm-qüssəsini azaltdı. Xəlifə əmr etdi ki, kişiyyə bəxşiş versinlər. Sonra xəlifə kişidən soruşdu: “Bu sözləri sən özündən dedin, yoxsa səni bir öyrədən var?” Kişi cavab verdi ki, xeyr, bunları mənə Həsən ibn Əli (əleyhissələmə) öyrətmişdir. Xəlifə dedi: “Doğru deyirsən, o, fəsahtli və şirin sözlər mənbəyidir.”¹

İmam Həsən əleyhissələmənin Müaviyyə ilə bağladığı sülhün səbəbləri haqqında araşdırmalar

İmam Həsən əleyhissələmənin həyatının ən əsas və ən mühüm hissəsi onun Müaviyyə ilə sülh bağlaması və İmamın məcburi şəkildə xilafətdən, eləcə də İslam hökumətindən kənarlaşdırılmasıdır. İmam əleyhissələmənin həyatının bu hissəsi barədə çoxlu söhbətlər olmuş və hətta bu hissə diqqətsiz dostların və qərəzçi düşmənlərin səhvə yol verməsinə səbəb olmuşdur.

Bəziləri İmam Həsən əleyhissələmənin həyatını və o günkü dövrün hadisələrini mütaliə edərək belə suallar irəli sürürlər ki, nəyə görə İmam Həsən (əleyhissələmə) Müaviyyə ilə sülh etmişdir? Məgər Əli əleyhissələmənin şəhadətindən sonra o Həzrətin şiələri və ardıcılıarı onun oğlu İmam Həsən əleyhissələməyə beyət etməmişdilər? Yaxşı olmazdımı ki, İmam Hüseyin (əleyhissələmə) qaldıran qiyamı, İmam Həsən (əleyhissələmə) elə əvvəlcədən qaldıraydı? Belə olduqda ya qalib gələrdi, ya da şəhadəti ilə Müaviyyənin hökumətini laxladardı.

Bu suallara cavab verməzdən qabaq üç məsələyə diqqət yetirmək lazımdır:

¹ Həyatul-imamil-Həsən (əleyhissələmə), c.1, səh.302.

1. İmam Həsən əleyhissələmin imamətindən qabaqkı mübarizələri

Tarix şahiddir ki, İmam Həsən (əleyhissələm) çox şücaətli və dözümlü bir insan olmuşdur. Qorxu heç vaxt ona yol tapa bilməmişdir. O, İslamın inkişafı yolunda əlindən gələni əsirgəməirdi və daima Allah yolunda cihad etməyə hazır idi.

İmam Həsən (əleyhissələm) Cəməl döyüşündə

İmam Həsən (əleyhissələm) Cəməl döyüşündə atası ilə bərabər cəbhənin ön xəttində vuruşur və Əli əleyhissələmin şücaətli və dilavər dostlarını ötürək düşmən ordusuna güclü hücumlar edirdi.¹ Döyüş başlamazdan qabaq isə atasının əmri ilə Əmmar Yasir və Əli əleyhissələmin bir neçə digər dostları ilə birgə Kufə şəhərinə gəlib əhalini bu döyüşdə iştirak etməyə çağırırdı.²

İmam Həsən (əleyhissələm) Kufəyə gələndə, hələ Əbu Musa Əşəri Kufənin Osman tərəfindən təyin edilmiş hökumət başçılarından biri kimi qalırdı. Əbu Musa Əşəri bu vəzifəsindən istifadə edərək Əli əleyhissələmin ədalət əsasında qurulmuş hökuməti ilə müxalifət edir və şəhər əhalisini Cəməl döyüşündə iştirak etməkdən və o Həzrətə arxa durmaqdan çəkindirirdi. Ancaq buna baxmayaraq İmam Həsən (əleyhissələm) Kufədən doqquz min nəfərlik ordu yığıb Cəməl döyüşünə getmişdi.³

İmam Həsən (əleyhissələm) Siffeyn döyüşündə

İmam Həsən əleyhissələmin Siffeyn döyüşündə də ordunu səfərbər edib Əli əleyhissələmin başçılığı altına gətirməkdə böyük rolu olmuşdur. O Həzrət öz mətin və kəskin çıxışları ilə Kufə əhalisini Əli əleyhissələmin ordusuna qoşularaq xainlər və İslam düşmənlərinə qarşı vuruşmağa dəvət edirdi.⁴

İmam Həsən əleyhissələmin haqq yolunda fədailiyi o dərəcədə idi ki, Əli (əleyhissələm) Siffeyn döyüşündə öz səhabələrinə deyirdi ki, Həsən və qardaşı Hüseynin (əleyhimassələm) mübarizə etməkdən qarşısını alın, məbada onların ölümü ilə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) nəslə kəsilsin.⁵

2. İmam Həsən əleyhissələmin Bəni-Ümyyəyə ilə kəskin mübarizələri

İmam Həsən (əleyhissələm) haqqı bəyan etməkdə və İslam əsaslarını qorumaqda əsla səhlənkarlıq etməzdi. O, Müaviyənin qeyri-İslami hərəkətlərini açıq-aşkar tənqid edir və Müaviyənin, ümumiyyətlə, bütün Bəni-Ümyyənin nankor və çirkin səbiqələrini qorxmada açıb söyləyirdi.

İmam Həsən əleyhissələmin Müaviyə və onun əlaltıları ilə, o cümlədən Əmr As, Ütbə ibn Süfyan, Vəlid ibn Ütbə, Müğeyrə ibn Şübə və Mərvan ibn Həkəm kimilərlə apardığı kəskin mübahisələri bu iddianın şahididir.⁶

¹ Mənaqibi-Əli-Əbutalib, c.4, səh.21.

² Tarixi-Yə'qubi, c.2, səh.170; Əl-İmamətü vəs-siyasət, c.1, səh.67.

³ Əl-Əxbarut-təval, səh.144-145.

⁴ Vəq'ətu Siffeyn, səh.113.

⁵ Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil Hədid), c.11, səh.25 (Xütbə 200).

⁶ Ehticac, səh.144-150.

İmam Həsən (əleyhissələm) hətta sülh bağladıqdan və Müaviyənin qüdrəti bir az artıb mövqeyi gücləndikdən sonra o, Kufəyə gələndən sonra İmam (əleyhissələm) minbərə çıxıb sülh bağlamasının səbəblərini söyləyərək Əli əleyhissələmin ailəsinin üstünlüklərini (fəzilətlərini) bəyan etdi və sonra hər iki dəstənin (həm öz dəstəsinin, həm də Müaviyənin dəstəsinin) qarşısında Müaviyənin zəif cəhətlərinə işarə edib onun idarə etdiyi hökuməti aşkar şəkildə tənqid etdi.¹

Əli əleyhissələmin şəhadətindən və İmam Həsən əleyhissələmin Müaviyə ilə sülh bağlamasından sonra xəvaric (Əli əleyhissələmin üstünə qiyam çəkib Nəhrəvan döyüşündə məğlub olanlar) bütün qüvvələrini Müaviyənin əleyhinə səfərbər etdilər. Kufədə Müaviyəyə xəbər çatdı ki, Hövsəreyi-Əsədi adlı xəvaric başçılarından biri onun əleyhinə qiyam qaldırıb öz ətrafına ordu toplamışdır. Müaviyə öz mövqeyini qoruyub saxlamaq və İmam Həsən əleyhissələmin ona tabe olduğunu sübut etmək üçün Mədinəyə getməkdə olan İmam əleyhissələmə xəbər göndərdi ki, Hövsərənin qiyamını yatızdırıb sonra öz yoluna davam etsin. İmam Həsən (əleyhissələm) ona cavab göndərdi ki, mən müsəlmanların qanının tökülməməsinə görə səndən əl çəkdim (səninlə sülh bağladım). Bu o demək deyil ki, mən sən deyənə qulaq asıb başqaları ilə vuruşam. Əgər vuruşmalı olsam, hamıdan qabaq birinci səninlə vuruşaram. Çünki, səninlə mübarizə etmək xəvariclə vuruşmaqdan daha vacibdir.²

İmam əleyhissələmin bu cümlələrində mübarizə ruhu açıq-aşkar hiss olunur. Xüsusən İmamın əzəmətlə Müaviyəyə dediyi «səndən əl çəkdim» ifadəsi bu mənanı vurğulayır.

3. İslamda sülhün qaydası

Nəzərə almaq lazımdır ki, İslam dinində müharibə və cihad haqqında ümumi bir qanun yoxdur. İslam dini müəyyən şəraitdə müsəlmanlara kafirlərə qarşı vuruşmağı əmr etdiyi kimi bəzi vaxtlarda da vuruşmağın bir nəticə verməyəcəyini görüb işi sülhlə həll etməyi əmr edir.

Biz İslam Peyğəmbərinin (səlləllahu əleyhi və alih) həyatında bu iki halın hər ikisini müşahidə edirik. İslam peyğəmbəri Bədr, Ühüd, Xəndək və Hüneyndə döyüşürdüsə, digər şəraitdə isə qələbəni qeyri-mümkün gördükdə, kafirlərlə sülh bağlayır və müvəqqəti olaraq döyüşdən əl çəkir və bu yolla İslamın inkişafına şərait yaradırdı.

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) Bəni-Zəmrə və Bəni-Əşcə eləcə də (Məkkə əhalisi ilə) Hüdeybiyyə sülhü bağlaması buna bir nümunədir.³

Buna əsasən, İslam Peyğəmbəri (səlləllahu əleyhi və alih) o günlər bəziləri üçün məlum olmayan ali məsləhətlərə görə düşmənlə müvəqqəti sülh bağladı, İmam Həsən (əleyhissələm) da Allah tərəfindən dini rəhbər seçildiyi üçün hadisənin bütün cəhətlərindən başqalarından daha yaxşı xəbərdar idi. Buna görə də, özünəməxsus uzaqgörənliyi ilə İslam cəmiyyətinin xeyrini sülhdə görüb sülh bağlayır.

¹ Ehticac, səh.156.

² Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil-Hədid) c.5, səh.98; Əl Kamilu fit-tarix. c.3, səh.409.

³ İmam Həsən (əleyhissələ) ona Müaviyə ilə sülh bağlamasına irad tutan bir kişiylə belə cavab verir: Mən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) sülh bağladığı səbəblərə əsasən sülh bağladım. Bihərül-ənvar, c.144, səh.2

Bu mövzu (İmam Həsən əleyhissələmin sülhü) pis mənada başa düşülməməlidir. Əksinə, o Həzrətin elədiyi hərəkət eynilə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) (Hüdeybiyyə sülhündə) elədiyi hərəkət kimi nəzərə alınmalıdır.

İndi isə İmam Həsən əleyhissələmin sülhünün səbəblərini və onun tarixi əhəmiyyətini yaxşı anlamaq üçün tarixi səhifələməli və bu məsələni əsas tarixi faktlara istinad edərək araşdırmalıyıq.

Qısa olaraq deməliyik ki, əslində İmam Həsən (əleyhissələm) öz istəyi ilə sülh etmədi, əksinə, o sülh etməyə məcbur oldu. Yəni, vəziyyətin və şəraitin yaxşı olmaması və bir çox digər səbəblər üzündən elə bir vəziyyət yarandı ki, sülh etmək İmam Həsən (əleyhissələm) üçün zəruri bir məsələyə çevrildi və o Həzrət sülh etməkdən savayı başqa bir çarə görmədi. Belə ki, kim o Həzrətin yerində olub həmin şəraitdə olsaydı, sülhdən başqa çarəsi olmazdı. Çünki İslam hökumətinin həm xarici şəraiti, həm də İraqın daxili vəziyyəti və habelə, İmamın ordusu döyüşə hazır deyildi. İndi isə bu məsələləri ayrı-ayrılıqda araşdıraq.

Xarici siyasət nöqtəyi-nəzərindən

O vaxtkı xarici siyasət nöqtəyi-nəzərindən müsəlmanların bir-biri ilə vuruşması İslam aləminə heç bir fayda verməyəcəkdi. Çünki İslamdan güclü zərbələr alan Şərqi Roma imperiyası bu məğlubiyyətlərin əvəzini çıxmaq və özünü İslam nüfuzundan azad etmək üçün münasib bir fürsət axtarırdı. İmam Həsən əleyhissələmin Müaviyə ilə vuruşmaq istədiyini eşidən Roma imperiyasının başçıları belə fikirləşdilər ki, öz məqsədlərini həyata keçirmək üçün ən yaxşı fürsətdir. Buna görə də, müsəlmanlardan əvəz çıxmaq, böyük bir ordu ilə İslam ölkəsinə hücum etmək qərarına gəldilər. Belə bir vaxtda vəzifəsi İslamın əsasını qorumaq olan İmam Həsən (əleyhissələm) kimi bir şəxsiyyət bu təhlükəni İslam ölkəsindən dəf etmək üçün ruhu sıxıntılı və düşüncəsiz insanların tənələri ilə nəticələnməsinə baxmayaraq sülhü qəbul etməkdən başqa bir yol seçə bilərdimi?

Görkəmli tarixçi Yəqubi yazır: «Müaviyə (İmam Həsən əleyhissələmlə sülh bağlayıb) Şama qayıdıandan sonra ona xəbər çatdı ki, Roma imperatoru İslam ölkəsinə hücum etmək məqsədilə böyük və nizamlı bir ordu ilə Romadan çıxmışdır. Müaviyənin belə böyük bir ordu ilə üzləşməyə imkanı olmadığından onlarla sülh bağlayıb yüz min dinar Şərqi Roma imperatoruna verməli oldu.»¹ Bu tarixi sənəd göstərir ki, iki müsəlman dəstənin bir-biri ilə döyüşmək istədiyi bir vaxtda onların müştərək düşməni - Roma imperiyası bu fürsətdən istifadə edib onlara hücum etməyə hazırlaşmışdı. Təbii ki, belə bir vəziyyət də İslam ölkəsinə çox ciddi bir təhlükə ilə üzləşdirirdi. Əgər belə bir vaxtda İmam Həsən (əleyhissələm) qoşun çəkib Müaviyə ilə vuruşsaydı, bu döyüşdə nə İmam Həsən (əleyhissələm) qalib gələcəkdi, nə də Müaviyə. Əksinə, bu döyüşdə qalib gələn tərəf Şərqi Roma imperiyası olacaqdı. Ancaq bu təhlükə İmamın uzaqgörənliyi, tədbir və güzəştə getməsi nəticəsində dəf oldu. İmam Baqir (əleyhissələm) İmam Həsən (əleyhissələm)ın sülhünə irad tutan bir

¹ Tarixi-Yə'qubi, c.2, səh.206

nәfәрә buyurdu ki, әgәр İmam Hәsән (әleyhissәlam) sülh etmәsәydi, İslamı böyük təhlükә gözlәyirdi.¹

Daxili siyasәt nöqteyi-nәzәрindән

Hamıya mәlumdur ki, һәр hansı bir rәhbәр və ya başçı döyüş meydanında düşmәнә qalib gәlmәk istәyirsә, gәрәk güclü və hazırlıqlı orduya malik olsun. Lakin belә bir orduya malik olmadan döyüşә girmәk biabırçı mәğlubıyyәtdән başqa һeç bir nәticә vermәyәcәk. İmam Hәsән әleyhissәlamın sülhünün sәbәblәrini daxili siyasәt nöqteyi-nәzәрindән araşdırdıqda, gözә cәрpan әsas sәbәb mәhz belә bir ordunun olmamasıdır. Çünki İraq camaatının, xüsusilә dә Kufә әhalisinin İmam Hәsән әleyhissәlamın dövründә nә ruhән döyüşә hazırlığı var idi, nә dә ordu tәşәkkül tapa bilmişdi.

Döyüş yorğunluğu

Cәмәl, Siffeyn və Nәhrәvan döyüşlәri, һәмçinin Әbu Musa Әşәri ilә Әmr As arasındakı danışıqlardan sonra İraq, Hicaz və Yәмәndә baş verән və bir çox tәләfatlarla nәticәlәнән Әli әleyhissәlamın və Müaviyәnin qоşunları arasındakı qırğınlar Әli әleyhissәlamın dostlarının әksәriyyәtindә yorğunluq әmәlә gәtirmiş, onlar daha döyüşmәmәk və sülh etmәk fikrinә düşmüşdülәр. Çünki onlar Әli әleyhissәlamın beş illik hakimiyyәti dövründә başdan-başа müharibәlәrdә olmuşdular. Digәр tәrәfdән dә onların döyüşü һeç dә yadelli işğalçılara qarşı deyil, әksinә, дүнән onlarla qardaş olub bu gün Müaviyәnin ordusuna qatılmış adamlarla olmuşdu.¹

İraq camaatı bәhanәlәр gәtirmәklә Şam ordusunun Hicaz, Yәмән və İraqda törәtdiklәri vәhşiliklәrinә qarşı vuruşmaq üçün ordunu göndәrmәkdә tәnbәllik edib, başlarının dinc olması ilә әslindә döyüşdән yorulduqlarını bildirirdi. İraq camaatının Әli әleyhissәlamın yenidән qüvvә toplayıb Siffeyn döyüşünә dәvәtini gec qәbul etmәsi bu yorğunluğa açıq-aşkar bir nümunәdir.²

Doktor Taha Hüseyin Әbu Musa Әşәri ilә Әmr As arasındakı danışıqlardan və Siffeyn döyüşünün sonundakı vәziyyәtin gәrginləşmәsini qeyd etdikdән sonra yazır: «Sonra Әli (әleyhissәlam) Şama һücum etmәk qәrarına gәldi. Lakin ordusundakı münafıqlar – “Kufәyә qayıdıb işlәrimizi sәliqә-sahmana salaq, ondan sonra bir az da çox qоşunla düşmәnin üstünә һücum edәrik” – dedilər. Әli (әleyhissәlam) onlarla birgә Kufәyә gәldi və bir daha döyüşә getmәdi. Çünki ordusunda olanların һәр biri öz evinә dağılışıb şəxsi işlәrilә mәşğul olmağa başladılar. Döyüşmәk üçün o qәdәр sәhlәnkarlıq edib sütlәşdilər ki, Әli (әleyhissәlam) artıq onlara qarşı naümid oldu. Әli (әleyhissәlam) daima onları cihadа dәvәt edir və bunu dәfәlәrlә tәkrar edirdi, ancaq onlar İmamın dәvәtini nә еşidir, nә dә qәbul edirdilər. Hәттә iş o yerә çatmışdı ki, Әli (әleyhissәlam) bir gün xütbәlәrinin birindә buyurdu: «Öz asiliyinizlә mәnim

¹ Biharül-әnvar, c. 44, sәh. 1.

¹ Cәмәl döyüşündә otuz mindән çox, Nәhrәvan döyüşündә xәvaricdән dörd min, Siffeyn döyüşündә isә iki tәrәfdән yüz on mindән çox itki olmuşdur. (Tarixi-Yә’qubi, c.2, sәh.172-182; Mürucuz-zәhәb, c.2,sәh.393).

² Sәvrätül Hüseyin (әleyhissәlam), sәh.197-200.

əmrimdən çıxdınız. Hətta iş o yerə çatdı ki, Qüreyş dedi: Əbutalibin oğlu şücaətli kişidir, ancaq döyüşməkdən xəbəri yoxdur. Allah babalarına rəhmət eləsin, kim döyüşməyi məndən yaxşı bilir?»

Əli (əleyhissəlam) şəhadətə yetişdikdən sonra onun yerinə İmam Həsən (əleyhissəlam) hakimiyyətə gəldikdə, bu məsələ daha da qabarıq surətdə aşkar oldu. Xüsusilə İmam (əleyhissəlam) Kufə camaatını Şam ordusuna qarşı vuruşmağa dəvət edəndə onlar İmam əleyhissəlamın dəvətini çox gec qəbul etdilər.

Müaviyənin ordusunun Kufəyə tərəf hərəkət etməsi xəbəri İmam Həsən əleyhissəlama yetişdikdə, İmam camaatı məscidə yığdı. Xütbəyə başlayıb Müaviyənin ordusunun səfərbər olmasını camaata çatdırdıqdan sonra camaatı Allah yolunda cihada və batilin tərəfdarlarına qarşı vuruşmağa dəvət etdi. İmam (əleyhissəlam) bildirdi ki, səbirli olmaq, fədakarlıq etmək və çətinliklərə dözmək lazımdır. İmam Həsən (əleyhissəlam) camaatın ruhiyyəindən xəbərdar olduğundan onların bu dəvətə qarşı müsbət cavab verməməsindən nigaran idi. Elə belə də oldu. İmam (əleyhissəlam) camaatı döyüşə dəvət etdiyi xütbəni qurtardıqdan sonra hamı sükut etdi, İmamın sözlərini təsdiq edən bir nəfər də tapılmadı. Bu hadisə o qədər təəssüfləndirici və acınacaqlı idi ki, məclisdə hazır olan Əli əleyhissəlamın şücaətli səhabələrindən biri camaatı bu səhlənkərliklərinə görə möhkəm danladı və onları yalançı qəhrəmanlar, qorxaq və şücaətsiz insanlar kimi qələmə verərək onları İmamla birgə Şam ordusuna qarşı vuruşa çağırırdı.¹ Bu tarixi sənəd İraq camaatının döyüşdən nə qədər yorulduqlarını, onlardakı mübarizə və döyüş ruhiyyəsinin ölməsini çox yaxşı bəyan edir. Onlar döyüşməyə hazır deyildilər. Nəhayət İmam Həsən əleyhissəlamın yaxın səhabələrindən bir neçəsi camaatı səfərbər etmək məqsədilə çıxışlar etdi. Bundan sonra İmam Həsən (əleyhissəlam) kiçik bir ordu ilə Kufədən çıxaraq şəhərin yaxınlığında Nüxeylə adlı bir yerdə düşərgə saldı. İmam əleyhissəlamın ordusu təzə qüvvələrin gəlib onlara birləşməsi məqsədilə on gün Nüxeylədə qaldı. Nəhayət, dörd min nəfər İmamın başına topladı. Buna görə də, İmam (əleyhissəlam) məcbur olub güclü ordu toplamaq məqsədilə Kufəyə qayıtdı.¹

Müxtəlif ünsürlü cəmiyyət

Yuxarıda deyilənlərdən əlavə, o dövrün İraq camaatı mütəşəkkil və vahid deyildi. Əksinə, cəmiyyət müxtəlif ünsürlü və bir-biri ilə zidd olan dəstələrdən təşkil olunmuşdu. Belə ki, bəzi vaxtlar bu dəstələr bir-biri ilə heç cür yola gedə bilmirdilər. Bir dəstə çox təhlükəli olan Əməvilər sülaləsinin tərəfdarı, digər bir dəstə həm Əməvilərlə, həm də İmam Həsən əleyhissəlamla vuruşmağı özlərinə vacib bilən xəvaric dəstəsi, başqa bir dəstə müxtəlif yerlərdən gəlib İraqda məskunlaşmış və sayı iyirmi min nəfərə çatan qeyri-ərəb müsəlmanlar, başqa bir dəstə də əqidəsi sabit olmayan, İmam Həsən əleyhissəlamla Müaviyə arasında hansı birinin üstün olmasında şəkk edən insanlardan ibarət idi. O dövrün İraq və Kufə əhalisi bu

Hüseyn (əleyhissəlam), səh.197-200.

¹ İslam aynası səh.250¹ İslam aynası səh.250-251

Nəhcül-bəlağə (İbn Əil Hədid c.16,səh.38) Ənsabul-Əşraf səh.60

¹ İmam Həsən əleyhissəlamın sülhü (Şeyx Razi), səh.102.

dəstələrdən təşkil olunmuşdu. Bunlardan fərqli olaraq digər bir dəstə də Əli əleyhissələmin həqiqi dostları idi.¹

Pərakəndə ordu

Əhali arasındakı bu dəstələr təbii ki, İmam Həsən əleyhissələmin ordusunda da yayılmış, ordunu pərakəndə hala gətirib çıxarmışdı. Buna görə də, xarici düşmənlərə qarşı mübarizədə belə bir orduya arxalanmaq heç cür mümkün deyildi.

Şiə məzhəbinin böyük ustadı mərhum Şeyx Müfid və başqa tarixçilər İmam Həsən əleyhissələmin ordusundakı bu təhlükə barədə belə yazırlar: «İraq əhalisi çox gec və süstlüklə İmam Həsən əleyhissələmin ordusuna qoşuldu. İmam Həsən əleyhissələmin təşkil etdiyi qoşun aşağıdakı dəstələrdən ibarət idi:

- 1) Əli əleyhissələmin şialərindən ibarət tərəfdarları;
- 2) Xəvaric; (Onlar Müaviyə ilə döyüşmək üçün bütün yollara əl atmışdılar. Onların İmam Həsən əleyhissələmin dəstəsinə qoşulması Müaviyə ilə düşmənçiliklərinə görə idi.)
- 3) Dünyapərəst və mənfəətpərəst şəxslər; Bunlar da özlərinə maddi mənfəət əldə etmək üçün İmam Həsən əleyhissələmin ordusuna qoşulmuşdular.
- 4) İkiürəkli və şəkk edən insanlar; Onların nəzərinə İmam Həsən (əleyhissələmin) kimi böyük bir şəxsiyyətin Müaviyədən elə bir üstünlüyü yox idi.
- 5) Nəhayət, din xatirinə yox, əksinə, qəbilə düşmənçiliyinə görə və sadəcə olaraq öz qəbilə başçılarından itaət edib mübarizəyə qoşulanlar.²

Beləliklə də, İmam Həsən əleyhissələmin ordusu Müaviyə kimi bir düşməne qarşı mübarizədə lazımı təşəkkülü tapmamış və pərakəndə şəkildə olmuşdu.

Canlı sənəd

O dövrün İraq əhalisinin pərakəndəliyini və camaatın döyüşə qarşı süstlüyünü, əslində heç kim İmam Həsən əleyhissələmin özündən yaxşı bəyan edə bilməz. İmam Həsən (əleyhissələmin) ordusunun irəlilədiyi son məntəqə olan Mədaində çox geniş və ruhlandırıcı bir çıxış etdi. O, sözlərinin əsnasında buyurdu: «*Bizi Şam əhlinə qarşı (Müaviyənin ordusuna qarşı) mübarizədən heç bir şəkk-şübhə saxlaya bilməz. Biz bundan qabaq da sizin dözümlünüz və daxili anlayışınızla Şam əhlinə qarşı mübarizə etmişik. Ancaq bu gün kin-küdurət nəticəsində vəhdət və qarşılıqlı anlaşma sizdən uzaqlaşmış, öz müqavimətinizi itirmiş və indi də giley-güzar edirsiniz. Siffeyn döyüşünə gedəndə dininizin mənfəətini dünya mənfəətinizə üstün tutdunuz, lakin indi isə dünyanı dininizdən üstün tutursunuz. Biz indi də keçmişdə olduğumuz kimi, ancaq siz bizə qarşı keçmişdə olduğunuz kimi vəfadar deyilsiniz. Sizlərdən bəziləri Siffeyn döyüşündə, bəziləri də Nəhrəvan döyüşündə öz qohum-əqrəbasını, yaxınlarını itirmişdir. Birinci dəstə öz ölümlərinə ağlayır, ikinci dəstə isə ölümlərinin qan bahasını istəyir. Qalanları da bizim əmrlərimizdən boyun qaçırırlar. Müaviyə bizə insafdan uzaq, bizim izzət və böyük məqsədimizin əksinə olan bir təklif etmişdir. İndi əgər Allah yolunda ölməyə hazırsınızsa, deyin, onda mübarizəyə qalxaq və onun bu*

¹ İmam Həsən əleyhissələmin sülhü, səh.68-74.

² Əl-İrşad, səh.189.

təklifinə qılıncla cavab verək. Yox, əgər sağ qalmaq istəyirsinizsə, deyin, onda bu təklifi qəbul edib sizin razılığınızı təmin edək.»

İmam əleyhissələmin sözləri bu yerə çatanda hamı bir ağızdan biz yaşamaq istəyirik, biz sağ qalmaq istəyirik¹– deyə qışqırdı.

Döyüş ruhiyyəindən məhrum olmuş belə bir ordu ilə İmam Həsən (əleyhissələm) Müaviyəyə qarşı necə mübarizəyə girişə bilərdi? Müxtəlif ünsürlü dəstələrdən təşkil olunmuş və kiçik bir qəflət nəticəsində özləri xətər törədə bilən bir ordu ilə qələbəmi əldə etmək olar? Fərz edək ki, İmam Həsən (əleyhissələm) deyil, Müaviyə belə bir qoşuna başçılıq edir, o İmam əleyhissələmin gördüyü bu, işdən (sülhdən) başqa bir iş görə bilərdimi?

Bəli, bu səbəblər yığışb İslam cəmiyyətini qəti təhlükənin iki addımlığına çatdırdı və çox acınacaqlı hadisələr əmələ gətirdi. İndi bunun şərhini sizin nəzərinizə çatdırırıq.

İmam Həsən əleyhissələmin ordunu səfərbər etməsi

Keçmiş və müasir tarixçilər bəzi tarixi hadisələri dəyişdirib onun əksini yazırlar. Onlardan bəziləri belə iddia edirlər ki, güya İmam Həsən əleyhissələmin Müaviyə ilə vuruşmaq məqsədi yox idi. Elə xilafətin ilk günlərindən bu fikirdə idi ki, Müaviyədən maddi imkanlar alıb rahat yaşasın. Müaviyə ilə müxalifət edirdisə də, bu imkanları təmin etmək üçün edirdi.

Əldə olan tarixi sənədlər göstərir ki, bu töhmətlər tamamilə yalandır və tarixi həqiqətlərlə heç cür uyğun gəlmir. Çünki əgər İmam Həsən (əleyhissələm) Müaviyə ilə vuruşmaq fikrində deyildisə, bəs nəyə görə ordu toplayırdı? Halbuki bütün tarixçilər deyirdilər ki, İmam Həsən (əleyhissələm) ordu toplayıb döyüşə hazır oldu. Lakin bir tərəfdən İmam əleyhissələmin ordusundakı dəstəbazlıq və pərəkəndəliklər, digər tərəfdən də Müaviyənin xaincəsinə qurduğu hiylələr nəticəsində İmam əleyhissələmin nizami qoşunu döyüş başlamazdan qabaq və heç bir vuruş olmadan bir-birindən ayrıldı və camaat İmam əleyhissələmin ətrafından dağıldı. İmam Həsən (əleyhissələm) da çarəsizlikdən döyüşməyib, sülhü qəbul etdi.

Buna əsasən, İmam Həsən əleyhissələmin hərəkəti qiyam, müharibə elan etmək və ordu toplamaqla başladı, sonra da vəziyyəti və İslam cəmiyyətinin şəraitini dərinədən yoxlayıb zamanın məsləhətinə uyğun olaraq şərti sülhlə nəticələndi.

İndi isə oxucuların nəzərini bu barədə daha geniş məlumatla cəlb edirik.

Əhdini danan camaat

Bir az bundan qabaq deyildiyi kimi İraq və Kufə camaatı sözübütöv və mütəşəkkil deyildi. Əksinə, onlar vəfasız, etimad edilməyən və hər gün bir bayraq altında yığışan (külək hara əsdi, ora meyl edən), mövcud olan vəziyyətdən və zamanənin qüdrətindən istifadə edən adamlar idi. Elə buna görə də, İmam əleyhissələmin ordusunda yaranan böhran və hər iki tərəfin öz qoşunlarını səfərbər etməsilə həmzaman Kufənin adlı-sanlı qəbilələrinin başçılarından bir neçəsi İmam Həsən əleyhissələmə xəyanət edərək

¹ Usdul-Qabə fi mərifəti-səhabə, c.2, səh.13-14; Əl-kamilu fit-tarix c.3, səh.406; Biharul-ənvar, c.44, səh.21.

Müaviyəyə məktub yazıb bildirdilər ki, onlar onun hökumətini himayə edirlər. Onlar məktubla Müaviyəni məxficə İraqa tərəf hərəkət etməyə dəvət edərək söz verdilər ki, Müaviyə İraqa yaxınlaşan kimi ya İmam Həsən əleyhissələməni tutub ona verəcək, ya da ona sui-qəsd edəcəklər.

Müaviyə həmin məktubları olduğu kimi İmam Həsən əleyhissələməyə göndərüb bildirdi ki, bu cür insanlara arxalanıb döyüşə necə hazır ola bilərsiniz?¹

Xain sərkdə

İmam Həsən (əleyhissələmə) Müaviyə ilə döyüşmək məqsədi ilə Kufəni tərk etdikdən sonra Übeydullah ibn Abbası on iki min nəfərlik döyüşçü ilə ordunun ön hissəsinə, özünün ən yaxın dostlarından olan Qeys ibn Səd və Səid ibn Qeysi² isə Übeydullaha müşavir və canişin təyin etdi. Belə ki, bu üç nəfərdən birinin başına bir iş gələydi, növbə ilə digəri onun işini görməli idi.

İmam Həsən (əleyhissələmə) qoşunun hərəkət edəcək səmtini müəyyən edib belə göstəriş verdi ki, Müaviyənin qoşunu ilə rastlaşdıqda onların hərəkətinin qarşısını alıb İmamı bu işdən xəbərdar etsinlər və İmam da əsas ordu ilə onlara qoşulsun.³

Übeydullah ibn Abbas öz ordusunu hərəkətə gətirdi. Onun ordusu Məskin adlı bir yerdə Müaviyənin ordusu ilə üz-üzə gəldi və Übeydullahın ordusu elə oradaca düşərgə saldı. Az bir zamanda İmama xəbər çatdı ki, Übeydullah Müaviyədən bir milyon dirhəm alıb səkkiz min nəfərlə onun tərəfinə keçmişdir.

Təbii ki, bu sərkdənin xəyanəti vəziyyətin böhran içində olduğu belə bir vaxtda ordunun ruhiyyəsinin zəifləməsinə və İmam Həsən əleyhissələmənin nizami mövqeyinin bir-birinə dəyməsinə çox böyük təsir göstərmişdi. Çox şücaətli, imanlı və Əli əleyhissələmənin ailəsinə qarşı vəfalı olan Qeys ibn Səd ordunun sərkdəliyini öz öhdəsinə götürür və özünün ruhlandırıcı çıxışı ilə döyüşçülərin ruhiyyəsinə artırmağa çalışır. Müaviyə onu da pulla ələ almaq istəyir, lakin Qeys ona aldanmayıb İslam düşmənlərinin qarşısında axıra qədər durur.⁴

Xaincəsinə görülmüş hiylələr

Müaviyə təkcə Übeydullahı ələ almaqla kifayətlənmədi. Eyni zamanda o, İmam əleyhissələmənin ordusunu zəiflətmək və ordu arasında şayiə yaymaq məqsədilə öz casus və muzzurlarını İmam əleyhissələmənin başçılıq etdiyi orduya göndərdi. Onlar İmam əleyhissələmənin başçılıq etdiyi orduda belə bir şayiə yaydılar ki, Qeys (ön xəttin başçısı) Müaviyə ilə saziş bağlayıb, eyni zamanda Qeysin də ordusu arasında şayiə yaydılar ki, İmam Həsən (əleyhissələmə) də Müaviyə ilə sülh bağlamışdır. İş o yerə çatdı ki, Müaviyə camaatın gözündə zahirən yaxşı olan adamlardan bir neçəsini İmam Həsən əleyhissələmənin hüzuruna göndərdi. Onlar gəlib Mədain düşərgəsində İmam əleyhissələmələ görüşdülər. İmam əleyhissələmənin çadırından kənara çıxdıqda, camaat

¹ Əl-İraşd, səh.191.

² Yə'qubi öz kitabında Səid ibn Qeysin adını qeyd etməmişdir. Lakin digər tarixçilər onun adını yazmışlar.

³ Məqatilut-talibin, səh.40.

⁴ Məqatilut-talibin, səh.42.

arasında car çəkildilər ki, Allah Peyğəmbər (əleyhissəlam) nəvəsinin vasitəsi ilə fitnəni yatırdı və müharibəni sakitləşdirdi. Həsən ibn Əli (əleyhissəlam) Müaviyə ilə sülh edərək camaatın qanının tökülməsinin qarşısını aldı.

Onlar özlərinə qarşı camaatın etimadını doğrultduqlarına görə heç kim araşdırma aparmadan onların sözlərinə inanıb İmam əleyhissəlamın əleyhinə qiyam qaldıraraq o Həzrətin çadırına hücum edib çadırdə nə var idisə, hamısını qarət etdilər. Hətta İmam əleyhissəlamı öldürmək fikrinə də düşdülər. Ancaq sonradan hamı dağıldı.

Xəvaricin xəyanəti

İmam Həsən (əleyhissəlam) (ordu ilə birgə) Mədaindən Sabata tərəf hərəkət etdi. Yolda gizlənmiş və qabaqcadan İmam əleyhissəlamı güdən xəvaricdən biri o Həzrətə güclü bir zərbə endirdi. İmam Həsən (əleyhissəlam) bu zərbə nəticəsində ağır yaralanaraq çoxlu qan itirdi və zəiflədi. İmam əleyhissəlamın bir neçə yaxın dostu onu yenidən Mədainə qaytardı. Mədaində İmam əleyhissəlamın halı aldığı zərbə nəticəsində çox ağırlaşdı. Bundan istifadə edən Müaviyə vəziyyəti tam ələ aldı. Lazım olan nizami ordunu itirib tək qalmış İmam Həsən (əleyhissəlam) məcbur olub sülh təklifini qəbul etdi.¹ Deməli, əgər İmam Həsən (əleyhissəlam) sülhü qəbul edibse, bundan başqa çarəsi olmayıb. Necə ki, Təbəri və digər tarixçilər yazırlar: «Həsən ibn Əli (əleyhissəlam) yalnız ordusu onun başından dağılıb tək qaldığı halda sülhü qəbul etməyə razı oldu.»²

Sülhün səbəbləri barədə İmam Həsən əleyhissəlamın buyurduqları

İmam Həsən (əleyhissəlam) onun sülhünə etiraz edən bir nəfərin cavabında bu acı həqiqətlərə işarə edərək öz sülhünün səbəblərini belə bəyan etdi:

«Mən hökuməti Müaviyəyə onunla vuruşmağa heç bir tərəfdarım olmadığından həvalə etdim, əgər tərəfdarım olsaydı, gecə-gündüz onunla vuruşub işi birdəfəlik həll edərdim. Mən Kufə camaatını yaxşı tanıyıram və onları dəfələrlə sınamışam. Onlar islah olunmayacaq azğın insanlardır. Nə vəfalıdırlar, nə də ki, iki nəfəri bir-biri ilə yola gedirlər. Onlar zahirdə bizə itaət edir, batində isə bizim düşmənlərimizlə əlbirdirlər.»³

İkinci İmam öz dostlarının bu süstlüyündən və ona arxa olmadıqlarından çox narahat olmuş və bir gün çox şiddətli bir xütbə söyləmişdir. Xütbədə bəzi məsələlərə işarə edib buyurmuşdur:

«Nə dinləri, nə də abır-həyələri olmayan adamlara təəccüb edirəm! Vay olsun sizlərə! Müaviyə məni öldürmək üçün sizə verdiyi vədələrin heç birinə əməl etməyəcək. Əgər mən Müaviyəyə beyət etsəm, öz şəxsi vəzifələrimi indi olduğundan da yaxşı yerinə yetirərəm. Lakin hökumət Müaviyənin əlinə düşsə, o qoymayacaq mən öz cəddimin şəriətini cəmiyyətdə icra edim.

And olsun Allaha, (sizin xəyanətiniz səbəbindən) məcbur olub hökuməti Müaviyəyə təhvil versəm, yəqin bilin ki, Bəni-Üməyyənin hökumət bayrağı altında heç vaxt

¹ Tarixi-Yə'qubi, c.2, səh.205.

² Tarixi-Təbəri, səh.92; Usdul ğabə, c.2, səh.14.

³ Biharül-ənvar, c.44, səh.147.

üzünüz gülməyəcək və cürbəcür əzab-əziyyətlərlə rastlaşacaqsınız. İndi elə bil öz gözlərimlə görürəm ki, sabah sizin uşaqlarınız onların uşaqlarının qapısı qarşısında durub onlardan su, çörək istəyəcəklər. Hansı ki, həmin su və çörəyi Allah sizin uşaqlarınız üçün qərar verib və sizin uşaqlar onun həqiqi sahibidirlər. Bəni-Üməyyənin uşaqları onları öz qapılarından qovub öz haqlarından məhrum edəcəklər.»

Daha sonra İmam (əleyhissəlam) əlavə edib buyurdu:

«Əgər Allah düşmənlərinə qarşı mübarizə etmək üçün silahdaşlarım olsaydı, heç vaxt hökuməti Müaviyəyə təhvil verməzdim. Çünki hökumət Bəni-Üməyyəyə haramdır...»¹

Müaviyənin çirkin hökumətinin mahiyyətini yaxşı tanıyan İmam Həsən (əleyhissəlam) bir gün Müaviyənin hazır olduğu bir məclisdə çıxış etmiş və çıxışında buyurmuşdur: *«And olsun Allaha, nə qədər ki hökumət Bəni-Üməyyənin əlindədir, xoş həyat görməyəcəksiniz.»²*

Bu, tənbellik səbəbindən və gələcəkdə rahat yaşamaq məqsədilə Müaviyə ilə mübarizə etməkdən boyun qaçıran İraq əhlinə bir xəbərdarlıq idi. Daha onların xəbəri yox idi ki, Müaviyənin hökumətində heç vaxt öz arzularına çatmayacaqlar.

Sülh müqaviləsi və İmam Həsən əleyhissələmin məqsədləri

İmam Həsən (əleyhissəlam) yuxarıda qeyd etdiyimiz səbəblərə görə Müaviyə ilə vuruşmağı İslam cəmiyyətinin ali məsləhətləri və İslamın qorunub saxlanması zərərinə görə atəşkəs və sülhü qəbul etmək məcburiyyətində qaldığı üçün öz ali və müqəddəs məqsədlərini mümkün olduğu qədər sülh yolu ilə həyata keçirməyə çox çalışdı. Digər tərəfdən də Müaviyə sülhü bərqərar etmək və qüdrəti ələ keçirtmək üçün hər cür imkanatı İmam əleyhissələmin ixtiyarında qoymuşdu. Hətta Müaviyə İmam (əleyhissəlam) üçün möhürlənmiş ağ bir kağız göndərib bildirdi ki, İmam (əleyhissəlam) ona nə yazsa, Müaviyə qəbul edəcək və razılıq əlaməti olaraq qabaqcadan öz möhrünü də vurmuşdu.³ İmam Həsən (əleyhissəlam) bu fürsətdən necə lazım idisə istifadə edərək İmam əleyhissələmin ali məqsədlərindən hesab olunan əsas və mühüm məsələləri sülh müqaviləsində yerləşdirdi və Müaviyənin dilindən sülh müqaviləsinə əməl edəcəyinə zəmanət aldı. Tarixi qaynaqlarda sülh müqaviləsinin mətni tam, mükəmməl və tərtiblə deyil, pərakəndə şəkildə verilmişdir. Hər tarixçi onun bəzi maddələrini qeyd etmişdir. Ancaq bunların hamısını bir yerə yığdıqda, təxminən kamil şəkildə bir müqavilə düzəltmək olar. Kiçik bir baxışda İmam Həsən əleyhissələmin sülh müqaviləsində qeyd etdiyi məsələlərə və onları həyata keçirməkdə etdiyi ısrar və təkidə nəzər salmaqla İmam Həsən əleyhissələmin siyasi mübarizə zamanı düşməndən xal almaq üçün işlətdiyi fəvqəladə tədbirini müşahidə etmək olar.

İndi sülh müqaviləsinin maddələrini ayrı-ayrılıqda araşdırmazdan qabaq beş maddədə cəmlənmiş sülh müqaviləsinin hamısını əziz oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

¹ Cəlaul-uyun, c.1,səh.345-346.

² Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil Hədid), c.3,səh.405.

³ Əl-Kamilu fit-tarix, c.3, səh.405; Əl-İstiab, c.1,səh371.

Sülh müqaviləsinin mətni

Birinci maddə: Həsən ibn Əli (əleyhissəlam) hökuməti Müaviyəyə o şərtlə təhvil verir ki, Müaviyə hökuməti Quran qayda-qanunu və Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) sünnəsi əsasında idarə etməlidir.

İkinci maddə: Müaviyədən sonra hökumət Həsən ibn Əli əleyhissəlamın ixtiyarına keçməlidir. Əgər onun (İmam Həsən əleyhissəlamın) başına bir iş gələrsə, Hüseyin ibn Əli (əleyhissəlam) hökumət başına gələcək. Həmçinin, Müaviyənin özündən sonra canişin təyin etməyə haqqı yoxdur.

Üçüncü maddə: Əmirəlmöminin Əli əleyhissəlama namaz qılarkən hörmətsizlik edib onu söyməyin, lənətlənməyin qarşısı alınsın və o Həzrət yaxşılıqla yad edilsin.

Dördüncü maddə: Kufə beytül-malında olan beş milyon dirhəm pul Müaviyənin hökumətinə verilməkdən istisna olunur və həmin pulu İmam Həsən əleyhissəlamın özü lazımı yerlərə sərf edəcək. Həmçinin, Müaviyə beytül-maldan ayrılan payda Bəni Haşimi Bəni Ümyyədən üstün tutmalıdır. Eləcə də Müaviyə Darabegərd şəhərinin xəracının bir milyon dirhəmini Əli əleyhissəlamın rəhbərliyi altında Cəməl və Siffeyn döyüşlərində şəhid olanların ailələri arasında bölüşdürməlidir.¹

Beşinci maddə: Müaviyə bütün əhaliyə, istər Şam, istər İraq, istərsə də Hicaz əhalisinə hər hansı millətdən olursa olsun, bir daha təqib etməməsi və əzab-əziyyət verməməsi barədə zəmanət verməlidir. Onları Müaviyənin hökumətinə qarşı keçmişdəki fəaliyyətlərinə görə axtarışa məruz qoymamalı, xüsusilə keçmiş kin-kudurətə görə İraq əhalisinə əziyyət verilməməlidir. Bundan əlavə, Müaviyə Əli əleyhissəlamın dostlarını harda olursa olsunlar amanda saxlamalı və onların heç birinə əziyyət etməməlidir. Əli əleyhissəlamın şiələrinin canı, malı və pulunun hörməti qorunmalıdır. Onlar əsla axtarışa məruz qalmamalı və onlara zərrə qədər də narahatçılıq yetişməməlidir. Hər kəsin haqqı onun özünə çatmalıdır. Əli əleyhissəlamın şiələrindəki beytül-mal onların özlərində qalmalıdır.

Həmçinin, Həsən ibn Əli (əleyhissəlam) və qardaşı Hüseyin ibn Əli (əleyhissəlam) və eləcə də, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsindən olan hər hansı bir şəxs üçün Müaviyə tərəfindən heç bir xətdər icad olmamalı, heç bir yerdə onlar üçün qorxu hissi yaranmamalıdır.

Müqavilənin sonunda Müaviyə maddələrin hamısına əməl edəcəyinə söz verərək Allahı bu işdə şahid tutdu və bütün Şam əyan-əşrafı buna şəhadət verdilər.

Beləliklə də, İmam Həsən (əleyhissəlam) hələ uşaq olarkən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) gələcəkdən verdiyi xəbər həyata keçdi. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) bir gün İmam Həsən əleyhissəlamı (uşaq olarkən) minbərin başına çıxmış görüb buyurdu: «*Mənim bu övladım müsəlmanların ağasıdır. Allah onun vasitəsilə iki müsəlman dəstə arasında sülh yaradacaq.*»²

¹ Biharül-ənvar, c.44, səh.10.

² Təzkirətül-xəvas, səh.194; Usdul-ğabə, c.2, səh.12; Nurul əbsar, səh.121 və Ət-təbəqatul-kubra, c.1, səh.26; Ənsabul-əşraf, c.3, səh.42.

İmam Həsən əleyhissələmin Müaviyə ilə sülh etməkdə məqsədi

Dünyanın böyük şəxsiyyətləri, ölkə başçıları vəziyyətin öz məqsədləri ilə zidd olduğunu görüb iki yol ayrıcına çatanda, çalışırlar işi elə həll etsinlər ki, ziyanı az olsun. Bu da siyasi və ictimai gedişətdə bir əsas kimi götürülmüşdür.

Bu məsələyə əsaslanaraq İmam Həsən (əleyhissələm) da çalışırdı ki, öz yüksək məqsədlərini mümkün qədər təmin etsin. Buna görə də, Müaviyə ilə sülh etmək məcburiyyətində qalanda müqavilənin birinci maddəsinə əsasən, hökuməti Müaviyəyə bu şərtlə təhvil verdi ki, Müaviyə hökuməti Quran qayda-qanunları və Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) sünnəsi əsasında idarə etsin. Məlumdur ki, İmam əleyhissələmin məqsədi qüdrəti ələ almaq və İslam hökuməti təşkil verməklə yanaşı həm də cəmiyyətdə İslam qayda-qanununu qoruyub saxlamaq və cəmiyyətə bu qayda-qanun əsasında rəhbərlik etmək idi. Əgər bu qayda-qanun Müaviyə tərəfindən də icra olunsaydı, yenə İmam əleyhissələmin məqsədi az da olsa təmin olunardı. Buna əlavə olaraq ikinci maddəyə əsasən, Müaviyənin ölümündən sonra İmam Həsən (əleyhissələm) İslam cəmiyyətinin rəhbərliyini azad şəkildə öz öhdəsinə götürə bilərdi. Müaviyənin otuz yaş İmam Həsən əleyhissələmdən böyük olduğunu¹, o dövrdə artıq Müaviyənin qocalıq vaxtlarını keçirtməsinə və adi halla onun ömrünün sonlarının yaxınlaşdığını nəzərə alanda, bu maddənin adi hesablamalar əsasında İslam və müsəlmanlar üçün nə qədər faydalı olduğu məlum olur. Müqavilənin digər maddələri də bu cür əhəmiyyət daşıyır. Çünki cümə namazında və eləcə də digər namazlarda Əli əleyhissələmin rəsmi şəkildə heç bir qorxu olmadan lənətləndiyi, bu işin bir bidət kimi camaat arasında yayıldığı və Əli əleyhissələmin şiə və dostlarının, eləcə də Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinin (qohum-əqrəbasının) hər yerdə təqib olunduğu və tutularaq cürbəcür təzyiqlərə məruz qaldığı bir dövrdə bu işlərin bundan belə təkrar olunmayacağı barədə maddə yazıb onu Müaviyəyə qəbul etdirmək və Müaviyənin onlara əməl edəcəyi vədini onun dilindən almağın nə qədər böyük nailiyyət olduğunu inkar etmək mümkün deyil.

Kufədə toplanış

Sülh müqaviləsi bağlandıqdan sonra tərəflər (İmam Həsən əleyhissələmlə Müaviyə) hərə öz ordusu ilə birlikdə Kufə şəhərinə gəlib şəhərin böyük məscidində bir yerə topladılar. Camaat gözləyirdi ki, indi sülh müqaviləsinin maddələri hər iki tərəfin rəhbərliyinin iştirakı ilə camaat üçün oxunulacaq və daha onun icra olunacağında heç kimin şəkk-şübhəsi qalmayacaqdır.

Əlbəttə, camaatın bu intizarı heç də yersiz deyildi. Çünki camaat qarşısında çıxış etmək sülh proqramının əsaslarından biri idi. Buna görə də, Müaviyə minbərə çıxıb xütbəyə başladı. Ancaq o, nəinki sülhün maddələrinə əməl edəcəyi haqqında söhbət etmədi, hətta tənə və təhqirlə dedi: «Mən sizinlə namaz qılıb həcc yerinə yetirmək, zəkat ödəmək üçün vuruşmadım. Mən bilirəm ki, onsuz da siz bunları yerinə yetirirsiniz. Mən sizinlə ona görə vuruşdum ki, sizi özümə tabe edib hökuməti ələ keçirəm.»

¹ Həsən ibn Əli əleyhissələmin sülhü, səh.278.

Daha sonra dedi: «Bunu bilin ki, Həsən ibn Əli əleyhissəlamla bağladığım sülh müqaviləsinin bütün maddələrini ayağım altına qoyub tapdalayıram və onların heç birinin dəyəri yoxdur.»¹

Beləliklə də, Müaviyə İmam Həsən əleyhissəlamla bağladığı sülh müqaviləsini ayağı altına saldı və onu açıqcasına pozdu.

Müaviyənin cinayətləri

Müaviyə bu siyasəti yürütdükdən sonra öz işlərini düzəltmək əvəzinə əksinə, cinayətlərini daha da artırdı. O, Əli əleyhissəlama əvvəlkindən daha çox hörmətsizlik etməyə başladı. Yaşayışı, Əli əleyhissəlamın vəfalı, böyük dost və şüarına həddən artıq darısqallaşdıraraq Hicr ibn Ədiyy kimi İslamın böyük şəxsiyyətlərini qətlə yetirdi. Əli əleyhissəlamın şüarına yönələn qətl, işkəncə və əzab-əziyyəti daha da şiddətləndirdi. Belə ki, Əli əleyhissəlamın əksər dostları ya tutulub həbs edilir, ya dərbədə düşür, ya da öz ev-əşiklərindən uzaq düşüb sıxıntılı mühitdə yaşayırdılar. Müaviyə təkcə Əli (əleyhissəlam) və şüarının hörmətinin qorunması maddəsini pozmaqla kifayətlənməyib hətta Darabegərd məntəqəsinin xəracına da müqavilədə olduğu kimi əməl etmədi.

Təbəri bu barədə yazır: «Bəsərə əhalisi Darabegərdin xəracını verməyib dedi ki, bu mal bizim beytül-malın olub və bizə məxsusdur.»²

İbn Əsir yazır: «Bəsərə əhalisi Darabegərd məntəqəsinin xəracını verməkdən boyun qaçırdı. Onlar bu işi Müaviyənin göstərişi ilə etdilər.»³

Xalqın oyanıb xəbərdar olması

Bir çox ardıcıl döyüşlər nəticəsində artıq vuruşmaqdan yorulub öz tayfa başçılarının sözü, Müaviyənin təbliğatçılarının hiyləgər təbliğatı və yağlı vədələri ilə sülh etməyə razılaşan camaat nə vaxtsa oyanmalı idi. Onlar döyüşə qarşı yorğunluq göstərməklə, Müaviyənin yalan və yağlı vədələrinə inanmaqla və kor-koranə öz tayfa başçılarının sözü ilə sülhü qəbul etməklə necə böyük səhvə yol verdiklərini anlamalı idilər. Bu isə təkcə bir yolla – öz gördükləri işin acınacaqlı nəticələrini görməklə mümkün idi. Bundan əlavə, müsəlmanlar Əməvi hökumətinin əsl və həqiqi sifətini görməli, onların cəmiyyətdə yaratdıqları çətinlikləri, məhrumiyyətləri, ardıcıl axtarışları və zülmələri öz gözləri ilə görməli idilər.

İmam Həsən əleyhissəlamın və onun ən yaxın dostlarının o həssas dövrdə həyata keçirmək istədiyi məsələ o idi ki, bu hadisələri olduğu kimi camaata göstərsinlər, camaatın ağıl və düşüncəsi nəticəsində onları Əməvi hökumətinin bu cür acınacaqlı işlərinin əleyhinə qiyama hazırlasınlar. Deməli, İmam Həsən (əleyhissəlam) sülh edibse, bu ağır yükü boynundan atmaqdan ötrü sülh etməyib, əksinə ona görə sülh edib ki, mübarizəni başqa sahədə aparsın. Elə sülhdən sonra baş vermiş hadisələr də bu məsələyə kömək etdi və İraq əhalisini qəflət yuxusundan oyatdı. Təbəri yazır: «Müaviyə (sülh müqaviləsi bağlandıqdan sonra Kufə yaxınlığındakı) Nüxeylə adlı bir

¹ Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil Hədid), c.16, səh.15; İrşad (Şeyx Müfid), səh.191.

² Tarixül-üməmi vəl-mülük, c.6, səh.95.

³ Əl-Kamilu fit-tarix, c.3, səh.405.

yerdә düşәrgә saldı. Bu zaman хәvaricin bir дәstәsi Müaviyәnin әleyhinә qiyam edib Kufә шәһәrinә daxil oldu. Müaviyә Şam әhalisindән bir дәstәsini onlara qarşı vuruşmağa göndәrdi, lakin хәvaric onları мәğlubiyyәtә uğratdı. Bundan sonra Müaviyә Kufә ordusuna хәbәр göndәrdi ki, хәvarici мәhv etsinlәр, әks tәqdirdә Kufә әhalisi amanda olmayacaq.»¹

Belәliklә, Әli әleyhissәләмын vә İmam Hәsән әleyhissәләмын ordusunda vuruşmağa razı olmayan İraq әhalisi onların vә хәvaricin müştәrәk düşmәni olan Müaviyә tәrәfindән хәvariclә vuruşmağa мәcbur oldular. Bu da onu göstәrir ki, camaat Müaviyәnin һökumәtindә arzuladığı sülh vә asayişә һеç vaxt çatmamışlar.

Qorxu içindә saxlamaq vә aclıq siyasәti

Bundan әlavә, Müaviyә camaata qarşı insaniyyәtdән uzaq olan bir siyasәt dә yерidirdi. Bu siyasәti qorxu içindә saxlamaq vә aclıq siyasәtindән başqa bir şey adlandırmaq olmaz. O, bu yolla İraq әhalisini һәyat sәhnәsindән götүrүrdü. Müaviyә bir tәrәfdән İraq әhalisini һәр cür çәtinliklәр qarşısında qoyur, digәr tәrәfdән dә onları öz һüquqlarından мәhrum edirdi.

Sünni мәzhәbinin görkәmli alimi ibn Әbil Hәdid yazır: «Harada шiә var idisә, qәtlә yetirilirdi. Bәni-Ümәyyә tәrәfindән шiә olduғunu ehtimal verән шәxslәrin әl-ayaqları kәsilirdi. Peyğәmbәrin (sәllәllahu әleyhi vә alih) ailәsinә мәhәbbәti olanların hamısı ya һәbs edilir, ya mal-dövlәtlәri müsadirә olunur, ya da evi viran edilirdi. Шiәlәрә qarşı tәzyiqlәр o qәdәр artmışdı ki, Әli әleyhissәләmә sevmәk nisbәti küfr nisbәtindән pis sayılırdı vә onun ardınca acınacaqlı әzablар gözlәnilirdi. Kin-küdurәt doғuran bu siyasәtin icrasında Kufә шәһәrinin vәziyyәti һәр yerdән pis idi. Çünki Kufә Әli әleyhissәләмын шiәlәrinin mәrkәzi hesab olunurdu. Müaviyә Ziyad ibn Sümәyyәni Kufәnin valisi tәyin etdi, sonradan Bәsrәnin dә һökumәtini ona tapşırdı. Bir vaxtlar Әli әleyhissәләмын шiәlәrindән olan Ziyad onları çox yaxşı tanıyırdı. O, шiәlәri harada gizlәнmişdilәrsә, tapıb öldүrdüyünü öldүrdü, bәzilәrini һәdәlәyәrәk әl-ayaqlarını kәsdi, gözlәrini çıxartdı, xurma aғaclarının budaqlarından asdırdı vә onları İraqdan didәrgin saldı. Belә ki, daha шiәnin tanınmış шәxsiyyәtlәrindән һеç biri İraqda qalmadı.»

Kufә vә Bәsrәdә tәzyiqlәrin artması

Yuxarıda qeyd etdik ki, İraq әhalisi, xüsusән dә kufәlilәр hamıdan çox tәzyiqlәrә mәruz qalırdılar. İş o yerә çatmışdı ki, onlar öz etibarlı, inamlı dostlarının evinә get-gәl edib bir gizli söhbәt etmәk istәdikdә, ev sahibinin xidmәtçisindән qorxduqları үçün ondan хәbәрçilik etmәyәcәyi barәdә and almayınca sözә başlamazdılar.

Müaviyә ölkәnin bütүн valilәrinә mәktub yazıb onlara tapşırdı ki, шiә vә Әli (әleyhissәләm) övladlarının шәhadәtini dә qәbul etmәsinlәр.

O, mәktublарın birindә belә yazır: «Әgәр iki nәfәр bir nәfәrin шiә olduғuna шәhadәt verәrsә, dәrһal onun adını beytül-maldan silin vә onu һüququndan мәhrum edin.»²

¹ Tarixül-ümәmi vәl-mülük, c.6, sәh.95.

² Şәrhi-Nәhcül-bәlağә (İbn Әbil Hәdid), c.11, sәh.43-45.

Növbə ilə altı ay Kufədə, altı ay Bəsrədə vali olan Ziyad Bəsrədə olmadığı dövrdə öz işlərini Səməvə ibn Cündəbə tapşırırdı. Səməvə bu müddətdə (altı ayda) səkkiz min nəfəri qətlə yetirdi. Ziyad ona dedi: Qorxmursan ki, onların arasında biri günahsız olar? Səməvə dedi: “Onların iki bərabərini öldürsəm də, yenə qorxmaram.”

Əbu Səvar Ədəvi deyir: «Səməvə bir gün hamısı Quranı əzbərdən bilən qırx yeddi qohumumu öldürdü.»¹

Sülh – Aşura hərəkəti üçün zəminə yaradan

Bu qorxulu hadisələr İraq əhalisini möhkəm oyatdı və əhali Əməvi hakimiyyətinin əsl mahiyyətini az da olsa, tanıdı. Onlar artıq sakit oturmaqdan, süst qalmaqdan bezmişdilər. Tayfa başçılarının İmam Həsən əleyhissələmin sülhündən istifadə edib Müaviyənin «səxavətindən» bəhrələndiyi bir vaxtda İraqın adi əhalisi öz ayaqları ilə tərəfinə getmiş və öz əlləri ilə ona beyət etmiş Müaviyənin zalım hökumətinin əsl mahiyyətini yavaş-yavaş tanımağa başlayırdı.

Müaviyə Müğeyrə ibn Şübəni Kufəyə, Abdullah ibn Amiri isə Bəsrəyə başçı təyin etdi. Osmanın ölümündən sonra Bəsrədən çıxıb getmiş Abdullah yenidən oraya qayıtdı. Müaviyənin özü isə Şama gedib Dəməşqdə ölkə işlərinin tədbirinə başladı.

İraq camaatı hər dəfə Əli əleyhissələmin dövründəki yaşayışlarını yada saldıqda, qəmgin olur və Əli əleyhissələmi himayə etmədiklərinə görə peşmançılıq çəkirdilər. Eləcə də, Şam əhalisi ilə bağladıkları sülhə görə peşman olmuşdular. Onlar bir-biri ilə rastlaşanda, bir-birini danlayır, bir-birindən soruşurdular ki, görəsən, nə olacaq, nə etməliyik? Sülhdən bir neçə il keçməmişdi ki, Kufə şəhərinin nümayəndələri İmam Həsən əleyhissələmi görüb onunla söhbət etmək və onun sözlərinə qulaq asmaq üçün Kufədən Mədinəyə get-gəl etməyə başladılar.²

Bu əsasla görə İmam Həsən əleyhissələmin sülh dövrü gələcək günə qədər camaatın azğın Əməvi hökumətinə qarşı hazırlıq və döyüş üçün məşq etmək dövrü hesab olur. Elə bir gün ki, İslam cəmiyyəti artıq həmin gün mübarizə etmək üçün hazır olacaqdı.

Qiyam etmək üçün hazırlığı bildirmək

İmam Həsən (əleyhissələm) sülh edəndə, hələ camaatın düşüncə tərzini o dərəcəyə çatmamışdı ki, İmam əleyhissələmin məqsədini təmin etsin. O zaman İslam cəmiyyəti arzu və istək zəncirlərinin əsiri idi. Bu həmin arzu və istək idi ki, camaatda məğlubiyyət ruhiyyəsi yaratmışdı. Buna görə də, İmam Həsən əleyhissələmin qarşısında duran məqsəd camaatın fikrini Əməvi hökumətinə qarşı qiyama yönəltmək, camaata Əməvi hökumətinin həqiqi mahiyyətini başa düşüb fikirləşmək üçün fürsət verməkdən ibarət idi. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, İmam Həsən əleyhissələmin Əməvi hökumətinin cinayət və zülmələrinə, onların Quran və İslam qayda-qanunlarını kəskin surətdə pozmasına işarə etməsi, camaatın fikrini tamamilə

¹ Tarixül-üməmi vəl-mülük, c.6, səh.132.

² Əli (əleyhissələm) və övladları, səh.207.

oyadırdı. Yavaş-yavaş bu oyamış artdı və İraqın böyük şəxsiyyətləri İmam Hüseyn əleyhissələmin yanına gəlib ondan qiyam etməsini istədilər.¹

Hadisələrin Mədinədə təsiri

İmam Həsən əleyhissələmin şəhadətindən sonra İmam Hüseyn (əleyhissələm) İmamət məqamını öz öhdəsinə götürdü. Bu vaxtlar Müaviyənin törətdiyi cinayətlər Mədinədə səs-küyə səbəb olmuş və İmam Hüseyn əleyhissələmin böyük şiə şəxsiyyətləri ilə İraq, Hicaz və başqa yerlərdə təşkil etdiyi ictimai yığıncıqların əsas söhbətinə çevrilmişdi. Məsələn, Müaviyə Hicr ibn Ədiyy və onun yol yoldaşlarını öldürdükdən sonra Kufənin adlı-sanlı şəxsiyyətlərindən bir neçəsi İmam Hüseyn əleyhissələmin yanına gedərək məsələdən onu xəbərdar etdilər. Bu xəbərin yayılması ilə bütün möminlər arasında hökumətə qarşı böyük nifrət hissi oyandı.

Bu məsələdən məlum olur ki, artıq o vaxtlar Əməvi hökumətinə qarşı müntəzəm olaraq müxalifətlər irəli sürülürdü. Bu müxalifətin təbliğatçıları və əsas aparıcı qüvvələr İmam Həsən əleyhissələmin sayca az olan ən yaxın dostları idi. İmam Həsən (əleyhissələm) öz ağıllı tədbiri ilə onların canını Müaviyənin apardığı çirkin bəlasından qoruyub saxlamışdı. Bu azsaylı dəstənin məqsədi o idi ki, qiyamın yetişməsi və camaatı qiyama hazırlamaq məqsədilə Müaviyənin hakimiyyəti dövrü ərzində törətdiyi bütün cinayətləri camaatın yadına salsın.²

Nəyə görə İmam Həsən (əleyhissələm) sülh, İmam Hüseyn (əleyhissələm) isə qiyam etdi?

Ötən araşdırmalarda İmam Həsən əleyhissələmin sülhünün səbəblərini aydınlaşdırdıq. Burada belə bir sual irəli gəlir ki, nəyə görə İmam Həsən (əleyhissələm) sülh, İmam Hüseyn (əleyhissələm) isə qiyam etdi? Əgər sülh etmək düzgün fikirdisə, bəs onda nəyə görə İmam Hüseyn (əleyhissələm) Yezidlə sülh bağlamadı? Yox əgər vuruşmaq lazım idisə, onda nəyə görə İmam Həsən (əleyhissələm) vuruşmadı?

Bu sualların cavabını bu iki böyük İmamın yaşadığı müxtəlif şəraitli dövrdə və Yezidlə Müaviyənin rəftarında axtarmaq lazımdır. İndi Müaviyə ilə Yezidin rəftarındakı fərqli cəhətlər haqqında az da olsa, sizə məlumat veririk.

Müaviyənin baş aldatmaları

Müaviyə hakimiyyəti dövründə avam, aldadıcı plan və siyasətlərlə öz hökumətini şəri və İslami bir hökumət kimi göstərməyə çalışırdı. O, camaatın fikrini onun hökumətinin həqiqi İslam siyasətindən kənar olduğunu anlamaqdan yayındırırdı. Düzdür, Müaviyə əməldə İslamı təhrif etmiş və əsl İslam hökumətinin yerinə Əməvi hakimiyyətini gətirib çıxarmaqla İslami cəmiyyəti qeyri-İslami cəmiyyətə çevirmişdi, lakin bununla belə yenə də İslamın zahirinə əməl edir, zahirdə İslam qayda-qanunlarına riayət edirdi. Arada olan pərdələri cırmırdı, sarayında azca da olsa,

¹ İmam Hüseyn (əleyhissələm) yanına gələnləri İmam Həsən əleyhissələmin yanına göndərərək bildirirdi ki, indi ayağa qalxmaq vaxtı deyil. Nə qədər ki, Müaviyə sağdır, inqilab heç cür baş tutmayacaq.

² İmam Hüseyn (əleyhissələm) inqilabının araşdırılması, səh.178-179.

İslamın zahiri qayda-qanunlarını dəyişməyə qoymurdu. O, çox yaxşı bilirdi ki, din və İslam xilafəti adı ilə camaata başçılıq edir. Buna görə də, aşkarda elə bir iş görməməli idi ki, camaat o işi dinə qarşı mübarizə kimi qələmə versin. Çünki Müaviyə də elə bu dinə əsasən, camaata rəhbərlik edirdi. Əksinə, o tutduğu mövqeyə uyğun olaraq həmişə öz əməllərini din çərçivəsində yerləşdirirdi. İslam və din qayda-qanunlarına uyğun olmayan işləri isə gizləndə görürdü.

Bundan əlavə, Müaviyə çətinlikləri həll etməkdə və müşküləti yoluna qoymaqda fəvqəladə bir siyasət işlədirdi. Çətinlikləri xüsusi yollarla həll edirdi. Ancaq Yezid bu cür siyasət yeritmirdi. Elə bu iki səbəbə görə Müaviyənin hakimiyyəti dövründə qiyamın qələbə ilə nəticələnməsi və şəhadətin müsbət təsir verəcəyi sual altında qalırdı. Çünki camaat o vaxt Əməvi hakimiyyətinə qarşı qiyam etməyi düzgün hesab etmirdi. O vaxt camaatda Əməvi hakimiyyətinə qarşı hələ nifrət hissi oyanmamışdı. Cəmiyyətin ümumi fikri Müaviyənin İslamdan kənar olduğunu hələ anlamadığına görə, bəzi gözlənilməz ünsürlər səbəbindən İmam Həsən əleyhissəlamın Müaviyə ilə mübarizəsi haqqın batilə qarşı mübarizəsi kimi yox, hakimiyyət uğrunda mübarizə kimi hesab olunurdu. Belə bir vaxtda şəhid olmaq qiyamın məqsədlərini irəli aparmaqda heç bir kömək etməz, camaatın ümumi rəyi səhv formalaşar və bununla da, həqiqət heç olardı.

Münasib olmayan mühit

Yuxarıda qeyd etdik ki, Müaviyənin dövründəki siyasi vəziyyət elə bir halda deyildi ki, bir nəfər islahedici müəyyən bir yolla işi həll edə bilsin. Cəmiyyət öz ağı ilə öz yolunu təyin edə biləcək səviyyədə deyildi. Əksinə, onda vəziyyət elə idi ki, o vəziyyətdə hər hansı bir islahedici fəsad rəhbərlərin əməllərini gözləməli, fürsət düşdükdə öz imkanlarını, ətrafdakıları və düşmənlə mübarizəsini nəzərə almaqla əks tədbirlər görməli idi. Bununla da, “məğlub olmuş həqiqət”ə “qalib gəlmiş yalan” qarşısında qələbə qazandırılmalı idi. İmam Həsən əleyhissəlamın dövründəki əsas müşkül də elə bu idi. O dövrdə şəhadət lazımı şərait istəyirdi ki, fərdi şəhadətdən çıxıb ictimai şəhadətə çevrilsin. Şəhidin qanı camaatda yeni fikir yaratmalı idi.

Tarixi faktlar göstərir ki, İmam Həsən (əleyhissəlam) onun ətrafına toplaşmış süst ordu ilə (onların gördükləri bəzi işləri sizin nəzərinizə çatdırmışıq) ayağa qalxıb Müaviyə ilə vuruşsaydı, onu tezliklə bir qəhrəman kimi şəhid etməzdilər. Onu əsir tutardılar. Müaviyə istəyirdi ki, özünün və ailəsinin (qohum-əqrabasının) İslam ordusu qarşısında rüsvayçılığını və bu ordu tərəfindən əsir olunmalarının əvəzini Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alihi) ailəsinin böyüklərindən birini əsir tutmaqla çıxsın. Deməli, əgər İmam Həsən (əleyhissəlam) məğlub olsaydı, qəhrəman bir şəhid kimi (Aşurada olduğu kimi) öldürülməz, Müaviyə tərəfindən əsir olar və nəhayət müəmmalı şəkildə öldürülərdi. Bu da o dövrdə haqqa dəyəcək böyük bir ziyan olardı. Əgər İmam Həsən əleyhissəlamın ordusu Müaviyənin ordusu ilə döyüşdə məğlub olsaydı, Müaviyənin ordusu müsəlman şəhərlərinə hücum edib bacardığı qədər əhalini qırardı. Xüsusilə də, Həzrət Əli (əleyhissəlam) və İmam Həsən əleyhissəlamın təbəçiliyində olan Məkkə, Mədinə, Kufə, Bəsrə və digər şəhərləri talan edərdi.

Beləliklə də, önlərin sayı Kərbəladan fərqli olaraq məhdud qalmaz və həddi aşır-
daşardı. İmamın qarşısını aldığı hədə qanın tökülməsi də elə bu idi.¹

Bəlkə də elə bu səbəblərə görə (və İmam Hüseyn əleyhissələmanın İmam Həsən
əleyhissələmanın sülhünə razılıq bildirmək məqsədilə) İmam Hüseyn (əleyhissələlam)
qardaşının şəhadətindən sonra Müaviyənin son on il hakimiyyəti dövründə, yəni,
təxminən hicrətin əllinci ilindən altmışıncı ilinədək qiyam etmədi. İmam Hüseyn
(əleyhissələlam) o vaxt münasib fürsətin ələ düşməsi üçün günləri sayır və camaatın
ümumi fikrini oyatmaqla kifayətlənirdi. Çünki İmam Hüseyn (əleyhissələlam) əgər o
vaxt qiyam etsəydi, bu qiyam İslam cəmiyyətində necə nəticələnəcəyi və camaatın
fikrində necə cəlvələncəyi məlum deyildi.

Yezid – İslam cəmiyyətinin nifrətamiz siması

Yuxarıda dediyimiz məsələlər Yezid barəsində tamamilə əksinədir. Çünki Yezidin,
həm atası Müaviyənin yeritdiyi siyasətdən başı çıxmırdı, həm də din adı altında
camaata rəhbərlik etdiyi İslam dininin zahirindən də çox uzaq idi.

Yezid hələ bişməmiş, şəhvətpərəst, özbaşınalıq edən, ehtiyat və uzaqgörənlikdən
uzaq olan bir gənc idi. O, ağılsız, qorxusuz, kefcil, əyyaş və çox aşağı səviyyəli fikir
düşüncəsinə malik olan bir adam idi.

Hakimiyyətə gəlişindən qabaq həvayi-nəfsinin qulu və dünya təmayüllü Yezid
hakimiyyətə gəldikdən sonra da, atasından fərqli olaraq heç İslamın zahirinə də əməl
etmirdi. O, hətta zahirdə də özünü dindar və imanlı bir şəxs kimi göstərmirdi. Əksinə,
qorxusuzluğu nəticəsində İslamın zahiri qayda-qanunlarını da pozur və şəhvətini
doyuzdurmaqdan ötrü əlindən gələni edirdi. O, açıq-aşkar şərab içir və açıqcasına
fitnə-fəsad törədirdi. Yezid siyasi nöqtəyi-nəzərdən o qədər zəif idi ki, İslamla
barışmaz düşmən olan və cahiliyyət dövrünü xatırladan Bəni-Üməyyə hakimiyyətinin
əsl mahiyyətini camaata aşkar etdi. Yezidin bu qanun pozuntuları və işlərə laqeyd
yanaşması artıq onun xilafət məqamını qoruyub saxlamağa ləyaqəti olmadığını və
müsləmanların rəhbəri olmasına səlahiyyəti çatmadığını hamıya sübut etmişdi. Buna
əsasən, Bəni-Üməyyə hakimiyyətinin muzdurları İmam Hüseyn əleyhissələmanın
qiyamını camaatın fikrində müttəhəm edə bilməzdilər. Çünki camaat Yezidin dini
qayda-qanunlarla heç cür uyğunluğu olmayan işlərini öz gözləri ilə görürdü. Elə
Yezidin bu rəftarı onun hökumətini devirmək üçün qiyam etmək fikrini camaatda
oyatmaq üçün mühüm amil hesab olunurdu. Belə bir dövrdə camaat İmam Hüseyn
əleyhissələmanın qiyamını siyasi ixtilaf və vəzifə üstündə mübarizə kimi yox,
Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) balasının İslamı qorumaq məqsədilə batil
hökumət əleyhinə mübarizəsi kimi qələmə verirdi.

Qiyamçılar qüvvə toplayır

İmam Hüseyn əleyhissələmanın qiyamının başqa bir səbəbini də, İmam Həsən
əleyhissələmanın sülhündən sonra şiələrin dəvətinin genişlənməsində və ümumi fikrin
oyanmasında axtarmalıyıq. Çünki İmam Həsən əleyhissələmanın sülhündən sonra
Əməvi hökumətinə qarşı yaranmış hərəkət günbəgün artır və hərəkətin dairəsi

¹ İmam cəmiyyət gözündə, səh.121, 133, 171.

genişləndirdi. Müaviyənin də siyasəti istər bilərəkdən, istərsə də, bilməyərəkdən bu hərəkətin genişlənməsinə gətirib çıxarmışdı. Çünki İmam Həsən əleyhissələmin şəhadətindən sonra meydanı bir az açıq görən Müaviyə get-gedə vəziyyəti camaata (xüsusən də, Əli əleyhissələmin şialərinə) çətinləşdirir və əlindən gələnlə zülmü edirdi. Müaviyənin müsəlmanların hüquqlarına dəfələrlə təcavüz etməsi və onun ordusunun günahsız insanları qırması, yaxud əziyyət verməsi, sülh müqaviləsini pozması, sülh müqaviləsində qeyd olunanın əksinə olaraq özündən sonra Yezid üçün vəliyyə-i əhd adı ilə camaatdan beyət alması, nəhayət İmam Həsən əleyhissələmi zəhərləməsi Bəni-Üməyyə hakimiyyətini daha da ləkələyən və onun mövqeyini bir qədər də zəiflədən məsələlər idi. Bu hadisələr şialərin birləşməsi və Əməvi hökumətinə qarşı cəbhənin güclənməsinə və tədricən İmam Hüseyn əleyhissələmin qiyamının başlanmasına səbəb oldu.

Görkəmli Misir alimi və yazıçısı doktor Taha Hüseyn sülh müqaviləsindən sonra Müaviyənin şialələri tənə və tənqid etməsini qeyd edərək yazır: «Müaviyənin son on il hakimiyyəti dövründə şialərin işi artdı və onların dəvəti İslam ölkəsinin Şərqi və ərəb məntəqələrinin Cənubunda həddən artıq yüksəliş tapdı. Belə ki, Müaviyənin ölümü zamanı camaatın əksəriyyəti, xüsusən də, İraq əhalisi Müaviyəni lənətləməyi və Əhli-beyt məhəbbətini özlərinə bir dini vəzifə kimi hesab edirdi.»¹ Beləliklə də, İslam cəmiyyəti Əməvi hökumətinin həqiqi simasını kifayət qədər tanıdı. Onlar bu hökumətin işkəncələrini kifayət qədər daddılar və bu hökumətin müsəlmanların hüquqlarına etdiyi təcavüz və zülmələri gördülər. Bu hökumətin Müaviyənin hakimiyyəti dövründə üzünə keçirdiyi üzlük kənara çəkilərək camaat onun həqiqi qiyafəsini tanıdı. Bunun da nəticəsində Müaviyənin ölümü və İslam cəmiyyətinin oyanması ilə Müaviyənin dövründə baş tutacaq bir qiyama mane olan səbəblər aradan qaldırıldı və Əməvi hökumətinə qarşı qiyam üçün yol açıldı. Belə bir vaxtda Hüseyn ibn Əli (əleyhissələm) azğın Bəni-Üməyyə hökumətinə qəti zərbə endirərək o böyük və misilsiz qiyamı həyata keçirdi.

İlhamverən qiyam

İmam Hüseyn əleyhissələmin qiyamı cəmiyyətdə böyük dönüş yaradaraq vəziyyəti dəyişdirdi. Bütün fikirləri Əməvi hökumətinə qarşı yönəldərək «Təvvəbin» qiyamı, Mədinə əhalisinin qiyamı, Muxtari-Səqəfinin qiyamı, Zeyd ibn Əli ibn Hüseyn əleyhissələmin qiyamı və bir neçə başqa ardıcıl qiyamlara səbəb oldu. Əgər bu qiyam İmam Həsən əleyhissələmin dövründə və o Həzrətin başçılığı altında həyata keçsəydi, heç bir nəticəsi olmayacaqdı.

İmam Hüseyn (əleyhissələm) həqiqətdə öz əziz qardaşının tutduğu proqramla irəliləyirdi. Çünki İmam Həsən (əleyhissələm) son dərəcə vüqarla kütbeyin insanların səhvlərinə dözərək o dövrün həqiqətlərinin üstü-örtülü olması nəticəsində sülh imzalamaqla yavaş-yavaş qiyam üçün zəminə yaradaraq camaatın beynində inqilabi fikirlər oyatdı. Elə ki şərait tamamilə hazır oldu, Hüseyn ibn Əli (əleyhissələm) fəsad mərkəzinə hücumun rəhbərliyini öz öhdəsinə götürdü.

¹ Əli (əleyhissələm) və övladları, səh.298

Tərəfdarların fərqi

İmam Həsən əleyhissələmlə İmam Hüseyn əleyhissələmin yaşadığı dövr arasındakı fərqdən əlavə, bu iki İmamın tərəfdarları arasındakı fərqi də nəzərə almaq lazımdır. İrəlidə qeyd etmişdik ki, İmam Həsən əleyhissələmin ordusu bir şeyə eşitməklə bir-birinə dəydi və bəziləri İmamın çadırına hücum edərək hətta onun ayağı altındakı xalçanı da qarət etdilər. İmamla Şam ordusuna qarşı vuruşmaq və bu yolda can vermək istəyənlərin özləri fitnə yaradaraq İmamı tək qoydular. İndi onları İmam Hüseyn əleyhissələmin tərəfdarları ilə müqayisə edin. İmam Hüseyn əleyhissələmin tərəfdarları Aşura gecəsi (Tasua günü) (İmam Hüseyn əleyhissələmə) deyirdilər: *«And olsun Allaha, əgər bilsək ki, öldürüləcəyik, sonra bizi dirildib yenə öldürərək yandırıb külümüzü küləyə verəcəklər və bu işi yetmiş dəfə təkrarlayacaqlar, sənin yolunda can verməmiş yenə səndən ayrılmırıq. Ölmək ki, bir dəfədən çox deyil! Özü də şahadətdə yetişmək kimi ölmək. Bu, əbədi səadət və izzətdir!»*

Bəli, bu cür insanlarla bəşəriyyət tarixində «şəhadət» adlı bir şövq, göylərdə «Aşura» adlı bir zümzümə yaratmaq olar. Lakin o cür şəxslərlə (İmam Həsən əleyhissələmin dövründəki adamlarla) nə qələbə mümkündür, nə də şəhadət. Onlar adamı əl-qolu bağlı düşməyə təhvil verər və adama əsirlik zillətindən başqa heç bir şey nəsis etməzlər. İmam Həsən əleyhissələmin mübarizə səngərini dəyişməsinin səbəbi də elə bu idi. Başqa sözlə desək, İmam Həsən (əleyhissələmlə) mübarizə məqsədini yox, formasını dəyişdi. Elə bil ki, nəqliyyat vasitəsi gedə-gedə namaz qılan şəxs nəqliyyat vasitəsi sağa-sola dönərkən o da yerini dəyişir, ancaq cəhəti (qibləyə tərəf durmaq) olduğu kimi qalır. Haqq tərəfdarlarının məqsədi də daima batilə qarşı mübarizə etmək olub. İstər bu mübarizə Aşurada (Kərbəla çölündə), istər Kufənin məhəllə və küçələrində, istər Mədinə məscidində, istər Bağdad zindanında və istərsə də ayrı yerlərdə olsun.

İmam Həsən (əleyhissələmlə) o dövrdə haqq-ədalətin yayılmasına böyük mane olan Müaviyəni hədəf tutmuşdu. Bu ali məqsədə gah ordu hazırlamaqla yetişmək istəyir, gah da sülhü qəbul etmək tədbiri ilə.¹

Bir vəzifənin iki tərəfi

Mücahid Əllamə Seyyid Şərəfüddin Amili görkəmli alim Şeyx Razi Ali-Yasinin çox dəyərləli olan «Sülhül-Həsən» (İmam Həsən əleyhissələmin sülhü) adlı kitabına yazdığı ön sözdə deyir: «...İmam Həsən əleyhissələmin ən əsas məqsədi o idi ki, cəddi Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih) dinini aradan aparmaq üçün çəkilmiş planların qarşısını almaq üçün bu zalımların üzündəki pərdəni götürüb onları camaata olduğu kimi tanıtdırsın. İmam bu məqsədinə tam şəkildə nail oldu. Əməvilərin çirkin üzündəki pərdə götürüldü və onların həqiqi siması aşkar oldu. (Bu nemətə görə Allaha şükr olsun!) İmam Həsən əleyhissələmin bu tədbirinin nəticəsində qardaşı İmam Hüseyn (əleyhissələmlə) həqiqəti üzə çıxaran və ağıl sahiblərinə ibrət dərsi olan o böyük inqilabı həyata keçirdi. Bu iki qardaş bir işin iki tərəfi idi. Hər birinin öz işi və öz vəzifəsi yerində, özünəməxsus şəraitdə bu işi icra etmək və çətinliklərə dözmək baxımından, eləcə də fədakarlıq və canfəşanlıq göstərmək baxımından bir-biri ilə tam

¹ İmam cəmiyyətin gözündə, səh.129-130.

uyğun gəlir. İmam Həsən (əleyhissəlam) öz canını bu yolda qurban verməkdən əsirgəmədi. İmam Hüseyin (əleyhissəlam) Allah yolunda canından keçməkdə heç də İmam Həsən əleyhissəlamdan irəli deyil. Əsas məsələ budur ki, İmam Həsən (əleyhissəlam) öz canını sakit və aram cihadda (soyuq müharibədə) qurban verdi. Elə ki, sükutu qırmağın vaxtı yetişdi, Kərbəla şəhadəti meydana çıxdı. Elə bir şəhadət ki, İmam Hüseyin əleyhissəlamın başına gəlməzdən qabaq İmam Həsən əleyhissəlamın başına gəlmişdi.

Nəzər sahibləri olan düşüncəli insanların fikrincə Sabat günündəki fədakarlıq hadisəsi Aşura gününün hadisəsindən daha artıq olmuşdur. Çünki İmam Həsən (əleyhissəlam) həmin gün fədakarlıq səhnəsində səbirli və dözümlü bir qəhrəman rolunu məğlub olub əldən düşmüş bir şəx simasında oynadı. Buna görə də, Aşura şəhadəti ilk növbədə İmam Həsən əleyhissəlama sonra isə İmam Hüseyin əleyhissəlama yetişmişdi. Çünki Aşura hərəkətinin əsas banisi İmam Həsən (əleyhissəlam) olmuş, İmam Hüseyin (əleyhissəlam) isə onu sona çatdırmışdır.

İmam Həsən əleyhissəlamın qiyamının həqiqəti, öz səbr və hikməti sayəsində aşkar etməyə bağlı idi. İmam Hüseyin əleyhissəlamın parlaq qələbəsinin səbəbi də, məhz həqiqətin bu cür aşkara çıxması idi. Elə bil ki, İmam Həsən əleyhissəlamla İmam Hüseyin (əleyhissəlam) (İslamın ziddinə olan Əməvi hökumətinin əsl mahiyyətini aşkar etmək və camaatı qəflət yuxusundan oyatmaq üçün) müttəfiq olaraq bir proqram əsasında hərəkət etmiş və hər biri bir rolda çıxış etmişlər. Təkcə fərq budur ki, İmam Həsən (əleyhissəlam) öz rolunu hikmətli səbr əsasında, İmam Hüseyin (əleyhissəlam) isə mərdcəsinə qiyam etmək əsasında ifa etmişdir. Beləliklə də, bir məqsədə çatmaq üçün mükəmməl bir taktika yaranmışdır.

Sabat və Kərbəla hadisəsindən sonra camaat oyanıb hadisələr və vəziyyətin gedişi haqqında və Bəni-Üməyyə hakimiyyətinin əsl mahiyyəti barədə fikirləşməyə başladı.»¹

Bu həqiqətləri nəzərə alaraq deyə bilərik ki, əgər İmam Hüseyin (əleyhissəlam) öz əziz qardaşı İmam Həsən əleyhissəlamın vaxtındakı şəraitdə olsaydı, eynilə İmam Həsən əleyhissəlamın gördüyü işi görəcəkdə. Eləcə də, İmam Həsən (əleyhissəlam) İmam Hüseyin əleyhissəlamın yerində olsaydı, eynilə İmam Hüseyin əleyhissəlamın gördüyü işi görəcəkdə. Çünki bu iki İmam hərə öz vaxtının şəraitinə uyğun olaraq öz vəzifələrini yerinə yetirmişlər.

İslam peyğəmbəri bu hadisələri nəzərə alaraq öz uzaqgörənliyi ilə bu iki övladı barədə buyurmuşdur: «*Həsən (əleyhissəlam) və Hüseyin (əleyhissəlam) İslamın iki İmamıdırlar. İstər sülh etsinlər, istərsə də qiyam.*»¹

Sülh, yoxsa məsləhət?

Bu bölməni Tehran şəhərində çap olunmuş «Günün qadını» jurnalından götürülmüş «Sülh, yoxsa məsləhət?» adlı başlıqla yekunlaşdırırıq.

İmam Həsən əleyhissəlamın sülhünü, başqa sözlə desək, Müaviyə ilə bağladığı atəşkəsi bəlkə də, İslam dünyasında İmamət məqamının ən çətin mərhələlərindən biri

¹ İmam Həsən əleyhissəlamın sülhü, səh.20-21.

¹ Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.3, səh.394.

kimi adlandırmaq olar. Tarixin bu inqilabi hərəketi və onun insanı üzən çətinliklərinə dözmək həmişə mübahisələr törətmiş və suallara səbəb olmuşdur. Bu hadisənin acınacaqlı çətinliklərinə Həzrət Əli əleyhissələmin oğlu İmam Həsən (əleyhissələm) imana nisbət öz ali məqamı ilə dözmüş, ondan başqa heç kəs bunlara dözməmiş və dözə də bilməz. Ancaq təəssüflər olsun ki, qərəzi olanlar qərəz məqsədi ilə, cahillər də öz nadanlıqları nəticəsində bu cür iman əsasında çəkilmiş planı təhrif etmiş və pis mənalara yozmuşlar.

İmamların hamısı təqva nümunəsi və hərənin özünəməxsus yolu olmuşdur. Təqva hamısında müştərək cəhət olmuş, yolları isə bir-birindən fərqlənmişdir.

Əli əleyhissələmin seçdiyi yol iki hissədən – sükut və qiyamdan təşkil olmuş və ümməti qabağa aparmışdır. İmam Həsən əleyhissələmin yolu birinci mərhələdə, İmam Hüseyin əleyhissələmin yolu isə ikinci mərhələdə atalarının yolu kimidir. Əli (əleyhissələm) sükut etmədən qiyam edib xəbəraredici və həyatverən şəhadətə çatmazdı. İmam Hüseyin əleyhissələmin də fəryadı və canfəşanlığı qardaşının sülhü olmadan özünü tarixə sala bilməzdi.

İmam Həsən əleyhissələmi öz sağlamlığını güdən bir şəxs kimi fikirləşənlər və eləcə də, şur və həyəcan nəticəsində İmam Həsən əleyhissələmin da şəhadəti seçib Sabatda (Sabat sülh müqaviləsi bağlanan yerin adıdır. Onunla əlaqədar olaraq sülh bağlanan günün də adı Sabat günü adlandırılmışdır. İmam Həsən əleyhissələmin bu sülhü inqilabi və tarixi bir hadisə olmuş, başqa sözlə desək, İmam Həsən əleyhissələmin Aşurası olmuşdur.) yeni bir Aşura, Kufədə yeni bir Kərbəla yaratmasını arzulayanların hamısı səhv fikirdədir.

Yol seçmək mübarizənin ən əsas cəhətidir

Ola bilsin şəhadətə dözmək İmam Həsən (əleyhissələm) üçün daha asan olardı. Ancaq o da, təkcə İslam və müsəlmanları fikirləşməli və mübarizənin ən əsas yolunu seçməli idi. Bir az fikirləşdikdə, görürük ki, İmam Həsən əleyhissələmin dövründə sülhdən başqa heç bir yol yox idi. O da ancaq yaxşı ölmək və məqsədə çatmaq üçün idi. Əgər İmam Həsən (əleyhissələm) tək qaldığı bir dövrdə qardaşı kimi qiyam edib şəhid olsaydı, İmamət xətti qırılırdı. Əgər İmam Həsən əleyhissələmin da qardaşı Hüseyin (əleyhissələm) kimi yetmiş iki dostu olsaydı, bəlkə o da, İmam Hüseyin (əleyhissələm) kimi qiyam edərdi. Ancaq düşmən onun ordusunu başından uzaqlaşdırdığı və hətta İmam əleyhissələmin öz arvadını onu zəhərləmək üçün razı saldığı, İmam əleyhissələmin ordusunun başçılarını İmam əleyhissələmi qolubağlı Müaviyəyə təslim etmək üçün pulla aldatdığı və nəhayət İmam əleyhissələmin qiyam üçün kömək istəyəcəyi bir ordunun başçısını İmam əleyhissələmin öz əleyhinə qiyama qaldırdığı bir halda, İmam əleyhissələmin sülhdən başqa çarəsi varmı? İmam əleyhissələmin etibar edəcəyi təkcə insan var idisə, o da İmam Hüseyin (əleyhissələm) idi. Ancaq onu da sabahın Aşurası gözləyirdi. Əgər Kərbəla şəhadətinin İmam Hüseyin əleyhissələmin başına gəlməzdən qabaq İmam Həsən əleyhissələmin başına gəldiyini qeyd etməsək və İmam Həsən əleyhissələm Sabat günü fədakarlıq meydanında məğlub olmayan bir qəhrəman rolunu məzlum və əldən düşməmiş məğlub (yəni, sülhü məcbur olub qəbul etmişdir) bir şəxs simasında ifa etməsinə nəzər salmasaq, insafsızlıq etmiş olarıq.

Əgər İmam Həsən (əleyhissəlam) Müaviyə ilə sülh sazişi bağlamasaydı və həməən sülhün pozulması sınağı camaat üçün irəli gəlməsəydi, şübhəsiz ki, İmam Hüseyn əleyhissəlamın qiyamı da baş tutmayacaqdı. Əgər İmam Həsən (əleyhissəlam) Müaviyəni özündən sonra canişin təyin etmək hüququndan məhrum etməsəydi və Müaviyə Yezidi özündən sonra canişin təyin etməklə bu maddəni pozmasaydı, nə İmam Hüseyn əleyhissəlamın qiyam etməyə bir səbəbi olardı, nə də onun ardıcılları ona bəraət qazandırmaq üçün bir sübut tapa bilərdilər.

Sabat və Aşura – Əməvilərin çirkin cahiliyyətinin ifşaçısı

O vaxtın camaatı Sabat və Aşura hadisələrinə nəzər salıb Əməvilərin çirkin cahiliyyətinə açıq-aşkar gördü. Gördülər ki, İmam Həsən (əleyhissəlam) sülh bağladı, ancaq Müaviyə sülhün şərtlərini pozaraq beş maddənin heç birinə riayət etmədi. Nə öz hakimiyyəti dövründə Quran və Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) sünnəsi ilə hərəkət etdi, nə özündən sonra hakimiyyəti onun əsl sahibinə verdi, nə xəlifə seçməyi şuraya tapşırırdı, nə minbərini hörmətini Əli əleyhissəlamı söymək üzündən qoruyub saxladı, nə söz verdiyi (Darabegərd məntəqəsinin) xəracını verdi, nə də Əli əleyhissəlamın şiələrini kişilikdən uzaq olan əzab-əziyyətlərdən qorudu. Nəhayət İmam Həsən əleyhissəlamı da zəhərlədi.

Ən böyük istək və bacarmamaq

İmam Həsən əleyhissəlamın sakit, İmam Hüseyn əleyhissəlamın isə səs-küylü qiyamı nəticəsində gizli məsələlər üzə çıxaraq gizli fikirlər aşkar oldu. Bu, İslamın İmam Həsən əleyhissəlamda gizlənmiş qəzəbi idi. Bu qəzəb İmam Həsən əleyhissəlamda qalaraq İmam Hüseyn əleyhissəlamın bədənində cuşa gələn İmamət bünövrəsinin qanına çevrildi.

İmam Həsən (əleyhissəlam) istəyib, ancaq istədiyini yerinə yetirə bilməməyin bir nümunəsi idi. O, elə bir mücahid idi ki, döyüşlərdəki şücaəti hamını heyran qoymuş və elə bir övlad idi ki, atasının rəşadət məktəbindən şəhadət məktəbinə qədər ondan bəhrələnmiş və irs aparmışdı. İmamət meydanındakı vəzifəsini təkə sülhdə görüb necə böyüklük və səbirlə onu qəbul edərək dözdü. Bu İmam Həsən əleyhissəlamın seçdiyi yolun gözəlliyi idi. Bundan başqa heç bir şey deyildi. O, sükut və sülhü qılincin tiyəsinə oturmaqla, İslamı qoruyub saxladı. Onun kəsici dili, qəti xütbələri və kəskin çıxışları qılinc sükutunun əvəzini lazımı şəkildə çıxaraq bu yolla qardaşının qanlı qiyamı üçün lazım olan şəraiti hazırladı. İş o yerə çatmışdı ki, Müaviyə onunla söhbət etməkdən qorxur və hiylə ilə çalışırdı ki, onun səsini boğsun və mümkün qədər onu məclislərdə danışmağa qoymasın.

Geniş meydanlarda cihad

İmam Həsən (əleyhissəlam) islah yolunda ən böyük addımı atdı. Fitnə-fəsad və silahın hakim olduğu bir dövrdə əxlaq, məhəbbət və islah məktəbinin qapılarını açaraq məqsədi islahdan başqa heç nə olmayan bir şəxs kimi öz adını Allah Rızası ilə əvəz etdi. O, ilk mərhələdə sülhə əl atmadı, əksinə, işin axırında və bütün mübarizə meydanlarında məğlub olduqdan sonra sülhü qəbul etdi. Onun mübarizəsi müxtəlif cəhətləri olan geniş meydanlarda oldu. Düşmənlə mübarizə zamanı həm ordunu, həm

səngəri, һәм дә һиylə və кәләкләрлә үzləшмәyi imtahana çәkdi. Mүнafiq səhabələrinə qarşı islah qüvvəsindən, nəflə mübarizədə isə, qəzəbini boğub məcbur edilmiş sülhü qəbul etməkdən istifadə etdi.

Bu məzlum və sakit İmamın cihadlarına hətta gözucu da olsa, nəzər salmaqla һәр etiraza cavab vermək olar...

III FƏSİL

İMAM HÜSEYN ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- * Müaviyənin dövründə qiyamın maneələri
- * İmam Hüseyin əleyhissəlamın Müaviyə ilə mübarizələri
- * Aşura inqilabının səbəbləri və mahiyyəti
- * Xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) ibn Ziyad sarayında
- * İmam Səccad əleyhissəlamın Şam məscidində buyurduğu xütbə
- * Aşura inqilabının nəticə və sonucları

İmam Hüseyn əleyhissələmin həyatı barədə qısa məlumat

Üçüncü məsum İmamımız Həzrət Hüseyn (əleyhissələm) hicrətin dördüncü ili Şəban ayının üçü (ya dördü) Mədinə şəhərində dünyaya gəlmişdir. O, Həzrət Əli (əleyhissələm) və Peyğəmbər qızı xanım Zəhranın (səlamullahi əleyha) ikinci övladı idi.

Hüseyn ibn Əli (əleyhissələm) öz həyatı boyu zülm və haqsızlığa qarşı mübarizədə sücaət və azadlıqsevərliyi ilə məşhur olmuşdur.¹

İmam Hüseyn əleyhissələmin həyat mərhələləri

Hüseyn ibn Əli (əleyhissələm) uşaqlıq dövrünün altı ilini babası Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) yanında keçirmişdir. Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatından sonra otuz il atası Əli əleyhissələmlə birgə yaşamış və Əli əleyhissələmin hakimiyyəti dövründə irəli çıxan çətinliklərdə fəal iştirak etmişdir. Əli əleyhissələmin şəhadətindən sonra (hicrətin qırxıncı ilindən) siyasi və ictimai səhnələrdə qardaşı Həsən ibn Əli əleyhissələmlə çiyin-çiyinə çalışmışdır. İmam Həsən əleyhissələmin şəhadətindən sonra (hicrətin əllinci ilindən) on il müddətinə qədər Müaviyə ibn Əbu Süfyanın hakimiyyəti dövründəki İslami vəzifələr İmam Hüseyn əleyhissələmin boynuna düşmüşdür. Müaviyənin ölümündən sonra hakimiyyət başına gələn Yezidin dövründə inqilab etmiş və nəhayət, hicrətin altmış birinci ili məhərrəm ayının onunda Kərbəla çölündə şəhid olmuşdur.

İmam Hüseyn əleyhissələmin həyat mərhələlərinin sonuncusu, yəni, o Həzrətin İmamət dövrü onun həyatının ən əsas hissəsi hesab olunur. Elə bu kitabda da, əsasən, bu hissədən söhbət edəcəyik.

Hüseyn ibn Əli əleyhissələmin İmamətdən qabaqkı mübarizələri

Hüseyn ibn Əli (əleyhissələm) gənclik dövründən başlayaraq İslam hökumətinin əsl yolundan döndüyünü müşahidə etdiyi vaxtdan atasının siyasi mövqeyini himayə etmiş və ona tabe olmuşdur. Bir gün İmam Hüseyn (əleyhissələm) Ömər ibn Xəttabın hakimiyyəti dövründə məscidə girib gördü ki, Ömər minbərdə oturmuşdur. Bunu görcək, tez minbərin başına qalxıb Ömərə dedi: *«Mənim atamın minbərindən aşağı düş və get öz atanın minbərində otur.»* Ömər özünü itirmiş halda dedi: *«Mənim atamın minbəri olmayıb.»* Sonra Ömər onu yanında əyləşdirdi. Minbərdən düşdükdən sonra İmam Hüseyn əleyhissələmi öz evinə aparıb ondan soruşdu: *«Bu sözü sənə kim öyrədib?»* İmam Hüseyn (əleyhissələm): *«Heç kim»* –deyə cavab verdi.

İMAM HÜSEYN (ƏLEYHİSSƏLAM) CƏMƏL VƏ SİFFEYN DÖYÜŞLƏRİNDƏ

İmam Hüseyn (əleyhissələm) atasının hakimiyyəti dövründə siyasi və nizami səhnələrdə atası ilə çiyin-çiyinə çalışmışdır. O, atasının hakimiyyəti dövründə baş vermiş hər üç döyüşdə fəal iştirak etmişdir.²

¹ Şərhi Hədid, c. 3, səh. 249.

² Əl-İsabatü fi təmyizis-səhabə, c.1, səh.333.

Cəməl döyüşündə ordunun sol cinahının başçılığı İmam Hüseyn əleyhissələmin öhdəsində idi.¹ Siffeyn döyüşündə istər ordunu döyüşə həvəsləndirmək məqsədilə etdiyi çıxışlarda, istərsə də düşmənlə mübarizədə əsas rol oynamışdır.² Əbu Musa Əşəri ilə Əmr ibn As arasında gedən danışıqlarda da İmam Hüseyn (əleyhissələm) Əli (əleyhissələm) tərəfindən seçilmiş əsas şahidlərdən biri idi.³

İmam Hüseyn (əleyhissələm) atasının şəhadətindən sonra zəmanənin rəhbər və İmamı İmam Həsən əleyhissələmlə birgə olmuşdur. İmam Həsən əleyhissələmin ordusu Şama tərəf hərəkət edəndə, mübarizə meydanında İmam Hüseyn (əleyhissələm) İmam Həsən əleyhissələmlə çiyin-çiyinə olmuşdur. Müaviyə İmam Həsən əleyhissələmə sülh təklif etdikdə, İmam Həsən (əleyhissələm) İmam Hüseyn (əleyhissələm) və Abdullah ibn Cəfəri çağıraraq bu təklif barədə onlarla məsləhət etdi.⁴ Nəhayət sülh müqaviləsi bağlandıqdan sonra qardaşı ilə birlikdə Mədinəyə qayıtdı və elə orada da yaşamağa başladı.⁵

İmam Hüseyn əleyhissələmin İmaməti dövründəki siyasi-ictimai vəziyyət

Səqifədən⁶ başlayaraq İslamın əsl yolundan, həqiqi xəttindən uzaqlaşmağa başlayan və Osmanın hakimiyyəti dövründə öz yolunu İslamdan uzaqlaşdıran hakimiyyət İmam Hüseyn əleyhissələmin dövründə artıq həddini aşmışdı.

O dövrlərdə Müaviyə ikinci və üçüncü xəlifə tərəfindən Şama vali seçilmişdi. Müaviyə vali olduğu bu müddətdə öz mövqeyini daha da möhkəmlətməyə və İslam ölkəsinin taleyini həll edərək xəlifə kimi hakimiyyəti ələ keçirmişdi. Beləliklə də, o, İslamın qatı düşməni olan Əməvilər sülaləsini müsəlmanların başı üstündə rəhbər etmiş və Ziyad Əmr ibn As, Səmurə ibn Cündüb kimi zalım şəxslərin köməyi ilə zor gücünə hökumət təşkil verərək İslamı alt-üst etmişdi. Müaviyə bir tərəfdən həqiqi müsəlmanlara qarşı siyasi və iqtisadi çətinlik siyasətini yeridərək, qırğın, qətl, əzab-əziyyət, onları aclıqda saxlamaqla hər hansı bir müxalifət hərəkatının qarşısını alır, digər tərəfdən də millət və qəbilələrarası rəqabəti ortaya ataraq qəbilələri bir-birinin canına salırdı. Onun hökumətinə bir təhlükə yetişməsin deyə, bu yolla onların gücünü zəiflədirdi. Başqa bir tərəfdən isə onun hökuməti üçün işləyən nökrər və muzzurların vasitəsilə yalançı hədislər söyləmək, Quranı öz xeyrinə təfsir etməklə camaatın hökumətin əleyhinə yönəlmiş fikrini dağıdır və öz hökumətinə şəri və İslami ad verirdi. İslamın tam ziddinə olan bu siyasət həmçinin, Müaviyənin siyasəti ilə əqiddə cəhətdən üst-üstə düşən «Murciə» və «Cəbriyyə» kimi batil fırqələrin yayılmasına şərait yaratmaq cəmiyyətdə pis və acınacaqlı təsirlər yaradaraq cəmiyyəti zillətlə dolu olan bir sükut (mənəvi ölüm) meydanına çıxartdı. Bu acınacaqlı siyasət nəticəsində İslam cəmiyyətinin əsl mahiyyəti itib batdı və İslami dəyərlər bir-birinə dəydi. Belə

¹ Dəməşq tarixi (İmam Hüseyn əleyhissələmin həyatı bölməsi), səh.164.

² Siffeyn döyüşü, səh.144, 249, 530.

³ Siffeyn döyüşü, səh.507.

⁴ Əl-Kamilu fit-tarix, c.3, səh.405

⁵ Əl-İsabə, səh.333

⁶ Səqifə hadisəsi Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alihi) vəfatından sonra şura təşkil edib Əbu Bəkrin xəlifə tə'yin edilməsi hadisəsidir.

ki, müsəlmanların İslamın onlara din adı ilə rəhbərlik edən zalım xəlifələri dəstəkləmək icazəsini vermədiyini bildikləri halda, yenə də onlar qorxudan, xəbərsizlik və zəiflik ucbatından həmin xəlifələri dəstəkləyirdilər. Bu siyasət nəticəsində müsəlmanlar Quran məntiqi və Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) təliminin əksinə olaraq qorxaq, zahirbaz və saziş qəbul edən şəxslərə çevrilmişdilər.

Müsəlmanların həyatının bu mərhələsi tarixi azgınlığın bütün cəmiyyətə yayılması və cəmiyyəti özünə tərəf çəkməsi nümunələri ilə doludur.

Müsəlmanların Osman və onun tərəfdarlarının yeritdiyi siyasətin müqabilindəki əks tədbirlərini Müaviyənin tutduğu siyasətə qarşı seçdikləri yol ilə müqayisə etdikdə, bu şeytani siyasətin cəmiyyətdə yaranan acınacaqlı nəticələri açıq-aşkar göz qabağında durur. Çünki müsəlmanlar Osmanın siyasətinə qarşı ümumi qiyama qalxmaqla onun bu siyasətinə cavab verdilər. Bu qiyam İslam ölkəsinin böyük şəhərlərinə, yəni, Mədinə, Məkkə, Kufə, Bəsrə, Misir və digər şəhər və kəndlərə yayılmış və əhali qiyamda iştirak etmişdi. Ancaq Müaviyənin dövründə zülmün qat-qat artmasına, qətl və hədələmələrin sayının çoxalmasına, müsəlmanların öz hüquqlarından, gəlirlərindən açıq-aşkar məhrum olmalarına baxmayaraq, onun İslama zidd olan hökumətinə qarşı belə bir ümumi qiyam baş vermədi. Əksinə, camaat kor-korana Müaviyəyə itaət edirdi. Düzdür, arabir Hicr ibn Ədiyy, Əmr ibn Həmiqi Xüzai və bu kimi şəxslərin pərakəndə etirazları olurdu. Bu da göstərir ki, camaat Müaviyənin zülmü altında əl-qol atırdı. Ancaq pərakəndə olan bu etirazlar lazımı nəticəni vermir və ümumxalq hərəkətinə çevrilmirdi. Buna görə də, bu etirazların qarşısı tezliklə alınır. Çünki dövrün hökuməti qiyam başçılarını öldürür, məntəqədəki hərəkəti boğur, camaat isə heç bir əks tədbir göstərə bilmirdi.

Müaviyə dövründə qiyamın maneələri

Müaviyənin qüdrətinin hakim olduğu belə acınacaqlı vəziyyətdə bir çox şeyləri nəzərə almaqla, o vaxtda qiyam etməyə nə imkan var idi, nə də qiyamın bir faydası olacaqdı. Aşağıdakı iki səbəbi Müaviyənin dövründə İmam Hüseyn əleyhissələmin inqilabına mane olan əsas iki amil kimi qeyd etmək olar.

1. İmam Həsən əleyhissələmin Müaviyə ilə sülh müqaviləsi

Əgər İmam Hüseyn (əleyhissələm) Müaviyənin dövründə qiyam etsəydi, Müaviyə İmam Həsən əleyhissələmin onunla bağladığı və İmam Hüseyn əleyhissələmin də təsdiqlədiyi sülh müqaviləsini bəhanə gətirib İmam Hüseyn əleyhissələmi sülh müqaviləsini pozmaqda ittihamlandıracaqdı. Çünki hamı bilirdi ki, İmam Həsən (əleyhissələm) və İmam Hüseyn (əleyhissələm) nə qədər ki, Müaviyə sağdır, onun hökuməti qarşısında sükut edəcəklərinə və heç bir qiyama əl atmayacaqlarına söz veriblər. Əgər belə bir vaxtda İmam Hüseyn (əleyhissələm) qiyam etsəydi, Müaviyə İmamı vəzifətə və əhd-ilqar sındıran bir şəxs kimi qələmə verərdi. Düzdür, İmam Hüseyn (əleyhissələm) Müaviyə ilə bağlanan müqaviləyə əməl etməyi vacib bilmirdi. Çünki bu müqavilə azad, könüllü və ixtiyari şəkildə deyil, məcburiyyət qarşısında və danışıqların heç bir fayda verməyəcəyi bir dövrdə bağlanmış bir müqavilə idi. Bundan əlavə, artıq Müaviyənin özü müqaviləni pozmuş və daha müqavilənin şərtlərinə riayət etmirdi. Deməli, belə bir müqaviləyə (baxmayaraq ki, əslində düzgün

müqavilədir) İmam Hüseyn (əleyhissəlam) əhəmiyyət verməzdi. Çünki Müaviyə özü onu pozmuş və onun pozulmasında əlindən gələni əsirgəmirdi. Ancaq nə qədər müqavilə var idi, Müaviyə onunla İmam Hüseyn əleyhissəlamın qiyamına qarşı bəhanə gətirə bilirdi. Digər tərəfdən də baxmalıyıq ki, görək camaatın İmam Hüseyn əleyhissəlamın qiyamı barədə fikri necədir?

Məlumdur ki, İmam Hüseyn əleyhissəlamın dövründəki camaatda qiyam həvəsi yox idi. Onlar qılınclarını açıb kənara qoymuşdular. Salamatçılıq ardınca olan bu camaatın beynində təbii ki, İmam Hüseyn (əleyhissəlam) Müaviyə ilə sülh bağlayıb (sülhə razı olub), indi də ona əməl etməlidir fikirləri dolanırdı. Deməli, belə bir vaxtda əgər İmam Hüseyn (əleyhissəlam) qiyam etsəydi, Müaviyə onun qiyamını qeyri-qanuni və sülh müqaviləsinin əksinə olan bir üsyan kimi qələmə verəcəkdə. Əvvəldə də qeyd etdik ki, o dövrün camaatında qiyam həvəsi olmadığına görə onlar da Müaviyənin sözlərini təsdiqləyəcəkdilər.

2. Müaviyənin dini jesti

İmam Hüseyn əleyhissəlamın Yezidin dövründə etdiyi inqilab o qədər qüvvətli idi ki, camaatın qəlbində əbədi qalmışdır. Müşahidə etdiyimiz kimi üstündən neçə əsrlər keçməsinə baxmayaraq, camaat indi də Kərbəla şəhidlərini özləri üçün örnək, nümunə qərar verərək fədakarlıq, qəhrəmanlıq meydanlarında onlardan ilham alırlar. Əgər İmam Hüseyn (əleyhissəlam) Müaviyənin dövründə qiyam etsəydi, çox ehtimal ki, onun qiyamı belə nəticə verməyəcəkdə. Bu məsələnin sirrini Müaviyənin nüfuzu, hoqqabazlığı, hiyləsi və dini jestində və onun müşkülətə həll etməkdə seçdiyi xüsusi yolda axtarmaq lazımdır. Düzdür, Müaviyə hökumətində İslamı tamamilə təhrif etmiş, Bəni-Üməyyəni İslamın sadə hökumətinin əvəzinə hökumətə gətirmiş və İslami cəmiyyəti qeyri-İslami cəmiyyətə çevirmişdi. Ancaq o, bunu da yaxşı bilirdi ki, camaata İslam adı altında rəhbərlik etdiyi üçün dinə zidd olan işlər görməməlidir. Əksinə o, həmişə çalışırdı ki, öz işlərinə dini ad qoysun. Bununla da gördüyü işləri tutduğu mövqeylə uyğunlaşdırırdı. Şəri görülməsi mümkün olmayan işləri isə gizləndə görürdü. Bəzi tarixi sənədlər göstərir ki, Müaviyə dinsiz və heç nəyə inanmayan bir insan olmuşdur. Belə ki, özü elə də əməlli və düzgün adam olmayan Müğeyrə ibn Şübə Müaviyənin xüsusi məclislərində onun özündən eşitdiyi sözlər barədə fikirləşərək narahət olub deyirdi: «Müaviyə camaat arasında ən pis adamdır.» Ancaq bununla belə, Müaviyənin dinin bəzi zahiri işlərinə riayət etməsi onun əsl mahiyyətini anlamaqda camaat üçün çox çətin olmuşdu. Müaviyə öz hökumətini dini hökumət kimi göstərmək üçün vəziyyət və şəraitdən lazımı qədər istifadə edirdi. O, bir tərəfdən Osmanın qisasını bəhanə edir, digər tərəfdən də, Əbu Musa Əşəri ilə Əmr ibn As arasında gedən danışıqlardan, İmam Həsən əleyhissəlamla sülh bağladıqdan və camaatın onunla beyət etməsindən sonra özünü camaatın gözündə xəlifəliyə layiq qələmə verirdi. Buna əsasən, əgər İmam Hüseyn (əleyhissəlam) onun dövründə qiyam etsəydi, Müaviyə asanlıqla İmam əleyhissəlamın qiyamını haqqın batilə qarşı qiyamı kimi yox, hökumət və vəzifə üstündə siyasi mübarizə kimi qələmə verəcəkdə.

İmam Hüseyn əleyhissəlamın Müaviyənin hökumətinə qarşı mübarizələri

Qeyd etdiyimiz maneələrin heç biri İmam əleyhissəlamın Müaviyənin sayısız-hesabsız bidətlərinə və zümlərinə qarşı sükut etməsinə mane olmurdu. İmam Hüseyn (əleyhissəlam) heç kəsin etiraz etməyə cürəti olmadığı bir dövrdə ayağa qalxıb bacardığı qədər Müaviyənin zümlərinə qarşı mübarizə aparırdı. İndi İmam Hüseyn əleyhissəlamın Müaviyə ilə apardığı mübarizələrdən üçünü araşdırmağa başlayırıq.

1) Etirazlı məktublar və çıxışlar

İmam Hüseyn əleyhissəlamın Müaviyə ilə həmzaman olduğu on il İmamət dövründə onunla Müaviyə arasında bir çox məktublaşmalar olmuşdur. Bu da İmam Hüseyn əleyhissəlamın Müaviyənin müqabilində tutduğu inqilabi və möhkəm mövqeyinin nişanəsidir. İmam (əleyhissəlam) Müaviyənin İslam dininə zidd olan hər hansı bir hərəkətidən sonra onu möhkəm danlayır, tənqid edir və həmən işə öz etirazını bildirirdi. Bu işlərin ən əsasında biri Yezidin vəliəhdliyi idi.

Yezidin vəliəhdliyinə qarşı mübarizə

Müaviyə Yezidi vəliəhd təyin etmək məqsədi ilə irəli sürdüyü siyasəti davam etdirərək Mədinə şəhərinin camaatından, xüsusən də, başda İmam Hüseyn (əleyhissəlam) olmaqla şəhərin adlı-sanlı şəxsiyyətlərindən Yezid üçün beyət almaq məqsədi ilə Mədinə şəhərinə gəldi. Müaviyə Mədinəyə gəldikdən sonra İmam Hüseyn (əleyhissəlam) və Abdullah ibn Abbasla görüşüb söhbət əsnasında Yezidin vəliəhdliyi məsələsini ortaya atdı. O, çalışırdı ki, onları bu işə razı salsın. İmam Hüseyn (əleyhissəlam) Müaviyənin bu sözü qarşısında bir müqəddimə (ön söz) qeyd etdikdən sonra sözə belə başladı:

«Sən özünü üstün tutmaqla ifrata düşər olmusan. Camaatın ümumi malını qəsb etməklə zülm etmişən! Sən camaatın malını onların özlərinə qaytarmaqdan çəkəndin və bu işdə xəsislik etdin. Açıq-aşkar o qədər qarətlər etdin ki, öz həddini aşdın. Haqq sahiblərinin haqqını özlərinə qaytarmadığın üçün Şeytan (səni yoldan çıxarmaqda) öz arzusuna çatdı. Yezid üçün saydığın fəzilətləri və İslam ümmətini idarə etmək üçün qeyd etdiyən ləyaqətləri başa düşdüm. Sən camaata elə adamı tanıtmaq istəyirsən ki, elə bil camaat onun həyat sabiqəsini tanımır. Sanki, burada olmayan bir nəfərdən xəbər verirsən ki, camaat onu görməyib. Elə bil ki, onu ancaq sən tanıyırsan. Xeyr, Yezid öz batinini açıb aşkar etmişdir. Yezidi olduğu kimi tanıtır. Yezid itbaz, quşbaz və keyf adamıdır. O, ömrünü çalmaq, oxumaq və əyyaşlıqla keçirir. Yezidi bu cür tanıtır. Bu boş təbliğlərini kənara qoy! Bu ümmətin müqabilində boynuna yıxdığın öz günahların bəsidir. Elə bir iş görmə ki, Allah qarşısında günahların bundan da ağır olsun. Sən o qədər öz batıl və zülm yoluna davam edib ağılsızlıq, düşüncəsizlik üzündən zümlər etdin ki, artıq camaatın səbr kasasını doldurmusan. İndi sənənlə ölüm arasında bir göz qırpımından artıq vaxt qalmayıb. Bunu bil ki, sənənin bütün

əməllərin Allah yanında qorunub saxlanıb və sən onlardan ötrü cavab verməli olacaqsan.»¹

Müaviyənin İmam Hüseyn əleyhissəlamın qiyamından nigarançılığı

Elə həmin günlərdə Müaviyə tərəfindən bir il Mədinəyə vali seçilmiş Mərvan ibn Həkəm Müaviyəyə yazır: «Əmr ibn Osman xəbər verib ki, İraq və Hicazın nüfuzlu şəxsiyyətləri İmam Hüseyn əleyhissəlamın yanına get-gəl edirlər.» Daha sonra bildirmişdi: «Mən inanmıram ki, o, qiyam etməsin.» Mərvan məktubda əlavə edib demişdi: «Bu haqda axtarış aparmışam. Əldə olan məlumata görə hələ onun qiyam etmək fikri yoxdur. Ancaq inanmıram ki, gələcəkdə də bu cür olsun. İndi bu barədə öz fikrini bildir.»

Müaviyə bu xəbəri eşitdikdən sonra Mərvanın məktubuna cavabından əlavə aşağıdakı məzmununda Hüseyn ibn Əli əleyhissəlama da bir məktub yazdı:

«Sənin gördüyün bəzi işlər barədə mənə xəbər çatmışdır. Əgər bunlar doğrudursa, mən səni bu işlərə layiq görmürəm. (Bu işlər sənə yaraşmaz.) And olsun Allaha, kim bir nəfərlə əhd bağlasa, gərək əhdinə vəfa etsin. Əgər mənə gəlib çatan xəbərlər yalan olarsa, sən bu işə (əhdə vəfalı olmağa) ən layiq adamsan. Özündən muğayat ol və əhdinə vəfa et. Əgər mənimlə müxalifətçilik etsən, müxalifətçiliklə, əgər pislilik etsən, pisliliklə üzləşərsən. Ümmətin arasında ixtilaf salmaqdan çəkin.»²

İmam Hüseyn əleyhissəlamın Müaviyəyə yazdığı tarixi cavab

İmam Hüseyn (əleyhissəlam) Müaviyənin məktubunun cavabında belə yazdı:

«Sənin məktubunu aldım. Yazmışsan ki, mənim barəmdə sənə bəzi xəbərlər çatır və sən məni o işlərə layiq görmürsən. Bunu deyim ki, insanı yaxşı işlərə tərəf cəlb edən və yaxşı işlər görməyə kömək edən yalnız Allahdır. Mənim barəmdə sənin qulağına çatmış xəbərlərin hamısı boş və əsassız sözlərdir. Bu sözləri sənin yalan danışan yaltaqların özlərindən deyirlər. Bu dinsiz yalançılar yalan demişlər. Mən sənə qarşı nə döyüş tədarükü görmüşəm, nə də sənə qarşı qiyam etmək məqsədini var. Sənin özünün və dinsiz, zalım və Şeytanın qardaşları olan dostlarının əleyhinə qiyam etməməyimin səbəbi də Allahdan olan qorxumdur.

Hicr ibn Ədiyy və dostlarının qatili sən deyilsən? Onların hamısı namaz qılan, Allaha itaət edən insanlar idi. Onlar bidətlərə qarşı mübarizə aparan şəxslər idi. Onların işi yalnız əmr be-məruf və nəhy əz-münkər idi. Sən onlara aman verdikdən, keçmiş işlərinə görə onlara heç bir əziyyət verməyəcəyinə and içdikdən sonra andını pozaraq onları vəhşicəsinə qətlə yetirdin. Bu işinlə Allaha hörmətsizlik edib öz əhdini pozdun.

Təqvalı müsəlman, ibadətini çoxluğundan bədəni zəifləmiş Əmr ibn Həmiqi sən öldürmədinmi? Sən onlara əziyyət verməyəcəyin barədə söz verib əhd bağladıqdan

¹ Əl-İmamətu vəs-siyasət, c.1, səh.184.

² İxtiyaru mə'rifətir-rical, səh.48.

sonra onları öldürdün. Əgər o əhd-peymanı çöl ceyranlarına da versəydin, dağlardan aşağı enərdilər.

(Süməyyənin oğlu) Ziyadı özünə qardaş edən və onu Əbu Süfyanın oğlu qələmə verən sən deyilsənmi? Halbuki Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurmuşdur: «Uşaq ataya bağlıdır, zinakar isə daşqalaq edilməlidir.» (Ziyad da zinadan olmuş bir insan idi.) Kaş iş bununla sona yetəydi. Ancaq belə olmadı. Hələ bu azmış kimi Süməyyənin oğlunu özünə qardaş elan etdikdən sonra müsəlmanların başı üstünə gətirdin. O da sənin gücünə arxalanaraq müsəlmanları öldürdü. Əl-ayaqlarını kəsdi, onları xurma ağaclarından asdı.

Ey Müaviyə! Sən müsəlmanların vəziyyətini elə çətinləşdirdin ki, elə bil heç sən bu ümmətin adamı və bu ümmət də sənin camaatın deyil.

Həzrəmini öldürən sən deyilsənmi? Onun günahı bu idi ki, Ziyad sənə xəbər vermişdi ki, o, Əli əleyhissəlamın şialərindəndir. Əli əleyhissəlamın dini elə əmisi oğlu Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) dinidir. İndi sən həmənin din adı ilə camaata başçılıq edirsən. Əgər bu din olmasaydı, sən və əcdadın indi də cahiliyyətin içində yaşayırdınız. Sizin ən şərəfli işiniz ildə iki dəfə - yayda və qışda Yəmən və Şama getmək idi. Ancaq Allah biz Əhli-beytin sayəsində sizi bu acınacaqlı yaşayışdan qurtardı.

Ey Müaviyə! Sənin sözlərindən biri də bu idi ki, deyirsən mən camaat arasında ixtilaf və fitnə yaratmayım. Mən bu ümmət üçün sənin hökumətindən böyük fitnə tanımıram.

Sözlərindən bir başqası bu idi ki, deyirsən rəftarımdan muğayət olum və öz dinimi və Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) ümmətinin dinini qoruyum. (Mən öz vəzifəmi düşünüb özümün və Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) ümmətinin dininə fikir verəndə) səninlə vuruşmaqdan böyük vəzifə görmürəm. Bu vuruş Allah yolunda cihad olacaq. Əgər (bəzi səbəblər üzündən) sənə qarşı qiyam etməkdən çəkinirəmsə, bunun üçün Allahdan üzr istəyirəm. (Çünki ola bilər mənim bu səbəblərim Allah dərğahında üzürlü sayılmaya.) Allahdan istəyirəm ki, məni Özü razı olan işə yönəltsin.

Ey Müaviyə! Sənin sözlərindən biri də bu idi ki, əgər sənə pislik etsəm, sən də mənə pislik edəcəksən, səninlə düşmənçilik etsəm, sən də mənimlə düşmənçilik edəcəksən. Qoy bunu deyim ki, bu dünyada yaxşı insanlar daima pis insanların düşmənçiliyi ilə üzləşiblər. Mən ümid edirəm ki, sənin düşmənçiliyin mənə bir ziyan vurmayacaq, pis fikirlərinin ziyanı hamı özünə deyəcək və öz əməllərini məhv edəcək. Elə isə nə qədər bacarırsansa, düşmənçilik et.

Ey Müaviyə! Allahdan qorx, bil ki, bütün günahların, istər böyük, istərsə də kiçik Allah yanında qorunub saxlanılır. Bunu da bil ki, Allah sənin törətdiyin cinayətləri, sırf güman nəticəsində camaatı qətlə yetirməyini, ittiham edərək onları tutub həbs etməyini, şərəbxor və itbaz bir uşağı hökumət başına gətirməyini heç vaxt unutmayacaq. Sən bu işinlə özünü fəlakətə saldın (öz başına iş açdın), öz dinini əlindən verdin və millətin hüququnu tapdaladın.»¹

¹ Əl-İmamətu vəs-siyasət, c.1, səh.180; Ehticac c.2, səh.161.

2) İmam Hüseyn əleyhissəlamın böyük həcc mərasimində ifşaedici və sərt çıxışı

Müaviyənin ölümündən bir (ya da iki) il qabaq onun hökumətinin şiələrə qarşı əzab-əziyyət və işkəncələrinin kulminasiya nöqtəsinə çatdığı bir dövrdə İmam Hüseyn (əleyhissəlam) həcc ziyarətinə getdi. Abdullah ibn Abbas və Abdullah ibn Cəfər də o Həzrətlə idilər. O vaxt camaat arasında təqva, xeyir və paklıqla tanınan Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alihi) səhabələri, tabein¹ və bütün Bəni Həşim nümayəndələri İmam Hüseyn əleyhissəlamın Minadakı çadırına yığılmaq istədilər. İki yüz nəfər Peyğəmbər səhabəsi və yeddi yüz nəfər tabein İmam Hüseyn əleyhissəlamın çadırının yanına topladı. İmam Hüseyn (əleyhissəlam) ayağa qalxıb aşağıdakı məzmununda bir çıxış etdi:

«Gördünüzmü bu zalım və qəddar kişi biz və şiələrimizlə necə rəftar etdi? Mən indi bəzi məsələlərə toxunmaq istəyirəm. Əgər (dediklərim) düz olarsa, təsdiq edin, yox əgər yalan olarsa, təkzib edin. Mənim sözlərimi eşidin və danışığımı yazın. Elə ki, öz şəhərlərinizə qayıdınız, mənim sözlərimi etibarlı və inanılmış şəxslərə çatdırın və onları bizə tabe olmağa dəvət edin. Mən bundan qorxuram ki, bu məsələ (camaatın biz Əhli-beyt tərəfindən idarə olunması) tamamilə unudula və haqq məğlub olub aradan gedə.»

Sonra İmam (əleyhissəlam) atasının və Əhli-beytin parlaq sabiqəsini, onların fəzilətlərini sadaladı və Müaviyənin hökumətinin bidətlərini, cinayətlərini və İslama zidd olan hərəkətlərini açıqladı.² Beləliklə də, Müaviyənin pozğun hökumətinə qarşı böyük bir təbliğ edərək qiyam üçün zəminə yaratdı.

Dördüncü əsrin (hicri tarixi ilə) görkəmli alimi Həsən ibn Əli ibn Şübə «Tühəfül-üqul» kitabında İmam Hüseyn əleyhissəlamdan tarixi və harada söyləndiyi məlum olmayan bir xütbə qeyd etmişdir. Ancaq bəzi nişanələrdən və xütbənin məzmunundan məlum olur ki, bu xütbə elə İmam Hüseyn əleyhissəlamın Minada (həcc mərasimində) buyurduğu xütbədir. İndi həmmən xütbəni mövzumuza münasib bilib bəzi hissələrinin tərcüməsini oxucuların nəzərinə çatdırırıq:

«...Ey qüdrətli kişilər! Siz camaat arasında elmlə, xeyirxahlıqla tanınmış adamlarsınız. Siz Allahın dini sayəsində camaatın qəlbində yer tapmışınız. Şərəfli insanlar sizlərdən ad aparır, zəiflər sizə hörmət edirlər. Sizinlə bərabər olan insanlar onlara heç bir minnətiniz olmadığı halda, sizi özlərindən üstün hesab edirlər...

Mən (sizin keçmişinizdən və imanınızdan xəbərdar olub) sizin Allahın boynuna minnət qoyduğunuz üçün Allah tərəfindən sizə əzab gəlməsindən qorxuram. Çünki siz başqalarının çatmadığı böyük məqamlara çatmışınız. Buna görə də, başqalarından üstünsünüz. Yaxşı və pak insanlara hörmət etmirsiniz. Halbuki, siz özünüz Allaha xatir camaat arasında hörmət sahibi olmusunuz.

Allahın qayda-qanunlarının, əhdinin pozulmasını siz öz gözlərinizlə görürsünüz. Ancaq bundan heç qorxmursunuz. Öz atalarınızın əhd-peymanının pozulmasından təşvişə düşürsünüz, ancaq peyğəmbərin əhdinin pozulmasından, ona qarşı hörmətsizlik olmasından heç narahat olmursunuz. Kor, lal, çolaq insanlar İslam

¹ Tabein peyğəmbərin özünü görməyən, lakin onun səhabələrini görmüş şəxslərə deyilir.

² Ehticac (Təbəri), c.2, səh.161; Əl-Qədir, c.1, səh.198.

ölkəsində başsız qalmış və onlara heç bir rəhm olunmur. Siz öz məqam və mövqeyinizin müqabilində heç bir iş görmür, bu yolda öz vəzifəsini yerinə yetirən adama da kömək etmirsiniz. Zalımlarla saziş bağlayıb özünüzi rahat edirsiniz. Allah, pis işlərdən çəkinməyi və camaatı pisləklərdən qorumağı əmr etmişdir, ancaq siz bundan qaflısınız. Siz - ümmət alimlərinin müsibəti hamıdan çoxdur. Çünki din alimlərinin məqamı qəsb olunmuşdur. Kaş ki, bunu başa düşəydiniz.

Hökuməti Allahın ehkamından xəbərdar olan, halal-haramı tanıyan adam ələ almalıdır. Bu məqama siz layiq olduğunuz halda, onu sizin əlinizdən alıblar. Bu məqamı o vaxt sizin əlinizdən aldılar ki, siz haqqın ətrafından uzaqlaşdınız. Açıq-aşkar sübutlar ola-ola Peyğəmbər sünnəsində ixtilaf yaratdınız. Əgər Allah yolunda müşkülata qatlaşıb əzab-əziyyətə dözsəydiniz, indi hökumət sizin əlinizdə olar və bütün işlərə siz nəzarət edərdiniz. Ancaq siz zalımları öz işlərinizə rəhbər tutdunuz və Allahın əmanətini (hökuməti) onlara verdiniz. Onlar da halalı harama qatıb öz həvayi-həvəslərinə məşğul oldular. Onları hökumətə gətirən ancaq sizin ölümdən qaçıb bir-iki günlük həyata bel bağlamağınız oldu. Siz vəzifənizdə bu cür tənbellik etməklə məzlumları onlara əlaltı etdiniz. Onlar da bunun nəticəsində bir dəstəni özlərinə nökar, xidmətçi, bir dəstəni isə daima acınacaqlı həyat sürməyə məcbur etdilər. Onlar zalımlara itaət edərək Allah qarşısında süstlük etmək nəticəsində hökuməti öz meylləri əsasında idarə edib həvayi-həvəsə tabe oldular. Onlar bütün şəhərlərdə (öz məqsədlərinə nail olmaq üçün) minbər başına təbliğatçılar göndərirlər. İslam ölkəsi tamamilə onların ixtiyarındadır. Əlləri hər yerdə açıqdır və camaat onların nökarına çevrilmişdir. Bu çarəsiz camaata hər hansı istədikləri zülmü edirlər, camaat isə özünü müdafiə edə bilmir. Onların bəziləri elə zalımdırlar ki, hər bir məzluma əziyyət verir, bəziləri elə hakimlərdir ki, heç insanı dirildən və öldürən Allaha da etiqadı yoxdur.

Bu vəziyyət çox təəccüblüdür! Necə təəccüb etməyim, halbuki ölkə zalım və dilğır bir şəxsin ixtiyarındadır və o möminlərə ürəyi yanmadan və rəhmsizcəsinə başçılıq edir. Aramızdakı bəzi ixtilaflara Allah Özünü hakimdir və Öz hökmü ilə qəzavət edir.

İlahi! Bizim hərəkətimiz (qiyamımız) nə hökumət başına gəlmək üçündür, nə də mal-dövlətə yiyələnmək üçün. Məqsədimiz yalnız budur ki, Sənin dininin nişanələrini camaata göstərək və islahatı İslam ölkəsində həyata keçirək. Qoy bunun nəticəsində məzlum bəndələr zalımlar əlindən amanda olsunlar və Sənin ehkamın və peyğəmbərin sünnəsi həyata keçsin.

İndi (ey ümmətin qabaqcılları) əgər siz mənə kömək etməsəniz, zalımlar sizə qalib gələcək və peyğəmbərimizin nurunu söndürmək üçün çalışacaqlar...»¹

3) Dövlət əmlakının müsadirə edilməsi

Elə həməən günlərdə bir qədər beytül-mal daşıyan bir karvan Yəməndən çıxıb Mədinəni keçərək Şama tərəf gedirdi. Bundan xəbər tutan İmam Hüseyn (əleyhissələm) karvanın qarşısını kəsib malları müsadirə edərək onu Bəni-Haşim yoxsulları və digər yoxsullar arasında bölüşdü. Sonra aşağıdakı məzmununda Müaviyəyə bir məktub yazdı:

¹ Tühəfül-üqul, səh.237-239.

«Yəməndən gələn karvan buradan keçirdi. Onlar sənin üçün pul, müxtəlif parçalar və ətriyyat gətirirdilər ki, sən onları alıb Dəməşq xəzinəsinə tökəsən və sonra onları qarın və cibləri indiyədək beytul-mal yeməkdən dolan qohumların arasında bölüşdürəsən. Mənim o mallara ehtiyacım var idi, ona görə də, onları müsadirə etdim. Vəssəlam!»

Müaviyə İmamın bu hərəkətindən bərk narahat olub İmama qəzəbli bir məktub yazdı.¹

Şübhəsiz ki, İmamın bu hərəkəti Müaviyənin hökumətinin qanunsuz və qeyri-şəri tanıtılması yolunda atılmış aşkar addım hesab olunur. Elə bir zamanda belə bir hərəkəti görməyə İmam Hüseyin əleyhissəlamdan başqa heç kim cürət etməzdi.

Aşura inqilabının mahiyyəti və səbəbləri

İmam Hüseyin əleyhissəlamın inqilabı barədə bir sıra suallar vardır ki, o Həzrətin inqilabının səbəblərinin aydın olması məhz o sualların cavabından asılıdır. Suallar belədir:

1. Əgər Yezid İmam Hüseyin əleyhissəlamdan beyət almaq üçün onu sıxışdırmasaydı, İmam Hüseyin (əleyhissəlam) yenə qiyam edəcəkdi?

2. Kufə camaatı İmam Hüseyin əleyhissəlamı Kufəyə dəvət etməsəydi, yenə bu qiyam baş verəcəkdi?

3. Bu qiyam və çevriliş bu günkü zəmanədə materialistlərin irəli sürdüyü kor-korana və hesabsız ictimai partlayışdır, yoxsa hesab-kitablı və əvvəlcədən hazırlıqlı bir qiyam?

Bu sualların cavablarının aydın olması üçün əvvəlcə bunu qeyd etməliyik ki, adətən təkmahiyətli olan təbii şeylərdən fərqli olaraq ictimai hadisələr ola bilsin bir neçə mahiyyətə malik olsun. Məsələn, bir filiz eyni zamanda həm qızıl, həm də mis mahiyyətini daşıya bilməz. Ancaq ictimai hadisələrin eyni zamanda həm bir neçə cəhəti ola bilər və həm də onun meydana çıxmasında bir neçə vasitə təsir göstərə bilər. Məsələn, bir inqilab ola bilər bir iş qarşı reaksiya olsun, yəni, onun mahiyyəti bir iş qarşı reaksiyadan ibarət olur. Lakin eyni zamanda həmin inqilabın hücum mahiyyəti də ola bilər. Üstəlik reaksiya mahiyyəti daşdığı anda ola bilər bir hadisəyə qarşı mənfi reaksiya versin, digər bir hadisəyə isə müsbət reaksiya.

İmam Hüseyin əleyhissəlamın inqilabı da bu cür hadisələrdən idi və bu cəhətlərin hamısı onda mövcud olmuşdur. Çünki həmin inqilabın müxtəlif səbəbləri olmuşdur. İndi həmin səbəbləri sizin nəzərinizə çatdırırıq.

İmam Hüseyin əleyhissəlamın inqilabının səbəbləri

Aşağıda qeyd edəcəyimiz üç səbəbin İmam Hüseyin əleyhissəlamın inqilabında böyük təsiri olmuşdur:

1. İmam Hüseyin əleyhissəlamdan Yezid üçün beyət almaq və bu məqsədlə İmam Hüseyin əleyhissəlama təzyiqlər göstərmək;

2. Kufə camaatının İmam Hüseyin əleyhissəlamı İraqa (Kufəyə) dəvət etməsi;

¹ İmam Hüseyin əleyhissəlamın həyatı, c.2,səh.231 (Şərhi Nəhcül Bəlağənin c. 18, səh. 409-dan nəql edərək).

3. Әmr be-mәruf vә nәhy әz-mүnkәр amili. İmam Hүseyn әleyhissәләmin Mәdinәdән çıxdığı andan şüarı da mәhz bu olmuşdur.

İndi bu sәbәblәrin һәр birini ayrı-ayrılıqda izah edәcәyik. Bununla da, İmam Hүseyn әleyhissәләmin inqilabının bu sәbәblәrini nәzәрә alaraq hansı mahiyyәt daşdığı vә bu sәbәblәrin inqilabın yaranmasında nә qәdәр tәsir göstәrdiyini bilәcәyik.

1. Yezidә beyәt etmәyә qarşı müxalifәt

Zaman nәqtәyi-nәzәrindән İmam Hүseyn әleyhissәләmin inqilabının ilk sәbәbi, Yezidin һökumәti tәрәfindән İmam Hүseyn әleyhissәләmdan beyәt istәmək vә o Hәzrәtin bununla müxalifәti olmuşdur. Tarixçilәrin dediyi kimi hicrәtin altmışıncı ili rәcәb ayının on beşindә Müaviyә öldүkdән sonra Yezid Mәdinәnin valisi Vәlid ibn Ütbә ibn Әbu Süfyana mәktub yazdı ki, İmam Hүseyn әleyhissәләmdan onun üçün beyәt alsın vә bu işi әsla yubatmasın.¹ Mәktub çatan kimi Mәdinәnin valisi İmam Hүseyn әleyhissәләmı çağırtdırıb onu mәsәlәdән agah etdi. Hәlә Müaviyәnin sağığında Yezidin vәliәhdliyi ilә müxalif olan İmam Hүseyn (әleyhissәләm) bu dәfә dә beyәtdән boyun qaçırtdı. Çünki Yezidә beyәt etmək tәkcә Yezid kimi alçaq bir şәxsin hakimiyyәtini tәsdiqlәmək deyil, һәм dә әsasını Müaviyә qoymuş diktatura rejimi kimi böyük bir bidәti tәsdiqlәmək demәk idi.

Mәdinәnin hakimi tәрәfindән bir neçә gün tәzyiqlәр davam etdi. Ancaq bu tәzyiqlәр Hүseyn ibn Әli әleyhissәләmin müqavimәtini qıra bilmәdi. Tәzyiqlәrin artması nәticәsindә İmam Hүseyn (әleyhissәләm) rәcәb ayının iyirmi sәkkizindә ailәsi vә Bәni-Hәşimdән olan bir dәstә ilә birlikdә Mәdinәni Mәkkә mәqsәdi ilә tәrk etdi vә şәban ayının üçü Mәkkәyә çatdı. Şәhәrlәр arasından mәhz Mәkkәni seçmәyin sәbәbi oranın әmin-amanlıq yeri olması idi. Bundan da әlavә, qarşıdan һәcc mәrasimi gәlirdi. Hacıların tez bir zamanda Mәkkәyә yığılacağını nәzәрә aldıqda, bu şәhәр İmam Hүseyn әleyhissәләmin öz mәqsәdini müsәlmanlara çatdırması üçün әn münasib yer idi.

İmam Hүseyn әleyhissәләmin inqilabı bura qәdәр reaksiya mahiyyәti daşıyırdı. Özü dә qeyri-şәri bir istәyә qarşı mәнfi reaksiya. Çünki Yezid һökumәti ondan zor gücünә beyәt almaq istәyir, amma İmam Hүseyn (әleyhissәләm) da buna razı olmurdu. Hәр necә olur-olsun, bu mәsәlә mәlumdur ki, İmam Hүseyn әleyhissәләmı Kufә әhalisi dәvәt etmәzdән qabaq o Hәzrәt Yezid һökumәtinin tәzyiqlәrinә qarşı müxalifәt edirdi. Әgәр Kufә әhalisinin dәvәti olmasaydı da, İmam Hүseyn (әleyhissәләm) Yezidә beyәt etmәyәcәkdi.

2. Kufәlilәrin dәvәti

İmam Hүseyn (әleyhissәләm) şәban ayının üçündә Mәkkәyә çatıb orada düşәrgә saldı vә һökumәtin әsl mahiyyәtini açıb sөylәmәyә mәşğul oldu. İmam Hүseyn әleyhissәләmin Yezidin һökumәtinә qarşı müxalifәti vә onun Mәkkәdә düşәrgә salması xәbәri İraqa çatdı. Tәxminән iyirmi il qabaq Hәzrәt Әli әleyhissәләmin әdalәtli hakimiyyәti yadında qalmış, o Hәzrәtin tәlim-tәрbiyәsi hәlә tamamilә

¹ Әl-İrşad, sәh.200.

yadlarından çıxmamış Kufə əhalisi, o Həzrətin böyütdüyü yetimlər və himayəsinə aldığı dul qadınlar bir yerə toplaşaraq vəziyyəti yoxladıqdan sonra qərara gəldilər ki, Yezidin hakimiyyətinə qarşı çıxaraq İmam Hüseyn əleyhissəlamı Kufəyə dəvət edib ona itaət etsinlər.

Bu müzakirədən sonra Kufə şiiələrinin başçıları, o cümlədən, Süleyman ibn Sürəd, Müsəyyib ibn Nəcəbə, Rüfaə ibn Şəddadi Bəcəli və Həbib ibn Məzahir İmam Hüseyn əleyhissəlama məktub yazıb onu dəvət etdilər ki, İraqa gəlib onlara rəhbərlik etsin. İlk məktub hicrətin altmışıncı ili ramazan ayının onunda İmam Hüseyn əleyhissəlama çatdı.¹

Hər gün Kufənin müxtəlif şəxsiyyət və dəstələri tərəfindən məktublar gəlməkdə davam edirdi. Belə ki, İmam Hüseyn əleyhissəlama təkcə bir gündə altı yüz məktub gəlib çatdı. Məktublارın ümumi sayı təxminən on iki minə çatırdı.² İmam Hüseyn (əleyhissəlam) camaatın müsbət reaksiya göstərməsini, məktublارın axınını və istəkləri nəzərə alaraq iraqlıların dəvətinə müsbət cavab verməyi qərara aldı. Buna görə də, əmisi oğlu Müslim ibn Əqili oranın vəziyyətini araşdırıb nəticəni ona xəbər vermək üçün İraqa göndərdi. Əgər (İraq) Kufə camaatı əməldə, yazdıqlarına vəfalı qalacaqdılarsa, İmam (əleyhissəlam) özü də ora yola düşəcəkdə.

Göründüyü kimi İmam Hüseyn əleyhissəlamın kufəlilərin dəvətinə qarşı münasibəti və münasibətin mahiyyəti müsbət olmuş və iraqlılarla bir növ həmkarlıq xüsusiyyəti daşmışdır. Tarixi faktlardan məlum olur ki, İmam Hüseyn əleyhissəlamın Məkkədə Yezidin hökumətinə beyət etməməkdən başqa vəzifəsi yox idi. Onu da yerinə yetirmişdi. (Yəni, beyət etməkdən imtina etmişdi.) Ancaq Kufə camaatının dəvəti hadisəyə təzə bir cəhət verdi və İmam Hüseyn (əleyhissəlam) üçün yeni bir məsuliyyət ortaya çıxdı. Elə bil İmam Hüseyn (əleyhissəlam) belə bir nəticəyə gəldi ki, əgər Kufə camaatı bu cür həvəslə məni dəvət edirsə, onda mən də İraqa getməliyəm. Əgər vədələrinə vəfa etsələr, çox yaxşı, əgər vəfa etməsələr, onda yenə də Məkkəyə qayıdaram, ya da başqa bir İslami məntəqəyə gedərəm.

Buna əsasən, zaman nöqtəyi-nəzərindən İmam Hüseyn əleyhissəlamın Yezidə beyət etməkdən imtina etməsi kufəlilərin dəvətindən qabaq olmuşdur. Kufədən gəlmiş ilk məktub İmam Hüseyn (əleyhissəlam) Məkkəyə çatdıqdan qırx gün sonra yetişmişdir. Məsələ belə deyil ki, Kufə camaatı İmamı dəvət etdiyi üçün İmam Hüseyn (əleyhissəlam) Yezidə beyət etməkdən imtina etmişdi və Kufə olmasaydı, camaat məktub göndərməsəydi, İmam Yezidə beyət edəcəkdə. Xeyr, hətta yer üzünü İmamə darısqal etsəydilər də, yenə İmam Hüseyn (əleyhissəlam) Yezidə beyət etməyəcəkdə.

3. Əmr be-məruf və nəhy əz-mümkər amili

İmam Hüseyn (əleyhissəlam) ilk gündən Mədinədən əmr be-məruf və nəhy əz-mümkər şüarı ilə hərəkət etmişdi. Bu cəhətdən məsələ belə deyildi ki, İmam Hüseyn əleyhissəlamdan beyət tələb olunduğuna görə o inqilab etmişdi. Xeyr, İmamdan beyət istəməsəydilər belə, yenə İmam inqilab edəcəkdə. Həmçinin, məsələ belə deyildi ki,

¹ Əl-İrşad, səh.203.

² Əl-Lühüf, səh.15.

Kufә camaatı İmamı дәvәt etdiyinə görə İmam inqilab etmişdi. Bundan әvvәl qeyd edildiyi kimi İmamın beyәtdән imtina etməsindən bir ay yarım sonra Kufә camaatının məktubları gәlmәyә başlamışdı. Bu baxımdan İmam Hüseyn әleyhissәләmin мәntiqi İslama zidd olan һökumәtә qarşı yönәlmüş etiraz və һүcum мәntiqidir. İmam Hüseyn әleyhissәләmin мәntiqi bu idi ki, İslam әләmini fәsad бүрүdüyü və һakimiyyәtin fәsadın mәнбәyinә çevrildiyi üçün o, öz şәri və Allah qarşısında olan borcunu yerinə yetirmәkdән ötrü inqilab edir.

* * *

Öncә дә qeyd etdiyimiz kimi bu üç sәbәbin һәр birinin İmam Hüseyn әleyhissәләmin inqilabında rolu olmuş, onların һәр biri İmam üçün yeni bir tәklif və vəzifә irәli çıxartmışdı. İmam Hüseyn әleyhissәләmin bu üç amilә nisbәt mövqeyi bir-birindən fәrqli olmuşdur.

Birinci amil baxımından İmam Hüseyn (әleyhissәләm) müdafіә rolunu oynayırdı. Çünki ondan zorla beyәt istәyirdilər, o da bundan imtina edirdi.

İkinci amil baxımından İmam Hüseyn (әleyhissәләm) kömәkçi rolunu ifa edirdi. Çünki onu (Kufә camaatı) һәмkarlığа дәvәt etmiş, o da bu дәvәtә müsbәt cavab vermişdi.

Üçüncü amil baxımından isә İmam Hüseyn (әleyhissәләm) etiraz edәрәk һүcumа keçmişdi. Çünki İmam Hüseyn әleyhissәләmdән һеç beyәt istәмәsәydilər дә o, һökumәtә qarşı inqilab edib onu qeyri-İslami һökumәt adlandıracaqdı.

Hәр üç amilin öz дәyәri

İndi gәlin görәk bu üç amildән hansı biri daha çox әһәmiyyәt daşıyır?

Şübһәsiz, Kufә camaatının дәvәtini qәbul etmәk amilinin özünәmәxsus әһәmiyyәti vardır. Çünki İmam Hüseyn (әleyhissәләm) Yezidin qanunsuz һakimiyyәtinә etiraz edib İmamı rәhbәр olmağa дәvәt edән camaata öz һazırlığını bildirdi. Әgәр şәrait yaxşı olsaydı, şübһәsiz, İmam İslami һökumәt quracaqdı. Lakin İmam Hüseyn әleyhissәләmin Yezidә beyәt etmәkdән imtina etməsi amili bundan daha çox әһәmiyyәt daşıyır. Çünki İmam Hüseyn (әleyhissәләm) dәfәlәrlә elan etmişdi ki, nәyin bahasına olursa olsun, bütün tәzyiqlәrә dözüb Yezidә beyәt etmәyәcәk. Bu, İmam Hüseyn әleyhissәләmin tәzyiqә və zorakılığa qarşı dözüm və müqavimәtini göstәrir.

Bunlardan daha çox әһәmiyyәti isә üçüncü amil, yәni, әmr be-mәruf və nәhy әz-münkәр amili daşıyır. Çünki burada İmam Hüseyn әleyhissәләmin һәрәkәti nə һökumәtә qarşı bir reaksiya, nə müdafіә, nə дә kömәklik və дәvәtә qarşı cavab idi. İmamın һәрәkәti yalnız һökumәtә qarşı etiraz və һүcum idi.

Әgәр Kufә camaatının дәvәti әsas sәbәb olsaydı, kufәlilәrin vəfasızlıq xәbәri o Hәzrәtә yetişәrkән öz məqsәdindən dönüb mövqeyini дәyişәrәk İraq sәmtinə һәрәkәtini saxlayardı. Ancaq görürük ki, İmam Hüseyn әleyhissәләmin әn әsas xütbәləri, әn һәyәcanlı və tәһrikedici çıxışları məhz Hәzrәt Müslimin şәhadәtindən sonra olmuşdur. Buradan İmam Hüseyn әleyhissәләmin әmr be-mәruf və nәhy әz-

mümkən amilinə nə qədər üstünlük verməsi və Yezidin azgın hökumətinə nə qədər kəskin etiraz edib hücumu keçməsi məlum olur.¹

Bura qədər verdiyimiz şərhlərdən sonra bu bölmənin əvvəlindəki birinci və ikinci sualın cavabı aydın oldu. Məlum oldu ki, əgər Yezid İmam Hüseyn əleyhissəlamdan bəyət almaq üçün onu təzyiqlərə məruz qoymasaydı da, İmam Hüseyn (əleyhissəlam) yenə Yezidin hakimiyyətinə qarşı müxalifətçilik edəcəkdi. Həmçinin, əgər kufəlilər İmam Hüseyn əleyhissəlamı dəvət etməsəydilər belə, yenə bu inqilab həyata keçəcəkdi.

İndi isə üçüncü sualın cavabının aydın olması üçün bu inqilabda İmam Hüseyn əleyhissəlamın əmr be-məruf və nəhy əz-mümkər amilinə nə dərəcədə diqqət yetirməsini göstərən bir neçə canlı sənədi nəzərinizə çatdırırıq.

1) İmam Hüseyn əleyhissəlamın əqidəvi-siyasi vəsiyyətnaməsi

İmam Hüseyn (əleyhissəlam) Mədinədən hərəkət etməzdən əvvəl qardaşı Məhəmməd Hənəfiyyəyə bir vəsiyyətnamə yazdı. Vəsiyyətnamədə İmam öz inqilabının səbəbini İslam ümmətinin islah edilməsi, əmr be-məruf və nəhy əz-mümkər və cəddi Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih), atası Əli əleyhissəlamın sünnəsinin dirçəldilməsi olduğunu bildirmişdir. İmam Hüseyn (əleyhissəlam) bu vəsiyyətnamədə özünün tövhid, nübüvvət və məada olan əqidəsini bildirdikdən sonra belə yazmışdır:

«...Mən Mədinədən nə özümü qorumağa, nə azgınlığa, nə həvayi-nəfsə tabe olmağa, nə də fəsad və zülm törətməyə görə çıxmıram. Mənim bu hərəkətdən məqsədim cəddimin ümmətinin fəsadını islah, əmr be-məruf və nəhy əz-mümkəri icra etməkdir. Mən cəddimin və atamın sünnəsi ilə hərəkət etmək istəyirəm. Kim haqqın hörmətini qorumaq xatirinə bu yolda mənə qoşularsa, mən öz yolumla hərəkət edəcəyəm. Qoy Allah mənimlə bu qövm arasında hakim olsun. Həqiqətən O, hakimlərin ən yaxşısıdır.»²

Göründüyü kimi İmam Hüseyn (əleyhissəlam) bu vəsiyyətnamədə aşağıdakı dörd şeyi öz inqilabının səbəbi kimi qeyd etmişdir:

- 1) Ümməti islah etmək;
- 2) Əmr be-məruf;
- 3) Nəhy əz-mümkər;
- 4) Babası Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih), atası Əli əleyhissəlamın sünnəsinə itaət etmək və onların sünnəsini cəmiyyətdə dirçəltmək.

2) Bağışlanılmaz sükut

İmam Hüseyn (əleyhissəlam) İraqa gedərkən yolda Beyzə adlı bir məntəqədə Hürriün qoşunu ilə üz-üzə gəldi. İmam Hüseyn (əleyhissəlam) üzünü Hürriün qoşununa tərəf tutub bir xütbə söylədi və xütbədə öz inqilabının səbəbini belə açıqladı:

¹ Həməseyi-Hüseyni, c.2.

² Biharül-ənvar, c.44, səh.329.

«Camaat! Allahın peyğəmbəri buyurmuşdur: “Kim Allahın haramını halal edən, Allahın əhdini sındıran, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) qanun və sünnəsinə müxəlif olub Allahın bəndələri arasında günah, fəsad və düşmənçilik edən bir hökmdarla üzləşsə və bu cür bir hökmdara qarşı əməli, hərəkəti və ya sözü ilə etiraz etməsə, Allah (sükut edən) həmən şəxsi o hökmdarın düçar olacağı əzaba (Cəhənnəm əzabına) düçar edər.

Camaat! Agah olun, bunlar (Bəni-Üməyyə) Allahın itaətindən çıxmış və Şeytana itaət etməyi özlərinə vacib bilmişlər. Bunlar fəsadı yaymış, Allahın qanunlarının icra olunmasının qarşısını almışlar. Peyğəmbər ailəsinə məxsus olan payı özlərinə götürmüşlər. Mən müsəlman cəmiyyətini hidayət edib onlara rəhbərlik etməkdə, cəddimin dinini min cür fəsadlarla dəyişmiş bir hökumətə qarşı inqilab etməkdə hamıdan layiqliyəm...»¹

3) Sünnənin məhv olması, bidətlərin yayılması

İmam Hüseyn (əleyhissələm) Məkkəyə gəldikdən sonra Bəsrə şəhərindəki qəbilələrin başçılarına məktub yazdı. O, məktubda keçmiş xəlifələrin dövründə İslamın həqiqi rəhbərlərinin siyasət səhnəsindən uzaqlaşdırıldığını, onların ixtilaf və təfriqənin qarşısını almaq və İslamın ali məsləhətləri naminə bu vəziyyətə dözmələrini vurğuladıqdan sonra belə yazır:

«...Mən öz qasidimi bu məktubla sizə tərəf göndərirəm. Sizi Allahın kitabı və peyğəmbərin sünnəsinə dəvət edirəm. İndi elə bir vəziyyətdəyəm ki, peyğəmbərin sünnəsi tamamilə itib batmış, aradan getmiş və onun yerini bidətlər tutmuşdur. Əgər mənim sözümə qulaq assanız, sizi düz yola hidayət edərəm. Allahın salamu, rəhməti və bərəkəti sizə olsun!»²

4) Artıq haqqa əməl olunmur

Hüseyn ibn Əli (əleyhissələm) İraq yolunda Zi-Husum adlı bir yerdə ayağa qalxıb öz səhabələrinə aşağıdakı xütbəni buyurdu:

«Vəziyyəti artıq özünüzdə görürsünüz. Zəmanə doğrudan da, dəyişmişdir. Pisliliklər meydana çıxmış, yaxşılıqlar və fəzilətlər isə aradan getmişdir. Fəzilətlərdən isə ancaq su qabının dibində bir-iki damcı su qaldığı kimi qalmışdır. Camaat zillət və alçaqlıq içində ömür sürür. Həyat səhnəsi daş-kəsəkli, az otlu bir otlığa, çətin və əziyyətli bir yerə çevrilmişdir. Görmürsünüz ki, daha haqqa əməl olunmur və batilin qarşısı alınmır? Belə bir vaxtda imanlı bir şəxsin (canından keçib) Allaha qovuşmağa haqqı var. Belə bir çirkin və alçaq həyatda mən ölməyi səadət, zalımlarla bir yerdə yaşamağı isə zillət və alçaqlıq hesab edirəm. Bu camaat dünyanın qullarıdır. Din onların dilində lağlağaya çevrilib. Nə qədər ki, asayış və rifahdadırlar, dinə kömək edirlər, elə ki, imtahana çəkilirlər, sayları azalır.»³

¹ Məqtəül-Hüseyn, səh.85; Əl-Kamilu fit-tarix, c.4, səh.48.

² Tarixül-üməmi vəl-mülük, c.6, səh.200.

³ Tühəfül-üqul, səh.245; Tarixül-üməmi vəl-mülük, c.5, səh.229.

Düşünülmüş və hazırlıqlı qiyam

Bu günkü zamanda materialistlərin qiyam üçün verdiyi təfsirə görə qiyam cəmiyyətdə buxar qazanının havasının çıxmağa yeri olmadığı zaman partlaması kimidir. Bu vəziyyətdə insan istəsə də, istəməsə də, buxarın çoxalıb sıxlaşması nəticəsində partlayış olacaq. Cəmiyyətdəki təbəqələr arasında çətinliklər və ziddiyyətlər artdıqda, camaat daha zülmə dözə bilmir, təbii ki, belə bir vəziyyətdə də qiyam baş verməlidir. Başqa sözlə desək, qiyam - kiçik miqyasda qəzəblənmiş və kinli bir şəxs səbr kasası dolduqda ürəyində olanları bayıra çıxarmasıdır. Hətta ola bilər sonradan buna peşiman da olsun.

İmam Hüseyn əleyhissəlamın tarixi məktub və çıxışlarından (qeyd etdiyimiz çıxışlardan) gözəl məlum olur ki, bu böyük şəxsiyyətin qiyamı bu cür ictimai partlayış olmamışdır. Onun qiyamı agahlıq əsasında, məsuliyyət hiss etmək nəticəsində və bütün təhlükələri nəzərə almaqla baş vermişdir. İmam Hüseyn (əleyhissəlam) təkcə özü agah halda şəhadətə tərəf getmədi, hətta səhabələrə də şəhadəti könüllü olaraq seçməyi aşıladı. Bu səbəbdən İmam Hüseyn (əleyhissəlam) Aşura gecəsi səhabələrini bir yerə yığıb onlara bildirdi ki, onların hamısı azaddır, kim istəsə, çıxıb gedə bilər. Sabah onunla qalanların hamısı şəhid olacaqdır. Səhabələr də bunların hamısını nəzərə alaraq qaldılar və şəhadətə qovuşdular.

Bundan əlavə, materialistlərin fikrincə qiyamda rəhbərin və qiyamçıların bir o qədər də rolu olmur. Sadəcə olaraq onlar uşaq doğulanda, uşaq tutan dayə rolunu oynayırlar. Onların qiyam qəhrəmanları bu cür inqilab həyata keçirmək iqtidarında olmadıqlarından inqilabları da heç bir əxlaqi dəyərlərə malik olmur. Lakin İmam Hüseyn əleyhissəlamın Kərbəla qiyamındakı rolu heç kəsə naməlum qalmamışdır.

Əməvilərin iqtidar daxilində nüfuzu

İmam Hüseyn əleyhissəlamın inqilabında əmr be-məruf və nəhy əz-münkərin rolu barədə dediklərimizdən məlum oldu ki, o Həzrətin qiyam etməsinin əsas səbəbi İslami hökumətin öz əsl xəttindən uzaqlaşması və bunun ardınca bidətlərin yayılması, Peyğəmbər sünnəsinin itib batması, fəsad, pozğunluq və İslama zidd olan hərəkətlərin artması olmuşdur.

İndi bu barədə bir az ətraflı danışaq.

Bir daha xatırladıyıq ki, o vaxt İslam hakimiyyəti və müsəlmanların bütün işləri İslamla zidd olan cahil Bəni-Üməyyə dəstəsinin əlində idi. Bu dəstə İslam peyğəmbərinə qarşı illərlə mübarizə etdikdən sonra nəhayət Məkkənin fəthində zahirdə müsəlman oldular. Ancaq öz küfr və münafıqlığını gizlədib peyğəmbərin vəfatından sonra islamnəma şəkildə öz gizli fəaliyyətlərinə başlayaraq yavaş-yavaş hökumətdə nüfuz tapıb xilafətin əsas işlərini öz əllərinə keçirdilər. Axırda da Həzrət Əli əleyhissəlamın şəhadətindən sonra Müaviyənin başçılığı ilə hökumət başına gəldilər.

Düzdür, bu dəstənin əsas başda olanları və idarəedici qüvvələri öz çirkin məqsədlərini (daxildən İslama zərbə vurmaq planını və insanların «cahiliyyət» dövrünün adət-ənənələrinə qaytarmaq fikirlərini) üzə çıxarmadılar, ancaq onların gördükləri işləri mütləq etmək bu mənanı açıq-aşkar bəyan edir. Eləcə də, onlar öz aralarında təşkil vermiş və söz-söhbətlərinin kənara çıxmasını güman etdikləri

mәclislәrdә өз mәqsәdlәrini açыb söylәyirdilәr. Misal üçün qeyd etmәk olar ki, bu dәstәnin başında duran Әbu Süfyan Osmanın (Bәni-Ümәyyәnin birinci xәlifәsi) xilafәt başına gәldiyi birinci gün Bәni-Ümәyyә Osmanın evinә yığışыb qarını baғladыqları vaxtda dedi: «Sizdән başqa burada kimsә var? » (Artıq o vaxt Әbu Süfyanın gözlәri tutulmuşdu.) Dedilәr: «Xeyr.» Әbu Süfyan dedi: «İndi ki, hökumәt sizin әlinizә düşüb, onu bir top kimi bir-birinizә ötürün. Çalışın ki, hökumәt Bәni-Ümәyyәdән qıraғa çıxmasın. Mән and içirәм әqidә bәslәdiyim şeyә, nә әzab var, nә hesab-kitab, nә Cәnnәt var, nә Cәhәnnәм, nә dә Qiyamәt.»¹

Hәмән bu Әbu Süfyan Osmanın xәlifәlik dövründә bir gün Ühüd qәbiristanlığının әtrafından keçirdi. O, tәpiklә Hәмzәnin qәbrinә vurub dedi: «Dünән sizinlә üstündә qılıncla vuruşduғumuz şey bu gün bizim uşaqlarımızın әлиндәdir vә onlar onunla oynayırlar.»¹

Müaviyәnin İslama zidd olan һәрәkәtlәri

Müaviyә ibn Әbu Süfyan öz xәlifәlik dövründә bir gecә (öz valilәrindән biri olan) Müğeyrә ibn Şübә ilә oturub söhbәt edәrkән özünün İslamı aradan aparmaq arzusunu açıqlamışdır. Bu xәbәр Müğeyrәnin oғlu Mütәrrif tәрәfindән faş edildi. Mütәrrif deyir: «Atam Müğeyrә ilә birlikdә Dәмәşqdә Müaviyәnin qonağı idik. Atam tez-tez Müaviyәnin sarayına gedәr vә onunla söhbәt edәrdi. Qaldıғımız yerә qayıtdıqda, onun ağıl-kamalından danışar, onu tәriflәyәrdi. Ancaq bir gecә Müaviyәnin sarayından qayıdanda gördüm ki, atam bәrk narahatdır. Başa düşdüm ki, onun narahatlığına sәbәb olan bir hadisә baş vermişdir. Narahatlığının sәbәbini soruşduqda, mәнә dedi: «Oғlum, mән indi dününün әn çirkin adamının yanından gәlirәм.» Dedim: «Mәgәр nә olub?» Cavab verdi: «Müaviyә ilә tәk oturmuşduq, ona dedim: “İndi ki öz arzuna çatıb hökumәti әlә keçirmisән, heç olmasa ömrünün axırlarında camaatla әdalәt vә yaxşıqla davran, Bәni-Hәşimlә bu qәdәр bәdrәftar olma. Axı onlar necә olsa, yenә sәnin qohumlarındırlar, bundan da әlavә, onlar indi elә bir vәziyyәtdәdir ki, daha onlardan sәнә bir xәtәр yetişmәz.» Müaviyә cavab verdi: «Әsla, әsla! Әbu Bәkr xәlifә oldu, әdalәtlә davrandı, ölümündән sonra tәkcә adı qaldı. Ömәр dә on il xәlifә oldu, zәhmәtlәr çәkdi, ancaq ölümündән sonra tәkcә qalan adı oldu. Sonra şәrafәtdә heç kәs ona çata bilmәyән bizim Osman qardaşımız xәlifә oldu. O ölән kimi adı da özü ilә dәfn olundu. Ancaq İslam әlәmindә һәр gün bu Hәşimi kişinin (peyğәmbәrin) adını beş dәfә çәkәrәk «әşhәdu әnnә Muhәmmәdән rәsulullah» deyirlәr. İndi (o üç nәfәrin adının itib batdığı, lakin Mәhәmmәdin (sәllәllahu әleyhi vә alih) adının yaşadığı) bu vәziyyәtdә onun adını itirib batırmaqdan başqa hansı yol var?»

Müaviyәnin küfr simasının üzәrindән pәrdә götүrән bu söz rәvayәtçilәr tәрәfindән (Abbasi xәlifәsi) Mәmunun qulağına çatdıqda, o, İslam ölkәsinin һәр tәрәfinә әmr verir ki, camaat Müaviyәni lәnәtlәsin.²

¹ Şәrhi Nәhcül Bәlağә (İbn Әbil Hәdid), sәh. 53, 139-cu xütbәnin şәrhi, һәмçinin c. 2, sәh. 44-45.

¹ Qamusur-rical, c.10, sәh.80.

² Mürucuz-zәhәb, c.3, sәh.454.

Cahiz “Süfyanıyyə” kitabında yazır: “Əbuzər Şama sürgün olunduğu vaxt Müaviyə ilə danışıqlarının birində şiddətlə ona e'tirazını bildirərək demişdi: Səninlə atan Allah və Peyğəmbərin düşmənisiniz. Zahirdə özünüzü müsəlman kimi göstərib kafir olduğunuzu gizlədirsiniz və Peyğəmbər dəfələrlə səni lə'nətləmişdir.”¹

Həmçinin İbn Əbil Hədid Mö'təzili yazır: “Bizim şeyxlərimizin – Allah onlara rəhmət eləsin – (alim və bilicilərimiz) nəzərinə görə Müaviyənin müsəlman olmağı şübhəlidir və onun kafir olduğu ehtimalı vardır. Bu barədə mən “Nəqd is Süfyanıyyə” kitabında şeyximiz Əbu Osman əl-Cahizlə əshabımızın “kəlam” kitablarında nəql etdiyi Müaviyənin Peyğəmbər (s)-ə qarşı mülhid və müxalif fikirdə olduğunu, həmçinin ondan “cəbr” və digər küfr doğuran ideyaları təzahür etdiyini göstərən materialların ətrafında söhbətimizi qeyd etmişəm.”²

Bunlar Əməvilərin İslamı dağıtmaq fikrini və onların mürtəcə bir hərəkətə başçılıq etdiyini göstərir.

Yezidin fəsadları

Belə bir ailədə tərbiyə alaraq bu cür adamların mədəniyyəti ilə böyümüş Yezidin İslam dini adı ilə camaata başçılıq etmək istədiyi dinə zərrə qədər də olsun etiqadı yox idi.

Yezid təcrübəsiz, şəhvətpərəst, özbaşına, ehtiyat və uzaqgörənliyi olmayan bir gənc idi. O, ağılsız, qorxu bilməyən, kefcil, əyyaş və düşüncəsi az olan bir insan idi. Hakimiyyətə gəlməzdən əvvəl həvayi-həvəs, nəfsani meyllər əlində əsir olmuş Yezid, hakimiyyətə gələndən sonra heç olmasa atası kimi İslamın zahirinə də əməl etmədi. O, ruhunun qorxmazlığı və həvayi-nəfs nəticəsində İslamın müqəddəs işlərini də açıqcasına ayaq altına ataraq şəhvətini doyuzdurmaqdan ötrü əlindən gələni etdi. Yezid açıq-aşkar şərab içir və günah edirdi. O, gecə məclislərində əyan-əşrafla oturub şərab içərkən heç bir qorxu hiss etmədən aşağıdakı məzmununda şerlər deyirdi: «Ey mənim piyalə dostlarım! Qalxın və xoşavaz xanəndələrin səsinə qulaq asın. Şərab piyalələrini bir-birinin ardınca başınıza çəkin və elmi-ədəbi söhbətləri bir qırağa qoyun. Saz-avaz sədası mənə azan və «Allahu əkbər» səsinə eşitməkdən daha xoşdur. Mən (nisyə olan) Behişt hurilərini (nəqd olan) şərabla dəyişməyə hazırım. Nəqd mal bizim, nisyə isə Qiyamətə əqidəsi olanların olsun!»³ Yezid bu cür həyasızlığı ilə İslamın müqəddəs etiqadını ələ salırdı. O, peyğəmbərlik və Həzrət Məhəmmədə (səlləllahu əleyhi və əlih) vəhy nazil olmasını açıq-aşkar inkar edir, bunların hamısını cəddi Əbu Süfyan kimi xam xəyal hesab edirdi. İmam Hüseyn əleyhissələmə zahiri qələbə çaldıqdan sonra bu məzmununda bir şer deyir: «Haşim hökumət və mülklə oyun oynamışdır. Nə qeybdən bir xəbər gəlib, nə də vəhy nazil olmuşdur.» Sonra İslam bayrağı altında Bədr döyüşündə vuruşaraq Yezidin qohum-əqrəbasını qılıncdan keçirmiş İslam fədailərinə olan kin-küdurətini aşkar edərək İmam Hüseyn

¹ Əd-dərəcatür rəfiə fi təbəqatış-şie, səh. 243; Şərhi Nəhcül-bəlağə, c.8, səh. 257. Mə'munun xilafəti bəhslərində qeyd olunduğu kimi ona belə fərman verməyə təşviq və təbliğ edənlər də elə “mə'təzililər” olmuşdur. Çünki onlar Bəni-Üməyyə ilə müxalif idilər və onların xilafətini qanunsuz hesab edirdilər.

² Şərhi Nəhcül-Bəlağə, c. 1, s. 340

³ Təzkirətül-xəvass, səh.291.

әleyhissәlamı öldürmәyi bunlara әvәz kimi hesab edib deyir: «Kaş Bәdr dөyüşündә ölmüş böyüklәrimiz indi sađ olub deyәyдиләр: Afәrin, Yezid!¹»

Bir dәfә Müaviyә Yezidi Roma imperiyası ilә dөyüşә göndәrdi. (Müaviyә bununla bildirmәk istәyirdi ki, Yezid tәkcә kef adamı deyil, һәм dә mübarizә vә dөyüş adamıdır.) Süfyan ibn Ovf Qamidini dә onunla göndәrdi. Yezid sevimli arvadı Ummu Külsümü dә özü ilә apardı. Süfyan Yeziddән qabaq ordu ilә birlikdә Roma imperiyasının torpaqlarına daxil oldu. Oranın pis iqlimi nәticәsindә İslam ordusu Qәzqәzunә² adlı bir yerdә qızdırma хәstәliyinә tutuldu. Belә bir vәziyyәtdә Yezid öz kefi ilә mәşğul olub deyir:

«Dәyri-Murran adlı bir yerdә Ummu Külsüm dә yanımdadır, daha nәyimә lazımdır ki, İslam ordusu Qәzqәzunәdә qızdırmaya tutulub ölüр.»³

Mәlumdur ki, ölkәnin cavanlarına vә ordusuna bu qәdәр biganә olan şәxs hakimiyyәtә gәlәrsә, İslam ümmәtinin başına gör nәlәр gәtirәр?

Yezidin sarayı günah mәrkәzinә çevrilmişdi. Onun sarayındakı günahların mәнfi nәticәsi o qәdәр yayılmışdı ki, onun qısa müddәtli hakimiyyәti dөvründә һәтта Mәkkә vә Mәdinә kimi şәһәrlәrin müqәddәs mühiti dә pozulmuşdu.⁴

Yezid axırda öz kefinә görә canını әldән verdi vә çox şәrab içmәk onun zәһәrlәnmәsi vә nәhayәt ölüмü ilә nәticәләndi.⁵

İslam әlәminin görkәmli tarixçilәrindән olan Mәsudi deyir: «Yezid camaatla Firon kimi davranırdı, bәlkә dә Fironun rәftarı ondan yaxşı idi.»⁶

Yezidin fәsad vә pozğunluđuna, alçaq һәyәt sürmәsinә vә zalım һökumәtinә dair şahid vә faktlar o qәdәrdir ki, onların һamısını bu qısa bәһsdә qeyd etmәk мүmkün deyil. Güman edirik ki, bu deyilәnlәр Yezidin әsl mahiyyәtini tanımaq üçün kifayәt edәр.

Yezidin tәhrif olunmuş мәsihiyyәtә meyli

Bu deyilәnlәrdән әlavә, Yezid әsasән, мәsihi tәlim-tәрbiyәsi ilә böyümüş, ya da әn azı мәsihiyyәtә meylli olmuşdur. Ustad Abdullah Әlaili buna işarә edәрәk yazır:

«Yezidin мәsihi tәlim-tәрbiyәsi altında böyümәsi һaqda az da olsa, хәbәrimiz yoxdur. Bәlkә dә әziz oxucu bu mәsәlәni ilk baxışda inkar edәр. Ancaq Yezidin ana tәрәfdән İslamdan qabaq мәsihi olmuş Bәni-Kәlb qәbilәsindән olduđunu nәzәр alsaq, daha buna tәәccüb yeri qalmaz. Çünki bütүн camaat bilir ki, bir millәtin әsas әdәt-әnәnәləri, ictimai dәyәrlәri vә mәdәniyyәtinin mәнбәyi olan әqidәni tamamilә aradan aparmaq üçün uzun müddәt vaxt lazımdır. Tarix bizә deyir ki, Yezid gәnclik dөvrünә qәdәр bu qәbilәdә böyümüşdü. Bunun mәнası isә o demәkdir ki, o, tәрbiyәçilәrin diqqәtini cәlb edән tәрbiyә dөvrünü belә bir mühiddә keçirmişdir. Belәliklә dә,

¹ Tәtimmәtül-müntәһәl-amal, sәh.44.

² Qәzqәzunә - Şam vә Roma sәrhәdlәri kәnarında yer adıdır. Tәrtus vә Museysә dә orada yerlәşir.

³ Tarixi-Yә'qubi, c.2, sәh160.

⁴ Mürucuz-zәһәb, c.3,sәh67.

⁵ Mürucuz-zәһәb, c.3.sәh.68.

⁶ Mәqtәlul-Hüseyn, c.2, sәh.183.

məsihiyyətdən təsir görməyindən əlavə, kəndin və səhranın təbiətinin çətinlikləri də onun ruhiyyəsinə qarışmışdı.

Bunlardan əlavə, bəzi tarixçilərin o cümlədən məsihi alimi Lamensin «Müaviyə» və «Yezid» adlı kitablarında dediyinə görə Yezidin bəzi ustaları Şam şəhərinin xristianlarından olmuşdur. Müsəlmanlara rəhbərlik etmək istəyən bir şəxsə bu tərbiyənin mənfəi təsirləri heç kimə naməlum qalmayıb.»

Əlaili əlavə edərək deyir: «Yezidin məsihi şairi Əxtəli Ənsarı tənə edib danlamağa məcbur etməsinin, eləcə də bütün tarixçilərin dediyinə görə oğlunu tərbiyələndirmək üçün bir nəfər məsihiyə tapşırmasının da səbəbi onun özünün məsihi tərbiyəsi görməsi nəticəsindədir.»¹ Tarix şahiddir ki, Yezidin özü məsihiyyətə olan meylini gizlətmir, əksinə, açıq-aşkar deyirdi: «Əgər şərab Əhmədin (İslam peyğəmbərinin) dinində haramdırsa, onda onu Məsihin dininə əsasən iç.»² (Əlbəttə, qeyd etmək lazımdır ki, həqiqi xristian dinində də şərab içmək haram sayılır.)

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, Roma imperiyası Bəni-Üməyyənin sarayında böyük nüfuz tapmışdı. Bəzi Roma məsihiləri Şam sarayında məsləhətçi idilər. Tarixçilərin hamısı bir nəfər kimi deyir ki, İmam Hüseyn (əleyhissəlam) Kufəyə tərəf hərəkət etdikdə Yezid romalı Sərcunun məsləhəti ilə o vaxtdək Bəsrənin valisi olan Übeydullah ibn Ziyadı (Bəsrəni də onun ixtiyarında saxlamaqla) Kufənin valisi təyin edir. O vaxta qədər Kufəyə Noman ibn Büşeyr başçılıq edirdi.³

İndi ki, Yezidin alçaq siması və onun İslama qarşı olan düşmənçiliyi məlum oldu, onda İmam Hüseyn əleyhissəlamın onun qanunsuz hökumətinə qarşı qaldırdığı inqilabın səbəbi yaxşı aydın olur. Başa düşürük ki, Yezidin hökuməti təkcə irsi səltənət rejiminin bidətçisi baxımından deyil, həm də Yezidin səlahiyyətsiz olduğu cəhətdən onun hökuməti İmam Hüseyn əleyhissəlamın yanında qeyri-qanuni hökumət sayılırdı. Buna əsasən, Müaviyənin ölümü ilə onun dövründəki maneələrin çəkildiyi bir vaxtda növbə İmam Hüseyn əleyhissəlamın müxalifətinə yetişmişdi. Əgər İmam Hüseyn (əleyhissəlam) Yezidə beyət etsəydi, bu beyət Yezidin hökumətinə haqq qazandıran və onu şəri sayan ən böyük sübut olardı.

İmam Hüseyn əleyhissəlamın müxalifətçiliyinin səbəbi o Həzrətin məktub və çıxışlarında açıq-aşkar görünür. İmam Hüseyn (əleyhissəlam) elə Mədinədəki ilk günlərdə ondan beyət almaq üçün çətinliklərlə üzləşdiyi zaman Yezidə beyət etmək məsələsini irəli sürən (Mədinə valisi) Vəlidin cavabında buyurdu: “İndi ki, müsəlmanlara Yezid kimi bir şəxsiyyət başçılıq edir, onda İslamın fatihəsi oxunmalıdır.”⁴ Həmçinin, kufəlilərin məktublarına yazdığı cavabda müsəlmanların başçısının hansı xüsusiyyətlərə malik olmasını belə açıqladı: «...Müsəlmanların rəhbəri elə bir adam olmalıdır ki, Allahın kitabına (Qurana) əməl etsin, ədalətlə rəftar etsin, haqqı müdafiə edərək bütün qüvvəsi ilə Allahın qayda-qanununa tabe olsun.»⁵

¹ Sumuvvul-mə'na fi sumuvviz-zat, səh.58.

² Müntəhəl-amal, c.3, səh.43.

³ Məqtəül-Hüseyn, səh.2; Əl-Kamilu fit-tarix, c.4, səh 23; İrşad (Şeyx Müfid), səh.205.

⁴ Əl-Lühuf, səh.11.

⁵ Əl-İrşad, səh.204.

Kərbәla qiyamının mübәlliğləri

Hәр bir inqilab әsasән iki hissәdән - qan və xәbәrdән (müraciәtdән) ibarәt olur. Qandan mәqsәd qanlı və silahlı mübarizәdir. Tәbii ki, bu da müqәddәs mәqsәdlәр uğrunda ölmәk, öldürmәk və candan keçmәyi tәlәb edir. Xәbәrdән mәqsәd isә qiyamın xәbәrini yaymaq və onun müqәddәs mәqsәdlәrini açıb bәyan etməkdir.

Bir inqilabın qәlәbә çalmasında ikinci hissәnin әһәmiyyәti birinci hissәnin әһәmiyyәtindән һеç dә az deyil. Çünki inqilabın mәqsәdlәri camaat arasında bәyan olunmasa, onda camaat inqilabı һimayә etməyәcәk, bunun nәticәsindә dә inqilab tamamilә unudulacaq, bәlkә düşmәnlәр tәrәfindән inqilabda bәzi tәһrif və dәyişikliklәр dә baş verәcәk. İmam Hüseyn әleyһissәләmın inqilabını araşdırdıqda, bu iki hissә tam şәkildә nәzәрә çarpır. Çünki İmam Hüseyn әleyһissәләmın inqilabında Aşura gününün günortasına qәdәр birinci hissә, yәni qan və şәhadәt hissәsi cüvәlәnirdi. Bunun başında da, İmam Hüseyn әleyһissәләmın özü dururdu. Aşura gününün günortasından sonra isә inqilabın ikinci hissәsi başladı. Buna isә İmam Sәccad әleyһissәләmla xanım Zeynәb (sәlumullahi әleyһa) başçılıq edirdilәр. Onlar İmam Hüseyn әleyһissәләmın və sәhabәlәrinin qanlı şәhadәtini öz kәskin söz və çıxışları ilә camaata çatdırdılar və çirkin Әmәvi hakimiyyәtini rüsvay etdilər.

Әmәvi һökumәtinin Müaviyәnin dövründән başlayaraq Әһli-beytә qarşı zidd tәbliğat yaymasını (xüsusilә dә Şamda) nәzәрә aldıqda, aydın olur ki, әgәр İmam Hüseyn әleyһissәләmın inqilabından sonra İmam Sәccad (әleyһissәләm) və Hәzrәt Zeynәb (sәlamullahi әleyһa) Әmәvi һökumәtini rüsvay etməyә və camaatı oyatmağa mәşğul olmasaydılar, İslam düşmәnlәri və iqtidarın yaltaq qulluqçuları İmam Hüseyn әleyһissәләmın әbәdi və böyük inqilabını tarix sәhifәsindә çirkin bir qiyam kimi qәlәмә verәр və onu olduğunun әksinә qiymәtlәndirәrdilәр. Necә ki, onlardan bәzilәri İmam Hәsән әleyһissәләmın ölümünü o Hәzrәtin ciyәrinin şişmәsi ilә әlaqәlәndirmişlәр. Bir dәstә belә iddia edirdi ki, İmam Hüseyn (әleyһissәләm) xәрçәng xәstәliyindән dünyadan getmişdir. Ancaq Aşura inqilabının tәbliğçilәri әsirlikdә olarkән Yezidin ağılsız düşmәnçiliyi onlara bu firsәti verdi ki, onlar geniş tәbliğat nәticәsindә İmam Hüseyn әleyһissәләmın düşmәnlәrinә onun inqilabını tәһrif etmək və dәyişdirmәk icazәsi vermәsinlәр.

İndi Kərbәlanın azadlıq bәxş edән әsirlәrinin camaatın fikrini oyatmaqda və İmam Hüseyn әleyһissәләmın inqilabını camaata çatdırmaqda göstәrdiklәri fәaliyyәtin yaxşı aydın olması üçün bir az geri qayıtmalı və Müaviyәnin Şamdakı hakimiyyәtinә nәzәр salmalıyıq.

Müaviyәnin Şamdakı hakimiyyәt dövrü

Qeyd etməliyik ki, Şam şәһәri müsәlmanların әlinә keçән gündән Vәlidin oğlu Xalid və Әbu Süfyanın oğlu Müaviyә kimi şәxslәр tәrәfindән idarә olunmuşdu. Buranın әhalisi nә Peyğәmbәр moizәlәri (sөһbәtlәri) eşitmiş, nә onun sәhabәlәrini görmüş, nә dә İslamı һеç olmasa Mәdinәdә yayıldığı kimi tanımışdılar. Düzdür, bu şәһәр alınarkән peyğәmbәrin yüz on üç sәhabәsi burada olmuş və ya sonradan yaşamaq üçün bura köçmüşlәр, ancaq onların tәrcümeyi-hallarına nәzәр yetirdikdә, mәlum olur ki, onların bir neçәsindән başqa qalanları peyğәmbәri çox az görmüş, və

o Həzrətdən bir, ya da bir neçə hədisdən artıq hədis eşitməmişdilər. Bundan da əlavə, onların əksəriyyəti Müaviyənin hakimiyyətindən qabaq Ömər və Osmanın hakimiyyəti dövründə dünyadan getmişdilər. İmam Hüseyin əleyhissəlamın inqilabı baş verən zaman onlardan yalnız on bir nəfəri sağ qalıb Şamda yaşayırdı. Onlar da artıq yetmiş-səksən yaşlarına çatmış və künc-bucaqda qalmağı cəmiyyətə qoşulmaqdan üstün tutmuşdular. Onların cəmiyyət arasında heç bir nüfuzu yox idi. Bunun nəticəsində də onların (Yezid yaşda olan) gənc nəsli həqiqi İslamdan xəbərsiz idi. Bəlkə də onlar elə bilirdilər ki, İslam bu vaxtadək onlara rəhbərlik etmiş xəlifələrin hökuməti kimi bir hökumətdir. Müaviyənin sarayının gözəl görünüşlü olması, iqtidarda olan qüvvələrin camaatın haqqını kəsib böyük saraylar düzəltməsi, keşikçilər təşkil etmək, əyan-əşraf toplamaq və nəhayət müxalif qüvvələri tutub həbs etmək, sürgünə göndərmək və ya öldürmək onlara təbii məsələ kimi gəlirdi. Çünki təxminən yarım əsr qabaq hökumətdə olmuş xəlifələr də bu işləri görürdülər. Orada olanlar da belə fikirləşirdilər ki, Peyğəmbər dövründəki Mədinə şəhəri də bu cür olmuşdur.¹ Bunun nəticəsində də Şam əhalisi Əbu Süfyanın oğlu Müaviyənin rəftarını tam İslam rəftarı kimi qəbul edirdi.

Müaviyə təxminən qırx iki il Dəməşqdə hakimiyyətdə olub. Beş il ikinci xəlifə tərəfindən, on iki il isə üçüncü xəlifə tərəfindən Şamın valisi olmuşdur. Beş ildən az Həzrət Əli əleyhissəlamın dövründə və təxminən altı ay da İmam Həsən əleyhissəlamın zahiri hakimiyyəti dövründə Şamın valisi olub. İyirmi ildən az da İslam hökumətinin xəlifəsi olmuşdur.²

Çirkin təbliğlər

Müaviyə uzunmüddətli hakimiyyəti dövründə Şam əhalisini elə “təربiyələndirmişdi” ki, onlar din barədə az da olsa, xəbərdar deyildilər. Onlar Müaviyənin sözüne can-başla boyun əyib tabe olurdular. Müaviyə bu müddətdə Şam əhalisini təkcə nizami və siyasi cəhətdən öz əmri altına almamış, üstəlik öz dediklərini onlara İslam təlim-təربiyəsi kimi qəbul etdirmək üçün onları, fikri və məzhəbi cəhətdən də kor-koranə yetişdirmişdi. O, özünəməxsus hiyləsi ilə bu sahədə öz istəklərinə nail oldu. Bunlar hamısı nəzəri cəlb edən məsələlərdir. Onun Həzrət Əli (əleyhissəlam) kimi bir şəxsiyyətin (camaatın fikrində) əsl simasını dəyişdirmək üçün işlətdiyi hiylələri, o Həzrəti söyməyi bir bidət kimi cəmiyyətdə yaydığını hamı bilir. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) (İslamın qocaman, pak və doxsan yaşlı mücahidi) Əmmar Yasirin zalımların əli ilə şəhadətə yetişməsi barədə qabaqcadan xəbər verdiyi halda, Əmmar Yasir Siffeyn döyüşündə Həzrət Əli əleyhissəlamın ordusunda şəhid olduqdan sonra Müaviyə adam aldadan hiyləsi ilə Şam ordusu arasında xəbər yaydı ki, Əmmarın qatili Əlidir. Çünki onu döyüş meydanına Əli (əleyhissəlam) göndərmişdir.³

Müaviyənin adamlarının erkək dəvəni dişə dəvədən seçə bilməmələri, Müaviyənin rəhbərliyi ilə həftənin üçüncü günü biabırçı şəkildə cümə namazının qılınması da bir

¹ İmam Hüseyin əleyhissəlamın qiyamı, səh.185.

² Aşura tarixinin araşdırması, səh.47.

³ Ənsabul-əşraf, səh.317.

daha bu mәнamı tәsdiqlәyir. Bunlar o qәdәр aydın mәsәlәlәrdir ki, daha әlavә izahata heç ehtiyac da yoxdur.¹

Bәni-Ümәyyәnin çirkin һökumәti әks tәbliğlәр vә şəxsiqәrәzlәр nәticәsindә Peyğәmbәrin (sәllәllahu әleyhi vә alih) pak ailәsini Şam әhalisinin fikrindә pis, pozğun, bunun müqabilindә isә Bәni-Ümәyyәni Peyğәmbәrin (sәllәllahu әleyhi vә alih) ailәsi kimi qәlәмә verirdi. Belә ki, tarixçilәр yazırlar: «Abbasilәrin qiyamının qәlәbәsindән sonra Әbül Abbas Sәffah hakimiyyәtә gәlәndә, Şam әmirләrindән on nәfәri onun yanına gedib hamılıqla and içәрәk bildirdilәр ki, biz (sonuncu Әmәvi xәlifәsi) Mәrvanın ölüminә qәdәр peyğәmbәrin Bәni-Ümәyyәdән başqa qohumu olduğunu bilmirdik. Nәhayәt siz hakimiyyәtә gәldikdән sonra biz bunu bildik.»²

Buna әsasән, tarix kitablarında yazılmış aшаğıdaki ibarәlәri oxuduqda heç dә tәәccüblәnmәmәliyik:

«Kәrbәla әsirlәri Şama daxil olduqda bir kişi İmam Zeynülәbidin әleyhissәlamın qarşısında durub dedi: «Hәmd olsun o Allaha ki, sizi öldürmәklә camaatı sizin şәrrinizdән qurtardı vә Әmirәl-möminini (Yezidi) sizin üzәrinizdә qalib etdi.»

İmam Sәccad (әleyhissәlam) sakit qalıb gözlәdi. Şamlı kişi bütün ürәyindә olanları dedi. Sonra İmam Sәccad (әleyhissәlam) ondan soruşdu:

— Quran oxumusan?

— Bәli!

— Bu ayәni oxumusanmı? *«De: Mән sizdән bunun (risalәti tәbliğ etmәyim) müqabilindә Әhli-beytimә mәhәbbәtdән başqa bir şey istәmirәм.»*³

— Bәli!

— Bәs bu ayәni necә? *«Qohum-әqrәbanın haqqını ödә.»*

— Bәli!

— Bu ayәni dә oxumusan? *«Ey peyğәmbәrin Әhli-beyti, Allah sizdән çirkinliyi yox etmәk vә sizi tәrtәmiz [pak] etmәk istәyir.»*⁴

— Bәli!

— Ey qoca, bu ayәlәр bizim haqqımızda nazil olmuşdur. Bizik Peyğәmbәrin qohum-әqrәbası, һәр cür çirkinlikdән uzaq olanlar bizik.

Qoca bildi ki, bu әsirlәр barәdә еşitdiklәri doғru deyil. Onlar heç dә xarici deyillәр, әksinә, Peyğәmbәр övladlarıdır. Buna görә dә, dediyindән peşman olub dedi: «İlahi, mән bunlara qarşı ürәyimdә olan kin-küdurәtdән Sәnә pәnah aparıram! Mән Mәhәmmәd (sәllәllahu әleyhi vә alih) vә Ali-Mәhәmmәdin (sәllәllahu әleyhi vә alih) düşmәnlәrinә nifrәt edirәм!»

Әsirlәrin sәfәр sөvqatı

Peyğәmbәр ailәsinin ziddinә yayılmış bu geniş tәbliğatı nәzәрә aldıqda, Kәrbәla әsirlәrinin Şama sәfәrinin mahiyyәti çox yaxşı şәkildә aydın olur. Çünki onlar bu sәfәrdә qırx illik әks tәbliğatı aradan apararaq Әmәvilәр sülalәsinin әsl mahiyyәtini aşkar etdilər. Hәмçinin, Şam camaatının yatmış fikirlәrini oyadıb mәsәlәyә diqqәtlә

¹ Mürucuz-zәhәb, c.3,sәh.31.

² Şәrhi-Nәhcül-bәlağә (İbn Әbil Hәdid), c.7, sәh.159.

³ Şәrhi-Nәhcül-bәlağә (İbn Әbil Hәdid), c.7, sәh.159.

⁴ “Әhzab” surәsi, ayә 33.

başmalarına səbəb oldular. Bu əsirlər barədə qətiyyətlə demək olar ki, onlar Mədinəyə qayıdanda öz borcunu lazımınca yerinə yetirmiş fəth bir ordu rolunu oynayırdılar.

İndi Kərbəla inqilabının təbliğinin göstərdiyi fəaliyyət və risalətin nə dərəcədə böyük olduğunu tam şəkildə başa düşmək üçün iki tarixi nümunəyə işarə edək.

1. İmamət ailəsinin «Hirre» faciəsində qorunması

İmam Hüseyin əleyhissəlamın şəhadətindən sonra İslam ölkəsinin digər şəhərləri ilə həmzə olaraq Peyğəmbərin qohum-əqrəbasının əsas yaşayış yeri olan Mədinə şəhəri də yavaş-yavaş həyəcana gəldi. Mədinənin hakimi öz fikrinə görə belə bir tədbir töküüb gənc xəlifəni (Yezidi) yaxından görmək və onun mərhəmətindən bəhrələnmək üçün şəhərin böyüklərini Şama göndərdi ki, onlar Mədinəyə qayıtdıqdan sonra camaatı Yezidə itaət etməyə cəlb etsinlər. Lakin nə düzgün tərbiyəsi, nə tədbir və uzaq görünliyi olan və nə də İslamın zahirinə əməl edən Yezid Mədinə şəhərinin nümayəndələri qarşısında da şərab içməyə, it oynatmağa və şəriətdən kənar olan işlər görməyə başladı. Nümayəndələr Şamdan qayıdan kimi fəryad çəkib dedilər: «Yezid şərab içən, it oynadan fasiq bir adamdır. Belə bir şəxs müsəlmanların rəhbəri ola bilməz!» Nəhayət şəhərin hər tərəfində qiyam qalxdı və qiyamçılar Mədinə hakimini və Əməvi sülaləsini şəhərdən qovdular. Bu xəbər Şama çatdıqda, Yezid Mədinə camaatını cəzalandırmaq üçün bir ordu toplayıb qoca bir kişi olan Müslim ibn Üqbəni orduya başçı təyin etdi. Müslim Mədinəni mühasirəyə aldı. Bir müddətdən sonra şəhər əhalisi orduya müqavimət göstərə bilməyib təslim oldu. Şam ordusu üç gün Mədinədə kütləvi qırğın törətdi və heç bir çirkinlikdən çəkinmədi. Nə qədər dindar, təqvalı və mömin kişilər qırıldı, nə qədər hörmətsizliklər oldu, nə qədər qadın və qızlar bu vəhşi ordunun təcavüzünə məruz qaldılar.¹ Bu hadisə tarixdə «Hirre» faciəsi adı ilə məşhur oldu.

Lakin bu böyük faciədə İmam Zeynül-abidin (əleyhissəlam) və Bəni-Haşimdən olanların evi hər hansı bir zorrakılıqdan toxunulmaz qalmışdı. Məhz buna görə də, Mədinə şəhəri mühasirədə olan zaman onlarla müsəlman ailəsi o Həzrətin evinə gəlməklə təcavüzdən qorunmuşdu. Təbəri yazır:

Yezid Müslim ibn Üqbəni Mədinəyə göndərəndə, ona dedi: «Əli ibn Hüseyinin (İmam Zeynül-abidin əleyhissəlamın) qiyamçılara heç bir qarışacağı yoxdur. Ona toxunma və onunla yaxşı rəftar et!»²

Şeyx Müfid yazır: «Müslim ibn Üqbə Mədinəyə daxil olduqda İmam Zeynül-abidin əleyhissəlamı yanına dəvət etdi. İmam Zeynül-abidin (əleyhissəlam) gəldikdə, Müslim ona çox hörmət edib yanında əyləşdirdi və dedi: «Əmirəl-möminin (Yezid) mənə tapşırıb ki, sənə yaxşılıq edəm və səni başqalarından fərqləndirəm.» İmam Zeynül-abidin (əleyhissəlam) ona öz təşəkkürünü bildirdi. Sonra Müslim ətrafında olanlara dedi: «Mənim qatırımını onun üçün yəhərləyin.» Sonra isə İmam Zeynül-Abidin əleyhissəlama dedi: «Ailənin yanına qayıt. Bəlkə də, biz onları qorxutduq və

¹ İslamın Əməvilər sülaləsinin sonunadək olan dövrü əhatə edən təhlili tarixi, səh.170.

² Tarixül-üməmi vəl-mülük, c.7, səh.421.

sәni bura gәlmәyinlә zәhmәtә saldıq. Әgәр bizim ixtiyarımızda bir şey olsaydı, sәnә әtә edәrdik. Hәqiqәtәn sәn buna layıqsән.»¹

Dördüncü İmamın һәyatından bәhs edәrkән deyəcәyimiz sәbәblәrә görә şübһә yoxdur ki, Müslimin İmamla yaxşı rәftar etmәsinin әsas sәbәblәrindән biri bu idi ki, İmam Zeynül-abidin (әleyhissәlam) qiyamın әvvәlindән kәnarә çәkildi və qiyamçılarla әlbir olmadı. Ancaq bu da mәlumdur ki, İmam Hüseyn әleyhissәlamın şәhadәti Yezidә baha başa gәlmışdi və һәlә o, törәtdiyi bu böyük cinayәtә görә ümumi camaatın fikir tәzyiqinә mәruz qalmışdı. Buna görә dә, Yezid İmamәt ailәsinә yenidән әziyyәt vermәklә öz adını daha da pislәşdirmәk istәmirди.

2. Әbdülmәlik ibn Mәrvanın Hәccaca әmri

Yәqubi yazır:

«Әbdülmәlik ibn Mәrvan Hicaza vali tәyin etdiyi Hәccaca yazır: «Mәni Әbu Talibin balalarının qanına bulaşdırma. Çünki mән özüm gördüm ki, Әbu Süfyanın ailәsi onlarla mübarizә apardı, axırda özlәri mәhv oldu.»²

Әbdülmәlik ibn Mәrvanın Bәni-Ümәyyәnin siyasәtçi və fәrasәtli³ bir xәlifәsi olduğunu bildiyimiz halda və onun Kәrbәla hadisәsindән beş il sonra hakimiyyәt başına gәldiyini nәzәrә aldıqda, bu etirafın hansı dәyәrә malik olduğunu hiss edirik. Bu әmr göstәrir ki, Әbu Süfyanın ailәsi Әbu Talibin ailәsinә qarşı göstәrdiklәri bu qәdәр tәcavüz və zorakılıqlara baxmayaraq, onlar yenә dә öz çirkin mәqsәdlәrinә nail ola bilmәdilәр. Onlara qalan isә tәkcә üzüqaralıq və lәnәt oldu.

Әmәvilәrin ideoloji tәbliğati

Bәşәriyyәt әlәmindә zalım və mürtәcә һökumәtlәр nә qәdәр güclü olsalar da, yenә onlara dayaq olan ideologiyaya ehtiyac duyurlar. Yәni, onların yaratdıqları ideologiya iqtisadi-siyasi durumlarına arxa olur. Başqa sözlә desәk, zalım һökumәtlәр nizami qüvvәdән әlavә camaatı asanlıqla özlәrinә tabe etmәk üçün güclü ideologiyaya da malik olmalıdırlar. Әgәр xalq sağlam fikirli olub һökumәti qeyri-qanuni һökumәt bilәrsә, һeç vaxt onun hakimiyyәtini qәbul etmәz. Bu baxımdan belә һökumәtlәrin ideologiyaya olan ehtiyacı daha aydın şәkildә bürüzә çıxır. Әlbәttә, ideologiya cәmiyyәtlәrin fәrqli olmasına görә müxtәlif şәkillәrdә ola bilәр. Zalım və İslama zidd olan Bәni-Ümәyyә һökumәtinin dә tәbii ki, belә bir ideologiyaya ehtiyacı var idi. Ölkәdә İslam cәmiyyәti hakim olduğundan onlar da öz cinayәtlәrinin üstünü şәri bәhanәlәrlә ört-basdır etmәyә və xalqın fikrini mәzhәbi tәbliğatla qarışdırmağa mәcbur idilәр. Belә deyildi ki, Bәni-Ümәyyә xalqın һökm və rәyinә qarşı etinasızlıq etsin və özlәrinin cinayәtlәrinә qarşı xalqda oyanan fikirlәrә mәhәl qoymasınlar. Xeyr, onlar camaatın fikrini qәflәtdә saxlamaq üçün insanların hazırkı vəziyyәtini әn yaxşı vəziyyәt bilib bu vəziyyәtin qorunub saxlanmasına görә bir sıra ideoloji tәbliğatlara ehtiyac duyurdular.

¹ Әl-İrşad, sәh.260.

² Tarixi-Yә'qubi, c.3, sәh.49; Biharül-әnvar, c.46, sәh.119; Әl-ixtisas (Şeyx Müfid), sәh. 315.

³ Әl-Fәxri fil-adabis-sultaniyyәti vәd-duvәlil-İslamiyyә (İbn Tәqәqi) sәh.122.

Cəbriyyə məzhəbinə meyl

İnsanların fikrini yayındıraraq onları ram etməyin yollarından biri də insanlar arasında iradə məcburiyyəti əqidəsini yaymaqdır. Ümumiyyətlə, zalım hökumətlər öz cinayətlərinə bəhanə gətirəndə iradə məcburiyyəti əqidəsinə meyilli olurlar. Yəni, hər şeyi Allahın adına yozaraq, “bu Allahın işidir” –deyə öz cinayətlərini boyunlarından atırlar. Onlar “Allah məsləhət bilməsəydi, belə olmazdı və heç Allahın Özü işin bu cür olmasına şərait yaratmazdı” kimi ifadələrdən məharətlə istifadə edirlər. Məcburiyyətə meylliliyin məntiqi budur ki, nə ki var, elə o da olmalıdır və nə də ki, yoxdur, o da olmamalıdır.¹

Bəni-Üməyyə hakimiyyətinin ideoloji dayaqlarından biri iradə məcburiyyəti əqidəsi idi. Onlar camaat arasında cəbriyyə əqidəsini yayıb hər şeyi Allahın işi kimi qələmə verməklə camaatın ehtimal verilən hər hansı bir etirazını dəf etmək istəyirdilər. Əməvilər öz hakimiyyətlərini qoruyub saxlamaq və eləcə də xalqın qiyamının qarşısını almaq üçün Cəbriyyə fırqəsini genişləndirir və onu himayə edirdilər. Bunun müqabilində isə onlar Qədəriyyə məzhəbinin yayılması təhlükəsi ilə üz-üzə gəlirdilər. Bu məzhəb insanı öz əməli qarşısında azad bilir və belə bir məntiq irəli sürür ki, insan hər hansı bir işi görürsə, öz iradəsi və istəyi ilə görür.² Əməllərində azad olduğu üçün də məsuliyyət daşıyır. Çünki hər bir azadlıq məsuliyyət tələb edir.

Bu məzhəb müsəlmanların müxalifətçiliyindən qorxan Əməvilər üçün böyük təhlükə hesab olunurdu. Buna görə də, onlar Qədəriyyə məzhəbinin başçılarını təzyiqlərə məruz qoyur, bu məzhəbin qarşısında duran Cəbriyyə məzhəbini isə himayə edirdilər. Səbəbi də bu idi ki, Cəbriyyə məzhəbi siyasi mübarizə meydanında Əməvilərin məqsədi ilə tam uyğun gəlirdi. Bu məzhəb camaata deyirdi: «Əməvilər və onların əməlləri nə qədər pis və haqdan uzaq olsa da, Allahın təqdiridir və heç cür bunu dəyişmək olmaz. Buna görə də, onlara qarşı müxalifətçiliyin heç bir əhəmiyyəti yoxdur.» Müaviyə öz çirkin əməllərini Allahın təqdiri, qəza-qədri kimi adlandırmaq və bunların dəyişilməsinin heç cür mümkün olmadığını bildirmək üçün zahirdə özünü Cəbriyyə məzhəbinə mənsub edirdi. Bundan əlavə, Müaviyə İslam xəlifəsi olduğu üçün onun elədiyi günahlar onun məqamına heç bir zərər yetirmir və bu günahlar onunla müxalifət etməyə əsas vermirdi.

Aydındır ki, Müaviyə kimi mühüm mənfəətləri güdən bir şəxs onun bu istəklərini ehtiva edən Cəbriyyə məzhəbindən qəflətdə qala bilməzdi. Müaviyə və Əməvilərin digər nümayəndələri yaxşı bilirdilər ki, onların hökuməti müsəlmanlar üçün dözülməzdir. Onlar yaxşı bilirdilər ki, bir sıra müsəlmanların gözündə onlar hiyləgər, yalançı, Peyğəmbər ailəsinin düşməni, günahsız və təqvalı insanların qatili kimi tanınmışlar. Bunu da yaxşı bilirdilər ki, camaatı onların əleyhinə qiyamdan saxlaya bilən yeganə məzhəb varsa, o da Cəbriyyə məzhəbidir. Bu elə bir məzhəbidir ki, camaata deyir: «Allah ilk gündən yazıb ki, bu sülalə hakimiyyətə gəlsin. Buna görə

¹ Həməseyi-Hüseyni, c.1, səh.312-313.

² Fəcrul-İslam (Əhməd Əmin), səh.284.

dә, onların bütün әmәllәri Allahın qәza-qәdәridir.» Bu baxımdan bu cür fikirlәri müsәlmanların zehmindә yaymaq tamamilә Әmәvilәrin xeyrinә idi.¹

Mәstedici әdәbiyyat

Bu fikirlәri tәsdiq etmәkdән ötәri yuxarıda dediyimiz dini bәhanәlәrdән әlavә, şer variantından da istifadə olunurdu. Müaviyә müasirlәri olan şairlәrin fövqәladә nüfuzundan camaatın ümumi fikrindә öz mәqsәdlәrini һәyata keçirmәk üçün istifadə edirdi. Müaviyә vә әlәcә dә ondan sonrakı digәr Әmәvi xәlifәlәri onların һökumәtini tәriflәyib Allahın istәdiyi һökumәt olduғunu bildirән şairlәrin şәrlәrini şәn әhval-ruhiyyә vә son dәрәcә Rizayәtlә dinlәyir vә һәttә onları һeç bir imanlı şәxsin qiyam etmәk fikrinә düşmәмәsi üçün şer demәyә mәcbur edirdilәр. Müaviyәnin adamları belә göstәriş almışdılar ki, Müaviyәnin xüsusi fikirlәrini qәliblәрә salıb avam camaatın arasında asanlıqla yaysınlar. İstәр peyğәmbәrin dilindән rәvayәtlәр söylәmәklә, istәrsә dә şer demәklә.

Xanım Zeynәb İbn Ziyadın sarayında

Aşura hadisәsindән sonra Yezidin adamları yuxarıda dediyimiz variantdan istifadə edәрәk tәbliğә başlayıb Yezidin qәlәbәsini Allahın istәyi kimi qәlәmә verirdilәр.

Übeydullah ibn Ziyad İmam Hüseyn әleyһissәләmin şәhadәtindән sonra camaatı Kufәnin Cami mәscidинә yığıb öz işlәrinә mәzhәbi don geydirdirәрәk dedi: «Hәmd olsun o Allaha ki, һаqqа qәlәbә qazandırdı, Әmirәl-mömininә (Yezidә) vә onun tәrәfdarlarına kömәk etdi vә yalançı oғlu yalançını (İmam Hüseyn әleyһissәләmi) öldürdü.»² Buna cavab olaraq düşmәnin tәbliğ vasitәsindән xәbәrdar olan İmam Zeynül-abidin (әleyһissәләm) vә xanım Zeynәb (sәlamullahi әleyһa) Bәni-Ümәyyәnin bu fikir dayaғını һәdәfә olaraq öz әsaslı vә mәtanәtli sözlәri ilә ona cavab verәрәk Yezid vә onun davamçılarının öz әmәllәri qarşısında mәsuliyyәt daşımalarını bildirdilәр. Bir-birinin ziddinә olan iki tәfәkkür tәrzinin toqquşmasının nümunәlәrindән biri Әhli-beyt qadın vә uşaqlarının Übeydullah ibn Ziyadın sarayına daxil olduғu zaman olmuşdur.

Hәmәn gün ibn Ziyad sarayda ümumi görüş elan etmiş vә әmr etmişdi ki, İmam Hüseyn әleyһissәләmin kәsilmiş başını onun qarşısında qoysunlar. Sonra әsirlәri saraya daxil etdilәр. Xanım Zeynәb (sәlamullahi әleyһa) әn dәyәrsiz paltarlarını geymiş vә onun dövrәsini әhatә etmiş qadınlar vә kәnizlәр arasında namәlum şәkildә içәriyә daxil oldu vә һeç kәsә etina etmәdән bir güncdә әylәşdi. Übeydullahın gözü ona sataşdıqda, soruşdu: «Özünü kәnara çәkmış vә digәr qadınlar onun dövrәsinә toplaşmış bu qadın kimdir?» Xanım Zeynәb (sәlamullahi әleyһa) cavab vermәdi. Übeydullah sualını bir daha tәkrar etdi. Kәnizlәrdән biri dedi: «O, Peyğәmbәр qızı Fatimәnin (sәlamullahi әleyһa) qızı Zeynәbdir.» Übeydullah üzünü Zeynәbә (sәlamullahi әleyһa) tutub dedi: «Hәmd olsun o Allaha ki, sizin ailәnizi rüsvay edib qırdı vә göstәrdi ki, sizin dediyiniz, yalandan başqa bir şey deyil.»

¹ Hüseyn әleyһissәләmin inqilabının araşdırılması, sәh.135-137.

² Lühuf (Seyyid ibn Tavus), sәh.29.

Xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) cavab verdi: «*Həmd olsun o Allaha ki, bizi (bizim ailədən çıxmış) Peyğəmbərin vasitəsilə əzizlədi və çirkinliklərdən uzaq etdi. Fasiqdən başqa heç kəs rüsvay olmaz, pis adamdan başqa heç kəs yalan deməz. Şükürlər olsun ki, pis adam biz deyilik, başqalarıdır. (Yəni, siz və dəstənizdir.)*»¹

İbn Ziyad: “Gördün, Allah ailənizin başına nə gətirdi?”

Xanım Zeynəb: “*Yaxşılıqdan başqa heç bir şey görmədim. Allah onların şəhadətini qabaqcadan müəyyənləşdirmişdi. Onlar da itaət edib öz Axirət mənzillərinə yollandılar. Tezliklə Allah səni və onları (Qiyamət günü) bir-birinizlə üzləşdirəcək, onlar səndən Allaha şikayət edib ədalət tələb edəcəklər. İndi fikirləş, gör o gün kim qalib gələcək? Anan sənin matəmində otursun, ey Mərcanənin oğlu!*”

İbn Ziyad (Xanım Zeynəbin açıq-aşkar və mətanətlə dediyi sözlərdən və onu pozğun nənəsi Mərcanənin adı ilə çağırmasından) bərk qəzəbləndi və pis qərar çıxarmaq istədi. Məclisdə olanlardan biri Əmr ibn Həris adlı bir şəxs dedi ki, ey hökmdar, bu bir qadındır və heç kim qadını sözlərinə görə cəzalandırmaz.

İbn Ziyad yenə xanım Zeynəbə (səlamullahi əleyha) üz tutaraq dedi: “Allah boyunəyməyən qardaşının və qiyamçı ailənizin öldürülməsi ilə qəlbimə şəfa verdi”.

Xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) buyurdu: «*Canıma and olsun, mənim (əzizimi, qardaşımı, ağamı) öldürdün, belimi qırdın və kökümü kəsdin, əgər sən bu işinlə şəfa tapırsansa, onda şəfa tapmısan.*»

Xanım Zeynəbin (səlamullahi əleyha) sözlərinin gözəlliyinin təsirindən qəzəblənən İbn Ziyad qəzəb və rişxəndlə dedi: «Bu da atası kimi sözdüzəldəndir. Canıma and olsun, atan da şair idi və qafiyə ilə (yerli-yerində) söz deyirdi.»

¹ Əl-İrşad, səh.244.

Xanım Zeynәb (sәlamullahi әleyha) buyurdu: Qadının qafiyә ilә nә işi var? (İndi qafiyә vaxtı deyil ki?)¹

İbn Ziyad sübut elәмәk istәyirdi ki, dөyüş meydanında hansı tərəf zahirdә мәğlub olubsa, o da rüsvay olmuşdur. Mәğlub olan tərəf haqq olsaydı, qalib gәlәrdi.

İbn Ziyadın haradan danışdığını çox yaxşı bilән xanım Zeynәb onun fikir dayağını söküb dağıtdı. O, bu sözlәri ilә sübut etdi ki, şәрәf və fәzilәtin ölçüsü və әsası qüdrәtdә yox, hәqiqәt axtarmaq və haqtәlәblikdәdir. Xanım Zeynәb (sәlamullahi әleyha) bildirdi ki, Allah yolunda şәhid olan şәxs rüsvay olmaz. Rüsvay o şәxs olar ki, zülm, haqsızlıq etsin və haqq yolundan çıxsın.

Übeydullah ibn Ziyad belә güman edirdi ki, başı müsibәtlәr çәkmiş, әzizini itirmiş Zeynәb (sәlamullahi әleyha) kiçik bir tәnә ilә tәslim olub göz yaşы tökәcәk, ağlayıb-sıtqıyacaq. Lakin şirürәkli Zeynәb (sәlamullahi әleyha) onun sözlәrini ağızından dөndürüb onun qürurunu sındırdı.

Doğrudan, bәşәriyyәt tarixində hansı bir qadını tapmaq olar ki, onun yeddi (bu barədə tarixçilәr müxtәlif versiyalar irәli sürmüşlәр) qardaşını öldürsünlәр, oğlunu şәhadәtә yetirsinlәр, on qardaşoğlu və әmioğlusunu qılıncdan keçirsinlәр, sonra da özünü bütүн bacıları və qardaşı uşaqları ilә birlikdә әsir alsınlar, belә bir vaxtda o, әsir ola-ola öz haqqını və elәcә dә şәhid olanların haqqını müdafiә etsin? Özü dә elә bir şәhәrdә, elә bir binada ki, atasının hakimiyyәt mәrkәzi olmuş və atası tәqribән hakimiyyәtinin dөrd ilini hәмән binada keçirmişdi. Belә bir vəziyyәtdә və bu cür narahatçılıqlarla nә tәkcә başına gәlәнләrdән narazı deyil, hәтта qәtiyyәtlә bildirir ki, biz öz meylimizә zidd olan heç bir iş görmәmişik. Әgәр bizim kişilәrimiz şәhadәtә yetişiblәrsә, elә gәlişlәрindән mәqsәdlәri dә bu olmuşdur. Әgәр bundan başqa bir iş olsaydı, onda narahat olmağa dәyәrdi. (Yәni, biz öz istәyimizә çatmışıq.) İndi ki onlar Allah qarşısındakı öz vəzifәlәrini çox yüksәk sәviyyәdә yerinә yetirib şәhadәt zirvәsinә nail olublar, biz bu işin müqabilində Allah qarşısında şükürdән başqa hansı layiqli bir iş görә bilәrik?²

Xanım Zeynәbin (sәlamullahi әleyha) Kufәdә buyurduğı xütbә

Bura Kufәdir. Kufәnin Dәмәşqlә çox fәrqi var. Kufә hәмән şәhәrdir ki, iyirmi il bundan qabaq (Aşura hadisәsindән qabaq) Hәzrәt Әli әleyhissәlamın hөkümәt mәrkәzi olmuşdur. Bu şәhәр şialәrin mәrkәzi idi. Bir hissәsi iraqılılardan ibarәt olan şәhәrin әhalisi әdalәtli İslam hөkümәti qurulmasını, zalımların әlindән azad olmalarını istәyән Әhli-beyt tәрәfdarıdır. Ancaq onlar bu cür nemәtә çatmağa hәlә hazır deyildilәр. Bunlar hәм maddi һәyat, mal-dөvlәt və vəzifә, hәм dә zalımların әlindән azad olmaq istәyirdilәр. Ancaq әgәр bunlara azacıq tәzyiq olunsa, yaxud mal-dөvlәtlәrini tәhlükәdә görsәlәр, bütүн arzularından və mәqsәdlәrindән әl çәkәrlәр. Bunlar ikiüzlü adamlardırlar. Bir növ daxili ziddiyyәtә malik olan şәxslәrdirlәр. Bir tәрәfdән böyük һәvәslә Peyğәmbәр balasını öz şәhәrlәrinә dәvәt edir, digәр tәрәfdән dә tәzyiqlәrә mәruz qaldıqları üçün nә tәkcә öz vәdlәrini (dәvәtlәrini) unudur, üstәlik Peyğәmbәр balasının qәtlinә dә hazırlaşırlar. Demәli, bunları ayılmaq lazımdır.

¹ Lühuf, sәh.68.

² Aşura tarixini araşdırılması, sәh.203.

Onlara səhvlərini anlatmaq lazımdır. Onlara demək lazımdır ki, Hüseyin ibn Əli əleyhissəlamı öldürməklə böyük bir cinayətə yol vermişlər.

Onları oymatmaq vəzifəsi bütün qadınlardan çox xanım Zeynəbin (səlamullahi əleyha) boynuna düşürdü. Çünki yaşı otuzu keçmiş bütün Kufə qadınları iyirmi il bundan qabaq (bu hadisədən qabaq) Həzrət Əli əleyhissəlamın hakimiyyəti dövründə Zeynəbi (səlamullahi əleyha) bu şəhərdə görmüş, onun Həzrət Əli (əleyhissəlam) yanındakı və eləcə də, onun öz ataları və ərləri (yəni həməm qadınların ataları-ərləri) yanındakı hörmətini öz gözləri ilə müşahidə etmişdilər. Onlar Zeynəbi (səlamullahi əleyha) çox yaxşı tanıyırdılar. İndi xanım Zeynəbin (səlamullahi əleyha) digər əsirlər arasında acınacaqlı şəkildə əsir düşməsi, ötən xatirələri fikirlərdə oyadırdı. Zeynəb (səlamullahi əleyha) bu fürsətdən istifadə edib söhbətə başladı. Səs camaata tanış gəldi. Elə bil Əli (əleyhissəlam) söhbət edirdi. Elə bil boğaz Əli əleyhissəlamın boğazı, səs Əli əleyhissəlamın səsi idi. Doğrudan da, danışan Əli (əleyhissəlam) idi, yoxsa Əli əleyhissəlamın qızı? Bəli, danışan Zeynəbi-Kübra (səlamullahi əleyha) idi.

İbn Təyfur adı ilə tanınmış Əhməd ibn Əbu Tahir (204-280 h.q) qədim tarixi qaynaqlardan biri sayılan, İslam və ərəb qadınlarının bəlağətli çıxışları toplanmış «Bəlağatun-nisa» kitabında yazır:

«Xədim Əsədi deyir: «Hüseyin ibn Əli əleyhissəlamın şəhadətə yetişdiyi hicrətin altıncı birinci ili Kufə şəhərinə getdim. Gördüm ki, Kufənin qadınları yaxalarını cırıb ağlayırlar. Əli ibn Hüseyin əleyhissəlamı (İmam Səccadı) da orada gördüm. Xəstəliyi onu lap əldən salmışdı. Əli ibn Hüseyin (əleyhissəlam) başını qaldırır buyurdu: *“Ey Kufə əhli! Bizim məzlumiyyət və müsibətimizə ağlayırsınız? Məgər bizi öldürənlər elə siz deyildiniz?”* Bu zaman xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) əli ilə camaata işarə edib onların sakit olmasını istədi. Onun işarəsi ilə nəfəslər sinələrdə boğuldu. Dəvələrin zıncırovlarının səsi kəsildi. Bundan sonra xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) söhbətə başladı. Mən ondan hayalı, ondan fəsahtli söhbət edən qadın görməmişdim. Elə bil Əli əleyhissəlamın dilindən danışdı. Zeynəbin (səlamullahi əleyha) söhbəti belə idi: *«Ey Kufə camaatı! Ey hiyləgər və xain insanlar! Sizi görüm heç vaxt gözünüzdən yaş əskilməsin! Siz o qadına bənzəyirsiniz ki, bütün əlindəkiləri əyirir, sonra da bütün əyirdiklərini söküb-tökür. Sizin nə əhdinizin bir dəyəri var, nə də andınızın bir etibar! Sizin öyünmək, kənzilər kimi yaltaqlanmaq, boş-boşuna danışmaqdan başqa nəyiniz var? Siz peyinlikdə bitmiş bitkilərə və qəbirə vurulmuş zinət əşyalarına bənzəyirsiniz. Axirətiniz üçün nə pis tədarük hazırladınız –Allah qəzəbi və Cəhənnəm əzabı! Ağlayırsınız? Bəli, ağlayın, Allaha and olsun ki, siz ağlamağa layiqsiniz. Çox ağlayın, az gülün! Bu cür alçaqlıq qazandığınız halda nəyə görə də ağlamayasınız? Elə bir alçaqlıq ki, onu heç bir su ilə yumaq olmaz. Peyğəmbər balasını və Cənnət cavanlarının ağasını öldürməkdən böyük nə alçaqlıq ola bilər? Elə bir şəxs ki, sizin yolunuzun çırağı, dar gününüzün köməkçisi idi. Ölün! Xəcalətli başlarınızı aşağı salın! Keçmişinizi bütünlüklə bir dəfəyə itirdiniz, gələcəyiniz üçün də heç nə qazanmadınız. Bundan sonra gərək alçaqlıq içərisində yaşayasınız. Çünki Allahın qəzəbinə düşər oldunuz. Elə bir iş gördünüz ki, az qaldı göy yerə tökülsün, yer yarılsın və dağlar parça-parça olsun.*

Bilirsiniz nə qan tökdünüz? Açıq-açıqına küçə-bazara çıxardığınız bu qız-gəlinlərin kim olduğunu heç bilirsiniz? Peyğəmbərin ciyərini parçaladığınızı

anlayırsınızmı? Nə pis və axmaq iş tutdunuz! Elə pis iş gördünüz ki, onun pisliyi bütün dünyanı doldurub. Göydən qan damcılarının dammasına təəccüb edirsiniz?! Ancaq bunu bilin ki, Qiyamət əzabının rüsvayçılığı daha da acınacaqlı olacaq. Əgər Allah gördüyünüz günaha görə indi sizi cəzalandırmırsa, bundan sevinməyin. Allah günahın cəzasını elə o saat vermir. Ancaq məzlumların da qanını cəzasız qoymur. Allah hər şeyin hesabını çəkəcək.»

Od tutub yanan qəlbədən gələn və Allaha olan imandan qüvvə alan bu gözəl ifadəli sözlər hamını dəyişdirdi. Dinləyicilər peşimançılıq əlaməti olaraq barmaqlarını dişləri ilə sıxır və təəssüflənirdilər. (Ancaq necə deyərlər: «Sonrakı peşimançılıq fayda verməz.») Belə qəmli və ibrət dərəsi olan bir səhnədə Bəni-Cüfi qəbiləsindən olan, saqqalı göz yaşından islanan bir kişi bu məzmununda belə bir şer dedi: «*Bu sülalənin oğulları ən yaxşı oğullardır. Bu sülalənin oğullarının adına heç vaxt alçaqlıq ləkəsi yapışmamışdır.*»¹

Xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) Yezidin sarayında

Yezid əmr etdi ki, əsirləri şəhidlərin kəsilmiş başları ilə birlikdə Şama göndərsinlər. Əsirlər karvanı Şama tərəf hərəkət etdi. İbn Ziyadın adamları çox bədxasiyyətli idilər. Şam şəhərinin saray adamları (Yezid və onun adamları) böyük fəth və qələbə hesab olan bu karvanın yetişməsi üçün dəqiqələri sayırdı. Tarixçilərin dediyinə görə əsirlər karvanı minlərlə tamaşaçının gözü qarşısında şəhərə (Şama) daxil oldu. Həmin gün Şam şəhəri sevinc və fərəh içində idi və camaat Yezidin qələbəsini bayram edirdi. Əsirlər karvanı camaatın arası ilə küçələri bir-bir arxada qoyaraq Yezidin böyük hökumət sarayına yetişdi.

Saraydakılar xüsusi yerlərdə oturmuş, Yezid taxtın üzərində qürur və təkəbbürlə əsirləri görmək intizarında idi. Übeydullah ibn Ziyadın məclisindən fərqli olaraq Yezidin məclisinə hər adam gələ bilmirdi. Ancaq ölkə böyükləri, qəbilə başçıları və bəzi xarici ölkələrin nümayəndələri iştirak edirdilər. Buna görə də, bu məclis çox əhəmiyyətli bir məclis hesab olunurdu.

Əsirlər saraya daxil olub onlar üçün nəzərdə tutulmuş yerdə dayandılar. Yezidin gözü Peyğəmbər ailəsindən olan əsirlərə sataşdıqda, onları öz qarşısında ayaq üstə durmuş görüb əmr etdi ki, İmam Hüseyn əleyhissəlamın başını bir ləyənə qoysunlar. Sonra o, əlində olan çubuqla İmam Hüseyn əleyhissəlamın dişlərinə vura-vura Abdullah ibn Zəbəri Səhminin kafir olduğu zaman yazdığı cahillik kin-küdurətini xatırladan şerini oxuyaraq deyirdi: «Kaş indi mənim Bədr döyüşündə vuruşub Xəzrəc qəbiləsinin əzabını çəkməli olmuş əcdadım burada olub sevinərək deyəydilər ki, Yezid çox sağ ol! Əli (əleyhissəlam) övladlarına Bədr gününün acısını dadızdırdın və intiqamımızı onlardan aldın...»²

Xanım Zeynəbin (səlamullahi əleyha) fəryadı

Əgər məclis bununla (yuxarıda dediklərimizlə) başa çatsaydı, Yezid qalib hesab olunardı, yaxud göstərişi ilə görülən işlər bir o qədər də pis nəticələnəməzdi. Ancaq

¹ Bəlağatun-nisa, səh.24.

² Bəlağatun-nisa, səh.20.

xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) işin bu cür qurtarmasına imkan vermədi və Yezid üçün fərəh hesab olunan şadlığı onun üçün zəhərdən də acı etdi. Oradakılara göstərdi ki, onların qarşısında ayaq üstə duran adamlar o Peyğəmbərin qızlarıdır ki, indi Yezid həmən Peyğəmbərin adı ilə hökumət başına gəlmişdir. Xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) son dərəcə mətanət, şücaət və vüqarla sözə başlayıb Yezidə xitab edərək belə buyurdu: «Allah və Onun Peyğəmbəri doğru buyurmuşlar ki, pis əməl sahiblərinin aqibəti budur ki, Allahın ayətlərini yalan sayıb onlara rişxənd edərlər.

*Yezid, belə fikirləşirsən ki, yeri-göyü bizə daraltmaqla, bizi əsirlər kimi bu şəhərdən o şəhərə aparmaqla bizi rüsvay edib özünü hörmətləndirdin? Elə bilirsən ki, bu işinlə yüksək məqama nail olub ona-buna təkəbbürlük edirsən? Qüdrətin hazır olub hakimiyyətini səliqə-sahmında gördükdə, sevincindən dərinə sığışmırsan. Bilmirsən ki, sənə verilən bu fürsət ondan ötrüdür ki, əsl həqiqətini, iç üzünü camaata açıb göstərsən? Məgər Allahın «**Küfr edənlər onlara verdiyimiz möhlətə heç də özləri üçün xeyirli sanmasınlar! Bizim onlara verdiyimiz möhlət ancaq günahlarını daha da artırmaları üçündür. Onlar zəliledici bir əzab görəcəklər**» deyə buyurduğunu unutmusan?*

Ey azad edilmişlərin oğlu!¹ Heç bu ədalətdirmi ki, sənənin qadın, qız və kənzlərin pərdə arxasında otursun, ancaq sən Peyğəmbərin qızlarını əsir edəsən, onların hörmət pərdəsini parçalayasan, onların səslərini boğazlarında boğasan və yad (naməhrəm) kişilər onları dəvələrlə o şəhərdən bu şəhərə dolandırsınlar? Heç ədalətdəndirmi ki, kimsə onlara yer verməsin, kimsə onları qorumasın və öz kişilərindən heç biri onların yanında olmasın?

Axı ürəyi bizim hirs və qəzəbimizdən dolu olan bir şəxsdən bundan artıq nə gözləmək olar? Deyirsən ki, kaş Bədr döyüşündə ölən əcdadın indi burada olaydı və bunu deyərək Peyğəmbər balasının dişlərinə vurursan? Nə üçün də etməyəsən? Sən yer üzünün ulduzları olan Peyğəmbər balalarının və Əbdülmüttəlib ailəsinin qanını tökməklə iki nəsil arasında olan düşmənçiliyi yenidən bərpa etdin. Sevinmə! Tezliklə Allah dərgahında hazır olacaqsan. Həmən gün arzulayacaqsan ki, kaş kor, lal olaydın və bu günü görməyəydin, kaş «indi əcdadım bu məclisdə olsaydı, sevinclərindən dərilərinə sığmazdılar» deməyəydin. İlahi, bizə zülm edən şəxsdən Özün haqq və intiqamımızı al!

*And olsun Allaha, Peyğəmbər, onun Əhli-beyti və ciyərparaları Allahın lütf-mərhəmətində qərar tapacaqları gün (Qiyamət günü) Sən Allah qarşısında öz ətinidərinə didib-dağıdacaqsan. Allah Öz vədəsinə əməl edəcəyi gün künc-bucaqda qalmış bu məzlumları bir yerə yığacaq. Allah Özünü buyurur ki, «**Allah yolunda öldürülənləri [şəhid olanları] heç də ölü zənn etmə! Xeyr, onlar öz Rəbbinin yanında diri olub ruzi [Cənnət ruzisi] yeyirlər.**» Ancaq səni nahaqdan müsəlmanların boynunda otuzduran şəxs (Müaviyə) ədalət, Allah məhkəməsi, Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və*

¹ İslam Peyğəmbəri Məkkəni fəth etdikdən sonra Qüreyşin başçıları, onların da başında Yezidin babası Əbu Süfyan olmaqla öz keçmişlərindən peşiman olub qorxurdular ki, Peyğəmbər onları cəzalandıracaq. Ancaq Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) onlara buyurdu: «Gedin, siz azad olmuşsunuz!» Xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) yuxarıdakı ifadə ilə öz babası Peyğəmbərin Yezidin babası Əbu Süfyanı əfv etməsinə işarə edir.

alih) və sənin öz əl-ayağın sən cinayətlərinə şəhadət verəcəyi gün biləcəkdir ki, sizlərdən hansınız daha bədbəxtsiniz.

Yezid, ey Allahın düşməni və Allah düşməninin oğlu! And olsun Allaha, sən mənim gözümdə elə dəyərlidirsən ki, mən səni danlayam, (yəni sən heç danlanmağa da ləyaqətin yoxdur) sən heç təhqir olunmağa da ləyaqətin yoxdur. Ancaq nə edim, yaş gözlərimdə həlqələnib, ah-nalə sinəmdə fəqan edir. Hüseyn (əleyhissəlam) öldürüldükdən sonra, Şeytan ordusu Peyğəmbər ailəsinin hörmətini qırmaqla müsəlmanların beytül-malından mükafat almaq üçün bizi Kufədən ağılsızlar məmləkətinə gətirdikdən sonra, bu cəlladların əli bizim qanıma sirab olduqdan sonra, ac qurdlar pak cənazələrin üstündə at çapdıqdan sonra səni danlamaq, tənə etmək hansı dərdə məlhəm olar? Əgər bizi öldürüb əsir etməklə xeyir qazandığını güman edirsənsə, tezliklə başa düşəcəksən ki, qazandığın ziyandan başqa bir şey deyil. Qiyamət günü gördüyün işin nəticəsindən başqa heç nə qazanmayacaqsan. O gün sən ibn Ziyadın öz köməyinə çağıracaq, ibn Ziyad da səndən kömək istəyəcək. Sən və sən yolunu gedənlər həmişə gün Allahın ədalət məhkəməsində yığılacaq, onda biləcəksən ki, Müaviyənin sən Axirət səfərin üçün hazırladığı ən yaxşı tədarük Peyğəmbər balalarını öldürməyin olub. And olsun Allaha ki, mən Allahdan başqa heç kimdən qorxmur və Ondən başqa heç kəsə şikayət etməm! Hər nə istəyirsən, elə! Hər nə hiylən var, istifadə et! Hər nə düşmənçiliyin var, göstər! Allaha and olsun, sən adına yapışan bu ləkə heç vaxt silinməyəcək. Allaha şükürlər olsun ki, Cənnət gənclərinin ağasının (İmam Hüseynin) aqibətini səadətə nəticələndirdi və Behiştə onlara vacib etdi. Allahdan istəyirəm ki, onların məqamını daha da ucaltsın və Öz rəhmətini onlara daha çox şamil etsin. Allah bacarıqlı himayədar və yaxşı köməkçidir.»¹

Dağlanmış ciyərdən, təqvalı qəlbədən qüvvət alan bu çıxışın necə nəticə verməsi məlumdur. Ən daşürəkli insan belə iman və təqva ilə üzləşdikdə, öz zəifliyini və rəqibin güclüliyini görür, bir neçə anlığa da olsa, bir qərar çıxarmaqdan aciz olur. Bütün saray ölüm sükutuna qər qalmışdı. Yezid məclisdəkilərin simasında narazılıq əlaməti müşahidə edib dedi: «Allah öldürsün Mərcanənin oğlunu – (ibn Ziyad) – mən Hüseyn əleyhissələmin öldürülməsinə razı deyildim...»¹

Dördüncü İmamın təbliği mübarizələri

Zillət və alçaqlıqdan qurtarmaq, izzət, şərəf və azadlıq qazanmaq, həqiqi təhriflər, zülm və haqsızlara qarşı cəmiyyətdə əsaslı inqilab əmələ gətirmək üçün camaatı oyatmaq və ziyalılıdırmaqdan başqa yol yoxdur. Deməli, camaatın məsuliyyət hiss etməsi üçün onları oyatmaq lazımdır. Bundan sonra inqilab öz-özünə yaranacaq.

Bu İmam Hüseyn əleyhissələmin hərəkətinin bir hissəsi idi. Birinci mərhələni özü və dostları şəhadətə çatmaqla yerinə yetirdilər. Ancaq inqilabın ikinci mərhələsi, yəni, Kərbəla inqilabını camaata çatdırmaq isə İmam Səccad (əleyhissəlam) və xanım Zeynəbin (səlamullahi əleyha) öhdəsində idi. Təkcə bu cür mübarizə ilə Bəni-Üməyyənin otuz neçə illik tör-töküntülərini aradan aparmaq, Bəni-Üməyyəyə qarşı

¹ Bəlağatun-nisa, səh.12-23.

¹ İmam Hüseyn əleyhissələmin inqilabı, səh.187-189.

camaatı inqilaba çəkib Yezidin və Əməvilərin sarayını birdəfəlik yerindən tərpədirib sökübdəyitmaq olardı.

Əhli-beytin məzlumiyyətini ehtiva edən və Aşura gününün günortasından başlayan mübarizənin ikinci mərhələsi Həzrət Əli (əleyhissəlam) qızı xanım Zeynəbin (səlamullahi əleyha) Kufə bazarında, ondan sonra isə elə həməən şəhərdə İmam Zeynül-abidin əleyhissəlamın kiçik və sadə, lakin çox şüurlu və təsirli çıxışları ilə davam etdi.

Böyük əksəriyyəti əsirlərə tamaşa etməyə gəlmiş camaata İmam Səccad (əleyhissəlam) sakit olmalarını bildirdi. Hamı sakitləşdi. İmam Allaha həmd-səna etdikdən sonra buyurdu: «Camaat, məni tanıyan tanıyır, tanımayan isə indi özümü tanıtdıraram. Mən Əbu Talibin oğlu Əlinin oğlu Hüseyn oğlu Əliyəm. Mən hörmətini sındırdığınız, mal-dövlətini qarət etdiyiniz və qohum-əqrəbasını əsir aldığınız şəxsin oğluyam. Mən Fərat çayı kənarında başı kəsilmiş adamın oğluyam. Halbuki, o nə bir kimsəyə zülm etmiş, nə də kimə qarşısa hiylə işlətməmişdi. Mən başı arxadan kəsilən şəxsin oğluyam. Bu mənim üçün böyük bir şərəfdir. Camaat, siz atama məktub yazmadınız mı? Onunla beyət etmədiniz mi? Onunla əhd-peyman bağladıqdan sonra onunla vuruşmağa başlamadınız mı? Nə pis iş, nə pis düşüncə və hərəkətdir!

Əgər Allahın Peyğəmbəri sizə desə ki, siz mənim övladlarımı öldürdünüz, mənim hörmətimi qırdınız, siz mənim ümmətimdən deyilsiniz, onda nə üzlə ona baxarsınız?»

Bu qısa və ürəktitrədicə sözlər o vahiməli və sıxıcı mühitdə tufan qaldırır Kufə camaatının ruhunda elə təsir bağışladı ki, dərhal hər tərəfdən şivən səsi ucaldı. Camaat bir-birinə deyirdi: “Bilmirsiniz, bədbəxt oldunuz!” Əli ibn Hüseyn (əleyhissəlam) (İmam Səccad) buyurdu: «Mənim nəsihətimi qəbul edən və dediklərimi Allaha və Peyğəmbərinə xatir qulaqlarında sırğa edən şəxsi Allah bağışlasın. Bizim davranışımız Peyğəmbərin davranışı kimi olmalıdır. Çünki onun davranışı ən gözəl davranışdır.» Hamı dedi: “Ey Peyğəmbər balası! Biz sənə qulaq asır, sənə itaət edib sənə vəfadarıq. Səndən ayrılmaq, kiminlə desən vuruşar, kiminlə desən sülh edərək. Yezidi tutarıq. Biz zülmkarların sənə qarşı hərəkətinə nifrət edirik.” İmam Səccad (əleyhissəlam) buyurdu: «Heyhat, (əsla) ey hiyləgərlər! Ey şəhvətlərinin (nəflərinin) əsiri olanlar! Əcdadım ilə etdiyiniz rəftarı mənimlə də etmək istəyirsiniz? Yox, Allaha and olsun, hələ vurduğunuz yaradan qan axır, sinəm atam və qardaşlarımın ölümündən yaralıdır. Bu qəm-qüssənin acısı adamı boğur. Mənim qüssəm təsəlli tapmazdır. Sizdən istəyirəm ki, nə bizdən, nə də bizim əleyhimizə olasınız.»¹

İmam Səccad əleyhissəlamın ibn Ziyadla söhbəti

Ötən səhifələrdə qeyd etdik ki, Bəni-Üməyyə hökuməti Cəbriyyə məzhəbindən istifadə edir və öz günahlarını Allahın iradəsi ilə əsaslandırır dılar. Bu yolla da camaatın fikrini azdırır dılar. İmam Səccad (əleyhissəlam) və xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) düşmənin bu hiyləsindən xəbərdar olduqları üçün ona qarşı ciddi mübarizə aparır dılar. Bu mübarizənin bariz nümunələrindən biri İmam Səccad əleyhissəlamın Kufədə ibn Ziyadla söhbətidir. Əhli-beyt əsirlərini ibn Ziyadın

¹ Lühuf, səh.66.

sarayındakı ümumi məclisə gətirdikdən və xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) ilə ibn Ziyad arasında kəskin söz-söhbət getdikdən sonra ibn Ziyadın gözü İmam Səccad əleyhissələmə sataşdı və dedi: “Bu kimdir?” Məclisdəkilərdən bəziləri dedilər: “Əli ibn Hüseynidir.” İbn Ziyad: “Məgər Allah Əli ibn Hüseyni öldürmədi?”

İmam Səccad (əleyhissələmə): “Mənim qardaşım var idi, camaat ona da Əli İbn Hüseyn deyirdi. Siz onu öldürdünüz.”

İbn Ziyad: “Yox, onu Allah öldürdü.”

İmam Səccad (əleyhissələmə): *«Allah [əcəli çatan kimsələrin] canlarını [ruhlarını] onlar öldüyü zaman, ölməyənlərin [hələ əcəli çatmayanların] canlarını isə yuxuda alar. [Çünki yuxu da ölüm kimi bir şeydir, yuxu zamanı ruhun bədənlə əlaqəsi kəsilir.]»*

İbn Ziyad: “Nə cürətlə belə cavab verirsən? Aparın onun boynunu vurun.”

Bu zaman İmamət əmanətinin (İmam Səccadın) qoruyucusu xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) buyurdu: *«Ey Ziyadın oğlu! Bizim kişilərimizdən birini də sağ qoymadın, əgər onu öldürmək istəyirsənsə, məni də onunla birlikdə öldür!»*

İmam Səccad (əleyhissələmə) buyurdu: *«Bibi, sakit ol, qoy onunla mən söhbət edim.»* İmam sonra buyurdu: *«Ey Ziyadın oğlu! Məni öldürməklə hədələyirsən? Bilmirsən ki, ölüm bizim üçün adi bir iş, şəhadət bizim üçün şərəfdir?»²*

İmam Səccad əleyhissələmin Şamda buyurduğu xütbə

Bundan öncə də qeyd etdik ki, Əhli-beyt əsirlərinin Şama səfəri İmam Hüseyn əleyhissələmin inqilabının xəbərini yaymaqda və Yezidin çirkin və nankor hakimiyyətinin əsl mahiyyətini tanıtdırmaqda böyük rol oynadı. Onlar əsirlək libası ilə eynilə İmam Hüseyn əleyhissələmin şəhadət libası ilə apardığı müqəddəs cihadı yerinə yetirdilər. Əsirlərin Şamda saxlanması, Müaviyənin qırx illik təbliğləri nəticəsində, İslam və Peyğəmbər ailəsi haqqında düzgün məlumat olmayan Şam camaatına İslam və Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) barəsində düzgün məlumat verilməsi üçün yaxşı fürsət yaratdı. Buna görə də, əsirlər yeri gələnkimi bu barədə hərəkət edirdilər. Şamda olan günlərin birində İmam Səccad əleyhissələmin buyurduğu xütbə bu arada çox əsaslı rol oynadı və Yezidi bütün camaat arasında rüsvay etdi.

Mərhum Əllamə Məclisi «Mənaqib» kitabının müəllifinə və başqa yazıçılara istinad edərək yazır: «Rəvayət edirlər ki, bir gün Yezid məclis təşkil edib vaizə dedi ki, Hüseyn (əleyhissələmə) və Əli əleyhissələmin pisləklərinə dair söhbət etsin. Vaiz minbərə qalxıb Allaha həmd-səna etdikdən sonra Əli (əleyhissələmə) və İmam Hüseyn əleyhissələməni pisləməyə başladı, sonra da Müaviyə və Yezidi kifayət qədər təriflədi. İmam Səccad (əleyhissələmə) camaatın arasından uca səslə qışqırdı: *«Vay sənin halına, ey vaiz! Camaatın razılığını Allahın qəzəbi ilə dəyişdin və Cəhənnəmdə özünə yer hazırladın!»* Sonra İmam Səccad (əleyhissələmə) əlavə edib buyurdu: *«Yezid, icazə verirsən bu çubuqların (minbərin) üstünə çıxım və Allahın Rizayəti olan və camaata əcr-savab verəcək bir neçə kəlmə söz deyim?»* Yezid icazə vermədi. Camaat dedi:

¹ “Zumər” surəsi, ayə 42.

² Lühuf, səh.68.

“Əmir, icazə ver minbərə çıxсын, bəlkə ondan bir söz eşitdik. (Görək nə deyir?)” Yezid dedi: “Əgər o, bu minbərə çıxsa, məni və Əbu Süfyanın ailəsini rüsvay etməyincə aşağı enməyəcək.”

Bir nəfər dedi: “Əmir, məgər bu (gənc əsir) nə bilir və nə edə bilər?” Yezid dedi: “O, elə bir ailədən ki, onlar elmi uşaqlıqda südlə birgə əmmiş və elm onların qanına qatılmışdır.”

Camaat o qədər təkid etdi ki, Yezid nəhayət icazə verdi. İmam Səccad (əleyhissəlam) minbərə qalxıb əvvəl Allaha həmd-səna etdi, sonra isə elə bir xütbə buyurdu ki, gözlərdən yaş axmağa, ürəklər titrəməyə başladı.

İmam Səccad (əleyhissəlam) buyurdu: «Camaat, Allah bizə (Peyğəmbər ailəsinə) altı üstünlük vermiş və yeddi fəzilətə görə bizi başqalarından üstün tutmuşdur.

Bizim altı üstünlüyümüz budur ki, Allah bizə elm, helm, səxavət, fəsaht, şücaət vermiş və müminlərin qəlbində bizə qarşı məhəbbət hissi oyatmışdır. Yeddi fəzilətimiz isə odur ki, Allahın seçilmiş peyğəmbəri, doğru danışan (Əli ibn Əbu Talib (əleyhissəlam)), Cəfər Təyyar, Allahın və Allah peyğəmbərinin şiri (Həmzə), bu ümmətin iki böyük rəhbəri-Həsən (əleyhissəlam) və Hüseyin (əleyhissəlam) və Fatiməyi-Zəhra (səlamullahi əleyha) (ya da Həzrət Məhdi (əleyhissəlam))¹ bizdəndir.

Camaat, kim ki məni tanıyır, heç, kim də tanımırsa, indi özümü ona tanıtıram. Mən Məkkə və Minanın oğluyam. Mən Zəməm və Səfanın oğluyam. Mən Həcərül-əsvədi (Məkkədəki qara daşı) öz əbası arasında qaldırıb yerinə qoyan şəxsin oğluyam.² Mən ehram bağlayıb təvaf və səy edən şəxsin oğluyam. Mən insanların ən yaxşısının (Peyğəmbərin) oğluyam. Mən (merac gecəsi) Məscidül-həramdan Məscidül-əqsaya aparılan şəxsin oğluyam. Mən (merac zamanı yeddinci göydəki) Sidrətül-müntəhaya çatan şəxsin oğluyam. Mən merac zamanı Allaha yaxın olduğundan onunla Allah arasında iki kamandan da az məsafə qalan şəxsin oğluyam. Mən asiman mələkləri ilə namaz qılan şəxsin oğluyam! Mən böyük Allahın ona vəhy etdiyi şəxsin oğluyam. Mən Məhəmməd Mustafanın (səlləllahu əleyhi və alih) oğluyam. Mən Əliyi-Murtəza əleyhissəlamın oğluyam. Mən müşriklərə «La ilahə illəllah» deyənə qədər (müsləman olanadək) vuruşan şəxsin oğluyam. Mən Allah Peyğəmbərinin hüzurunda iki qılnc və iki nizə ilə³ vuruşan şəxsin oğluyam. Mən iki dəfə hicrət edən,⁴ Peyğəmbərlə iki dəfə beyət edən, Hüneyin döyüşündə

¹ Yeddinci fəzilət barəsində tarixçilər arasında fikir müxtəlifliyi var.

² Bu ifadə ilə imam Səccad (əleyhissəlam) be'sətdən beş il qabaq Kə'bənin uçulub tökülməsi nəticəsində oradakı qara daşın yenidən ora qoyulması uğrunda gedən qəbilələr mübarizəsinə işarə edir. Bu böyük şərəfi hər qəbilə özünə məxsus etmək istəyirdi. Lakin nəticədə hamının razılığı ilə Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) (hələ Peyğəmbər olmadan beş il qabaq) bir əbanı yerə salmış və dörd qəbilənin hərəsindən bir nümayəndə əbanın dörd tərəfindən yapışmış. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) öz mübarək əli ilə qara daşı yerinə qoymuşdu.

³ Ola bilsin bu, aşağıdakı hadisəyə işarədir: Ühd döyüşündə Əli əleyhissəlamın qılncı sındı və Allah tərəfindən ona «Zülfüqar» qılncı göndərildi. Başqa bir ehtimal da budur ki, Əli (əleyhissəlam) iki qılnc ilə vuruşardı. (nizənin iki olmasına istinad edərək.)

⁴ Həzrət Əli əleyhissəlamın iki dəfə hicrət etməsində aşağıdakı versiyalar irəli sürülmüşdür:

a) Məkkədən Mədinəyə və sonra Peyğəmbərin son vaxtlarında o Həzrətin əmrilə Yəmən əhalisinə təbliğ etmək üçün Yəməne;

b) Məkkədən Mədinəyə və öz xilafəti dövründə Mədinədən Kufəyə;

qəhrəmancasına vuruşan və bir an belə Allaha şəkk etməyən şəxsin oğluyam. Mən möminlərin ən salehinin, peyğəmbərlər varisinin, kafirləri məhv edən, müsəlmanların rəhbəri, mücahidlərin nuru, abidlərin zinəti, (Allah qorxusundan) ağlayanların fəxri sayılan, səbirlilərin ən dözümlüsü, Allah Peyğəmbərinin ailəsindən çıxmış ən yaxşı inqilab edən şəxsin oğluyam. Mənim nəslim (cədd-əqrəbam) o şəxsdir ki, Cəbrail onun himayədarı, Mikail onun köməkçisi, özü də müsəlmanların himayədarı və namuslarının mühafizəçisidir. Mən dindən çıxanlarla (mariqinlə), əhd-peymanını dananlarla (nakisinlə), zalımlarla (qasitinlə) mübarizə aparıb Allahın kinli düşmənlərinə qarşı cihad edən şəxsin oğluyam. Mən Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) hamıdan qabaq iman gətirən, müsəlmanların qabaqcılı olan və Qüreyşin ən üstün şəxsiyyəti sayılanın oğluyam. O, zalımların düşməni, müşrikləri məhv edən, münafıqları qırmaq üçün atılmış Allah oxu, abidlərin hikmət dili, Allah dininin köməkçisi, Allahın təyin etdiyi rəhbər, Allah hikmətinin gülzarı və Allah elminin mərkəzi idi...»

İmam Səccad (əleyhissəlam) daha sonra əlavə edib buyurdu: «*Fatimeyi-Zəhranın (səlamullahi əleyha) oğlu mənəm. Qadınlar şahının (Xanımlar xanımının) oğlu mənəm...»*

İmam Səccad (əleyhissəlam) özünü, əslində isə İmamət şəcərəsini tanıtdırmaq üçün o qədər söz dedi ki, camaatın ağlamaq səsi göyə ucaldı.

Yezid çaxnaşma düşəcəyindən qorxub azançıya əmr etdi ki, azan versin. Azançı ayağa qalxıb azan deməyə başladı: «*Əllahu əkbər, Əllahu əkbər.*»

İmam Səccad (əleyhissəlam) buyurdu: «*Bəli, heç bir şey Allahdan böyük deyil.*»

Azançı «*Əşhədu əlla ilahə illəllah*» deyəndə, İmam Səccad (əleyhissəlam) buyurdu: «*Bəli, mənim tük, dəri, ət və qanım Allahın təkliyinə şəhadət verir.*» Elə ki, azançı «*Əşhədu ənnə Muhəmmədən rəsulullah*» dedi İmam Səccad (əleyhissəlam) minbərin üstündən üzünü Yezidə tutub buyurdu: «*Yezid, Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) mənim cəddimdir, yoxsa sənin cəddin? Əgər desən ki, sənin cəddindir, yalan demiş və haqqı danmış olarsan. Yox, əgər desən ki mənim cəddimdir, bəs onda nə üçün onun övladlarını öldürdün?*»¹

Təxminən on dördüncü əsr tarixçisi İmaməddin Təbəri «*Kamili-Bəhayi*» kitabında İmam Səccad əleyhissəlamın xütbəsinin sonunda yazır: (İmam Səccad (əleyhissəlam)) buyurdu: «*Ey Yezid! Bu hörmətli və kəramətli Peyğəmbər mənim cəddim olmuşdur, yoxsa sənin cəddin? Əgər desən sənin cəddin olub, bütün camaat biləcəkdir ki, sən yalan deyirsən, yox, əgər desən ki, mənim cəddim olub, bəs onda nə üçün atamı günahı olmaya-olmaya şəhid edib mal-dövlətini qarət edərək ailəsini əsir aldın?*» Bunu deyib əlini atdı yaxasına, yaxasını cırıb ağlayaraq buyurdu: «*And olsun Allaha, əgər dünyada bir nəfər varsa ki, Peyğəmbər onun cəddi olmuş olsun, o da mənəm. Bəs nə üçün bu kişi (Yezid) mənim atamı zalımcasına öldürdü və bizi (Roma imperiyasından tutulmuş) əsirlər kimi gətirdi?*» İmam sonra əlavə edib buyurdu: «*Ey Yezid! Bu cür iş görürsən, sonra da «Muhəmmədun rəsulullah» deyib üzünü qibləyə*

v) Məkkədən (müsəlmanların iqtisadi böhran keçirdiyi üç il müddətində) Əbu Talib dərəsinə, sonra da Məkkədən Mədinəyə hicrət etmişdir.

¹ Biharul-ənvar, c.45, səh.137.

durursan? Vay olsun sənin halına! Qiyamət günü atam və cəddim sənin düşmənin olacaqlar.»

Məlun Yezid bu zaman azançının üstünə qışqırdı ki, iqamə de. Məclisdə böyük səs-küy əmələ gəldi. Kimisi namaz qılıb, kimisi də namaz qılmadan dağılıb getdi.»¹

Aşura inqilabının nəticələri

İmam Hüseyin əleyhissəlamın inqilabı İslam cəmiyyətinə böyük təsir və nəticələr bağışladı. İndi həmin nəticələrin bir neçəsini nümunə üçün qeyd edib araşdıracağıq.

1. Hakim dairələrin rüsvayçılığı

Bəni-Üməyyə sülaləsi öz hakimiyyətinə din adı verib İslam hökuməti adlandırdığı, həmçinin, Peyğəmbər canişini adı ilə camaata hakim olduqları və öz dini mövqelərini cəmiyyətdə qoruyub saxlamaq, cürbəcür üsullardan (məsələn, yalançı hədis düzəltməklə, şair və tarixçiləri özlərinə cəlb etməklə, Cəbriyyə kimi məzhəbləri yaymaqla) istifadə etdikləri üçün İmam Hüseyin əleyhissəlamın inqilabı onların hökumətinə ağır zərbə vuraraq onları rüsvay etdi. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Yezidin qoşunu Aşura hadisəsində su yolunu bağlamaq, uşaqları öldürmək, Peyğəmbər ailəsini, arvad-uşaqları əsir etmək kimi insanlıqdan uzaq olan bir sıra işlər onların rüsvayçılığında böyük rol oynadı və bununla da, Yezid özünə camaatın nifrətini qazandı. Belə ki, həmən dövrün şəxsiyyətlərindən biri olan Mücahid deyir: “And olsun Allaha, camaat hamı bir nəfər kimi Yezidi lənətləyib söydü və ona eyb tutub ondan üz döndərdi.”²

Yezid qələbəsinin əvvəlində şad və qürurlu görünməsinə baxmayaraq camaatın etirazı nəticəsində bu şadlığı itirib İmam Hüseyin əleyhissəlamın öldürülməsinin günahını Übeydullah ibn Ziyadın (Kufə hakiminin) boynuna atdı. Tarixçilər deyirlər: “Yezid Aşura hadisəsindən sonra Übeydullah ibn Ziyadı göstərdiyi xidmətə görə mükafatlandırmaq üçün Dəməşqə dəvət etdi. Ona çoxlu mal-dövlət və bahalı hədiyyələr verdi. Onu öz yanında otuzdurub məqamını yüksəltdi, öz hərəmxanasına aparıb özünə həmsöhbət etdi.”³ Ancaq camaatın etirazı artdığı üçün tez bir zamanda özünü kənara çəkib bütün məsuliyyəti ibn Ziyadın boynuna atdı.

İbn Əsir yazır: “Elə ki İmam Hüseyin əleyhissəlamın başını Yezidin hüzuruna apardılar, İbn Ziyadın mövqeyi onun yanında möhkəmləndi, onun bu hərəkətindən xoşhal olub ona hədiyyə verdi. Ancaq çox çəkmədi, Yezidə xəbər çatdı ki, camaat

¹ Kamili Bəhayi, səh.301.

² Təzkirətül-xəvass, səh.262.

³ Təzkirətül-xəvass, səh.290.

onun bu işindən bərk qəzəblənmiş və onu lənətləyib söyür. Buna görə də, Yezid İmam Hüseyn əleyhissələmi öldürməkdən peşiman oldu. O deyirdi: “Kaş əziyyəyə qatlaşıb Hüseyn əleyhissələmi öz evinə gətirəydim, İslam Peyğəmbərinə xatir və Hüseyn əleyhissələmin ona olan qohumluğu hörmətinə hökuməti ona təhvil verəydim. Allah Mərcanənin oğluna (İbn Ziyada) lənət etsin. Hüseyn əleyhissələmi bu işə o məcbur etdi. Halbuki, İmam Hüseyn (əleyhissələm) bildirmişdi ki, o, beyət etməyəcək, ya onu azad buraxsınlar, ya da onun sərhəd kənarlarından birinə çəkilməsinə izn versinlər. Ancaq Mərcanənin oğlu onun bu təklifi ilə razılaşmadı, onu qətlə yetirməklə camaatda mənə qarşı kin-küdurət, nifrət yaratdı və müsəlmanların qəlbində mənə qarşı düşmənçilik toxumu səpdi. İndi hər yerindən duran mənimlə düşmən olmuşdur. Bu nə müsibət idi ki, Mərcanənin oğlu mənim başıma gətirdi? Allah ona lənət eləsin və onu Öz qəzəbinə düşər etsin.”¹ Digər tərəfdən də, Yezid əvvəl Əhli-beyt əsirləri ilə kobud rəftar etmiş və onların xaraba bir evdə saxlanılmasına əmr vermişdi. Ancaq camaatın etirazı nəticəsində çox çəkmədi ki, onlarla mülayim davranmağa başladı, yerlərini dəyişərək dedi: “İstəyirsinizsə, sizi Mədinəyə göndərim.”

İmadəddin Təbəri bu barədə yazır: “Xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) Yezidin yanına bir nəfər göndərüb İmam Hüseyn əleyhissələmə əzadarlıq etmək üçün icazə istədi. Yezid icazə verib bildirdi ki, onları əzadarlıq etmək üçün Darul-hicarəyə aparsınlar, qoy orada ağlasınlar. Yeddi gün orada əzadarlıq etdilər. Hər gün oraya o qədər qadın gəlirdi ki, heç sayı-hesabı yox idi. Camaat Yezidin evinə tökülüb onu öldürmək istəyirdi. Mərvan² bu işdən xəbər tutub Yezidin yanına gəldi və dedi ki, Əhli-beytin orada qalması sənə taxt-tacın üçün heç məsləhət deyil. Yaxşı olar ki, onları Mədinəyə göndərəsən. And olsun Allaha, bu qadınlar sənənin hökumətinin axırına çıxacaqlar.

Yezid İmam Səccad əleyhissələmi yanına çağırıb öz kənarında əyləşdirdi, şirin-şirin danışaraq dedi: “Allah Mərcanənin oğluna lənət eləsin. Əgər mən sənənin atanın tərəf müqabili olsaydım, işi bu yerə çatmağa qoymazdım və məndən nə istəsəydi, razılaşardım. Ancaq olan oldu, keçən keçdi. Mədinəyə çatdıqdan sonra bir işin olsa, mənə məktub yaz.” İmam Səccad əleyhissələmə xalat verib qadınlar üçün də hədiyyələr göndərdi. Ancaq deyirlər ki, qadınlar hədiyyələrin heç birini qəbul etmədilər.”³

Yezid Aşura hadisəsindən sonra cəmi dörd il yaşadı. Ancaq onun bu nankorluğu Bəni-Üməyyə üçün əbədi rüsvayçılıq miras qoydu. Belə ki, Yeziddən sonrakı azacıq ağılı olan Əməvi xəlifələri Yezidin gördüyü işləri təkrar etməkdən çəkinirdilər. Bu barədə İslamın görkəmli tarixçisi Yəqubi yazır: “Əbdülməlik ibn Mərvan (öz hakimiyyəti dövründə) onun tərəfindən Hicaza vali seçilmiş Həccaca yazdı ki, mənə

¹ Əl-Kamilu fit-tarix, c.4, səh.87.

² Mərvan Müaviyənin ölümündən sonra Mədinədə olmuşdur, lakin bu halda ola bilər ki, o, Şama səfər etmişdi.

³ Kamili-Bəhayi, səh.302.

Əbu Talibin övladlarının qanına bulaşdırma. Mən özüm gördüm ki, Hərbin (Əbu Süfyanın) ailəsi onlarla düşmənçilik etdi, nəticədə süquta uğradı.”¹

2. Şəhadət sünnəsinin dirçəlməsi

İslam Peyğəmbəri Allaha iman əsasında qurulmuş yeni bir din gətirməklə şəhadət sünnəsinə yaydı. Tarixin şahidliyinə əsasən, müsəlmanların şanlı qələbələrinin bir çoxunun səbəbi onların Allah yolunda haqqın qalib gəlməsi üçün şəhadətin pişvazına çıxmaları olmuşdur. Ancaq Peyğəmbərin vəfatından sonra İslam hökumətinin öz həqiqi yolundan çıxması, şəhərlərin fəth olunmasının artması, əldə olunan qənimətlərin xilafət mərkəzinə keçməsi və bir çox başqa səbəblər nəticəsində yavaş-yavaş müsəlmanlar öz döyüş ruhiyyələrini itirib başlarını rifah və asayişə qatdılar. Belə ki, hər kəs hər hansı yolla olursa-olsun, hökuməti ələ keçirir, camaat da rahat yaşayışın əldən çıxacağından qorxub heç bir müqavimət göstərmədən ona tabe olurdu. İslam adı ilə camaata hakimlik edən zalım hakimlər də bundan istifadə edirdilər.

Bəni-Üməyyənin hökuməti möhkəmləndikcə, bu vəziyyət daha da artırdı. Müaviyənin ömrünün axır-axırında və Yezidin hakimiyyətinin əvvəllərində isə bu vəziyyət öz kuliminasiya nöqtəsinə çatdı.

O dövrdə qəbilə başçıları əsasən mal-dövlət və gücə tabe idilər. Öz vicdan və şəxsiyyətlərini dünyanın dəyərsiz mal-dövlətinə satırdılar. O dövrün dini-siyasi rəhbərləri Übeydullah ibn Ziyadın ailəsindən tamamilə xəbərdar olduqları halda yenə də onun qarşısında baş əyirdilər. Bu cür adamlar nə təkcə Yezid və İbn Ziyadın, hətta onların köməkçilərinin də qarşısında mumiya kimi yumşaq və sözbəxan idilər. Çünki mal-dövlət, ad-san hamı onların ixtiyarında idi və bu cür adamlar onlara yaxınlaşmaqla mal-dövlət əldə edib ad-san qazana bilərdilər.

Alçaqlıqda birinci dəstədən heç də geri qalmayan ikinci dəstə isə avam camaatın başını aldadan “möminlər” və “zahidlər” idilər. Onlar riyakarlıqla özlərini təqvalı göstərirdi və bu yolla yağlı tikələr əldə edirdilər. Öz dövrlərinin zalım hakimlərinin rəğbətini qazandıqda onların ətrafındakıqlarla bir sırada dururdular.

O dövrün camaatı bu cür insanları çox yaxşı tanıyırdı. Bu cür insanların çirkin əməlləri ilə o qədər ünsiyyətdə olmuşdular ki, daha onların gördüyü işlər camaatın nəzərində adi və təbii görünür və heç bir etiraz səbəb olmurdu. O dövrün adi camaatının yaşayışı da belə idi ki, onların yeganə məqsəti öz şəxsi ehtiyaclarını təmin etmək idi. Hamı öz şəxsi həyatı üçün iş görür, hərə öz şəxsi məqsədinə çatmaq üçün çalışırdı və heç kəsin şəxsi məqsəddən başqa heç bir fikri yox idi. Cəmiyyəti və onun böyük çətinliklərini heç bir adi şəxs nəzərə almırdı. Diqqətlərini cəlb edən yekənə şey vardisa, o da məvaciblərinin kəsilməməsi idi və buna çox diqqətlə yanaşırdılar. Camaat məvacibinin kəsilməsindən qorxub qəbilə başçılarıнын əməllərini əyər-əskiksiz yerinə yetirirdi. Elə buna görə də, zülm və haqsızlıqla üzleşdikdə, heç bir etiraz etmirdilər.

İmam Hüseyn əleyhissəlamın inqilabı bu vəziyyəti tamamilə dəyişirdi və cəmiyyət arasında şəhadət sünnəsinə, şəhadət ruhiyyəsinə oyardı. İmam Hüseyn

¹ Tarixi Yə'qubi, c.3, səh.49.

(әлейһиссәләм) өз инқилaбы илә мүсәлманларын олацақ һәяты үзәриндәки пәрдәни кәнара чәкәрәк онlara yeni bir yol гөстәрди. Дүздүр, бу yolda чәтинликләр, мәһрумийәтләр var, ancaq рүsvay olmaq, алчалmaq yoxdur.

İmam Hüseyn (әлейһиссәләм) инқилaбынын cәмиyyәtdә игidlik və һүнәр руһийyәсини оyatmasının тәsir дәрәcәсинин ayдын olması үçün нәzәрә almaq lazımdır ki, İslam cәмиyyәti Aşura hadisәsi baş vermәmişә qәdәр (“Hicr һәрәkәti” kimi sәthi etirazlar istisna olmaq şərti ilә) iyirmi il sükut içәrisindә yaşamış və nisbәtән çox olan bu müddәtdә инқилab үçün şəraitin hazırlanmasına baxmayaraq kiçik dә olsa, belә bir ictimai etiraz baş vermәmişdi.

Hәzrәt Müslim әлейһиссәләмын gәlişi нәticәsindә yaranmış Kufә camaatının һәрәkәti da yalançı bir һәdә-qorxu - Şam ordusunun gәlişi ilә dağıldı.

Kәrbәla инқилaбы cәмиyyәtin dini vicdanını оyatdı və elә bir ruһийyә dәyişikliyi әmәlә gәtirdi ki, onun şüası һәр tәрәfi бүрүdü. Bu da camaata өз din, şəxsiyyәt və şərafәt һörmәtini qorumaq, camaat arasında itib batmış mübarizә ruһийyәсини оyatmaq və ölmüş qәblәrә yeni нәfәs verib onları һәyata qaytarmaq үçün kifayәt edirdi. Bu dәyişiklik və оyanışın ilkin нүmunәsi Abdullah ibn Әfif Әzdinin Kufәdә etdiyi etiraz idi. İbn Ziyad dөyüşdән sonra qәlәbә münasibәtilә söylәdiyi birinci çıxışını İmam Hüseyn әлейһиссәләма nalayiq sözlәр demәyә başladığı zaman kor bir kişi olan Abdullah ibn Әfifin etiraz sәdası ilә üzlәşdi.¹ İbn Ziyad onun һәbs olunmasını әmr etdi. Abdullahın qәbilәsindән olan adamlar onu aradan çıxarıb tez evә çatdırdılar. İbn Ziyad onu tutmaq үçün bir dәstә mәmur göndәrdi. Abdullah onlara qarşı şücaәtlә müqavimәt gөstәrsә dә, axırda tutulub şəhadәtә yetişdi.²

3. İslam ümmәtindә qiyam

İmam Hüseyn әлейһиссәләмын böyük və һүнәр yaradan инқилaбы İslam cәмиyyәtindә baş vermiş çoxsaylı qiyam və һәрәkatların başlangıcı oldu. İndi onlardan bir neçәsini oxucuların нәzәринә çatdırırıq.

a) Tәvvabin qiyamı

İmam Hüseyn әлейһиссәләмын şəhadәtinin ilk müsbәt нәticәsi Kufә şəһәрindә “Tәvvabin” һәрәkәti oldu. Elә ki İmam Hüseyn (әлейһиссәләм) şəhadәtә yetişib ibn Ziyad Nüxeylәdәki һәрbi hissәsindән şəһәрә qayıtdı, Aşura hadisәsindә İmam Hüseyn әлейһиссәләмын yanında olma firsәtini әldән vermish şialәр özlәrini möhkәmcә danladılar. Onlar indi başa düşdülәр ki, böyük sәhvә yol veriblәр. Çünki onlar әvvәl İmam Hüseyn әлейһиссәләма Kufәyә dәvәt etmiş, sonra isә ona kömək etmәkdән imtina etmişdilər. İmam Hüseyn (әлейһиссәләм) da onların bu dәvәtinә әsasән, İraqa gәlmish, onların şəһәri yaxınlığında şəhadәtә çatmış, onlar isә һeç yerlәрindән belә tәrpәнmişdilər. Onlar başa düşdülәр ki, İmam Hüseyn әлейһиссәләмын qatillәrindән qisas almayınca, ya da bu yolda ölmәyincә bu alçaqlıq lәkәsi onların üstündән gөtürülmәyәcәk. Bu fikrә әsasән, şialәр Kufәdә olan beş нәfәр rәһbәrlәrinin -

¹ Abdullah ibn Әfif Hәzrәt Әli әлейһиссәләмын sәhabәlәrindән olmuş, bir gözüni Cәmәl, digәr gözüni isә Siffeyn dөyüşündә әldән vermishdi.

² Tarixül-ümәmi vәl-mülük, c.6, sәh.263.

Süleyman ibn Sürəd Xüzai, Müsəyyib ibn Nəcəbə Fəzari, Abdullah ibn Səd Nüfeyl Əzdi, Abdullah ibn Val Təmimi və Rüfəə ibn Şəddad Bəcəlinin yanına getdilər. Süleyman ibn Sürədin evində məclis quruldu. Əvvəl Müsəyyib ibn Nəcəbə sözbə başlayıb kiçik bir müqəddimədən sonra belə dedi: "...Biz həmişə öz mövhumı xeyirlərimizin ardınca olub öz dostlarımızı tərifləmişik. Ancaq Allahın Peyğəmbər balası üçün irəli çıxardığı bu imtahanda bizim yalanımız aşkar oldu. Biz bu imtahandan başısağrı və xəcalətli çıxdıq və hər cəhətdən Peyğəmbər balasına soyuq yanaşdıq. Hüseyin (əleyhissəlam) – Peyğəmbər balası bizə məktublar yazdı, qasidlər göndərdi və dəfələrlə, istər aşkara, istərsə də, gizlicə bizdən kömək istədi və hər cür bəhanənin qarşısını aldı. Biz isə onun yolunda canımızı əsirgədik. Nəticədə bizim qulağımız dibində (yaxınlığımızda) acınacaqlı şəkildə şəhid edildi. Biz o qədər süstlük etdik ki, nə dil və əməlimizlə ona kömək etdik, nə öz mal-dövlətimizlə onun köməyinə tələsdik, nə də öz qəbilələrimizi onun köməyinə çağırırdıq. İndi Allah və Onun Peyğəmbəri qarşısında nə üzrümüz var? And olsun Allaha, üzrümüz ancaq bu ola bilər ki, ya Hüseyin əleyhissəlamın qatillərini öz cəzalarına çatdıraq, ya da bu yolda ölək. Bəlkə Allah bizdən razı qala..."

Sonra isə bir neçə nəfər də sərt çıxışlar etdi. Daha sonra isə bu dəstəyə başçı seçilmiş Süleyman ibn Sürəd Xüzai aşağıdakı məzmununda bir çıxış etdi: "Biz Peyğəmbər ailəsinin gəlməsinin intizarında idik və onlara kömək vədəsi verib İraqa gəlməsinə dəstəklədik. Ancaq elə ki bizim istəyimiz yerinə yetdi və Peyğəmbər balası bizim diyara gəldi biz süstlük edib zəiflik göstərdik. Günə-günə satmaqla vaxt keçirib hadisələrin intizarında oturuq. Nəticədə də, Peyğəmbər balası şəhid edildi. İndi ayağa qalxın və qılınca əl atın! Çünki Allahın qəzəbinə düşər olmusunuz. Nə qədər ki, Allahın Rizayətini cəlb etməmişiniz, arvad-uşaqlarınızın yanına qayıtmayın. Peyğəmbər balasının qanını almayınca, Allah sizdən razı olmayacaq. Ölümdən qorxmayın. And olsun Allaha, kim ki, ölümdən qorxur, o zillət və məğlubiyyətə məhkumdur. Gərək Bəni-İsrail kimi olasınız. Musa Peyğəmbər onlara buyurdu: "Siz buzova sitayiş etməklə, həqiqətən, özünü zülm etdiniz. Buna görə də, yaradanınıza tərəf üz tutaraq tövbə edin, özünüzü (Tanrı bilən adamlarınızı) öldürün."¹

Bu yığıncıqdan sonra Süleyman ibn Sürəd, Səd ibn Hüzeyfə ibn Yəmana və digər Mədəin şiələrinə məktub yazaraq hadisənin gedişatını onlara çatdırdı və onlardan kömək istədi. Onlar Süleymanın dəvətini qəbul etdilər. Həmçinin, Süleyman ibn Sürəd Müsənnə ibn Müxrimə Əbdiyə və digər Bəsrə şiələrinə də məktub yazdı. Onlar da Süleymana müsbət cavab verdilər.

Təvvabin hərəkətinin səbəbi

Təvvabin dəstəsi bu fikirdə idi ki, İmam Hüseyin əleyhissəlamın qətlinin günahkarı ilk növbədə camaat yox, Bəni-Üməyyə hökumətidir. Buna görə də, intiqam məqsədi ilə Şama tərəf hərəkət edib dedilər ki, Bəni-Üməyyədən intiqam aldıqdan sonra Kufə cinayətkarlarının işinə yetişəcəyik.

Qeyd etdiyimiz kimi bu hərəkətin səbəbi günahdan peşiman olmaq və səhvi düzəltmək idi. Təvvabin dəstəsinin çıxış, məktub və xütbələrindən peşmançılıq və

¹ "Bəqərə" surəsi, ayə 54.

günahı aradan aparmaq fikri açıq-aydın hiss olunur. Kim onların bu çıxış, məktub və xütbələrini oxusa, bu mövzunu asanlıqla dərk edə bilər. Elə bu səbəbə görə də, Təvvabin hərəkəti zahiri araşdırmada intiharamiz bir qiyam şəklində nəzərə çarpır. Təvvabinin yeganə məqsədi intiqam almaq və öz günahlarını yumaq idi və bundan başqa heç bir ayrı fikirləri yox idi. Onlar nə qələbə etmək fikrində idilər, nə də hökumətə gəlmək istəyirdilər. Təkcə məqsədləri intiqam idi. Onlar evlərindən çıxarkən yəqin bilirdilər ki, bir daha geri dönməyəcəklər. Onlar öz məqsədlərinə çatmaq uğrunda ölmək arzusunda idilər. Hətta düşmən onlara aman da vermişdi, ancaq onlar bu amandan imtina etmişdilər. Çünki onlar amanı hərəkətin məğlub olmasına uğrayacaq bir tor bilirdilər.

Təvvabin hərəkətinin qüvvələri

Təvvabin hərəkətinə qoşulanlar təkcə şüalər deyildi. O cümlədən vəziyyətin dəyişməsinə istəyən və Əməvi hökumətinin zülmündən qanlı bir hərəkətlə azad olmaq istəyən bütün qüvvələr də Təvvabin hərəkətinə qoşulmuşdular. Düzdür, bu qiyamın əsasən intiqam xarakteri daşmasına və qiyamçıların şəhadət fikrində olduqlarına görə bir çoxları bu hərəkətlə qoşulmadılar. Süleyman ibn Sürədin siyahısında on altı min nəfər ad yazdırmış və bu ədədin yalnız beş min nəfəri qiyamda iştirak etmişdi. Şam ordusunun sayı isə otuz min nəfər idi. Əlbəttə, bunun da səbəbi məlumdur. Öz məsləki uğrunda yüksək səviyyədə fədakarlıq göstərən şəhadət tələb edən şüalərin vurğunu olan şəxslər təbii ki, hər zaman azlıq təşkil edirlər.

Təvvabin hərəkətinin əməliyyatı

Təvvabin hərəkəti hicrətin altıмыш birinci ilində başladı. Təvvabin bu tarixdən etibarən döyüş hazırlıqları görüb camaatı gizlicə İmam Hüseyn əleyhissələmin intiqamını almağa çağırırdı. Camaat da istər şüa, istərsə də başqaları onlara birləşirdi. Təvvabin qiyamı hazırlanan zaman Yezid öldü. Təvvabin camaatla həmkarlıq etmək üçün ətraf məntəqələrə qasidlər göndərdi. Bu zaman qiyamçılar ehtiyatı kənara qoyub açıq-aşkar silah toplamağa başladılar. Nəhayət hicrətin altıмыш beşinci ili rəbiüs-sani ayının beşinci günü cümə axşamında qiyamın ilk şüaləsi alovlandı. Həməni gecə Təvvabin İmam Hüseyn əleyhissələmin pak məzarına tərəf hərəkət etdi. Elə ki İmam Hüseyn əleyhissələmin qəbrinin üstünə yetişdilər, ürəkdən bir fəryad edib özlərindən çıxaraq aşağıdakı cümlələri göz yaşlarına qatdılar: “İlahi! Biz Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) balasına kömək etmədik. Bizim ötən günahlarımızı bağışla və tövbəmizi qəbul et! Hüseyn (əleyhissələm) və onun şəhid olmuş həqiqi dostlarının ruhuna rəhmət göndər. Biz şəhadət veririk ki, Hüseyn əleyhissələmin şəhid olduğu məslək fikrindəyik. İlahi! Əgər bizim günahlarımızı bağışlamasan, bizə rəhmət gözü ilə baxmasan, ziyankar və bədbəxt olarıq...”

Bu şüurlu və həyacanlı hadisədən sonra şəhidlərin qəbrindən aralanıb Şama tərəf hərəkət edərək Eynül-vərdə adlı bir yerdə Şam ordusu ilə üz-üzə gəldilər. Şam ordusuna Übeydullah ibn Ziyad başçılıq edirdi. Üç gün davam edən ağır döyüşdən sonra Təvvabin qiyamı məğlubiyyətə uğradı. Hərəkətin başçıları Rüfaə ibn Şəddad

Bəcəli istisna olmaqla hamı şəhid oldu. Ordunun qalan hissəsi Rūfaənin başçılığı ilə Kufəyə qayıdıb orada fəaliyyət göstərən Muxtarın tərəfdarlarına birləşdi.¹

Təvvabin qiyamının ictimai və aydın bir məqsəd güdməsinə və tez bir zamanda məğlub olmasına baxmayaraq o, Kufə camaatına böyük təsir bağışladı və ümumi fikri bəni-Üməyyəyə qarşı mübarizə etməyə hazırladı.

b) Muxtar qiyamı

Hicrətin altmış altıncı ili Muxtar ibn Əbu Übeyd Səqəfi İmam Hüseyin əleyhissəlamın qatillərindən intiqam almaq üçün İraqda qiyam etdi.

Həzrət Müslim (əleyhissəlam) Kufəyə gəldikdən sonra Muxtar onunla yaxından həmkarlıq edirdi. Həzrət Müslim əleyhissəlamın ibn Ziyad tərəfindən tutulub şəhid olması ilə həmzə zaman Muxtar da ibn Ziyadın əmrilə tutulub həbs edilmişdi. O, Aşura hadisəsindən sonra (bacısının həyat yoldaşı) Abdullah ibn Ömər Yezidin yanındakı vasitəçiliyi ilə həbsdən azad edildi. O vaxt Abdullah ibn Zübeyr Məkkədə qiyam qaldıraraq özünü müsəlmanların xəlifəsi elan etdiyi üçün Muxtar da Məkkəyə tərəf yola düşüb Abdullah ibn Zübeyrlə əlbir oldu.

Hicrətin altmış dördüncü ili Yezidin ölümündən beş ay sonra Muxtar İraq camaatının Bəni-Üməyyə hökumətinə qarşı qiyama hazır olduğunu və onların Abdullah ibn Zübeyrin hakimiyyətinə meylsiz olduqlarını görüb Kufəyə gələrək öz fəaliyyətinə başladı.²

Abdullah ibn Zübeyrin İraqdakı nakamlığının səbəbi

İraq camaatının əvvəl Abdullah ibn Zübeyrin ətrafına toplaşmasını, sonra isə Muxtarın dəvətini qəbul edib Abdullah ibn Zübeyrə qarşı etiraz etməsinin səbəbini bilmək üçün nəzərə almalıyıq ki, İraq əhalisinin o dövrdə iki əsas tələbi var idi: Biri ictimai islahat və mövliyaları (Bəni-Üməyyə hakimiyyəti altında zülm çəkən qeyri-ərəb müsəlmanlardan) himayə etmək, ikincisi isə Bəni-Haşimin qanunun qisasını Əməvilərdən almaq. Bu iki tələbin yerinə yetiriləcəyinə ümid edərək İraq camaatı Abdullah ibn Zübeyrin başına toplaşdı. Çünki o həm Əməvilərin düşməni idi, həm də zahirdə özünü zahid şəxs kimi göstərərək dünyaya etinasız yanaşırdı. Əmələ gəldikdə isə, məlum oldu ki, Abdullah ibn Zübeyrin hakimiyyətinin Bəni-Üməyyə hakimiyyəti ilə heç də elə bir fərqi yoxdur. Düzdür, Abdullah ibn Zübeyr İraqı Əməvilərin hakimiyyəti altından çıxara bildi, lakin Aşura faciəsində çox böyük cinayətlər törətmiş Şimr ibn Zil-Cövşən, Şəbəs ibn Rəbiə, Əmr ibn Həccac kimi canilər nə təkcə hələ də Kufədə yaşayırdılar, hətta hökumətin (Abdullah ibn Zübeyrin hökumətinin) ən yaxın adamlarından olmuşdular. Abdullah ibn Zübeyr ədalətin icra olunması nöqtəyi-nəzərindən də, iraqlıların istəyini təmin etmədi. Çünki mövliyalar hələ də Bəni-Üməyyə hakimiyyəti dövründə olduğu kimi məhrumiyət içərisində güzəran keçirirdilər. Bütün qüdrət və imkanlar yenə də qəbilə başçıların əlində idi. İraqlıların bu iki tələbinin təmin olunmaması camaatın Abdullah ibn Zübeyrin ətrafından dağılıb Muxtarı himayə etməsinə səbəb oldu.

¹ Məqtəül-Hüseyn, səh.248-310.

² Əl-Kamilu fil-luğəti vəl ədəb.

Muxtar өз дәvәtinin Hәzrәt Әli әleyhissәләmin oғlu Mәhәmmәd Hәnәfiyyә ilә baғlılıғını bildirdi. Elә bu da camaatın onun һökumәtinә qarşı arxayınçılıғına sәbәb oldu. O, “Hüseyn әleyhissәләmin qanının intiqamı namınә irәli” şuarı altında һәрәkata başladı ki, bu mäsәlә dә iraqlıları öz tәlәblәrinin tәmin olunacaғına ümidvar edirdi. Muxtar hakimiyәt başına gәlәndән sonra mövliyaları һimayәyә götүrәрәk onların ictimai һüquqlarının tәmin olunması үçün mühüm addımlar atdı. Muxtarın bu һәрәkәti әrәb qәbilә başçılarının onun әleyhinә çıxış etmәsinә sәbәb oldu. Onlar Abdullah ibn Zübeyrin ordusundan kömәk alaraq Muxtarla döyüşә hazırlaşdılar. Müxalif dәstәlәрin başında İmam Hüseyn әleyhissәләmin qatillәri dururdu. Bu mäsәlә dә қiyamçıların (Muxtarın dәstәsinin) tәmkinli olmasına vә sonadәk müqavimәt göstәrib qәlәbә qazanmaq fikrindә olmalarına sәbәb oldu.

Muxtar İmam Hüseyn әleyhissәләmin qatillәrini möhkәм izlәyәрәk onları öz cәzalarına çatdırdı. Belә ki, bir gün әrzindә onlardan iki yüz sәksән nәfәrini qәtlә yetirdi vә qaçıb aradan çıxmış bir neçә cinayәt başçılarının evlәрini viranәliyә çevirdi. O cümlәdән, Mәhәmmәd ibn Әşәsin evini sökdürüb әmr etdi ki, onun ev lәvazimatı ilә vaxtikән Hәzrәt Әli әleyhissәләmin fәdakar dostu olub шәhid olmuş Hicr ibn Әdinin Ziyad ibn Mәrcanә tәрәfindән sökülmüş evini tәmir etsinlәр.¹

4. Bәni-Ümәyyәnin süqutu

Tәvvabin vә Muxtar қiyamları haqqında қısaca mәlumatları ona görә verdik ki, bu қiyamlar İmam Hüseyn әleyhissәләmin шәhadәtindән az sonra baş vermişdir. Ancaq bunu da bilirik ki, İmam Hüseyn әleyhissәләmin inqilabından nәşәlәнmiş һәрәkatlar tәkcә bu iki қiyamla bitmir. Sonrakı illәrdә dә neçә-neçә қiyamlar baş vermişdir. Onların әn böyüyü hicrәtin yüz otuz ikinci ilindә qәlәbә ilә başa çatan vә Bәni-Ümәyyәnin һökumәtinә son qoyan Abbasilәр қiyamı olmuşdur. Abbasilәр қiyamının qalib gәlmәsinin әn başlıca sәbәbi Bәni-Ümәyyәnin Bәni-Hәşimә qarşı etdiyi zülmләri vә һәмçinin, bu sülalәnin mәzlumiyәtini ашkar etmәlәri oldu. Camaatın qәzәbini Bәni-Ümәyyәyә qarşı artırmaq baxımından İmam Hüseyn әleyhissәләmin шәhadәtini xatırlatmaq böyük tәsir baғışlamışdı. Tarixçilәр yazırlar: “Elә ki sonuncu Әmәvi xәlifәsi Mәrvanın kәsilmiş başını ilk Abbasi xәlifәsi Әbül-Abbasın һüzuruna gәtirdilәр, Әbül-Abbas uzun-uzadı bir sәcdә etdi. Başını sәcdәdән qaldırdıqdan sonra Mәrvanın kәsilmiş başına xitab edәрәk dedi: “Şükr olsun Allaha ki, mәnim қisasımı sәndән vә qәbilәndән aldı. Şükr olsun Allaha ki, mәnә sәnin üzәrindә qәlәbә qazandırdı.” Sonra әlavә edib dedi: “İndi mәnim үçün nә vaxt ölәcәyim mühüm deyil, çünki Hüseyn әleyhissәләmin intiqamı namınә Bәni-Ümәyyәdән iki min nәfәri öldürdüm.”²

Bәni-Ümәyyә nümayәndәlәрinin saғ qalanlarının ölүmcül cәsәdlәrini Әbül-Abbasın һüzurunda bir-birinin üzәrinә yığdıqdan sonra o әmr etdi ki, cәsәdlәrin üstündә süfrә salıb yemәk hazırlasınlar. Özü isә cәsәdlәrin üstündә oturub yemәk yemәyә başladı. Cәsәdlәrin bir neçәsi һәlә dә onun altında o tәрәf-bu tәрәfә çırpınırdı. Yemәyi yeyib qurtardıqdan sonra dedi: “Heç ömrүmdә bu cür іştaha ilә yemәk

¹ Әl-Kamilu fit-tarix, c.4, sәh.211-244.

² Şәrhi-Nәhcül-bәlağә (İbn Әbil-Hәdid), c.7,sәh.130.

yeməmişdim.” Sonra əlavə edib dedi: “Bunların ayaqlarından tutub sürükləyərək yollara atın. Qoy camaat bunları öləndən sonra da lənətləsin. Çox çəkmədi camaat gördü ki, itlər əyinlərində bahalı və zərli tikişlərlə tikilmiş paltarlar olan cənazələri yerlə sürükləyirlər.”¹

¹ Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil-Hədid), c.7,səh139.

IV FƏSİL

İMAM ZEYNÜL-ABİDİN ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- * **Diktatura mühitində Kərbəla inqilabının carçısı**
- * **Nə üçün İmam Səccad (əleyhissəlam) qiyam etmədi?**
- * **İmamın mübarizəsinin cəhətləri**
- * **Səhifeyi-Səccadiyyə – maarif xəzinəsi**
- * **Kimsəsizlərə yardım**
- * **Tərbiyə mərkəzi**

İmam Səccad əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat

İmam Səccad (əleyhissəlam) şüalərin üçüncü İmamı Həzrət Hüseyn ibn Əli əleyhissəlamın oğludur. Anası Şəhrəbanu¹ olmuş, ən məşhur ləqəbi Zeynül-abidin və Səccaddir. İmam Səccad (əleyhissəlam) hicrətin otuz səkkizinci ilində² dünyaya gəlmişdir. Uşaqılıq illərini Mədinə şəhərində keçirmişdir. O, təxminən iki il babası Əli əleyhissəlamın hakimiyyət illərini görmüş, ondan sonra isə on il əmisi Həzrət Həsən əleyhissəlamın İmamət dövrünü dərk etmişdir. İmam Həsən (əleyhissəlam) bu on ilin yalnız altı ayını zahiri hakimiyyət başında durmuşdur. Hicrətin əllinci ili İmam Həsən əleyhissəlamın şəhadətindən sonra Müaviyənin hakimiyyətinin möhkəmləndiyi bir dövrdə onunla mübarizə aparən İmam Hüseyn (əleyhissəlam) ilə on il çiyin-çiyinə durmuşdur. Hicrətin altmış birinci ilinin məhərrəm ayında atasının inqilab və şəhadəti zamanı Kərbəlada olmuşdur. Kərbəla faciəsindən sonra digər Əhli-beyt əsirləri ilə birlikdə Kufəyə, sonra isə Şama əsir aparılmışdır. Bu səfərdə o, müsibət və çətinliklər zamanı digər əsirlərin pənahı və himayədarı olmuşdur. O, bu səfər zamanı öz mətin çıxışları ilə Yezidin hakimiyyətini rüsvay etdi və Şamdan qayıtdıqdan sonra Mədinə şəhərində yaşamağa başladı. Nəhayət hicrətin doxsan dörd, ya da doxsan beşinci ili şəhadətə qovuşdu. O Həzrət Bəqi qəbiristanlığında əmisi İmam Həsən əleyhissəlamın qəbrinin kənarında dəfn olunmuşdur.

İmam Səccad (əleyhissəlam) ilə həməsr olmuş xəlifələr

İmam Səccad (əleyhissəlam) öz İmamət dövründə aşağıda adları çəkilmiş xəlifələrlə həməsr olmuşdur:

1. Yezid ibn Müaviyə (61-64 h.q);³
2. Abdullah ibn Zübeyr (61-73 h.q);⁴
3. Müaviyə ibn Yezid (altmış dördüncü ilin bir neçə ayı);
4. Mərvan ibn Həkəm (altmış beşinci ilin doqquz ayı);
5. Əbdülməlik ibn Mərvan (65-86 h.q);
6. Vəlid ibn Əbdülməlik (86-96 h.q).

İmamın xəstəliyi İlahi bir məsləhət idi

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, müsəlmanların savadsız təbəqələrinin əksəriyyəti dördüncü İmamı həmişə xəstə kimi yad edir və bununla da, camaatın fikrində o Həzrət çox zəif, əldən düşmüş, saralıb-solmuş bir şəxs kimi canlanır. Halbuki, əslində heç də belə olmamışdır. Çünki dördüncü İmam ancaq Kərbəlada, özü də çox qısa

¹ Üsuli-kafi, c.1, səh.467; Əl-İrşad, səh.253.

² Əl-İrşad, səh.253; Dəlailül-İmamət, səh.80.

³ Mö'tərizənin içərisində olan rəqəmlər xəlifələrin hakimiyyətdə olduğu illəri göstərir.

⁴ Abdullah ibn Zübeyr Yezidə bey'ət etməyən şəxslərdən idi. Buna görə də, Müaviyənin ölümündən sonra imam Hüseyn əleyhissəlamın Məkkəyə hərəkətindən bir az qabaq bu şəhərə qaçıb öz siyasi fəaliyyətləri ilə məşğul oldu. İmam Hüseyn əleyhissəlamın şəhadətindən sonra Hicazda özünü rəqib görməyib özünü xəlifə e'lan etdi. Yezid ömrünün axırına qədər onu məğlub edə bilmədi. O, 73-cü ilə qədər Məkkədə hökumət bayrağını əlində saxladı. Nəhayət, Əbdülməlikin qüvvələri tərəfindən (73-cü hicri ilində) qətlə yetirildi. Bundan sonra hakimiyyət Mərvanlıların əlinə düşdü, Şam şəhəri yenidən mərkəz oldu.

müddәtdә хәstә olmuşdur. Kәrbәla hadisәsindән sonra isә sağalmış və tәxminән otuz beş il o biri İmamlar kimi sağlam bәdәnlә fәaliyyәt göstәrmіşdir. Şübһәsiz ki, o Hәzrәtin Kәrbәla hadisәsindәki müvәqqәti хәstәliyi Allahın bir mәslәhәti olmuşdur. Belә ki, İmam (әleyhissәlam) bu vasitә ilә cihad vәzifәsindән azad olmuş,¹ müqәddәs vücudu Yezidin muzdurlarının ölüm tәhlükәsindән amanda qalaraq İmamәt хәtti davam etmişdir. Әgәр İmam Sәccad (әleyhissәlam) хәstәlәнmәsәydi, gәрәk cihadda іştirak еdәydi. Bu tәqdirdә dә atasının başqa оğul və dostları kimi şәhid olar və belәliklә dә, İmamәt nuru birdәfәlik sөnmüş olardı. Sәbt ibn Әl-Cuzi yazır: “Әli ibn Hüseyn (әleyhissәlam) (İmam Sәccad) хәstә olduđu üçün öldürülmәdi.”²

Mәһәmmәd ibn Sәd yazır: “Әli ibn Hüseyn әleyhissәlamın o gün (Aşura günü) atası ilә olan zaman iyirmi üç, ya iyirmi dörd yaşı var idi. Onun o vaxt azyaşlı uşaq olduğunu söylәyәnlәр tamamilә әsassızdırlar. O, һәмән gün хәstә olmuş, buna görә dә, döyüşdә іştirak еdә bilmәmişdir.”³ Hәмçinin, Mәһәmmәd ibn Sәd qeyd edir ki, Şimr İmam Hüseyn әleyhissәlamı öldürdükdән sonra İmam Sәccad әleyhissәlamın üstünә gәldi. O, хәstә olduđu üçün yataqda yatmışdı. Şimr dedi: “Bunu öldürün!” Onun yanındakılardan biri dedi: “Sübһanәllah! Xәstә olan və һeç döyüşdә dә іştirak еtmәyән bir gәnci öldürәk?” Bu zaman Ömәр ibn Sәd gәlib dedi: “Qadınlar və bu хәstә ilә іşiniz olmasın.”⁴

Şeyx Müfid Yezidin ordusunda іştirak etmiş Hәmid ibn Müslimin dilindән rәvayәt еdib deyir: “(Aşura günü) Әli ibn Hüseynin çadırına yetişdik. O, bәrk хәstә idi və yataqda yatmışdı. Şimr bir neçә nәfәrlә onun yanına gәldi. Yanındakılar Şimrә dedilər: “Bu хәstәni öldürmürsән?” Mән dedim: “Sübһanәllah! Uşaqları da öldürürsünüz? Bu ki, bir uşaqdır, özü dә хәstәlik onu әldән salıb.” O qәdәр bu cür sözlәрдән dedim ki, axır onları o Hәzrәti öldürmәk fikrindән yayındırdım. Bu vaxt Ömәр ibn Sәd gәldi. Qadınlar onun üstünә qışqırıb аğladılar. O, öz adamlarına dedi: “Heç biriniz bu qadınların evlәринә (çadırlarına) girmәyin və bu cavanla іşiniz olmasın.”⁵

Qeyd olunduđu kimi dördüncü İmamın sağ qalmasına sәbәb olan хәstәlik İlahi bir mәslәhәt olmuşdur. Bu, onun düşmән qarşısında һeç dә ruhiyyә zәifliyi və gücsüzlüyü demәk deyil.

İmam Sәccad (әleyhissәlam) o çәtin və acınacaqlı әsirlik müddәtindә әsirlәрин ümid və pәnah yeri olmaqla yanaşı, һәм dә düşmәнә qarşı şucaәt və vüqarla һәрәkәt etmişdi. İmam әleyhissәlamın Kufә və Şam şәһәrlәrindәki mәtin və kәskin çixışları bu mәsәlәni bir daha tәsdiq edir. Belә ki, әsirlәri Kufәyә gәtirdikdән sonra Übeydullah ibn Ziyadın mәclisindә onunla İmam Sәccad (әleyhissәlam) arasında gedән kәskin söz-sөhbәtdән Übeydullah ibn Ziyad bәrk qәzәblәnib İmamın qәtlinә әmr verәrkән İmam Sәccad (әleyhissәlam) ona buyurdu: “Mәni öldürmәklә

¹ Tәzkirәtül-xәvvas, sәh.324.

² Tәzkirәtül-xәvvas, sәh.324.

³ Әt-Tәbәqatül-kubra, c.5, sәh.221.

⁴ Әt-Tәbәqatül-kubra, c.5, sәh.212.

⁵ Әl-İrşad, sәh.242.

hədələyirsən? Bilmirsən ki, ölmək bizim üçün adi bir iş, şəhadət bizim üçün şərəf və fəzilətdir?”¹

Kərbəla inqilabının carçısı

Qeyd etdiyimiz kimi İmam Səccad (əleyhissəlam) Kərbəla faciəsində iştirak etmiş, atasının şəhadətindən sonra Əhli-beyt əsirlərinin başında olmaqla inqilabın və İmam Hüseyn əleyhissəlamın qızılqanlı şəhadətinin carçısı olmuş, öz söhbət və çıxışları ilə Əməvi hakimiyyətinin çirkin üzünü tanıtdırmaq və camaatın fikrini oyatmaqla məşğul olmuşdur.

Əməvi hökumətinin Müaviyyənin dövründən etibarən Peyğəmbər ailəsinin əleyhinə uzun-uzadı təbliğatlarını (xüsusən Şamda) nəzərə almaqla şübhəsiz ki, əgər Əhli-beyt əsirləri Əməvi hakimiyyətinin iç üzünü açaraq camaatın fikrini oyatmasaydılar, İslam düşmənləri və hökumət nümayəndələri İmam Hüseyn əleyhissəlamın böyük və həmişəyaşar inqilabını tarix səhifəsindən pozar və onun simasını dəyişdirərdilər. Ancaq İmam Səccad əleyhissəlamın və eləcə də, digər əsirlərin əsir olduqları müddətdə apardıqları təbliğat (qeyd etməliyik ki, bu fürsəti onlara Yezidin axmaqlığı və şəxsi düşmənçiliyi vermişdir) İmam Hüseyn əleyhissəlamın düşmənlərinə bu fürsəti vermədi və Yezidi hər yerdə rüsvay etdi.

İmam Səccad əleyhissəlamın təbliğati mübarizələrini İmam Hüseyn əleyhissəlamın həyatı bölməsində geniş şəkildə izah etdiyimiz üçün burada yalnız bununla kifayətlənirik.

Diktatura mühiti

İslam peyğəmbərinin vəfatından sonra İmamət silsiləsinin dörd dövrə bölünməsinə əsasən (bu dörd dövrü Həzrət Əli əleyhissəlamın həyatı bölməsində izah etmişik), İmam Səccad əleyhissəlamın həyatı dördüncü dövrə təsadüf edir. Yəni, silahlı mübarizə yolu ilə qələbədən naümid olmaq; Peyğəmbər ailəsi vasitəsilə uzun müddətli İslam hökuməti yaratmaq uğrunda səy göstərmək; bu məqsədə çatmaqdan ötrü zəminə yaratmaq üçün mədəni tədbirlər vasitəsilə münasib insani qüvvələri tərbiyə etmək; əsl İslami fikirləri bəyan etmək, mövhumat və bidətləri üzə çıxarmaq.

Bu məsələ haqqında qısa məlumat verək.

Faciəli Aşura hadisəsi (tez bir zamanda) şiə məzhəbinə ağır zərbə vurdu. Bu hadisənin xəbərinin yayılması ilə İslam dövlətinin hər tərəfində, xüsusən İraq və Hicazda şiə məclislərində ümumi bir qorxu hökm sürməyə başladı. Çünki məlum oldu ki, (İslam aləmində hamı tərəfindən əzəmətlə, etibarla və müqəddəs bir şəxs kimi tanınan) Peyğəmbər balasını öldürüb Əhli-beyt qız-gəlinini və arvad-uşaqlarını əsir almaqla öz hakimiyyətini qoruyub saxlayan Yezid hakimiyyətə dayaqlarını möhkəmlətmək üçün heç bir cinayətdən çəkinməz. Kufə və Mədinədə artıq öz əsərlərini bürüzə verən qorxu və vəhşət (hicrətin altıмыш üçüncü ilində zil-həccə ayında baş vermiş) “Hirre faciəsi” və Mədinə camaatının Yezidin ordusu tərəfindən amansızcasına qırılması ilə daha da şiddətləndi, Peyğəmbər ailəsinin nüfuz etdiyi yerlərdə, xüsusilə Hicazda Mədinəyə, İraqda isə Kufəyə möhkəm represiya hakim

¹ Əl-İrşad, səh.242.

kәsildi. Bәni-Ümәyyәnin дүшмәnlәri olan İmamларын dostları zәiflәyib süstlәшdilәr, öz tәшәkküllәrini itirdilәr. İmam Sәccad (әleyhissәlam) bu acınacaqlı vәziyyәtә işarә edәрәk buyurur: “Bütүн Mәkkә vә Mәdinәdә bizi sevән iyirmi nәfәр yoxdur.”¹ Görkәmli tarixçi Mәsudi yazır: “Әli ibn Hüseyн (әleyhissәlam) (İmam Sәccad) İmamәti gizli vә tәqiyә şәklindә vә çox çәtin bir vaxtda öhdәsinә götürmüşdü.”² İmam Sadiq (әleyhissәlam) bu dәhşәtli vә acınacaqlı vәziyyәti tәsvir edәрәk buyurur: “Camaatın üç nәfәр istisna olmaqla hamısı Hüseyн ibn Әli әleyhissәlamdan sonra (onun şәhadәtindән sonra) döndü: (Peyğәmbәр ailәsinin әtrafindan uzaqlaşdılar): Әbu Xalid Kabili, Yәhya ibn Ummut-Tәvil vә Cübeyr ibn Mutim.”³ Sonra bir neçә nәfәр onlara qoşuldu vә sayları artdı. Yәhya ibn Ummut-Tәvil Mәdinәdә Peyğәmbәр мәscidинә gedib camaata xıtab edәрәk deyәrdi: “Biz sizinlә (yolunuzla) müxalifik, bizimlә sizin aranızda aşkar vә әbәdi дүшмәnçilik vә kin-küdurәt var...”⁴

Deyilmәsә dә, mәlumdur ki, o cür şәraitdә belә bir açıq-aşkar mövqedә durmağa yalnız acınacaqlı nәticәlәрә sinә gәрә bilән Yәhya ibn Ummut-Tәvil kimi şәxslәrin qüdrәti çata bilәrdi. Mәhz buna görә dә, Hәccac ibn Yusif Yәhyanın Hәzrәt Әli әleyhissәlamın dostu olmasına görә әl-ayağını kәsdirmiş, sonra da onu şәhadәtә yetirmişdir.⁵

Onuncu әsrin ortalarının görkәmli alimlәrindән vә hәdisçilәrindән biri vә һәм dә İmam Cavad (әleyhissәlam), İmam Hadi (әleyhissәlam) vә İmam Hәsән Әskәri әleyhissәlamın şagirdlәrindән olan Fәzl ibn Şazan deyir: “İmam Sәccad әleyhissәlamın İmamәt dövrünün әvvәllәrindә yalnız beş nәfәр ona itaәt edirdi: Sәid ibn Cübeyr, Sәid ibn Müsәyyib, Mәhәmmәd ibn Cübeyr ibn Mutim, Yәhya ibn Ummut-Tәvil vә Әbu Xalid Kabili.”⁶

Әbdülmәlikin çirkin hakimiyәti

İmam Sәccad әleyhissәlamın İmamәt dövrü İslam tarixindә hakimiyәt dövrlәrinin әn çirkinlәrindән biri olan bir dövrlә һәмzaman olmuşdur. Düzdür, o Hәzrәtdән qabaq da İslam dövlәti zalım vә azğın hakimlәrin oyuncağına çevrilmişdi, ancaq dördüncü İmamın dövrü ötән dövrlәrlә bununla fәrqlәnirdi ki, o dövrün hakimlәri İslam qayda-qanunlarından açıq-aşkar boyun qaçırır, onları ayaq altına salır vә heç kim dә, bir zәrrә olsun belә, etiraz edә bilmirdi.

İmam Sәccad әleyhissәlamın İmamәt dövrünün әn çoxu Әbdülmәlik ibn Mәrvanın hakimiyәti dövrünә tәsadüf edirdi. Әbdülmәlik iyirmi bir il hakimiyәtdә olmuşdur. Tarixçilәr Әbdülmәliki zirәk, ehtiyatlı, uzaqgörән, әdib (әdәbiyyatla mәşğul olan), istedadlı vә alim kimi qәlәmә vermişlәр.⁷ “Әl-Fәxri” kitabının müәllifi deyir:

¹ Biharül-әnvar, c.46, sәh.143.

² İsbatül-vәsiyyә, sәh.167.

³ Qamusür-rical, c.9, sәh.399.

⁴ Әl-İxtisas, sәh.64.

⁵ İxtiyaru mә’rifәtir-rical, sәh.123.

⁶ İxtiyaru mә’rifәtir-rical, sәh.115.

⁷ Әl-Kamilu fit-tarix, c.4, sәh.520.

“Əbdülməlik ağıllı, düşüncəli, alim, fəzilətli, ədib, istedadlı, çox zülmkar, çox heybətli, dahi siyasətçi və gözəl tədbirli bir şəxs olmuşdur.”¹

Hinduşah yazır: “O, ağıllı, fəzilətli, fəsahtli, fiqh, hədis, şer elmlərini yaxşı bilən və gözəl tədbir sahibi olmuşdur.”²

Əbdülməlik hakimiyyət başına gəlməzdən qabaq Mədinə şəhərinin fəqihlərindən (şəriət elminin alimlərindən) biri sayılırdı.³ O, zahidlik, ibadət və dindarlıqla məşhur olmuşdu. Öz vaxtını məsciddə ibadət etməklə keçirərdi. Belə ki, ona “məscidin göyərçini” ləqəbini vermişdilər.⁴ Deyirlər ki, Əbdülməlik atası Mərvan öldükdən sonra hakimiyyətə yetişərkən Quran oxuyurdu. Bu xəbəri eşitcək Quranı bağlayıb dedi: “Daha mənimlə sənin aranda ayrılıq düşdü. Artıq mənim səninlə işim yoxdur.”⁵ Əbdülməlik doğurdan da, Qurandan ayrıldı. Qüdrətə qürrələnməsi nəticəsində öz şəxsiyyətini elə dəyişdirdi ki, tarixçilər onun çirkin hökumətini acı xatirələr tək yad edirlər.

Süyuti və İbn Əsir yazırlar: “İslam tarixində Əbdülməlik əhdini danan və xəyanət edən (Əmr ibn Səid ibn Ası aman verdikdən sonra öldürdü), camaatı xəlifənin hüzurunda söz deməkdən məhrum edən və əmr be-mərufun qarşısını alan ilk şəxs olmuşdur.”⁶

Əbdülməlik Məkkədə Abdullah ibn Zübeyri məğlub etdikdən iki il sonra (hicrətin yetmiş beşinci ilində) həcc səfəri zamanı Mədinəyə gəlmiş və camaata xitab edərək demişdi: “Mən nə rüsvay olmuş (Osman), nə də səhlənkər xəlifə (Yezid) deyiləm. Mən bu camaatla qılıncdan başqa heç bir şeylə rəftar etməyəcəyəm. Siz bizdən Allah adamlarının, təqvalı şəxslərin işini istədiyiniz halda özünüz heç də onlar kimi rəftar etmirsiniz (bizi təqvalı olmağa çağırırsınız, ancaq özünüz ona əməl etmirsiniz). And olsun Allaha, bundan belə kim məni təqvalı olmağa çağırırsa, boynunu vuracağam.”⁷

Sonuncu cümləni deməsinin səbəbi o idi ki, vaiz və İmam cümlələr (cümə namazını qılan şəxslər) öz söhbətlərini “təqvalı olun” ifadəsi ilə başlayırdılar.⁸

Özünü peyğəmbərin canişisi elan edib Peyğəmbər şəhərində, özü də Peyğəmbərin müqəddəs məzarı kənarında bu cür sözlər deməklə onun sünnəsinə hücum edən xəlifənin ucqar şəhərlərdəki valiləri də gör nə oyunlardan çıxırdılar?

Əbdülməlik özünün uzunmüddətli hakimiyyəti dövründə o qədər zülm və haqsızlıq etdi ki, onun qəlbində iman nuru tamamilə söndü. O, bir gün özü bu məsələyə toxunaraq Səid ibn Müsəyyibə dedi: “Elə olmuşam ki, yaxşı iş görəndə sevinmirəm, pis iş görəndə də narahat olmuram.” Səid ibn Müsəyyib dedi: “Sənin qəlbin tamamilə ölmüşdür.”⁹

¹ İbn Təqtəqa, “Əl-Fəxri”, səh.122-124.

² Təcaribüs-sələf, səh.75.

³ İbn Təqtəqa, “Əl-Fəxri”, səh.122.

⁴ Təcaribüs-sələf, səh.76.

⁵ Tarixül-xüləfa, c.4, səh.100.

⁶ Tarixül xüləfa, səh.218, Əl-Kamilu fit-tarix, c.4, səh252.

⁷ Tarixül-xüləfa, səh.218.

⁸ İmam Səccad əleyhissələmin həyatı, səh.98.

⁹ Əl-Fəxri, səh.122; İbn Əsir, Əl-Kamilu fit-tarix, c.4, səh521.

Əbdülməlik çox vaxt Ummud-Dərda adlı bir qadınla söhbət edərdi. Bir gün Ummud-Dərda ona dedi: “Ey Əmirəl-möminin, eşitmişəm ibadət və razi-niyazdan sonra şərab içmişən?!” Əbdülməlik cavab verdi: “Təkcə şərab yox, hətta camaatin qanını da içmişəm.”¹

Bir vaxtlar Yezidin (Abdullah ibn Zübeyri təslim etmək üçün) Məkkəyə ordu göndərməsinə nifrət edən və bu işdən Allaha pənah aparan Əbdülməlik hakimiyyətə başına gəldikdən sonra nə təkcə özü bu işi davam etdirdi, hətta Həccac kimi qaniçən bir şəxsi bu işi yerinə yetirmək üçün təyin etdi və o da Məscidül-həram və Kəbəni (Abdullah ibn Zübeyr qaçıb orada gizlənmişdi) mancanaq ilə daşa basdı.²

Zalım valilər

İslam məmləkətinin hər bir yerində Əbdülməlikin nümayəndələri də ona baxıb camaatla zülm və ədavətlə rəftar edirdilər. Ölkənin hər bir yerində haqsızlıq və vəhşət hökm sürürdü. Məsudi yazır: “Əbdülməlik qantökən adam idi. Onun təyin etdiyi valilər – İraq hakimi Həccac, Xorasan hakimi Muhlib və Mədinə hakimi Hişam ibn İsmayıl da onun özü kimi rəhmsiz və qantökən idilər.”³

Mədinə hakimi Hişam ibn İsmayıl camaatı o qədər təzyiqlərə məruz qoymuş və Peyğəmbər ailəsinə o qədər əziyyət vermişdi ki, Əbdülməlikin oğlu Vəlid atasının ölümündən sonra hakimiyyətə gəldikdə, məcbur olub onu işdən çıxartdı.⁴

Bunların hamısından ən pisi Həccac olmuşdur. Onun İslam tarixində törətdiyi cinayətlər hamıya məlumdur. Əbdülməlik, Abdullah ibn Zübeyri Həccacın vasitəsilə məğlubiyətə uğratdıqdan sonra Həccacı iki illik Hicaza (Məkkə, Mədinə və Taifə) vali təyin etdi.⁵

Həccac Mədinədə Cabir ibn Abdullah Ənsari, Ənəs ibn Malik, Səhl ibn Saidi kimi bir sıra səhabələri rüsvay etmək üçün onların boynuna damğa vurdu. Bu işdə bəhanəsi də o idi ki, bunlar Osmanın qatilləridirlər!⁶ Həccac Mədinədən çıxıb gedərkən belə dedi: “Allaha şükr edirəm ki, mənə bu çirkin şəhərdən qırağa aparır. Bu şəhər bütün şəhərlərdən çirkindir. Buranın əhalisi Əmirəl-mömininə qarşı münasibətdə çox hiyləgər, həyasız və tənbəldir. Əgər Əmirəl-mömininin sifarişi olmasaydı, bu şəhəri yerlə yeksan edərdim. Bu şəhərdə Peyğəmbər minbəri adlanan bir parça çubuqdan və Peyğəmbər qəbri adlanan bir qədər çürümüş sümükdən başqa heç nə yoxdur.”⁷

Yaxud Kufədə söylədiyi xütbəsində Mədinədə Peyğəmbər (s)-in müqəddəs qəbrinin ətrafında fırlanaraq onu yad edən ziyarətçiləri təhqir edərək belə demişdi: “Vay olsun onlara! Elə fırlanırlar ki, lap belə qoca mal-qaranın yerişlərinə bənzəyir. Niyə gedib əmirəlmöminin Əbdül Məlikin qəsrinin ətrafında təvaf etməzlər! Məgər onlar bilmirlər ki, adamın xəlifəsi onun peyğəmbərindən üstündür?!”⁸

¹ Tarixül-xüləfa, səh.216.

² Tarixül-xüləfa, səh.216.

³ Mürucuz-zəhəb, c.3, səh.91.

⁴ Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.27-29.

⁵ Əl-İmamətu vəs-siyasət, c.2, səh.31.

⁶ Tarixi-Yə'qubi, c.3,səh.18.

⁷ Əl-Kamilu fit-tarix, c.4, səh.359.

⁸ Şərhi Nəhcül Bəlağə, c. 15, səh. 242.

Həccac İraqda

Həccac Məkkə və Mədinəni öz nəzarəti altına aldıqdan sonra Əbdülməlik başa düşdü ki, iraqlıları öz yerlərində oturmaq bilən və onları özünə tabe edə biləcək şəxs ancaq Həccac ola bilər. Buna görə də, hicrətin yetmiş beşinci ilində İraq valiliyini (Kufə və Bəsrəni) onun öhdəsinə qoydu. Həccac Kufəyə gəldiyi andan heç də xəlifə tərəfindən təyin olunmuş vali kimi deyil, üz-gözünü örtmüş halda məscidə daxil olaraq camaatın arasından keçməklə minbərə qalxdı və uzun müddət sakit oturdu. Səs-küy qalxdı ki, bu kimdir? Bir nəfər dedi: “Gəlin onu daşqalaq edək”. Camaat dedi: “Yox, qoyun görək nə deyir?” Elə ki hər tərəf sakitləşdi Həccac üzünü açaraq söhbətə belə başladı: “Ey Kufə camaatı! Mən dərilmək vaxtı yetişmiş meyvələrə bənzər və bədəndən ayrılmalara labüd olan başlar görürəm. Mən bu işi mütləq yerinə yetirəcəyəm. Əmmamə ilə saqqallar arasında parıldayan qanlar görürəm.” Sonra öz dəhşətli sözlərinə davam edib camaatı elə qorxutdu ki, bir kişinin onu daşqalaq etmək üçün əlində tutduğu daş parçası ixtiyarsız olaraq yerə düşdü.¹

Həccacın Bəsrəyə gəlişi də eynilə Kufəyə gəlişi kimi oldu. İbn Qüteybə Dinvəri onun Bəsrəyə gəlişini belə izah edir: “Həccac iki min nəfərlik Şam ordusu və onların tərəfdarlarından əlavə dörd min nəfərlik ordu ilə Bəsrəyə tərəf yollandı. Bəsrəyə girərkən onların iki min nəfərini özü ilə götürdü və belə qərara gəldi ki, cümə günü namaz vaxtı şəhərə daxil olsun. O, ətrafdakılara əmr etdi ki, məscidi mühasirəyə alsınlar və məscidin on səkkiz qapısının hər birinin ağzında yüz nəfər durub qılınclarını paltarların altında gizlətsinlər. Sonra da onlara dedi: Elə ki məsciddə səs-küy qalxdı və kimsə məsciddən kənara çıxmaq istədi, elə bir iş görün ki, başları bədənlərindən tez qırağa çıxsın.

Məmurular qapıların ağzında dayanıb gözləməyə başladılar. Həccacı qılınclarını paltarların altında gizlətməmiş yüz nəfər önündə, yüz nəfər də arxasında müşayiət edərək məscidə gətirdi. Onun özü də qılınclarını paltarının altında gizlətməmişdi. Həccac gözətçilərinə dedi: “Məscidə girəndən sonra mən camaat üçün söhbət edəcəyəm. Onlar məni daşa basacaqlar. Elə ki, gördünüz mən əmmaməmi götürüb dizimin üstünə qoydum, qılınclarınızı qımından çıxarıb onları qılıncdan keçirin.”

Bu plan əsasında namaz vaxtı çatan kimi Həccac minbərə qalxıb söhbət əsnasında belə dedi: “...Əmirəl-möminin (Əbdülməlik) məni sizin şəhərə vali və beytül-malı sizin aranızda bölmək üçün göndərib. Mənə əmr edib ki, məzlumların köməyinə çatam, zalımların cəzasını verəm, yaxşı iş görənləri alqışlayıb, pis iş görənləri cəzalandıram. Xəlifə məni bura vali təyin edəndə mənə iki qılıncları verdi? Biri rəhmət və mərhəmət qılıncları, digəri isə əzab və cəza qılıncları. Mərhəmət qılıncları yolda əlimdən düşdü, ancaq əzab qılıncları indi də əlimdədir...”

Camaat minbərənin aşağısından Həccacı daşlamağa başladı. Bu zaman Həccac əmmaməsini başından götürüb dizinin üstünə qoydu. Gözətçilər dərhal camaatın üstünə düşdülər. Vəziyyətin belə olduğunu görəndə camaat məsciddən qaçmağa başladı. Ancaq kim məsciddən qırağa çıxırdısa, başı bədəninədən ayrılırdı. Beləliklə, qaçanları geri qayıtmağa məcbur etdilər, sonra da onları məsciddə qırdılar. İş o yerə çatdı ki,

¹ Əl-Kamilu fil-lügəti vəl-ədəb, c.1, səh.311; Əl-əxbarül-müvəffəqiyyat, səh. 93-97; İsbatül-vəsiyyə, c. 3, səh. 127.

qan мәscidin qarısına, hətta bazara qədər axıb gəlmişdi.»¹ Bununla da, Həccac İraqın hər bir yerində öz qorxulu hakimiyyətini yaratdı. O, bir çox təqvalı və günahsız insanları qırdı. O, ürəklərdə elə bir qorxu yaratdı ki, bu qorxu nə təkcə İraqı, habelə Xuzistani² və bütün Şərqi bürüdü.

Diktatura və qırğın dalğası

Görkəmli tarixçi Məsudi yazır: “Həccac iyirmi il vali oldu. Bu müddət ərzində onun cəlladlarının qılıncı ilə, yaxud işkəncə altında öldürülənlərin sayı yüz iyirmi min nəfər idi. Əlbəttə, hələ burada Həccaca qarşı döyüşdə ölənlərin sayı nəzərdə tutulmamışdır.

Həccac ölən zaman onun zindanında (onun adı gələndə bədənlərə titrətmə düşürdü) əlli min kişi, otuz min qadın var idi. Bu qadınların on altı mini çılpaq vəziyyətdə idi.

Həccac kişi və qadınları zindanda bir yerdə saxlayırdı. Onun zindanları tavansız olduğundan məhbuslar yayın istisindən, həmçinin, qışın soyuğu və qar-yağışından bərk əziyyət çəkirdilər.³

Vəlid ibn Əbdülməlikin müsbət və mənfi cəhətləri

Əbdülməlikin ölümündən sonra onun oğlu Vəlid hakimiyyət başına gəldi. Bəzi tarixçilər onu müsbət qələmə vermiş və onu atası Əbdülməlik, babası Mərvan və bir çoxlarından üstün tutmuşlar. Çünki Ömər ibn Əbdüləzizdən başqa Əməvi xəlifələrindən heç biri öz hakimiyyəti dövründə onun qədər hamı üçün xeyirli olan işlər görməmişdi. Vəlid öz hakimiyyəti dövründə məscidlər və müqəddəs yerlər tikdirməkdə, onları artırmaqda, təmir etməkdə böyük addımlar atmış öz valilərini bu işə cəlb etmişdi. Tarixçilər deyirlər: “Vəlid Dəməşqin camii məscidini tikdirdi. O, həmçinin, Peyğəmbər məscidini və eləcə də, Əqsa məscidini (Beytül-müqəddəsi) genişləndirdi. Onun əmrilə hansı şəhərdə namaz qılmaq üçün yer yox idisə, orada məscid tikildi. O, İslam dövlətini qorumaq məqsədi ilə sərhədlərdə müxtəlif qalalar tikdirdi və müxtəlif əlaqə yolları çəkirdi, həmçinin, ölkənin müxtəlif yerlərində su quyuları qazdırdı, məktəb (mədrəsə) və xəstəxanalar saldırdı, sədəqə və dağınıq (pərakəndə) köməklikləri ləğv edib əlillər, xəstələr və ehtiyacı olanlar üçün müəyyən maaş təyin etdi. O, kor, əldən düşmüş və cüzam xəstəliyinə tutulmuşlar üçün istirahət yerləri tikdirdi, onlara yetişmək üçün həkim və xidmətçilər təyin etdi, onların yemək və istirahətlərinə yaxşı baxılmasını əmr etdi. O, həmçinin, yetim və sahsız uşaqları tərbiyələndirmək üçün uşaq evləri tikdirdi. Çox vaxtlar özü şəhər və bazara çıxır, qiymətlərin endirilib, yaxud qaldırılmasına şəxsən nəzarət edirdi.⁴

¹ Əl-İmamətu vəs-siyasət, c.2, səh.32.

² İranın Cənub hissəsi.

³ Mürucuz-zəhəb, c.3, səh.166-167.

⁴ Muxtəsəru tarixil-ərəb, səh.123.

Vəlidin çirkin işləri

Vəlidin həyatı və hakimiyyəti dövründəki müsbət cəhətlərlə yanaşı, onun bir sıra mənfi, zəif cəhətləri və açıq-aşkar pozğunluqları vardır ki, bunları onun həyatında qeyd etmədən keçmək olmaz. Tarixçilərin dediyinə görə Vəlid çox zalım şəxs olmuşdur. Ata-anası onu uşaqlıqda ərköyün böyütmüş, buna görə də, o, ədəbsiz və insani dəyərlərdən uzaq olan bir adam olmuşdur.¹ Vəlid ərəb dilinin qrammatika və ədəbiyyatından xəbərsiz idi. Ömrünün axırına qədər ərəb qrammatikasının qaydalarına riayət edə bilmədi. Danışarkən qrammatik cəhətdən çox kobud səhvlər buraxırdı. Bir gün atasının məclisində bir dəstə adamın hüsurunda bir nəfər ərəblə söhbət edərkən çox asan bir cümləni səhv dedi. Atasını danlayıb dedi: “Ərəblərin dilini bilməyən şəxs onlara hakim ola bilməz.” Vəlid bu hadisədən sonra bir neçə ərəb dilçisi ilə birlikdə bir otağa girib altı ay orada qaldı. Bu müddətdə o, ərəb qrammatikasını öyrənməyə başladı. Ancaq altı aydan sonra əvvəlkindən də, savadsız vəziyyətdə qırağa çıxdı.²

Vəlidin elmin inkişafına diqqət yetirməsinin səbəblərindən biri də, bəlkə də, onun özünün elmdən məhrum olması olmuş və o, bu yolla öz zəif cəhətini ört-basdır etmək istəyirmiş.

Zalım hakimlər

Vəlid zalım və pozğun adamları vali, hakim və əmir təyin edirdi. Bu adamlar müsəlmanları çox təzyiqlərə məruz qoyurdular. Vəlidin valilərindən biri Həccac ibn Yusif idi. Vəlid atası Əbdülməlikin ölümündən sonra Həccacı öz vəzifəsində saxladı.

O dövrdən etibarən Şam məntəqəsi Vəlidin öz nəzarəti altında idi. İraqda Həccac, Hicazda Osman ibn Həbarə, Misirdə Qürrə ibn Şüreyk valilik edirdilər. Adı çəkilən bu şəxslərin zülm etməkdə misli yox idi. Bir qədər ədalət və insaf tərəfdarı olan Ömər ibn Əbdüləziz (Vəlidin qardaşı oğlu) bu bir neçə nəfərin hakimiyyətinə işarə edərək deyir: “Yer üzü zülm ilə dolmuşdur. İlahi, camaatı bu müsibətdən qurtar!”³

Sanki hakimlərin bu zülmkarlıqlarına və müsəlmanların bu məzlumiyyətinə və pənahsız qalmalarına işarə edərək İmam Səccad (əleyhissəlam) öz söhbəti əsnasında o dövrün camaatını altı dəstəyə bölmüşdür. Hakimləri şirə, müsəlmanları isə şir, canavar, tülkü, it və donuz arasında qalmış və ət, dəri və sümükləri şir tərəfindən parçalanan qoyunlara bənzətmişdir.⁴

Nə üçün İmam Səccad (əleyhissəlam) qiyam etmədi?

İmam Səccad əleyhissəlamın dövrünün siyasi aləmi bir az aydın olduqdan sonra, o Həzrətin nəyə görə qiyam etməməsini çox yaxşı başa düşmək olar. Cəmiyyət arasında hökm sürən qorxu, diktatura və zalım Əməvi hökumətinin camaat üzərindəki güclü nüfuzu hər hansı bir hərəkət və silahlı mübarizəni məğlubiyətə məhkum edirdi. Hətta kiçik hərəkətlər belə Əməvi casuslarının gözündən qaçmırdı. Necə ki, bir gün

¹ Tarixül-xüləfa, səh.223.

² Əl-Kamilu fit-tarix, c.5, səh.11.

³ Əl-Kamilu fit-tarix, c.5, səh.11.

⁴ Əl-Xisal, səh.339.

Әbdülmәlikin Mәdinәdәki casusu ona xəbәр verdi ki, Әli ibn Hüseyn әleyhissәләmin (İmam Sәccadın) bir kәnizi var idi. O, kәnizi azad etmiş, sonra isә onunla evlәнmişdir. Әbdülmәlik İmam Sәccad әleyhissәләma yazdığı məktubda bu işi İmam (әleyhissәләm) üçün nöqsan saymış və etiraz etmişdi ki, nəyə görə İmam özünә tay olan bir qüreyşli qadınla evlәнmәmişdir? İmam Sәccad (әleyhissәләm) onun cavabında yazdı: “Peyğәmbәrdән böyük və üstün bir şəxs yox idi. O, öz kәnizi ilə evlәнmişdi. Allah hər bir kiçikliyi İslamın sayəsində ucaldır və hər bir nöqsanı İslam vasitəsi ilə aradan qaldırır. Hər bir alçaq şəxs İslam sayəsində әzizlәнir. Müsәlman olan heç bir şəxs alçaq deyil. Alçaqlıq ancaq cahiliyyәt alçaqlığıdır.”¹ Әbdülmәlik bununla bildirmәk istәyirdi ki, İmamın hər bir işi, hәтта onun daxili və şəxsi işləri belә onun nəzarәti altındadır. Belә bir şəraitdә qiyam etmәk necә mümkün ola bilər? Sanki İmam Sәccad (әleyhissәләm) bu acı və dözülmәz şəraiti duymuş və öz duasında Allah dәrgahına belә buyurmuşdur: *“Nә çox düşmәnlәр vardır ki, düşmәnçilik qılincını mәнә qarşı sivirmiş, qılincının və nizәsinin ucunu mәнә vurmaq üçün itilәmişlər. Mәhvedici zәhәrlәrini mәнә içirtmәk üçün piyalayә tökmüş, mәni öz oxlarının hәdәfi qәrar vermiş və pusqu gözlәri mәni güdmәk üçün yatmamışdır. Onlar hazırlamışlar ki, öz zәrbәlәrini mәнә vurub zәhәrlәrini mәнә içirsinlәр.*

*İlahi, çәtinliklәр və ağır әziyyәtlәр müqabilindә gücsüzlüyümü, mәnimlә döyüşmәk istәyәnin müqabilindә acizliyimi, mәnimlә düşmәnçilik edib mәni tora salmaq üçün pusquda olanların çoxluğu qarşısındakı tәkliyimi nəzәrә alıb mәнә kömәk etmәyә başladın və mәнә qüvvәt verdin.”*²

İki çәtin yolayrıcı

Deyilәnlәrdән belә mәlum olur ki, İmam Sәccad (әleyhissәләm) Aşura hadisәsindән sonra iki çәtin yolayrıcına yetişmişdi: Ya öz dostları arasında hәyәcan və etiraz hissi oyatmaqla (bunu İmam Sәccad (әleyhissәләm) çox asanlıqla yerinə yetirә bilirdi) çox qәti bir hәрәkata әl atıb müxalifәt bayrağı ucaldaraq inqilabi bir hadisә yaratmalıydı ki, bu inqilabın da davamlı və nәticәli olması üçün lazımı şəraitin olmaması məcbur edirdi ki, İmam (әleyhissәләm) mübarizәdән çәkinsin və meydanı Bәni-Ümәyyә üçün azad qoysun. Ya da sәthi etirazı, gözәl və ölçüb-biçilmiş tәdbirlә cilovlamalı, ilk növbәdә öz böyük işinin müqәddimәsini hazırlamalı, yolgöstәrici bir fikir və hәмçinin, әsas işә başlamaq üçün yaxşı kadrlar (İslam hәyatının işini tәzәlәmәk, İslam cәmiyyәtini və İslam nizam-intizamını yenidән qurmaq kimi işləri) hazırlamalıydı. O, Hәzrәt hәмçinin, qısa bir vaxtda özünün və etibar etdiyi azsaylı dostlarının canını tәhlükәdән qorumalı, düşmәn qarşısında meydandan çәkilmәmәliydı. Öz hәyatı boyu o Hәzrәt, Bәni-Ümәyyә hakimiyyәtinin axtarıcı və qorxu yaradan gözündән gizlindә qalmalı, bu cәbhәdә (yaxşı insanlar tәрbiyә etmәk və yolgöstәrән bir fikir öyrәtmәk cәbhәsindә) amansız, ancaq gizli mübarizәyә mәşğul olmalı, sonra da şübhәsiz ki, mәqsәdә yaxın olan bu yolu davam etdirәrәk özündән sonrakı İmama çatdırmalıydı. Mәlumdur ki, birinci yol fәdailәr yoludur. Ancaq mәslәki uğrunda mübarizә aparan bir rәhbәр, özü dә elә bir rәhbәр ki, onun

¹ Fürui-kafi, c.5, sәh.344.

² Sәhifeyi-Sәccadiyyә, 49-cu dua, sәh.610.

işinin təsir şüası nə təkcə öz dövrü ilə məhdudlaşır, hətta bütün tarixi əhatə edir və belə bir rəhbərin təkcə fədai olması kifayət etmir. O, eyni zamanda hövsələli, dözümlü, uzaqgörən, gələcəyi fikirləşən və tədbirli də olmalıdır. Bu şəraitin yığılıb toplanması ikinci yolu İmam Səccad (əleyhissəlam) üçün labüd edir.¹

Mədinə əhalisinin qiyamı

İmam Səccad əleyhissəlamın Mədinə qiyamçılarına qoşulmamasını da məhz bu cəhətdən araşdırmalıyıq. Mədinə qiyamı hicrətin altmış üçüncü (ya da altmış ikinci) ilində baş verib. Bu qiyam tarixdə Hirrə faciəsi² adı ilə tanınmışdır. Bu hadisə İmam Hüseyn əleyhissəlamın şəhadətindən sonra müxtəlif yerlərdə Yezidin hakimiyyətinə qarşı camaatda nifrət oyanmasına səbəb oldu. Peyğəmbər ailəsinin, qohum-əqrəbasının, səhabə və tabeirlərin³ mərkəzi olan Mədinə şəhəri də cusa gəlmişdi. Təkəbbür, nadanlıq və təcrübəsizlikdə Yeziddən heç də geri qalmayan Mədinə hakimi Osman ibn Məhəmməd ibn Əbu Süfyan, Yezidin göstərişi ilə⁴ Mədinə şəhərinin böyüklərini əhali tərəfindən gənc xəlifə Yezidi yaxından görüb onun mərhəmətindən bəhrələnmək və Mədinəyə qayıtdıqdan sonra camaatı onun hökumətinə tabe olmağa çağırmaq üçün Dəməşqə göndərdi. Yezidin görüşünə gedən Osmanın nümayəndə heyəti Münzir ibn Zübeyr ibn Əvam, Übeydullah ibn Əbu Əmr Məxzumi, və Abdullah ibn Hənzələ Qəsilül-məlaikə və Mədinənin bir neçə başqa adlı-sanlı adamlarından ibarət idi. Yezid nə İslami ədəb-ərkana malik olmadığından və nə də heç olmasa özünün nümayəndə heyətinin yanında ədəbli göstərməyi və ona tövsiyə edən bir müşaviri olmadığından, İslamın zahiri qayda-qanunlarına əməl etmədən nümayəndə heyətinin yanında da şərab içməklə, it oynatmaqla, eyş-işrətlə və cürbəcür çirkin işlərlə məşğul olmağa başladı. Ancaq nümayəndə heyətini öz sarayında çox təntənəli şəkildə qarşıladı, onlara çox hörmətlə yanaşdı və onların hər birinə müxtəlif hədiyyələr və qiyməti əlli, yüz min dinara çatan bahalı xələtlər bağışladı. O, belə güman edirdi ki, nümayəndə heyəti Dəməşqin yaşıl sarayında bu pulları və bu ziyafəti qəbul etməklə Mədinəyə qayıtdıqdan sonra onu tərəfləyəcək. Ancaq bu görüş nəinki onun xeyrinə səbəb olmadı, hətta tamamilə əks təsir bağışladı. Nümayəndə heyətinin hamısı Münzir ibn Zübeyr istisna olmaqla (o, Bəsrəyə getdi) Mədinəyə qayıdıb camaatın hüzurunda dedi: “Biz elə bir şəxsin yanından gəlirik ki, onun dini yoxdur, şərab içir, musiqi dinləyir, it oynadır, gözəl səsli qadınlar və xanəndələr onun hüzurunda mahını oxuyurlar. O, bir dəstə oğru və azğın adamlarla gecələr əyləncə ilə məşğul olur. İndi biz sizi şahid tuturuq ki, biz onu xəlifəlik məqamından kənarlaşdırırıq.” Hənzələnin oğlu dedi: “Mən elə bir şəxsin yanından qayıdıram ki, əgər heç kim də mənə kömək etməsə, mən özüm bu bir neçə oğlumu götürüb onunla

¹ Doğru rəhbər, səh.24.

² Hirrə - səthi vulkan daşları ilə örtülmüş yerə deyilir. Mədinə şəhərinin ətrafı belə xüsusiyyətə malik olduğuna və Şam qoşunu Mədinəyə bu yol ilə nüfuz etdiyinə görə bu döyüş “Hirrə” döyüşü adı ilə tanınmışdır.

³ Tabein Peyğəmbəri görməyib, lakin Peyğəmbəri görən səhabələri görmüş şəxsə deyilir.

⁴ Ənsabül-əşraf, c.4, səh.31.

vuruşmağa gedәcәyәm. O, mәнә һәdiyyә verib mәnimlә һörmәtlә rәftar etdi, ancaq mән onun һәdiyyәsini yalnız ondan döyüşdә istifadә etmәk üçün qәbul etdim.”

Bu hadisәdән sonra Mәdinә camaatı Abdullah ibn Hәnzәlәyә beyәt edib Mәdinә hakimini vә elәcә dә, bütүн Bәni-Ümәyyә tәрәfdarlarını şәһәrdән qovdular. Bu xәbәр Yezidә çatan kimi o, Bәni-Ümәyyә һökumәtinin yaxınlarından biri olan Müslim ibn Üqbә adlı yaşlı bir kişini Mәdinә qiyamını yatırtmaq üçün böyük bir ordu ilә Mәdinәyә göndәрәрәk ona dedi: “Onlara üç gün möhlәt ver. Әgәр tәslim olmasalar, onlarla vuruş. Elә ki, qalib gәldin, üç gün müddәtindә onların nәyi varsa - mal-dövlәt, heyvanat, silah, yemәk-içmәk - hamısını әsgәrlәrin ixtiyarına burax.”

Şam ordusu Mәdinәyә һücum etdi. İki tәрәf arasında qanlı döyüş baş verdi. Nәhayәt qiyamçılar mәğlub oldular vә qiyama başçılıq edәnlәр öldürüldülәр. Müslim üç gün müddәtindә әhalinin kütlәvi soyqırımı vә şәһәri qarәt etmәk әmrini verdi. Şam ordusu bu üç gün müddәtindә elә cinayәtlәр törәtdi ki, qәlәм onları yazmaqdan һәya edir. Müslimi törәtdiyi bu cinayәtlәrә görә Müsrif¹ adlandırdılar.

Qırğın vә qarәt başa çatdıqdan sonra Müslim camaatdan Yezidin qulu kimi beyәt aldı.²

Abdullah ibn Zübeyrin rolu

Abdullah ibn Zübeyr zahirән islahedici vә mal-dövlәt düşgünü idi. O, hicrәtin altımışıncı ili İmam Hüseyн (әleyhissәlam) Mәkkәyә gәlmәzdән bir az qabaq Mәkkәyә gәlib orada yaşamağa başlamışdı. Ancaq İmam Hüseyн (әleyhissәlam) Mәkkәdә olan müddәtdә o, meydandan çıxmış vә camaatın nәzәрindән uzaqlaşmışdı. İmam Hüseyн (әleyhissәlam) şәhid olduqdan sonra meydan onun üçün boşaldı vә Yezidә qarşı müxalifәtçilik edib özünü xәlifә adlandırdı.

Abdullahın Әli әleyhissәlamın ailәsi ilә arası bir o qәdәр dә, yaxşı deyildi. Onun Cәmәl döyüşünü törәtmәkdә böyük rolu olmuşdur. O, Mәkkәdә olduđu müddәtdә xütbәlәrin әvvәlindә Peyğәmbәrә salam göndәrmәyi qadağan etmişdi. Bunun sәbәbini ondan soruşduqda, belә demişdi: “Peyğәmbәrin bәzi pis qohumları var. Peyğәmbәrin adı gәlән kimi onlar başlarını yuxarı tuturlar (tәkәbbür edirlәр).”³ Elә bu işlәринә görә dә İmam Sәccad (әleyhissәlam) onun fitnә-fәsadından nigarançılıq keçirirdi.⁴ Bәzi tarixçilәrin yazdığına görә Mәdinә camaatının qiyamında Abdullah ibn Zübeyrin böyük rolu olmuşdur. O, İmam Hüseyн әleyhissәlamın şәhadәtindән sonra iraqlıları danlayıb deyirdi ki, siz İmam әleyhissәlamı dәvәt etdiniz, sonra isә ona kömәk etmәdiniz. Abdullah Yezidi dә bәrk pislәyir, onu şәрәbxor, itbaz, azğın adlandırır vә camaatı onu xәlifәlikdән salmağa çağırırdı.⁵ Tarixçilәр һәмçinin, qeyd edirlәр ki, Mәdinә hakimi vә Bәni-Ümәyyә tәрәfdarlarının Mәdinәdән qovulması da, Abdullahın razılığı ilә olmuşdur.⁶

¹ İsrafkar, çox israf edән. Әnsabül-әşraf, sәh.30-46.

² Әl-Kamilu fit-tarix, c.4, sәh.102-103.

³ Tarixi-Yә’qubi, c.3, sәh.8.

⁴ Kәşfül-qәmmә fi mә’rifәtil-әimmә, c.2, sәh.299.

⁵ Kәşfül-qәmmә fi mә’rifәtil-әimmә, c.2, sәh.299.

⁶ Mürucuz-zәhәb, sәh.69.

Nə üçün İmam Səccad (əleyhissəlam) Mədinə qiyamçıları ilə həmkarlıq etmədi?

İndi isə İmam Səccad əleyhissəlamın Mədinə qiyamçıları ilə həmkarlıq etməməsinin səbəblərini araşdıraraq. İmam Səccad əleyhissəlamın qiyamçılarla həmkarlıq etməməsinin səbəblərini belə xülasə etmək olar:

Vəziyyəti araşdırmaqla və İmam Hüseyin əleyhissəlamın şəhadətindən sonra meydana gəlmiş dəhşətli represiyaları nəzərə almaqla İmam Səccad (əleyhissəlam) Mədinə qiyamının məğlubiyyətini təxmin etmişdi. İmam fikirləşirdi ki, əgər bu qiyama qoşulsa, nə təkcə qalib gəlməyəcək, hətta özü və dostları da, öldürüləcəklər. Axırda da heç bir nəticə olmadan şinin qalan qüvvəsi də itib batacaq.

Abdullah ibn Zübeyrin keçmiş fəaliyyətlərini və eləcə də, onun qiyamçılar arasındakı nüfuzunu nəzərə almaqla başa düşmək olar ki, bu hərəkət əsl şiiə hərəkəti ola bilməzdi. İmam Səccad (əleyhissəlam) istəmirdi ki, hakimiyyət arzusunda olan Abdullah ibn Zübeyr kimi bir şəxs onu qələbə üçün vasitə qərar versin.

Yuxarıda qeyd etdik ki, qiyamçılar Abdullah ibn Hənzələni özlərinə rəhbər təyin etdilər. Bu işdə onlar İmamın rəyini də, heç nəzərə almadılar. Düzdür, qiyamın başçıları yaxşı və pak adamlar idilər və onların Yezidin hakimiyyətinə qarşı çıxışları tamamilə düzgün idi, ancaq məlum olur ki, bu qiyam təmiz şiiə hərəkəti olmamış və qələbə çaldığı təqdirdə şiiələrin xeyrinə nəticələnməyəyi məlum deyildi. Sanki bu səbəbləri nəzərə alaraq İmam Səccad (əleyhissəlam) əvvəldən qiyamçılara qoşulmadı. Bu məsələ bir tərəfdən, digər tərəfdən də, Kərbəla hadisəsinin ümumi fikirlərdəki nəticəsinin Yezidə baha başa gəldiyi üçün o (Yezid), Müslim ibn Üqbəyə tapşırırdı ki, İmam Səccad (əleyhissəlam) ilə heç bir işi olmasın.

Pənah gətirmişlərin aman yeri

Bəni-Üməyyə və tərəfdarlarını Mədinədən qovarkən Mərvan İmam Səccad əleyhissəlamdan xahiş etdi ki, onun həyat yoldaşı və ailəsi İmamın evində qalsın. İmam Səccad (əleyhissəlam) öz mərhəməti ilə bu xahişi qəbul etdi. Buna görə də, Mədinənin üç gün qarət altında qaldığı müddətdə İmam Səccad əleyhissəlamın evi pənah gətirmişlər üçün yaxşı aman yeri olmuşdu. Dörd yüz qadın öz oğul-uşaqları ilə birlikdə İmamın evində qalmış, İmam Səccad (əleyhissəlam) da çaxnaşma qurtarana qədər onları evində saxlamışdır.

Müslim ibn Üqbə qarət başa çatdıqdan sonra İmam Səccad əleyhissəlamı yanına dəvət etdi. İmam Səccad (əleyhissəlam) onun yanına gəldikdə, Müslim onu öz yanında oturtmuş, onunla hörmətlə rəftar etmiş, sonra da evə qayıtmasına razılıq vermişdir.¹

İmam Səccad əleyhissəlamın dövrün zülm və fəsadlarına qarşı mübarizə üsulları

Bəli, İmam Səccad (əleyhissəlam) ikinci yolu seçməklə bir sıra təbliği, tərbiyəvi və irşadi fəaliyyətləri hökumətin heç xəbəri də olmadan həyata keçirməklə qeyri-

¹ Kəşfül-ğümməti fi mə'rifətil əimmə, səh.319.

müstәqil mübarizәләә başladı. Bu fәaliyyәtlәrin әn mühümlәrini ашаğıdaki bölmәләrdә xülasә etmәk olar:

1. Aşura xatirәsini әbәdi saxlamaq

İmam Hüseyн әleyhissәләmin vә onun sadiq dostlarının şәhadәti ümumi fikirlәrdә Bәni-Ümәyyәyә baha başa gәldiyindән vә bu işin şәriliyini sual altına aldığından bu faciәni әbәdi yaşatmaq üçün İmam Sәccad (әleyhissәләm) öz mәнfi mübarizәsini şәhidlәә ağılamaqla davam etdirirdi. Şübһә yoxdur ki, bu yandırıcı göz yaşlarının vә ürәkyandıran ağılamaqların bir mәһәbbәt kökü vardır. Çünki Kәrbәla faciәsinin müsibәti o qәdәр böyük vә ürәkağırdan idi ki, o faciәni öz gözlәri ilә görән şәxslәр nә qәdәр ki, sağı idilәр, onu yaddan çıxarmazdılar. Ancaq şübһәsiz ki, İmam Sәccad әleyhissәләmin bu hadisәyә münasibәtinin bir siyasi tәsir vә nәticәsi var idi. Aşura hadisәsinin tez-tez tәkrarlanması Әmәvi hökumәtinin zümlәrini yaddan çıxmağa qoymurdu. İmam Sәccad (әleyhissәләm) su içmәk istәyәrkән gözü suya sataşdıqda, gözlәrindән yaş süzүlmәyә başlayırdı. Bunun sәbәbini soruşanda, buyurardı: “(Yezidin adamları) suyu vәһşi vә yırtıcı heyvanlar üçün azad qoyub atamın üzünә bağıladıqları (vә onu susuz qoyduqları) bir halda, mән necә ağılamayım?” İmam Sәccad (әleyhissәләm) buyurardı: “Fatimәnin (әleyhissәләm) balalarının ölümü yadıma düşәrkән qәһәр mәni boğur.”

Bir gün İmam Sәccad әleyhissәләmin xadimi deyir: “Sizin qәм-qüssәniz qurtarmaq bilmir?” İmam Sәccad (әleyhissәләm) buyurdu: “Vay olsun sәнә! On iki oğılundan biri itmiş Yәqub Peyğәmbәр öz oğılunun ayrılığına o qәdәр ağıladı ki, gözlәri kor oldu, qәм-qüssәnin çoxluğından beli бүküldü. Halbuki, oğılu sağı idi. (Onu tapacağından hәlә tam ümidini kәsmәmişdi.) Ancaq mән bәdәnlәri bir-birinin yanında yerә düşmüş atamın, qardaşımın, әmimin vә on yeddi nәfәр qohum-әqrәbamın öldürүlmәsini öz gözlәrimlә gördüm. Bu halda heç mәнim qәм-qüssәm qurtararmı?”¹

Misirin adlı-sanlı adamlarından biri olan Sәһl ibn Şüeyb deyir: “Bir gün İmam Sәccad әleyhissәләmin һүzuruna gedib dedim: “Kefiniz necәdir?” Buyurdu: “Mән bilmәzdim ki, Misirdән olan sizin kimi böyük bir şәxs mәнim halımın necәliyini bilmәsin? İndi ki bizim halımızı bilmirsән, sәnin üçün izah edәрәм. Bizim öz tayfamız arasında vәziyyәtimiz Bәni-İsrailin oğıllarını öldürüb qızlarını diri saxlayan fironların arasındakı vәziyyәtә bәnzәyir. Bu gün bizim vәziyyәtimiz o qәdәр ağır vә çıxılmazdır ki, camaat minbәр başında oturub bizim әzizimizi söyәрәk düşmәnlәrimizlә dostluq edirlәр.”²

2. Ümmәtә nәsihәt

İmam Sәccad (әleyhissәләm) diktatura mühitindә yaşadığı üçün öz fikirlәrini camaata açıq-aşkar deyә bilmirdi. Buna görә dә, moizә yolundan istifadә edirdi. O Hәzrәt camaatı moizә yolu ilә düzgün İslami fikirlәrlә tanış edir, zaman keçdikcә zalım hakimlәrin tәbliğılәri nәticәsindә unudulmuş, yaxud tәhrif edilmiş İslami fikirlәri әvvәlki vә әsl halına qaytarır vә camaatı bacardığı qәdәр İslam tәlimlәri ilә

¹ Biharül-әnvar, c.46, sәh.108. Әl-bidayәtu vәn-nihayә, c.9, sәh107.

² Әt-Tәbәqatül-kübra, c.5, sәh.220.

tanış edirdi. Bu moizələri araşdırdıqda görürük ki, İmam Səccad (əleyhissəlam) çox hikmətli yolla və zirəkəsinə camaata moizə və nəsihət etməklə yanaşı, onlara demək istədiyi şeyi də çatdırırdı. Bu da o dövrdə əsl İslami fikirləri camaata çatdırmağın ən gözəl yolu idi. Çünki bu məsələlər siyasi nəticə daşmasına və hakimiyyət əleyhinə olduğuna baxmayaraq hakimiyyətin nəzərini qətiyyənlə özünə cəlb etmirdi. İmam eyni zamanda “İmamət” məsələsinin həqiqətini, yəni, İslam hökumətinin məsum İmam tərəfindən idarə edilməsini açıqlayır və camaatı o dövrün gündəlik məsələlərindən, münafiq, fasiq, zalım və kafirlərin zor gücünə hakimiyyət başına gəldiklərindən xəbərdar edirdi. Camaata başa salırdı ki, Əbdülməlik kimi adamın hakimiyyəti İslam istəyən hakimiyyət deyil. Bu mövzunun əhəmiyyəti onda idi ki, nə qədər ki, camaat bu məsələdən xəbərdar olmayıb zaman keçdikcə beyinlərində yaranmış kələkbazlıqlara inam və süstlük aradan getməyibsə, hazırkı vəziyyəti dəyişib əsl İslam istəyən hökuməti yaratmaq mümkün deyildi.

Qeyd etdiyimiz bu məsələlərə ən yaxşı şahid ola bilən İmam Səccad əleyhissəlamın çıxışlarından biri o Həzrətin Peyğəmbərin müqəddəs məzarı kənarında öz səhabələri üçün buyurduğu xütbədir. Tarixçilər yekdilliklə qeyd edirlər ki, İmam Səccad (əleyhissəlam) hər cümə günü bu xütbəni buyurarmış. İndi həmin xütbənin bəzi hissələrini oxucuların nəzərinə çatdırırıq:

“Camaat, təqvalı olun və bilin ki, Allahın hüzuruna qayıdacaqsınız. O gün (Qiyamət günü) hər kəs öz gördüyü əməllərin, istər yaxşı, istərsə də pis öz yanında hazır olduğunu görüb pis əməlləri ilə öz arasında uzaq məsafə olmasını arzulayacaq... Qəbirdə Nəkir və Münkirin ilk soruşacağı şey ibadət etdiyiniz Allah, sənin üçün göndərilmiş Peyğəmbər, itaət etdiyiniz din, qəbul etdiyiniz İmam olacaqdır.”¹

Bu xütbədə bir neçə şey diqqəti cəlb edir:

Bu xütbənin hər cümə günü təkrar olunması onun əhəmiyyətini və İmamın bu məsələyə münasibətini bildirir.

İmamın öz sözü ilə “camaat” ifadəsi ilə başlamasından məlum olur ki, bu xütbədə İmam Səccad (əleyhissəlam) tək-cə şüarə və xüsusi dostlarına deyil, bütün insanlara xitab edir.

İmam söhbəti əsnasında istər aşkara, istərsə də işarə ilə Quranın müxtəlif ayələrinə istinad və istidlal etmişdir. Bunun da səbəbi odur ki, burada İmamın tərəf müqabili ümumi camaat olmuş, ümumi camaatın hamısı da o Həzrətə İmam gözü ilə baxmamışdır. Buna görə də, İmam (əleyhissəlam) öz sözlərini sübuta yetirmək üçün Quran ayələrindən istifadə etmişdir. Ancaq İmamın tərəf müqabili tək-cə şüarə olanda, o Həzrət öz sözlərini sübut etmək üçün Quran ayələrinə istinad etməyə ehtiyac duymurdu.²

¹ Tühəfül-üqul, səh.249.

² İmam Səccad əleyhissəlamın həyatı barədə araşdırma, səh.36-38.

Tələbələr yetişdirmək

İmam Səccad əleyhissələmin bəyanatlarından başqa bir nümunəsi, o Həzrətin ən yaxşı və ən yaxın dostlarından olan Əbu Hənzə Sumalinin rəvayət etdiyi moizədir. Bu moizə nisbətən genişdir. Onun mətnindən məlum olur ki, İmam (əleyhissələm) onu şüalərin və xüsusi dostlarının yanında söyləmişdir. İmam moizdə buyurur: *“Allah biz və sizi zalımların hiyləsindən, paxılların zülmündən və yağuların zorakılığının qorusun! Ey möminlər! Dünya dalınca olan, ürəklərini dünyaya bağlayan, dünyaya qəlbən bağlanan, onun dəyərsiz və gəlib-gedər nemətlərinə aldanan şeytanlar sizi aldatmasın... Canıma and olsun, keçmiş günlərdə bir sıra hadisələri arxada qoydunuz və fitnə-fəsaddan uzaq oldunuz. Daima azğın və bidətçilərdən uzaqlaşdırdınız. İndi də, Allahdan kömək istəyin və Allaha, indiki hakimlərdən ləyaqətli olan Allah hüccətinə tərəf qaydın.*

...Allahın qanununu, Allah itaətlərini vacib edən şəxslərə (İmamlardan) itaət etməyi hər şeydən üstün tutun. Dünyaya aldanıb ona aşıq olan şeytanların itaətini heç vaxt Allah və İlahi hüccətlərin itaətindən üstün tutmayın... Günahkar və azğın adamlarla oturub-durmayın, zalımlarla həmkarlıq etməyin, fəsiqlərlə əlaqədə olmayın və onların fitnə-fəsadından uzaq olun. Onlardan uzaqlaşın və bilin ki, Allah övliyalari ilə müxalifətçilik edən, Allahın dinindən başqa dinə itaət edən və İlahi hüccətlərə qarşı özbaşınalıq edən şəxs Cəhənnəmdə şölələnmiş alovla üzlaşməli olacaq...”¹

Ümmətin əxlaqının tənəzzülə uğraması

Əbdülməlik və oğlu Vəlidin hakimiyyəti dövründə camaatın əxlaqi səviyyəsinin tənəzzülə uğramasını və İslam təlim-tərbiyəsinin kölgədə qalmasını nəzərə aldıqda, İmam Səccad əleyhissələmin bu nəsihət və moizələrinin əhəmiyyətini görürük.

Məlumdur ki, təxminən hicrətin otuzuncu ilindən (Osmanın hakimiyyət dövrünün ikinci yarısından) başlayaraq cəmiyyət arasında iqtisadi pozğunluq və əxlaq səviyyəsinin tənəzzülü genişlənməyə başlamış, dövlət xəzinəsindən çoxlu gəliri olan Qüreyş əyan-əşrafi dövrün hakimlərinin bəxşislərindən istifadə edərək mal-dövlət yığmağa başlamışdılar. Beləliklə də, İslam cəmiyyətində rifahtəblik və sərvət yığımı adət oldu. Varlılar çoxlu mal-qara, arpa-buğda toplayıb, çoxlu qulam nökar və kənzilər, xüsusilə də, gözəlsəsli xanəndə və məclisi zinətləndirən kənzilər xalqın digər təbəqələri arasında da yayıldı. Bu əxlaqi tənəzzül Yezidin hakimiyyəti dövründə öz kuliminasiya nöqtəsinə çatdı. Belə ki, müqəddəs şəhərlər sayılan Məkkə və Mədinə də bu əxlaqi tənəzzüldən geri qalmadı. Məsudi yazır: “Yezidin pozğunluğu onun hakimlərinə və ətrafındakılara da keçdi. Onun dövründə Məkkə və Mədinədə oxuyub-çalmaq meydana çıxdı, kef məclisləri quruldu və camaat açıq-açıqına şərab içməyə başladılar.”² Bu vəziyyət Əbdülməlikin dövründə də davam etdi. Belə ki, Şövqi Dayf Məkkə və Mədinə şəhərlərində rifah və əyan-əşraflığın geniş yayılmasını qeyd etdikdən sonra əlavə edir: “Sanki Hicazın bu iki böyük şəhərini xanəndələr üçün

¹ Tühəfül-üqul, səh.252.

² Mürucuz-zəhəb, c.3, səh.67.

yaratmışlar. İş o yerə çatmışdı ki, nə təkçə adi və avam adamlar, hətta zahid və alimlər də xanəndələrin məclisinə tələsirdilər.”¹

Qazı Əbu Yusif Mədinənin bəzi əhalisinə deyirdi: “Ey Mədinə camaatı! Sizin işiniz bu cür xanəndəliklərlə çox təəccüblüdür. Çünki sizdən heç kim, istər hörmətli, istərsə də qeyri-hörmətli bundan çəkinmir.”² Mədinə şəhərinin mühiti elə olmuşdu ki, nə alimlər musiqini qadağan edirdilər, nə də abidlər onun qarşısını alırdılar.³

Bir gün Dəhman adlı bir müğənni bir nəfər mədinəli ilə bir iraqılı arasında olan mübahisədə Mədinə qazısı Əbdüləziz Məxzuminin yanına gəlib mədinəlinin xeyrinə şahid durdu. Qazı onu adil şəxs kimi tanıyıb şahidliyini qəbul etdi. İraqılı şəxs qaziya dedi: “Bu ki Dəhmandır!” Əbdüləziz dedi: “Tanıyıram, tanımasaydım kim olduğunu soruşardım.” İraqılı şəxs dedi: “O, xanəndədir, mahnı ilə məşğul olur və kənizlərə mahnı öyrədir!” Qazı dedi: “Allah məni və sizi bağışlasın, bizdən hansı birimiz mahnı əhli deyilik? Get kişinin haqqını ver.”⁴

Mədinədə rəqs və mahnı məclisləri qadınlarla kişilər arasında heç bir pərdə olmadan qarışıq şəkildə qurulurdu.⁵

Təlhənin qızı Aişə kişili-arvadlı musiqi məclisləri təşkil edir və orada İzzətül-meyla adlı müğənni mahnı oxuyardı.⁶

İş o yerə çatmışdı ki, o dövrün ən tanınmış xanəndələrindən olan Cəmilə adlı bir qadın Məkkəyə səfər edərkən yol boyu onu qarşılamağa o qədər adam çıxmışdı ki, heç bir müfti, alim, hədisçi, təfsirçi, qazı və zahidi qarşılamağa o qədər adam çıxmazdı. Bu səfərin dastanını belə yazırlar: “Cəmilə həcc ziyarəti məqsədi ilə Məkkəyə hərəkət edərkən o dövrün tanınmış kişi xanəndələrindən Həyit, Tüvyes, Dəllal, Bərdulfuad, Nəvmətuz-zuha, Rəfnəd, Rəhmət, Hibətullah, Mubid, Malik, ibn Aişə, Nafi ibn Tunburə, Budeyhulməlih və Nafiul-xeyr (bəziləri onların sayını otuz nəfər qeyd etmişlər), xanəndə qadınlardan isə Fərihə, İzzətül-meyla, Həbbabə, Səllamə, Hulidə, Uqilə, Şummasiyə, Firə, Bülbülə, Ləzzətül-eyş, Suidə və Zərqa onu müşayiət etmişlər. Cəmilənin karvanı Məkkəyə yaxınlaşdıqda, onları bir dəstə Məkkə əyan-əşrafı və başqa adamlar böyük sevinc içərisində qarşıladılar. Mədinəyə qayıtdıqda da, şəhər əhalisi tərəfindən qarşılandı. Bu vaxt elə hay-küy düşmüşdü ki, Mədinə camaatı qapılarının ağzında dayanıb bu hadisəyə tamaşa edirdi.”⁷

Bu dastan o dövrün Mədinə əhalisi arasında əxlaq tənəzzülünün bir hissəsinin göstəricisidir. Bu səfər zamanı Cəmiləni müşayiət etmiş şəxslər öz dövrlərinin məşhur müğənnilərindən olub bütün aləmə səs salmışdılar. İndi təsəvvür etsək ki, onların hər birinin bir neçə şagirdi olmuş və eləcə də, bəzi xanəndə və rəqqasələrin Cəmiləni müşayiət etməyib şəhərdə qalma ehtimalını inkar etməsək, elə bir rəqəm alınacaq ki, ona inanmaq adama bir az çətin gəlir. Müsəlmanların qibləgahı və İslam

¹ Tarixül-ədəbil-ərəbi, c.2, səh.347.

² Əl-Əqdül-fərid, c.6, səh.11.

³ Əl-Əğani, c.8, səh.225.

⁴ Əl-Əğani, c.6, səh.21.

⁵ İmam Səccad əleyhissəlamın həyatı, c.2, səh.410.

⁶ İmam Səccad əleyhissəlamın həyatı, c.2, səh.411.

⁷ Əl-Əğani, c.8, səh. 208-210.

hökumätinin tәsisçisi olan şәhәrdә vəziyyät belә olarsa, Dәмәşq, Bәsrә vә digәр böyük şәhәrlәrin vəziyyätinin necә olduğunu tәxmin etmәk olar.¹

Әhkamı bәyan etmәyin vә әsl İslam mәdәniyyätini yaymağın labüdlüyü

Bu acınacaqlı vəziyyәtlә yanaşı camaatın İslam tәlim-tәрbiyәsindән xәbәrsiz olduğunu vә bidәtlәrin yayılmasını nәzәрә aldıqda, faciәnin böyüklüyü daha da aydın olur. Bu zaman yaxşı başa düşәcәyik ki, İmam Sәccad (әleyhissәlam) cәmiyyätin bu dәrdini başa düşmüş vә onları nәsihәt vә moizә yolu ilә oyadırdı. İndi isә sizin diqqätinizi İslam tәlim-tәрbiyәsinin kәnarda qalmasına vә camaatın İslami vəzifәlәrdән xәbәrsiz qalıb bidәtlәrlә ünsiyyәtdә olmasına dair nümunәlәрә cәlb edirik:

Bәzi alimlәrin dediyinә görә İmam Sәccad әleyhissәlamın dövründә Bәni-Haşimdә elә şәxslәр var idi ki, namaz qılmağın, һәcc ziyarätinin әmәllәrini bilmirdilәр. Ümumiyyәtlә, şialәр dini әhkam sahәsindә ancaq onun-bunun ağızından еşitdiklәrini bilirdilәр.²

İslamın әsası olan, һәр müsәlmana gecә-gündüz qılınması beş dәfә vacib olan namaz kimi bir әmәlin bu sahәdә hamıdan çox bilmәsi lazım olan Bәni-Haşim qәbilәsi bu vəziyyәtdә idisә, indi gör başqa şәhәр vә mәntәqәlәrin adi müsәlmanlarının dini ağızından nә dәрәcәdә idi.

Tanınmış sәhabәlәrdән olan Әnәs ibn Malik deyirdi: “Peyğәmbәр zamanında icra olunan şeylәrin һеç birindән indi sorаğ yoxdur.” Dedilәр: “Bәs namaz nәdir?” Dedi: “Bәs namazın başına gәtirdiyiniz nә idi?”³

Hicrәtin sәksән yeddinci ilindә Vәlid ibn Әbdülmәlikin hakimiyyәti dövründә Mәdinә hakimi Ömәр ibn Әbdülәziz hacıların dәstә rәhbәri kimi һәccә getdi, ancaq Qurban bayramının qaydasını düzgün yerинә yetirә bilmәdi.⁴

Mәһәmmәd ibn Müslim ibn Şәhab Zühәri deyir: “Dәмәşqdә Әnәs ibn Malikin yanına gedәndә gördük ki, tәk oturub ағlayır. Ағlamasının sәbәbini soruşduqda, dedi: “İslam qayda-qanunlarından öyrәndiklәrimдән tәkcә bu namaz qalıbdır, onu da zay ediblәр.”

Әnәs ibn Malikin dövründән bir az sonra Hәsән Bәsrә deyirdi: “Әgәр Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) sizin aranızda qayıtsa, sizә öyrәtdiyi şeylәrin içindән qiblәnizdән başqa һеç bir şeyi tanımayacaq.”⁵

Ümmü Dәrdә deyir: Bir gün Әbu Dәrdә evә çox qәzәbli halda gәldi. Ondan soruşdum ki, niyә belә narahatsan? O dedi: Allaha and olsun, Mәһәmmәdin dinindән bu xalqın arasında namaz qılmaqdan başqa bir şey qalmayıbdır!⁶

¹ İmam Sәccad әleyhissәlamın һәјаты.

² Dәrasatun vә bühusun fit-tarixi vәl-İslam, c.1, sәh.56.

³ Züha әl-İslam, c. 1, sәh. 365. (Buxari vә Tirmizidән nәql edәрәk)

⁴ Tarixül-xülәfa, sәh.224.

⁵ Cameu bәyanil-elmi vә fәzlihi (Qurtәbi), c. 2, sәh. 200.

⁶ Әl-e'tisam (İbrahim Şatibi), c. 1, sәh. 26. O, buna oxşar әlavә nümunәlәр dә gәtirmişdir.

3. Dua qalibində maarifin bəyanı

İmam Səccad əleyhissəlamın təbliğ və mübarizə metodlarından biri də İslam maarifini dua şəklində bəyan etmək idi. Bildiyimiz kimi dua insanla Allah arasında çox mühüm və tərbiyəvi təsir bağışlayan bir vasitədir. Bu baxımdan duanın İslam nöqtəyi-nəzərindən xüsusi yeri vardır. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) və məsum İmamlardan bizə yetişmiş duaları bir yerə yığsaq, böyük bir toplu (dua ensiklopediyası) əmələ gələr. Bu dualar böyük tərbiyə məktəbi olub insanın ruhi qidasında böyük rol oynayır.

Səhifeyi-Səccadiyyə

İmam Səccad əleyhissəlamın dövrü dikdatura mühitinə təsadüf etdiyi üçün o Həzrət öz fikir və məqsədlərinin çoxunu dua və münacat şəklində camaata çatdırırdı. İmam Səccad əleyhissəlamın dualar toplusu Səhifeyi-Səccadiyyə adlanır. Bu kitab Quran və Nəhcül-bəlağədən sonra ən böyük və ən mühüm İlahi maarif xəzinəsi sayılır. Belə ki, hələ qədim dövrlərdən bizim görkəmli alimlərimiz ona “Uxtul-Quran”¹ (Quranın bacısı), “İncilu-Əhli-beyt” (Əhli-beytin İncili) və “Zəburi-Ali-Məhəmməd (s)” (Məhəmməd (s) ailəsinin Zəburu) ləqəblərini vermişlər.²

Səhifeyi-Səccadiyyə təkcə Allahın dərgahına dua etmək və hacət istəməkdən ibarət deyil. Bu kitab eyni zamanda islami elmlər və maarif dəryasıdır. Onun içində əqidəvi, mədəni, ictimai, siyasi və bir sıra təbiət və şəriət qayda-qanunları vardır ki, dua şəklində bəyan olunmuşdur. Hicri-qəməri tarixi ilə 1353-cü ildə (altmış yeddi il bundan qabaq) mərcəi-təqlid mərhum Ayətullah əl-üzma Mərəşi Nəcəfi “Səhifeyi-Səccadiyyə”nin bir nüsxəsini özünün müasiri olan, “Təntavi” təfsirinin müəllifi və İskəndəriyyə müftisinə hədiyyə göndərir. İskəndəriyyə müftisi bu qiymətli hədiyyəni aldıqdan sonra buna görə çoxlu təşəkkür etmiş və Ayətullah əl-üzma Mərəşi Nəcəfinin cavabında yazmışdı: “Bu bizim bədbəxtliyimizdəndir ki, bu vaxta qədər nübüvvət irsindən olan belə bir əbədi və qiymətli əsərdən xəbərsiz qalmışıq. Mən nə qədər ona baxıram, onu bəşər kəlamından üstün, Tanrı kəlamından isə aşağı görürəm.”³

Səhifeyi-Səccadiyyənin misilsiz etibar və əhəmiyyətinə görə İslam tarixi boyu ona ərəb və fars dillərində çoxlu şərh yazılmışdır.

Mərhum Şeyx Ağabüzürg Tehrani çox qiymətli “Əz-Zəriətu ilə təsanifiş-şiə” kitabında Səhifeyi-Səccadiyyəyə yazılmış əlli şərhin (tərcümələrdən başqa) adını çəkmişdir.⁴ Bu şərhərdən əlavə, keçmiş və müasir alimlərin bir dəstəsi bu kitabı dəfələrlə ayrı-ayrılıqda tərcümə etmiş və onların bir çoxu son illərdə nəşr edilmişdir.

Səhifeyi-Səccadiyyə əlli dörd duadan ibarətdir. Onların mündəricatı aşağıdakı şəkildədir:

1. Allaha sitayiş;
2. Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) və onun ailəsinə salam;

¹ Əz-Zəriətu ilə təsanifiş-şiə, c.15,səh.18.

² Riyazus-salikin, səh.4-5.

³ Səhifeyi-Səccadiyyənin tərcüməsi (Mütərcim: Seyyid Sədrəddin Sədr Bəlaği, Müqəddimə, səh.37)

⁴ Əz-Zəriətu ilə təsanifiş-şiə, c.13, səh.345-359.

3. Asimanı daşıyan mәlәklәrә salam;
4. Peyğәmbәrlәrin ardıcılıarı üçün rәhmәt istәмәk;
5. İmam Sәccad әleyhissәләmin özü vә dostları üçün duası;
6. Sәhәr vә axşam vaxtı dua;
7. O Hәzrәtin çәtinliklәр, mühüm hadisәlәр vә qәm-qüssә vaxtında oxuduğı dua;
8. Pis vә bәyәnilmәz işlәrdә Allaha pәnah aparmaq barәdә dua;
9. Bağışlanmaq üçün dua;
10. Allah dәrgahına pәnah aparmaq üçün dua;
11. Aqibәtin yaxşı nәticәlәнмәsi üçün dua;
12. Günahlara etiraf vә tövbә etmәk üçün dua;
13. Hacәtlәrin istәnilmәsi üçün dua;
14. Zalımlardan şikayәt, zülm olunan zaman, yaxud zalımlardan xoşuna gәlmәdiyә iş gördüyü zaman oxuduğı dua;
15. Xәstәlik, çәtinlik vә kәdәр irәli çıxan zaman oxuduğı dua;
16. Günah vә eyblәrin bağışlanması üçün dua;
17. Şeytan şәrrini dәf etmәk vә onun hiylә vә düşmәnçiliyindән Allaha pәnah aparmaq üçün dua;
18. Xәtәр sovuşduqdan vә hacәtin tez qәbul olmasından sonra oxuduğı dua;
19. Quraqlıq vaxtı yağış yağması üçün oxunan dua;
20. Gözәl vә bәyәnilmiş әxlaq üçün oxunan dua
21. Qәm-qüssә vaxtı oxunan dua;
22. Çәtinlik vә müşkülәt zamanı oxunan dua;
23. Sağlamlıq (tәmizlik) istәмәk vә onun üçün şükr etmәk barәdә dua;
24. O Hәzrәtin ata-anası üçün duası;
25. Öz övladları barәdә dua;
26. Qonşu vә dostları barәdә dua;
27. İslam ölkәsinin sәrhәdçilәri üçün dua;
28. Allaha pәnah aparmaq barәdә dua;
29. Ruzinin azaldığı zaman oxunan dua;
30. Borcun ödәnilmәsi üçün Allahdan kömәk istәмәk barәdә dua;
31. Tövbә etmәk vә tövbә zikri barәdә dua;
32. Gecә namazından sonra oxunan dua;
33. Xeyir istәмәk barәdә dua;
34. Çәtinlik zamanı vә günah rüsvayçılığına giriftar olmuş şəxsi görәrkән oxunan dua;
35. Dünya әhlini görән zaman razılıq etmәk üçün dua;
36. Göy gurultusu eşitdikdә, bulud vә şimşәk gördükdә oxunan dua;
37. Allahın nemәtlәrinin şükrünü yerinә yetirmәyin мүmkün olmadığını etiraf etmәk barәdә dua;
38. Bәndәlәrin hüquqlarını yerinә yetirәrkән naqislik olunan zaman oxunan dua;
39. Әfv vә rәhmәt istәyәrkән oxunan dua;
40. Kiminsә ölümündән xəbәrdar olduqda, yaxud ölümü yad edәrkән oxunan dua;
41. Günah qarşısına pәrdә çәkilmәsini istәмәk üçün dua;
42. Quranı xәtm edәrkән oxunan dua;

43. Təzə çıxmış ayı gördükdə və ona baxarkən oxunan dua;
44. Ramazan ayının əvvəlinin duası;
45. Ramazan ayı ilə vidalaşarkən oxunan dua;
46. Fitr bayramı və cümə günləri oxunan dua;
47. Ərəfə günü oxunan dua;
48. Qurban bayramı və cümə günləri oxunan dua;
49. Düşmənlərin hiyləsini dəf etmək üçün oxunan dua;
50. Allahdan qorxmaq barədə oxunan dua;
51. Ağlamaq və sızıldamaq barədə oxunan dua;
52. Allahdan xahiş etməkdə israr barədə oxunan dua;
53. Allah qarşısında kiçiklik üçün oxunan dua;
54. Qəm-qüssənin çəkilməsi üçün oxunan dua.

Səhifeyi-Səccadiyyənin siyasi cəhətləri

Qeyd etdik ki, Səhifeyi-Səccadiyyə təkcə dua, münacat və Allahdan hacət istəməkdən ibarət deyil. Eyni zamanda, onda siyasi, ictimai, mədəni və əqidəvi məsələlər də vardır. İmam Səccad (əleyhissəlam) öz duaları əsnasında dəfələrlə siyasi məsələlərə, xüsusilə də, İmamət və İslam cəmiyyətinin rəhbərliyi məsələsinə toxunmuşdur. İndi onlardan bəzi nümunələri sizin nəzərinizə çatdırırıq:

1) İmam Səccad (əleyhissəlam) (Məkarimül-əxlaq duasının) iyirminci duasında buyurur: *“İlahi, Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alihi) və Ali-Məhəmmədə salam göndər, mənə mənə əl (qüvvə) ilə zülm edənə qarşı, mənimlə dil (sübut dili) ilə mübarizə aparana qarşı, mənimlə düşmənçilik və inadkarlıq edənə qarşı mənə qələbə ata et! Mənə qarşı hiylə işlədənə və firıldaqçılıq edənə qarşı mənə tədbir, mənə təzyiq edənə qarşı mənə qüvvə, məndə səhv tutan və məni söyənlərə qarşı mənə təkzib qüdrəti və mənə düşmənlərin qorxu təhlükəsi qarşısında əmniyyət ata et...”*

İmam Səccad (əleyhissəlam) Əbdülməlikin Hişam ibn İsmayıl Məxzumi (Mədinənin hakimi) kimi nümayəndələrinin zülm, inad, bədgümanlıq, hədə-qorxu və təzyiqlərinə məruz qalmamışdı? Buna əsasən, İmam Səccad əleyhissəlamın bu duası öz dövrünün hökumətinin zümlərinə qarşı bir şikayət olmuş və bu baxımdan da siyasi xarakter daşmışdır.

2) İmam Səccad əleyhissəlamın Qurban bayramı günü və eləcə də, hər cümə günləri oxuduğu duada deyilir: *“...İlahi, bu məqam (Qurban bayramının, cümə gününün namazı və xütbələri, onun vəzifəsi olan bu hakimiyyət və ümmətin rəhbərlik məqamı) Sənin seçilmiş bəndələrinə və canişinlərinə məxsusdur. Bu rütbələr Sənin onları çox yüksək mərtəbədə qərar verdiyin əmin bəndələrinə məxsus olub, ancaq zalımlar (zalım Əməvi xəlifələri) onu güclə qəsb edib ona sahib çıxmışlar... İş o yerə çatıb ki, Sənin xəlifələrin (biz İmamlar) məğlub olmuşlar. Onlar Sənin əhkamının dəyişilməsini, Sənin kitabının əməl meydanından uzaq düşdüyünü, vacib əməllərin təhriflərə məruz qaldığını, Peyğəmbər sünnəsinin tərək olunduğunu öz gözləri ilə görürlər.*

İlahi, Sənin seçilmiş bəndələrinin düşmənlərinə, əvvəldən axıra kimi, eləcə də onların ardıcılıqları və onların işlərinə razı olanlara lənət olsun, onları Öz rəhmətindən uzaqlaşdır...”

Bu duada İmam Səccad (әleyhissəlam) Peyğəmbər ailəsinə məxsus olan İmamət məsələsindən və onun zalımlar tərəfindən qəsb edilməsindən açıq-aşkar söhbət etmiş, bununla da, Bəni-Üməyyə hökumətinin qeyri-şəri hökumət olduğunu bəyan etmişdir.

İmam Səccad (әleyhissəlam) Ərəfə gününün duasında buyurur: *“İlahi, camaata rəhbərlik etmək və Sənin əmrlərini yerinə yetirmək üçün seçdiyin, onları Sənin elm xəzinədarların və dininin gözətçiləri təyin etdiyən Peyğəmbər ailəsinin ən pak adamlarına salam göndər! Sən onları bəndələrə Öz hüccətin təyin edib onları Öz istəyinə əsasən bütün çirkinliklərdən təmiz etdin və onları Səninlə vasitə və Öz Cənnətinin yolu qərar verdin... İlahi, Sən hər bir vaxt Öz dinini bir İmam vasitəsi ilə qoruyub saxlamısan, O İmamı qeybi əlaqə vasitəsi ilə Özünlə əlaqədə saxladıqdan, onu Öz Rizayətinə vasitə qərar verdikdən, ona itaət etməyi vacib etdikdən, ona asi olmağı nəhy etdikdən, onun əmr və qadağalarına itaət etməyi əmr etdikdən, hamının ona itaət etməsini vacib bilib heç kəsi onun itaətindən çıxmasını əmr etdikdən sonra onu bəndələrinə rəhbər və bayraqdar, dünyada hidayət məşəli qərar verdin...”*

İmam Səccad (әleyhissəlam) bu duada da, Peyğəmbər ailəsindən olan İlahi rəhbər və İmamların xüsusi mövqe və üstünlüklərindən söhbət etmişdir. Bu da şübhəsiz ki, dövrün hakimiyyətinin qeyri-şəri olduğunu bildirir.

4. Saray alimləri ilə mübarizə

İmamların həyatının ən maraqlı, ən əhəmiyyətli bölmələrindən biri onların öz dövrlərinin İslam cəmiyyəti arasındakı ləyaqətsiz, düşüncə və mədəniyyətdən uzaq olan başbیلənlər, yəni, saray fəqih, hədisçi, təfsirçi, qari və qazıları ilə mübarizələri olmuşdur. Bunlar camaatın fikir və düşüncələrini zalım hakimlərin xeyrinə cəlb edir, onları Bəni-Üməyyə və Bəni-Abbas xəlifələrinin cəmiyyətdə təyin etdikləri hakimiyyətə yönəlmişdir, onları bu vəziyyətə tabe edərək zalım hakimlərin hakimiyyəti üçün fikri və zehni zəmin yaradırdılar. İmam Səccad әleyhissəlamın siyasi həyatındakı bu cür mübarizələrdən bir nümunəsi o Həzrətin saray hədisçisi olan Məhəmməd ibn Müslimi Zühri (58-124 h.q) ilə mübarizəsidir.

Zühri kimdir?

Zühri o dövrün tabein (peyğəmbərin özünü yox, səhabələrini görmüş şəxs) fəqih və böyük hədisçilərindən biri idi. O, öz dövründə yaşamış sünni məzhəbinin “yeddi fəqih”¹indən olub onların biliyini kamil əldə etmiş, on səhabəni görməyə müvəffəq olmuşdur. Belə ki, böyük şəxsiyyətlərin bir dəstəsi ondan hədis və fiqh (şəri məsələlər) rəvayət etmişlər.²

Zühri belə sabiqəsi nəticəsində öz dövrünün elmi və fiqhi məclislərində böyük şöhrət qazanmışdı. Belə ki, onu aşağıdakı ifadələrlə xatırladırdılar: Malik ibn Ənəs demişdir: “Mədinədə bir nəfərdən başqa hədisçi və fəqih görmədim. O da İbn Şəhab

¹ Məhəmməd ibn Sə'din qeydlərinə əsasən digər altı fəqih bunlardan ibarətdir: 1. Səid ibn Müsəyyib. 2. Süleyman ibn Yəsar. 3. Əkrəmə (ibn Abbasın azad etdiyi şəxs). 4. Əbu Bəkr ibn Əbdürrəhman. 5. Əta ibn Əli Ribah. 6. Ürvə ibn Zübeyr. “Təbəqatül-kübra”, c. 2, s. 379-387.

² Səfinətül-bihar, c.1, səh.573.

Zühridir.”¹ Yaxud: “Məkhula dedilər ki, indiyədək gördüyün ən savadlı şəxs kimdir?” Dedi: “Zühri.” Dedilər: “Ondan sonra?” Dedi: “Zühri.” Yenə dedilər: Ondan sonra? Cavab verdi: “Zühri.”² Bununla belə, Zühri İmam Səccad əleyhissələmin elm, zöhd, təqva əzmətinin heyranı, o Həzrətin mənəvi məqamının vurğunu idi. Zühri deyirdi: “Qüreyşdə Əli ibn Hüseyn əleyhissələmdən (İmam Səccaddan) təqvalı və üstün bir şəxs görmədim.” Həmçinin, o deyirdi: “Haşimilər arasında gördüyüm ən bilikli şəxs Əli ibn Hüseyn əleyhissələmdir (İmam Səccaddır.)³ Zühri hər vaxt İmam Səccad əleyhissələmdən söhbət etsəydi, ağlayardı və o Həzrəti Zeynül-abidin (abidlərin zinəti) adı ilə qələmə verirdi.⁴ O, İmam Səccad əleyhissələmin elmindən çoxlu istifadə etmiş, ondan çoxlu hədis nəql etmişdir.⁵

Zühri bir qədər Bəni-Üməyyə tərəfindən vilayətlərdən birində hakim olmuşdur. Bu dövrdə o, bir nəfəri cəzalandırmış, həmin şəxs bu cəza nəticəsində ölmüşdür. Zühri bu hadisədən bərk narahat olub ev-çiyindən çıxıb səhraya üz tutmuş və demişdir: “Bundan sonra evin tavanı bir daha mənim başım üzərinə kölgə salmayacaq.”

Bir gün İmam Səccad (əleyhissələm) Zührini görüb buyurdu: “Sənin (Allah rəhmətindən) məyus olmağın bu günahından pisdir. Allahdan qorx və tövbə et! Ölənin qan bahasını onun varislərinə göndər, özün də ailənin yanına qayıt.” Bütün bu elmi ilə yanaşı bu məsələdən xəbərdar olmayan Zühri bu göstərişə sevindi. O, sonralar deyirdi: “Əli ibn Hüseyn əleyhissələmə hamıdan çox mən borcluyam.”⁶

Zührinin İmam Səccad əleyhissələmin hüzurunda şagirdliyi

Zührinin məzhəb və məqsədi bizim alimlər arasında çox qalmaqalıdır. Bəziləri onu şiə və İmam Səccad əleyhissələmin dostlarından bilmiş və bunun üçün bəzi sübutları şahid gətirmişlər. Bəziləri isə, onu İmamət ailəsinin düşmənlərindən və Bəni-Üməyyənin tərəfdarlarından bilərək tənqid atəşinə tutmuşlar. “Rövzətül-Cənnət” kitabının müəllifi bu iki versiyayı bir yerə toplayıb belə bir qərara gəlmişdir ki, Zühri əvvəllər Bəni-Üməyyənin tərəfdarlarından olmuş, ancaq öz elm və aqallığı nəticəsində ömrünün sonlarında haqq yolu taparaq Bəni-Üməyyə ilə əlaqəsini kəsmiş və İmam Səccad əleyhissələmin şagird və dostları sırasına qoşulmuşdur.⁷ Lakin yuxarıdakı versiyanın əksinə olaraq bir çox tarixi sənəd və faktlar göstərir ki, Zühri əvvəllər Mədinədə olduğu gənclik dövründə İmam Səccad əleyhissələmlə əlaqədə olmuş və onun dərslərindən istifadə etmişdir. Ancaq sonralar Bəni-Üməyyənin sarayına cəlb edilərək onlara xidmət etmişdir. Əməvilərin bəzi vaxtlar ona tənə edərək “sənin Peyğəmbərin İmam Səccad (əleyhissələm) nə edir?” deməsi bu dövrə aiddir.⁸

¹ Ət-Təbəqatül-kubra, c.2, səh.388.

² Əl-Bidayətu və-n-nihayə.

³ Mənaqibi-Əli-Əbu Talib, c.4, səh.159.

⁴ Kəşfül-ğümmə, c.2, səh.288.

⁵ Biharül-ənvar, c.46, səh.57; 64-65;73 və s. Ehticaci Təbərsi, c.2, səh.5.

⁶ Mənaqibi-Əli-Əbu Talib, c.4, səh.59; Əl-Bidayətu və-n-nihayə, c.9, səh.106.

⁷ Rövzətül-Cənnət fi əhvalil üləmai vəs-sadat, c.7, səh.245.

⁸ Mənaqibi-Əli-Əbu Talib, c.4,səh.159.

İndi qısaca olaraq Zührinin həyatını araşdırıb onun Bəni-Ümәyyә ilə olan əlaqələri barədə sübutları oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

Zühri Bəni-Ümәyyә sarayında

İbn Əbil Hədid Zührini Əli əleyhissəlamın müxaliflərindən biri hesab edərək yazır: “Bir gün İmam Səccad (əleyhissəlam) eşitdi ki, Zühri və Ürvə ibn Zübeyr Peyğəmbərin məscidində oturub Həzrət Əli (əleyhissəlam) haqqında nalayiq sözlər danışrlar. İmam Səccad (əleyhissəlam) məscidə gedib o iki nəfərin başı üstündə dayanıb onları möhkəmcə danladı.¹

Zühri Əbdülməlik ibn Mərvanın hakimiyyəti dövründə Bəni-Ümәyyә sarayının rifahından istifadə etmək üçün Dəməşqə getdi. Maddi üstünlüklər və zahiri məqamlara yiyələnmək üçün öz elmini vasitə qərar verib Əbdülməlikin fikrini özünə cəlb etdi. Əbdülməlik ona çox hörmət göstərib beytül-maldan onun üçün maaş təyin etdi və onun borclarını ödəyərək onun üçün bir qulluqçu ayırdı. Beləliklə, Zühri Əbdülməlikin yaxın adamları sırasına qoşuldu.² İbn Səd yazır: “Zührini Əbdülməlikin sarayına çəkən şəxs Əbdülməlikin kəbin-təlaq işləri üzrə xüsusi nümayəndəsi Qübeyzə ibn Züeyb olmuşdur.³ Beləliklə də Zührinin Bəni-Ümәyyənin çirkin sarayı ilə əlaqəsi başlandı. O, Əbdülməlikin sarayında rifahın şirin məzəsini dadıb saray həyatının ləzzətini gördü. Buna görə də, Əbdülməlikdən sonra da onun övladlarının – Vəlid, Süleyman, Yezid, Hişamın sarayında, eləcə də Ömər ibn Əbdüləzizin sarayında yer tutmuşdu. Yezid ibn Əbdülməlik Zührini qazi vəzifəsinə təyin etdi. Yeziddən sonra Hişam ibn Əbdülməlikin sarayında özünəməxsus mövqə tutmuş, hörmət qazanmışdı. Hişam onu öz uşaqlarının müəllimi təyin etmişdi. Zühri ömrünün sonunadək bu vəzifədə çalışmışdır.⁴ Hişam onun səksən min dirhəm borcunu ödəmişdi.⁵ İbn Səd yazır: “Zühri Rəsafədə Hişamın yanına getdi. Bundan qabaq isə iyirmi il müddətində onların (Bəni-Ümәyyənin) yanında qalmışdı.”⁶ Süfyan ibn Üyeynədən rəvayət olunur ki, hicrətin yüz iyirmi üçüncü ilində Zühri Hişamla (öz dövrünün xəlifəsi ilə) birgə Məkkəyə gəlib bir il orada qaldı.⁷ Zühri sarayda rifah içərisində yaşamağa o qədər alışmışdı ki, ömrünün sonlarında ona dedilər: “Kaş ömrünün bu axır çağlarında Mədinədə olaydın, Peyğəmbər məscidində sütunların birinin kənarında oturub, biz də sənin dövründə yığışaydıq, sən də camaata dərs deyəydin.” O isə cavab verdi ki, əgər belə iş tutsam, dərim soyular. Bu iş mənim üçün məsləhət deyil. Bunun nəticəsi ancaq bu olar ki, mən dünyadan əl çəkib Axirətdən yapışam.⁸

¹ Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil Hədid), c.4,səh.102.

² Əl-Bidayətu və-n-nihayə, c.9, səh.346.

³ Ət-Təbəqatül-kubra, c.7, səh.447.

⁴ Əl-Bidayətu və-n-nihayə, c.9,səh.341.

⁵ Əl-Bidayətu və-n-nihayə, c.9,səh.343.

⁶ Ət-Təbəqatül-kubra, c.7,səh.474.

⁷ Ət-Təbəqatül-kubra, c.5, səh.497.

⁸ Əl-Bidayətu və-n-nihayə, c.9,səh.348.

Zalım xəlifələrin saray alimlərinə ehtiyacı

Zalım və qeyri-İslami hakimlərin İslam əqidəsində olan şəxslər üzərində öz hakimiyyətlərini möhkəmlətmək üçün camaatın fikrində öz gördükləri işlərə nisbət qəlbən şəri etiqad yaratmaqdan başqa çarələri yox idi. Çünki o dövrdə hələ İslamın ilkin çağlarından bir o qədər də vaxt ötməmiş və camaatın İslama olan əlaqəsi hələ öz möhkəmliyini qoruyub saxlayırdı. Əgər camaat xəlifələrə etdiyi beyətin düzgün olmadığını və xilafət kürsüsündə oturan xəlifələrin Peyğəmbər canişini olmalarına layiq olmadıqlarını bilsəydi, şübhəsiz ki, onlara boyun əyməzdi. Düzdür, bu həqiqəti bütün camaat barədə qəbul etməsək də, ancaq o dövrün İslam cəmiyyəti arasında çoxları xəlifələrin qeyri-İslami hakimiyyətini qəlb imanını üzündən qəbul etmişdilər. Yəni, belə fikirləşirdilər ki, bu hakimiyyət İslami hakimiyyətdir. Elə buna görə də, zalım hakimlər öz hökumətlərini şəri hökumət kimi qələmə vermək üçün hədisçi və din alimlərini öz saraylarına cəlb etməyə çalışırdılar. Bu yolla xəlifələr onları Peyğəmbərin, yaxud da o Həzrətin ən yaxın səhabələrinin dilindən (yalançı) hədis söyləməyə məcbur edir, bununla da, cəmiyyətdə onların hökumətinin şəri qələmə verilməsi üçün fikirlərdə münasib zəmin yaranırdı.¹ Buna əsaslanaraq deyə ilərik ki, Əməvi xəlifələrinin Zührini özlərinə tərəf cəlb etməkdən məqsədləri onun dini mövqeyindən istifadə etmək idi. Zühri də can-başla özünü onlara həsr etdi, onlar üçün kitab yazdı, hədislər söylədi. Bununla da, onların çirkin məqsədlərinə böyük kömək etdi. Müəmmər adlı bir şəxs deyir: “Biz elə bilirdik ki, Zühridən çox hədis söyləmişik. Vəlid ibn Əbdülməlik öldürüldükdən sonra gördük ki, dəftərlərlə yüklənmiş heyvanları onun xəzinəsindən çıxara-çıxara deyirlər: “Bu, Zührinin elmidir.”² Bu o deməkdir ki, Zühri Vəlidin göstərişi ilə o qədər kitab-dəftər və hədis yazıb doldurub ki, onları Vəlidin xəzinəsindən çıxararkən məcbur olub heyvanlara yükləyiblər. Zührinin özü deyir: “Əvvəllər mənim elmi kağız üzərinə yazmaqdan xoşum gəlmirdi. Axırda hakim və xəlifələr məni elmi yazmağa (onu kitab halına salmağa) məcbur etdilər. Sonra mən belə fikirləşdim ki, heç bir müsəlman bu işdən çəkindirmək olmaz. (Qoy elm və bilik həmişə yazılsın.)”³ İbn Kəsir yazır: “Zührini (yalançı) hədis yazmağa məcbur edən şəxs Hişam ibn Əbdülməlik olmuşdur. Zühri kitab yazan gündən sonra camaat da hədisləri yazmağa başladı.”⁴ Bir gün Hişam ibn Əbdülməlik Zühriyə dedi ki, onun uşaqlarına hədis öyrətsin. Bu zaman Zühri bir hədisyazan çağırtdırıb ona dörd yüz hədis dedi, o da yazdı.³

Ömər ibn Əbdüləziz bir bəyannamədə yazmışdı: “Hədis yazıb söyləməkdə Zühridən qafil olmayın. Çünki ötən sünnələri ondan yaxşı bilən bir şəxs qalmamışdır.”⁵

¹ İmam Səccad əleyhissəlamın həyatının araşdırılması, səh.56.

² Əl-Bidayətu və-n-nihayə, c.9, səh.346; Ət-Təbəqatül-kubra, c.2, səh.388.

³ Ət-Təbəqatül-kubra, c.2, səh.389.

⁴ Əl-Bidayətu və-n-nihayə, c.9, səh.341.

⁵ Təhziibüt-təhziib, c.9, səh.449; Əlbidayətu və-n-nihayə, c.9, səh.343.

⁶ İbn Kəsir, Əlbidayətu və-n-nihayə, c.9, səh.343.

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi və səlləm) vəfatından sonra hədis nəql etmək və yazmaq Ömər ibn Xəttabın xəlifəlik dövründə onun hökmü ilə qadağan edildi və 1-ci əsrin (hicri ili) axırına qədər davam etdi. Bu hökm Ömər ibn Əbdüləzizin əmri ilə ləğv olundu.

İndi gәlin görәk Vәlid vә Hıřamın әmri ilә yazılıb doldurulmuş bu dәftәrlәrdәki һәdislәр necә һәdislәrdir? Şübһәsiz ki, bu dәftәrlәrdә bir dәнә dә olsun Vәlid vә Hıřam kimilәri mәhkum (tәnqid) edән һәdis yoxdur. Әksinә, bu һәdislәр onların çirkin vә qeyri-İslami әmәllәrinә bәraәt qazandırır, bunun müqabilindә isә onlarla siyasi sәhnәdә mübarizә aparан rәqiblәrinin, yәni, Bәni-Hařimin parlaq mövqeyini zәiflәdir.

Ařağıda qeyd olunan tarixi sәnәddән çox gözәl mә`lum olur ki, Hıřam ibn Әbdülmәlik һәdis vә rәvayәtlә bağılı hansı mövzular daha çox maraqlandırır. Hıřam Ә`mәş¹ yazdığı mәktubunda ona belә müraciәt etmişdir: “Mәnә Osmanın fәzilәtli vә Әlinin pis vә nalayiq işlәрindән yaz göndәр.” Ә`mәş mәktubu alandan sonra onu kәnarındakı qoyuna verdi vә qoyun da onu çeynәdi. Sonra üzünü qasidә tutub dedi: “Bu da sәnin cavabın!” Qasidә vahimә içindә әtrafindakıların fikrini özünә cәlb edәрәk dedi: “Axı Hıřam and içib ki, әgәр әliboş qayıtsam mәni öldürәcәk!” Bundan sonra Ә`mәş mәktubu “Bismillahir-rәhmanir-rәhim”lә başlayaraq belә yazdı: “Әgәр yer üzünün insanlarının bütүн yaxşı әmәllәri Osmanın olsa belә sәnә bir xeyiri yetiřmәyәcәk vә әgәр onların bütүн pislәklәri dә Әlinin olsa sәnә bir zәрәri dәymәyәcәk. Sәn öz qeydinә qal, vәssalam!”²

Zühriin saxta һәdislәri

Zühri Bәni-Ümәyyәnin xeyrinә, onların küframiz siyasәtlәrinә bәhanә gәtirmәk üçün vә elәcә dә, Bәni-Hařim sülalәsinin ziddinә bir sıra һәdislәр düzәltmişdir. İndi һәmin һәdislәrdән bir neçәsini nümünә olaraq sizin nәzәrinizә çatdırırıq:

Zühri Peyğәmbәрә (sәllәllahu әleyhi vә alih) nisbәt verib deyir ki, Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) buyurmuşdur: “Ancaq üç mәscidә getmәk üçün sәfәрә çıxmaq olar: Mәscüdül-hәram (Kәbә), mәnim mәscidim (Mәdinә řәhәrindә) vә Mәscidül-әqsa (Beytül müqәddәs). Mәscidül-әqsa (Beytül-müqәddәs) sizin üçün eynilә Mәscidül-hәram (Kәbә) һökmündәdir.”³ Bu һәdisi sünni mәzhәbinin üç böyük һәdisçisi – Müslim, Әbu Davud vә Nisai Әbu Hüreyrә vasitәsi ilә Peyğәmbәrdән belә rәvayәt edirlәр: “Ancaq üç mәscidә getmәk üçün sәfәрә çıxmaq olar: Mәscidül-hәram, mәnim mәscidim vә Mәscidül-әqsa.”⁴ Bu üç һәdisçinin һeç biri bu һәdisdә “Mәscidül-әqsa sizin üçün eynilә Mәscidül-hәram һökmündәdir” ifadәsini qeyd etmәmişlәр.

Mәlum olur ki, bu һәdisә әlavәni Әbdülmәlikin әmri ilә Zühri etmişdir. Bu һәdis (Zühriin düzәltidiyi һәdis) Abdullah ibn Zübeyrin Mәkkәdә, Әbdülmәlikin isә

¹ Әbu Mәһәmmәd Süleyman ibn Mehran Әsәdi Kufi (Ә`mәş) İmam Sadiqin (ә) yaxın sәhabәlәрindән olmuş vә 148-ci ildә vәfat etmişdir. “Qamusür Rical”, c. 5, sәh. 297; “Mö`cәmi Ricalil Hәdis”, c. 9, sәh. 294.

² Әbul Fәlah Әbdül Hәyy ibn İmad Hәnbәli, “Şüzuratuz Zәhәb”, c. 1, sәh. 221; İbn Xәlkan, “Vәfәyätül Ә`yan vә Әnbau Әbnәiz-zaman”ın tәhqiq olunmuş çapı, c. 2, sәh. 336. Kәmalәddin Dәmiri, “Hәyätül Hәyәvanil Kubra” c. 2, sәh. 42.

³ Tarixi-Yә`qubi, c.3, sәh.8.

⁴ Sәhihi-Müslim, c.4, sәh.126; Sünәni Әbu Davud (tәshih vә tә`liq forması), sәh. 216; Sünәni Nisai (Siyutinin řәhi ilә), c. 2, sәh. 37-38. Bu һәdisi elә olduğı kimi Tirmizi dә Әbu Sәid Xidridән nәql etmişdir: “Camiüs sәhih-sünәni Tirmizi”, c. 2, bab 243, һәdis, 324 sәh. 1048.

Şamda hakimiyyəti ələ aldıkları bir dövrdə düzəldilmişdir. Bu iki nəfər arasında siyasi və nizami çəkişmə gedirdi. Şam camaatı həcc ziyarətinə getmək istədikdə, bir neçə gün Məkkədə qalmalı olur, bu da Abdullah ibn Zübeyr üçün Əbdülməlikin əleyhinə təbliğat aparmağa çox yaxşı fürsət yaradırdı. Əbdülməlik Şam hacılarının bu təbliğatdan uzaq olmaları və öz hakimiyyətinin xilafət mərkəzində zəifləməməsi üçün həcc səfərinin qarşısını aldı. Camaat şikayət etdi ki, nəyə görə bizi vacib olan həcc səfərindən saxlayırsınız? Əbdülməlik dedi: “İbn Şəhab Zühri Peyğəmbərdən rəvayət edir ki, “ancaq üç məscidə getmək üçün səfərə çıxmaq olar: Məscidül-həram (Kəbə), mənim məscidim və Məscidül-əqsa (Beytül-müqəddəs). Məscidül-əqsa sizin üçün eynilə Məscidül-həram hökmündədir və Peyğəmbərin merac gecəsi ayağını üzərinə qoyduğu daş da Kəbənin hökmündədir.” Bu hadisədən sonra Əbdülməlikin əmri ilə həmin daşın üstündə bir günbəz ucaldıldı, oradan ipək pərdələr asıldı, oraya xadimlər təyin edildi. Beləliklə, camaat oranı təvaf etməyə başladı. Bu adət Bəni-Ümyyəyə sülaləsinin bütün hakimiyyəti dövründə davam etmişdir.¹

Beləliklə də, məlum olur ki, Zührinin bu hədisin axırına özündən əlavə etməsindən məqsəd camaatı (Abdullah ibn Zübeyrin hakimiyyəti altında olan) Kəbə ziyarətindən yayındıraraq onları Fələstinə (Beytül-müqəddəsə) tərəf getməyə cəlb etməkdir. Çünki Fələstin Şamın bir hissəsi olub Əbdülməlikin nəzarəti altında idi. Zühri də bu yolla Əbdülməlikin mövqeyinin möhkəmlənməsi üçün çalışırdı.

Zühri guya camaatın Mərvan ailəsinə olan nifrətini azaltmaq və İmam Səccad əleyhissəlamın İlahi mövqeyini onların qarşısında aşağı salmaq üçün o Həzrəti belə xatırlayırdı: “Əli ibn Hüseyin (əleyhissəlam) (İmam Səccad) öz ailəsinin ən mülayim adamı, Mərvan və Əbdülməlikə nisbət isə ən itaətkar və ən sevimli şəxsdir.”² Halbuki, Mərvan ailəsinin Əli əleyhissəlamın ailəsi ilə olan düşmənçiliyi heç kəsə gizli deyil və Əli əleyhissəlamın ailəsinin də Mərvan ailəsinə olan nifrəti hamıya məlumdur. Buna görə də, heç kim İmam Səccad əleyhissəlamın Mərvan ailəsinin ən sevimli şəxs olması məsələsi bir yana, heç Mərvan ailəsinə itaət etməsi töhmətinə də inanmaz.

Zühri Aişənin dilindən rəvayət edərək deyir: “Bir gün Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) yanında idim. Bu zaman gördüm ki, Abbas ilə Əli gəlirlər. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurdu: “Aişə, bu iki nəfər mənim dinimdən kənara çıxaraq öləcəklər.”³

Məlum məsələdir ki, bu hədis Həzrət Əli əleyhissəlamın əzəmətli və parlaq mövqeyini zəiflətmək və Mərvan ailəsinə razi salmaq üçün qoşulmuşdur. Yoxsa bu hədisin doğruluğuna kim inanar? Maralılıq burasıdır ki, Zühri bu hədisi Ürvə ibn Zübeyrin vasitəsi ilə Aişədən rəvayət edir, hamı da Aişənin Həzrət Əli əleyhissəlama qarşı nə qədər kin-küdurət bəslədiyini yaxşı bilir. Ürvə ibn Zübeyr də, bildiyimiz kimi Peyğəmbər ailəsinin düşmənlərindən olmuşdur. İbn Əbil Hədid açıq-aşkar deyir ki,

¹ Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.8.

² Ət-Təbəqat ul-kubra, c.5, səh.215.

³ Nəhcül-bəlağənin şərhi (İbn Əbil Hədid), c.4, səh.63.

Ürvә ibn Zübeyr дә Müaviyәnin Әbu Hüreyrә, Әmr ibn As vә Müğeyrә ibn Şübә kimi Әli әleyhissәләmın әleyhinә һәdis düzәldәnlәrindән olmuşdur.¹

Zühri rәvayәt edir ki, Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) bir gün gecә vaxtı Әli (әleyhissәләm) vә xanım Zәhranın (sәlamullahi әleyha) evinә gәlib buyurdu: “Namaz qılmırsınız?” Әli (әleyhissәләm) buyurdu: “Bizim ixtiyarımız Allahın әlindәdir, әgәр O, istәsә, bizi (bu işә) vadar edәр.” Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) bu sözü eşitdikдә, daha heç bir söz demәyib geri döndü. Elә bu vaxt Hәzrәt Әli (әleyhissәләm) eşitdi ki, Peyğәmbәр dizinә vuraraq bu әyәni oxuyur: **“İnsan isә [bütün mәxluqat içәrisindә] әn çox mübahisә edәndir. [Haqqa boyun әymәz, öyüd-nәsihәt qәbul etmәyib batilә uyar.]”** Zühri belә әsassız bir һәdisәni rәvayәt etmәklә Әli әleyhissәләmı Cәbriyyә (mәcburiyyәt) әqidәsinә inanan vә mübahisә edән bir şәxs kimi qәlәmә verir. Bu һәdisin yalan olması o qәdәр аşkardır ki, daha heç bir araşdırmaya ehtiyac yoxdur. Әcәbә! Kәbәdә dođulub namaz mehrabında şәhid olan şәxs namaz барәdә Peyğәmbәrlә mübahisә edәrmi?

Zühri Hәzrәt Әli әleyhissәләmın dilindән belә bir һәdisә nәql edir: “Mәnim qoca bir dәvәm var idi. Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) Bәdr döyüşündә әlә keçmiş qәnimәtlәri bölәrkән onu mәнә vermişdi. Peyğәmbәrin qızı Fatimә (sәlamullahi әleyha) ilә evlәнмәk istәyәrkән Bәni-Qәynüqә tayfasından olan boyaqçı bir kişi ilә qәrara gәldim ki, çölә gedib onun kömәkliyi ilә izzir otu yığıb onu boyaqçılara sataraq toy mәclisi üçün tәdarük görüm. Bu mәqsәdlә dәvәlәрın yükünü, ip vә kisә yığmağa hazırlaşdım. Dәvәlәri әnsardan (Peyğәmbәrin Mәdinәdәki silahdaşlarından) birinin evinin kәnarında yatızdırmışdım. Birdән gördüm ki, dәvәlәрın küyünlәri kәsilmiş, bellәrinin üstü parçalanmış vә ciyәrlәri çıxarılmışdır. Bu һәdisәni görüb bәrk narahat oldum vә dedim: “Bu işi kim görmüşdür?” Dedilәр ki, bu iş Hәмzә ibn Әbdülmüttәlibin işidir. O, bir dәstә әnsarla oturub şәrab içir, xanәndә bir kәniz dә onlar üçün mahnı oxuyur. Hәмzә o mәclisdән аyağa qalxıb qılıncını götürәрәk dәvәlәрın küyünlәrini kәsdi, bellәrinin üstünü parçalayıb ciyәrlәrini çıxartdı. Әli (әleyhissәләm) deyir: “Peyğәmbәrin yanına getdim. Gördüm ki, Zeyd ibn Harisә dә Peyğәmbәrin (sәllәllahu әleyhi vә alih) һüzurındadır. Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) mәnim narahatçılığımı görüb buyurdu: “Nә olub?” Dedim: “Heç bu cür pis iş görmәmişdim. Hәмzә mәnim dәvәlәрimin başına belә oyun açıb, indi dә bir dәstә ilә bir evdә oturub şәrab içir.” Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) paltarını dәyişib yola düşdü. Mән vә Zeyd ibn Harisә dә Peyğәmbәrin (sәllәllahu әleyhi vә alih) ardınca getdik. Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) Hәмzә oturan evә girib onu danlamağa başladı. Gördüm ki, Hәмzә mәstdir vә gözlәri qızarmışdır. O, öz baxışı ilә Peyğәmbәri (sәllәllahu әleyhi vә alih) başdan-ayağadәk süzüb dedi: “Mәgәр siz mәnim atamın nöкәrlәri deyilsiniz?” Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) gördü ki, Hәмzә mәstdir, geri dönmәk evdән çıxdı. Biz dә onunla birgә еşiyә çıxdıq.³”

Zühri belә istehzalı bir һәdisәni nәql etmәklә Peyğәmbәrin (sәllәllahu әleyhi vә alih) Üһüd döyüşündә qanlı cәнәzәsinә yetmiş dәfә meyt namazı qıldığı böyük vә

¹ Nәhcül-bәlağәnin şәрhi, c.4, sәh.63.

² “Kәhf” surәsi, аyә 54.

³ Sәhihi-Buxari, c.5, sәh.83.

parlaq simalı Həmzə kimi bir şəxsiyyəti laqeyd, şərابخor, təcavüzkar, zalım bir şəxs kimi qələmə verir. Belə ki, onun bu işləri heç bir əxlaqi və dini ölçülərə uyğun gəlmir. Məlumdur ki, bu nalayiq və kişilikdən uzaq olan töhmətlər Zühri tərəfindən bu məqsədlə deyilmişdir ki, Həmzəni də belə çirkinliklərə qərq olmuş Bəni-Üməyyə nümayəndələri tək pozğun bir şəxs kimi qələmə verib bu yolla öz Əməvi ağalarına günahda şərik tapmış olsun.¹

İmam Səccad əleyhissəlamın Zühriyə kəskin məktubu²

Zührinin bu cür səriştəsiz sabiqəsini nəzərə alaraq İmam Səccad (əleyhissəlam) ona kəskin, eyni zamanda xeyirxah və nəsihətamiz bir məktub yazdı. İndi həmin məktubun tərcüməsini oxucuların nəzərinə çatdırırıq:

“Allah bizi və səni fitnələrdən, səni (Cəhənnəm) odundan qorusun! Sən elə vəziyyətə düşmüşsən ki, kim sənin bu halını başa düşsə, sənə rəhmi gəlməyə haqqı var. Allahın müxtəlif nemətləri sənə ağırlıq etmişdir. Allah sənin bədənini sağlam, ömrünü uzun etmişdir. Sən Quran, fiqh, din əhkamından və Peyğəmbər sünnəsindən xəbərdar olduğun üçün daha Allahın hüccəti sənə tamamlanmışdır...”

Allah-taala **“Əgər [nemətlərimin müqabilində] şükr etsəniz, yaqin bilin ki, nemətlərimi sizə daha da artıracağam, ancaq naşükürlük etsəniz, bilin ki, Mənim əzabım çox şiddətlidir”**³ buyurmaqla sənə verdiyi bu nemətlərin müqabilində şükr etməyi vacib bilmiş və bu yolla səni sınağa çəkmişdir. İndi bax gör, sabah Allahın hüzurunda dayanıb Allah səndən soruşanda ki, Onun nemətlərinin şükrünü necə yerinə yetirdin və Onun hüccətləri qarşısında öz vəzifələrinə necə əməl etdin, onda sənin vəziyyətin necə olacaq? Belə fikirləşmə ki, Allah sənin üzrünü qəbul edib günahından keçəcək. Əsla, Allah Öz kitabında **“Onu [Quranı] camaata bəyan edin və onun heç bir şeyini gizlətməyin”**⁴ buyurmaqla həqiqəti camaata demələri barədə (alimlərdən) söz (əhd-peyman) almışdır.

Bunu bil, gizlətdiyin ən kiçik və boynuna götürdüyün ən yüngül şey budur ki, zalımın vəhşət və qorxusunu rahatlığa çevirdin, ona yaxınlaşaraq hər dəvətini qəbul etməklə azgınlıq yolunu onun üçün hamar etdin. Günahların nəticəsində sabah xainlərlə bir yerdə olacağından, zalımlarla əlbir olduğun üçün ələ gətirdiyin şeylər üçün sorğu-sual olunacağından çox qorxuram.

Sənin haqqın olmayan şeyləri sənə verəndə aldın, elə bir şəxsin yanına getdin ki, heç kəsin haqqını qaytarmamışdır. O, səni özünə yaxınlaşdıranda, sən heç bir batili inkar etmədin və Allahla düşmən olan bir şəxsi özünə dost tutdun. O, səni dəvət edib özünə tərəf çəkəndə (hakimlər) səni dəyirman mehvərinə çevirərək öz zülm

¹ Bu hədisin saxta olduğunu bildirən nişanə və dəlilləri mülahizə etmək üçün “Əs-səhih min siyrətül-Nəbiyyil-Ə'zəm” kitabının c. 4, səh. 40-48-ə müraciət edin.

² Əbu Nəim İsfahaninin “Hilyətül Övliya” kitabının c. 3, səh. 246-da “müsnəd” formada nəql olunmuş eynilə buna oxşar hədisin Əbu Hazimə (Sələmə ibn Dinar) ünvanlandığı qeyd olunmuşdur. Mənə elə gəlir ki, bu şübhəni araşdırmaq lazımdır. Çünki “Əl fikrül İslami” jurnalının 27-ci sayının 179-cu səhifəsində bu məktuba istinad edilmişdir. Həmçinin müəllif “Hilyətül Övliya”nın c. 3, səh. 202-də İmam Səccadın (ə) Zührini qoca adlandırması ehtimalını qəbul etməmişdir.

³ “İbrahim” surəsi, ayə 7.

⁴ “Ali-İmran” surəsi, ayə 187.

dәyirmanını sәnin әtrafında fırlatmadımı? Sәni körpü qәrar verib öz qanunsuz işlərinә tәrәf bu körpünün üzәrindән keçmәdilәrmi? Sәni nәrdivan qәrar vermәklә öz azğınlıq damlarına qalxmadılarmı? Sән camaatı azğınlığa dәvәt edir, onların getdiyi yolu gedirsән. Onlar sәnin vasitәnlә alimlərdә (qәlblәrindә) şәkk-şübһә yaradıb cahillәrin (nadanların) qәlblәrini özlәrinә cәlb etdilәr. (Sән din pәrdәsi altında onlara o qәdәр kömәk etdin ki,) onların güclü vәzirlәri vә әn yaxın dostları belә sәnin onları düzgün qәlәmә verdiyin qәdәр onlara xidmәt göstәрә bilmәmiş, sәnin qәdәр camaatın onlarla әlaqә yaratmasına sәbәb ola bilmәmişlәр.

Sәнә verdiklәri (maaş, var-dövlәt) sәndән aldıqları (әmәllәrini düzgün qәlәmә vermәk barәdәki) şeyin müqabilindә nә qәdәр dәyәrsiz vә ucuzdur! Sәnin üçün (dünyada) abad etdiklәri şey nә qәdәр azdır! Ancaq gör (sәnin axirәtini) nә qәdәр bәrbad ediblәr?!

Bax gör, nә iş görürsән, özündән muğayat ol, bunu bil ki, özündән başqa heç bir şəxs sәndән muğayat olmayacaq. Öz nәfsinlә mәsuliyәt daşıyan bir şəxs kimi hesab çәk. Gör bu qoca vaxtında Öz nemәtlәrini sәnin ixtiyarında qoyan Allahın şükrünü necә yerinә yetirmisән? Qorxuram ki, Allahın buyurduğı “onlardan sonra yerlәrinә kitaba (Tövrata) sahib olan xәlәflәr keçdilәr. Onlar fani dünya malını alıb deyirdilәr: **“Biz [Allah tәrәfindән] bağışlanacağıq!”**”¹ ayәsi sәнә dә aid olsun.

Sән әbәdi һәyatda deyilsән, әksinә, köçmәsini qabaqcadan elan etmiş bir һәyatdasan. Mәgәр insan öz yaşıdlarından sonra bu dünyada nә qәdәр yaşayır? Xoş o şəxsin halına ki, dünyada (öz günahları üçün) qorxusu olsun vә vay o şəxsin halına ki, özü ölür, ancaq günahları ondan sonra qalır.

Diqqәtli vә ayıq ol, bu yolla sәнә tәhlükә xәtәri elan olundu. (Özünü islah etmәk mәqsәdilә) addım at, (hәlә ki) sәнә möhlәt verilib. Sәnin tәrәf müqabilin (qarşında duran) nadan deyil, sәnin әmәllәrinin hesabını çәkән (Allah) heç vaxt (sәnin bu tәрәddüdlәrindән) qafil olmaz. Sәfәрә hazırlaş, qabaqda sәni uzaq bir sәfәр gözlәyir. Qәlbin bәrk xәstәlәнmişdir, günahlarına bir әlac et!

Elә bilmә ki, mән sәni danlayıb tәнә etmәk istәyirәм, xeyr, istәyirәм Allah sәnin keçmiş sәhvlәrini aradan qaldırsın, әlindән çıxmış dinini özünә qaytarsın. Burada Allahın buyurduğı **“Sән [onlara Quranla] öyüd-nәsihәt ver. Çünki, öyüd-nәsihәt möminlәрә fayda verir”**² ayәsi yadıma düşür.

Mәgәр öz yaşıdlarının ölüb getdiyini vә indi tәk qaldığını unutmusan? Gör, sәnin düçar olduğun kimi onlar da düçar olmuşdularmı? Sәnin bәdbәxt olduğun kimi onlar da bәdbәxt olmuşdularmı? Onların unutulduqları yaxşı şeylәri sән xatırlayırsanmı? Onların bilmәdiyi şeyi sән bilirsәнmi? Xeyr, belә deyil, әldә etdiyin nüfuz nәticәsindә avam camaatın yanında hörmәt qazandın. Sәnin bu vәziyyәtin camaatı zәhmәtә saldı. Çünki onlar sәnin nәzәrinә әsasән, rәftar edir, sәnin әmrinә qulaq asır, halal saydığıın şeyi halal, haram saydığıını isә haram bilirlәr. Düzdür, sәnin (halal-haram mәsәlәsindә) heç bir sәlahiyyәtin yoxdur, ancaq onların marağını sәнә cәlb edән şey onların sәndә olan şeyә tamahları, alimlәrinin әllәrindән getmәlәri, nadanlığın sәнә vә onlara qalib gәlmәsi, sәnin vә onların mal-dövlәt fikrindә olmanızdır.

¹ “Ә’raf” surәsi, ayә 169.

² “Zariyat” surәsi, ayә 56.

Bu qədər nadanlıq və təkəbbürə qərğ olduğunu və camaatın fitnə-fəsad içində yaşadığını görmürsənmi? Onları bu müsibətə salan sən sən. Camaat sənəin vəziyyəti və mövqeyini görməklə öz qazandıqları nəticələri unudub sənəin şöhrətinin vurğunu oldular. Onlar sənəin elm rütbəsinə, ya da sənəin şöhrət və məqamına nail olmağa can atırlar. Bu yolla da sənəin hərəkətlərin nəticəsində dərinliyi bilinməyən (azğınlıq) dənizində boğulub cəhətləri məlum olmayan bir bəlaya düşər oldular. Allah bizim və sənəin köməyinə çatsın, həqiqətən O, (ehtiyacı olanların) köməyinə çatandır.

Keçmiş saleh bəndələrə birləşmək üçün indi bütün bu şan-şöhrətdən əl çək. Elə saleh bəndələr ki, kəfənlərə bürünüb torpağın qucağında yatmışlar, qarınları kürəklərinə yapışmış, onlarla Allah arasında heç bir maneə yoxdur, dünya onları aldatmır, onlar dünya vurğunu olmurlar. Onlar (Allahın görüşünə) ürək bağladılar, sonra da öz məbuduna (məbudun vədəsinə) dəvət olundular. Çox çəkmədi ki, (öz ölümlərinə) birləşdilər. Dünya sənəi bu qoca yaşında, bu elmi məqamınla, bu ölüm ayağında bu cür yoldan çıxarıb öz vurğunu edirsə, bəs onda azyaşlı, nadan və zəif ruhiyyəli gənclərdən nə gözləmək olar? Biz Allahın bəndələriyik və (öləndən sonra) Ona tərəf (Onun dərgahına) qayıdacağıq. Kimə pənah aparmalı, kimdən kömək istəməliyik? Öz müsibətimizdən və sənədə müşahidə etdiklərimizdən Allaha şikayət edir, sənəin vasitənlə başımıza gəlmiş bu müsibətdə Allah dərgahından əcr və savab gözləyirik.

Sənə uşaqlıqda və böyüklükdə ruzi vermiş Allahın şükrünü gör necə yerinə yetirdin? Dini sayəsində sənəi camaat arasında həyalı etmiş Allah qarşısında necə baş əyirsən? Sənəi camaat arasında bükdüyü İlahi libasın hörmətini necə saxlayırsan? Ona yaxın olub əmrlərinə tabe olmağı əmr etmiş Allaha yaxınlıq, ya uzaqlıq həddin nə qədərdir? Sənə nə olub ki, qəflət yuxusundan oyanmır, günahlarından tövbə etməirsən və “Allaha and olsun, indiyədək Allaha görə heç bir hərəkət etməmişəm ki, onda Allah dinini dirçəldib, ya bir batili aradan aparmış olam” deyirsən?! Sənəi din elmlərinin alimi etmiş Allahın nemətlərinin şükrü budur?

Qorxuram ki, Allahın buyurduğu **“Onlardan sonra namazı tərək edib şəhvətə uyan bir nəsil gəldi. Onlar da öz əməllərinin cəzasını alacaqlar”**¹ ayəsi sənə də aid olsun.

Allah sənə Quran (elmlərini) öyrətməklə elm və dini sənəin yanında əmanət qoydu, sən isə ona xəyanət etdin. Allaha şükr edirəm ki, bizi sənəin azğınlığından qorudu. Vəssalam.”²

Pak və təqvalı olmaq dərəsi

Elə bilməyin ki, Əməvi xəlifələri Zühri kimilər üçün hazırladıqları planlardan İmam Səccad (əleyhissəlam) üçün hazırlamırdılar. Xeyr, onlar bu cür planlardan çox çəkirdilər, ancaq İmam Səccad (əleyhissəlam) onların bu kələklərinə uymur, hədələrindən qorxmıyıb şirnikdirmələrinə aldanmayaraq onlara qarşı etinasızlıq edirdi. Nə vaxt o Həzrəti cəlb etmək fikrinə düşürdülərsə, İmam Səccad

¹ “Məryəm” surəsi, ayə 59.

² Tühəfül-üqul, səh.274-277.

(әлеyhissәlam) onlara rәdd cavabı verirdi. Aşağıdakı iki nümunә bu мәsәләyә dođru şahiddir:

Әbdülmәlik öz xәlifәlik illәrindә bir dәfә һәccә getmişdi. Hәcc mәрәsimindә o tәvaf¹ edirdi. İmam Sәccad (әleyhissәlam) da, onun qarşısında tәvafa mәşğul idi və Әbdülmәlikә һeç bir etina etmirdi. İmam Sәccad әleyhissәlamı yaxından görmәyән və onu tanımayan Әbdülmәlik dedi: “Bu kimdir ki, bizdән qabaqda tәvaf edir və bizә һeç etina etmir?” Dedilәр ki, o, Әli ibn Hüseyn әleyhissәlamdır (İmam Sәccaddir). Әbdülmәlik bir qırağda oturub dedi: “Onu mәnim yanına gәtirin!” İmam Sәccad (әleyhissәlam) onun yanına gәlәndә Әbdülmәlik dedi: “Ey Әli ibn Hüseyn (әleyhissәlam)! Mән ki, sәnin atanın qatili deyilәм, niyә mәnim yanına gәlmirsән?” İmam Sәccad (әleyhissәlam) buyurdu: “Atamın qatili onun dünyasını puç etdi, atam isә onun axirәtini bәrbad etdi. İndi sән dә әgәр atamın qatili kimi olmaq istәyirsәнsә, onda ol!” Әbdülmәlik dedi: “Yox, mәqsәdim budur ki, bizim yanımıza gәlib dünyәvi imkanatdan bәhrәlәнәsән.” Bu vaxt İmam Sәccad (әleyhissәlam) yerә oturub paltarının әtәyini açaraq buyurdu: “İlahi, Öz övliyalarının qәdir-qiyмәtini ona göstәр.” Birdән gördülәр ki, o Hәzrәtin әtәyi gözlәri qamaşdıran parlaq gövhәrlә doldu. Sonra İmam Sәccad (әleyhissәlam) buyurdu: “İlahi, bunları götür, bizim onlara ehtiyacımız yoxdur.”²

Әbdülmәlikә xәbәр çatmışdı ki, Peyğәmbәrin qılıncı Әli ibn Hüseyn әleyhissәlamdadır. (Bu da çox yaxşı şey idi. Çünki Peyğәmbәrin yadigarı olduđuna görә fәxr olunası bir şey idi. Üstәlik bir növ һökumәt simvolu hesab edilә bilәrdi. Bundan da әlavә, o qılıncın İmam Sәccad әleyhissәlamda olması Әbdülmәlikә narahat edirdi. Çünki İmam (әleyhissәlam) bununla camaatı öz әtrafına yığa bilәrdi. Buna görә dә, Әbdülmәlik o Hәzrәtin yanına adam göndәrib qılıncı ondan istәdi. Hәlә İmam Sәccad әleyhissәlama bir mәktub da yazıb bildirdi ki, әgәр bir işi olsa, xәlifә onu yerinә yetirmәyә hazırdır. İmam Sәccad (әleyhissәlam) qasidә rәdd cavabı verdi. Әbdülmәlik tәhdidimiz bir mәktub yazıb bildirdi ki, әgәр qılıncı vermәsән, sәnin beytül-maldan olan payını kәsәcәyәм. (O vaxt bütün camaat beytül-maldan pay aldıđı kimi İmam Sәccad (әleyhissәlam) da beytül-maldan pay alırdı.) İmam onun cavabında yazdı: Allah tәqvalı bәndәləri onların xoşuna gәlmәyән şeylәrdән qorumađı və gümanlarına belә gәlmәdiyi yerdән onlara ruzi verәcәyini Öz öhdәsinә götürmüşdür. Allah Quranda buyurur ki, *“Allah, һәqiqәtән һeç bir xaini, nankoru sevmәz.”*³

5. Әhkam, әxlaqi və tәрbiyәvi әsәrlәrin nәşri

İmam Sәccad әleyhissәlamın öz dövrünün zülm və fәsadlarına qarşı mübarizә metodlarından biri dә, İslam һökmlәrinin nәşri, әxlaqi və tәрbiyәvi мәsәlәlәrin bәyan olunması olmuşdur. İmam Sәccad (әleyhissәlam) bu sahәdә çox böyük addımlar atmışdır. Belә ki, İmam әleyhissәlamın bu xidmәtlәri alimlәri heyran qoymuş və onlar bu işi alqışlamağa mәcbur olmuşlar. Şiә mәzhәbinin görkәмli alimi Şeyx Müfid

¹ Kә'bә evinin әtrafına dövr vurmaq tәvaf adlanır.

² Әl-Xәraicu vəl-cәraih, sәh.232.

³ “Hәcc” surәsi, ayә 38. Ә'yanuş-şia, c.1, sәh.365.

bu barədə yazır: “Sünni məzhəbinin fəqihləri ondan (İmam Səccaddan) o qədər elm nəql olunmuş moizələr, dualar, Quran fəzilətləri, halal-haramlar qeyd etmişlər ki, bunların hamısı bütün alimlər arasında məşhurdur. Onları izah etmək istəsək, söhbət çox uzanar...”¹

İmam Səccad əleyhissəlamdan yadigar qalmış əxlaqi-tərbiyəvi təlimlərdən bir nümunəsi “Risalətül-hüquq” adlı bir topludur. İmam burada insanın müxtəlif, istər Allah qarşısında, istərsə də özü və başqaları qarşısındakı vəzifələrini bəyan etmişdir. Əlliyyə qədər olan bu vəzifə və hüquqları İmam (əleyhissəlam) əvvəl qısa şəkildə, sonra isə ətraflı izah etmişdir.

İmam Səccad əleyhissəlamın bəyan etdiyi vəzifələr, insanın boynunda olan haqların ardıcılığı aşağıdakı şəkildədir:

1) Allahın haqqı; 2) İnsanın nəfsinin haqqı; 3) Dilin haqqı; 4) Qulağın haqqı; 5) Gözün haqqı; 6) Əlin haqqı; 7) Ayağın haqqı; 8) Qarının haqqı; 9) Övrətin haqqı; 10) Namazın haqqı; 11) Həccin haqqı; 12) Orucun haqqı; 13) Sədəqənin haqqı; 14) Qurbanlığın haqqı; 15) Hökmdarın haqqı; 16) Müəllimin haqqı; 17) Qul sahibinin haqqı; 18) Rəiyyətin haqqı; 19) Şagirdlərin haqqı; 20) Həyat yoldaşının haqqı; 21) Qulun haqqı; 22) Ananın haqqı; 23) Atanın haqqı; 24) Övladın haqqı; 25) Qardaşın haqqı; 26) Qulu azad edənin haqqı; 27) Azad olmuş qulun haqqı; 28) Yaxşı iş görənin haqqı; 29) Azançının haqqı; 30) Pişnamazın haqqı; 31) Həmnəşinin haqqı; 32) Qonşunun haqqı; 33) Dostun haqqı; 34) Şərikin haqqı; 35) Malın haqqı; 36) Borc sahibinin haqqı; 37) Həmsöhbətin haqqı; 38) Düşmənin insana olan haqqı; 39) İnsanın düşməne olan haqqı; 40) Müşavirə edənin haqqı; 41) Müşavirəçinin haqqı; 42) Nəsihət istəyənin haqqı; 43) Nəsihət edənin haqqı; 44) Böyüyün haqqı; 45) Kiçiyin haqqı; 46) Dilənçinin haqqı; 47) Kömək istəyənin haqqı; 48) İnsanı sevindirənin haqqı; 49) İnsanı qəmləndirənin haqqı; 50) Həmdinlilərin haqqı; 51) Zimmilərin haqqı.

6. Kimsəsizlərə yardım

İmam Səccad əleyhissəlamın həyatının parlaq cəhətlərindən biri də, o Həzrətin o cür acınacaqlı və zülmə dolu mühihdəki ictimai xidmətləridir. Bu xidmətlər, istər Hirrə faciəsi zamanı kimi Mədinənin böhranlı və qarmaqarışlıq günlərində, istərsə də, kimsəsiz və miskinlərin nəvazişə ehtiyacı olub onlara tərəf lütf-mərhəmət əli uzaldılması intizarında olduqları sakitlik günlərdə, o Həzrətin ömrünün sonunadək davam etmişdir. İmam Səccad əleyhissəlamın bu cür seçilən xidmətlərindən nümunələri tarix bəyan edir:

İmam Səccad (əleyhissəlam) Mədinənin yüz kasıb ailəsini dolandırırды.²

Mədinə əhalisinin bir dəstəsi güzəranlarını gecə vaxtı onlara gətirilən yeməklə keçirirdilər. Ancaq yemək gətirənin kim olduğunu bilmirdilər. İmam Səccad (əleyhissəlam) vəfat etdikdən sonra başa düşmüşdülər ki, gecə vaxtı onlar üçün yemək-içmək gətirən şəxs İmam Səccad (əleyhissəlam) olmuşdur.³ O, gecələr

¹ Əl-İrşad, səh.260.

² Hilyətül-övliya, c.3, səh.136.

³ Kəşfül-ğümmə, c.2, səh.289; Nurul-Əbsar, səh.140.

namәlum şәkildә çörәk, yemәk vә s. şeyləri şәxsән öz çiyнинә atır, kimsәsizlәрin qarısına aparıb buyurardı: «Gizli verilән sәdәqә Allahın qәzәb odunu söndürür.»¹

Mәdinә camaatı deyirdi: Әli ibn Hüseyн (әleyhissәlam) ölündән sonra biz gizli verilән sәdәqәni әldән çıxartdıq.²

İmam Sәccad (әleyhissәlam) şәxsән un vә digәр әRizaqla dolu olan kisәləri o qәdәр çiyнинә atıb kimsәsizlәр üçün aparmışdı ki, onun çiyни әzilәrәk qabar bağlamışdı. O Hәzrәtin şәhadәtindән sonra ona qüsl verәrkән bu qabarlar orada olanların fikrini cәlb etmiş, onun sәbәbini soruşduqda, “bu, yemәk kisәlərini çiyнинә atıb kimsәsizlәр üçün aparmağın nәticәsidir” cavabı eşitmişdilәр.³

7. Tәрbiyә ocağı

İslam dininin meydana çıxdığı bir vaxtda dünyanın һәр tәрәfindә, һәтта o dövrün әsas мәdәniyyәt mәrkәzlәri olmuş Yunanıstan vә Romada da quldarlıq һökm sürürdü. Belә bir quruluşu bir dәfәyә aradan qaldırmaq мүmkün olmadığı üçün İslam dini yavaş-yavaş onu aradan qaldırmağa zәminә yaratdı. Bir tәрәfdән qul saxlamağı azaldaraq quldarlıq dairәsini mәhdudlaşdırdı, digәр tәрәfdән dә qul azad etmәyi bir çox günahların kәffarәsi (cәzası) qәrar vermәklә, qulların azadlığı üçün şәrait yaratdı. Üçüncü tәрәfdән dә, Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) müsәlmanlara tövsiyә edirdi ki, qullarla (bir ailә üzvü kimi) insancasına rәftar etsinlәр vә onlara әmr etdi ki, qullara da öz yediklәri yemәkdән, öz geydiklәri paltarlardan versinlәр.

Bundan әlavә, Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) qul azad etmәyi o qәdәр dәyәrli, qiymәtli, savablı bir iş kimi qәlәмә verdi ki, rәvayәtlәrdә bir çox yaxşı әmәllәр savab vә fәzilәt çoxluğu baxımından qul azad etmәyә bәnzәdilmiş, bu yolla müsәlmanlar bu işә (qul azad etmәyә) cәlb olunmuşlar. Bunlar hamısı bir yерә toplanıb İslamın quldarlıq haqqında fikrini müәyyән edir.

İslamın vә onun liderlәрinin qul vә quldarlığa nisbәt incә vә özünәmәxsus rәftarını bu baxımdan tәhlil etmәk lazımdır. İmam Sәccad әleyhissәlamın һәyatında da qul azad etmәk mәsәlәsi gözә dәyir. Ancaq bu işin sәviyyәsi o qәdәр genişdir ki, onu tәkcә böyük hesablamalarla izah etmәk olmaz vә belә nәzәrә çatır ki, İmam Sәccad әleyhissәlamın bu işdә ali mәqsәdlәri olmuşdur. Bu sahәdә bir az diqqәtli olsaқ görәrik ki, o Hәzrәtin bu işdә tәрbiyәvi–insani mәqsәdi olmuşdur. Yәni, qulları alaraq onları bir müddәt tәlim–tәрbiyә etdikdән sonra azad edirdi. Onlar da cәmiyyәt arasında nümunә olaraq мәdәni vә tәрbiyәvi fәaliyyәt göstәrir vә azad olduqdan sonra da, İmam әleyhissәlamla әlaqәlərini kәsmirdilәр. Әli ibn Tavus ramazan ayının әmәllәri әsnasında yazır: “Әli ibn Hüseyн (әleyhissәlam) (İmam Sәccad) ramazan ayının son gecәsi iyirmi nәfәр (ya bir az çox, ya bir az da az) qul azad edib buyurardı: «Allah-taala ramazan ayının һәр gecәsi iftar zamanı оlanda Cәһәnnәм әhlindән yetmiş min nәfәri, ramazan ayının son gecәsi isә bu ayın bütün gecәlərində azad etdiyi qәdәр qul azad edir. Mән istәyirәм Allah görsün ki, mән dünyada öz qullarımı azad etdim, bәlkә Qiyamәt günü O da mәni Cәһәnnәм odundan azad etdi.» İmam

¹ Kәşfül-gümmә, c.2, sәh.289; Tәzkirәtul-Xәvas, sәh.327.

² Hilyәtül-övliya, c.3, sәh.136.

³ Hilyәtül-övliya, c.2, sәh.136.

Səccad (əleyhissəlam) heç bir xadimi bir ildən artıq saxlamazdı. İlin əvvəli, ya ortasında evə gətirdiyi xadimi Fitr (orucluq) bayramı gecəsi azad edər, sonrakı il onun yerinə bir başqasını gətirib onu da növbəti ramazan ayında azad edər. Bu iş o Həzrətin ömrünün axırınadək davam etmişdir.

İmam Səccad (əleyhissəlam) qaradərili qulları (onlara heç bir ehtiyacı olmadığı halda) alıb həcc mərasimində Ərəfata gətirir, sonra da Məşərə¹ tərəf gedirdi. Onları azad edərək üstəlik hədiyyələr də verirdi.² Yazıçılardan birinin dediyinə görə elə ki, qullar bu məsələdən xəbər tuturdular, əyan-əşrafın qulluqçuluğundan çıxıb gəlib İmam Səccad əleyhissəlama xidmət edirdilər. Zaman keçir, günlər ötür, İmam Səccad (əleyhissəlam) yenə də azad etməyə məşğul olurdu. O, hər il hər ay və hər gün müxtəlif hadisələr münasibəti ilə bu işi təkrar edirdi. İş o yerə çatmışdı ki, Mədinə şəhərində o Həzrətin azad etdiyi qul və kənizlərdən təşkil olunmuş bir dəstə əmələ gəlmişdi.³

Qeyd etdiyimiz kimi bunlardan belə nəticə çıxarmaq olar ki, İmam Səccad (əleyhissəlam) bu proqramla əslində bir tərbiyə ocağı yaratmışdır. Qulları alıb bir az onlara təlim-tərbiyə keçir, onları azad etdikdən sonra da hər biri tərbiyə olunmuş və başqalarına örnək ola bilən şəxsə çevrilir. Onlar azad olduqdan sonra İmam əleyhissəlamla mənəvi əlaqəni kəsmir, hərə öz növbəsində başqalarına təlim-tərbiyə keçirdi. İmam Səccad əleyhissəlamın o dövrün cəmiyyətini birbaşa təlim-tərbiyə etmək məhdudiyyətlərini nəzərə almaqla o Həzrətin bu təqdirəlayiq işini geniş şəkildə araşdırmaq lazımdır.

¹ Ərəfat və Məş'ər Məkkədə çöl adıdır.

² İqbalul-ə'mal, səh.261.

³ İmam Səccad əleyhissəlamın həyatı, səh.55.

V FƏSİL

İMAM MƏHƏMMƏD BAQİR ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- * Böyük elmi inqilabın banisi
- * İmam Baqir (əleyhissəlam) məktəbinin şagirdləri
- * Elmləri kəşf edən, bilik qapılarını açan
- * Xəlifələr tərəfindən hədis yazmağın qadağan olunma tarixçəsi
- * Şiə-hədis toplamağın banisi
- * İmam Baqir (əleyhissəlam) Şamda

İmam Baqir əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat

İmam Baqir (əleyhissəlam) hicrətin əlli yeddinci ilində Mədinə şəhərində dünyaya gəlmişdir.¹ Atası İmam Zeynül-abidin əleyhissəlamın vəfatı vaxtı Həzrətin otuz yeddi yaxud otuz səkkiz yaşı var idi. Adı Məhəmməd, künyəsi Əbu Cəfər, ləqəbləri Baqir, Baqirül-ülum olmuşdur. Anası İmam Həsən əleyhissəlamın qızı Ümmü Abdullah olmuşdur. Buna görə də, İmam Baqir (əleyhissəlam) həm ata, həm də ana tərəfdən Həzrət Əli (əleyhissəlam) və xanım Zəhranın (səlamullahi əleyha) nəslinə yetişən ilk şəxs olmuşdur. İmam Baqir (əleyhissəlam) hicrətin yüz on dördüncü ilində Mədinə şəhərində vəfat etmiş,² məşhur Bəqi qəbristanlığında atası və babasının qəbirləri kənarında dəfn olunmuşdur. O Həzrətin İmamət dövrü on doqquz ya da iyirmi il olmuşdur.

İmam Baqir əleyhissəlamın müasiri olmuş xəlifələr

Aşağıda adları çəkilmiş xəlifələr İmam Baqir əleyhissəlamın İmaməti dövründə onun müasiri olmuşlar:

- Vəlid ibn Əbdülməlik (86-96 h.q);
- Süleyman ibn Əbdülməlik (96-99 h.q);
- Ömər ibn Əbdüləziz (99-101 h.q);
- Yezid ibn Əbdülməlik (101-105 h.q);
- Hişam ibn Əbdülməlik (105-125 h.q);

Bu xəlifələrin hamısı Ömər ibn Əbdüləziz istisna olmaqla (o, nisbətən ədalətli və Peyğəmbər ailəsinə mehriban idi) zalım olmuş, zülm və haqsızlıqda heç də atababalarından geri qalmamış, xüsusən də, İmam Baqir əleyhissəlama çox zülm etmişlər.

Elmi inqilabın banisi

İmam Məhəmməd Baqir (əleyhissəlam) öz İmaməti dövründə münasib olmayan bir vəziyyətdə İlahi maarifi nəşr edib onu meydana çıxarmağa başladı. O Həzrət elmi çətinlikləri həll etməklə sonradan oğlu İmam Cəfər Sadiq əleyhissəlamın İmaməti dövründə təsis edilən böyük İslam məktəbinin yaranmasına şərait yaradan elmi inqilabı həyata keçirdi. İmam Baqir (əleyhissəlam) elm, zəhd (təqva), fəzilət və əzəmətdə bütün Bəni-Haşim böyüklərini üstələmiş, onun böyük elmi və əxlaqi məqamı dostun da, düşmənin də tərifinə çevrilmişdi. O Həzrətdən İslami hökmlər, təfsir, İslam tarixi və başqa elmlər sahəsində o qədər hədis və rəvayətlər yadigar qalmışdır ki, o vaxtadək İmam Həsən (əleyhissəlam), İmam Hüseyin əleyhissəlamın övladlarının heç birindən o qədər rəvayət yetişməmişdir.³ O dövrün böyük elmi şəxsiyyətləri və eləcə də Peyğəmbər səhabələrindən sağ qalanlar o Həzrətdən istifadə edirdilər. Cabir ibn Yezid Cüfi, Kisan Sicistani,⁴ həmçinin, İbn Mübarək, Zühri, Uzai,

¹ “Üsuli-kafi”, c. 1, səh. 469; “İrşad”, Şeyx Müfid, səh. 262; “E`lamül Vəra”, Təbəri, səh. 264.

² Həmin mənbələr.

³ Əl-İrşad, səh.261.

⁴ Bu iki nəfər Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) şəxsən görməmiş, lakin Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) səhabələrini görmüşdülər. Yə`ni tabeirlərdən idilər.

Əbu Hənifə, Malik, Şafei, Ziyad ibn Münzirnəhdi kimi fəqihlər o Həzrətin elmi əsərlərindən bəhrələnmiş, onun buyurduqlarını gah bilavasitə, gah da bir neçə vasitə ilə rəvayət edərlərmiş.

Sünni məzhəbinin ən mötəbər müəlliflərindən hesab edilən Təbəri, Bəlazəri, Səlamı, Xətib Bağdadi, Əbu Nəim İsfahani, eləcə də, ən mötəbər qaynaqlarından olan Müvəttəi-Malik, Sünəni-Əbu Davud, Müsnədi-Əbu Hənifə, Müsnədi-Mərvəzi, Təfsiri-Nəqqaş, Təfsiri-Zəməxşəri (Əl-Kəşşaf) və onlarla bu kimi kitablar İmam Baqir əleyhissəlamın mənalı sözləri ilə doludur və onların hər yerində “Məhəmməd ibn Əli (İmam Baqir (əleyhissəlam)) buyurmuşdur” yaxud “Məhəmməd Baqir (əleyhissəlam) buyurmuşdur” ifadəsi gözə dəyir.¹

Şiə kitabları da, müxtəlif sahələrdə İmam Baqir əleyhissəlamın rəvayət və hədisləri ilə doludur. Bu kitablarla azca tanışlığı olan şəxs bu həqiqəti təsdiq edər.

İmam Baqir (əleyhissəlam) alimlər baxımından

İmam Baqir əleyhissəlamın elm sədası İslam məmləkətinin hər yerinə elə yayılmışdı ki, o Həzrət “Baqirül-ülum” (elm qapılarını açan, elmi müşküləti həll edən) ləqəbi almışdı.

İbn Həcər Heytəmi yazır: “Məhəmməd Baqir (əleyhissəlam) maarifin gizli dəfinələrini taparaq o qədər elmləri aşkar etmiş, həmçinin, əhkam və hikmətlərin həqiqətlərini, elmin incəliklərini bəyan etmişdi ki, bu məsələ bəsirət sahibi olmayan, ya da pis düşüncəli insanlardan başqa heç kimə gizli qalmamışdır. Elə buna görə də, onu elmləri yarıb özündə cəmləşdirən, elm bayrağını ucaldan adlandırmışlar.”²

İmam Baqir əleyhissəlamın dövründə yaşamış görkəmli alim və böyük şəxsiyyət Abdullah ibn Əta deyir: “Mən İslam alimlərini heç bir məclisdə Məhəmməd ibn Əli əleyhissəlamın məclisindəki qədər elmi cəhətdən kiçik və aşağı səviyyədə görmədim. Elm və şəriət hökmlərində bütün aləmdə tanınan Həkəm ibn Üteybəni Məhəmməd Baqir əleyhissəlamın hüzurunda yüksəkrütbəli müəllim qarşısında diz çöküb əyləşən, onun şəxsiyyət və sözlərinə heyran qalan bir uşaq (şagird) kimi gördüm.”³

İmam Baqir (əleyhissəlam) öz sözlərində adətən Quran ayələrinə istinad edərək Allah kəlamından şahid gətirir və buyururdu: “Dediym hər hansı məsələni məndən soruşsanız ki, bu, Quranın harasındadır, mən o məsələyə aid olan ayəni sizə göstərəm.”⁴

İmam Baqir (əleyhissəlam) məktəbinin şagirdləri

İmam Baqir (əleyhissəlam) fiqh, hədis, təfsir və sair İslami elmlər sahəsində seçilmiş şagirdlər yetirmişdir. Onların hər biri böyük elmi şəxsiyyət hesab olunurdu. Məhəmməd ibn Müslim, Zürrə ibn Əyün, Əbu Bəsir, Büreyd ibn Müaviyə Əcli, Cabir ibn Yezid, Həmran ibn Əyun, Hişam ibn Salim kimi dahi şəxsiyyətlər İmam Baqir əleyhissəlamın yetirmələri olmuşlar. İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurardı:

¹ Mənaqibi Ali-Əbu Talib, c.4, səh.195.

² Əs-Səvaiqül-mühriqə, səh.201.

³ Təzkirətül-xəvas, səh.337; Əl-Bidayətu və-n-nihayə, c.9, səh.311.

⁴ Ehticac, səh.176.

“Bizim məktəbi və atamın hədislərini dörd nəfər dirçəltdi. O dörd nəfər Zürrə, Əbu Bəsir, Məhəmməd ibn Müslim və Büreyd ibn Müaviyə Əcli olmuşdur. Əgər bunlar olmasaydı, bir nəfər din təlimatı və Peyğəmbər məktəbindən istifadə edə bilməzdi. Bu neçə nəfər dinin gözətçiləri olmuşdur. Onlar dövrümüzdə yaşayan şialərimiz arasında bizim məktəblə tanış olan ilk şəxslər olmuş, Qiyamətdə də hamudan qabaq bizə qovuşanlar məhz onlar olacaqlar.”¹

İmam Baqir əleyhissələmin şagirdləri öz dövrlərinin fəqih və hədisçilərinin başbilonları olmuş, elmi mübarizə meydanında qeyri-şia fəqih və qazılarından üstün idilər.

Elmləri fəth edən, bilik qapılarını açan

İmam Baqir əleyhissələmin parlaq elmi əsərləri və İslam cəmiyyətinə təhvil verdiyi dəyərli şagirdləri İslam Peyğəmbərinin uzaqgörənliyini çin çıxartdı. Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) uzaqgörənliyini ehtiva edən bu hədisin ravisi (rəvayətçisi) İslamın ilkin çağlarının görkəmli şəxsiyyətlərindən biri olan Cabir ibn Abdullah Ənsaridir. İslam Peyğəmbərinin dostlarından olan və o Həzrətin ailəsinə xüsusi əlaqə ilə yanaşan Cabir deyir: “Bir gün Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) mənə buyurdu: *“Məndən sonra mənim nəslimdən olan elə bir şəxsi görəcəksən ki, onun adı mənim adıma, özü də mənə oxşayacaq. O, elm qapılarını camaatın üzünə açacaq.”* İslam Peyğəmbəri bunu deyəndə hələ İmam Baqir (əleyhissələm) dünyaya gəlməmişdi. Bu hədisədən neçə illər ötdü. Dördüncü İmamın dövrü yetişdi. Bir gün Cabir Mədinənin küçələrinin birindən keçəndə, gözü Həzrət Baqir əleyhissələmə sataşdı. Gördü ki, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) buyurduğu bütün nişanələr onda var. Soruşdu: “Adın nədir?” Həzrət Baqir (əleyhissələm) buyurdu: “Adım Məhəmməd ibn Əli ibn Hüseyndir.” Cabir onun alnından öpüb buyurdu: “Cəddin Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) mənim vasitəmlə sənə salam göndərdi.” Cabir o gündən etibarən İslam Peyğəmbərinin hörmətini qorumaq və İmam Baqir əleyhissələmin əzəmətini göstərmək məqsədilə gündə iki dəfə o Həzrətin görüşünə gedərdi. Cabir Peyğəmbər məscidində camaatın arasında oturub (İmam Baqir əleyhissələmin işlərinə irad tutan bəzi şəxslərin cavabında) Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) uzaqgörənliyini rəvayət edirdi.²

Bir incəlik

Burada qeyd etməliyik ki, Cabirin İmam Baqir (əleyhissələm) ilə görüşü və Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) salamını İmama çatdırması Ricali-Kəşşi, Kəşfül-ğümmə, Əmalıyi-Səduq, Əmalıyi-Şeyx Tusi, İxtisasi-Müfid və bu kimi kitablarda müxtəlif rəvayətlər və bir-birinə oxşar məzmunlarla qeyd olunmuşdur. Bu rəvayətlər iki cəhətdən bir-birinə zidd nəzərə yetişir:

1) Bu rəvayətlərin bir qisminin mənasından belə başa düşülür ki, Cabir İmam Baqir əleyhissələmi Mədinə küçələrinin birində görmüş, ikinci qismi rəvayətlərin mənasından belə başa düşülür ki, Cabir İmam Baqir əleyhissələmi İmam Zeynül-

¹ İxtiyari-mə’rifətir-ricəl, səh.136-137.

² Biharül-ənvar, c.46, səh.226.

abidin əleyhissələmin (yəni atasının) evində görmüş, üçüncü qisim rəvayətlərdən isə belə başa düşülür ki, İmam Baqir (əleyhissələm) özü Cabirin yanına getmiş, Cabir də onu orada tanımışdır.

2) Bu rəvayətlərin bəzində deyilir ki, Cabir həmin vaxt kor olmuş, bəzilərinə isə deyilir ki, Cabir diqqətlə İmam Baqir əleyhissələmi nəzərdən keçirtdi. Təbii ki, bu məsələ Cabirin kor olması ilə heç də uyğun gəlmir.

Birinci ziddiyyətin cavabında deməliyə ki, bir az diqqət etsək, bu rəvayətlər arasında heç bir ziddiyyət olmadığını görürük. Çünki bəzi faktlar göstərir ki, Cabirin Peyğəmbər ailəsi ilə xüsusi əlaqə və məhəbbəti olduğundan Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) uzaqgörənlik və İmam Baqir (əleyhissələm) üçün göndərdiyi salami dəfələrlə təkrar edir, bu yolla da İmam Baqir əleyhissələmin məqamının və əzəmətinin yaxşı aydın olmasını istəyirdi. Belə olduqda bu məsələnin bir neçə dəfə müxtəlif yerlərdə təkrar olunmasının nə eybi var?

İkinci ziddiyyətin cavabı isə budur ki, Cabirin İmam Baqir əleyhissələmi görüb onu diqqətlə nəzərdən keçirməsindən söhbət edən rəvayətlər ola bilsin onun kor olmasından qabaqkı vaxtına aiddir. Belə ki, Şeyx Müfid İmam Baqir əleyhissələmdən rəvayət edir: Cabir ibn Abdullah Ənsarinin yanına gedib ona salam verdim. Salamımın cavabını alıb soruşdu: “Kimsən?” Bu hadisə onun gözləri tutulandan sonra olmuşdur.¹ Bu rəvayətə bənzər digər birisini də Səbt ibn əl-Cuzi nəql etmişdir.²

İctimai-siyasi durum

Qeyd etdik ki, İmam Baqir (əleyhissələm) beş Əməvi xəlifəsinin müasiri olmuşdur. İndi isə İmam Baqir əleyhissələmin hansı ictimai-siyasi şəraitdə yaşadığını bilmək üçün o Həzrətin müasiri olmuş xəlifələrin idarə sistemindəki xüsusiyyətlərini izah edirik.

Vəlid ibn Əbdülməlik

Vəlid ibn Əbdülməlik İmam Baqir əleyhissələmin müasiri olmuş ilk xəlifədir. Onun xüsusiyyətləri barədə İmam Səccad əleyhissələmin həyatı bölməsində şərh verdikimiz üçün burada təkcə bunu əlavə edib deyirik: Vəlidin hakimiyyət dövrü müsəlmanların kafirlərlə mübarizədə zəfər və qələbə dövrü olmuşdur. Onun hakimiyyəti dövründə xilafət ərazisi həm Şərqi, həm də Qərbi doğru genişləndi. Vəlid öz hakimiyyəti zamanı ölkədə hökm sürən asayiş nəticəsində özündən qabaqkı xəlifələrin dövründə ələ gəlmiş qələbələrini davam etdirə bildi. Buna görə də, onun hakimiyyət dairəsi Şərqi və Qərbi istiqamətlərində genişlənərək Hindistanın bir hissəsi, həmçinin, Kabul, Kaşqar, Tus və bir çox digər böyük ərazilər geniş İslam ölkəsinə birləşdirildi. Onun zəfərləri İspaniyaya qədər gedib çatmış, İspan imperiyasının qoşunları Musa ibn Nüseyrin başçılığı altında idarə olunan İslam ordusu ilə mübarizədə məğlub olmuş və bu ölkə müsəlmanların əlinə keçmişdi.³

¹ Əl-İrşad, səh.262.

² Təzkirətül-xəvass, səh.337.

³ İspaniya, yaxud müsəlmanların Avropada hakimiyyəti, səh. 17-18.

Süleyman ibn Əbdülməlik

Süleyman ibn Əbdülməlikin hakimiyyət dövrü çox qısa olmuşdur. O, üç ildən çox hakimiyyətdə qalmamışdır.¹ Süleyman hakimiyyətə gəldiyi ilk çağlarda özünü bir az mülayim aparmış, İraq həbsxanalarının qapılarını açıdıraraq Həccac ibn Yusif tərəfindən həbsə alınmış minlərlə günahsız məhbusu azad etmiş, Yusif ibn Həccacın maliyyə işlərinə təyin etdiyi şəxsləri işdən uzaqlaşdırıb onun zalımcasına qurulmuş bir çox proqramlarını ləğv etmişdi.

İntiqam alovu

Süleyman ibn Əbdülməlikin İraqın günahsız məhbuslarını azad etməsi öləri bir şey idi. O, sonradan özünün bu metodunu dəyişərək şəxsi hesablar və hissiyyatların təsiri nəticəsində zülm və cinayətə əl atdı. Qəbilə təəssübkeşliyi məqsədilə Müzəri qəbiləsindən olanları təzyiqlərə məruz qoyub onların rəqibləri olan Qəhtani qəbiləsini (Yəmən qəbilələrini) müdafiə edirdi.² O, həmçinin, tanınmış şəxsiyyətləri və ordu başçılarından bəzilərini öldürərək İspaniya zəfərinin iki cəsur qəhrəmanları Musa ibn Nüseyr və Tariq ibn Ziyada soyuq yanaşıl onları işdən qovdu.³

“İslamın siyasi tarixi” kitabının müəllifi yazır: “Süleyman ibn Əbdülməlik öz valiləri barədə xüsusi ölçülər götürürdü. Bəzilərinə məhəbbətlə yanaşır, bəzilərini isə aradan qaldırmaq üçün plan çəkirdi. Hindistan əmiri Məhəmməd ibn Qasim, Mavəraun-nəhrin əmiri Qüteybə ibn Müslim və İspaniya əmiri Musa ibn Nüseyr Süleymanın düşmənçilik etdiyi şəxslərdən olmuşlar.”⁴ Bu düşmənçiliklərin hamısı şəxsi və qəbilə məqsədləri nəticəsində əmələ gəlmişdi. Təəssüflər olsun ki, burada bu barədə çox söhbət etmək mümkün deyil.

Hökumət sarayının özbaşınalığı və fəsad işləri

Süleyman ibn Əbdülməlik çox acgöz, qarınqulu, kefcil və gözəllikpərəst bir adam olmuşdur. O, bir neçə adi adamın yediyi qədər yemək yeyərdi. Onun üçün açılmış süfrələr həmişə təmtəraqlı olardı. O, ləl-cəvahiratla bəzədilmiş, qıraqları zərli saplarla toxunulmuş qiymətli paltarlar geyər və bu işdə o qədər ifrata yol verərdi ki, hətta onun aşbazxana işçilərinin onun yanına adi paltarda gedib-gəlməsinə icazə verməzdi. Onlar məcbur idilər ki, onun yanına gedəndə rəngli və üzərində ipək saplarla işlənmiş paltarlar geysinlər. Hökumət sarayındakı bu gözəllikpərəstlik yavaş-yavaş digər şəhərlərə də gəlib çıxdı, Yəmən, Kufə və İskəndəriyyə şəhərlərində də camaat bu cür paltarlar geyməyə öyrəşdi.⁵

¹ Əl-Kamilu fit-tarix, c.5, səh.11 və 37.

² Tarixi-sədril-İslam vəd-dövlətül-Əməviyyə, səh.197.

³ Müxtəsəri-tarixil-ərəb, səh.125.

⁴ İslamın siyasi tarixi (Doktor İbrahim Həsən), c.1, səh.401.

⁵ Mürucuz-zəhəb, c.3, səh.175.

Ömər ibn Əbdüləziz

(Süleymanın atası) Əbdülməlik ibn Mərvanın Süleymandan sonra onun vəliəhdinin Yezid ibn Əbdülməlik olması barədə vəsiyyəət etməsinə baxmayaraq, Süleyman xəstələnib ölümünün çatmasını bildikdə, bir sıra səbəblər üzündən Ömər ibn Əbdüləzizi öz vəliəhdi təyin etdi. Süleymanın ölümündən sonra məsciddə Ömər ibn Əbdüləzizin xəlifə seçildiyi elan olunduqda, camaat bunu çox təntənə ilə qarşılayıb ona beyət etdi.¹ Ömər ibn Əbdüləziz camaatın narahatçılığını, Bəni-Üməyyənin hakimiyyətinə qarşı olan kin-küdurətini görüb öz işinə başlayan kimi kimsəsizlərə kömək etmək qərarına gəldi və mərkəzin əyalətlərdəki nümayəndələrinə belə bir məktub yazdı:

“Camaat zülm, haqsızlıq və çətinliklərə məruz qalmışdır. Allahın dini onların arasında əksinə icra olunmuşdur. Keçmiş zalım hakim və valilər icra etdikləri qanun və bidətlərlə haqqı, xeyir işləri və mülayim rəftarı çox az icra etmiş, camaatı boğaza yığmışlar. İndi ötənləri aradan qaldırmaq lazımdır və bu cür işlər bir daha təkrar olunmamalıdır. Bundan sonra kim həcc ziyarətinə getmək istəsə, gərək onun pulunu tez beytül-maldan ödəyəsiz. Sizin mənimlə məsləhətləşmədən bir nəfəri cəzalandırmağa, kiminsə əlini kəsməyə, yaxud kimisə edam etməyə ixtiyarınız yoxdur.”²

Özbaşınalıq, fəsad və ayrışeçkiliyə qarşı mübarizə

Ömər ibn Əbdüləziz bundan əlavə, öz hökumətini təşkil etdikdən sonra hökumətin hesabında olan at və digər minik vasitələrini müzaidə yolu ilə satışa qoyub onların pulunu beytül-malın hesabına köçürdü və öz arvadı - Əbdülməlikin qızı Fatiməyə əmr etdi ki, atası və qardaşının beytül-maldan ona bağışladığı qiymətli hədiyyələri və zinət əşyalarını beytül-mala qaytarsın. Əks təqdirdə isə onun evindən getməlidir. Fatimə ərinin əmrinə tabe olub beytül-maldan olan qiymətli hədiyyələr və zinət əşyalarını geri qaytardı.³

Ömər ibn Əbdüləziz nə təkcə öz arvadını ədalət qayda-qanunları ilə tanış etdi, hətta Süleyman ibn Əbdülməlikin bütün əmlakını satın onun iyirmi dörd min dinar məbləğinə qədər pulunu beytül-malın hesabına qaytardı.⁴

İctimai islahat və özbaşınalığa qarşı mübarizəni öz evindən və xəlifənin ətrafına toplaşmış adamlardan başlayan Ömər ibn Əbdüləziz mübarizə dairəsini genişləndirib Bəni-Üməyyə nümayəndələrini və əmisi oğlanlarını hesab ayağına çəkərək onlara əmr etdi ki, ələ keçirdikləri ümumi malları beytül-mala qaytarsınlar. O, tam qətiyyətlə Bəni-Üməyyə nümayəndələrinin camaatdan güclə aldıkları bütün mal-dövləti onlardan geri alıb əsl sahiblərinə qaytardı və Bəni-Üməyyənin əlini mümkün qədər camaatın yaxasından çəkdi.⁵ Bu məsələ Bəni-Üməyyə nümayəndələrinə çox pis təsir etdi və onlar Ömər ibn Əbdüləzizə qarşı mübarizəyə başladılar. Bu məqsədlə Ömər

¹ Mürucuz-zəhəb, c.3, səh.183.

² Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.50.

³ Tarixül-xüləfa, səh.232.

⁴ Əl-İmamətu vəs-siyasət, c.2, səh.116.

⁵ Tarixül-xüləfa, səh.232.

ibn Əbdüləzizin qohumlarından bir neçəsi onunla görüşüb dedilər: “Qorxmursan ki, qəbilən yığışib sənə qarşı qiyam qaldırar?” Ömər dedi: “Mən Qiyamət hesabından başqa heç bir şeydən qorxmuram. (Məni qiyamla qorxudursunuz?)”¹

Əli əleyhissəlamı söymək qadağandır!

Qeyd etdiyimiz kimi Ömər ibn Əbdüləziz digər Əməvi xəlifələri ilə müqayisədə nisbətən ədalətli şəxs olmuşdur. Onun hakimiyyətinin Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) məsum canişinləri tərəfindən rəsmən tanınmadığı üçün onun da zalımlar cərgəsinə daxil olmasına baxmayaraq, o, özündən qabaqkı xəlifələrin zülmələrinə qarşı çıxaraq hakimiyyətini xalqa xidmət etməyə həsr etdi. Bu xidmətlər arasında onun İslama, bəlkə də bəşəriyyət aləminə göstərdiyi, həyat və hakimiyyət dövrünün xüsusi parlaq xidməti Əmirəl-möminin Həzrət Əli əleyhissəlamı söymək adətini aradan götürərək qadağan etməsidir. O, bu işi ilə altıмыш doqquz illik rüşə atmış çirkin bir bidəti aradan götürməklə, şiə aləminə, bəlkə də, bütün bəşəriyyət aləminə xidmət etmiş oldu. Bu bidət Müaviyənin qoyduğu çirkin miras idi. Həzrət Əli əleyhissəlamın şəhadətindən sonra (hicrətin qırxıncı ili) bütün mövqeyi ələ keçirən Müaviyə qərara gəldi ki, əks təbliğat və müxalif şüarlar vasitəsilə Əli əleyhissəlamı İslam aləminin “ən nankor” adamı kimi tanıtdırsın. O, bu məqsədini həyata keçirmək üçün bir tərəfdən Əli əleyhissəlamın dost və şiələrinə təzyiqlərə məruz qoymaqla qılinc gücü ilə Əli əleyhissəlamın fəzilətlərinin söylənilməsinin qarşısını alaraq bir hədis, hekayə və şer belə, o Həzrətin mədhi barədə deyilməsinə icazə vermir, digər tərəfdən də, o Həzrətin parlaq simasını əksinə göstərmək üçün Əməvi hökumətinin hədisçi və yaltaqlarını Əli əleyhissəlamın əleyhinə hədis quraşdırmağa məcbur edirdi. Bu yolla saysız hədislər söylənilib camaatın arasında yayıldı. Müaviyə bununla da, kifayətlənməyib əmr etdi ki, bütün xilafət ərazisində cümə günləri minbərə çıxıb xütbə oxuyarkən Əli əleyhissəlamı söymək də xütbəyə əlavə edilsin. Bu çirkin bidət icra olunaraq adət halını aldı. Ümumi fikirlərdə öz təsirini qoyaraq rüşə atmış bir iş halına çevrildi. Belə ki, uşaqlar Əli əleyhissəlamı qarşı kin-küdurətlə böyüdülər, böyüklər isə Əli əleyhissəlamı qarşı zidd fikirlərlə dünyadan getdilər.

Müaviyədən sonra digər Əməvi xəlifələri də bu adəti davam etdirmiş və bu iş Ömər ibn Əbdüləzizin hakimiyyətə yetişdiyi – təxminən hicrətin birinci yüzilliyinədək icra olunurdu.¹

Bir müəllimin təsir şüası

Burada belə bir sual irəli çıxır ki, Ömər ibn Əbdüləzizin bu işdən (Həzrət Əli əleyhissəlamı söyməyi qadağan etməkdən) məqsədi nə olmuş və nəyə görə Əməvi xəlifələri arasında məhz o bu işə əl atmışdır?

Sualın cavabı budur ki, Ömər ibn Əbdüləzizin uşaqlıq illərində zahirən iki kiçik hadisə onun ümumi fikirlərini təsir altına almış və fikir yolunu dəyişmişdir. Onun hakimiyyət dövründəki bu böyük iş əslində oradan nəşələnmişdir.

¹ Əl-Əxbarut-təval, səh.331.

¹ Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil Hədid) c.3,səh.57.

Birinci hadisə Ömər ibn Əbdüləzizin Übeydullah adlı Allahı tanıyan, agah və imanlı bir kişinin yanında dərs öyrəndiyi vaxt baş vermişdir. Bir gün Ömər Bəni-Üməyyədən olan öz tay-tuşları ilə birlikdə oynayırdı. Uşaqlar oynaya-oynaya öz adət-ənənələrinə sadıq qalıb kiçik bir bəhanə taparaq Əli əleyhissəlamı lənətləyirdilər. Ömər də onlara qoşulub Həzrət Əli əleyhissəlamı söyürdü. Elə bu vaxt onun müəllimi uşaqların yanından keçərkən onun da digər uşaqlar kimi Əli əleyhissəlamı söydüyünü eşitdi. Ağıllı müəllim heç bir söz deməyib məscidə getdi. Dərs vaxtı çatanda, Ömər də məscidə getdi. Müəllim onu görcək namaz qılmağa başladı. Ömər bir qədər oturub gözlədi ki, müəllim namazı qurtarsın. Ancaq müəllim namazı həmişəkindən bir az çox uzatdı. Azyaşlı şagird başa düşdü ki, müəllim ondan inciyib və namaz bir bəhanədir. Müəllim namazı qurtardıqdan sonra qəzəb dolu baxışla ona baxıb dedi: “Haradan bilirsən ki, Allah Bədr döyüşündə və Hüdeybiyyə sülhündə iştirak edənlərdən razı qaldıqdan sonra onlara qəzəb etmiş və onlar lənətə layiq olmuşlar?”

Ömər: “Bu barədə mən bir şey eşitməmişəm.”

— “Bəs nəyə görə Əli əleyhissəlamı lənətləyirsən?”

— Tutduğum işdən üzr istəyir, Allah dərğahına tövbə edib söz verirəm ki, bir də belə iş görməyəcəyəm.

Müəllimin məntiqli və təsirli sözləri öz işini görərkən Ömər ibn Əbdüləzizə çox böyük təsir bağışladı. Ömər o gündən etibarən söz verdi ki, bir daha Əli (əleyhissəlam) üçün nalayiq sözlər deməyəcək. Ancaq o, küçə və bazarda, uşaqlarla oynayanda, eşidirdi ki, camaat çəkinmədən Əli əleyhissəlamı lənətləyir.

İkinci hadisə Öməri öz sözünün üstündə durmağa daha da vadar etdi.

Böyük bir etiraf

İkinci hadisə belə olmuşdur:

Ömərin atası Əbdüləziz Şam hökuməti tərəfindən Mədinə şəhərinin valisi seçilmişdi. O, cümə günləri həmişə olduğu kimi cümə namazının xütbəsində Əli əleyhissəlamı lənətləyir və xütbəni o Həzrəti lənətləməklə qurtarırdı. Bir gün oğlu Ömər ona dedi: “Ata, sən xütbə oxuyarkən hansı məsələyə başlayırsansa, onun barəsində ətraflı söhbət edir, öz fəsaht və bəlağətinlə həmin məsələnin öhdəsindən gəlirsən, ancaq elə ki, növbə Əli əleyhissəlamı lənətləməyə yetişir, dilin bir az dolaşır. Bunun səbəbi nədir?” Atası dedi: “Oğlum, sən bu işə fikir vermişən?”

Ömər: “Bəli, ata.”

Atası: “Oğlum, bizim ətrafımıza yığış minbərimizin kənarında oturan bu camaat mənim Əli əleyhissəlamın fəzilətləri barədə bildiyimi bilsələr, bizim ətrafımızdan dağılıb Əli əleyhissəlamın övladlarının ardınca gedəcəklər.”

Müəlliminin sözləri hələ də qulağında səslənən Ömər elə ki, bu etirafı öz atasından eşitdi, başdan-ayağa dəyişib özünə söz verdi ki, əgər bir gün hakimiyyətə gələrsə, bu bidəti aradan götürəcək. Buna görə də, hicrətin doxsan doqquzuncu ilində hakimiyyətə gələcək öz keçmiş arzusunu həyata keçirdi və bir bəyannamə dərc etdirərək əmr verdi ki, bundan sonra minbərlərdə Əli əleyhissəlamı lənətləməyin əvəzinə *“Həqiqətən, Allah [Quranda insanlara] ədalətli olmağı, yaxşılıq etməyi, qohumlara [haqqını] verməyi [kasıb qohum-əqrəbaya şəriətin vacib bildiyi tərzdə əl*

tutmağı] buyurar, zina etməyi, pis işlər görməyi və zülm etməyi isə qadağan edər. [Allah] sizə, bəlkə, düşünüb ibrət alasınız deyər, belə öyüd-nəsihət verir.”¹ ayəsi oxunulsun! Bu iş camaat tərəfindən xoş ruhiyyə ilə qarşılandı və şairlər bu işi mədh etdilər.²

Fədəyin xanım Zəhranın (səlamullahi əleyha) övladlarına qaytarılması

Peyğəmbər ailəsindən zülmün götürülməsi məqsədilə Ömər ibn Əbdüləzizin gördüyü böyük və əsaslı tədbirlərdən biri də, Fədəyin Peyğəmbər qızı xanım Zəhranın (səlamullahi əleyha) övladlarına qaytarması olmuşdur. Fədəyin İslam tarixində çox acı və uzun bir macərası vardır. Bu kitabda ondan bəhs etməyə imkan olmadığından qısaca olaraq onun tarixi faktlarını qeyd edirik. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) Fədəyi öz sağlığında qızı xanım Zəhraya (səlamullahi əleyha) bağışlamış, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) vəfat etdikdən sonra isə Əbu Bəkr onu güclə xanım Zəhradan (səlamullahi əleyha) alıb beytül-malın torpaqları sırasına qatmışdır. O vaxtdan sonra xəlifələr bu bağı bir-birinə ötürmüş və nəhayət, Müaviyə öz hakimiyyəti dövründə onu Mərvana, Mərvan da öz oğlu Əbdüləzizə bağışlamışdır. Əbdüləziz öldükdən sonra Fədək Ömər ibn Əbdüləzizə çatır. Ömər ibn Əbdüləziz onu xanım Zəhranın (səlamullahi əleyha) övladlarına qaytarıb deyir: “Fədək onlarındır və Bəni-Üməyyənin onda heç bir haqqı yoxdur. Ancaq təəssüflər olsun ki, Ömər öldükdən sonra Yezid ibn Əbdülməlik hakimiyyətə gəlib Fədəyi xanım Zəhranın (səlamullahi əleyha) övladlarından alıb Bəni-Üməyyə nümayəndələrinin tiyulu (mülkü) qərar verir.³

Şeyx Səduq “Əl-Xisal” kitabında nəql edir ki, Ömər ibn Əbdüləziz Mədinəyə səfəri zamanı İmam Baqir əleyhissəlamla görüşüb Fədəyi o Həzrətə qaytardı.⁴

İmam Baqir (əleyhissəlam) sanki Ömər ibn Əbdüləzizin Peyğəmbər ailəsindən bəzi zülmələri götürməsinə nəzərə alıb buyurmuşdur: “Ömər ibn Əbdüləziz Bəni-Üməyyənin ən nəcib adamıdır.”⁵

Ömər ibn Əbdüləziz iki il hakimiyyətdə olmuş və deyilənə görə Bəni-Üməyyə nümayəndələri onu zəhərləyərək öldürmüşlər.⁶

Hədis yazmağın qadağan edilməsi

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatından sonra İslam cəmiyyətində ortaya çıxmış azgınlıqların ardınca çox təəssüfləndirici başqa bir hadisə meydana gəlmiş, onun acınacaqlı və ziyanverici nəticələri uzun müddət İslam aləminə zərbə vurmuşdur. O hadisə hədis söyləmək, yazmaq və toplamağın qadağan edilməsi olmuşdur.

¹ “Nəhl” surəsi, ayə 90.

² Əl-Kamilu fit-tarix, c.5, səh.42.

³ Tarixi-Yə’qubi, c.3, səh.50.

⁴ Əl-Xisal, 3-cü bölmə.

⁵ Tarixül-xüləfa, səh.230.

⁶ Əqdül-fərid, c.4, səh.432.

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hədis və buyurduqlarının Qurandan sonra ikinci yerdə durduğuna, asimani kitabdan (Qurandan) sonra İslam mədəniyyətinin ən böyük mənbəyi sayılmasına və ümumiyyətlə, bu iki şeyin (Quranla hədisin) bir-birindən ayrılmasının qeyri-mümkün olmasına baxmayaraq, birinci və ikinci xəlifə hədis yazıb toplamağın əleyhinə çıxıb puç və əsassız bəhanələrlə, həqiqətdə isə siyasi məqsədlərlə müsəlmanlara hədis yazıb söyləməyi qadağan etdilər. Əbu Bəkr dedi: “Allah Peyğəmbərindən heç bir şey söyləməyin! Əgər sizlərdən bir nəfər bir məsələ barədə sual etsə, ona deyin ki, Allahın kitabı (Quran) bizim və sizin aranızdadır, onun halalını halal, haramını haram sayın.”¹ İkinci xəlifə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hədislərinin yazılmasına qadağa qoymaq məqsədilə İslam dövlətinin bütün ərazilərinə bir bəyannamə nəşr etdirərək yazdı: “Kim Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) bir hədis belə yazıbsa, onu məhv etsin.”² Ömər təkəcə bu bəyannamə ilə kifayətlənməyib Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) bütün səhabələrinə və həmçinin, bütün hədis əzbər bilənlərə ciddi xəbərdarlıq etdi ki, hədis söyləmək və yazmaqdan çəkinsinlər. Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) tanınmış səhabələrindən olan Qərzə ibn Kəb deyir: “Ömər bizi İraqa göndərərkən özü də bizimlə bir az yol gəlib dedi: “Bilirsiniz sizi nəyə görə yola salıram?” Dedik ki, yəqin Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) səhabələri olduğumuz üçün xəlifə bu əziyyətdə qatlaşır. Dedi: “Sizin hörmətinizdən əlavə, ona görə sizi şəxsən yola salıram ki, sizə bir məsələni tövsiyə edəm və sizinlə piyada gəlib sizi ötürməyim xatirinə onu yerinə yetirəsiniz.” Sonra əlavə edib dedi: “Siz elə bir yerə gedirsiniz ki, oranın əhalisi öz məscid və məclislərini Quran zümzüməsi ilə doldurmuşlar. Mənim sizə tövsiyəm budur ki, onlarla işiniz olmasın və camaatın başını hədislə qatıb onları Qurandan ayırmayın! Camaat üçün Quranı ona hədis qatmadan oxuyun, Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) çox az hədis söyləyin. Biz də bu işdə sizinlə həmkarlıq edəcəyik.”

Qərzə göndərildiyi yerə çatanda ona dedilər ki, bizim üçün hədis söylə. O isə cavab verdi ki, xəlifə hədis söyləməyi bizə qadağan etmişdir.³

Ömər öz xəlifəlik dövründə belə qərara gəldi ki, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hədislərini yazsın. Sonra cəmiyyət arasında bu məsələnin (hədis yazmağın) azad olmasını göstərmək məqsədilə bu söhbəti camaat arasına çıxartdı. O, bir ay fikirləşdikdən sonra həll yolu tapıb camaata dedi: “Keçmiş ümmətləri yadıma saldım, onlar bəzi kitabları yazıb toplayaraq onlara çox diqqət etdiklərinə görə öz asimani kitablarından uzaq düşdülər. Buna görə də, mən Allah kitabını (Quranı) heç bir şeylə qarışdırmaram.”⁴

Xəlifə təkəcə bu işin qarşısını almaq üçün fərman verməklə kifayətlənmir, eyni zamanda hədis söyləyən şəxsi möhkəmcə cəzalandırırdı. Belə ki, bir gün o üçü də İslamın ilkin çağlarının böyük şəxsiyyətlərindən olan ibn Məsud, Əbu Dərda və

¹ Təzkirətül-huffaz, c.1, səh.3.

² Əzvaun ələs-sünnətil-Mühəmmədiyyə, səh.43.

³ Təzkirətül-huffaz, c.1, səh.7.

⁴ Əzvaun ələs-sünnətil-Mühəmmədiyyə, səh.43.

Əbuzərə demişdir: “Nədir, Peyğəmbərdən söylədiyiniz bu hədislər?” Sonra onları tutub həbs etmiş və o üç nəfər Ömər ölənə qədər həbsdə qalmışdı.¹

Bu cür cəzalandırmalar üzündən digər müsəlmanlar da hədis yazıb söyləməyə cürət etmədilər.

Siyasi məqsəd

Əldə olan faktlar sübut edir ki, bu bəyannaməni nəşr etdirmək siyasi məqsəd daşmışdır. O da bundan ibarət idi ki, bunun simasında o günlər Həzrət Əli əleyhissəlamə nəsib olmuş böyük bir üstünlük aradan aparılsın. Çünki Həzrət Əli (əleyhissəlam) Peyğəmbərin sağlığında bəzi kitablar yazaraq orada Peyğəmbərin hədislərini və o Həzrətdən müxtəlif sahələr üzrə eşitdiyi həqiqətləri qeyd etmişdi.

Əvəzi çıxılmaz bir ziyan

Bu məhdudiyyətlər bais oldu ki, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) şərafli hədisləri hədis əzbərləmiş adamların sinələrində qalsın. Beləliklə də, müsəlmanlar bu böyük İslami mədəniyyət mənbəyindən uzun müddət mərhum oldular. İş o yerə çatmışdı ki, Şəbi deyirdi: “Bir il Ömər oğlu ilə bir yerdə oldum, ondan nümunə üçün də olsa, bir Peyğəmbər hədisi eşitmədim.”²

Saib ibn Yezid deyir: “Mədinədən Məkkəyədək Səd ibn Maliklə yol yoldaşı oldum, o, səfər boyunca Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) bir dənə də olsun, hədis söyləmədi.”³ Deməsək də, məlumdur ki, bu qadağa nəticəsində İslama dəyən zərbə aradan qaldırıla bilməz. Çünki Peyğəmbər hədislərinin yazılması yüz ilə yaxın müddətə kimi tərk olunmuş, o mənalı sözlər müsəlmanlar arasında müzakirə olunmamışdır. Bunların hamısından pisi isə bəzi yalançı şəxslərin bu fürsətdən istifadə edib öz dövrlərinin xəlifələrinin xeyrinə yalançı hədislər qoşmaları olmuşdur. Çünki hədisin sənədi təkcə əzbərləmək və adamlardan eşitməyə inhisarlaşsınsa, təbi ki, hər bir insan hər cür iddia edə bilər. (Öz iddiasını hədis şəklində söyləyə bilər.) Ona görə ki, nə bir kitab var idi, nə bir dəftər, nə də bir hesabat. Məlumdur ki, belə bir şəraitdə də onlarla Əbu Hüreyrələr⁴ meydana gəlib qeyri-şəri məqsədlər üçün özlərini doğru hədisçi kimi qələmə verəcəklər. Bu vəziyyət hicrətin birinci yüzilliyinə kimi, yəni Ömər ibn Əbdüləziz hakimiyyəti (99-101 h.q) dövrünədək davam etmişdir. Ömər ibn Əbdüləziz təqdirəlayiq bir addım ataraq bu acınacaqlı bidəti aradan götürməklə camaatı hədis söyləmək, yazmaq və toplamağa şövqləndirdi. O, alim və hədisçiləri bu işə cəlb etmək məqsədilə bir bəyannamə dərc etdirdi. Bəyannamədə deyilirdi: “Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hədislərini toplayaraq onları yazın. Çünki mən qorxuram alim və hədisçilərin dünyadan getməsi ilə o Həzrətin elm çırağı sönsün.”⁵ Buxarinin dediyinə görə, Ömər ibn Əbdüləziz yuxarıda qeyd etdiyimiz məzmununda digər bir bəyannamə də Mədinədəki

¹ Əl-Müstədrəku ələs-səhihəyn, c.1, səh.110.

² Sünəni-ibn Macə, c.1, səh.11.

³ Sünəni-ibn Macə, c.1, səh.12.

⁴ Əbu Hüreyrə yalançı hədis söyləmək üzrə məşhur olmuş bir şəxsdir.

⁵ Əs-Sünnətu qəblət-tədvin, səh.309.

nümayəndəsi Əbu Bəkr ibn Həzəmə yazdı.¹ Ancaq bu hələ işin əvvəli idi və bir əsr geri qalmağın əvəzini çıxmaq, Peyğəmbər hədislərini dirçəltmək, yaddaşlarda qalib böyük, ya kiçik təhriflərlə qarışan hədisləri yazmaq üçün çox vaxt lazım idi. Ömər ibn Əbdüləzizin hakimiyyəti uzun sürmədiyindən bu iş çox da sürətlə irəliləmədi. Çünki ondan sonra Yezid ibn Əbdülməlik və Hişam ibn Əbdülməlik ardıcıl olaraq hakimiyyətə gəlmiş və onların hökumətində olmayan təkcə şey İslam və müsəlmanların qayğısına qalmaq idi.

Bəziləri yazırlar: Ömər ibn Əbdüləzizin əmri ilə hədisləri toplayan ilk şəxs Məhəmməd ibn Müslim ibn Şəhab Zühri (Zühriyin nəvəsi) olmuşdur.² Nəzərə almaq lazımdır ki, düzdür, Ömər ibn Əbdüləzizin dövründən etibarən hədis söyləyib yazmaq azad buraxılmışdı, ancaq bir tərəfdən hədis yazılmasının qadağan olduğu dövrdə qoşulmuş yalançı hədislər, (doğru) hədis topluları sırasına qoşulmuş, digər tərəfdən də, rəsmi hədisçilər (dövlət hədisçiləri) və hakimiyyət tərəfdarları Əhli-beytin və onun şüarlarının xeyrinə nəticələnən hədisləri deməkdən boyun qaçıraraq onları gizli saxlayırdılar.

Əsassız bəhanələr

Burada belə bir sual irəli çıxır ki, hədis yazıb söyləməyin qadağan edilməsinin səbəbi nə olmuş və ikinci xəlifə hansı əsasla görə belə bir bəyannamə nəşr etdirmişdir? Halbuki, hamıya məlumdur ki, hədislər (Peyğəmbər hədisləri) Quran ayələri kimi hüccət (sənəd) olub ona əməl etmək bütün müsəlmanların borcudur. Quran Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) buyurduğu bütün məsələlər (istər Allahın buyurduğu olan Quran ayələri, istərsə də o Həzrətin sözlərindən ibarət olan, lakin məfhumu vəhy ələminə aid olan buyurduğu hədislər olsun) barədə buyurur: **“O, [Məhəmməd Peyğəmbər] kefi istəyəni danışdır. Bu, ancaq [Allah dərgahından] nazil olan bir vəhydir.”**³ Bundan da əlavə, Allah-taala Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) buyuruq və əmrlərini müsəlmanlara açıq-aşkar hüccət edərək buyurmuşdur: **“Peyğəmbər sizə nə verirə və nə əmr edirsə, onu götürün və ona itaət edin, nəyi qadağan edirsə, ondan əl çəkin.”**⁴

Abdullah ibn Əmr Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) rəvayət edir ki, o Həzrət öz dodaqlarına işarə edərək buyurur: **“Ey Əmrin oğlu! And olsun canım əlində olan Allaha, bu iki (dodağın) arasından haqdan başqa bir şey (söz) çıxmaz, nə deyirəm, yaz.”**⁵

Abdullah ibn Əmr deyir ki, Peyğəmbərdən (s) soruşdum: “Ey Allahın Rəsulu, hər nə sizdən eşitsəm yazımmı? Həzrət (s) buyurdu: Bəli. Dedim: İstər xoşhal, istər qəzəbli halda olsan da? Buyurdu: Bəli. Mən hər iki halda da haqdan başqa bir şey demirəm.”⁶

¹ Səhihi-Buxari, c.2, səh.6.

² Elmül-hədis və dirayətül-hədis, səh.30.

³ “Nəcm” surəsi, ayə 3-4.

⁴ “Həşr” surəsi, ayə 7.

⁵ Əl-Mustədrəku ələs-səhiheyn, c.1, səh.104.

⁶ “Tədrübür-ravi”, Siyuti, c. 2, səh. 62.

Peyğəmbər hədislərinin bu qədər əhəmiyyət kəsb etdiyi, mühüm və arxayın yollarla camaatın İslam həqiqəti ilə əlaqəsi sayıldığı bir halda, ikinci xəlifənin Peyğəmbər hədislərinin yazılmasının qadağan edilməsi məqsədilə “Kim Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) bir dənə də olsun hədis yazıbsa, onu məhv etsin” məzmunlu bəyannamə nəşr etdirib bütün İslami məntəqələrə göndərməsi düzgündürmü? Bu bəyannamə elm öyrənməyin daima tərəfdarı olan İslam ruhiyyəsi ilə uyğun gəlirmi?

Bu sualın cavabında hökumət tərəfdarları əl-ayağa düşərək xəlifənin bu fərmanına özlərindən bir hikmət qoşmuş və iddia etmişlər ki, Əbu-Bəkr demişdir: “Peyğəmbər hədislərinin söylənilməsinin qarşısını almaqdan məqsəd budur ki, hədislər Quran ayələri ilə qarışmasın.”¹ Bu bəhanə o qədər əsassızdır ki, heç ona cavab verməyə dəyməz. Çünki Peyğəmbər vəfat edən zaman artıq Quranın bütün surə və ayələri yazılmış, vəhy yazanlar və Quran əzbərləyənlər öz möhkəm yaddaşları ilə onu əzbərləmiş, Quran ayələri elə müəyyən edilmişdi ki, bir nəfər ondan nə bir hərf azalda bilər, nə də bir hərf ona əlavə edə bilərdi. Belə olduğu halda, hədis yazmaq Qurana bir xələl yetirərdimi? Bundan da əlavə, Quran fəhahət-bəlağət, cazibədarlıq, cümlələrin (ayələrin) bir-birinə bağlanması cəhətindən o qədər yüksək səviyyədədir ki, heç bir söz və ya yazı ona çata bilməz. Hər hansı bir söz fəhahət və bəlağət cəhətdən nə qədər yüksək səviyyədə olursa olsun, yenə də Quran ayələrlə qarışdırıla bilməz. Əmirəl-möminin Həzrət Əli əleyhissəlamın Nəhcül-bəlağədəki və eləcə də, Peyğəmbərin öz xütbələri fəhahət və bəlağətin kulminasiya nöqtəsindədir, ancaq bununla belə, heç vaxt Quranla qarışdırıla bilməz. Həzrət Əli əleyhissəlamın öz xütbələri əsnasında qeyd etdiyi ayələr o Həzrətin sözlərinin içində mirvari kimi parlayır və ərəb dili ilə tanış olan şəxs ilk baxışdan bu iki söz (Allahın sözü ilə, Əli əleyhissəlamın sözü) arasında fərq qoyur.

Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) hədis yazmağı qadağan etmişdimi?

Çox təəssüfləndirici haldır ki, bəzi hədisçilər hədis yazmağın qadağan edilməsini Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) nisbət verərək demişlər: Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurmuşdur: “Mənim dediklərimin arasından Qurandan başqa heç nə yazmayın, kim də Qurandan başqa bir şey yazıbsa, onu məhv etsin.”²

Bəzi faktlar bu məsələnin düzgün olmadığını sübut edir. Çünki əvvəla Peyğəmbər məktəbinin seçilmiş şagirdi Həzrət Əli (əleyhissəlam) o Həzrətdən çoxlu sayda hədislər yazmış, onun əlyazmaları bir-bir İmamlara yetişmişdir. Əgər Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) hədis yazmağı qadağan etsəydi, Əli (əleyhissəlam) əslə onun əmrinə qarşı çıxıb belə iş görməzdi. İkincisi də, müxtəlif məsələlər – əhkam, vacib-haram, mürafə və siyasi məsələlər barədə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) öz dövründə bir çox yazılar yazılmış, hədisçi və tarix yazanlar da onların mətnini düzgün və qəti sənədlərlə qələmə almışlar. Bu yazıların (məktublunun) çox hissəsi əsl İslama dəvət barədə yazılmış, əksəri isə İslami hökmlər - hədlər,

¹ Əzvaun ələs-sünnətil-Mühəmmədiyyə, səh.43.

² Müsnədi-Əhməd ibn Hənbəl, c.3, səh.12.

mübahisələr, əhkam və vacibi məsələlər barədə qələmə alınmışdır. Buna əsasən, necə inana bilərik ki, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) bir tərəfdən Qurandan başqa şeylərin yazılmasını qadağan edir, digər tərəfdən isə hal-hazırda iki yüz on altısı bütün xırdalılıqlarına qədər bizim əlimizdə olan üç yüzə yaxın məktub (yazılı) gözü qarşısında yazılır, ancaq Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) onu qadağan etmir?

Şiə - hədis toplamağın banisi

Sevindirici haldır ki, şiələr elə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) sağlığından bu sahədə çoxlu səylər etmiş, Əli əleyhissəlamın yolunu davam etdirərək hədis yazıb söyləməkdə qabaqcıl olmuş, hədis sahəsində qiymətli və dəyərli əsərlər yazıb qoymuşlar. Əli (əleyhissəlam) Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) hədislərini toplayan ilk şəxs olmuşdur. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) hədis buyurur, Əli (əleyhissəlam) da onları yazaraq kamil bir kitab halına salırdı. Bu kitab bir-bir İmamlara yetişərək İmam Baqir əleyhissəlamın əlinə çatdı. Bir gün Həkəm ibn Üteybə həmin kitabı İmam Baqir əleyhissəlamın yanında gördü. O, İmam Baqir (əleyhissəlam) ilə bir məsələ barədə mübahisə etmişdi. İmam Baqir (əleyhissəlam) o kitabdən həmin məsələyə aid olan hədisi tapıb ona göstərərək buyurdu: “Bu Əli əleyhissəlamın xətti, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) buyurduğudur.”¹

Süyuti Həzrət Əli (əleyhissəlam) və oğlu İmam Həsən əleyhissəlamı hədis yazılmasının tərəfdarlarından hesab edir.² Əgər sünni məzhəbi hədis yazılmasının qadağan olması bidətinin nəticəsində yüz il, ya bir az da çox İslami hədisləri yazmayıblarsa, sevindirici haldır ki, şiələr bu sahədə qabaqcıl olmuşlar. Çünki elə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) öz dövründə Əli əleyhissəlamdan başqa o Həzrətin dostlarından və Əli əleyhissəlamın tərəfdarlarından biri olan Əbu Rafi “Əs-Sünənü vəl-əhkamu vəl-qəzaya” adlı bir kitab yazmış, İslamın müxtəlif sahələrinə – namaz, oruc, zəkat, həcc və mürafəyəyə aid əhkam və şəri məsələləri qeyd etmişdir. Əgər biz bu kitabı səhabələr tərəfindən yazılmış ilk hədis kitabı kimi qəbul etsək, onda onu eyni zamanda bu sahədə olan ilk fiqh kitabı kimi də qəbul edə bilərik.³

Əbu Rafi` bu kitabı o vaxt yazmışdır ki, Peyğəmbərdən (s) hədis nəql edib-yazmaq xilafət tərəfindən böyük cinayət sayılırdı. Amma şiələr isə qorxu və təhlükələrə əhəmiyyət verməyib Əhli-beyti (ə) örnək tutaraq hədislərin qeydi və toplanmasını davam etdirirdilər.

Əbu Rafidən sonra şiə yazıçıları elə hədis yazmağın qadağan olduğu ilk çağlarda da, hədis yazmağa başladılar və bu yolla öz rəhbərlərinin sözlərini təhriflərdən qorudular. Bu iş Həzrət Əli əleyhissəlamın dövründən İmam Baqir əleyhissəlamın dövrünədək davam etmiş, İmam Baqir əleyhissəlamın dövründə Ömər ibn Əbdüləziz tərəfindən hədislərin yazılması barədə bəyannamə nəşr edilən ərəfədə İmam Baqir əleyhissəlamın qabaqcıl şagirdləri minlərlə hədis əzbər bilirdilər. Məhəmməd ibn Müslim şiə məzhəbinin böyük şəxsiyyətlərindən, yüksək dərəcəli və fəzilətli hədisçilərdən, İmam Baqir əleyhissəlamın fiqh və hədis sahəsində ən qabaqcıl

¹ Ricali-Kəşşi, səh.288.

² Tədrübür-ravi fi-şərhi-təqribin-nəvav, c.2, səh.61.

³ Bühusun fil-miləli vən-nihəl, c.1, səh.58-73.

şagirdlərindən biri olmuşdur. O, Kufə şəhərində anadan olmuş, dörd il Mədinədə qaldığı müddətdə daima İmam Baqir əleyhissəlamla, ondan sonra da, İmam Sadiq əleyhissəlamla daima əlaqə saxlamış və bu iki böyük İmamın hüzurundan istifadə etmişdi. O deyir: “İstədiyim məsələni İmam Baqir əleyhissəlamdan soruşub cavab alırdım. Belə ki, otuz min hədis İmam Baqir əleyhissəlamdan, on altı min hədis isə İmam Sadiq əleyhissəlamdan hədis öyrəndim.”¹

Məhəmməd ibn Müslim “Ərbəmiətu məsələtin” (Dörd yüz məsələ) adlı bir kitab yazmışdı. Bu kitabdakı məsələlər onun İmam Baqir (əleyhissəlam) və İmam Sadiq əleyhissəlamdan eşitdiyi məsələlərin cavabları idi.²

İmam Baqir əleyhissəlamın məktəbinin yetişdirmələrindən biri də Cabir ibn Yezid Cufidir. O da Kufə şəhərində anadan olmuş, İmam Baqir əleyhissəlamın elmindən faydalanmaq məqsədilə Mədinəyə köçmüşdür. İmam Baqir əleyhissəlamın gözəl məktəbindən istifadə etməsi sayəsində böyük elmi rütbələrə yüksəlmişdir. Cabir İmam Baqir əleyhissəlamın çoxub-daşan elm və bilik bulağından istifadə edərək çoxlu sayda kitab və əsərlər yazıb qoymuşdur ki, bu da şüələrin hədis və maarifi yazmağa olan diqqətinə daha bir sübutdur. Cabirin yazdığı kitablar aşağıdakılardır:

1. Təfsir kitabı;
2. Nadir məsələlər kitabı;
3. Fəzilətlər kitabı;
4. Cəməl (döyüşü) kitabı;
5. Siffeyn (döyüşü) kitabı;
6. Nəhrəvan (döyüşü) kitabı;
7. Əmirəl-möminin Həzrət Əli əleyhissəlamın məqtəl kitabı;
8. İmam Hüseyin əleyhissəlamın məqtəl kitabı.³

Yezid ibn Əbdülməlik

Ömər ibn Əbdüləzizin ölümündən sonra Yezid ibn Əbdülməlik hakimiyyətə gəlir. O, çox əyyaş, kefcil, laqeyd bir adam olub əxlaqi və dini qayda-qanunlara əsla riayət etmirdi. Buna görə də, onun hakimiyyət dövrü Bəni-Üməyyənin hakimiyyətdə olduğu ən pis və azgınlıq dövrü hesab olunur. Onun hakimiyyəti dövründə İslam tarixində heç bir fəth, zəfər və parlaq bir hadisə baş verməmişdir.

Yezid ibn Əbdülməlik Ömər ibn Əbdüləzizin hakimiyyəti dövründə vəliəhd olduğundan əsl simasını dəyişib adi şəkil almış və bu yolla camaatın fikrini özünə cəlb etmişdi. Bu baxımdan da, onun hakimiyyətinin ilkin çağları, xüsusilə də, onun keçmiş xəlifənin yolunu davam etdirəcəyi vədəsini verdikdən sonra camaat onu razılıqla qarşılamışdır. Bu vədə (keçmiş xəlifənin yolunun davam etdiriləcəyi vədəsi) Ömər ibn Əbdüləzizin dövründə (az da olsa) haqq-ədalət ləzzətini dadanlar üçün bir ümid müjdəsi idi. Ancaq çox çəkmədi ki, bu intizar ümitsizliyə çevrildi. Çünki onun hakimiyyətə gəldiyi bir neçə gündən sonra proqram dəyişdi və bütün vədələr boşa çıxdı.

¹ Əl-İxtisas, səh.201.

² Müəllifüş-şie fi sədril islam, səh.64.

³ Müəllifüş-şie fi sədril-İslam, səh.36.

Yalan şəhadət

Yezid ibn Əbdülməlik öz qanunsuz əməllərinin üstünü örtmək və gördüyü günahlardan özünə bəraət qazandırmaq üçün planlı şəkildə qırx nəfər adlı-sanlı qoca kişiləri məcbur etdi ki, onun günahsız olması barədə şəhadət versinlər. Onlar da şəhadət verdilər ki, xəlifələr üçün heç bir hesab-kitab və cəza yoxdur.¹ Onların şəhadəti elə də kiçik iş olmayıb Bəni-Ümyyənin öz hökumətini möhkəmlətməsi üçün aldadıcı siyasətin bir hissəsi hesab edilirdi. Çünki Bəni-Ümyyə sülaləsi öz siyasi məqsədinə nail olmaq üçün Mürciə² dəstəsi kimi ideoloji bir təriqət yaratmış, həmin təriqətin ideoloji fəaliyyəti Bəni-Ümyyənin din pərdəsi altında hökumət dayaqlarının möhkəmlənməsi üçün bir vasitə olmuşdur. Bəni-Ümyyə hakimiyətinə qulluq edən bu cür təriqətlər bir sıra təfsir və dini bəhanələrlə Əməvi xəlifələrinin qeyri-İslami işlərinə pərdə çəkirdilər. İbn Qüteybə Dinəvəri yazır: “Yezid ibn Əbdülməlik əvvəllər aldadıcı əxlaqına görə Qüreyş qəbiləsinin məhəbbətini qazanmışdı. Əgər hakimiyətə gəldikdən sonra Ömər ibn Əbdüləzizin yolunu davam etdirsəydi, camaat ondan şikayətlənməzdi. Ancaq o, hamının gözlədiyinin əksinə olaraq hakimiyətə gəldikdən sonra iş metodunu tamamilə dəyişib eynilə qardaşı Vəlidin getdiyi yolla getməyə başladı. Onun bu rəftarı müsəlmanların qəzəbi ilə üzləşməli oldu. Belə ki, camaat onu hakimiyətdən salmaq qərarına gəldi. Yezid camaatın hüquq və tələblərinə o qədər etinasızlıqla yanaşırdı ki, hətta Qüreyş və Bəni-Ümyyədən də bir dəstə adam onun hakimiyətinin əleyhinə çıxdı. Yezid ibn Əbdülməlik camaatın etirazlarına qulaq asıb öz hakimiyət metodunu dəyişmək əvəzinə təzyiqlə və çətinliklərini daha da artırdı. O, Qüreyş və Bəni-Ümyyə tayfalarının bir neçə böyük şəxsiyyətini ictimaiyyətdə nizam-intizamı pozmaq və qiyam qaldırmaqda ittiham edib əmisi Məhəmməd ibn Mərvana əmr verdi ki, onları tutub həbs etsin. Tutulanlar iki ilə yaxın həbsdə qaldıqdan sonra Məhəmməd onları zəhərləyərək hamısını qətlə yetirdi. Yezid bundan əlavə, Qüreyşin digər otuz nəfər adlı-sanlı adamlarını tutub onları külli miqdarda cərimə edərək bütün mal-dövlətlərini müsadirə edib iflasa uğratdı. Belə ki, onlar Şam və sair yerlərin ətrafına çəkilib kasıbcılıq içərisində yaşamağa başladılar. Yezid bununla da, kifayətlənməyib onlarla əlaqə saxlamış bütün adamları qiyam və hökumətlə müxalifətdə töhmətləndirib dara çəkirdi.”³

Çalib-oxumaq və qumar

Bəni-Ümyyə sülaləsinin əvvəlki xəlifələri öz boş vaxtlarını qədim ərəb qəhrəmanlarının döyüş və qəhrəmanlıq epopeyalarına dair şairlərin qəsidələrinə qulaq asmaqla keçirirdilərsə, sonrakı xəlifələrin dövründə çalib-oxumaq qəsidə və şerlərin yerini tutdu, xilafət sarayının gecə məclislərində şairlərin qəhrəmanlıq şerləri və döyüş dastanları əvəzinə çalib-oxumaq adət oldu.

¹ Tarixül-xüləfa, səh.246.

² Mürciə bir məzhəb adıdır. Bu məzhəbin əqidəsinə görə qeyri-İslami işlər və günahlar imanla zidd deyil.

³ Əl-İmamətu vəs-siyasət, c.2, səh.125.

Hişam ibn Əbdülməlik

Hişam çox paxıl, qəzəbli, cəsür, zalım, rəhmsiz və natiq bir şəxs idi.¹ O, mal-dövlət yığmağa, abadlıq işləri görməyə çalışırdı. Hakimiyyəti dövründə bəzi iş yerləri təsis etdirdi və əl sənayesi daha da rəvnəqləndi. Ancaq rəhmsiz və zalım olduğundan onun dövründə camaatın vəziyyəti çox ağırlaşdı, insani hisslər demək olar ki, aradan getdi, xeyirxahlıq işləri yoxa çıxdı, daha heç kəsin heç kəsə ürəyi yanmadı.²

Azğın ünsürlərin nüfuzu

Görkəmli alim və tarixçi Seyyid Əmir Əli İslam cəmiyyətinin o dövrdəki siyasi-ictimai vəziyyətini çox gözəl şəkildə bəyan etmiş, Hişamın əxlaq və rəftarını geniş şəkildə şərh etmişdir:

“İkinci Yezidin ölümü ilə hakimiyyət onun qardaşı Hişama çatdı. O, hakimiyyətini yalnız daxildəki çəkişmələri və xarici döyüş alovlarını söndürdükdən sonra möhkəmlətdi. Çünki o dövrdə Şimal istiqamətindən türkmən tayfaları və Xəzər xaqanlığı mərkəzi hökumətə hücumlar edirdilər, Şərqdə isə Abbasi sülaləsinin rəhbərləri Əməvi sülaləsini hakimiyyətdən salmaq üçün gizlicə öz işlərini görürdülər. Ölkə daxilində də, çox şücaətli və döyüşkən olan xaricilər (xəvaric) çaxnaşma yaratmışdılar. Bu çəkişmələrdə ərəblərin ən gözəl igidləri ya daxildə gedən vuruşmalarda öldürüldülər, ya da xilafət sarayının bədməramlı siyasətinin qurbanı olurdular. Çünki keçmiş xəlifənin öz vəzir və ətrafındakı işçilərinə olan kor-korana arxayınçılığı nəticəsində hakimiyyət özünüsevər və ləyaqətsiz adamların əlinə keçmişdi. Onlar da öz növbələrində bacarıqsız olduqlarından və hakimiyyəti pis idarə etdiklərindən, camaatda hökumətə qarşı nifrət hissi oyatmışdılar. Düzdür, öz ağır və çətin vəzifələrinə layiqincəsinə əməl edən azsaylı adamlar da qalmışdılar. Ancaq camaat arasında dinə qarşı rəğbət azalmış, saray adamları və onlara bağlı olanlar arasında isə demək olar ki, itib batmışdı. Axı onlar öz maddi mənfəətlərini təmin etməkdən başqa bir məqsəd güdmürdülər.

O çətin dövrdə İslam cəmiyyəti hakimiyyət gəmisini batmaqdan xilas edə biləcək qüvvətli bir şəxsə ehtiyac duyurdu. Buna görə də, Hişamın bir sıra xüsusiyyət və üstünlüklərə ehtiyacı var idi ki, onun nəticəsində İslam cəmiyyətini hər tərəfdən əhatə etmiş çətinlikləri aradan qaldıra bilsin. Hişamın ötən xəlifədən (Yezid ibn Əbdülməlikdən) bacarıqlı olmasında şübhə yoxdur. Çünki Hişamın dövründə xilafət sarayı çirkin ünsürlərdən təmizlənmiş, vüqar və mətanət laqeydsizliyi əvəz etmiş və cəmiyyət millətə xələl gətirən tüfeyli adamlardan təmizlənmişdi. Ancaq Hişamın yaratdığı həddən artıq çətinliklər camaatı boğaza yığmış, onun qənaəti get-gedə xəsisliyə çevrilmiş, bəzi çatışmayan əxlaqi və insani cəhətləri vəziyyəti daha da pisləşdirmişdi. O dardüşüncəli, özbaşına, çox şəkə edən və nankor adam idi. Buna görə də, heç kimə etimad etmir, onun əleyhinə qurulmuş planları boşa çıxartmaq üçün hiyləgər əməliyyatlar və casusluqlardan istifadə edirdi. Hər şeyə tez inandığından, kiçik bir bədgümanlıq nəticəsində ölkənin seçilən şəxsiyyətlərini aradan götürürdü.

¹ Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.70.

² Mürucuz-zəhəb, c.3, səh.205.

Onun ifrat dərəcəsində olan bu nankorluğu şəhərin vali, hakim və başçılarının tez-tez çıxarıb dəyişdirməsi, çox acı nəticələrə səbəb oldu.”¹

İmam Baqir (əleyhissələmə) Şamda

İmam Baqir əleyhissələmənin şərəfli həyatının mühüm hadisələrindən biri də, o Həzrətin Şama səfəridir.

İmam Baqir əleyhissələmənin müasiri olmuş Hişam ibn Əbdülməlik İmam Baqir əleyhissələmənin camaat arasındakı məhəbbət və nüfuzundan daima qorxmuş, o Həzrətin ardıcıllarının (şüərlərinin) onu “İmam” kimi tanımasını bildiyi üçün həmişə onun mənəvi nüfuzunun və eləcə də, şüərlərinin artmasının qarşısını almağa çalışmışdır.

İmam Baqir (əleyhissələmə) bir dəfə öz əziz oğlu Cəfər ibn Məhəmməd (əleyhissələmə) (İmam Sadiq (əleyhissələmə)) ilə həcc ziyarətinə getdiyi il Hişam da həcc ziyarətinə gəlmişdi. Həcc mövsümü zamanı İmam Sadiq (əleyhissələmə) bir dəstə müsəlman arasında Əhli-beytin (əleyhimussələmə) fəzilət və İmaməti barədə söhbət etmiş, bu söhbət dövlət məmurları tərəfindən dərhal Hişama çatdırılmışdı. İmam Baqir əleyhissələməni öz hökuməti üçün daima təhlükəli hesab edən Hişam bu söhbətdən bərk qəzəbləndi, ancaq (bəlkə də, məsləhət belə olmuşdur) həcc mövsümü zamanı ona və həmçinin, oğlu İmam Sadiq əleyhissələməyə heç bir zərər yetirmədi. Lakin paytaxta (Dəməşqə) qayıtdıqdan dərhal sonra Mədinənin valisinə əmr etdi ki, İmam Baqir (əleyhissələmə) və oğlu İmam Sadiq əleyhissələməni Şama (Dəməşqə) göndərsin.

İmam Baqir (əleyhissələmə) məcbur olub əziz oğlu İmam Sadiq əleyhissələmələ birgə Şama getdi. Hişam öz əzəmətini göstərmək və eləcə də, öz xəyalına əsasən, İmam Baqir əleyhissələmənin məqamını azaltmaq üçün üç gün o Həzrətə görüş icazəsi vermədi. Bəlkə də, bu üç gün ərzində o, İmam əleyhissələmələ necə üz-üzə gəlmək və o Həzrətin məqamını camaat arasında necə gözdən salmaq haqda tədbir töküdü.

Ox atma yarışı

Əgər Hişamın hökumət sarayı elm mərkəzi olsaydı, bəlkə də, o, seçilmiş alimləri yığıb elmi müzakirələr təşkil edərdi. Ancaq Əməvi xəlifələrinin, o cümlədən də, Hişamın sarayı bu cür alimlərdən məhrum olduğundan, şair, dastan söyləyən və məddahların alimlərin yerini tutduğundan Hişam belə bir məclis təşkil etmək qərarına gəlmədi. O, çox yaxşı bilirdi ki, əgər elmi müzakirə yolu ilə İmam Baqir əleyhissələmələ mübarizə etsə, onun sarayındakılardan heç kəs İmamın öhdəsindən gələ bilməyəcək. Buna görə də, belə qərara gəldi ki, (öz fikrində qələbə qazanacağını yəqin edib) başqa bir yolla mübarizə etsin.

Bəli, təəccüblü də olsa, Hişam ox atma yarışı təşkil edib İmam Baqir əleyhissələməni da ora dəvət etmək qərarına gəldi. O bu yolla İmam əleyhissələməni məğlub edib camaatın gözündə kiçiltmək istəyirdi. Bu məqsədlə İmam Baqir (əleyhissələmə) hökumət sarayına daxil olmazdan qabaq Hişam sarayın bir neçə işçisinə əmr etdi ki, nişangah qoyub ox atmaqla məşğul olsunlar. İmam Baqir (əleyhissələmə) məclisə

¹ Seyyid Əmir Əli, səh.129.

daxil olub bir qədər əyləşdi. Birdən Hişam üzünü İmam əleyhissələmə tutub dedi: “Ox atma yarışında iştirak etmək istəyirsinizmi?” İmam Baqir (əleyhissələmə) buyurdu: “Mən artıq qocalmışam, ox atmaq vaxtım ötüb keçib, məni üzürlü sayın.” Yaxşı fürsət tapıb İmam Baqir əleyhissələməni məğlubiyyətin iki addımlığında durduğunu güman edən Hişam israr edib ona and verdi. Eyni zamanda Bəni-Üməyyə böyüklərindən birinə işarə etdi ki, öz ox-kamanını İmam Baqir əleyhissələmə versin. İmam əlini uzadıb kamanı tutdu, bir ox qoyub yayı dartdı. Ox düz nişangahın ortasına sancıldı. Sonra ikinci oxu qoyub atdı, ox birinci oxun ortasına batıb onu sındıraraq hədəfə sancıldı. Üçüncü ox da ikinci oxu sındırıb nişangaha sancıldı. Beləliklə, doqquz ox atdı və oxların hər biri özündən qabaqkı oxu sındırıb düz nişangahın ortasına sancıldı. Bu heyranedicə hadisə hamını mat-məəttəl qoyub hamını o Həzrəti alqışlamağa məcbur etdi. Gümanı yanlış çıxan və planı puç olan Hişam bərk narahət olub özündən ixtiyarsız olaraq dedi: “Afərin sənə, ey Cəfərin atası! Sən ərəb və əcəmin (qeyri-ərəbin) ox atanlarının ən üstünüsən. Bəs deyirdin qocalmışam?” Bu vaxt Hişam başını aşağı salıb bir qədər fikrə getdi. Sonra İmam Baqir (əleyhissələmə) və oğlu İmam Sadiq əleyhissələməni öz yanında xüsusi yerdə otuzdurub onlarla çox hörmətlə davrandı. Daha sonra üzünü İmam əleyhissələmə tutub soruşdu: “Qüreyş sənə sayəndə bütün ərəb və əcəmə ağalığ etməyə layiqdir. Belə ox atmağı kim sənə öyrətməmiş və bunu nə vaxta öyrənmisən?” İmam Baqir (əleyhissələmə) buyurdu: “Özün bilirsən ki, Mədinə camaatı bu işə adət edib, mən də cavanlıqda bir müddət bu işlə məşğul olmuş, sonra isə tərək etmişəm. Bu gün sən israr etdiyən üçün qəbul etdim.” Hişam dedi: “Cəfər (İmam Sadiq (əleyhissələmə)) də ox atmaqda sənə kimi məhərətlidir?” İmam Baqir (əleyhissələmə) buyurdu: **“Bu gün dininizi sizin üçün kamil etdim, sizə olan nemətimi [Məkkənin fəthi, İslamın mövqeyinin möhkəmlənməsi, cahiliyyət dövrünün bir sıra zərərli adətlərinin aradan qaldırılması və i.a.] tamamladım”**¹ ayəsində buyurulmuş kamil din və tamamlanmış nemət bizik. Biz Peyğəmbər ailəsi (İmamət və rəhbərliyi) bir-birimizdən irs aparırıq və əsla yer üzü bu cür bir şəxsiyyətdən (İlahi hüccətdən) boş olmaz.”²

Məsihi yepiskopu ilə münazirə

Hişamın sarayının İmam Baqir əleyhissələmənin elmi əzəmətini nümayiş etdirmək üçün münasib yer olmadığına baxmayaraq, xoşbəxtlikdən o Həzrət üçün Şam şəhərini tərək etməzdən qabaq camaatın fikrini oyadıb öz elmi məqamını onlara göstərmək üçün çox yaxşı bir fürsət düşdü. İmam Baqir (əleyhissələmə) bu fürsətdən istifadə edib Şam əhalisinin fikrini tamamilə dəyişdi. Hadisə belə baş vermişdi: Hişamın İmam Baqir əleyhissələmə qarşı hörmətsizlik etməyə əlində bir bəhanəsi yox idi. Çarəsiz qalib o Həzrətin Mədinəyə qayıtmasına razılıq verdi. Elə ki İmam Baqir (əleyhissələmə) öz əziz oğlu ilə saraydan çıxdı, sarayla üzbəüz olan meydanın axırında yerə oturmuş böyük bir insan dəstəsi gördü. İmam onların nə üçün yığıldığını soruşduqda, ona dedilər ki, bunlar xristian keşiş və rahibləridir. Öz adət-ənənələrinə uyğun olaraq ildə bir dəfə keçirilən böyük elmi məclislərinin başlanmasını, elmi

¹ “Maidə” surəsi, ayə 3.

² Dəlailül-İmamət, səh.105.

çətinliklərini həll etmək məqsədilə böyük yepiskopun gəlməsini gözləyirlər. İmam Baqir (əleyhissəlam) naməlum şəxs şəklində camaatın arasına girib orada iştirak etdi. Bu xəbər dərhal Hişama çatdırıldı. Hişam bir neçə nəfər təyin edib onlara tapşırı ki, gedib yaxından o məclisdə iştirak etsinlər. Çox çəkmədi ki, həddən artıq qocalıb əldən düşmüş yepiskop gəlib çox hörmət və ədəblə məclisin yuxarı başında oturdu. Sonra camaatı nəzərdən keçirdi. İmam Baqir əleyhissəlamın siması onu özünə cəlb etdiyi üçün üzünü İmam əleyhissəlama tutub soruşdu: “Biz xristianlardansan, yoxsa müsəlmanlardansan?”

İmam Baqir (əleyhissəlam): “Müsəlmanlardanam.”

— Onların alimlərinənsən, yoxsa nadanlarından?

— Nadanlardan deyiləm.

— Əvvəl mən sual edim, yoxsa sən soruşursan?

— İstəyirsinizsə, siz soruşun.

— Hansı əsasa görə siz müsəlmanlar iddia edirsiniz ki, Cənnət əhli yeyib-içəcək, ancaq onlardan ifrazat xaric olmayacaq? Bu məsələyə dair bu dünyada aşkar bir nümunə varmı?

— Bəli, bu məsələnin aşkar nümunəsi ana bətnində olan uşaqdır. O, anasının qarınında qidalanır, ancaq ondan ifrazat xaric olmur.

— Təəccüblüdür! Bəs siz dediniz ki, alimlərdən deyilsiniz?

— Mən belə demədim, mən dedim ki, nadanlardan deyiləm.

— Başqa bir sualım var.

— Buyurun!

— Hansı əsasa görə deyirsiniz ki, Cənnət meyvələri azalmır və nə qədər istifadə etsən, yenə də olduğu kimi qalıb əskilmir? Dünyada olan şeylərdən buna dair bir nümunə qeyd edə bilərsinizmi?

— Bəli, onun bu dünyada aşkar nümunəsi alovdur. Siz bir məş`əlin alovundan bir neçə məş`əl yandırsanız da, birinci məş`əlin alovu yenə də olduğu kimi qalacaq və ondan əsla əskilməyəcək.

Yepiskopun fikrinə gələn hər nə çətin sual var idisə, hamısını soruşdu və hamısı haqqında qanəedici cavab eşitdi. Özünü aciz görüb bərk hirsələndi və dedi: “Camaat, dini məlumatı məndən çox olan bir adamı bura gətirmisiniz ki, məni rüsvay edəsiniz? Müsəlmanlar bilsinlər ki, onların rəhbərləri bizdən üstün və biliklidir. And olsun Allaha, daha sizinlə söhbət etməyəcəyəm. Əgər gələn ilədək sağ qalsam, məni daha öz aranızda görməyəcəksiniz.” Bunu deyib yerindən qalxaraq kənara çıxdı.

Nalayıq bir töhmət

Bu hadisə qısa bir zamanda bütün Dəməşqə yayıldı, Şam ərazisində şadlıq, sevinc dalğası yarandı. Hişam İmam Baqir əleyhissəlamın xristianlarla elmi mübarizədə qalib gəlməsindən sevinmək əvəzinə o Həzrətin mənəvi nüfuzundan daha çox qorxuya düşdü. O Həzrətlə zahirdə dostluq edib ona hədiyyə çatdıraraq xəbər göndərdi ki, elə həmin gün Dəməşqdən çıxsın. Eyni zamanda o Həzrətin ona elmi mübarizədə qalib gəlməsindən hirsələnib çalışırdı ki, ona xristian olmaq töhmətini atmaqla onun elmi və ictimai nüfuzunu aşağı salsın. Buna görə də, son dərəcə

hörmətsizliklə özünün bəzi valilərinə (o cümlədən Mədinə şəhərinin valisinə) yazdı: “Əbu Turabın oğlu Məhəmməd ibn Əli (əleyhissəlam) (İmam Baqir) öz oğlu ilə birlikdə mənim yanına gəlmişdi. Onları Mədinəyə qaytararkən keşişlərin yanına gedib xristianlığı qəbul edərək məsihilərə qoşuldular. Onların mənə olan qohumluqlarına görə bu günahlarından keçdim. Elə ki onlar sizin şəhərə çatdılar, camaata bildir ki, mən onlara nifrət edirəm.” Ancaq Hişamın puça çevrilmiş səyləri həqiqəti örtmək üçün bir nəticə vermədi. Əvvəllər Hişamın təbliğatına uymuş yuxarıda adını qeyd etdiyimiz şəhərin (Mədinənin) əhalisi İmam Baqir əleyhissəlamdan İmamət sahəsində gördüyü nişanələr nəticəsində o Həzrətin həqiqi və əsl məqamından xəbərdar oldu. Beləliklə, məcburiyyət və hədə-qorxu nəticəsində başlanmış səfər axırda səmərəli və parlaq səfərlərdən birinə çevrildi.¹

İmam Baqir (ə) və sıradan çıxmaqda olan dini mədəniyyətin təhlili

İmam Baqirin (ə) bütün həyatı əməvi sülaləsinin hökmranlıq dövrlərinə təsadüf etdiyindən onların siyasi hoqqa və şeytani kələkbazlıqlarından tamamilə agah idi. İmam (ə) yaxşı bilirdi ki, onların din və İslama heç bir e'tiqadı yoxdur və yalnız öz məqsədlərinə nail olmaq üçün din arxasında pərdələnilər. Dinin rəhbərliyini üzərinə götürənlərin əksəriyyəti yaramaz, nadan adamlar idi ki, özlərini dinin nümayəndəsi kimi qələmə verirdilər. Həzrət bu məsələ ilə əlaqədar əməvilərə mənsub tanınmış Sə'dül Xeyirə (Sə'd ibn Əbdülməlik əməvi. Deyilənlərə görə guya İmamla rabitəsi yaxşı imiş) yazdığı geniş məktubunda din və İslamın mə'ruz qaldığı indiki vəziyyəti keçmiş ümmətlərlə müqayisəli şəkildə irəli çəkərək buyurur: “Allah-taala hər ümmətin başı üzərindən o vaxt öz asimani kitabının sayəsini çəkdi ki, onların özləri həmin kitaba arxa çevirdilər, düşmənlərini o vaxt onların üzərinə qaldırdı ki, özləri onlara tabe oldular. Belə ki, öz müqəddəs kitablarının zahiri kəlamını qorudular, onun qanun və hüduqlarını təhrif etdilər. Onlar İlahi hökmləri rəvayət edir, lakin onlara riayət etmədilər. Aldanmış nadanlar isə dini ehkamların deyilməsini alqışlasalar da, həyatda onlara riayət olunmamasından təəssüflənirdilər...”

Agah ol ki, o vaxt Allahın müqəddəs kitablarının əsil həqiqətlərini gizlədib onun ehkamlarını təhrif edən rəhbər, keşiş və onların bənzərləri bizim ümmətimizdə də peyda olublar. Belələrini yaxşı tanı ki, onlar Allahın kitabının kəlamını qoruyur, qayda-qanunlarını isə təhrif edirlər.”²

Bəni Ümyyəyə sülaləsinin son dövrlərini yaşamış İmam Sadiq (ə) da sonralar bu məsələyə qayıdaraq deyirdi: “Onlar xalqın üzünə din və imanın tə'limini açıq qoydular, tağut və şirkin mahiyyətini onlardan gizlətdilər...”

İmam Baqir əleyhissəlamın münazirələri

İmam Baqir əleyhissəlamın İmaməti dövründə Mötəzilə, Xəvaric və Mürciə kimi siyasi və məzhəbi qurumlar, fəaliyyət göstərirdilər. İmam Baqir (əleyhissəlam) bu firqə və qurumların batil əqidələri qarşısında yenilməz bir sədd olaraq onların başçıları ilə apardığı münazirələrdə onların əqidə və ideologiyasını “söküb-dağıdır”,

¹ Dəlailül-İmamət, səh.105-107.

² “Üsuli-kafi”, c. 2, səh. 615; “Rövzətül kafi”, səh. 53-55.

əqidələrinin batil olduğunu aşkar dəlillərlə sübut edirdi. İndi, nümunə üçün o Həzrətin Xəvaric firqəsinin başçılarından olan Nafis ibn Əzrəqlə söhbətini oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

Bir gün Nafis İmam Baqir əleyhissəlamın hüzuruna gəlib halal-haram barədə bir neçə məsələ soruşdu. İmam (əleyhissəlam) onun suallarına cavab verib söhbəti əsnasında buyurdu: “Bu xaricilərə (dindən çıxmışlara) de ki, nə üçün Əmirəlmöminindən ayrılmağı halal bildiniz? Halbuki, o vaxtadək onunla birlikdə vuruşur, ona itaət etmək yolunda canınızı qurban verirdiniz və ona kömək etməyi Allaha yaxınlaşmaq üçün bir vasitə bilirdiniz.” İmam (əleyhissəlam) əlavə edib buyurdu: “Onlar deyəcəklər ki, o, Allahın dinində münsif təyin etdi. Onlara de ki, Allah Öz Peyğəmbərinin şəriətində iki yerdə iki nəfəri mühakiməçi təyin etmişdir. Biri ər-ərvad arasında olan ixtilaf zamanıdır ki, buyurur: **“[Ey möminlər!] Əgər ər-ərvad arasında ixtilaf olacağından qorxsanız, o zaman kişinin adamlarından bir nəfər və qadının adamlarından da bir nəfər münsif [vasitəçi] təyin edib [onların yanına] göndərin. Əgər onlar [bu iki vasitəçi ər-ərvadı] barışdırmaq istəsə, Allah da onların köməyi olar. Həqiqətən, Allah [hər şeyi] biləndir, [hər şeydən] xəbərdardır.”**¹

İkincisi isə Səd ibn Məazın münsif (vasitəçi) olmasıdır. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) onu özü ilə (müsəlmanlarla) Bəni-Qüreyzə tayfası arasında münsif təyin etdi, o da Allahın hökmü əsasında hökm verdi.” İmam Baqir (əleyhissəlam) daha sonra əlavə edib buyurdu: “Bilmirsiniz ki, Həzrət Əli (əleyhissəlam) münsiflər seçilməsini bu şərtlə qəbul etdi ki, onlar Quran hökmünə əsasən hökm verib Quran hökmlərindən kənara çıxmasınlar? Üstəlik Əli (əleyhissəlam) şərt kəsdi ki, əgər münsiflər Quran hökmünün əksinə hökm versələr, bu hökm qəbul olunmayacaq. Camaat Əli əleyhissəlama deyəndə ki, seçdiyin münsif sənəin əleyhinə hökm verib, buyurur: “Mən onu yox, Allahın kitabını (Quranı) münsif seçmişdim. Necə olur ki, xaricilər (dindən çıxmışlar) Quranın münsifliyini və Quranın əksinə verilən hökmün qəbul olunmadığını azğınlıq sayırlar, ancaq öz bidət və böhtanlarını azğınlıq hesab etmirlər?” Nafis ibn Əzrəq bu sözləri eşitcək dedi: “And olsun Allaha ki, bu sözləri nə eşitmişdim, nə də fikrimə gəlmişdi, haqq elə budur. İnşaallah.”²

¹ “Nisa” surəsi, ayə 35.

² Ehticac, c.2,səh.176.

VI FƏSİL

İMAM CƏFƏR SADIQ ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- * İmam Sadiq əleyhissəlamın elmi səviyyəsi
- * Siyasi, ictimai və mədəni vəziyyət
- * Böyük Cəfəri məktəbi
- * İmam Sadiq (əleyhissəlam) məktəbinin şagirdlərindən bir nümunə
- * Nə üçün İmam Sadiq (əleyhissəlam) Abbasilər qiyamının başçılarının təklifini qəbul etmədi?
- * Zeyd ibn Əli əleyhissəlamın qiyamı

İmam Sadiq әleyhissәlamın һәyәti барәdә qısa мәlumәt

Altıncı İmamın adı Cәfәр, күnyәsi Әbu-Abdullah, lәqәbi Sadiq, atası İmam Baqir (әleyhissәlam), anası isә Ümmü-Fәrvә olmuşdur.

İmam Sadiq (әleyhissәlam) hicrәtin sәksән üçüncü ilindә rәbiül-әvvәl ayının on yeddisi Mәdinә şəһәrindә dünyaya gәlmış, hicrәtin yüz qırx sәkkizinci ili altmış beş yaşında vәfat etmişdir. Müqәddәs mәzarı Bәqi qәbiristanlığında atasının mәzarı kәnarındadır.

İmam Sadiq әleyhissәlamın müasiri olmuş xәlifәlәр

İmam Sadiq (әleyhissәlam) hicrәtin yüz on dördüncü ilindә İmamәtә yetişmişdir. O Hәzrәtin İmamәt dövrü hicrәtin yüz otuz ikinci ilindә başa çatmış vә bu dövr Әmәvilәр hakimiyyәtinin sonları vә Abbasilər sülalәsinin әvvәllәrinә tәsadüf edir.

İmam Sadiq (әleyhissәlam) adları ашаğıда çәkilән Әmәvi xәlifәlerini müasiri olmuşdur:

Hişam ibn Әbdülmәlik (105-125 h.q);

Vәlid ibn Yezid ibn Әbdülmәlik (125-126 h.q);

Yezid ibn Vәlid ibn Әbdülmәlik (126 h.q);

İbrahim ibn Vәlid ibn Әbdülmәlik (hicrәtin yüz iyirmi altıncı ilinin cәmi yetmiş gününü);

Mәrvan ibn Mәhәmmәd (Mәrvani Himar) (126-132 h.q);

Abbasi xәlifәlərindән isә ашаğıdakıların müasiri olmuşdur:

Abdullah ibn Mәhәmmәd (Sәffah) (132-137 h.q);

Әbu-Cәfәр (Mәnsur Dәvaniqi) (137-158 h.q);

İmam Sadiq әleyhissәlamın elmi sәviyyәsi

İmam Sadiq әleyhissәlamın elmi әzәmәt vә yüksәkliyинә aid çoxlu sübutlar vardır. Bu mәsәlә һәм şisә, һәм dә sünni alimlәрinin qәbul etdiyi bir mövzudur. Böyük alim vә fәqihlәр onun elm mәrtәbәsinin yüksәkliyi qarşısında diz çökür, onun elm sahәsindә üstün olduğunu tәriflәyirlәр.

Hәнәfi fırqәsinin mәşhur banisi Әbu-Hәnifә deyirdi: “Mән Cәfәр ibn Mәhәmmәd әleyhissәlamdan (İmam Sadiqdән) savadlı şəxs görmәmişәм.”¹ O һәмçinin, deyirdi: “Mәnsur (Dәvaniqi) Cәfәр ibn Mәhәmmәd әleyhissәlamı һüzuruna çağırان zaman mәni çağırıp dedi: “Camaat Cәfәр ibn Mәhәmmәdin vurğunu olmuşdur, onu mәhkum etmәk üçün bir sıra çәtin mәsәlәlәri nәzәrindә tut.” Mән qırx dәнә çәtin mәsәlә hazırladım. Bir gün Mәnsur Hiyrәdә olarkән mәni çağırtdırdı. Mәclisә girәrkән gördüm ki, Cәfәр ibn Mәhәmmәd (әleyhissәlam) (İmam Sadiq) onun sağıнда oturub. Ona baxdıqda һeybәti mәni elә bürüdü ki, һeç Mәnsuru görәndә elә olmurdum. Salam verib Mәnsurun işarәsindән sonra oturdum. Mәnsur üzünü ona (İmam Sadiq әleyhissәlama) tutub dedi: “Bu, Әbu-Hәnifәdir.” O cavab verdi ki, tanıyıram. Sonra Mәnsur üzünü mәнә tutub dedi: “Ey Әbu-Hәnifә! Öz mәsәlәlәrini Әbu-Abdullah

¹ Tәzkirәtül-hüffaz, c.1, sәh.166.

(İmam Sadiq (əleyhissəlam)) ilə müzakirəyə qoy.” Mən də məsələləri deməyə başladım. Hər hansı məsələni soruşurdumsa, dərhal cavab verirdi ki, sizin bu məsələ barədə əqidəniz filan, Mədinə əhalisinin əqidəsi filan, bizim əqidəmiz də filandır. Bəzi məsələlərdə bizimlə həmfikir olur, bəzilərinə Mədinə əhalisi ilə, bəzilərinə isə fikri tamam başqa olurdu. Bu minvalla düz qırx məsələ soruşdum ki, hamısına cavab verdi.” Əbu-Hənifə bura yetişəndə İmam Sadiq əleyhissəlama işarə edərək dedi: “O, insanların ən alimi, onların fiqhi məsələlərə aid olan ixtilaflarını bilən ən aqah adamdır.”¹

Maliki məzhəbinin banisi Malik deyirdi: “Bir müddət Cəfər ibn Məhəmməd əleyhissəlamın yanına gedib-gəlirdim. Onu daima bu üç halda gördüm: ya namaz qılırdı, ya oruc tuturdu, ya da Quran oxuyurdu. Onu dəstəməzsiz hədis danışan görmədim.² Elm, ibadət və təqvada Cəfər ibn Məhəmməd əleyhissəlamdan üstün bir şəxsi nə bir göz görmüş, nə bir qulaq eşitmiş, nə də heç kimin fikrinə belə gəlməmişdir.”³

Şeyx Müfid yazır: “O Həzrətdən o qədər elm söylənilib ki, artıq bütün müsəlmanların yanında məşhur olmuş, onun səs-sədası hər tərəfə yayılmış, onun nəslindən olanların heç birindən onun söylədiyi qədər elm söylənilməmişdir.”⁴

İbn Həcər Heytəmi yazır: “O Həzrətdən o qədər elm söylənilmişdir ki, artıq bütün müsəlmanların yanında məşhur olmuş, onun səs-sədası hər tərəfə yayılmış və fiqh və hədis aləminin böyük rəhbərlərindən olan Yəhya ibn Səid, İbn Cərih, Malik, Süfyan Suri, Süfyan ibn Üyeynə, Əbu-Hənifə, Şübə və Əyyub Sicistani kimi şəxslər ondan hədis söyləmişlər.”⁵

Onuncu əsrin görkəmli alimlərindən olan Əbu Bəhr Cahiz deyir: “Cəfər ibn Məhəmməd (əleyhissəlam) elə bir şəxsdir ki, onun elmi bütün dünyanı əhatə etmiş, deyilənlərə görə Əbu-Hənifə və eləcə də, Süfyan Suri onun şagirdlərindən olmuşdur. Bu iki nəfərin onun şagirdi olması onun elmi yüksəkliyini sübut etmək üçün kifayət edər.”⁶

Seyyid Əmir Əli Bəni Üməyyənin hakimiyyəti dövründə mövcud olmuş məzhəbi fırqələr və fəlsəfi məktəblərə işarə edərək yazır: “Dini rəy və fitvalar yalnız Əhli-beyt adamlarının yanında özünə fəlsəfi baxım almışdı. O dövrdə elmin yayılması, bəhs və təhqiqat ruhiyyəsi yaratmış və bütün ictimai yerlərdə fəlsəfi söhbətlər əsas yer tutmuşdu. Böyük fəxrlə qeyd etməliyik ki, bu ideoloji hərəkətdə Mədinədə çiçəklənmiş elm ocağı rəhbərlik edirdi. Bu elm ocağını Əli ibn Əbutalib əleyhissəlamın Sadiq ləqəbli nəvəsi təsis etmişdi. O, fəal təhqiqatçı, böyük mütəfəkkir və dövrün elmlərinə yaxşı bələd olan bir şəxs idi. O, İslamda əsl fəlsəfə üsullu məktəb təsis edən ilk şəxsiyyət olmuşdur. Onun elmi məclislərində sonralardan fiqhi məzhəb baniləri olmuş adamlardan əlavə, uzaq yerdən gəlmiş filosof və fəlsəfə elminin tələbələri də,

¹ Biharül-ənvar, c.47, səh.217.

² Təhziübüt-təhziüb, c.1, səh.88.

³ Əl-İmamüs-Sadiq vəl məzahibül-ərbəəh, c.1, səh.53.

⁴ Əl-İrşad, səh.270.

⁵ Əs-Səvaiqül-mühriqə, səh.201.

⁶ Əl-İmamüs-Sadiq vəl-məzahibül-ərbəəh, c.1, səh.55.

onun дәrsләrinдә иштирак еdirдиләр. Бәsrә фәlsәfә мәктәbinin banisi Hәsән Bәsri vә Mөtәzilә мәzhәbinin banisi Vasil ibn Әta da, o Hәzrәtin шәgirdләrinдән olмуш, onun elm мәnbәyиндән бәhrәләнмишләр.»¹

Mәшhur тарихçi ibn Хәllikan yazır: “O, on iki İmamlı шiәләrin İmamларından biri, Peyğәmbәр ailәsinin böyük шәxsiyyәtlәrinдән biri olмушdur. Düzgünlüyünә vә dođru danıшdıđına görә onu Sadiq adlandırmıшlar. Onun fәzilәt vә kәramәti o hәddәdir ki, daha bunu шәrh etmәyә ehtiyac yoxdur. Әbu-Musa Cabir ibn Hәyyan Tәrtusi onun шәgirdi olмушdur. Cabir İmam Sadiq әleyhissәlamın tәlimләrini ehtiva etmiş vә beш yüz risalәdән ibarәt olan min vәрәq hәcmindә bir kitab yazmışdır.”²

İmam Sadiq әleyhissәlamın dövründәki siyasi, ictimai vә mәdәni vәziyyәt

İmamlar arasında İmam Sadiq әleyhissәlamın dövrü özünәmәxsus yer tutmuş vә o dövrдәki siyasi-mәdәni vәziyyәt heç hansı bir İmamın dövründә olmamışdır. Çünki hәmin dövr Bәni-Ümәyyә hakimiyyәtinin zәiflәdiyi, Bәni-Abbasın qüdrәtinin isә artdığı bir dövr olmuшdur. Bu iki dәstә bu müddәtdә bir-biri ilә mübarizәdә olmuшdur. Hiшam ibn Әbdülmәlikin dövründән etibarән Abbasilәrin siyasi tәbliğatı başlamış, hicrәtin yüz iyirmi doqquzuncu ilindә bu tәbliğat artıq silahlı vә nizamlı mübarizәyә çevrilmiş, nәhayәt yüz otuz ikinci ildә Abbasilәrin qәlәbәsi ilә nәticәlәнmişdir. Bu dövrдә Bәni-Ümәyyә siyasi çәtinliklәр içәrisindә olduğundan daha İmam Sadiq (әleyhissәlam) vә шiәләrә (İmam Sәccad әleyhissәlamın dövründә olduđu kimi) tәzyiq göstәrmәyә fürsәt tapmırdı. Abbasilәr dә hakimiyyәtә gәlmәzdән qabaq Peyğәmbәр ailәsinin tәрәfdarı vә onların intiqamını almaq шüarı altında hәрәkәt еtdikләri üçün onlar tәрәfdән bir çәtinlik törәnmirdi. Bu cәhәtdән dә, bu dövr İmam Sadiq әleyhissәlamın vә шiәләrin nisbi rahatlıq vә azadlıq dövrü, onların elmi-mәdәni fәaliyyәtlәri üçün çox yaxşı fürsәt hesab olunurdu.

Xüsusi mәdәni шәrait

Fikir vә mәdәniyyәt cәhәtdән dә, İmam Sadiq әleyhissәlamın dövrü mәdәniyyәt vә fikir yüksәliшi dövrü olmuшdur. O dövrдә İslam cәmiyyәti içәrisindә misli görünmәmiş dәрәcәdә elmә hәvәs yaranmış vә müxtәlif elmlәр, istәр Quran qiraәti, tәfsir, hәdis, fiqh vә әqaid kimi İslami elmlәр, istәrsә dә tibb, fәlsәfә, astronomiya, riyaziyyat vә bu kimi digәр dünyәvi elmlәр meydana gәlmışdi. Belә ki, azca düşüncә tәрzi olan hәр bir шәxs elm bazarına müraciәt еdirdi. Demәli, İmamın cavab vermәsinin labüd olduđu bir elm tәшnәliyi yaranmışdı.

Bu elmi yüksәliшә sәbәb olan amillәri ашаğıdakı шәkildә xülasә etmәk olar:

1. İslamda fikir vә әqidә azadlıđı; Düzdür, bu fikir azadlıđında Abbasilәrin dә rolu olmuшdur, ancaq bu azadlıđın bünövrәsi İslam tәlimләrinдә idi. Yәni, әgәр Abbasilәr bunun qarшısını almaq istәsәydilәр, yenә bacarmazdılar.

2. O dövrün mühiti tamamilә bir İslami mühit olmuш vә camaat мәzhәbi fikirlәrin tәsir dairәsindә olmuшdur. İslam Peyğәmbәrinin, elәcә dә, Quranın elm öyrәnmәk,

¹ Müxtәsәri-tarixil әrәb, sәh.193.

² Vәfәyatül-ә'yan, c.1, sәh.327.

elm barədə düşünmək haqqındakı alqışları bu elmi yüksəlişin meydana gəlməsində əsas amillərdən biri olmuşdur.

3. İslamı yenicə qəbul etmiş qəbilələrin əksəriyyəti elm və fikir sabiqəsinə malik olan qəbilələr olmuşlar. Hətta bəzi vaxtlar bu qəbilələr İran, Misir və Suriya qəbilələri kimi o dövr mədəniyyətinin mərkəzinin əhalisindən hesab olunurdular. Onlar İslam təlimatına dərinləndən yiyələnmək üçün təhqiq, tədqiqat və nəzər mübadiləsi ilə məşğul olurdular.

4. Dini güzəşt, yaxud qeyri-müsəlmanlarla, xüsusən də, kitab əhli ilə dinc-yanaşı qonşuluq. Müsəlmanlar kitab əhli ilə yola gedir və bunu heç də öz dini qayda-qanunlarına zidd bilmirdilər. O dövrdə kitab əhli əsasən, alim və savadlı adamlar olmuşlar. Müsəlmanlar onlarla elmi əlaqələr yaradır, bu isə təbii ki, bəhs, təhqiqat və elmi münazirələrə gətirib çıxarırdı.¹

Məzhəb və firqələrin bir-biri ilə rəftarı

İmam Sadiq əleyhissəlamın dövrü, həm düşüncə və fikirlərin bir-biri ilə mübadilə olunması, həm də məzhəb və firqələrin meydana gəldiyi bir dövr olmuşdur. Müsəlmanların kitab əhlinin, eləcə də yunan alimlərinin əqidə və nəzərləri ilə üzləşməsi nəticəsində müxtəlif növ çətinliklər irəli çıxmışdı. O dövrdə Mötəzilə, Cəbriyyə, Mürciə, Qulat,² Zənadiqə,³ Müşəbbihə, Mütəsəvvifə, Mücəssəmə, Tənasüxiyyə və bu kimi məzhəblər yaranmış və bunların hər biri öz əqidələrini yaymağa çalışmışlar. Bundan da əlavə, İslami elmlərin hər birində o elmin alimləri arasında fikir müxtəlifliyi yaranırdı. Məsələn, Quran qiraəti, təfsir, hədis, fiqh və əqidə elmlərində qızgın mübahisələr yaranır, hərə bir cür hökm verərək müxtəlif nəzəriyyəni himayə edirdi.

Böyük Cəfəri məktəbi

İmam Sadiq (əleyhissəlam) yaranmış əlverişli siyasi vəziyyəti və cəmiyyətin böyük ehtiyacını, həmçinin, ictimai şəraitin hazır olduğunu nəzərə alıb atası İmam Baqir əleyhissəlamın elmi və mədəni inqilabının yolunu davam etdirərək böyük elm ocağı, böyük məktəb təsis etdi. O dövrün dini və dəqiq elmləri sahəsində sayı dörd minə yaxın qeyd edilmiş Hişam ibn Həkəm, Məhəmməd ibn Müslim, Əban ibn Təğlib, Hişam ibn Salim, Mömin Taq, Müfəzzəl ibn Ömər, Cabir ibn Həyyan və s. kimi seçilmiş böyük şagirdlər yetişdirdi.⁴ Bu şagirdlərin hər biri öz növbəsində böyük elmi şəxsiyyət və parlaq simalardan olub böyük xidmətlər göstərmişdir. Onlardan bəziləri böyük elmi əsərlər yazmış, çoxlu şagirdlər yetişdirmişlər. Misal üçün qeyd edə bilərik ki, Hişam ibn Həkəm otuz bir cild,⁵ Cabir ibn Həyyan isə müxtəlif elmlər sahəsində, istər dəqiq elmlər, istər təbiət elmləri, istərsə də o dövrdə geniş yayılmış kimya sahəsində iki yüz cilddən artıq⁶ kitab yazmış, məhz buna görə də, “kimyanın

¹ Məsum İmamların həyatına bir baxış, səh.142-160.

² Əl-İmamüs-Sadiq vəl-məzahibül-ərbəə.

³ Zənadiqə firqəsi Allahı və bütün dinləri inkar edən bir məzhəb olmuşdur.

⁴ Əl-İrşad, səh.271.

⁵ Elamül-Vəra, səh.284.

⁶ Əl-fihrist, səh.512-517.

atası” ləqəbini almışdır. Cabirin kitabları orta əsrlər dövründə Avropanın müxtəlif dillərinə tərcümə edilmişdir. Yazıçılar onun xatirəsini böyük əzəmətlə yad edirlər.

“Tövhidü Müfəzzəl” risaləsi

Qeyd etdik ki, İmam Sadiq (əleyhissəlam) təbii elmlər sahəsində bir sıra elmi bəhslər aparmış, bu günkü alimləri heyrətə gətirən üstüörtülü sirləri açmışdır. Bu məsələnin ən aşkar nümunəsi (Cabiri yetişdirməsindən əlavə) Tövhidü Müfəzzəldir. İmam Sadiq (əleyhissəlam) onu dörd gün ərzində imla etmiş, Müfəzzəl ibn Ömər Kufi də onu qələmə alaraq nəticədə “Tövhidü Müfəzzəl” adlı kitabı meydana gəlmişdir. Müfəzzəl özü bu kitabın müqəddiməsində deyir: “Bir gün axşamçağı Peyğəmbərin məscidində oturub o Həzrətin əzəməti və Allahın ona əta etdiyi şərəf, fəzilət və s. barədə fikirləşirdim. Bu vaxt Zənadiqə firqəsindən olan ibn Əbül-Əvca məscidə daxil olub bir yerdə oturdu. Mən onun söhbətini eşidirdim. Dostlarından biri də gəlib onun yanında oturduqdan sonra bu iki nəfər İslam Peyğəmbəri barədə nə isə danışmağa başladılar. İbn Əbül-Əvca dedi: “Ağlım adında heyran qalmış, işlərində çaş-baş qalmış Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) adından əl çək, onun gətirdikləri barədə söhbət et.” Sonra onlar Allah-taala barədə söhbət etməyə başladılar. Söhbətlərinin nəticəsi belə oldu ki, bu dünyanın heç yaradanı yoxdur, hər şey öz-özünə təbiətdə yaranmışdır. Bu həmişə belə olub və belə də olacaq.”

Müfəzzəl sonra əlavə edib deyir: Bu axmaq və əsassız sözləri Allah rəhmətindən uzaq düşmüş bu şəxsdən eşitdikdə hirsimdən dayana bilməyib dedim: “Ey Allahın düşməni! Kafir olmusan? Səni ən gözəl surətdə yaratmış, müxtəlif hallardan çıxarıb nəhayət bu həddə yetirən Allahu inkar edirsən? Əgər özünə nəzər salıb bir az fikirləşsən, Allahın nişanələrini elə öz vücudunda müşahidə edərsən. Görərsən ki, Onun elm və hikmət nişanələri sənin öz vücudunda cəmlənmişdir.”

İbn Əbül-Əvca dedi: “Ay kişi, əgər sən mütəkəllimlərdənsənsə (əqaid elmindən xəbərdar olub bəhs və münazirədə mahirsənsə), səninlə onların dilində danışım, əgər bizi məğlub etsən, sənə tabe olacağıq. Yox, əgər onlardan deyilsənsə, səninlə söhbət etməyin faydası yoxdur. Əgər Cəfər ibn Məhəmməd Sadiq əleyhissəlamın dostlarındansa, heç onun özü bizimlə bu cür söhbət etmir. O, bizim bu sözlərimizi səndən də çox eşidib, ancaq bizi acılamayıb və bizimlə söhbətdə ədəb-ərkanı qoruyub saxlayıb. O, səbirli, təmkinli və ağıllı adamdır, heç vaxt qəzəb onu üstələyə bilmir. Bizim sözlərimizi dinləyir, ürəyimizdə nə varsa deyirik, elə bilir ki, ona qalib gəlmişik, o isə çox az söhbətlə hüccəti bizə tamamlayır. Belə ki, daha ona cavab verə bilmirik. Əgər sən də onun tərəfdarlarındansa, onda ona layiq şəkildə bizimlə söhbət et.”

Mən qəmli halda məsciddən çıxdım. İslam və müsəlmanların bu cür kafirlərə və onların Allahu inkar etmələri barədəki şəkk-şübhələrinə mübtəla olması barədə fikirləşirdim. Ağam İmam Sadiq əleyhissəlamın hüzuruna gəldim. İmam məni qəmgin və fikirli görüb soruşdu: “Sənə nə olub?” Mən o kafirlərin sözlərini İmam əleyhissəlama dedim. İmam (əleyhissəlam) buyurdu: “Sənin üçün Allahın, dünyanın – heyvanların, yırtıcıların, həşəratların, quşların, ümumiyyətlə, hər hansı bir canlının, istər insan olsun, istər heyvan, istərsə də bitki - meyvəli ağaclar, meyvəsiz ağaclar,

yeyilməli bitkilər, yeyilməyən bitkilərin - yaradılmasında olan hikmətini açıqlayacağam. Qoy ibrət götürənlər ondan ibrət götürsün və möminlər onunla öz mərifətlərini artırsın, kafir və inadkarlar isə ona heyran qalsınlar. Sabah səhər bizə gəl...”

Bu söhbətdən sonra Müfəzzəl dörd gün ardıcıl olaraq İmam Sadiq əleyhissələmin hüzuruna getdi. İmam Sadiq (əleyhissələm) insanın yaranışı, yaranışın əvvəli, zahiri və batini qüvvələr, insanın fitri sifətləri, insanın bədən üzvləri, müxtəlif növ heyvanların yaranışı və eləcə də, yer-göyün yaranması, bəla və təbii fəlakətlərin fəlsəfəsi və bir çox başqa məsələlər barədə söhbət etdi və Müfəzzəl də onları qeyd aldı.¹

İmam Sadiq (əleyhissələm) məktəbinin genişliyi

İmam Sadiq (əleyhissələm) o dövrün bütün ideoloji və əqidəvi qurumları ilə üzləşmiş, İslam və şiəçiliyin mövqeyini onlar üçün aşkar edərək İslam dünya görüşünün onlardan üstün olduğunu sübuta yetirmişdir.

İmam Sadiq əleyhissələmin əzəmətli elmindən təkcə şiələr deyil, eləcə də sünni məzhəbinin nümayəndələri də faydalanırdılar. Sünni məzhəbinin tanınmış rəhbərləri bilavasitə, ya da hər hansı bir vasitə ilə o Həzrətin şagirdləri olmuşlar. Bu rəhbərlərin önündə Əbu Hənifə durur. O, iki il İmam Sadiq əleyhissələmin şagirdi olmuşdur. Əbu Hənifə bu iki ili öz elminin bünövrəsi kimi qeyd edərək deyir: “Əgər o iki il olmasaydı, Noman (Əbu Hənifə) həlak olardı.”²

İmam Sadiq əleyhissələmin şagirdləri Kufə, Bəsrə, Vasit, Hicaz və digər müxtəlif şəhərlərdən, həmçinin, Bəni-Əsəd, Məxariq, Teyy, Süleym, Qətəfan, Əzd, Xüzaə, Xəsəm, Bəni-Zəbbə, Qüreyş, xüsusilə də, Bəni-Haris ibn Əbdülmüttəlib və Bəni-Həsən qəbilələrindən olmuşlar.³

İmam Sadiq (əleyhissələm) məktəbinin genişliyi haqqında bu yetər ki, İmam Riza əleyhissələmin şagirdlərindən olan (və neçə il İmam Sadiq əleyhissələmdən sonra yaşayan), böyük hədisçilərdən biri olmuş Həsən ibn Əli ibn Ziyad Vəşşa deyir: “Kufə məscidində hamısı Cəfər ibn Məhəmməd əleyhissələmdən hədis söyləyən doqquz yüz hədis müəllimi gördüm.”⁴

İbn Həcər Əsqəlaninin dediyinə görə Şübə, Süfyani Suri, Süfyan ibn Üyeynə, Malik, İbn Cərih, Əbu Hənifə, Musa ibn Əbu Hənifə, Vəhib ibn Xalid, Qəttan, Əbu Asim və bu kimi bir çox digər fəqih və hədisçilər İmam Sadiq əleyhissələmdən hədis söyləmişlər.⁵ Şafei yazır: “Onun (İmam Sadiq əleyhissələmin) tövhid və digər sahələrdə qiymətli kəlamları var. Onun şagirdi olmuş Cabir ibn Həyyan beş yüz risalədən ibarət olan min vərəqli bir kitab yazmışdır.”⁶

¹ Tövhidü-Müfəzzəl, səh.7-11.

² Əl-İmamüs-Sadiq vəl-məzahibül-ərbəə, c.1, səh.70.

³ Əl-imamüs-Sadiq vəl-məzahibül-ərbəə, c.1, səh.38.

⁴ Ricalü-Kəşşi, səh.39-40.

⁵ Təhzibü-təhzi, c.1, səh.88.

⁶ Mir'atül-cinan, c.2, səh.304.

İmam Sadiq (әleyhissәlam) өз şagirdlərinin һәр birini onun istedadına uyğun olan sahәdә yetişdirir, nәticәdә şagirdlərinin һәр biri һәdis, tәfsir, әqaid vә bu kimi elmlәrin biri vә ya ikisindә mütәxәssisә çevrilirdi. Bәzi vaxtlar İmam Sadiq (әleyhissәlam) onunla elmi bәhs vә münazirә etmәk istәyән şәxslәrә bildirirdi ki, onun һәmin sahәdә mütәxәssis olmuş tәlәbәsi ilә bәhs etsin. Hişam ibn Salim deyir: “Bir gün İmam Sadiq әleyhissәlamın bir neçә dostu ilә birlikdә o Hәzrәtin yanında oturmuşduq. Bu vaxt Şam şәһәрindән olan bir kişi icazә istәyib mәclisә daxil oldu. İmam ona әylәşmәk üçün yer göstәrdi. Sonra ondan soruşdu: “Nә istәyirsән?” Şam şәһәрindән olan kişi dedi: “Eşitmişәм ki, siz camaatın bütүн suallarına cavab verib çәtinliklərini һәll edirsiniz, mән dә gәlmişәм sizinlә elmi bәhs edәм.” İmam Sadiq (әleyhissәlam) buyurdu: “Hansı mövzuda bәhs etmәk istәyirsән?” Şam şәһәрindән olan kişi dedi: “Quranın qiraәti barәdә.” İmam Sadiq (әleyhissәlam) üzünü Hәмrana tutub buyurdu: “Hәмran, bu kişinin cavabı sәnin öhdәnәdir.” Şamdan olan kişi dedi: “Mән Hәмranla yox, mәhz Sizinlә bәhs etmәk istәyirәм.” İmam Sadiq (әleyhissәlam) buyurdu: “Әgәр Hәмranı mәğlub etsән, elә bil ki, mәni mәğlub etmişән.” Şam şәһәрindән olan kişi çarәsiz qalıb Hәмranla bәhsә başladı. Nә dedisә, Hәмrandan qәti vә qәnedici cavab eşitdi. Belә ki, nәhayәt yorulduğu üçün bәhsi davat etdirmәkdән әl çәkdi.

İmam Sadiq (әleyhissәlam) buyurdu: “Hәмranın sәviyyәsi necәdir?”

Şamlı kişi: “Doğrusu, Hәмran çox mahirdir, nә soruşdumsa, layiqincә cavab verdi. İndi istәyirәм sizinlә lügәt vә әrәb әdәbiyyatı barәdә bәhs edәм.”

İmam Sadiq (әleyhissәlam) üzünü Әban ibn Tәğlibә tutub buyurdu: “Onunla bәhs et!”

Әban ibn Tәğlib onun bütүн suallarına cavab verib onu susdurdu.

Şam şәһәрindән olan kişi dedi: “İstәyirәм fiqh (şәriәt elmi) sahәsindә sizinlә bәhs edәм.”

İmam Sadiq (әleyhissәlam) Zürrәyә buyurdu: “Onunla bәhs et!”

Zürrәә onunla bәhs edib qısa bir zamanda onu mәğlub etdi.

Şamdan olan kişi dedi: “İstәyirәм әqaid barәsindә sizinlә bәhs edәм.”

İmam Sadiq (әleyhissәlam) Mömin ibn Tağa buyurdu ki, onunla bәhs etsin. Çox çәkmәdi ki, Mömin ibn Taq da onu mәğlub etdi.

Daha sonra Şam şәһәрindән olan kişi insanın xeyir vә ya şәр işi tәrk edә bilmәsi, yaxud bilmәмәsi, tövhid vә İmamәt barәdә bәhs etmәk istәdikdә İmam Sadiq (әleyhissәlam) ardıcıl olaraq Hәмzeyi-Tәyyar, Hişam ibn Salim vә Hişam ibn Hәkәmә buyurdu ki, onunla bәhs etsinlәр. Bu üç nәfәrin üçü dә Şam şәһәрindән olan kişini qәti vә әsaslı sübutlarla mәğlub etdilәр.

Bu һәyәcanlı hadisәni müşahidә etmәklә sevincdән İmam Sadiq әleyhissәlamın dodaqlarına şirin bir tәbәssüm qonmuşdu.¹

İmam Sadiq әleyhissәlamın münazirәləri

Bundan öncә qeyd etdik ki, İmam Sadiq әleyhissәlamın yaşadığı dövr fikir vә düşüncә mübarizәsi, müxtәlif mәzhәb vә firqәlәрın meydana gәldiyi dövr olmuşdur.

¹ İxtiyari-mә'rifәtir-rical, sәh.275-278.

İslam maarif və mədəniyyətinin yunan alim və filosofların fikir və rəyləri ilə mübarizəsi nəticəsində bir sıra şübhələr meydana çıxmışdı. Buna görə də, İmam Sadiq (əleyhissəlam) İslam və şii əsaslarını tanıtdırmaq məqsədi ilə bu məzhəblərin başçı və tərəfdarları ilə çoxsaylı və həyəcanlı münazirələr edirdi. Bu münazirələrlə o, bu məzhəblərin əqidəsinin puç, İslam əqidəsinin isə üstün olduğunu kəskin və məntiqli sübutlarla isbat edirdi.

İmam Sadiq əleyhissəlamın müxtəlif münazirələri arasından nümunə üçün o Həzrətin Hənəfi məzhəbinin banisi Əbu Hənifə ilə münazirəsini hörmətli oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

Bir gün Əbu Hənifə İmam Sadiq (əleyhissəlam) ilə görüşmək məqsədilə onun evinə gəlib görüş üçün icazə istədi. İmam Sadiq (əleyhissəlam) icazə vermədi.

Əbu Hənifə deyir: Bir qədər qarının ağzında gözlədim. Bu vaxt bir neçə kufəli şəxs gəlib İmam əleyhissəlamla görüşmək üçün icazə istədi. İmam onlara icazə verdi. Mən də onlarla birlikdə içəri girdim. Onun hüzuruna yetişdikdə dedim: “Yaxşı olar ki, siz Kufəyə bir nümayəndə göndərib oranın əhalisini Peyğəmbərin səhabələrinə nalayiq sözlər deməkdən çəkindirəsiniz. Orada on min nəfərdən çox adam Peyğəmbərin dostları üçün nalayiq sözlər deyir.” İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurdu: “Camaat mən deyəni qəbul etmir.”

Əbu Hənifə: “Siz Allah Peyğəmbərinin nəvəsi olduğunuz bir halda, necə ola bilər camaat sizin sözlünüzü qəbul etməsin?!”

İmam Sadiq (əleyhissəlam): “Mənim sözümə qulaq asmayanlardan biri də, elə sən özünsən. Məgər mənim icazəm olmadan evə daxil olmamısan, mənim icazəm olmadan oturmamısan və mən icazə verməmiş sözə başlamamısan?”

Sonra əlavə edib buyurdu: “Eşitdiyimə görə sən müqayisə əsasında hökm verirən!”

— Bəli!

— Vay olsun sənə! Müqayisə əsasında hökm verən ilk şəxs (məxluq) Şeytan olmuşdur. Allah ona “Adəmə səcdə et” - deyə buyurduqda o cavab verdi ki: “Mən səcdə etmirəm, çünki mən ondan daha yaxşıyam. Sən məni oddan, onu isə palçıqdan yaratdın.”

(Sonra İmam Sadiq (əleyhissəlam) şəriətdə müqayisənin batil olduğunu isbat etmək üçün bununla zidd olan bir neçə şəriət hökmü qeyd edərək buyurdu:)

— Səncə bir nəfəri nahaqdan öldürməyin günahı ağırdır, yoxsa zinanın?

— Bir nəfəri nahaqdan öldürməyin.

— (Əgər müqayisə olunan hökmə əməl etmək olarsa) bəs nə üçün qətl hadisəsini isbat etmək üçün iki, zinanı isbat etmək üçün isə dörd şahid lazımdır? İslamın bu qanunu müqayisə ilə uyğun gəlirmi?

— Xeyr!

— Sidik daha çox murdardır, yoxsa məni?

— Sidik.

— Bəs nəyə görə birincidə (sidikdə) Allah-taala insanlara dəstəmaz almağı, ikincidə (mənidə) isə qüsl almağı əmr edir? Bu hökm müqayisə ilə uyğundur?

— Xeyr!

— Namaz daha çox əhəmiyyətlidir, yoxsa oruc?

- Namaz.
- Bəs nəyə görə heyz (aybaşı) halı görmüş qadına namazın qəzası vacib deyil, ancaq orucun qəzası vacibdir? Bu hökm müqayisə ilə uyğun gəlir?
- Xeyr!
- Qadın daha çox zəifdir, yoxsa kişi?
- Qadın.
- Bəs nə üçün kişinin irs payı qadının irs payının iki bərabəri qədərdir? (Əgər qadın zəifdirsə, onda qoy o daha çox irs aparsın.) Bu hökm müqayisə ilə uyğun gəlirmi?
- Xeyr!
- Nə üçün on dirhəm oğurlamış şəxs barədə Allah onun əlinin kəsilməsini, ancaq bir nəfər digər birisinin əlini kəsərsə, beş yüz dirhəm diyə verməsini əmr etmişdir? Bu hökm müqayisə ilə uyğun gəlirmi?
- Xeyr!
- Eşitmişəm ki, sən *“Sonra da həmin gün [Qiyamət günü] [Allahın dünyada sizə ata etdiyi] nemətlər barəsində mütləq sorğu-sual olunacaqsınız”*¹ ayəsini belə təfsir edirsən: “Allah insanları yay fəslində yedikləri dadlı yeməklər və içdikləri sərin sular barədə sorğu-suala çəkəcək.”
- Düzdür, mən bu ayəni bu cür təfsir etmişəm.
- Əgər bir nəfər səni evinə qonaq aparıb qarşına dadlı yemək və sərin su qoysa, sonra bu işinə görə sənə minnət qoyarsa, bu adam barəsində necə fikirləşərsən?
- Deyərəm ki, xəsis adamdır.
- Allah xəsisdirmi? (Yəni, bizə bəxş etdiyi yeməklər barədə bizi sorğu-suala çəkər?)
- Əbu Hənifə: *“Bəs, Quranın “insanlar onlar barədə sorğu-sual olunacaqlar” dediyi nemətlərdən məqsəd nədir?”*
- İmam Sadiq (əleyhissəlam): “Ondan məqsəd biz Əhli-beyt əleyhissəlamın dostluğudur.”²

Əhkamın şiiyə xas olan şəkildə bəyan olunması

İmam Sadiq (əleyhissəlam) vasitəsilə böyük elm və fiqh ocağının təsis edilməsi mövzusunda o Həzrətin həyatını araşdıranların əksəriyyəti üçün məlum olmayan cəhət bu işin siyasi və əks mövqe daşmasıdır. Bu hərəkətin siyasi cəhətlərinin aşkar olunması üçün ilk növbədə aşağıdakı məsələyə diqqət yetirməliyik.

İslamda xilafət sistemi digər ölkələrin hakimiyyət sistemi ilə ona görə fərqlənir ki, bu, təkə siyasi təşkilat yox, eyni zamanda siyasi-məzhəbi bir təşkilatdır. İslami rəhbərə xəlifə adının ünvanlanması onu göstərir ki, o, siyasi rəhbərdən əlavə ilk növbədə Peyğəmbər canişinidir, Peyğəmbər isə din gətirmiş və əxlaq öyrədən bir şəxs olmuşdur. Deməli, İslamda xəlifə olmaq bu deməkdir ki, o, siyasi aləmdə vəzifə daşması ilə yanaşı camaatın dini məzhəbi işlərini də öhdəsinə götürmüşdür. Tam qəbul edilmiş bu məsələ ona gətirib çıxartdı ki, ilk İslami xəlifələrdən sonra

¹ “Təkəsür” surəsi, ayə 8.

² Biharül-ənvar, c.10, səh.22.

hakimiyyətə gələn dini məlumatı az olan, bəzən də dini məlumatı sıfır səviyyəsində olan xəlifələr bu qərara gəldilər ki, bu çatışmazlığı onlara tabe olan din alimlərinin köməyi ilə aradan qaldırsınlar və yaltaq hədisçi, təfsirçi və fəqihləri öz saraylarına cəlb etməklə hakimiyyət sistemini yenə də din və siyasət əsasında qursunlar. Bu cür şəxsləri saraya cəlb etməkdə xəlifələr üçün başqa bir məqsəd də ondan ibarət idi ki, onlar zalım və ədalətsiz xəlifələrin istəyinə əsasən, şəriət hökmələrini günün məsləhəti bəhanəsi ilə asanlıqla dəyişib, xəlifələrin tamahı əsasında (avam camaat üçün fərq qoyulması məlum olmayan) hökmləri istənilən şəkildə ələ gətirsinlər.

Ötən əsrlərin yazıçı və tarixçiləri insanı dəhşətə gətirən bir sıra qondarma olan yalan hədis və şəxsi fikir əsasında verilmiş təfsir nümunələrini qeyd etmişlər ki, onlarda siyasi qüvvələrin təsiri açıq-aşkar hiss edilir. Eynilə bu iş Quranın təfsiri barədə də icra olunurdu. Quranın, təfsirçinin öz şəxsi fikrinə əsasən təfsir olunması, Allahın hökmünü camaatın gözündə dəyişib onu öz istədiyi kimi (təbii ki, təfsirçinin istədiyi xəlifənin istəyi ilə uyğun gəlirdi) qələmə verə bilməsi bu cür işlərdən biri idi. Bu səbəbə görə, elə İslamın lap ilkin çağlarından fiqh (şəriət elmi), hədis və təfsir iki hissəyə bölünür. Birinci dəstə qəsbkar hökumət orqanlarına tabe olan dəstə olmuş və əksər hallarda həqiqəti hökumətin məsləhətinə qurban verərək dünya malına çatmaq üçün Allahın hökmünü təhrif etmişdir. İkinci dəstə isə doğru və düzgün İlahi hökmlərə heç bir məsləhəti üstün tutmayan əsl İslami dəstə olmuşdur. Təbii ki, onlar hər an hakimiyyət və onun yaltaq fəqihləri ilə baş-başa gəlmiş və bu səbəbdən də çox vaxtlar qeyri-rəsmi şəkildə fəaliyyətdə olmuşlar.

İmam Sadiq (əleyhissəlam) məktəbinin hökumətə qarşı olan etirazının məfhumu

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi nəzərə alsaq, asanlıqla başa düşərik ki, Cəfəri fiqhi İmam Sadiq əleyhissəlamın dövründəki rəsmi fəqihlərə qarşı təkəcə sadə bir dini ixtilaf olmamış, eyni zamanda hökumətə qarşı iki məzmunu da özündə ehtiva etmişdir. Onların birincisi və eləcə də, ən əsası hökumət orqanlarının lazımı dini məlumatlardan xəbərsiz olmasını və camaatı ideoloji cəhətdən idarə edə bilmədiklərini isbat etmək olmuşdur. Yəni, həqiqətdə onların xilafət kürsüsündə oturmağa layiq olmadıqları sübut olunurdu. İkincisi isə hökumətə bağlı olan fəqihlərin fiqhi məsələləri bəyan etmək və onların, hakim dairələrin istəklərini nəzərə alaraq qeyri-İslami məsləhətləri əsasında qurduqları şəriətdə dinin təhrif olunmasını sübuta yetirmək idi. İmam Sadiq (əleyhissəlam) elm ocağını genişləndirib fiqh, İslam maarifi, Quran təfsirini hökumətə bağlı olan alimlərin dediyindən fərqli bəyan etməsi əməli olaraq hökumətə qarşı atılmış bir addım idi. O Həzrət hamısı bir növ hökumətin əsas hissəsi sayılan rəsmi fiqh və məzhəbi təşkilatların səhvlərini üzə çıxarıb hökumət orqanının şəriətdən kənar olduğunu isbat edirdi.

İmam Sadiq əleyhissəlamın səhabələrinə buyurduğu təlim və müzakirələrində xəlifələrin dini elmlərdən xəbərsiz olduqları məsələsi, İslam nöqtəyi-nəzərində onların xəlifəliyə səlahiyyətləri olmadığı açıq-aşkar müşahidə olunur. Yəni, İmam Sadiq (əleyhissəlam) öz fiqh və Quran dərslərinin ehtiva etdiyi hökumətlə qarşıdurma məsələsini səhabələri arasında açıq-aşkar müzakirəyə qoyurdu. İmam Sadiq

әлејһиссәламдан олан һәдисдә охуууруқ: “*Biz o kәslәrik ki, Allah-taala bizә itaәt etmäyi camaata vacib buyurmuşdur. Halbuki, camaat elә bir şәxsә itaәt edir ki, sabah onun cahilliyi ucbatından Allah dәrgahında üzürlü sayılmayacaqlar¹.*” Bu o demәkdir ki, camaat rәhbәр vә xәlifәlәрinin cahilliyi nәticәsindә sәhvә düçar olub Allah yolundan başqa yola getdiklәрinә görә üzürlü sayılıb deyə bilmәzlәр ki, biz öz seçimimizә görә sәhv etmәmişik. Bizi bu yola sürüklәyән bizim cahil rәhbәrlәrimiz olmuşdur. Bu üzr әsla qәbul olunmayacaq, çünki, bu cür rәhbәrlәrdән itaәt etmäyin özü sәhv bir iş olub sonrakı sәhvlәrә bәhanә ola bilmәz.²

İmam Sadiq (әлејһиссәлам) мәктәбинin şagirdlәрindән bir nümunә

Qeyd etdik ki, İmam Sadiq әлејһиссәламын мәктәbindә yetişmiş tәlәbәlәрin sayı dörd minә çatırdı. Burada onların bir neçәsi barәdә mәlumat vermәk yaxşı olardı, ancaq qısa olsun deyə tәkcә onlardan biri haqqında mәlumat verәcәyik. O da Hişam ibn Hәkәmdir.

Hişam ibn Hәkәmin elmi әzәmәti

Hişam görkәмli alim, böyük әqaidçi, şirin vә gözәl nitq sahibi vә elmi mübahisәdә çox mahir bir şәxsiyyәt idi. O, İmam Sadiq (әleјһisсәlam) vә İmam Kazim әleјһisсәламын мәктәbinin әn görkәмli şagirdlәрindән biri hesab olunurdu.

Hişam ibn Hәkәm şiәlәрın һәр tәрәfdән müxtәlif mәzhәblәр vә siyasi qüdrәtlәрın tәzyiqlәrinә mәruz qaldığı bir dövrdә şiә dünyasına çox böyük xidmәtlәр göstәrmiş, xüsusән şiә mәzhәbinin әsas әqidә dayaqlarından biri olan İmamәt mövzusunu layiqincә müdafiә etmiş, onun cәmiyyәti islah edә bilәcәk mәnasını gözәl şәkildә bәyan etmişdir. Düzdür, Hişamın әqidә dayaqları vә elmi şәxsiyyәti İmam Sadiq әleјһisсәламын мәктәbindә möhkәmlәnmiş vә bu мәktәbdә onun İslami vә fikri tәkamülü öz inkişafını davam etdirmişdir. Ancaq hicrәtin yüz qırx sәkkizinci ilindән sonra, yәni, İmam Sadiq (әleјһisсәlam) şәhid olduqdan sonra Hişamın böyük şәxsiyyәtliyi İmam Kazım әleјһisсәламын tövsiyәlәri ilә tәkamülә çatmış vә bu sahәdә son hәddә qәdәр irәlilәmişdir.

Hişam һәqiqәt axtarışında

Hişamın һәyat tarixinә nәzәр yetirdikdә, mәlum olur ki, o, elm vә һәqiqәt vurğunu olmuş, bu mәqsәdinә çatmaq vә elm mәнбәyindән sirab olmaq üçün әvvәl öz dövrünün elmlәrini öyrәnmiş, sonra isә elmini tәkmillәşdirmәk üçün yunan filosoflarının kitablarını oxuyub fәlsәfәni çox yaxşı mәнimsәmişdi. Hәтта o, axırda Aristotelin fәlsәfәsinin inkarına dair bir kitab yazmışdı. Daha sonra öz elmi-fikri tәkamülünün tәlәbinә әsasән, müxtәlif мәktәblәrdә olmuş, ancaq һeç hansı bir мәktәbin fәlsәfәsi onu qanә etmәmişdi. Onun elm tәşnәliyini yalnız İslamın möhkәм, mәntiqәuyğun vә aşkar tәlimatı söndürә bilmişdir. Buna görә dә, müxtәlif мәktәblәrlә tanış olduqdan sonra onlardan uzaqlaşmış vә әmisi vasitәsilә İmam Sadiq

¹ “Üsuli Kafi”, c. 1, sәh. 186.

² Doğru rәhbәр, sәh.87-91.

əleyhissələmlə tanış olmuşdur. Həmin tarixdən etibarən onun həyat tərzi İslamla olan dərindən tanışlığı və şiə məntiqini qəbul etməsi sayəsində tamamilə dəyişilmişdir.

Bəziləri demişlər: “Hişam ibn Həkəm əvvəllər bir müddət (Zənadiqə məzhəbindən olub tam materializm əqidəsində olan) Əbu Şakir Disaninin şagirdi olmuş, sonra isə cəbriyyə məzhəbinə keçərək bu əqidəyə mənsub Cəhm ibn Səfanın tərəfdarlarından biri olmuşdur.”

Bu fikirdə olan şəxslər bu məsələni Hişamın zəif cəhətlərindən sayıb onu əqidə pozğunluğu ilə ittiham etmişlər. Halbuki, əvvəla o, nəinki Əbu Şakir Disaninin şagirdi olmamışdır, hələ onunla bir sıra elmi mübahisələr aparıb, onun İslam dininə gəlməsinə səbəb olmuşdur.¹ Üstəlik təsəvvür etsək ki, bu fərziyyə düzgündür və Hişam yuxarıda qeyd etdiyimiz məzhəblərin əqidələri ilə maraqlanıb, bu o demək deyildir ki, o, həmin məzhəblərin əqidəsini qəbul etmişdir. Onların əqidəsi ilə maraqlanmaq sadəcə olaraq onunla bəhs və elmi müzakirə etmək üçün olmuşdur. İkincisi də, bu dəyişikliklər onun əqli və fikri təkamülünün seyr etmək funksiyasını daşımış, həqiqət axtarışında olub haqqı son dərəcə aqahlıq nəticəsində tapmaq istəyən şəxs üçün heç də zəif cəhət hesab olunmur. Əksinə, bu, onun əqidə və fikri təkamülünün son həddi kimi başa düşülməli və buna əsasən, hökm yürüdülməlidir.² Bunu da bilirik ki, Hişam ömrünün sonunadək İslamın və şiə məzhəbinin əsaslarının təbliği sahəsində çalışmış, həyat tarixində parlaq səhifələr qoyub getmişdir.

Fikirlərin mübarizə dövrü

Öncə qeyd etdiyimiz kimi hicrətin ikinci əsri elm, araşdırma, fikir mübarizəsi və İslam cəmiyyəti arasında müxtəlif növ məzhəb və firqələrin əmələ gəlməsi dövrü olmuşdur. İslam dininin elə ilk gündən elmin inkişafı yolunda atılmış bir addım olmasına baxmayaraq, hicrətin ikinci əsrində bir tərəfdən müsəlman alimlərinin yunan və biganə fəlsəfələrdən xəbərdar olmaları, digər tərəfdən də İslam cəmiyyəti arasında müxtəlif növ məzhəblərin əmələ gəlməsi nəticəsində elmi və məzhəbi sözsöhbətlər, müxtəlif sahələrdə aparılan elmi mübahisələr kulminasiya nöqtəsinə çatır və bu sahədə hər biri özünə görə böyük bir şəxsiyyət sayılan alimlər ortaya çıxır. Həmçinin, o dövvrə qədər aparılan elmi müzakirələr sabit və tənzimlənmiş şəkildə olmadığından elmi bəhs və müzakirəyə çox ehtiyac duyulurdu.³ Bu səbəblərə görə müxtəlif firqələr arasında gedən elmi çəkişmələr xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş və müxtəlif yerlərdə diqqəti cəlb edən çoxsaylı dəyərli elmi müzakirələr aparılırdı. Həmin müzakirələrin çoxu indi də qaynaqlarda qorunub saxlanılır.

Bu amillərin məcmusu müsəlmanlar arasında məsələlərin təhlilinin anlaşılmasına, elmin inkişafına gətirib çıxarmışdı. Belə ki, bu mövzu barədə İslam tarixinin qaynaqlarında xüsusi yer ayrılmışdır. Belə bir mühitdə böyüyüb boya-başa çatan Hişam ibn Həkəm yüksək istedad, böyük həvəsə malik olduğundan qısa bir vaxtda

¹ Qamusür-ricəl, c.9, səh.351.

² Tənqihül-məqal, c.3, səh.301.

³ Zühəl İslam, c.2, səh.54.

alimlər arasında özünə yer tapdı və öz әsrinin мәşhur alim və ziyalılarından biri oldu.¹

İlk tanışlıq

Hişam öz elmi axtarışlarında hәlә ki, axtardığını tapmamışdı. Müxtәlif мәzhәblәrlә tanış olmasına, öz dövrünün әn мәşhur elmi və мәzhәbi şəxsiyyətlәri ilә bәhslәr etmәsinә baxmayaraq, hәlә өз istәdiyинә nail ola bilmәmişdi. Hişamın üzlәshmәdiyi tәkcә bir nәfәр qalmışdı. O da şielәrin altıncı İmamı Hәzrәt Cәfәр ibn Mәhәmmәd (әleyhissәlam) idi.

Hişam tamamilә düzgün fikirlәşmişdi. İmam Sadiq (әleyhissәlam) ilә görüş onun üzünә yeni bir pәncәrә açacaqdı. Buna görә dә, o, şielәrdән və İmam Sadiq әleyhissәlamın tәrәfdarlarından olan әmisindән onu İmam Sadiq әleyhissәlamla görüşdürmәsini xahiş etdi.

Hişamın İmam Sadiq (әleyhissәlam) ilә ilk və onun elmi һәyat yolunu tamamilә dәyişән görüşü çox şirin və maraqlı olmuşdur.

Hişamın Ömәр ibn Yezid adlı әmisi deyir: “Cәbriyyә мәzhәbinә xidmәt edән qardaşoğlum Hişam, мәzhәbi mәsәlәlәrdә elmi mübahisәlәр etmәk üçün onu İmam Sadiq әleyhissәlamla görüşdürmәyimi xahiş etdi. Mәn ona cavab verdim ki, İmam Sadiq әleyhissәlamdan icazә almamış belә bir iş görә bilmәрәм. Sonra İmamın һüzuruna gedib Hişamın onunla görüşmәsi üçün ondan icazә aldım. Qırağa çıxıb bir neçә addım atdıqdan sonra qardaşoğlumun cәsarәt və qorxmazlığını xatırladıb yenidән İmam әleyhissәlamın һüzuruna qayıtdım. Qardaşoğlumun cәsarәt və qorxmaz olduğunu ona bildirdim. İmam Sadiq (әleyhissәlam) mәнә buyurdu: “Mәnim üçün narahatsan?” Tutduğum işdән utanıb sәhvimi başa düşdüm. Sonra qardaşım oğlunu İmam әleyhissәlamın һüzuruna gәtirdim. İçәri keçib oturduqdan sonra İmam (әleyhissәlam) ona bir sual verdi, o, cavab verә bilmәyib bir qәdәр möhlәt istәdi, İmam (әleyhissәlam) da ona möhlәt verdi. Hişam bir neçә gün һәmin mәsәlәnin cavabını tapmaq üçün o qapını, bu qapını döyürdü. Axırda da bir cavab tapa bilmәdi. Nәhayәt, çarәsiz qalıb yenidән İmam әleyhissәlamın һüzuruna getdi, İmam Sadiq (әleyhissәlam) da mәsәlәnin cavabını onun üçün açıqladı.

İkinci görüşdә İmam Sadiq (әleyhissәlam) cәbriyyә мәzhәbinin әsaslarını kökündән sarsıdan bir mәsәlәni ortaya atdı. Hişam bu sualın da cavabında aciz qalıb һeyrәt və narahatçılıq içәrisindә mәclisi tәrk etdi. O, bir qәdәр һeyrәt içәrisindә gün keçirtti. Axırda yenә mәndән xahiş etdi ki, onu İmam әleyhissәlamla görüşdürüm. Mәn yenә İmam әleyhissәlamdan onun görüşmәsi üçün icazә istәdim. İmam (әleyhissәlam) buyurdu: “Sabah Hiyrәnin² filan yerindә mәni gözlәsin.” İmam әleyhissәlamın xәbәrini Hişama çatdırdım. O, vaxt çatmazdan qabaq qәrar qoyulmuş yerә getdi...”

Ömәр ibn Yezid әlavә edib deyir: “Sonradan Hişamdan soruşdum ki, o görüşünüz necә oldu? Dedi: “Mәn vaxtıdan tez qәrar qoyulmuş yerә getdim. Bir dә gördüm ki, İmam Sadiq (әleyhissәlam) bir qatıra minmiş halda tәşrif gәtirir. Mәнә yaxınlaşdı,

¹ İmamәt әlәminin müdafіәçisi, sәh.14.

² Hiyrә şəһәр adıdır.

üzünə baxanda onun əzəməti məni elə cəzb etdi ki, hər şeyi unudub bir söz də olsun belə deyə bilmədim. O, bir qədər mənim sual verib söhbət edəcəyimi gözlədi. Onun vüqarla dolu olan intizarı mənim heyrətimi daha da artırdı. Vəziyyəti belə görə İmam (əleyhissəlam) məni tək qoyub Hiyrənin küçələrindən birinə tərəf üz tutub getdi.”¹

Bu macərədə bir neçə maraqlı məsələ var:

1. Hişam fəvqəladə bir elmi mübahisə qüvvəsinə malikdir. Belə ki, macərəni danışan (yəni Hişamın əmisi) ondan qorxu hiss edərək onun bu sahədə olan bacarıq və hünərini cəsarət və qorxusuzluq adlandırır. O, hətta (İmam Sadiq əleyhissəlamın böyük İmamət məqamından xəbərsiz olub) onun İmam əleyhissəlamla üzləşəcəyindən nigarançılıq hissi keçirərək bu məsələni İmam əleyhissəlama bildirir.

2. Hişamın elm və biliyə həddən artıq çox əlaqəsi var və o, elm təşnəsidir. Belə ki, bu yolda yorğunluq bilmədən ələ düşən fürsətdən istifadə edir və İmam əleyhissəlamın suallarına cavab tapmadıqda yenidən İmam əleyhissəlamla görüşmək istəyir. O, sonuncu görüşdə qərar qoyulmuş yerə İmam əleyhissəlamdan qabaq gəlir. Bunların hamısı onun elmə olan əlaqəsini göstərir.

3. Diqqəti cəlb edən üçüncü məsələ İmam Sadiq əleyhissəlamın şəxsiyyətinin əzəmətidir. Belə ki, Hişam onun qarşısında özünü itirərək bütün bildiklərini unudur və gözlərindən oxunan hörmətlə dolu baxışları ilə özünün o Həzrətin qarşısında kiçikliyinə etiraf edir.

Bəli, o mənəvi görüş öz işini görərək Hişamın həyat tərzini büsbütün dəyişdi. O gündən etibarən Hişam İmam Sadiq əleyhissəlamın məktəbinə qoşularaq keçmiş fikirlərini başından çıxartdı və bu məktəbdə elə parladı ki, İmam əleyhissəlamın digər dostlarını da ötüb keçdi.

Hişamın əsərləri

Hişam İmam Sadiq əleyhissəlamın məktəbindən öyrəndiyi çoxlu elmlər sayəsində qısa bir zamanda yüksək elmi mərhələləri arxada qoyub şii məzhəbinin əsaslarının təbliği və məzhəbin müdafiəsində əlindən gələni etdi. O, bu sahədə çoxlu elmi əsərlər yazıb özündən yadigar qoydu. Hişamın təxminən otuz qədər olan əsər və kitablarının adını nəzərdən keçirsək, onun elmi əzəmət və gördüyü işlərin nə qədər böyük olduğunu görürük. İndi onun müxtəlif sahələrdə yazdığı əsər və kitabların adını oxucuların nəzərinə çatdırırıq:

1. İmamət;
2. Əşyanın yaranmasının sübutları;
3. Zənadiqə firqəsinə cavab;
4. Sənəviyyə² firqəsinə cavab;
5. Tövhid;
6. Hişami–Cəvaliqiyə cavab;
7. Təbiətçilər firqəsinə cavab;
8. Qoca və cavan;

¹ İxtiyaru mə'rifətir-rical, səh.256.

² Sənəviyyə ikiillahlılıq deməkdir.

9. Tövһiddә tәdbir;¹
10. Mizan;
11. Meydan;
12. Üstün şəxsin İmam olması әqidәsində olan şəxslәrә cavab;
13. Camaatın İmamәt mäsәlәsində mübahisәsi;
14. Vәsiyyәt, vәsiyyәti inkar edәnlәrә cavab;
15. Mәcburiyyәt vә qәzavü-qәdәr;
16. İki münsif;
17. Mötәzilә мәzhәbinin Tәlhә vә Zübeyr barәdә olan әqidәlәrinә cavab;
18. Qәzavü-qәdәr;
19. Gәlmәlәр;
20. Mәrifәt (tanıma);
21. Qüdrәt (imkan);
22. Sәkkiz qapı;
23. Şeytani–Tariqә cavab;
24. Qapını açmaq necә xəbәр ola bilәr?
25. Tövһiddә Aristotelә cavab;
26. Mötәzilә мәzhәbinin әqidәlәrinә cavab;
27. İmamәt barәdә мәclislәr;²
28. Haram edilmәyin sәbәblәri;
29. Vacibi hökmlәр (İrs bölmәsi).³

İmam Sadiq әleyhissәlamın siyasi fәaliyyәti

Burada bunu qeyd etmәk lazımdır ki, hamının tәsәvvürünün әksinә olaraq İmam Sadiq әleyhissәlamın һәрәkatı tәkcә elm sahәsində (baxmayaraq ki, bu sahә çox geniş olmuşdur) olmamışdır. Eyni zamanda, o Hәzrәt siyasi fәaliyyәt dә göstәrmişdir. Ancaq İmam әleyhissәlamın һәрәkatının bu hissәsi bir çox yazıçı vә tәhqiqatçılar üçün namәlum qalmışdır. İndi isә “İmam Sadiq (әleyhissәlam) o dövrün vәziyyәt vә şәraitini nәzәrә alıb әslә siyasәt işinә qarışmamış vә һeç bir siyasi fәaliyyәt göstәrmәdән xәlifәlәрın siyasәtlәri ilә һәрәkat etmişdir” deyənlәrin bu fikrinin әsassız vә sәhv olduğunı başa düşmәk üçün İmam Sadiq әleyhissәlamın bәzi siyasi fәaliyyәtlәrini oxucuların nәzәrinә çatdırırıq.

İmamәti tәbliğ etmәk mәqsәdi ilә nümayәndәlәрın göndәrilmәsi

İmam Sadiq (әleyhissәlam) İmamәt mäsәlәsinin әsl һәqiqәtini tәbliğ etmәk mәqsәdi ilә müxtәlif yerlәrә nümayәndәlәр göndәriridi. O cümlәdән, Kufә şәһәрindән olan bir nәfәр İmam Sadiq (әleyhissәlam) tәrәfindән Xorasan vilayәtinә gәlib oranın әhalisini o Hәzrәtә tabe olmağa dәvәt etdi. Bәzilәri onun dәvәtini qәbul edib İmam әleyhissәlamın itaәti altına keçdi, lakin bәzilәri onun dediklәrini qәbul etmәyib itaәtdән boyun qaçırtdı, һәмçinin, bәzilәri dә ehtiyat edib һeç bir tәrәfi seçmәdilәр.

¹ Bu kitabı Hişamın şagirdlәrindән biri olmuş Әli ibn Mәnsur onun elmi bәһslәrindән istifadә edib yazmışdır.

² Әl-fihrist, sәh.355.

³ Fihristi-müsәnnifiş-şia, sәh.304.

Sonra hər dəstədən bir nəfər nümayəndə seçilib İmam Sadiq əleyhissəlamla görüşə getdi. Səfər zamanı üçüncü dəstənin nümayəndəsi öz səfər yoldaşlarından birinin kənizi ilə bəyənilməz bir iş gördü. (Bu işdən heç kimin xəbəri olmadı.) Elə ki, onlar İmam Sadiq əleyhissəlamın hüzuruna gəldilər, həmin şəxs sözə başlayıb dedi: “Kufə şəhərindən bir nəfər gəlib bizi sizə itaət etməyə dəvət etdi. Bir dəstə onun dediklərini qəbul etdi, başqa bir dəstə isə qəbul etmədi, bir dəstə də ehtiyat edib heç bir tərəfi seçmədi.” İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurdu: “Sən hansı dəstədənsən?” O cavab verdi ki, mən ehtiyat edənlərdənəm. İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurdu: “Sən ki, ehtiyat edirsən, bəs, onda nəyə görə filan gecə ehtiyat etməyib elə xəyanətkar iş gördün?”¹

Gördüyümüz kimi qeyd olunan bu hadisədə İmam Sadiq əleyhissəlamın nümayəndəsi kufəli, onun nümayəndəliyə getdiyi yer isə Xorasan vilayəti olmuş, halbuki, İmam Sadiq əleyhissəlamın özü Mədinədə yaşamışdır. Bu, İmam Sadiq əleyhissəlamın siyasi fəaliyyət dairəsinin genişliyini göstərir.

Əməvilər sülaləsinin süquta uğramasının səbəbləri

Əməvilər sülaləsi İmam Sadiq əleyhissəlamın dövründə süquta uğradığı üçün indi də, onların süquta uğrama səbəblərini qısaca olaraq oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

Əməvi xəlifələri hakimiyyətdə olarkən bir sıra bidət və mövhumatlar yaratmış, bunlar da, üst-üstə yığılıb camaatın qəzəbinə səbəb olmuşdur. Bütün bunlar axırda müsəlmanların qiyamı və Bəni-Üməyyənin süqutu ilə nəticələndi. Camaatın qəzəbinə səbəb olmuş amilləri aşağıdakı şəkildə xülasə etmək olar:

1. İslam hökuməti Müaviyənin dövründən etibarən zülm əsasında qurulmuş irsi və fərqi bir hökumətə çevrildi.

2. Ümumi işlər üçün işlənilməli olan və mücahidlərə çatmalı olan döyüş qənimətləri hökumətin ixtiyarına keçdi və hökumət də onları şəxsi rifah istiqamətində sərf etməyə başladı.

3. Təqib, həbs olunma, işkəncə, qətl və bəzən də kütləvi soyqırım adi hala çevrilmişdi.

4. Əməvi sülaləsi hakimiyyət başına gəlməmişdən qabaq şiə fiqhinin bir o qədər də nəzəri cəlb etməməsinə və bütün İslam hökmlərini bilən şiə İmamlarının fiqhi alimlər kimi tanınmamasına baxmayaraq, rəsmi fiqhi qayda-qanunlara zahirdə də olsa, riayət olunurdu. Məsələn, bir mövzu haqqında hökm vermək istərkən, əvvəl Qurana, sonra isə Peyğəmbər sünnəsinə müraciət edilirdi. Əgər həmin mövzuya aid bir ayə tapılmasaydı, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) səhabələrinə üz tutub soruşurdular ki, bu hökm barədə Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alihi) bir hədis eşitmisiniz, ya yox? Bu qədər araşdırmadan sonra əgər bir nəticəyə gələ bilmirdilərsə, onda fiqh sahəsində mütəxəssis olan şəxslərin araşdırmaları nəticəsində hökmü təyin edirdilər. Ancaq bu şərtlə ki, verilmiş hökm Quran və Peyğəmbər sünnəsinin əksinə olmasın. Ancaq Əməvilər sülaləsi hakimiyyətə gəldikdən sonra hər hansı bir verilən hökmün Quran və Peyğəmbər sünnəsi ilə zidd olduğu təqdirdə, buna qarşı heç bir reaksiya vermir və bunun qarşısını almırdılar. Belə ki, Müaviyə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi

¹ Biharül-ənvar, c.47, səh.72.

və alih) buyurduğunun əksinə olaraq Ziyadı qeyri-şəri yolla Əbu Süfyanın oğlu və özünə qardaş qərar verdi.

5. Bildiyimiz kimi İslam şəriətində dini hökmlərdən kənar iş görmüş şəxslər üçün “hədlər və diyələr” adlanan bir sıra hökmlər təyin olunmuşdur. Günahkar şəxs həmin hökmlərə əsasən, cəzalandırılmalıdır. Ancaq Əməvi sülaləsi hakimiyyətdə olduğu müddətdə bu hədlərin heç biri günahla uyğunlaşdırılmırdı. Günahkarın cəzası hakimdən asılı idi, bəzi vaxtlar hakim günahkarı əfv edir, bəzi vaxtlar günahsız bir şəxsi edam etdirir, bəzi vaxtlar isə günahkar üçün həddindən çox cəza təyin edirdi.

6. Böyük fəqihlərin İslami elm ocaqlarında yetişmələrinə baxmayaraq ümumiyyətlə, heç kəs onların dediklərinə diqqət yetirmirdi. Əgər bir fəqihin verdiyi şəri hökm hakimin zərərinə olurdusa, həmin fəqihə qarşı mütləq təzyiqlər olurdu. Beləliklə də, İslam şəriətinin iki mühüm əsaslarından olan əmr be-məruf və nəhy əz-münkər icra olunmur və xəlifə və ya onun işçilərindən birini pis işlərdən çəkəndirməyə kimsənin cürəti çatmırdı.

7. İslam müqəddəsətləri hörmətsizliyə məruz qaldı və müsəlmanlar üçün müqəddəs hesab olan şeylər təhqir olundu. Belə ki, Məscidül-həram və Kəbə evi viran edildi və Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) məzar, minbər və məscidinə hörmətsizlik edildi, habelə, Mədinə camaatı üç gün kütləvi qırğına məruz qaldı.

8. İslam tarixi ərzində ilk dəfə olaraq Peyğəmbər ailəsi kütləvi şəkildə öldürüldü və onun qız-gəlinləri əsir götürülərək şəhərbəşəhər gəzdirildi.

9. Cahiliyyət dövrünün əlamətlərindən olan və Peyğəmbərin dövründə pislənilən mədhiyyə və öyünmə şerləri yenidən adət oldu. Əməvilər sülaləsi dövrünün şairləri xəlifə və ya hakimləri onlarda olmayan sifətlərlə tərifləməyə və onlarda olan mənfəi sifətləri isə ört-basdır etməyə başladılar.

10. Bir sıra dünyatələb və dini satmış alimlər iş başına gələrək xəlifələrin razılığı bahasına özlərinə Allah qəzəbini qazandılar. Onlar öz şəxsi fikirlərinə əsasən, Quran ayələri və Peyğəmbər hədislərini təfsir edir, xəlifələrin gördüyü işlərə, dediyi sözlərə həqiqət libası geyindirirdilər.

11. Rifah içərisində yaşama, yeyinti məhsulları, pəl-paltar, ev-eşik, ev avadanlıqları günbəgün artır, hökumət işləri üçün saraylar, hətta ovlaqlar da artmağa başlayırdı.

12. Şərabxorluq, arvadbazlıq, xoşavazlı kənzilər almaq adət halına çevrilmişdi. İş o yerə çatmışdı ki, Əməvi xəlifələrinin bəzilərinin gündəlik söz-söhbəti ancaq qadın, yemək və şərab barəsində olurdu.¹

13. İslam nizam-intizamının ən mühüm əsaslarından biri olan irqi bərabərçilik aradan gedərək öz yerini ərəblərin xeyrinə, digər millətlərin isə zərərinə nəticələnən kobud irqi ayrışçılığa verdi. Halbuki, Quran və Peyğəmbər sünnəsi hər hansı bir ayrışçılığı ləğv etmiş və hörmətli və üstün olmağın ölçüsünü ancaq təqvalı olmaqda qərar vermişdir. Əməvilər isə ərəb millətini ən üstün millət hesab edərək deyirdilər ki, İslam Peyğəmbəri (səlləllahu əleyhi və alih) ərəb millətindən olduğu üçün ərəblər sair millətlərdən üstündür. Ərəblərin öz içərisində isə Qüreyş qəbiləsi digər qəbilələrdən üstündür. Bu siyasətə əsasən, ərəblər bütün işlərdə əcəm (qeyri-ərəb) millətlərindən

¹ Əməvi sülaləsinin sonunadək İslamın təhlili tarixi, səh.204.

üstün tutulurdu. Bəni-Üməyyənin təmtəraq əsasında qurulmuş hökumət sistemi mövliyanı (müsəlman olmuş qeyri-ərəb millətləri) qocalıb əldən düşmüş insanlar kimi satın alır, onları bütün ictimai hüquqlardan məhrum edirdilər. Təbii ki, belə olan halda da, təhqir, hörmətsizlik daima mövliyanın üstündən əskilmirdi. Mövliyalar hər hansı bir abırlı iş və peşədən məhrum idilər. Onların silah düzəltməyə, ata minməyə, ərəblərdən, hətta adı heç bir yerdə çəkilməyən bədəvi ərəblərdən qız almağa ixtiyarları yox idi. Əgər bunu gizli şəkildə etsəydilər, onda qadını kişisindən tələq aldırıb ayrılmağa məcbur edərdi, kişini isə şallaqlayıb həbs edərdilər. Hökm vermək, mühakimə yürütmək və rəhbərlik etmək kimi işlər hər bir sahədə ərəblərə məxsus idi və qeyri-ərəbin bu işləri görməyə səlahiyyəti yox idi. Ümumiyyətlə, Əməvi ərəbləri belə fikirləşirdilər ki, onlar ağa olmaq, hökm vermək üçün yaradılmışlar və iş-güc, zəhmət hamısı mövliyaya məxsusdur. Onların mövliyaya qarşı bu cür hərəkəti Abbasilərin Bəni-Üməyyəni süquta uğratmasında böyük rolu olmuş əsas amillərdən biridir. Əməvilərə qarşı qiyamın gedişatında Abbasilər Bəni-Üməyyəni pis tanıtdırmaq və camaatı qiyama qaldırmaq üçün bu amillərdən istifadə edirdilər. Ancaq bu amillərin arasından iki amilin təsiri daha çox idi. Onlardan biri mövliyanın təhqir olunması, digəri isə Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinin məzlumiyyəti olmuşdur. Abbasilər bu iki amildən lazımi qədər istifadə etdilər. Bu amillər Abbasiləri hərəkətə gətirən və onları öz məqsədlərinə nail olmaqda irəli aparən iki əsas amil hesab olunur.

Abbasilərin qiyamı İslami mahiyyət daşıyırdımı?!

İmam Sadiq əleyhissəlamın həyatında diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də, o Həzrətin Abbasilər qiyamının başçılarının ona beyət etmək təklifini qəbul etməməsidir. Əgər bu məsələyə öləri və səthi baxsaq, ola bilər belə fikirləşək ki, bu qiyamda məzhəbi fikirlərin daha çox təsiri olmuşdur. Çünki qiyamçıların bütün şüarları İslami şüarlar və bayraqları üzərinə yazılmış sözlərin hamısı Quran ayələri idi. Onlar özlərini elə qələmə verirdilər ki, guya Əhli-beytin (əleyhimussəlam) xeyrinə iş görür və məqsədləri Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinin Bəni-Üməyyə və Bəni-Mərvan tərəfindən axıdılmış nahaq qanın intiqamını almaqdır. Onlar öz qiyamını Əhli-beyt (əleyhimussəlam) ilə əlaqələndirmək istəyirdilər. Düzdür, əvvəl camaatı ona tərəf dəvət etdikləri xəlifənin adını bildirməsələr də, ancaq şüarları belə idi ki, “Biz Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsindən seçilmiş bir şəxsə beyət etmək üçün qiyam etmişik.”¹

Deyirlər ki, Əbu Müslimin ərəblər arasında da (o özü qeyri-ərəb olmuşdur) çoxlu dost-tanışı, silahdaşı var idi. Onlar Əbu Müslimə beyət edərkən and içib deyirdilər ki, Quran və Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) sünnəsinə əməl etməkdə, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsindən seçilmiş və hələ ki, naməlum qalan bir şəxsə itaət etməkdə möhkəm olacaq və öz başçılıqlarına itaət etməkdə hiyləyə yol verməyib onların əmrlərini heç bir söz-söhbətsiz icra edəcəklər. Hətta and içərkən bunu da söyləyirdilər ki, düşməne qalib gəldikləri təqdirdə, onları ancaq İslam və öz başçılıqlarının qayda-qanunları əsasında həlak edəcəklər.

¹ Doktor Şövqi Zeyf, “Tarixül Ədəbil Ərəbi” (2), səh. 176-203

Qiyamçıların tanınması üçün olan əlamət onların qara paltar geymələri və qara bayraq göturmələri idi. Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) bayrağı qara olduğu və onların da məqsədləri Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) dininə qayıtmaq olduğu üçün, ya da məqsədləri Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinin intiqamını alıb onlara əzadar olduqlarına görə öz bayraqları üçün qara rəngi seçmişdilər. Bəlkə də, məqsədləri bu olmuşdur ki, özlərini kütləvi qırğınla nəticələnəcək döyüş barədə deyilmiş uzaqgörənliyin aşkar nümunəsini qələmə versinlər. Bu fikrə görə Xorasan tərəfdən qara rəngli bayraqların qalxması zalımlar dövlətinin süqutu və haqq olan dövlətin yaranması nişanəsidir.¹

Bir sözlə, bunun zahirindən belə başa düşülür ki, Abbasilər qiyamı İslam ehtivalı, əzəmətli bir qiyam olmuşdur.

Qiyam başçılarının İmam Sadiq əleyhissələmə yazdığı məktublar

Əbu Müslim, İbrahimin ölümündən sonra İmam Sadiq əleyhissələmə belə bir məktub yazdı: “Mən camaatı Əhli-beytlə dostluğa dəvət edirəm, əgər razısınızsas, xəlifə olmağa sizdən yaxşı bir adam yoxdur.” İmam Sadiq (əleyhissələmə) onun cavabında yazdı: “Nə sən bizim dostlarımızdansa, nə də zəmanə bizim zəmanəmizdir.”²

Fəzli Katib yazır: “Bir gün İmam Sadiq əleyhissələmənin yanında olarkən Əbu Müslimdən bir məktub gəldi. İmam Sadiq (əleyhissələmə) qasidə buyurdu: “Sənin gətirdiyin məktubun cavabı yoxdur, çıx get!”³

Həmçinin, sonralar “vəziri-Ali-Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih)” ləqəbi almış Əbu Sələməyi Xəllal, İbrahimin ölümündən sonra vəziyyətin onun xeyrinə olmadığını görüb bu qərara gəldi ki, onlardan (Abbasilərdən) ayrılıb Əli əleyhissələmənin övladlarına qoşulsun. Bu məqsədlə Ələvilərin (Əli əleyhissələmənin nəslinin) üç böyük nümayəndələri olan Cəfər ibn Məhəmməd Əs-Sadiq (əleyhissələmə), Abdullah ibn Həsən ibn Əli ibn Əbu Talib və Ömər Əl-Əşrəf ibn Zeynül-abidinə məktub yazıb onu dostlarından birinə verərək dedi ki, əvvəl Cəfər ibn Məhəmməd Əs-Sadiq əleyhissələmənin yanına get, əgər o qəbul etsə, digər iki məktubu aradan apar, yox əgər o qəbul etməsə, Abdullahın yanına get, əgər o da qəbul etməsə, Ömər ibn Zeynül-abidinə məktub yazıb onu ver, əgər o da qəbul etməsə, Ömər ibn Zeynül-abidinə məktub yazıb onu ver! Əbu-Sələməyi Xəllalın qasidi əvvəl İmam Sadiq əleyhissələmənin yanına gəlib məktubu ona verdi. İmam Sadiq (əleyhissələmə) buyurdu: “Başqasının tərəfdarı olan Əbu Sələmə ilə mənim nə işim var?” Qasid dedi: “Məktubu oxuyun!” İmam Sadiq (əleyhissələmə) öz qulluqçusuna dedi ki, çırağı onun yanına gətirsin. Sonra məktubu oda atıb yandırdı. Qasid soruşdu: “Ona cavab yazmırsan?” İmam Sadiq (əleyhissələmə) buyurdu: “Bu gördüyün elə onun cavabı idi.”

Əbu Sələmənin qasidi İmam əleyhissələmənin yanından çıxıb Abdullahın yanına gedərək məktubu ona verdi. Abdullah məktubu oxucaq onu öpüb dərhal ata minərək İmam Sadiq əleyhissələmənin yanına gəlib dedi: “İndicə bizim Xorasadakı şiələrımızdən birinin gətirdiyi bu məktub Əbu Sələmə tərəfindən yazılıb. O məni

¹ Biharül-ənvar, c.52, səh.217-229.

² Əl-Miləlu və-n-nihəl, c.1, səh.154.

³ Ər-Rəvzətə minəl-kafi, səh.214.

xilafət başına keçməyə dəvət edir.” İmam Sadiq (əleyhissəlam) Abdullaha buyurdu: “Xorasan camaatı nə vaxtdan sənin şiələrin olmuşdur? Əbu Müslimi onların yanına sən göndərmisən? Bir halda ki, nə sən onları tanıyırsan, nə də onlar səni, bəs, onda necə sənin şiələrindirilər?” Abdullah dedi: “Deməli, sənin sözündən belə çıxır ki, sənin bu barədə başqa fikrin var?” İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurdu: “Allah Özü bilir ki, mən hər bir müsəlman barədə yaxşı fikirləşməyi özümə vacib bilirəm, necə ola bilər ki, indi onu sənə rəva bilməyim? Abdullah, bu puç arzuları ağılından çıxart, bunu bil ki, hakimiyyət Bəni-Abbasın (Abbasilərin) olacaqdır. Bu məktubdan mənim üçün də gəlmişdir.”

Abdullah narahat halda İmam Sadiq əleyhissəlamı tərk edib geriye döndü.

Ömər ibn Zeynül-abidin də Əbu Sələmənin məktubuna mənfi cavab verdi. Onun məktubunu qəbul etməyib dedi: “Mən heç məktubu yazanı tanımıram ki, ona cavab da yazım.”¹

Elə ki qələbə bayraqları dalğalanmağa başlayıb zəfər əlamətləri müşahidə olundu Əbu-Sələmə yenidən İmam Sadiq əleyhissəlama məktubla bildirdi: “Bizim ixtiyarımızda yetmiş min döyüşçü var, indi öz mövqeyini müəyyən et!” İmam Sadiq (əleyhissəlam) yenə də əvvəlki cavabını verdi.²

Əbu Bəkr Həzrəmi nəql edir ki, bir gün Əban ibn Təğliblə birlikdə İmam Sadiq əleyhissəlamın yanına getmişdik. O vaxt artıq Xorasanda qara bayraqlar (Abbasilərin bayraqları) dalğalanırdı. İmam Sadiq əleyhissəlama dedik: “Vəziyyətin gedişatı barədə nə fikirləşirsiniz?” O buyurdu: “Öz evinizdə oturun, elə ki gördünüz biz kiminsə başına toplaşmışıq, silah götürüb bizə tərəf gəlin.”³

İmam Sadiq (əleyhissəlam) başqa bir söhbətində öz səhabələrinə buyurmuşdur: “Danışığınıza fikir verin və evinizdən eşiyə çıxmayın, çünki sizə məxsus olan şey (əsl İslam hökuməti) bu tezliklə sizə nəsisib olmayacaq...”⁴

Nə üçün İmam Sadiq (ə) Abbasilərin başçılarının təklifini rədd etdi?

Deyilənlərə diqqət yetirərkən ilk baxışda İmam Sadiq əleyhissəlamın Əbu Müslim və Əbu Sələmənin təklifləri qarşısındakı mövqeyi bir az anlaşılmaqlıq yaradır. Ancaq bu məsələyə bir az diqqətlə yanaşdıqda, İmam əleyhissəlamın belə bir mövqedə durmasının səbəbi çox aydın şəkildə məlum olur. İmam Sadiq (əleyhissəlam) çox yaxşı bilirdi ki, qiyam başçılarının hakimiyyətə gəlməkdən başqa bir fikri yoxdur. Əhli-beytin tərəfdarlığı şüarını irəli sürmələri isə müxtəlif kütlələri özlərinə tərəf cəlb etməkdən ötrüdür.

Tarixi rəvayətlər sübut edir ki, Xorasan qoşunu Kufəyə gəldikdən sonra Əbu Sələməyi Xəllal siyasi işləri öz əlinə alıb ətrafındakı siyasi və nizami təşkilatları genişləndirməyə başladı. O istəyirdi ki, Əli əleyhissəlamın nəslindən bir nəfər xəlifə

¹ Mürucuz-zəhəb, c.3, səh.253-254.

² Biharül-ənvar, c.47, səh.133.

³ Biharül-ənvar, c.52, səh.139.

⁴ Biharül-ənvar, c.52, səh.139.

seçilməklə dövlətin əsas qüdrətini özü ələ alıb son qərarı özü çıxartsın, xəlifənin ancaq adı olub zahirdə görünsün.¹

İmam Sadiq (əleyhissəlam) bilirdi ki, Əbu Müslim və Əbu-Sələmə Əhli-beytdən olan tanınmış bir nəfər rəhbər təyin etməklə öz məqsədlərinə çatmaq fikrindədirlər. İmam (əleyhissəlam) bilirdi ki, onlar onu İmam kimi tanımır. Əgər onu İmam kimi tanısaydılar, onda eyniməzmunlu məktubu Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsindən olan üç nəfərə niyə yazırdılar?

İmam Sadiq (əleyhissəlam) son dərəcə qətiyyətlə bilirdi ki, qiyamın əsas təşkilatçıları Abbasilərdir, onların da hakimiyyətə gəlməkdən başqa bir məqsədləri yoxdur. Əbu Müslim və Əbu Sələmə kimilər isə yalnız bir vasitədirlər. İmam Sadiq (əleyhissəlam) bilirdi ki, Abbasilər daha onlara lazım olmayan və yaxud da, onlara mane olan şəxsləri tezliklə aradan götürəcəklər. Elə belə də oldu. Əbu Müslim, Əbu Sələmə, Süleyman ibn Kəsir və tezliklə başqaları aradan götürüldülər. İmam (əleyhissəlam) qətiyyətlə bilirdi ki, Əbu Müslim və Əbu Sələmə kimilər aldadılmışlardır və onlar heç də İslam və Əhli-beyt yolunda deyillər. Buna görə də, onlarla həmkarlıq etməyə və onların gördüyü işlərə şəri bəraət verməyə razı olmurdu. Çünki qiyam başçıları onun məktəbinin şagirdləri deyildilər. Onlar intiqam, hakimiyyətə gəlmək və eləcə də pis işlər uğrunda çox ifrata varmış və elə işlər görmüşdülər ki, özünü müsəlman bilən şəxs onların gördüyü bu işləri əsla təsdiqləyə bilməzdi.

İbrahimin Əbu Müslimə söylədiyi dəhşətli vəsiyyətlər

Tarixə nəzər saldıqda Abbasilər qiyamının əvvəllərində İbrahimin Əbu Müslim Xorasaniyə yazdığı vəsiyyətin mətninə rast gəlirik.

Əmiri-Ali-Məhəmməd² (səlləllahu əleyhi və alih) ləqəbi almış tanınmış qəhrəman Əbu Müslim Xorasani Məkkəyə səfəri zamanı İbrahimlə görüşdü. İbrahim öz vəsiyyətlərini ona deyib sonralar Abbasilərin simvolu olmuş qara bir bayrağı da ona verərək onu Xorasanda qiyam qaldırmaq üçün göndərdi. Bu vəsiyyət İbrahim, Əbu Müslim və sair qiyam başçılarının əsl simasını açıb söylədiyi üçün onu olduğu kimi burada qeyd edirik.

İbrahim bu fərmanın (vəsiyyətin) əvvəlində Əbu Müslimi - bu təcrübəsiz cavanı daha çox aldatmaq üçün deyir: “Sən bizim ailəmizdən olan bir şəxssən. Sənə nə deyirəmsə, ona əməl et... (Bizə qarşı vəfalı olmaqda) kimdən şübhələnsən, onu qətlə yetir, əgər bacarsan, Xorasanda bir nəfər də olsun belə ərəb qoyma (Xorasanda olan bütün ərəbləri öldür.) Hətta beş qarış boyunda bir uşaqdan da şübhələnsən, öldür.”³

Beləliklə, İbrahim öz vəsiyyətində Əbu-Müslimə açıq-aşkar qətl fərmanı verir.

Muqrizi deyir: “Əgər İbrahim Əbu-Müslimi qeyri-müsəlman bir vilayətin əhalisini İslama dəvət etmək üçün göndərsəydi, bu cür bir hökm verməsi əsla caiz olmazdı.

¹ Təbiətüd-də'vətil-Əbbasiyyə, səh.226.

² İbn Əsir, “Əl-kamil fit-tarix” c. 5, səh. 436; İbn Kəsir, “Əl-bidayə və-nihayə”, 2-ci çapı, c. 10, səh. 54.

³ Əl-Kamilu fit-tarix, c.5, səh.348; Əl-İbər (farsca tərcümə), c.2, səh.167; Ən-nizahu vət-təğasümü fima bəynə Bəni Üməyyə və Bəni Həşim, səh. 66; Əl-bidayə və-nihayə, c. 10, səh. 28

Halbuki, o, Əbu-Müslimi müsəlman vilayətinə göndərüb ona belə bir qırğın əmri verdi.”¹

Əbu Müslimin cinayətləri

Çox təəssüflə qeyd etməliyik ki, Əbu Müslim verilmiş bu əmrə son dərəcə xırdalıqlara qədər əməl edib onu həyata keçirdi. Hətta iş o yerə çatdı ki, o, Yafeinin dediyinə görə öz dövrünün Həccacına çevrilib Abbasilərin hakimiyyətinin möhkəmlənməsi uğrunda saysız-hesabsız adamlar qırdı.²

Tarixçilər yazırlar: “Əbu Müslimin öz hakimiyyəti dövründə öldürdüyü adamların sayı altı yüz min nəfər olmuşdur.”³

Əbu-Müslim özü bu cinayətlərinə etiraf edirdi. O, Mənsur tərəfindən hədələnərkən ona bir məktub yazıb bildirdi: “Qardaşım (Səffah) mənə əmr verdi ki, qılınc çəkib şübhələndiyim şəxsi həbs edim, kiçik bir ittiham vasitəsilə qətlə yetirim, heç bir bəhanəni qəbul etməyim. Mən də onun əmrinə itaət edib Allahın hörmət olunmasını vacib buyurduğu bir çox şeylərin hörmətini pozdum, Allahın hörmətinin saxlanılmasını vacib buyurduğu bir çox qanlar axıtdım, hakimiyyəti onların əlindən alıb başqasına verdim...”⁴

Mənsur da onun dediklərini təsdiqlədi. O, Əbu Müslimi edam etməzdən qabaq onun törətdikləri cinayətləri sayarkən qeyd etdi ki, nə üçün altı yüz min nəfəri əzab-əziyyətlə qətlə yetirdin? Əbu-Müslim bu dəhşətli faciəni inkar etmədən cavab verdi ki, bunların hamısını sizin hakimiyyətinizin möhkəmlənməsi üçün yerinə yetirmişəm.⁵

Başqa bir yerdə Əbu Müslim döyüşənlərdən başqa öldürdüyü şəxslərin sayını yüz min nəfər qeyd edir.⁶

Əbu Müslim öz keçmiş dostlarına belə rəhm etməirdi. Belə ki, “Vəzir-Əli-Məhəmməd⁷ (səlləllahu əleyhi və əlih)” ləqəbi ilə tanınmış, öz dostu və həmkarı, Abbasilərin qalib gəlməsində böyük rolu olmuş, ümumiyyətlə, qiyamın əsas iqtisadi dayağı olmuş Əbu Sələmeyi-Xəllalı öldürdü.⁸

Buna əsasən, əgər tarix səhifələrində Əbu Müslim həccə gedərkən bədəvi ərəblərin onun yolundan qaçıb uzaqlaşdığını oxuyuruqsa, heç də təəccüblənməməliyik. Çünki onlar Əbu Müslimin qəddarlığı barədə çox eşitmişdilər.⁹

¹ Ən-nizau vət-təxasümü fima bəynə Bəni Uməyyə və Bəni Həşim, səh.67.

² Mir'atül-cinan, c.1, səh.285.

³ Əl-Bidayətu və-n-nihayə, c.10, səh.72; Əl-Kamilu fit-tarix, c.5, səh.276.

⁴ Əl-İmamus-Sadiq vəl-məzahibül ərbəə, c.2, səh.533.

⁵ Təbiətu-də'vətil-Əbbasiyyə, səh.245.

⁶ Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.105.

⁷ Əl-kamilu fit-tarix, c. 5, səh. 436; Əl-bidayə və-n-nəhayə, c. 10, səh. 54.

⁸ Vəfəyatül-ə'yan, c.2, səh.196.

⁹ Vəfəyatül-ə'yan, c.3, səh.148.

Seçim və proqramlaşdırma

İmam Sadiq әleyhissәlamın Abbasilər qiyamının başçılarının tәklifini qәbul etmәmәsi barәdә dediklәrimizi qısa şәkildә belә demәk olar ki, tәklif edәnlәр hәqiqi vә әsl bir qiyam üçün lazım olan sәlahiyyәtә malik olmamışlar. Onlar әsas qüvvәlәр deyildi ki, onların vasitәsi ilә әsl İslami bir hәрәkata başçılıq etmәk мүmkün olsun. Әgәр İmam Sadiq әleyhissәlamın ixtiyarında kifayәt qәdәр әsas qüvvә olsaydı, şübhәsiz ki, İmam qiyamın başçılığını öz öhdәsinә götürәrdi. Başqa sözlә desәk, millәtin fikri vә әmәli vәziyyәtindән, elәcә dә siyasi-ictimai durumundan xәbәrdar olan İmam Sadiq (әleyhissәlam) siyasi mübarizә aparmaq üçün әlindә olan imkan vә qüdrәti silahlı qiyam edib әsl İslam hökumәti yaratmaq üçün qәlәbә qazanmağa kafi bilmir vә imkanatın mәhdud olduğunu yaxşı bilirdi. Çünki әsl İslam hökumәti qurmaq üçün tәkcә nizami qüvvә hazırlamaq kifayәt etmir, әksinә, ondan qabaq İmamın mәsum, iman vә mәrifәt sahibi olduğına sidq ürәkdән inanan, onun böyük fikirlәrini başa düşән, hakimiyyәt sahәsindә onun qurduğı sistemi müdafiә edib millәt üçün әlә gәlmış nәticәlәri qoruya bilән әqidәvi bir ordu qurmaq lazım idi.

İmam Sadiq әleyhissәlamın sәhabәlәrindән biri ilә etdiyi söhbәt dә yuxarıda deyilәnlәri tәsdiq edir. Südeyr Seyrofi deyir ki, İmam Sadiq әleyhissәlamın yanına gedib dedim: “Nә üçün (sakit) oturmusunuz?” İmam Sadiq (әleyhissәlam) buyurdu: “Südeyr, mәgәр nә hadisә baş vermişdir?”

Dedim: “Dost, şia vә tәрәfdarlarının çoxluğu barәdә deyirәм.”

— Sәncә onlar neçә nәfәр olar?

— Yüz min nәfәр.

— Yüz min nәfәр?

— Bәli, bәlkә dә iki yüz min.

— İki yüz min?

— Bәli, bәlkә dә dünyanın yarısı.”

Bu söhbәtdән sonra İmam Sadiq (әleyhissәlam) Südeyrlә birlikdә Yәnbә adlı bir yerә gәlәрәk orada bir sürü keçi balası görüb buyurdu: “Südeyr, әgәр bizim dost vә tәрәfdarlarımızın sayı bu keçi balaları qәdәр olsaydı, biz sakit oturmazdıq.”¹

Bu hәdisdән belә nәticәyә gәlirik ki, İmam Sadiq әleyhissәlamın fikri qәtiyyән belә olmuşdur ki, tәkcә hakimiyyәtә gәlmәk kifayәt etmir, nә qәdәр ki, hökumәt camaatın müxtәlif kütlәlәri tәрәfindән himayә olunmur, köhnә rejimi aradan götürüb yeni - әsl İslami rejimi qurmaq qeyri-mүmkündür. Xalq kütlәlәri elә olmalıdırlar ki, hökumәtin mәqsәd vә fikirlәrini başa düşmәli, hökumәtin fikri ilә hәmfikir olmalı, onun irәlilәmәsi sahәsindә addım atmalı, camaat üçün hökumәtin tutduğı mövqelәri açıqlamalı vә çәtinliklәrlә üzlәşdikdә, dözümlü olub sәbr etmәlidirlәр. İmam Sadiq әleyhissәlamın söhbәtindән belә başa düşürük ki, әgәр o Hәzrәtin ixtiyarında düşmәnә silahlı mübarizә yolu ilә qalib gәldikdән sonra İslami mәqsәdlәrini hәyata keçirә bilәcәk dost vә tәрәfdarları olsaydı, yәqin ki, silahlı mübarizәyә başlayardı. Ancaq zamanın şәrait vә vәziyyәti İmam әleyhissәlama bu fürsәti vermirdi. Çünki bu iş elә bir iş idi ki, әgәр yüz faiz mәğlub da olmasaydı, yenә onun nәticәsi zәmanәt

¹ Əl-Uşulu min əl-kafi, c.2, səh.242.

olunmamışdı. Başqa sözlə desək, mövcud olan belə şəraitlə hərəkət məğlubiyyətə uğramasaydı da, onun qələbə ilə nəticələnməyi də qəti deyildi.¹

İmam Sadiq (əleyhissəlam) Abbasilərlə üz-üzə

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Bəni-Abbas Bəni-Ümyyəyə ilə mübarizənin əvvəllərində (Bəni-Haşimi) Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsini himayə etmək, haqq-ədalət qurmaq şüarlarını verirdilər. Həqiqətən də, bir tərəfdən Əməvilərin hakimiyyəti dövründə Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinin məzmluluğu müsəlmanların ürəklərini yaraladığından, digər tərəfdən də, onlar İslam hakimiyyəti adı altında heç bir zülm etməyi əsirgəmədiyindən, Bəni-Abbas camaatın Bəni-Ümyyəyə qarşı olan ciddi narazılığından istifadə edib Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsini himayə etmək şüarı adı altında işin əvvəlində xalqın etimadını özlərinə cəlb edə bildilər. Ancaq onların Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinə qarşı zülmün, haqsızlığın aradan qaldırılması və haqq-ədalətin öz yerini tutacağı barədəki vədləri həyata keçmədi heç, üstəlik çox çəkmədi ki, Bəni-Ümyyənin qeyri-İslami işləri bu dəfə bir az da, artıqlaması ilə icra olunmağa başladı. İş o yerə çatdı ki, camaat yenidən Bəni-Ümyyəyə hakimiyyətinin qayıtmasını arzuladı. Necə ki, Əbu Əta Sindi adlı bir şairin bu həqiqətlə bağlı söylədiyi şe`rindəki misralar diqqəti özünə cəlb edir:

*Kaş bir daha Bəni-Ümyyənin zülm və azgınlığı geri dönəydi,
Abbasların haqq-ədaləti isə cəhənnəmə gedəydi!*²

Səffahın hakimiyyət dövrü qısa və ilk Abbasi xəlifəsinin hakimiyyət dövrü olduğundan, o vaxt hələ Bəni-Abbas hakimiyyətinin dayaqları çox da möhkəmlənmədiyi üçün onun dövründə camaata bir o qədər də zülm olunmurdu. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsi də çox təzyiqlərə məruz qalmırdı. Ancaq Mənsur Dəvaniqinin hakimiyyətə gəlişi ilə zülm artdı. Mənsur nisbətən uzun müddət, yəni təxminən iyirmi bir il İmam Sadiq əleyhissəlamın müasiri olduğu üçün onun bu müddətdə göstərdiyi təzyiqlər və törətdiyi cinayətlər barədə bir az açıqlamalar veririk.

İqtisadi təzyiq siyasəti

(İkinci Abbasi xəlifəsi) Əbu Cəfər Mənsur Dəvaniqi çox zalım, qəddar, daşürəkli bir şəxs olmuşdur. O, İslam cəmiyyətini bədbəxtliyə sürükləmiş, camaatı boğaza yığmış və kiçik bir müxalifətə belə, qılıncla cavab verirdi. Mənsur zalım olmasından əlavə, həm də həddən artıq tamahkar,³ paxıl, dardüşüncəli bir şəxs olmuş və Abbasi xəlifələri arasında paxıllıq və tamahkarlıq üzrə ad çıxarmışdı. Tarixi qaynaqlarda onun həddən artıq paxıllıq və tamahkarlığı barədə çoxlu dastanlar qeyd olunmuşdur. Ancaq onun cəmiyyətdə yaratdığı maliyyə çətinliklərini və insanı əldən salan iqtisadi təzyiqlərini təkcə onun paxıl və tamahkar olması ilə əlaqələndirmək olmaz. Çünki o, öz hakimiyyəti dövründə cəmiyyətin iqtisadi vəziyyətini iflic halına salaraq camaatı həyat səhnəsində məhv etdi. O, təkcə müsəlmanların ümumi malını hökumət

¹ İmamların həyatının təhlili, səh.183-185.

² Doktor Şövqi Zeyf, "Tarixül Ədəbil Ərəbi" (2), səh. 340.

³ Qaynaqlarda onu "pul atası" adlandırmışlar.

xəzinəsində yığıb toplamaqla onu abadlıq işləri və camaatın rifahı sahəsində xərcləməmiş, üstəlik camaatın əlində olanı da, güclə onlardan alıb heç kimdə az da olsa, belə pul qoymamışdı. Bəzi tarixçilərin dediyinə görə Mənsurun bu yolla topladığı mal-dövlətin dəyəri səkkiz yüz milyon dirhəmə çatırdı.¹

Bəli, bütün ölkədə icra edilən bu ətraflı proqram elə bir proqram deyildi ki, onu tək-cə Mənsurun son dərəcə paxıllıq və tamahkarlığı ilə əlaqələndirmək mümkün olsun. Əldə olan sübutlar göstərir ki, cəmiyyədə iqtisadi və maliyyə çətinlikləri yaratmaq qabaqcadan hazırlanmış və Mənsurun xüsusi məqsədləri əsasında qurulmuş bir siyasət olmuşdur. Mənsurun bu çirkin siyasətdən məqsədi bu olmuşdur ki, qoy camaat həmişə ac, ehtiyac içərisində olub daima ona göz diksin və belə olduğu bir halda da, ancaq qarınlarını doyurmaq fikrində olub daha böyük ictimai hadisələrlə məşğul olmağa macal tapmasın. Mənsur bir gün öz dost-tanışının bir qisminin yanında camaatı ac saxlamaqda olan məqsədini uca səslə belə bəyan etdi: “Bədəvi ərəblər öz misallarında yaxşı demişlər ki, itini həmişə ac saxla, qoy çörək tapmaq üçün daima sənin ardınca düşsün.” Bu zaman Mənsurun bu təhqiramiz ifadəsindən bərk narahat olmuş bir şəxs dedi: “Qorxuram ki, başqa bir şəxs həmin itə bir parça çörək versin, it də çörəkdən ötəri onun ardınca düşüb səndən əl çəksin.”²

Mənsur öz hakimiyyəti dövründə tək-cə özünün bu çirkin aclıq siyasəti ilə kifayətlənmir, üstəlik bu siyasəti oğlu Mehdiyə də tövsiyə edirdi. O, oğlu Mehdiyə etdiyi vəsiyyətlərin birində deyir: “Mən camaatı müxtəlif yollarla özümə tabe etmişəm. İndi camaat üç qisimdir: Bir dəstəsi ac-yalavacdır və həmişə ehtiyac əllərini sənə tərəf uzadacaq. Bir dəstəsi qaçaq düşüb həmişə öz canlarını qorumaq hayındadır. Üçüncü dəstə isə həbsdədir və öz azadlıqlarını yalnız sənin əfv və mərhəmətində arzulayır. Elə ki hakimiyyətə gəldin, camaat üçün rifah və əsəyiş meydanını çox açıq qoyma.”³

Bu həqiqətlər göstərir ki, bu proqram Mənsurun hakimiyyətinin möhkəmlənməsi məqsədilə icra olunmuş. Məqsəd isə dövlət mülkiyyətində olan mal-dövlətdən qənaətlə istifadə etmək deyil, mübariz qüvvələri zəiflədib aradan götürməklə camaatın müxalifət sədalarını yatırmaq olmuşdur.

Qırğın, qantökmə siyasəti

Mənsurun antiislam siyasəti tək-cə cəmiyyəti aclıqda saxlamaq, onların hüquqlarını kəsməklə kifayətlənmir, iqtisadi və maliyyə çətinliklərindən əlavə cəmiyyədə dəhşətli bir qorxu da hökm sürürdü. Onun iş başına təyin etdiyi hakimlər çoxsaylı işkəncə və qətlər həyata keçirir, hər gün neçə nəfər bu vəhşiliyin qurbanı olurdu. Bir gün Mənsurun əmisi ona dedi: “Sən camaatın üstünə elə qəzəb və nifrətlə hücum çəkmişən ki, sanki sənin qulağına heç rəhm sözü dəyməyib.” Mənsur onun cavabında deyir: “Hələ Bəni-Mərvanın sümükləri çürüməyib, Əbu Talib nəslinin qılıncı qımına girməyib. Biz indi dünənəcən bizə adi gözlə, bu gün isə xəlifə gözü ilə baxan bir

¹ Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.125.

² Həyatül-İmam Musa ibn Cə'fər, c.1, səh.369.

³ Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.133.

camaatın arasındayıq. Buna görə də, bizim heybətımız ancaq rəhmin və əfvün unudulması və zülmün həyata keçməsi ilə yadlarda qalacaq.”¹

Düzdür, bu siyasət bütün xilafət ərazisində hökm sürürdü, lakin Mədinə şəhəri daha çox təzyiqa məruz qalırdı. Çünki Mədinə əhalisi elə ilk günlərdən İslam qayda-qanunları ilə yaxından tanış olduğu üçün Mənsurun hökuməti kimi hər hansı bir azgın hökumətin tabeçiliyinə keçmək istəmir, hər hansı bir hökmü İslam hökmü adı ilə qəbul etmirdi. Bundan da əlavə, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatından sonra Mədinə şəhəri əsasən, İslamın böyük rəhbərlərinin moizə iqamətgahı olmuş, digər tərəfdən də, hər biri öz dövrünün İslamını qoruyub saxlamaq və camaata rəhbərlik etmək vəzifəsini daşıyan İmamlar səkkizinci İmama qədər bu şəhərdə olmuş, onların burada olması daima Mədinə müsəlmanlarının İslami hərəkata başlamalarına səbəb olmuşdur.

Mənsurun hakimiyyəti dövründə İmam Sadiq (əleyhissəlam), o şəhid olduqdan sonra da onun əziz oğlu İmam Kazim (əleyhissəlam) İslami mübarizələr rəhbəri kimi, Mədinə şəhəri isə zalım xəlifələrin özbaşınalıqlarına qarşı aparılan əsl İslami hərəkat mərkəzi hesab olunurdu.

Mədinə iqtisadi blokadada

(İmam Həsən əleyhissəlamın nəvəsi) “Nəfsi Zəkiyyə”² adı ilə məşhur olmuş Məhəmməd ibn Abdullah ibn Həsənin qiyamından sonra İmam Sadiq əleyhissəlamın həyatının sonlarında Mənsur Mədinə şəhərində baş vermiş qiyamı yatırtmaq üçün Riyah ibn Osman adlı çox zalım, qaniçən və rəhmsiz bir şəxsi Mədinəyə vali təyin etdi. Riyah Mədinəyə gəldikdən sonra camaatı bir yerə toplayıb xütbə oxuyaraq xütbənin əsnasında dedi: “Ey Mədinə camaatı! Mən əfi oğlu əfiyəm. Mən sizin şəhərinizi xarabaya çevirən, kişilərinizi qıran Müslim ibn Üqbənin qardaşı oğluyam. And olsun Allaha, əgər təslim olmasanız, sizin şəhərinizi alt-üst edəcəyəm. Belə ki, daha onda həyatdan əsər-ələmət qalmayacaq.”

Bu zaman müsəlmanlardan bir dəstəsi yerlərindən qalxaraq etiraz edib dedilər: “Öz adını İslam tarixinə qara sabiqə ilə yazdırmış və atası günah işlətdiyinə görə iki dəfə cəzalandırılmış sənə kimi bir şəxs belə bir iş görə bilməz. Biz sənə bu cür iş görməyə icazə vermərik.” Riyah Mənsura xəbər göndərdi ki, xalq etiraz edib xəlifənin əmrinə tabe olmur. Mənsur onun vasitəsilə Mədinə əhalisinə təhdidəmə bir məktub yazıb bildirdi ki, əgər öz müxalifətçiliklərini davam etdirsələr, ticarət yollarını həm sudan, həm qurudan onların üzünə bağlamaqla onları iqtisadi blokadaya alacaq və nizami qoşun göndərəcək onları həyatına son qoyacaqdır. Riyah camaatı məscidə yığıb minbərə qalxaraq xəlifənin məktubunu oxumağa başladı. Heç məktub oxuyub qurtarmamışdı ki, hər tərəfdən camaatın etiraz fəryadı ucaldı və camaatın qəzəbi cuşa gəldi. Camaat onu elə minbərin üstündəcə daşa basdı. O isə canını qurtarmaq üçün bir təhər aradan çıxıb gizləndi...³

¹ Əl-İmamus-Sadiq vəl-məzahibül ərbəə, c.1-2, səh.480.

² Bu fəsilin sonunda Nəfsi Zəkiyyənin qiyamına ayrıca toxunacağıq.

³ Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.144-115.

Mənsur bu hadisədən sonra öz hədəlmələrini həyata keçirib ticarət üçün olan gediş-gəliş yolunu bağlayaraq Mədinəni iqtisadi blokadaya aldı. Bu blokada onun oğlu Mehdi Abbasinin hakimiyyəti dövrünədək davam etdi.¹

İmam Sadiq (əleyhissəlam) və Mənsur

Əbu Cəfər Mənsur Dəvaniqi İmam Sadiq əleyhissəlamın siyasi fəaliyyətindən çox narahat idi. İmam əleyhissəlamın xalq kütlələri tərəfindən sevilməsi və elmi əzəməti Mənsurun bu nigarançılığını daha da artırırdı. Buna görə də, o, bir bəhanə düşcək tez İmam Sadiq əleyhissəlamı İraqa² çağırtdırır və onu qətlə yetirmək üçün bir plan çəkirdi. Ancaq hər dəfə bir vasitə ilə təhlükə İmam əleyhissəlamın müqəddəs vücudundan sovuşurdu.³

Mənsur Mədinə şiiələrini bərk nəzarət altına almışdı. Onun Mədinədə bir sıra casusları var idi ki, onlar İmam Sadiq əleyhissəlamın dostları ilə əlaqə saxlayan şəxslərin boynunu vururdular.⁴

İmam Sadiq (əleyhissəlam) öz dostlarını (şiiələrini) xilafət mərkəzi ilə həmkarlıq etməkdən çəkindirirdi. Bir gün İmam əleyhissəlamın dostlarından biri soruşur: “Bizlərdən bəzilərimiz elə vaxt olur ki, dolanışığı çətinləşir və onlara bunlar (Bəni-Abbas) üçün ev tikib, quyu qazıb pul almaq təklifi olunur. Sizin fikrinizcə bu iş necədir?” İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurur: “Mən heç razı deyiləm ki, onlar üçün bir düyün belə düyünləyim, yaxud bir tuluğun ağzını belə bağlayım. Baxmayaraq ki, bu işin müqabilində mənə çoxlu pul verəcəklər. Çünki zalımlara kömək edən şəxsləri Qiyamət günü oddan olan pərdə ilə hasarlanmış bir yerə yığacaqlar və bu zaman Allah onların barəsində hökm verəcək.”⁵

İmam Sadiq (əleyhissəlam) şiiələri mübahisəli məsələləri həll etmək üçün bəni-Abbas xəlifələrinin təyin etdiyi qazıların yanına getməyə qoymayaraq həmin qazılar tərəfindən verilmiş hökmə əməl etməyi vacib bilmirdi. İmam (əleyhissəlam) həmçinin, fəqih və hədisçilərə xəbərdarlıq edirdi ki, hökumətə tabe olmasınlar. İmam (əleyhissəlam) onlara buyururdu ki, fəqihlər Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alihi) canişinləridirlər. Əgər görsəniz ki, onlar xəlifələrə tərəf üz tutublar (zalımlarla həmkar və əlbir olublar) onlara qarşı pis fikirdə olun, onlara inanmayın.⁶

Bir gün Mənsur Dəvaniqi İmam Sadiq əleyhissəlama məktub yazır ki, nə üçün başqaları kimi sən də bizim yanımıza gəlmirsən? İmam Sadiq (əleyhissəlam) onun cavabında yazır: “Bizim (dünyəvi cəhətdən) elə bir şeyimiz yoxdur ki, ona görə sənə ümid bəsləyək. Sənin nə elə bir nemətin vardır ki, ondan ötrü gəlib səni təbrik edək, nə də özünü müsibət və bəla içərisində görmürsən ki, gəlib ondan ötrü sənə başsağlığı verək. Daha sənin yanına nəyə gəlim?” Mənsur bu dəfə yazdı: “Gəl bizə nəsihət ver.”

¹ Əl-Kamilu fit-tarix, c.5, səh.551.

² Abbasilərin xilafət mərkəzi İraqın Bağdad şəhəri olmuşdur.

³ Biharül-ənvar, c.47, səh.162; 212.

⁴ İxtiyaru mə'rifətir-rical, səh.282.

⁵ Vəsailu-şiiə, c.12, səh.129.

⁶ Biharül-ənvar, c.47, səh.184.

İmam (əleyhissəlam) cavabında yazdı: “Əgər bir nəfər dünya əhli olsa, sənə nəsihət etməz, Axirət əhli də olsa, sənin yanına gəlməz.”¹

Qondarma müftilər

Bəni-Ümyyəyə xəlifələri çalışdırdılar ki, müxtəlif yollarla camaatı məsum İmamların məktəbindən uzaqlaşdırıb onlarla İmamlar arasında ayrılıq salsınlar. Bu məqsədlə onlar camaatı hökumətdən asılı olan, ya da heç olmasa, hökumətə zərəri olmayan qazılara müraciət etməyə məcbur edirdilər.

Abbasi xəlifələrinin işin əvvəlində öz məqsədlərinə nail olmaları üçün Bəni-Haşimə tərəfdar olmağı özlərinə şüar etməsinə baxmayaraq, hakimiyyət başına gəldikdən sonra onlar da Bəni-Ümyyəyə xəlifələrinin gördükləri işləri görməyə başladılar.

Abbasi xəlifələri də Bəni-Ümyyəyə xəlifələri kimi mənəvi cazibə və ruhlandırıcı məktəbləri camaatı özünə vurğun etmiş İmamları öz hökumətləri üçün böyük təhlükə hesab edirdilər. Buna görə də, çalışdırdılar ki, İmamları daima künc-bucaqda saxlasınlar. Bu məsələ İmam Sadiq əleyhissəlamın dövründə daha çox nəzərə çarpırdı. O Həzrətin dövründə xəlifələr açıq-aşkar çalışdırdılar ki, bir müddət İmam Sadiq əleyhissəlamın şagirdi olmuş şəxsləri onun məktəbinin müqabilində fətva kürsüsünə otuzdurub onu camaat üçün qazı, müfti təyin etsinlər. Belə ki, (bir vaxtlar İmam Sadiq əleyhissəlamın şagirdləri olmuş) İbn Əbu Zi`b və Malik ibn Ənəs bu kürsüdə otuzdurdular.

Mənsur Dəvaniqi bu məqsədlə Malik ibn Ənəsə həddən artıq çox hörmət edir və onu rəsmi müfti və qazı kimi tanıtdırırdı. Bəni-Abbas xəlifələrinin carçısı Mədinə şəhərində gəzib elan edirdi ki, Malik ibn Ənəs və İbn Əbu Zibdən² başqa İslami hökmlər barədə fətva verməyə heç kəsin haqqı yoxdur.³

Məcburi yazılmış kitab

Mənsur Dəvaniqi Malikə əmr edir ki, bir hədis kitabı yazıb hədisçilərin ixtiyarında qoysun. Malik bu işdən boyun qaçırır, lakin Mənsur israr edirdi. Bir gün Mənsur ona deyir: “Bu kitabı yazmalısən, çünki indi səndən bilikli adam yoxdur.” Malik Mənsurun israr və təkidi nəticəsində “Müvəttə” adlı bir kitab yazır.⁴ Bu hadisədən sonra o dövrün hakim qüvvələri camaatı İmam Sadiq əleyhissəlamın məktəbindən uzaqlaşdırmaq üçün bütün qüvvəsi ilə Malikin səs-sorağını, verdiyi fətvaları yayıb təbliğ etməyə başlayırlar. Mənsur Malikə deyir: “*Əgər sağ qalsam, sənin fətvalarını Quran ayələri kimi yazıb bütün şəhərlərə göndərərək camaatı ona əməl etməyə məcbur edəcəyəm.*”⁵

¹ Biharül ənvar, c.47, səh.184.

² Əbul Haris Məhəmməd ibn Əbdürrəhman ibn Əbu Zi`bin tərcümeyi-halı ilə tanış olmaq üçün “Vəfəyatül-ə`yan”ın təhqiq edilmiş çapının c. 4, səh. 36-ya; Əl-məarif, səh. 485-ə müraciət edin.

³ Vəfəyatül-ə`yan, c.4, səh.135.

⁴ Həyatül-İmam Musa ibn Cə`fər, c.1, səh.91.

⁵ Təzkirətül-hüffaz, c.1, səh.212.

Әlbәттә, бу мүftиләр дә өз дәvrlәrinin müqabilindә istәр-istәмәz onların мәnafeyini qoruyurdular. Әgәр хәlifә bilsәydi ki, ona tabe olan мүftиләр onun мәnafeyinә zidd olan bir iş görüb, yaxud өз әләmlәrindә onun мәnafeyi ilә ziddirlәр, onları möhkәмcә cәzalandırardı. Belә ki, Malik ibn Әnәs, Mәnsurun nәzәrindә o qәdәр böyük olmasına baxmayaraq, Mәnsurun sözüni onun әmisi oğlunun yanında danışdığına görә onun әmri ilә yetmiş zәrbә şallaq vurulması әmrinә мәhkum olunmuşdu. Bu, Malikin хәlifәnin fikrinә vә meylinә zidd fәtva vermәsinә görә olmuşdu.¹

Zeyd ibn Әli ibn Hüseyn әleyhissәlamın qiyamı

Zeyd² ibn Әli (әleyhissәlam) İmam Baqir әleyhissәlamın qardaşı, Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) ailәsinin әn fәzilәtli vә yüksәkrütbәli şəxsiyyətlәrindән biri, alim, zahid, tәqvalı vә şücaәtli bir şəxs olmuş,³ Bәni-Ümәyyәnin hakimiyyəti дәvriündә yaşamışdır.

Zeyd Әmәvi хәlifәlәrinin özbaşınalıq, zülm vә haqsızlıqlarını görüb hәddән artıq narahat olur, belә fikirlәşirdi ki, silahlı mübarizә yolu ilә onların hakimiyyətini devirmәk lazımdır.

Zeydin Dәмәşqә çağırılması

Zeydin qiyam fikrindә olmasından хәbәrdar olan Hişam ibn Әbdülmәlik bu fikirdә idi ki, onu bir yolla aradan götürüb özünü onun tәhlükәsindән qorusun. Hişam bu çirkin mәqsәdinә çatmaq üçün хәyanәtkar bir plan hazırladı. Bu planın ardınca Zeydi Dәмәşqә çağırtdırdı. Zeyd Dәмәşqә gәlib Hişamla söhbәt etmәk üçün hökumәt binasına getdikdә, Hişam әvvәlcә ona qarşı soyuq münasibәt göstәrdi vә öz fikrinә görә onun mövqeyini camaatın nәzәrindә ашаğı salmaq üçün oturmağa ona yer göstәrmәyib dedi: Yusif ibn Әmr Sәqәfi (İraq valisi) mәнә хәbәр verib ki, Xalid ibn Vәlid⁴ sәнә altı yüz min dirhәм pul verib, indi sән һәмnin pulları geri qaytarmalısan.

— Xalid mәнә һеç bir şey vermәyib.

— Elә isә onda İraqa - Yusif ibn Әmr Sәqәfinin yanına getmәli vә o sәni Xalidlә üzlәşdirmәlidir.

— Mәni Sәqif qәbilәsindән olan алчаq bir şəxsин yanına göndәrmә ki, mәнә һөрмәtsizlik etsin.

— Başıqa çarә yoxdur, gәрәk gedәsән.

Hişam sonra әlavә edib deyir: Eşitmişәм ki, özünü xilafәt mәqamına layiq bilib xilafәt kürsüsünә gәlmәk fikrindәsән. Halbuki, sән bir kәniz oğlusan vә kәnizdән olan xilafәt başında otura bilmәz.

¹ Vәfәyätül-ә'yan, c.4, sәh.137.

² Zeyd İmam Sәccad әleyhissәlamın oğlu, imam Hüseyn әleyhissәlamın nәvәsi olmuşdur.

³ Әl-Fәxri, sәh.132.

⁴ Xalid ibn Әbdullah, Yusif ibn Әmr Sәqәfidән qabaq İraq valisi olmuş, camaatın narazılığı sәbәbindән Hişam onu işindән azad edәрәk һәbs etmişdir. Ona vurulmuş әn әsas töhmәt bu olmuşdur ki, guya o, Bәni-Hәşimә tәрәf meyl göstәrir. Buna görә dә, Zeydә atılmış böhtan bundan ibarәt olur ki, guya Xalid beytül-maldan külli miqdarda pul götürüb ona vermişdir.

Zeyd deyir: Elə bilirsən ki, anamın bu mövqeyi (kəniz olması) mənim ləyaqətimi alçaldır? Məgər İshaq əleyhissəlamın azad qadından, İsmayıl əleyhissəlamın isə kənizdən olduğunu unutmusanmı? Buna baxmayaraq Allah-taala sonrakı Peyğəmbərləri Həzrət İsmayıl əleyhissəlamın nəslindən seçdi. İslam Peyğəmbəri Həzrət Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) də onun nəslindəndir.”

Daha sonra Zeyd Hişama nəsihət verib onu təqvalı olmağa çağırırdı.

Hişam dedi: Sənin kimi bir şəxs məni təqvalı olmağa dəvət edir?

Zeyd: Bəli, əmr be-məruf və nəhy əz-münkər İslamın iki əsas hökmləridir və onu yerinə yetirmək hamının borcudur. Məqam və rütbəsinin aşağı olmasına görə kimsə bunları yerinə yetirməkdən boyun qaçıra bilməz, eləcə də, heç kəsin məqam və rütbəsinin yuxarı olmasına görə onları qəbul etməkdən boyun qaçırmasına haqqı yoxdur.

Məcburi səfər

Hişam sərt söhbətindən sonra Zeydi İraqa göndərüb Yusif ibn Əmrə bir məktub yazaraq bildirdi ki, Zeyd sənin yanına gəldikdə onu Xalidlə üzləşdir və ona Kufədə qalmağa bir saat da olsa, belə icazə vermə. Çünki o şirindil, xoşbəyan və natiq adamdır, əgər orada qalarsa, Kufə camaatı tez bir zamanda onun tərəfinə keçər.

Zeyd Kufəyə (İraqa) gircək Yusifin yanına gedib dedi: Nə üçün məni bura gətizdirmisən?

Yusif: Xalidin dediyinə görə o, sənə altı yüz min dirhəm pul vermişdir.

— Xalidi çağırırdır, əgər bir sözü varsa, qoy üzümə desin.

Yusif əmr etdi ki, Xalidi zindandan gətirsinlər. Xalidi əl-ayağı ağır zəncirlərlə bağlanmış halda gətirdilər. Bu zaman Yusif üzünü ona tutub dedi: Bu Zeyd ibn Əlidir. İndi onda nəyin varsa de!

Xalid dedi: Allaha and olsun ki, onda mənim heç bir şeyim yoxdur, sizin onu bura gətirməkdən məqsədiniz yalnız ona əzab-əziyyət verməkdir.

Bu dəfə Yusif üzünü Zeydə tutub dedi: Əmirəl-möminin Hişam mənə əmr verib ki, elə bu gün səni Kufədən çıxarım.

Zeyd: Üç gün mənə möhlət ver, qoy bir az dincəlim, sonra Kufədən çıxaram.

Yusif: Mümkün deyil, elə bu gün çıxmalısən.

— Onda icazə ver təkəcə bu gün qalım.

— Heç bir saat da mümkün deyil.¹

Bu hadisənin ardınca Zeyd Yusifin göndərdiyi bir neçə məmurla birgə Kufədən çıxıb Mədinəyə tərəf hərəkət etdi. Kufədən bir az aralanan kimi məmurlar Zeydi tək qoyub geri döndülər...

Kufədə

Zeydin Kufəyə gəlişi böyük səs-küy salmış, onun Hişamla söhbəti hər yere yayılmışdı. Vəziyyətin gedişatını yaxından izləyən Kufə camaatı Zeydin Mədinəyə göndərilməsini eşitcək tez özlərini ona çatdırıb onu himayə edəcəklərini bildirərək

¹ Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.67-68.

dedilər: “Kufədə qal və camaatdan beyət al! Arxayın ol ki, yüz min nəfər sənə beyət edib sənənin ordunda vuruşmağa hazır olacaq. Bəni-Üməyyənin isə Kufədə çox az tərəfdarı var, onlar da ilk hücumda qırılıb qurtaracaqlar.”

Kufə camaatının Həzrət Əli (əleyhissəlam), İmam Həsən (əleyhissəlam) və eləcə də, İmam Hüseyin əleyhissəlamın dövründəki vəfasızlıqlarını yaddan çıxarmamış Zeyd bir o qədər də onların vədələrinə arxayın olmadı, ancaq kufəlilərin həddən artıq təkidləri nəticəsində Mədinəyə getmək fikrindən daşınıb Kufəyə qayıtdı. Camaat dəstə-dəstə gəlib ona beyət etdi. İş o yerə çatdı ki, təkcə Kufədən iyirmi beş min nəfər döyüşə hazır oldu.

Böyük vuruşma

Yusif ibn Əmr Səqəfi Əməvilərə zidd olan qoşun dəstələrinin Zeydin ətrafına toplaşmasını ardıcıl olaraq Hişamə xəbər verirdi. Bu işdən qorxuya düşən Hişam Yusifə əmr edir ki, tez Zeydin topladığı orduya hücum edib qiyam alovunu söndürsün.

Hər iki tərəfin qoşunları səfərbər oldu və çox çətin bir döyüş baş verdi. Zeyd son dərəcə şücaətlə vuruşur və ordusunu dözümlü olmağa çağırırdı. Döyüş axşamədək davam etdi. Birdən düşmən tərəfindən atılmış bir ox Zeydin alınına batır. Daha döyüşməyə taqəti qalmayan Zeyd bir tərəfdən bəzi dostlarının döyüşdə öldürülməsinə, digər tərəfdən də ordusunun bir hissəsinin pərakəndə olmasına görə məcbur qalıb geri çəkilmək əmri verdi.

Zeydin şəhid olması

Oxu Zeydin alınından çıxartmaq üçün axşam bir həkim gətirdilər. Ancaq ox çox dərinliyə işlədiyindən onu asanlıqla çıxartmaq mümkün olmadı. Nəhayət, həkim oxu Zeydin alınından çıxartdı, ancaq oxun yarası ciddi olduğundan Zeyd şəhid oldu.¹

Zeydin dostları uzun sürən məsləhətdən sonra belə qərara gəldilər ki, Hişamın adamları Zeydin cənazəsini tapa bilməsin deyə, onu dəfn etsinlər. Bu məqsədlə onlar əvvəlcə suyun axarını yenə əvvəlki vəziyyətinə qaytardılar. Təəssüflər olsun ki, məsələ heç də onlar istəyən kimi olmadı. Hişamın məmurlarından biri Zeydin dəfn mərasimində iştirak edərək bütün məsələni açıb Yusifə deyir. Yusifin göstərişi ilə Zeydin cənazəsini çıxarıb başını bədənindən ayırdılar və bədənini Kufənin girəcəyində dara çəkdilər. Onun başsız bədəni dörd ilə qədər darda qaldı. Sonra isə bədənini dardan endirib od vurub yandırdılar və külünü sovurdular.

İmam Sadiq (ə) və qiyamlar

O dövrün tarixini araşdıranda belə bir sual qarşıya çıxır ki, ümumiyyətlə İmam Sadiqin (ə) o vaxt şiələr tərəfindən baş verən qiyamlara qarşı münasibəti necə idi? Görəsən onları müsbətmi qarşılayırdı? Əgər razı deyildisə, səbəbi nə idi?

Ümumiyyətlə hər bir inqilabda, əsasən iki özəl hədəf güdülür: Birinci, nifrət qazanılmış mövcud hakimiyyəti yıxmaq. İkinci isə, yerində nəzərdə tutulan yeni, ideal hökumətin təməlini qoymaq.

¹ Hicri qəməri tarixi ilə 121-ci il səfər ayında (Məqatilit-Talibin, səh. 139).

Sualımızın cavabına gəldikdə isə əməvilər sülaləsinin son dövrlərindən tutmuş ta abbasilərin də dövrünü nəzərdə tutmaqla belə qənaətə gəlirik ki, bu qiyamların əksəriyyəti mövcud hakimiyyətin əlindən cana doymuş xalqın kəskin e'tirazlarının alovlanması təzahürüdür. Hər zaman zülm həddini aşdıqda qiyamlar da ardınca şö'lələnmiş. Zalım əməvi və abbasi sülalələrindən tənqə gəlmiş məzlum xalq ədalət bayrağını qaldıracaq qəhrəmanın ardınca idilər ki, hər vaxt belə bir hadisə üz versəydi, dərhal ona qoşulurdular (adətən də belələrini seyyidlər və şiələrin böyük şəxsiyyətləri təşkil edirdi).

Bu qiyamlar öz gücünü demək olar şiə məktəbinin ideologiyasından, onun radikal, cəsəətli və son dərəcə din-imanında qətiyyətli adamlarından alsa da, əməvi və ya abbasilərin hakimiyyətinin devrilməsindən sonra yeni, ideal bir hökumətin qurulmasına o qədər də zəmanət verilmirdi. Bunun səbəbini aşağıda verilən amillərdə araşdırmalıyıq:

1. Mə'lum olduğu kimi bu qiyamların rəhbərləri elə də düzgün, kamil bir proqram irəli sürməkdülər və onların rəftar və ideyalarında çoxlu çatışmamazlıqlar müşahidə olunurdu.

2. İnqilabçı qüvvələr, adətən həm say həm də hərbi hazırlıq baxımından elə bir səviyyədə deyildilər ki, qələbəyə ümid gözü ilə baxa bilinsin.

3. Bu qüvvələrin arasında müxtəlif fikir və əqidəli qruplar iştirak edirdilər ki, bütünlüklə sağlam, dindar və e'tibarlı adamların hökumət başına gəlməsinə tam ümid yox idi.

Buna ən gözəl nümunə zülmkar abbasi sülaləsinin hakimiyyətə gəlməsini göstərə bilərik. Elə bu kitabda müşahidə etdiyiniz kimi Əhli-beytin (ə) mübariz tərəfdarlarının sayəsində cinayətkar əməvilər devrildikdən sonra dövləti ələ keçirən abbasilər sonralar zülmkarlıqda əməvilərin üzünü ağartdılar! Əgər imamlarımızın (ə) da bu qiyamlara müsbət münasibətini müşahidə etmiriksə, elə bu səbəblərə görədir və onlar o zamankı vəziyyəti çox gözəl analiz edirdilər. Şiənin böyük mütəfəkkirlərindən olan Məhəmməd Mehdi Şəmsəddin bu barədə belə yazır: "Risalətin davamçıları olan mə'sum imamlar çox yaxşı bildirdilər ki, bu qiyamlarda rəhbərliyə arxa olan qüvvələr sağlam inqilab ruhundan uzaqdır və onlarda sarsılmaz mübarizlik hissi yoxdur ki, inqilabı geniş miqyasda son qələbəyə kimi davam etdirə bilsinlər. Beləliklə, belə qüvvələrə arxalanan hər bir hərəkət məğlubiyyətə məhkumdur və onun ağır zərbəsinin təkə özlərinə yox, bütün İslam ümmətinə dəyəcəyini təsəvvür etmək çox da çətin deyildi. Həmçinin, imamlarımız bildirdilər ki, qələbənin səmərəsindən faydalananlar da əksəriyyət təşkil edən qeyri-şiə və qeyri-sağlam qüvvələr olacaqdır. Elə buna görə də onlara qoşulmur və onlarla qarşı-qarşıya da durmurdular."¹

Yuxarıda qeyd olunanlar müxtəsər surətdə imamlarımızın şiələrin mübariz şəxsiyyətlərinin qaldırdıqları qiyamlara qarşı ümumi münasibətini açıqlayırdı. Amma Zeydin qiyamı haqda isə nisbətən geniş təhlilimiz olacaqdır.

¹ Ənsarül Hüseyn, səh. 210.

Zeydin qiyamında İmam Sadiq әleyhissәләmin razılıęı olmuşdurmu?

Zeyd barәdә, elәcә dә, onun İmamәt iddiasında olub-olmaması vә İmam Baqir (әleyhissәләm) vә İmam Sadiq әleyhissәләmin imamәtini qәbul edib-etmәмәsi barәdә mәsum İmamlardan bir-birinә zidd olan müxtәlif rәvayәtlәр nәql edilmişdir. Bu rәvayәtlәrin bir qisminдә Zeyd tәnqid olunaraq mәнfi tip, digәр bir qisminдә isә müsbәt tip kimi göstәrilmişdir.

Bizim һәdis vә rical¹ elmi sahәsindәki alim vә tәhqiqatçılarımız istәр keçmişdәkilәр, istәrsә dә müasirlәр, Zeydi tәnqid edib onu mәнfi tip surәtindә göstәрән һәdislәri qәbul etmәmiş vә onlara arxalanmamışlar. Misal үçün qeyd etmәk olar ki, mәрhum әyәtullah әl-uzma Xoyi Zeydin tәnqidi barәdә olan rәvayәtlәri araşdırıb onları qәbul olunmaz hesab etdikдән sonra bu rәvayәtlәri sәnәd nәqtәyi-nәzәrindән zәif vә etibarsız bilib yazır: "...Dediklәrimizдән belә nәticәyә gәlirik ki, Zeyd böyük vә tәqdirәlayiq bir шәxsiyyәt olmuş vә onun әqidә pozęunluęu, yaxud tәnqidi barәdә әlimizдә һеç bir qәti sübut yoxdur."²

Mәрhum Әllamә Mәclisi dә Zeyd barәdә olan rәvayәtlәri qeyd etdikдән sonra yazır: "Zeyd barәdә rәvayәtlәр müxtәlifdir. Lakin onun tәrifі vә һақdan kәnar iddialar etmәмәsi barәdәki rәvayәtlәр üstünlük tәşkil edir. Şiә alimlәrinin әksәriyyәti onun mәqamının uca olması һақда nәzәр vermişlәр. Buna görә dә, yaxşı olar ki, onun barәsindә xoş tәәssüratda olub onu tәnqid etmәkdән çәkinәk."³

Zeydin qiyamına gәlincә isә bir çox fakt vә sübutlar göstәrir ki, o, İmam Sadiq әleyhissәләmin razılıęı ilә qiyam etmişdir. Bu faktlardan biri dә, İmam Riza әleyhissәләmin Mәmunun sualına verdiyi cavabıdır. İmam Riza (әleyhissәләm) Mәmunun cavabında buyurur: "Atam Musa ibn Cәfәр atası Cәfәр ibn Mәhәmmәddән ешитmişdir ki, o (İmam Sadiq (әleyhissәләm)) buyurub: "...Zeyd qiyam etmәk үçün mәnimlә mәslәһәtlәşdi. Mән ona dedim ki, әmi can, әgәр Kufәnin girәcәyindән asılacaq шәxs olmaq istәyirsәnsә, sәnin yolun elә budur." Zeyd İmam Sadiq әleyhissәләmin һүzurundan getdikдән sonra o Hәzrәt buyurdu: "Vay o шәxsin halına ki, onun dәvәt sәdasını еşidә, lakin ona cavab vermәyә!"⁴

Bu rәvayәt ачық-аşkar sübut edir ki, Zeydin qiyamı İmam Sadiq әleyhissәләmin razılıęı ilә olmuşdur. Sadәcә olaraq ola bilәrdi ki, İmam Sadiq әleyhissәләmin Zeydin qiyamına baş qoşub ona razılıq vermәsi düşmәnin sorаęına çata, digәр tәрәfdән dә Zeydin qiyamı ehtiyat vә hesab-kitab üzündән olsun deyә, nә İmam Sadiq (әleyhissәләm) nә Zeydin özü nә dә İmamın sәhabәlәri bu işдән kimsәnin xәbәр tutmasını istәmirdilәр.

İmam Sadiq (әleyhissәләm) Zeydin ordusunda vuruşaraq Әmәvi qoşunlarından altı nәfәri öldürmüş bir шәxsә buyurur: "Allah mәni bu qanlara шәrik etsin. And olsun

¹ Rical elmi һәdisçilәrdән bәhs edән elmdir.

² Mö'cәmu-ricalil-һәdis, c.7. sәh.345-356.

³ Biharül-әnvar, c.36, sәh.305.

⁴ Üyuni-әxbarir-Riza, c.1, sәh.225.

Allaha ki, əmim Zeyd eynilə Həzrət Əli (əleyhissəlam) və onun səhabələrinin yolu ilə hərəkət etmişdir.”¹

Zeyd İmam Sadiq əleyhissəlamı imam kimi tanıyan şəxslərdən olmuşdur. Onun özü də demişdir ki, Cəfər (İmam Sadiq (əleyhissəlam)) halal və haram məsələsində bizim İmamımızdır.²

Zeyd həmçinin deyirdi: “Hər bir vaxt biz Əhli-beytdən bir nəfər Allahın hüccəti olmalıdır. Bizim dövrümüzün hüccəti də qardaşım oğlu Cəfər ibn Məhəmməd əleyhissəlamdır. Ona itaət edən şəxs əsla yolunu azmaz, onunla müxalifətçilik edən şəxs isə əsla düz yola yönəlməz.”³

İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurardı: “Allah əmim Zeydə rəhmət eləsin! Əgər qalib gəlsəydi, mütləq (verdiyi vədə) əməl edərdi. Əmim Zeyd camaatı Ali-Məhəmməddən (səlləllahu əleyhi və əlih) (Peyğəmbər ailəsindən) olan seçilmiş bir şəxsə itaət etməyə dəvət edirdi. O şəxs də mənəm.”⁴

Başqa bir rəvayətdə İmam Sadiq (əleyhissəlam) Zeyd barədə buyurur: “Allah ona rəhmət eləsin, mömin, arif, bilikli və düzdanışan adam idi. Qalib gələrsə, verdiyi vədə əməl edər, hakimiyyəti ələ alsaydı, onu kimə verəcəyini yaxşı bilirdi.”⁵

Zeyd və dostlarının şəhadət xəbəri Mədinə şəhərinə çox acınacaqlı təsir bağışladı. Bu hadisədən hamıdan çox İmam Sadiq (əleyhissəlam) kədərləndi. Bu hadisə İmam Sadiq əleyhissəlama o qədər təsir etmişdi ki, Kufə və Zeydin adı çəkiləndə ixtiyarsız olaraq o Həzrətin gözlərindən yaş axmağa başlayır, şəhid olmuş əmisi və onun dostları barədə təəssüflə dolu olan ürəkağrıdıçı sözlər deməklə onun şəhadətini dərin hörmətlə yad edirdi.

İmam Sadiq əleyhissəlamın Həməzə ibn Həmrən adlı bir dostu deyir: “Bir gün İmam Sadiq əleyhissəlamın yanına getdikdə, o Həzrət məndən soruşdu: “Həməzə, haradan gəlirsən?” Dedim ki, Kufədən gəlirəm. İmam Sadiq (əleyhissəlam) Kufənin adını eşitcək bərk ağlamaq tutdu, belə ki, mübarək sifəti göz yaşlarından islandı. Bu vəziyyəti belə görüb təəccüblə soruşdum: “Ey Peyğəmbərin övladı! Sizin bu cür ağlamağınıza səbəb nə oldu?”

İmam Sadiq (əleyhissəlam) qəmli və gözləri yaşla dolmuş halda buyurdu: “Əmim Zeyd və başına gətirilənlər yadıma düşdü, ona görə də ağladım.” Bir daha soruşdum: “Onun haqqında məgər sizin yadınıza nə düşdü?”

İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurdu: “Onun şəhadəti yadıma düşdü.”

Sonra Həzrət (ə) Zeydin qiyam və şəhadətini Həməzəyə olduğu kimi başa saldı.⁶

¹ Qamusür-ricəl, c.4, səh.570.

² İxtiyari-mə’rifətir-ricəl, səh.361.

³ Əl-Əmali (Şeyx Səduq), səh.325.

⁴ Qamusur-ricəl, c.4, səh.566.

⁵ İxtiyari-mə’rifətir-ricəl, səh.285.

⁶ Əl-Əmali (Şeyx Səduq), səh.236.

1. Məhəmməd “Nəfsi Zəkəriyyə”nin İnqilabı

İmam Sadiqin (ə) ömrünün son dövrlərinə təsadüf edən çox mühüm hadisələrdən biri də Abbasilərin ikinci xəlifəsi Mənsur Dəvaniqinin əleyhinə qaldırılmış Məhəmməd Nəfsi Zəkəriyyənin qiyamıdır. Şiələrin rəhbər və imamı kimi Həzrətin bu hadisəyə münasibəti olduqca əhəmiyyətli idi.

Məhəmməd özü ata tərəfdən İmam Həsənin dördüncü nəslindən olub ana tərəfdən isə İmam Hüseyinə (ə) gedib yetişirdi. Bu insan çox alicənab, pərhiszkar və pak təbiətinə, ələlxüsus yüksək daxili-mə'nəvi keyfiyyətlərinə görə “Nəfsi Zəkəriyyə” (mə'nən saf, təbiətə pak) ləqəbilə tanınmışdır.² O, Bəni Həşimin ən görkəmli və fəzilət sahiblərindən olub dindarlıqda, elm və siyasətdə, alicənablıq, bəxşiş və şücaətdə parlaq bir şəxs idi.³

Pak və ülvi nübuvvət xanədanına mənsub, eləcə də risalət məktəbinin yetirməsi olan Məhəmməd müqəddəs İslam adı altında müsəlmanların müqəddəratına hakim kəsilmiş tağut rejimini qəbul edə bilməzdi. Elə buna görə də Əməvilər sülaləsinin son dövrlərindən başlayaraq onu devirmək üçün mübarizəyə qalxmış və bu məqsəd uğrunda ona qoşulmuş bir çox tərəfdar və cəsur adamlarla əhd-peyman bağlamışdı.

Yeri gəlmişkən onunla o zaman bey'ət edənlərdən biri də Əbu Cə'fər Mənsur Dəvaniqi olmuş⁴ və sonra qeyd edəcəyimiz kimi xilafətə gədikdən sonra Məhəmmədin qətlinə də o fərman vermişdi. Əlbəttə, onun bu hərəkata qoşulması və bey'əti bir sıra məqsədlərə görə olmuşdur. Çünki elm, dərrakə və siyasətdə ad qazanmış Məhəmməd kimi nüfuzlu bir şəxsin kənarında Mənsur və onun kimiləri kölgədə görünürdü.

Qiyamın başlanğıcı

Əməvilərin süqutundan sonra iqtidarı ələ keçirmiş Əbul Abbas Səffahın xilafətini rəsmi olaraq tanımayan Məhəmməd və qardaşı İbrahim məcbur olub bir güşədə gizləndilər. Məhəmməd, onun xilafəti qəsb etdiyini bildirərək bu mənsəbə özünün layiq olduğunu söyləyirdi. Deyirdi ki, o vaxt bey'ət və əhd-peymana əsasən indi Əbul Abbas və qardaşı Mənsur ona tabe olmalıdırlar, əksinə yox. Onların bu müxalifəti Əbul Abbası bərk təşvişə salmışdı və hətta onların yerini öyrənmək üçün atası ilə də sorğu-sual aparmışdı. Onu lap çox qorxudan məsələlərdən biri də Məhəmmədin böyük şəxsiyyətlərdən birinin qiyama də'vəti məktubunun onun əlinə düşməsi idi.⁵

Beləliklə bu mübariz iki qardaş gizli surətdə hökumətin əleyhinə qiyama hazırlaşaraq öz ətrafına inqilabçı adamları toplamağa başladılar.⁶ Hicrətin 136-cı ilində (Əbul Abbasın xilafətinin sonlarında) Mədinəyə gəlmiş vəliəhd Mənsurun

¹ Məhəmməd ibn Abdullah ibn Həsən ibn Həsən (ə) ibn Əli (ə) ibn Əbu-Talib.

² Mürucuz-zəhəb, c. 2, səh. 294; Əl-əxbarüt-tival, səh. 385.

³ Əl-fəxri, 185.

⁴ Məqatilut-talibin, səh. 173-197.

⁵ Məqatilut-talibin, səh. 118-120, 158.

⁶ Tarixül-üməm vəl-muluk, c. 9, səh. 180.

görüşündə çoxları, o cümlədən Bəni Həşim də iştirak etsə də, bu iki qardaş görüşdən imtina etdilər.¹

Mənsur xilafətə gəldikdən sonra onların axtarışı üçün ciddi tədbirlərə əl atdı. Onların yerini tapmaq üçün, demək olar bütün şiələr sorğu-suala çəkildi.² Bütün bunların bir nəticəsi olmadıqda çoxlu cəsusları küllü miqdarda pul və miniklə təmin etməklə bu işə cəlb etdi.³ 138-ci ildə Fəzl ibn Salehi həcc mərasiminin əmiri təyin edib ona ciddi tapşırırdı ki, Məhəmməd və İbrahimi harada mümkün oldu ələ keçirib ona təhvil versin.

Fəzl Mədinəyə daxil olduqdan sonra bütün camaat və eləcə Həsəni seyidləri onun görüşünə gəlmişdilər. Fəzl, Məhəmməd və İbrahimin onun hüzuruna gəlmədiyini görüb atası Abdullahdan onların harda olduğunu soruşduqda ona bəhanə gətirərək demişdi ki, istirahət üçün ova çıxıblar.⁴

Zaman ödükcə qarşıya başqa mühüm məsələlər və hadisələr çıxırdı ki, Mənsur da çarəsiz qalıb bütün gücünü onların həllinə sərf edirdi. Nisbətən yaddan çıxmış Məhəmməd isə ələ düşən fürsəti qətimət bilib öz ideyalarını yaymağa və ətrafına adam toplamaq üçün müxtəlif məntəqələrə nümayəndələr göndərməyə başladı.⁵ Hadisələri ardıcıl yoluna qoyan Mənsur yenidən ehtimal verilən bu hərəkətin qabağını almaq üçün bütün qüvvələri Hicazın başdan-başa nəzarətdə saxlamasına yönəltdi. Çünki bu müddət ərzində Hicazda Məhəmmədin hərəkətinin yayılmasına dair yeni-yeni xəbərlər ona gəlib çatırdı.⁶

Artıq təzyiqlər

240-cı ildə həcc mövsümünü bəhanə edən Mənsur, Məhəmmədin işinə birdəfəlik son qoymaq üçün yolunu Mədinədən saldı. O, bu səfərilə, demək olar bu hərəkətin mərkəzi olan Mədinəni, o cümlədən bu oyanışları iflic etmək istəyirdi. Mədinəyə daxil olduqdan sonra şiələrin tanınmış şəxsiyyətləri ilə bir sıra görüşlər keçirdi, onlara ən'am və hədiyyələr təqdim etdi. Bəzilərinə pul təklif etməklə tamahlandırmaq, digərlərinə isə hədə-qorxu gəlməklə Məhəmmədin yerini öyrənməyə cəhd göstərdi. O cümlədən Məhəmmədin də atasını çağırırdı oğullarının yerini deməyə vadar etsə də, atasının onlardan xəbərsiz olduğunu eşitdi. Onların arasında gedən danışiq sərtləşdiyi vaxt atası dedi: “Əgər Məhəmməd ayağımın altında belə gizlənmiş olsa ayağımı qaldırmaram ki, onu görmək sənə nəsis olsun!” Bu sözlərdən bərk qəzəblənən Mənsur onu və ailəsindən neçə üzvünü zindana saldırdı və Abdullah üç il zindanda qaldı.⁷

¹ Əl-kamilu fit-tarix, c. 5, səh. 513.

² Tarixül-üməm vəl-muluk, c. 9, səh. 181.

³ Tarixül-üməm vəl-muluk, c. 9, səh. 181.

⁴ Tarixül-üməm vəl-muluk, c. 9, səh. 181.

⁵ Əl-kamilu fit-tarix, c. 5, səh. 517-522.

⁶ Cihaduş-şiə, Doktor Səmirə Muxtarül-leysi, səh. 115.

⁷ Tarixül-üməm vəl-muluk, c. 9, səh. 183-184; Tarixi Yaqubi, c. 3, səh. 109-110; Əl-fəxri, səh. 165; Məqatilut-talibin, səh. 146.

Silahlı qiyam və onun sonu

Mənsurun bu hərəkəti yatırmaq üçün bütün cəhdləri, demək olar nəticəsiz qaldı. Məhəmməd özü Mədinənin ətrafında gizlənsə də onun tərəfdarlarının sayı günbəgün artır, artıq şəhər inqilabın mərkəzinə çevrilirdi.

Nəhayət, bu hərəkəti inqilaba sövq edən neçə illik mübarizədən sonra 145-ci ilin rəcəb ayında Mədinəyə daxil olub kütləvi bey'ət topladıqdan sonra şəhərin idarəsini öz ixtiyarına aldı. Halbuki son qələbə üçün lazımı tədarük görülməmiş və onun müxtəlif məntəqələrə yolladığı nümayəndələr də işi tam başa çatdırma bilməmişdilər. Bu minvalla şəhər zindanının qapılarını sındıraraq məhbusları azad etməklə silahlı qiyamın ilkin təməlini qoydular.

Mənsur xəbərdir olan kimi cəld qardaşı İsanın başçılığı ilə Mədinəyə qoşun göndərdi. Çox qızğın və qanlı döyüşdən, həmçinin qiyamçıların sarsılmaz fədakarlıq və rəşadətindən sonra Mədinə şəhəri süqut etdi və qiyam yatıdırıldı. Bu döyüşdə çoxları qırıldı, o cümlədən Məhəmməd və yaxın silahdaşları qətlə yetirildi.¹ Bu məğlubiyyətdən sonra elə həmin il qardaşı İbrahim Bəsrədə qiyam etdi. Bu qiyamda da İbrahim məğlub olaraq öldürüldü.² Tarixdə çox mühüm olan Məhəmmədin inqilabının siyasi, ictimai, hərbi və təchizati kimi müxtəlif məxlubolma səbəbləri olmuşdur ki, burada təfsilatı ilə açıqlamağa imkan yoxdur.³

İmam Sadiqin (ə) Məhəmməd “Nəfsi Zəkiyyə”nin inqilabına münasibəti

Ötən bəhslərdə dediyimiz kimi bu qiyamların müasiri olmuş İmamlarımızın yekdil münasibəti təxminən Məhəmmədin inqilabına da aiddir. Çünki bu qiyamın özü də digər silsilə qiyamların motivində qərar tuturdu və təbii olaraq İmam Sadiqin (ə) mövqeyi digər imamlardan fərqlənə bilməzdi. Burada mə'lum olduğu kimi Həzrət onun hərəkəti ilə razılaşmamışdır. Çünki Məhəmməd “Nəfsi Zəkiyyə” məhdəviyyət ideyasını qaldıraraq hərəkətini ona əsaslandırır. Onun tərəfdarları, eləcə də atası bu əqidə və ideyanı geniş surətdə təbliğ və tərvic edərək o günün ictimai kütləsi arasında təsəvvür olunmayan bir inam yaratmışdılar.⁴ Bu elə bir məsələ deyildi ki, İmam Sadiq (ə) onun kənarından asanlıqla sovuşsun.

Bu hərəkətin başlanğıcı əməvilərin hökmrənliyinin son dövrlərinə təsadüf edir. Ələvilər (Əhli-beyt (ə) tərəfdarları) və Abbasilərdən təşkil olunmuş bir yığıncaqda Məhəmməd Nəfsi Zəkiyyə inqilabın rəhbəri tə'yin olunur və orada iştirak edənlərin hamısı onunla bey'ət edirlər. Bu yığıncaqda Abdullah Məhz, iki oğlu Məhəmməd Nəfsi Zəkiyyə və İbrahim, əbu Cə'fər Mənsur, Saleh ibn Əli, Məhəmməd ibn Əbdül

¹ Məqatilut-talibin, səh. 184-185; Tarixi Yaqubi, c. 3, səh. 145; Mürucuz-zəhəb, c. 3, səh. 294.

² Məqatilut-talibin, səh. 210.

³ Məqatilut-talibin, səh. 210-dan sonrakı hadisələr; Cihadüş-şie, səh. 166.

⁴ Məqatilut-talibin, səh. 140-142, 157-158, 160-165; Əl-fəxri, səh. 165-166. Hətta Mənsur Dəvaniqinin özü məhdəviyyət ideyasından olduqca nüfuz qazanan Məhəmməd Nəfsi Zəkiyyəni nüfuzdan salmaq üçün öz oğlunun adını Məhəmməd qoyaraq onu Məhdi ləqəbləndirməklə iddia elədi ki, zühur edəcək Məhdi onun oğludur (Məqatilut-talibin, səh. 162). Beləcə fürsəti qənimət bilən abbasilərdən biri Peyğəmbər (s)-in adından saxta bir hədis düzəldib dedi: Peyğəmbər buyurub ki, Məhdi əmim Abbasın nəslindəndir (Tarixül-xüləfa, Siyuti, səh. 272).

Birr (Osmanın üçüncü nəslindən) kimi şəxslər var idi. “Əbva”da təşkil olunmuş bu yığıncağa həsəni seyidlərinin ağsaqqalı və o dövrün tanınmış şəxslərindən Nəfsi Zəkiyyənin atası Abdullah tərəfindən İmam Sadiq (ə) da çağırılmışdı.

Həzrətin gəlişindən sonra Məhəmməd yığıncağın təşkil olunma səbəbi və onun hədəfini açıqladı. İmam Sadiq (ə) buyurdu: “Bu fikirdən daşının, qiyamın vaxtı hələ yetişməyib.” Sonra üzünü atası Abdullaha tutub dedi: “Elə güman edirsən ki, oğlun Məhdidir? Mən deyirəm ki, yanılırsan və bu zaman onun qiyamının vaxtı deyildir. Amma əgər alovlanıb Allaha xatir, əmr be mə`ruf və nəhy əz münkər etmək üçün onu qiyam və inqilaba qaldırırsansa, Allaha and olsun, ağsaqqal və ağamız olduğun halda səni tək qoyarıq və oğlun ilə də bey`ət edərik.” Abdullah isə Həzrətin sözlərindən narahat olub onu paxıllıq üzündən söylədiyini güman etdi.¹

Həqiqətdə isə İmam Sadiq (ə) imamət məqamından çıxış edərək çox gözəl bilirdi ki, Məhəmməd qələbə çala bilməyəcək və elə həmin yığıncağın sonunda atası Abdullaha buyurdu: “Oğlun xilafətə çatmayacaq və bunu da bil ki, “sarı qəbəli”dan (Mənsur Dəvaniqiyə işarə edərək) başqa da heç kimə nəsib olmayacaq.”² Əbulfərəc İsfahani yazır ki, Abdullah imamın sözündən sonra əlini Əbul Abbasın çiyinə vurub dedi: “Bu, qardaşları və onların övladları xilafətə çatacaqlar, siz yox!” İmam isə əlini Abdullahın çiyinə vurub dedi: “Hökumət nə sənə nə də oğullarına nəsib olmayacaq. Bunlardır ki, xilafətə çatacaqlar və oğulların da qətlə yetiriləcəkdir.”³

Deməli ki, elə İmam Sadiqin (ə) bu sözü deməyindən çox da keçməmiş Həzrətin əvvəlcədən olacaq hadisənin nəticəsinin ifşa etməsi xəbəri Mədinədə dolaşırdı. Bununla maraqlananlar Həzrətin hüzuruna gəlib bu xəbəri onun özündən eşitmək istəyirdilər. Elə öz bacısı qızı Ümmül Həsən ondan belə bir xəbərin söylədiyini soruşduqda Həzrət demişdi: “Məhəmməd “rum evi”nin⁴ kənarında öldürüləcək, qardaşı İbrahim isə İraqda elə bir halda qətlə yetiriləcəkdir ki, mindiyi atın ayaqları suyun içində olacaqdır.”⁵

İmam Sadiq (ə) yuxarıda qeyd olunan səbəblərə görə Məhəmmədin hərəkətini qəbul etməsə də, lakin onun əleyhinə də heç bir ciddi e`tiraz münasibəti bildirmədi. Hətta Əbulfərəc İsfahaninin yazdığına görə oğulları Musa və Abdullahı Məhəmmədin köməyinə göndərdi⁶ və onlar bu hərəkətdə Məhəmmədin kənarında idilər.⁷ Hələ qiyamın məğlubiyətindən sonra Məhəmmədin yaxın silahdaşlarından olan Hüseyin ibn Zeyd (şəhid) pənah verərək amanda saxladı.⁸ Mə`lumdur ki, bu iki mühüm addım xəlifə Mənsuru narahat etməyə bilməzdi.

Burada diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də odur ki, İmamın bu hərəkəta qoşulmaması heç də onun abbasilərlə razılaşmağından irəli gəlmirdi. Mövcud hakimiyyət də Həzrətin nəzərində qanunsuz və dindən uzaq sayılırdı. Hətta Mənsur Həzrəti dəfələrlə paytaxta öz sarayına çağırtdırıb onu müxtəlif əzab-əziyyətlə

¹ Məqatilut-talibin, səh. 140-141.

² Əl-fəxri, səh.165.

³ Məqatilut-talibin, səh. 141-142, 172.

⁴ Mədinədə məhəllə adı.

⁵ Məqatilut-talibin, səh. 168.

⁶ Məqatilut-talibin, səh. 170.

⁷ Məqatilut-talibin, səh. 186.

⁸ Məqatilut-talibin, səh. 257.

salmaqdan əlavə qətlə yetirmək fikrinə də düşmüşdü. Lakin Allahın lütfü ilə hər dəfə o, bu sui-qəsdlərdən salamat qurtarmışdı.¹ Elə Məhəmmədin hərəkata başladığı zamandan İmam (ə) Mənsur tərəfindən bir sıra çətinliklər və zərbələr görmüşdü. Burada bir neçə nümunəni qeyd edirik:

Bu hərəkatın gün-gündən gücləndiyi vaxt bir dəfə Mənsur özü onu yatırmaq qəsdilə Mədinəyə doğru hərəkat etdi. Özünü şəhərin yaxınlığınadək yetirib “Rəbəzə”də düşərgə saldı.² Orada qaldığı müddət ərzində İmam Sadiq (ə)-ı hüzuruna çağırtdırıb Həzrətlə olduqca kobud rəftar edərək onu çox pis təhqir etmişdi.³ Yaxud hicrətin 145-ci ili Məhəmmədin ilk dəfə qiyama başladığı gecə Mədinənin hakimi Bəni Haşimin böyük şəxsiyyətlərilə bərabər İmamı da həbs etdirmişdi.⁴ İmam Sadiq (ə) özü bu haqda deyir: “Məhəmmədin məğlubıyyətidən sonra mənə Mənsurun hüzuruna apardılar. O, mənə çox kobud ifadələrlə təhqir edərək qarşıladı. Ardınca dedi: Adını Nəfsi Zəkiyyə qoyduğunuz Məhəmməd ibn Abdullahın başına gələnlərdən xəbərim var. İndi intizarındayam ki, sizdən biri başını qaldıran zaman böyük və kiçiyinizə rəhm etməyim.”⁵

Məhəmmədin üzərinə göndərilmiş qoşunun sərkərdəsi İsa döyüşdən sonra mənə “eyn Əbu Ziyad” adlı torpaq sahəmi müsadirə etdi. Mənsurun hüzurunda ikən ona dedim ki, mənə torpaq sahəmi özümə qaytar, çünki gəlirim oradan təmin olunur. Mənə dedi: Hələ danışmağa üzün də var? Mən istəyirəm sənənin canını alım!”⁶

Mənsur hətta bunlarla da kifayətlənməyib bir dəfə Mədinədə Həzrətin evini belə yandırdırmışdı. Allahın lütfü ilə od-aluvun içindən özünü salamat qurtaran İmam Sadiq (ə) o vaxt demişdi: “Mən İbrahim Xəlilullahın övladıyam!”⁷

¹ Biharul-ənvār, c. 47, səh. 162, 212.

² Əl-kamilu fit-tarix, c. 5, səh. 524.

³ Məqatilut-talibin, səh. 170; Biharul-ənvār, c. 47, səh. 192.

⁴ Əl-kamilu fit-tarix, c. 5, səh. 530.

⁵ Biharul-ənvār, c. 47, səh. 206; Nurul-əbsar, səh. 147.

⁶ Məqatilut-talibin, səh. 184.

⁷ Üsuli-kafi, c. 1, səh. 473.

VII FƏSİL

İMAM MUSEYİ-KAZİM ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- * Cəfəri məktəbinin gözətçisi
- * İmam Kazim əleyhissəlamın dövründə xilafətin gördüyü çirkin işlər
- * Qanlı “Fəxx” faciəsi
- * “Qəlb”lərə hakim olmaq
- * Harun – neçə üzlü insan
- * İslam dövləti təşkil etmək arzusunda

İmam Kazim әleyhissәләмын һәyаты барәdә qısa мәlumat

O Hәzrәtin adı Musa, lәqәbi Kazim, anası Hәmidә adlı çox fәzilәtli bir qadın, atası isә altıncı İmam Hәzrәt Sadiq (әleyhissәләm) olmuşdur. İmam Kazim (әleyhissәләm) hicrәtin yüz iyirmi səkkizinci ilindә (Mәdinәnin yaxın kәndlәrindән biri olan) Әbva adlı bir yerd dünyaya gәlmış, hicrәtin yüz səksән üçüncü (başqa bir versiyaya görә isә yüz səksән altıncı) ilindә шәhid olmuşdur.

İmam Kazim әleyhissәләмын müasiri olmuş xәlifәlәр

Hicrәtin yüz qırx səkkizinci ilindә İmam Sadiq (әleyhissәләm) шәhid olduqdan sonra İmam Kazim әleyhissәләмын İmamlıq dövrü başlamışdır. O Hәzrәt İmam olduđu bu otuz beş (ya da otuz səkkiz) il әrzindә ашаğıda adları çәkilmiş xәlifәlәр onun müasiri olmuşdur:

- Mәnsur Dәvaniqi (137-158 h.q);
- Mәhәmmәd – Mәhdi adı ilә tanınmış (158-169);
- Musa – Hadi adı ilә tanınmış (169-170);
- Harun Әr-Rәşid (170-193).

İmam Sadiq (әleyhissәләm) шәhid olan zaman Mәnsur Dәvaniqi öz hakimiyyәtinin kulminasiya mәрhәlәsini yaşayırdı. Mәnsur elә bir шәxsiyyәt idi ki, öz hakimiyyәt dayaqlarını möhkәmlәndirmәkdән ötrü saysız-hesabsız insanları qәtlә yetirirdi. O, bu işdә tәkcә шәlәri deyil, elәcә dә, onunla müxalif olan sünni mәzhәbinin fәqih vә digәр böyük шәxsiyyәtlәrinә ağır әzablar verirdi. Belә ki, Әbu Hәnifәni (Abdullahın oğlu vә İraqda Abbasilәр qiyamının müxaliflәrinin başcısı olan) İbrahimi himayә edәрәk onun (Mәnsurun) әleyhinә fәtva verdiyinә görә şallaq vurduraraq hәbs etdirmişdi.¹

İmam Kazim (әleyhissәләm) atasının vәfatından sonra iyirmi yaşında İslam hөkumәtinin (bütүн xilafәt әrazisinin) xәlifәsi sayılan belә bir zalım hakimlә üzләmişdi. Mәnsur (Mәdinә hakimi olan) Mәhәmmәd ibn Süleymandan İmam Sadiq әleyhissәләмын шәhadәt xәbәrini eşitdikdән sonra ona bir mәktub yazıb bildirdi ki, әgәр Cәfәр ibn Mәhәmmәd (İmam Sadiq (әleyhissәләm)) өз yerinә bir nәfәр canışın tәyib edibsә, onu çağırtdır vә boynunu vur! Çox çәkmәdi ki, Mәdinә hakimi Bağdada (Mәnsura) ашаğıdakı mәzmununda bir mәktub yazdı: “Cәfәр ibn Mәhәmmәd rәsmi шәkildә yazmış vәsiyyәtnamәsindә beş nәfәri өз canışını tәyin etmişdir. O beş nәfәр bunlardır:

- Dövrün xәlifәsi – Mәnsur Dәvaniqi;
- (Mәdinә hakimi vә mәktubu yazanın özü) Mәhәmmәd ibn Süleyman;
- Abdullah ibn Cәfәр ibn Mәhәmmәd (İmam Kazim әleyhissәләмын böyük qardaşı);
- Musa ibn Cәfәр (İmam Kazim (әleyhissәләm));
- Hәmidә (İmam Sadiq әleyhissәләмын һәyat yoldaşı);”

Mәdinә hakimi bunları yazdıqdan sonra qeyd etmişdi ki, bunlardan hansını çağırıb boynunu vurdurum?

Vәziyyәtin belә alınacağını gümanına belә gәtirmәyән Mәnsur hәddән artıq bәrk qәzәblәnib qışqırır ki, bunları öldürmәk olmaz!¹

¹ Tarixül-xülәfa, sәh.259.

¹ Üsulı-kafi, c. 1, sәh. 310-311; Biharül-әnvar, c. 47, sәh. 3; E'lamül-vәra, sәh. 299.

İmam Sadiq əleyhissəlamın bu vəsiyyətnaməsi tamamilə siyasi bir hərəkət idi. Çünki İmam Sadiq (əleyhissəlam) özündən sonrakı İmamı və öz canişinini qabaqcadan şiələrə tanıtdırmış,¹ lakin Mənsurun bu cür təhlükəli planlarından xəbərdar olduğu üçün yeddinci İmamın canını qorumaq məqsədilə vəsiyyətini bu şəkildə yazmışdı.

Cəfəri məktəbinin hamisi

O dövrün vəziyyətinə nəzər saldıqda məlum olur ki, Mənsur hökumətinin əvvəlcədən üzərində nəzarəti olan hər hansı bir qəti iş və proqramı həyata keçirmək məsləhət olmamışdır. Buna görə də, İmam Kazim (əleyhissəlam) atasının tutduğu elmi yolu davam etdirərək böyük elm ocağı (lakin İmam Sadiq əleyhissəlamın təşkil etdiyi elm ocağından kiçik) yaradıb tanınmış elmi və fəzilətli şəxsiyyətləri yetişdirməyə başlayır.

Seyyid ibn Tavus yazır: “İmam Kazim əleyhissəlamın xüsusi dostlarından böyük bir qismi və həmçinin, Bəni-Haşim qəbiləsinin böyük şəxsiyyətləri o Həzrətin ətrafına yığılaraq onun dürəfşan kəlamlarını, suallara verdiyi cavabları və irəli çıxan məsələlər haqqında verdiyi hökmləri qeyd edirdilər.”²

Seyyid Əmir Əli yazır: “Hicrətin yüz qırx səkkizinci ilində İmam Sadiq (əleyhissəlam) Mədinə şəhərində vəfat etdi. Ancaq xoşbəxtlikdən onun təşkil etdiyi elm ocağı bağlanmadı, əksinə o Həzrətin canişini – oğlu İmam Kazim əleyhissəlamın rəhbərliyi sahəsində bu elm ağacı öz parlaqlığını daha da qorudu.”³

Musa ibn Cəfər (İmam Kazim (əleyhissəlam)) öz dövrünün bütün alimlərini heyrətə gətirməklə yanaşı, həm də əxlaqi dəyərlər və ali insani sifətlər baxımından da ad çıxarmışdı. Belə ki, o Həzrətin iftixar dolu həyatı ilə tanışlığı olan alimlərin hamısı onun əxlaqi qarşısında baş əyirlər.

Sünni məzhəbinin görkəmli hədisçisi və alimi ibn Həcər Heytəmi yazır: “Museyi-Kazim (əleyhissəlam) atasının elm və biliyini irs aparmış, atasının fəzilət və kamalına malik olmuşdur. O, (cahil və nadan insanlarla) fövqəladə güzəşt və səbrlə davrandığına görə Kazim⁴ ləqəbini almış, onun dövründə heç kim İlahi maarif və bilik baxımından ona çatmamışdır.”⁵

¹ İrşad, səh. 304-306; Biharül-ənvar, c. 47, səh. 253. c. 48, səh. 16-17.

² Əl-ənvarül-bəhiyyə, səh.170.

³ Müxtəsəri-tarixil-ərəb, səh.209.

⁴ Kazim ərəb dilində “qəzəbini boğan” deməkdir.

⁵ Əs-səvaiqül-mühriqə, səh.203.

İmam Kazim әleyhissәләмын dövründә xilafәtin gördüyü çirkin işlәр

1. Mәhdi Abbasi

Çirkin nəticәləri İslam mәmlәkәtinin һәр yerinә ziyan vurmuş Mәnsurun xәlifәlik dövrü, onun ölümü ilә başa çatır və camaat iyirmi iki il әzab-әziyyәtә qatlaşdıqdan sonra rahat nəfәs almağa başlayır.

Mәnsur öldükдән sonra onun Mәhdi adı ilә tanınmış oğlu Mәhәmmәd hakimiyyәt başına gәlir. Mәhdi ilk xәlifәlik çağlarında camaatın gur alqışları ilә üzlәşdi. Çünki o, hakimiyyәtә gәldiyi ilk vaxtda “Yaşıl bağ”da camaat qarşısında ümumi әfv etmә (amnistiya) qәrarı çıxarıb bütүн siyasi mәhbusları (istәр Bәni-Hәşimdән olsun, istәrsә dә qeyri Bәni-Hәşimdән) azad edәрәk camaatın әzab-әziyyәtinә və qırğınına son qoydu. Hәмçinin, atası Mәnsurun camaatdan müsadirә etdiyi daşınan və daşınmaz әmlakı öz sahiblәринә qaytardı və beytül-maldan olan gәlirin әksәriyyәtinә camaat arasında bölüşdü.¹

Görkәmli tarixçi Mәsudinin yazdığına әsasән, Mәnsurun camaatdan zorla topladığı әmlakın dәyәri altı yüz milyon dirhәм və on dörd milyon dinar idi. Bu mәblәğ Mәnsurun xәlifә olduğı müddәtdә yığıdığı torpaq vergisi və kәndlilәrdән aldığı vergidән әlavә idi. Yığılan bu әmlak Mәnsurun әmrinә әsasән, “mәzlumların beytül-malı” adı ilә xüsusi yerdә saxlanıldığından və һәр әmlakın üstündә onun sahibinin adı yazıldığından Mәhdi onların hamısını ayırıp öz sahiblәринә, ya da onların varislәrinә qaytardı.²

Mәhdinin belә bir addım atmasından mәqsәd bәlkә dә, bu olmuşdur ki, hakimiyyәt başına gәlәrkән Әlәvilәrin (Әli әleyhissәләмын nәslindән olanların) tәcavüzkar hakimlәрә qarşı etdiklәri etirazların qarşısını alıb nisbi sakitlik yaratsın. Bir sözlә, bu azadlıq, әmniyyәt və iqtisadi rifah cәmiyyәtdәki müxtәlif dәstәlәrin razılığına sәbәb olaraq ictimai və iqtisadi һәyatda yeni bir mәрhәlә açır. Tәbii ki, әgәр bu iş belәcә davam etsәydi, bir çox parlaq nəticәlәр verәrdi, ancaq tәәssüflәр olsun ki, çox çәkmәdi ki, proqram dәyişdi və yeni xәlifә özünün һәqiqi simasını göstәrdi. Belәliklә dә, ötән xәlifәlәrin İslama zidd olan һәрәkәtlәri yenidән icra olunmağa başladı.

Fәsad və әyyaşlıq mәркәzi

Mәhdi xәlifә olduğı ilk vaxtlarda daşürәkli və düşüncәsiz Mәnsurun saraya cәlb etdiyi, sarayda әsasән, eyş-işrәt işlәринә baxan pozğun ünsürlәrin saraya girmәsinә yol vermir və eyş-işrәtә yaxın düşmüрдü. Ancaq bir il keçdikдән sonra tutduğı mövqeyi dәyişib eyş-işrәt mәclislәri tәşkil edәрәk pozğun ünsürlәrә xüsusi qayğı göstәrmәyә başlayır. Xeyirxah, ağıllı və xoş niyyәtli olan adamlar Mәhdiyә bu işin pis və acınacaqlı sonuclarla nəticәlәнәcәyini desәlәр dә, bu, onda һeç bir tәsir bağışlamır. Mәhdi onların cavabında deyir: “İnsanın o vaxtı xoşdur ki, kef-damağla keçsin, nәdim adamlarsız һәyat mәнә şirin gәlmir.”³ O, bu işә o qәdәр ifratla yanaşırdı ki,

¹ Tarixi-Yә’qubi, c.3, sәh.132.

² Müxtәsәrү-tarixil-әрәb, sәh.213.

³ Tarixül xülәfa, sәh.277.

hətta öz ağıllı və fəzilətli vəziri Yəqub ibn Davudun nəsihətlərinə belə qulaq asmırdı. Dövlət işlərində Yəqubun sözlərindən bir addım da kənara çıxmayıb onun dediklərini yüz faiz dəqiqliklə yerinə yetirən Məhdi eyş-işrətdən söz düşdükdə, Yəqubun məntiqi və qərəzsiz deyilən sözlərinə qulaq asmırdı.

Xilafət sarayının və eləcə də, xəlifənin pozğunçuluq, eyş-işrətlə gün keçirməsindən ciddi narahat olan Yəqub Məhdinin ətrafındakılarının İslam hökuməti sarayında və xəlifənin hüzurunda kef məclisləri təşkil etmələrini müşahidə etdikdə deyirdi: “Bu işlərdən ötrü mənə vəzir təyin edib buraya qoymusan? Gündə beş dəfə cami məscidində (mərkəz məscidində) camaat namazı qıldıqdan sonra şərab süfrəsinin başında oturmağın düzgündürmü?” Müsəlmanların beytül-malı hesabına kef məclisləri keçirməyə adət etmiş pozğun, nədim adamlar Yəqubun bu sözlərinə istehza edib Məhdini badə qaldırmağa cəlb edərək bəzi vaxtlar şerlə deyirdilər ki, Yəqubun sözlərini qulaq ardına vur və gözəl şərabla kefini kökəlt.¹

Məhdinin belə mövqə tutması İslam cəmiyyətində pozğunluq və əxlaqsızlığın artmasına səbəb olur, Bəşşar kimi şairlərin kef haqqında dedikləri ədəb pərdəsini qırmış şer və qezəlləri ağızdan-ağıza gəzir və iffət, paklıq xırmanına od vurub yandırır. Bunun nəticəsində də hər tərəfdən qeyrətli insanların etiraz sədalari ucalmağa başlayırdı.²

Başı öz kefinə qarışan xəlifə camaatın vəziyyətindən tamam xəbərsiz oldu. Bunun nəticəsində də, fəsad, rüşvətxorluq baş alıb getdi, vergi müffəttişləri camaatı həddən artıq sıxışdırmağa başladılar. Xəlifənin özü də, camaatı sıxışdırmağa başlayaraq ilk dəfə olaraq Bağdad bazarlarına vergi qoyur.³ Əkinçilərin vəziyyəti olduqca ağırlaşır və çətinlik hamını hiddətə gətirir.⁴

Həzrət Əli əleyhissəlamın nəslindən olanlara qarşı həddən artıq təzyiqlər

Məhdinin rəftarı atası Mənsurdan müxtəlif cəhətlərə görə fərqlənirdi. Ancaq onların hər ikisinin müştərək bir cəhəti var idi ki, o da hər ikisinin Ələvilərə (Əli əleyhissəlamın nəslindən olanlara) qarşı həddən artıq təzyiq göstərməsi idi. Məhdi də Mənsur kimi Bəni-Haşimə qarşı olunan təzyiqlərdə əlindən gələni əsirgəmir, hətta bəzi vaxtlar onları Mənsurdan da çox təzyiqlərə məruz qoyurdu. Əli əleyhissəlamın övladlarını hər an öz hökuməti üçün təhlükə hesab edən Məhdi onların başçılığı ilə olan hər hansı bir etirazın qarşısını almağa çalışırdı. O, şiəçiliyə yönəlmə və Ələvi rəhbərləri ilə həmkarlıq etməyə qarşı ciddi mübarizə aparırdı. Tarixçilər yazırlar: “Qasim ibn Məcəşi Təmini ölərkən bir vəsiyyətnamə yazıb xəlifəyə izmalatdırmaq üçün Məhdinin yanına göndərir. Məhdi vəsiyyətnaməni oxumağa başlayır. Elə ki Qasimin Allahın təklyinə və İslam Peyğəmbərinin Peyğəmbərliyinə etirafından sonra Əli əleyhissəlamı İmam və Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) canişini kimi tanıması cümləsinə çatır, vəsiyyətnaməni yerə tullayıb onu axıra qədər oxumur.”⁵

¹ Əl-Kamilu fit-tarix, c.6, səh.73.

² Həyatül-imam Musa ibn Cə'fər (əleyhissəlam), c.1, səh.436.

³ Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.137.

⁴ Həyatül-imam Musa ibn Cə'fər (əleyhissəlam) c.1, səh.442.

⁵ Əl-Kamilu fit-tarix, c.6, səh.84.

Quranda şәрabın haram edilməsi

Məhdinin şiaçiliyə qarşı güclü mübarizəsinə dair başqa bir nümunə, onun Mədinədə İmam Kazim (əleyhissəlam) ilə söhbətidir. Məhdi xəlifə olduğu illərin birində Mədinə şəhərinə gəlib Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) qəbrini ziyarət etdikdən sonra İmam Kazim əleyhissəlamla görüşüb öz fikrində o Həzrətin elmini yoxlamaq məqsədilə, Quranda şərabın haram edilməsi məsələsini ortaya atıb soruşdu: “Şərab Quranda haram edilibmi?” Daha sonra əlavə edib dedi: “Camaatın əksəriyyəti şərabın Quranda qadağan olunmasını bilir, ancaq bu qadağanın mənasının haram olduğunu bilmir.”

İmam Kazim (əleyhissəlam) buyurdu: “Bəli, şərabın haram olması Quranda açıq-aşkar buyurulmuşdur.”

— Quranın harasında?

— Allahın (Peyğəmbərə xitab edərək) buyurduğu **“De ki: Rəbbim yalnız aşkar və gizli alçaq işləri [zina etmək, lüt görmək və s.], hər cür günahı, haqsız zülmü... haram buyurmuşdur.”**¹ ayəsində.

İmam Kazim (əleyhissəlam) bu ayədə digər haram buyurulmuş şeylər barədə danışdıqdan sonra buyurdu: “Allahın bu ayədə haram buyurduğu “hər cür günah” ifadəsindən məqsədi şərabdır. Çünki Allah Özü başqa bir ayədə buyurur: **[Ya Məhəmməd!] Səndən içki və qumar haqqında sual edənlərə söylə: “Onlarda həm böyük günah, həm də insanlar üçün mənfəət (dünya mənfəəti) vardır. Lakin günahları mənfəətindən daha böyükdür.”**² “Əraf” surəsində açıq-aşkar haram buyurulmuş “hər cür günah” ifadəsi “Bəqərə” surəsində şərab və qumara aid edilmişdir. Buna əsaslanıb deyirik ki, şərab Quranda açıq-aşkar haram buyurulmuş və qadağan olunmuşdur.” Məhdi, İmam Kazim əleyhissəlamın bu istinad və sübutuna heyran qalıb ixtiyarsız olaraq (orada olan) Əli ibn Yəqtinə dedi: “And olsun Allaha ki, bu, Haşimi fətvasıdır.” (Yəni bu, Bəni-Haşim tayfasından olan şəxsin fətvasıdır, bu cür fətvanı yalnız Bəni-Haşimdən olanlar verə bilərlər.³) Əli ibn Yəqtin də, öz növbəsində dedi: “Sizə - Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinə belə elm vermiş Allaha şükr olsun!”

Məhdi, Əli ibn Yəqtinin bu cavabından narahat olub öz qəzəbini güclə boğduğu bir halda dedi: “Ey rafizi, düz deyirsən!”⁴

2. Hadi Abbasi

Hicrətin yüz altmış doqquzuncu ili İslam tarixi üçün böhranlı, qaranlıq, qeyri-sabit və qəmli bir il olmuşdur. Çünki həmin il Məhdi Abbasinin ölümündən sonra onun kefcil, xam və məğrur oğlu Hadi Abbasi hakimiyyətə gəlir. Onun hakimiyyət dövrü İslam cəmiyyəti üçün baha başa gələn acı hadisələr dövrü olmuşdur.

¹ “Əraf” surəsi, ayə 33.

² “Bəqərə” surəsi, ayə 219.

³ Ola bilsin Məhdinin bu cür deməkdən məqsədi bu olub ki, Bəni-Haşimlə Bəni-Abbas arasındakı qohumluq nəticəsində imam Kazim əleyhissəlamın bu elmi onun üçün də fəxrdir.

⁴ Əl-Furu’u min əl-kafi, c.6, səh.406. Sünnilər şialəri rafizi adlandırdığı üçün Məhdi də Əli ibn Yəqtinə belə deyir.

Hadinin atasının yerinə keçməsi heç də təzə məsələ deyildi. Çünki hələ uzun müddət ondan əvvəl İslam hökuməti zalım xəlifələr tərəfindən irsi rejimi (mütləq monarxiya) şəklinə düşərək Əməvi və Abbasi xəlifələri arasında fırlanmış, camaatın acı və məcburi sükutunu ardınca daşıyan hakimiyyətin bu yolla dəyişilməsi adi bir hala çevrilmişdi. Təkcə təzə olan bir məsələ müsəlmanların taleyinin Hadi kimi xam, səlahiyyətsiz və kefli bir gənc adama tapşırılması idi. O, hakimiyyət başına gələrkən hələ iyirmi beş yaşı tamam olmamış,¹ çox məsuliyyətli xəlifəlik və İslam məmləkətinin idarəçilik məqamını ələ keçirməyə qətiyyətli səlahiyyəti yox idi. O, şərəbxor, dardüşüncəli, laqeyd bir gənc olduğuna görə hakimiyyətə gəldikdən sonra da, qabaqkı işlərini tərk etmədi. O, hətta xəlifəliyin zahiri qayda-qanunlarına da əməl etmirdi.² Üstəlik daşürəkli, tərbiyəsiz, əzəzil və nadürüst adam idi.³

Hadi Abbasilər sarayının pozğun mühitində tərbiyə almış və belə bir özünüsevər, zalım və mənəm-mənəm deyən rejimin “südünü əmmiş”di. Belə tərbiyə nəticəsində əgər xəlifəlik məqamı ona çatmasaydı, o da fikri-zikri ancaq kef ardınca olan, mənəm-mənəm deyən, lakin kütbeyin gənclərin sırasında olardı.

Eyş-işrət məclisləri

Hadi atasının hakimiyyəti dövründə qardaşı Harunla birgə bəzi xanəndələri müsəlmanların beytül-malı hesabına təşkil etdiyi eyş-işrət məclislərinə çağıraraq şərəb içmək və kef çəkib əylənməklə məşğul olurdular. O, bu işdə o qədər ifrata varmışdı ki, bəzi vaxtlar atası Məhdi buna dözə bilməyib Hadinin xoşladığı xanəndələri danlayırdı.⁴ Hətta bir dəfə o dövrün məşhur xanəndəsi İbrahim Muselini Hadinin məclisində iştirak etməkdən çəkirdirmiş, Hadi israr etdikdə, İbrahimi tutub həbs etdirmişdi.⁵ Atasının hakimiyyəti dövründə bəzi vaxtlar pis hərəkətlərinə görə atasının müxalifətçiliyi ilə üz ləşən Hadi hakimiyyətə gəldikdən sonra açıq-aşkar əyyaşlıq edir və müsəlmanların ümumi beytül-malını gecələr eyş-işrət məclislərinə sərf etməyə başlayır. Tarixçilərin dediyinə görə, Hadi, İbrahim Muselini saraya dəvət edərək saatlarla onun mahnılarına qulaq asardı. Hadi, İbrahimi çox istədiyindən ona həddən artıq pul, mal-dövlət vermişdi. Hətta bir dəfə İbrahim xəlifədən yüz əlli min dinar pul almışdı. İbrahimin oğlu deyirdi: “Əgər Hadi bundan çox yaşasaydı, biz evimizin divarlarını da qızıl-gümüşdən düzəltdirərdik.”⁶ Bir gün İbrahim Museli Hadi üçün bir neçə mahnı oxuyub onu bərk həyəcanlandırdı. Hadi onu alqışlayıb mahnını bir neçə dəfə təkrar etməsini istədi. Məclis qurtardıqdan sonra Hadi xidmətçilərdən birinə dedi ki, İbrahimi beytül-malın xəzinəsinə aparsın, o, (müsəlmanların ümumi malından) nə qədər istəsə, götürsün, əgər bütün beytül-malı götürmək istəsə də, onu azad buraxsın.

¹ Mürucuz-zəhəb, c.3, səh.324.

² Yenə orada, səh.325.

³ Tarixül-xüləfa, səh.279.

⁴ Əl-Kamilu fit-tarix, c.6, səh.102.

⁵ Əl-Əğani, c.5, səh.160.

⁶ Əl-Əğani, c.5. səh.163.

İbrahim deyir ki, mən beytül-malın xəzinəsinə girib yalnız əlli min dinar pul götürdüm.¹

Hadinin bu cür hərəkətlərindən məlum idi ki, o, ağır məsuliyyəti olan İslam cəmiyyətini idarə etməyin öhdəsindən gəlməyəcək. Məhz buna görə də, onun hakimiyyəti dövründə əvvəl-əvvəl bir az sakit olan və bütün vilayətləri mərkəzi hökumətə tabe olan İslam məmləkəti, Hadinin alçaq və şəriətdən kənar hərəkətləri nəticəsində əxlaqsızlıq və pozğunluqlara məruz qaldığı üçün nəhayət, hər tərəfdən ümumi etiraz sədələri ucalmağa başlayır. Düzdür, bu etirazlara bir çox amillər səbəb olmuşdu, lakin camaatın etirazına səbəb olan ən əsas amil Hadinin Bəni-Haşim və Əli əleyhissəlamın övladlarına qarşı ciddi təzyiqi idi. O, elə hakimiyyətə gəldiyi ilk çağlardan Bəni-Haşimdən olanları ciddi təzyiqlərə məruz qoyub atası Məhdinin dövründən onlar üçün beytül-maldan ayrılmış hüququ kəsdi. Həmçinin, onları təqib edərək onlarda bərk qorxu yaratmış və əmr vermişdi ki, onları harada tutsalar, Bağdada göndərsinlər.²

Qanlı Fəxx faciəsi

Bu təzyiqlər Bəni-Haşimin cəsur və igid kişilərini qəzəbləndirib onları zalım Abbasi hökumətinin aramsız və sərt yürüşlərinə qarşı müqavimət göstərmək məcburiyyətində qoyur. Bu özbaşnalığa cavab olaraq yavaş-yavaş Abbasi hökumətinə qarşı İmam Həsən əleyhissəlamın nəvələrindən olan Fəxx sahibi³ (Fəxx şəhidi) Hüseyinin rəhbərliyi altında qiyam şöləsi alovlanmağa başlayır. Bu qiyam hələ başlamamış və yalnız həcc mövsümü vaxtı onun başlanması üçün münasib idi. Ancaq Mədinə şəhərinin valisinin ağır təzyiqləri bu qiyamın daha tez başlamasına səbəb oldu. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) sülaləsinin müxaliflərindən olan Mədinə valisi xilafət mərkəzinə olan sədaqətini və öz vəzifəsini layiqincə yerinə yetirdiyini sübut etmək üçün hər gün Bəni-Haşimin adlı-sanlı şəxsiyyətlərini bir bəhanə ilə incidirdi. O cümlədən, o, bu şəxsiyyətlərdən hər gün şəhərin hökumət binasına gəlib özlərini təqdim etmələrini tələb edir, bununla kifayətlənməyib onlardan birini digərinin gəlməsinə zəmin edir və biri oraya gəlmədikdə, onun yerinə zəmin durmuş şəxsi incidirdi.⁴ Bir gün Mədinə valisi Fəxx şəhidi Hüseyin və Yəhya ibn Abdullahı Bəni-Haşim böyüklərindən birinin hökumət binasına gəlmədiyi üçün tutub əziyyət verərək girov götürür. Onun bu hərəkəti barit anbarına vurulmuş od kimi alovlanıb Haşimilərin qəzəblənməsinə, bunun nəticəsində də, onların qiyamının vaxtından tez başlayıb Mədinədə döyüş yaratmasına səbəb oldu.

Fəxx şəhidi kimdir?

Qeyd etdiyimiz kimi bu hərəkətdə “Fəxx şəhidi” adı ilə tanınmış Hüseyin ibn Əli – İmam Həsən əleyhissəlamın nəvəsi başçılıq edirdi. O, Bəni-Haşim tayfasının

¹ Əl-Əğani, c.5.

² Tarixi-Yə’qubi, c.3, səh.142.

³ Hüseyin İmam Həsən əleyhissəlamın nəvələrindən olub Məkkədən altı mil aralıda yerləşən Fəxx məntəqəsində Abbasi xəlifəsinin qoşunu ilə mübarizədə öldürüldüyü üçün Fəxx şəhidi, yaxud Fəxx sahibi ləqəbi ilə məşhur olmuşdur.

⁴ Tarixül-üməmi vəl-mülük, c.10, səh.25.

seçilmiş, fəzilətli, cəsur və hörmətli kişilərdən biri olub təqvalı, səxavətli və yüksəkməqamlı bir şəxs idi. Hüseyin ibn Əli yüksək insani sifətlər baxımından tanınmış və seçilmiş simalardan biri hesab olunurdu. O, öz yüksək insani sifətləri sayəsində “zövcü-saleh” ləqəbi ilə tanınmış pak, təqvalı və fəzilətli ata-anadan dünyaya gəlmiş, fəzilət, təqva və hünər ailəsində tərbiyə almışdır. Onun atası, dayısı, babası, anasının əmisi və digər yaxın qohumları Mənsur Dəvaniqinin əmri ilə şəhadətə yetirilmiş, İslam düşmənləri ilə mübarizədə neçə-neçə oğlunu qurban vermiş bu böyük ailə əbədi və dərin qəm dəryasına qərq olmuşdu.¹ Belə bir ailənin tərbiyəsini görmüş Hüseyin (Fəxx şəhidi) Mənsurun cəlladları tərəfindən qətlə yetirilmiş atasının və digər qohumlarının ölümünü heç vaxt unutmur, onların şəhadət xatirəsi onun Abbasilərə qarşı ziddiyyətlə dolu olan böyük və qorxmaz ruhunu bərk narahat edirdi. Ancaq vəziyyət və şəraiti münasib olmadığından, o, zillətli sükuta məcbur idi.

Hadi Abbasinin, xüsusən də, Mədinə hakiminin özbaşınalıqları ürəyi dağlanmış Hüseyinin səbr kasasını doldurmuş, onu Hadinin hökumətinə qarşı qiyam etmək astanasına gətirib çıxarmışdı.

Hərəkətin məğlubiyyəti

Hüseyin qiyam edən kimi Bəni-Haşim tayfasının və həmçinin, Mədinə camaatının böyük əksəriyyəti ona beyət edib Hadinin qüvvələrinə qarşı mübarizə etməyə başladı. Hadinin Mədinədəki qoşununu geri oturtduqdan sonra bir neçə gün fasilə verib yeni qüvvələr topladı. O, müsəlmanların həcc mövsümündə Məkkəyə yığılmasından istifadə edib bu şəhəri hərəkətin mərkəzi qərar verərək mübarizəni daha da genişləndirmək məqsədilə Məkkəyə tərəf hərəkət etdi. Mədinədəki döyüşün və Hüseyinin ordusunun Məkkəyə tərəf hərəkət etməsini Hadiyə çatdırdıqda, o, onlara qarşı vuruşmaq üçün bir ordu göndərdi. Fəxx adlı yerdə iki ordu bir-biri ilə üzləşdi və qızgın döyüş baş verdi. Döyüş zamanı Hüseyin və Bəni-Haşim tayfasının adlı-sanlı şəxslərindən bir neçəsi şəhid oldu. Hüseyinin ordusunun bir hissəsi dağıldı və bir hissəsi də, əsir düşərək Bağdada gətirilib qətlə yetirildi.

Onları öldürməklə kifayətlənməyən cəlladlar cənazələri basdırmayıb başları bədənlərdən ayıraraq Hadinin hüzuruna göndərdilər. Bəzi tarixçilərin dediyinə görə edam olunanların sayı yüz nəfərdən artıq idi.²

Fəxx şəhidinin məğlub edilməsi çox acı və kədərli bir faciə idi. Bu faciə bütün şiələrin, xüsusən də, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinin qəlbini bərk yaraladı və yaddaşlarda bir daha Kərbəla faciəsini xatırlatdı.

Bu faciə o qədər ürəkağrıdıçı və fəlakətli idi ki, İmam Cavad (əleyhissəlam) (İmam Məhəmməd Təqi (əleyhissəlam)) bu hadisədən neçə il keçdikdən sonra buyurmuşdur: *“Kərbəla faciəsindən sonra bizim üçün heç bir faciə Fəxx faciəsi kimi dəhşətli olmamışdır.”*³

¹ Məqatilüt-talibin, səh.285.

² Əl-Kamilu fit-tarix. c.6, səh.93.

³ Biharül-ənvar, c.48, səh.165.

Yeddinci İmam və Fәxx шәhidi

Bu faciә heç dә İmam Kazim әleyhissәләmlә әlaqәsiz olmamışdır. Çünki İmam Kazim (әleyhissәләm) bu mübarizәnin yaranmasından tәşәkkül tapana qәdәр nә tәkcә ondan xәbәrsiz olmamış, һәтта Fәxx шәhidi Hüseynlә sıx әlaqәdә olmuşdur. İmam Kazim әleyhissәләmın qiyamın мәğlub edilәcәyini qabaqcadan bilmәsinә baxmayaraq, o, Hüseynin öz mәqsәdi uğrunda möhkәм durduğunu gördүkdә ona buyurur: *“Baxmayaraq ki sән шәhid olacaqsan, ancaq cihad və mübarizәdә yәнә möhkәм ol! Bunlar (xәlifә və onun ordusu) çox pis adamlardır. Zahirdә özlәrini imanlı göstәrir, һәqiqәtdә isә heç bir әqidә və imanları yoxdur. Bu yolda mән sәnin әcr və savabını Allah-taaladan istәyirәм.”*¹

Digәр tәрәfdән dә, Hadi Abbasi, İmam Kazim әleyhissәләmın Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi və alih) ailәsinin әn böyük шәxsiyyәti olmasına və Bәni-Hәşimin digәр шәxsiyyәtlәrinin onun mәslәhәtlәrindән ilham aldığını bildiyi үçün Fәxx faciәsindән sonra bәrk әsәblәşdi. Ona görә ki, onun fikrincә pәrdә arxasında olsa da, bәzi cәhәtlәrdән bu әmәliyyata İmam Kazim (әleyhissәләm) başçılıq etmişdir. Buna görә dә, o, Hәzrәti ölümlә һәdәlәyib dedi: *“And olsun Allaha, Hüseyn (Fәxx шәhidi) Musa ibn Cәfәр әleyhissәләmdan göstәriş alaraq mәнә qarşı mübarizәyә qalxıb ona itaәt etmişdir. Çünki bu tayfanın (Bәni-Hәşimin) başçы və İmamı mәhz Musa ibn Cәfәр әleyhissәләmdir. Әgәр mән onu sağ qoysam, Allah mәni öldürsün!”*²

Bu tәhdidlәrә İmam Kazim (әleyhissәләm) soyuqqanlı yanaşsa da, Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi və alih) ailәsi, шiәlәр və o Hәzrәtin tәрәfdarları çox qorxuya düşdülәр. Ancaq Hadi öz çirkin mәqsәdini һәyata keçirmәmiş ömrü sona yetdi və onun ölüm xәbәri Mәdinәdә sevinc və fәrәh ruhiyyәsi yaratdı.

3. Harun әr-Rәşid

Әsrlәrlә İslam adı altında müsәlmanlara hakim kәsilmiş Әmәvi və Abbasi xәlifәlәri өз hakimiyyәt dayaqlarını möhkәmlәtmәk və camaat arasında nüfuzlarını artırmaq үçün qәblәrә mәнәvi nüfuz tapıb camaatın yanında etimadlarını doğrultmaq fikrindә idilәр ki, bәlkә bu yolla müsәlmanlar onların hakimiyyәtini sidq ürәkdән qәbul edib onlara itaәt etmәyi özlәrinә шәri bir vәzifә bilsinlәр. Әqidә, zor gücü ilә yaradılası, yaxud da aradan aparılması bir şey olmadığından, onlar mәнәvi nüfuz tapmaq үçün aldadıcı yollardan istifadә etmәk mәcburiyyәtindә qalmışdılar. Bu sahәdә zahiri nәqtәyi-nәzәrdән Abbasilәrin bәxtlәri gәtirmiş və әllәrindә bir bәhanәlәri var idi ki, bu da onları Әmәvilәrdән tamamilә fәrqlәndirirdi. O da onların İslam Peyğәmbәri (sәllәllahu әleyhi və alih) ilә olan qohumluq әlaqәlәri idi. İslam Peyğәmbәrinin (sәllәllahu әleyhi və alih) әmisinin (Abbas ibn Әbdülmüttәlibin) nәslindән olan Bәni-Abbas sülalәsi Peyğәmbәrlә (sәllәllahu әleyhi və alih) olan qohumluqlarından tәbliğ cәhәtindә istifadә edib özlәrini xәlifәlik mәqamının varisi hesab edirdilәр. Buna baxmayaraq, onların bu qәdәр apardığı tәbliğat шiә mәzhәbinin pak İmamları qarşısında çox tәsirsiz idi. Çünki әvvәla, xәlifәlik mәsәlәsindә varis olmaq mәsәlәsi nәzәrә alınmır və әn әsas şey rәhbәр və xәlifәnin өз sәlahiyyәti,

¹ Biharül-әnvar, c.48. sәh.169.

² Biharül-әnvar, c.48. sәh.151.

paklığı və əzəmətidir. İkincisi, lap xəlifəlik mövzusunda varis olmaq nəzərə alınsa da, yenə Əli əleyhissəlamın övladları hamıdan üstüdürlər. Çünki onlar Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) daha yaxın olublar. Həm şəxsi ləyaqətləri olan, həm də Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alih) daha yaxın olan şianın məsum İmamları həmişə camaatın nəzərində olmuş, camaat daima onlara hörmət etmişdir. Əməvi və Abbasi xəlifələrinin mənəvi nüfuz tapmaları üçün apardıqları səylərə baxmayaraq, tarix göstərmişdir ki, ümumi məhəbbətin ölçüsü həmişə İmamların tərəfində olmuşdur.

Qəlblərə hakim olmaq

Bu məsələ Abbasi xəlifələri arasında hamıdan çox Harun ər-Rəşidin dövründə özünü göstərmişdir. Hökumət dairəsinin bu qədər genişliyi və həmçinin, imkanlarının çox olmasına baxmayaraq, qəblərin hələ də, İmam Museyi-Kazim əleyhissəlamla olmasını bilən Harun bu məsələdən çox narahat olur və o Həzrətin mənəvi nüfuzunun azalması üçün gizli hiylələrini işə salırdı. “Camaat öz xüms-zəkətını gizli şəkildə Musa ibn Cəfər əleyhissəlama verir və bu hərəkət ilə həqiqətdə onun xəlifə olduğunu rəsmiyyətlə tanımış, Abbasi hökumətini isə qeyri-qanuni hökumət bilir” - xəbərinin hər gün Haruna çatdırılması onun üçün dözülməz idi. Elə buna görə də, Harun bir dəfə İmam Kazim əleyhissəlamı Kəbənin kənarında gördükdə, ona deyir: “Camaatın gizlicə beyət edib rəhbər bildikləri şəxs sən sən?” İmam Kazim (əleyhissəlam) buyurdu: “Mən camaatın qəlb və ruhuna hakiməm, sən isə onların quru bədənlərinə hakimsən.”¹

Peyğəmbər övladı kimdir?

Yuxarıda qeyd etdik ki, Harun Peyğəmbərlə (səlləllahu əleyhi və alih) olan qohumluq əlaqəsinə açıq-aşkar arxalanıb yeri gəldikcə ondan istifadə edirdi. O, bir gün Mədinə şəhərinə gəlib Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) məzarının ziyarətinə gedir. Orada Qüreyş və digər qəbilələrdən çoxlu sayda adam toplaşmışdı. Harun Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hərəminə çatdıqda, üzünü o Həzrətin müqəddəs məzarına tutub dedi: “Salam olsun sənə, ey Allahın Peyğəmbəri! Salam olsun sənə, ey əmi oğlu!” O, camaatın arasında Peyğəmbərlə (səlləllahu əleyhi və alih) əmioğlu olduğunu camaata eşitdirib bilərəkdən bununla fəxr edir və istəyirdi ki, qoy camaat xəlifənin Peyğəmbərlə (səlləllahu əleyhi və alih) əmioğlu olduğunu bilsin. Bu zaman camaatın arasında olan İmam Kazim (əleyhissəlam) Harunun bu fikrini başa düşüb Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) qəbrinə yaxınlaşaraq uca səslə buyurur: “*Salam olsun sənə, ey Allahın Peyğəmbəri! Salam olsun sənə, ey ata!*” Harun bu sözdən bərk qəzəbləndi. Belə ki, rəngi dəyişib ixtiyarsız olaraq dedi: “Doğrudan da bu bir şərəfdir.”²

O, təkcə Peyğəmbərlə (səlləllahu əleyhi və alih) olan qohumluq əlaqəsini camaata çatdırmaqla kifayətlənmir, üstəlik İmamların Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) övladı olmalarını da, bir vasitə ilə inkar etmək istəyirdi. O, bir gün İmam Kazim əleyhissəlama dedi: “Siz Əlinin övladları olduğunuz bir halda, nəyə görə Peyğəmbər

¹ Əs-Səvaiqül-mühriqə, səh.204.

² Əl-İrşad, səh.298.

(sәllәllahu әleyhi vә alih) övladı olduğunuzu iddia edirsiniz? Çünki һәр bir şəxs ana babasına deyil, ata babasına nisbət verilir.” İmam Kazim (әleyһissәlam) onun cavabında ашаğıdakı аyəни qıraәt etdi: **“Biz İshaqı vә Yәqubu ona ата etdik. Onların һәр birini hidayәtә [peyğәmbәrliyə] çatdırdıq. Bundan әvvәl Nuhu vә onun nәslindән olan Davudu, Süleymanı, Әyyubu, Yusifi, Musanı vә Harunu da hidayәtә qovuşdurmuşduq. Biz yaxşı iş görәnlәri [yaxşılıq edәnlәri] belә mükafatlandırırıq. Zәkәriyyanı, Yәhyanı, İsanı, İlyası da [hidayәtә çatdırdıq]. Onların һamısı әmәlisalehlәrdән idi.”**¹ İmam Kazim (әleyһissәlam) sonra әlavә edib buyurdu: “Bu аyəдә İsa (әleyһissәlam) keçmiş böyük peyğәmbәrlәrin övladlarından hesab olunub, halbuki, onun atası olmamış vә yalnız anası Mәryәmin vasitәsilә peyğәmbәrlәrә qohumluq әlaqәsi çatır. Demәli, bu аyəyә әsasән, qız tәрәfdән olan uşaqlar da övlad sayılır. Biz dә anamız Fatimә vasitәsilә Peyğәmbәrin (sәllәllahu әleyhi vә alih) övladları hesab olunuruq.”²

Harunun belә мәntiqi bir sübutun qarşısında sükut etmәkdән başqa çarәsi qalmadı.

İmam Kazim әleyһissәlamın Harunla buna bәnzәр başqa bir әtraflı mübahisәsindә Harun o Hәzrәtә deyir ki, nәyә görә sizi Әli әleyһissәlamın övladları yox, Peyğәmbәrin (sәllәllahu әleyhi vә alih) övladları adlandırırırlar? İmam Kazim (әleyһissәlam) onun cavabında buyurur: “Әgәр Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) dirilib sәnin qızınla evlәнmәk istәsә, qızını ona verәrsәнmi?” Harun dedi: “Nә tәkcә qızımı verәрәм, һәлә üstәlik bu qohumluğu bütүн әrәb vә qeyri-әрәb arasında özümә böyük bir fәxr bilәрәм.”

İmam Kazim (әleyһissәlam): “Ancaq bu mäsәlә mәнә aid edilә bilmәz. Nә Peyğәmbәр mәнim qızımı istәмәz, nә dә mән qızımı ona vermәрәм.”

Harun: “Nәyә görә?”

İmam Kazim (әleyһissәlam): “Çünki mән özüm onun nәslindәнәм vә bu evlәнmә haramdır. Ancaq sән onun nәslindән deyilsән.”

Harun: “Afәrin, tamamilә doğrudur!”³

Bu saray kimindir?

Bir gün İmam Kazim (әleyһissәlam) Harunun Bağdaddakı böyük vә tәм-tәraqlı saraylarından birinә daxil olur. Öz qüdrәt vә һökumәtinә uymuş Harun sarayını göstәрәrәk tәkәbbürlә soruşdu: “Bu saray kimindir?” Harunun bu cür demәkdән mәqsәdi qüdrәt vә imkanatını İmama göstәrmәk idi. İmam Kazim (әleyһissәlam) Harunun bәр-bәzәkli sarayına һeç bir әһәmiyyәt vermәdән son dәрәcә cäsarәtlә buyurdu: “Bu ev fasiqlәrin evidir. Hansı ki, Allah-taala onların һaqqında buyurur: **“Yer üzündә һaqsız yerә [layiq olmadıqları halda] tәkәbbürlük edәnlәri ayәlәrimi anlamaqdan yayındıracağam [mane olacağam]. Onlar nә möcüzә görsәlәр, ona inanmazlar. Onlar һaqq yolu görsәlәр, onu qәbul etmәz, azğınlıq yolunu görsәlәр, onu özlәrinә yol seçәrlәр. Bunun sәbәbi isә onların ayәlәrimizi yalan hesab etmәləri vә ondan qafil olmalarıdır.”**⁴

¹ “Әn’am” surәsi, аyә 84-85.

² Nurul-әbsar, sәh.149.

³ Biharül-әнvar, c.48. sәh.127.

⁴ “Ә’raf” surәsi, аyә 146.

Harun bu cavabdan bərk narahat olub öz qəzəbini güclə boğub qızarmış halda soruşdu: “Onda bu ev kimindir?” İmam Kazim (əleyhissəlam) buyurdu: “(Əgər həqiqəti bilmək istəyirsənsə) bu ev bizim şialərimizindir, ancaq başqaları zorla onu qəsb edib sahibi olmuşlar.”

Harun: “Əgər bu ev şialərirənsə, bəs, onda nə üçün evin (əsl) sahibi onu tələb etmir?”

İmam Kazim (əleyhissəlam): “Bu ev əsl sahibindən abadlıq dövründə alınmışdır, indi onun sahibi nə vaxt onu abad etmək iqtidarında olsa, onu yenidən geri alacaq.”¹

Harun – neçəüzlü insan

Hər bir insanın əxlaqi dəyərlər və düşüncə tərzini cəhətindən özünəməxsus mövqeyi vardır. Onun əxlaqi xüsusiyyətlər və rəftarı özünəməxsus siması kimi müəyyən bir şəxsin rəftarından xəbər verir. Ancaq bir sıra insanlar vardır ki, tərbiyə çatışmazlığı və ya başqa səbəblər üzündən ruhi ziddiyyətə malik olub öz şəxsiyyət və təfəkküründə bəzi uyğunsuzluqlar yaradır. Bu cür şəxslər şəxsiyyət baxımından heç də təşəbbüslü adamlar deyillər, əksinə, onlar iki şəxsiyyətli, ikiüzlü və hətta bir neçə şəxsiyyətli, bir neçə üzlü adamlardır. Elə buna görə də, bəzi hallarda onlar insanı təəccübləndirən ziddiyyətli hərəkətlər edirlər. Belə bir ziddiyyəti ilk baxışdan qəbul etmək bir az çətindir, ancaq bəşərin xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqda, məlum olur ki, nəinki bu iş mümkündür, hətta bir çoxları bu cür xüsusiyyətlərə malikdirlər. Müasir dövrümüzdə psixoloqların kitablarında oxuyuruq: “...İnsan çox asanlıqla yalançı, qeyri-sabit və odlu həvəslərinin hissiyatının qurbanı ola bilər. Yəni, çox mehriban olduğu halda məhəbbətsiz, düzgün və sadıq olduğu halda yalançı, riyakar olmadığı bir halda riyakar olub özünü belə, aldada bilər. Bunlar bir-birinə zidd olan elə xüsusiyyətlərdir ki, nə təkcə bunların hamısı insanda ola bilər, hətta bunlar insan ruhunun “agah” və “xəbərsiz” hissələrinin xüsusiyyətlərindəndir.”²

Bu cür şəxslər yalançı və bir-birinə zidd olan xüsusiyyətlərə malik olduqlarından rəftarları bir-birilə ziddir; eys-ışrət pərəstişkarı olduqları halda, bir də görürsən ki, zahid və sufilik həyatı sürməyə başlayır, təfəkkürünün yarısı din təlim-tərbiyəsi altında olduğu bir halda, təfəkkürün digər bir hissəsi maddi və ləzzət aləmində cövlan vurur. Məscidə yolları düşdükdə abidlər sırasında durur, şərab məclisinə gəldikdə isə boğazlarını yaşlayırlar. Bir tərəfdə zülm və haqsızlığın həddini aşır, başqa bir tərəfdə isə rəhmlə dolu göz yaşını axıdırlar.

Tarixdə bu cür neçəüzlü (simasız) insanlardan nümunə çoxdur. Onlardan biri də Harun ər-Rəşiddir.

Sarayda doğulub boya-başa çatan Harun uşaqlıq çağlarından eys-ışrət, keflə ünsiyyətdə olmuş, təbii ki, bunun da nəticəsində onda eys-ışrətə meyli daha çox olmuşdur. Digər tərəfdən də, İslam ölkəsinin mühiti və eləcə də, onun tutduğu mövqeyi onun müsəlman olub İslam qayda-qanunlarına əməl etməsini tələb edirdi. Buna görə də, onun həyatı yaxşılıq və pisliklə, gözəllik və çirkinliklə qarışıq bir məcmuə təşkil edirdi. Onun bir sıra təəccüblü, bir-birinə zidd olan və çox az

¹ Biharül-ənvar, c.48, səh.138.

² Simaların digər tərəfi, səh.31.

adamlarda tapılan xüsusiyyətləri var idi. Zülm və ədalət, mərhəmət və qəddarlıq, iman və küfr, barışma və əzazillik kimi sifətlər onda üzvi surətdə birləşmişdilər. O, bir tərəfdən zülmədən heç bir qorxusu olmadan istifadə edərək pak və günahsız insanları, xüsusilə, İslam Peyğəmbərinin (səlləllahu əleyhi və alih) cəsur övladlarının qanını axıdır, digər tərəfdən isə alimlərin nəsihətlərini dinlədikdə Qiyamətin fikrinə düşərək möhkəmcə ağlayırdı. O, həm namaz qılır, həm də şərab içərək eyş-işrətlə məşğul olurdu. Alimlərin nəsihətlərini dinlədikdə hamıdan abid və zahid kimi nəzərə çarpırdı. Xilafət kürsüsünə oturub ölkənin idarəsi ilə məşğul olduqda isə Neron və Çingizdən heç də geri qalmırdı. Tarixçilər yazırlar: “Bir gün Harun öz dövrünün təqvalı və pak şəxslərindən olan Füzeyl ibn Əyazın görüşünə gedir. Füzeyl öz ağır sözləri ilə onu çirkin işlərinə görə danlayıb zalımların intizarında olan Allah əzabı ilə qorxutdu. Harun bu nəsihətləri dinlədikdə, o qədər ağladı ki, huşunu itirdi. Özünə gəldikdən sonra yenidən Füzeylə dedi ki, ona nəsihət versin. Füzeyl neçə dəfə nəsihətlərini təkrarlayır, hər dəfə də Harun huşunu itirirdi. Sonra Harun bu işinə görə Füzeylə min dinar verib dedi ki, lazım olan yerlərə xərcləsin. Harun bu hərəkəti ilə öz ikiüzlülüyünü açıq-aşkar nümayiş etdirirdi. Çünki onun fikrincə Allahın qorxusundan ağlayaraq bihuş olduqdan sonra yenə istədiyin işi çəkinmədən görə bilərsən.

Harunun iki min azyaşlı kənizi var idi ki, bunların da üç yüzü yalnız çalib-oxumaq, rəqs etməyə məxsus idilər.¹ Rəvayət edirlər ki, bir dəfə o, əyləncə məclisinə gəldikdə əmr edir ki, məclisdəkilərin başına üç milyon dirhəm pul səpsinlər. Başqa bir əyləncə məclisinə gəldikdə özü ilə oraya gətirdiyi xanəndəni Misirə hakim təyin edir.²

Harun bir dəfə bir kənizi yüz min dinara, başqa bir kənizi otuz altı min dinara almış, lakin ikincini yalnız bir gecə saxladıqdan sonra sarayda olanlardan birinə bağışlamışdı. Onun o kənizi həmin şəxsə nə üçün bağışladığını isə Allah bilir.³ Şübhəsiz ki, Harun boş yerə xərclədiyi bu pulların hamısını müsəlmanların beytül-malından götürürdü. Çünki onun babası Mənsurun hakimiyyətə gələrkən necə deyərlər heç bir qəpiyi belə olmamışdır. Deməli, boş yerə xərclənən bu pulların hamısı məzlum insanların, ac kəndlilərin əllərinin qabarının və alımlarının tərinin nəticəsi idi.⁴ Ancaq Harunun ümumi beytül-mala qarşı etdiyi bu qədər xəyanətlərə baxmayaraq o, yalandan göz yaşını tökür, özünü pak insanlar kimi təqvalı göstərirdi.

Harunun həqiqi siması

Müasir Misir yazıçısı Əhməd Əmin Harunun (və onun dövründə yaşamış camaatın) eyş-işrətə baş qoşmasını iki səbəblə (biri onun dövründə ümumi rifahın genişlənməsi, digəri isə onun dediyinə görə əvvəlcədən eyş-işrətə meyilli olmuş iranlıların Harunun sarayında nüfuz tapması ilə) əlaqələndirdikdən sonra yazır: “Üçüncü səbəb Harunun öz tərbiyəsi ilə əlaqədardır. Mənim fikrimcə o, sərhissiyətli bir cavan olmuş, lakin yüz faiz öz hissiyyat və istəklərinə uymamışdır. Eyni zamanda o, möhkəmiradəli bir şəxs idi. O, fitrət və tərbiyə baxımından nizami

¹ İslam mədəniyyətinin tarixi (Corci Zeydan), c.5, səh.162.

² İslam mədəniyyətinin tarixi (Corci Zeydan), c.5, səh.173.

³ İslam mədəniyyətinin tarixi (Corci Zeydan), c.5, səh.163.

⁴ İslamda vaizlərin rolu, səh.39.

bir ruhiyyəyə malik olan bir şəxs olmuş, dəfələrlə Şərq və Qərb tərəfə ordu çəkmişdi. Ancaq onun sərtxasiyyətli, möhkəmiradəli, coşub-daşan cavanlıq fikirləri onu müxtəlif simalara salmışdı. Moizə eşidərkən həddən artıq təsirlənir, ucadan ağlamağa başlayır, musiqi eşitdikdə isə elə hala düşürdü ki, heç bir şeyi tanımır və ona məhəl qoymurdu. Onun təşkil etdiyi əyləncə məclisində İbrahim Museli oxuyur, Bərsəvma saz çalır Zəlzəl dəf vurarkən Harun elə coşurdu ki, son dərəcə cəsarətlə deyirdi: “Ey Adəm! Əgər bu gün sənün balalarından kimlərin mənim məclisimdə iştirak etdiyini görsəydin, çox sevinərdin.”¹

Yavaş-yavaş dini hissiyyat Harunda inkişaf edir, ancaq bunun müqabilində kefdamağ, əyləncələri də artmağa başlayır. Bunun nəticəsində də, o, həm namaz qılır, həm də musiqiyə qulaq asaraq əylənirdi. Onun sərt hissiyyatı müxtəlif cəhətlərə yönəlir, yönəldiyi sahədə də ifrat dərəcəsinə çatırdı. Bərməki sülaləsi onun razılığını cəlb etdiyi zaman onlardan razı qalır, onlara fəvqəladə mehribançılıq göstərir və onları ən yaxın adamları sırasına daxil edirdi. Ancaq elə ki onun qəzəbinə düşər olurdular və həsəd aparana onun hissiyyatını Bərməki nəslinin əleyhinə təhrik edirdilər, onları məhv edib aradan götürür.

Harun İbrahim Muselinin səsinə (musiqisindən) çox ləzzət aldığı üçün onu alim və qazılar kimi sarayın yaxın adamlarının yerində qərar verir, ancaq bir dəfə də olsun, özünə sual vermirdi ki, müsəlmanların beytul-malını hansı əsasla bu cür şəxslərin cibinə tökür?

Əl-Əğani kitabının müəllifi bu barədə gözəl bir cümlə işlətməmiş, həmin cümlədə Harunun qeyri-adi və bir-birinə zidd olan xüsusiyyətlərini çox gözəl şəkildə bəyan etmişdir. Müəllif yazır: “Harun moizə dinlədikdə hamıdan çox ağlayır, qəzəbləndikdə isə ən zalım şəxsə çevrilirdi.” Buna görə də, onun dindar bir şəxs olub çoxlu namaz qılmasına, qəzəbləndikdə isə heç bir əsası olmadan günahsız insanların qanını axıtmasına, sonrasına gün isə kef məclisinə gedərək özündən getməsinə heç də təəccüblənməməliyik. Bunlar hamısı asanlıqla bir adamda tapılacaq sifətlərdir.²

Dediklərimizdən Harunun əsl və həqiqi siması məlum olur. Ancaq təəssüflər olsun ki, bəzi tarixçilər Harunun rəftar, hərəkət və ruhiyyəsinə, idarəçilik sistemini qeyd edərkən həqiqəti gizlədir, bilər-bilməz həqiqətin yalnız yarısını açıqlayır, yarısını isə olduğu haldan başqa cür qələmə verirlər. Halbuki, təhqiqi və bitərəf araşdırma zamanı şəxsin bütün xüsusiyyətləri olduğu kimi qələmə alınmalıdır.

Harunun hiylələri və onun özünü dindar kimi göstərməsi

Bir neçə səhifə bundan qabaq qeyd etdik ki, Əməvi və Abbasi xəlifələri İslam hökumətini öz yolundan çıxarmaqda və Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsi ilə mübarizədə bir-biri ilə həmfikir olsalar da, onları bir-birindən fərqləndirən bir cəhət də var idi. O da bundan ibarət idi ki, Əməvi xəlifələri (Müaviyə və digər bir-iki xəlifə istisna olmaqla) dini alimlərlə bir o qədər də, əlaqə saxlamır, onların işinə qarışmırdılar. Onlar ancaq ölkədaxili qiyamları yatırtmaq, xarici qələbələr əldə etmək, ölkənin maliyyə işlərini tənzimləmək və bu kimi siyasi işlərə nəzarət edir, İslam

¹ Əhməd Əmin bu hissəni Əl-Əğani kitabından (c.5. səh.241) sitat gətirmişdir.

² Zühəl-İslam, c.1, səh.112-113.

alimlerini (adətən) başlı-başına buraxırdılar. Buna görə də, onların hökumətinin dini cəhəti olmamışdır. Ancaq elə ki Əməvi sülaləsi öz yerini Abbasi sülaləsi ilə əvəz etdi, məsələ tamamilə dəyişdi. Hökumət özünə dini cəhət kəsb edir, məzhəbi amillərdən hökumətin xeyrinə istifadə etmək siyasəti və özünü dindar kimi göstərmək, dini alimlərlə əlaqə saxlamaq xüsusən, ilkin Abbasi xəlifələrinin dövründə adət halına çevrilir. Bunun səbəbi o idi ki, Abbasi xəlifələri siyasi rəhbər olmaqla yanaşı camaatın hörmətini qazanmaq üçün həm də özlərini din adamı kimi tanıtdırmaq istəyirdilər.¹ Abbasi xəlifələrinin özlərini dindar kimi göstərərək camaatın gözündə dini nüfuz tapmaq məqsədlərinə dair bir çox nümunələr vardır ki, bunlar da onların bu sahədə göstərdikləri səylərin göstəricisidir. Corci Zeydan yazır: “Abbasi xəlifələri, Misrin Fatimi xəlifələri, İspaniyanın Əməvi xəlifələri dini cəhəti saxladıqlarına görə bir çox çətinlikləri həll edə bilmişlər. Məhz bu səbəbə görə Osmanlı imperiyası kimi qeyri-ərəb hökumətlər şəri cəhət daşdıqları üçün digər hökumətlərdən çox yaşamışlar...”

Bunlar avam camaatın qəlbində yer tapmaqdan ötrü həmişə öz məqamlarını yüksəldərək özlərini Allahın ən yaxın bəndələri, hakimiyyətlərini də Allah tərəfindən seçilmiş hökumət kimi qələmə verirdilər. Corci Zeydan xəlifələrin avam camaat arasındakı yalan təbliğatının nüfuzunu və camaatın bu təbliğata olan inam səviyyəsini qeyd etdikdən sonra əlavə edib yazır: “...İş o yerə çatmışdı ki, camaat deyirdi: Abbasilərin hakimiyyəti İsa Peyğəmbər göydən enənə qədər davam edəcək. Abbasi hökuməti süqut edərsə, günəş batar, yağış yağmaz, bitkilər quruyar. (Corci Zeydanın bu cümlədə işlətdiyi camaat sözlərindən məqsədi sünnilərdir. Çünki şiələrin əqidəsinə görə həm ilk üç xəlifə, həm Əməvilər, həm də Abbasilər xəlifəlik məqamını qəsb etmiş və buna görə də şiələr onları qəbul etmirlər. (Corci Zeydanın “İslam mədəniyyətinin tarixi” əsərinin mütercimi Əli Cəvahirkeləmdən.))

Abbasi xəlifələri də bu nankorluğu özlərinə bəyənmişdilər. Hətta böyükdüşüncəli və hakimiyyəti dövründə İslam mədəniyyəti inkişaf etmiş Harunun da bu cür yaltaqlıqlardan xoşu gəlirdi... Əgər İslamın ucalıb inkişaf etdiyi bir dövrdə xəlifə yaltaqlığı bu qədər sevirsə, şübhəsiz ki, fəsad və pozğunluq dövründə mövhumat və xurafat həqiqətin yerini alacaq, yaltaqlar səhnəyə çıxdıqda xəlifə və hakimlər boş sözü əməldən çox sevəcəklər. Məhz bu səbəbə görədir ki, yaltaqlar, öz şəxsiyyətlərini satanlar Abbasi xəlifəsi Mütəvəkkili “Allahın kölgəsi” adlandıraraq deyirdilər: “Bu rəhmət kölgəsi camaatı istidən qorumaq üçün asimanda sərilmiş bir kölgədir.” Digər bir yaltaq şair İbn Hani Fatimi xəlifəsi Əl-Muizzi aşağıdakı şəkildə tərifləyir: “Qəzavü-qədərin təyin etdiyi deyil, sənin istədiyən həyata keçir. Elə isə əmr ver və rəhbərlik et! Sən həqiqətən yeganə yenilməzsən!² (İstər Allahın əmri olsun, istərsə də xəlifənin.)”

Abbasi xəlifələri arasında Harun qədər bu məsələyə diqqət yetirən və bu cür yaltaqlıqlardan istifadə edən olmamışdır. O çalışırdı ki, bütün hərəkət və işlərinə dini ad versin. Harun bütün cinayət və əyyaşlıqlarının üstünü din adı ilə örtür, hərəni bir bəhanə ilə şəriət çərçivəsinə daxil edirdi. Deyirlər ki, Harun xəlifə olduğu müddətdə

¹ Zühəl-İslam, c.2, səh.162-163.

² İslam mədəniyyətinin tarixi, c.4. səh.242.

bir dəfə Məkkəyə gedir. Həcc mərasimi zamanı öz xüsusi məsihi həkimi Cəbrail ibn Bəxtişu üçün həddən artıq çox dua edir. Bəni-Haşimdən olanlar bundan çox narahat olurlar. Harun onların “bu şəxs müsəlman deyil, zimmidir, onun üçün dua etmək düzgün deyil” iradlarına belə cavab verdi: “Düzdür, ancaq mənim sağlamlığım onun əlində, müsəlmanların da məsləhəti mənim sağlamlığımdadır. Deməli, müsəlmanların xeyir və məsləhəti onun ömrünün uzun olmasındadır, elə isə onun üçün dua etməyin eybi yoxdur.”¹ Harunun bu məntiqi qeyri-adi bir məntiq idi. Onun məntiqinə əsasən, İslam cəmiyyətinin bütün məsləhətləri onda cəmlənmiş və hər şey onun canının qurbanı olmalı idi. Çünki onun gətirdiyi sübuta əsasən, o, təkcə xəlifə deyil, eyni zamanda cəmiyyətdə onun olması vacibi bir məsələ idi. Ola bilsin belə təsəvvür oluna ki, Harun kimi bir şəxsin bütün hərəkət və işlərini düzgünlüyə çıxarmaq din məntiqi ilə çətin bir işdir. Ancaq o, öz dövrünün alçaq və dünyapərəst qazı və fəqiqlərini satın almaqla öz işlərinə bəhanə gətirmək üçün meydanı tamamilə açıq qoymuşdu.

Hökm çıxaran şura

Harunun hiylələrindən və özünü dindar kimi göstərməsinə aid açıq-aşkar nümunələrdən biri Yəhya ibn Abdullahın şəhadət məsələsidir. Yəhya ibn Abdullah İmam Həsən əleyhissəlamın nəvəsi, Bəni-Haşim tayfasının sayılıb-seçilən şəxslərindən və İmam Sadiq əleyhissəlamın səhabələri içində çox diqqət yetirdiyi şəxslərdən biri olmuşdur.² Fəxx şəhidi Hüseyin, Abbasi hökumətinə qarşı qiyam qaldırdığı zaman Yəhya onun ordusunda olmuş və ordunun əsas sərkərdələrindən biri sayılmışdır. Hüseyin şəhid olub ordusu məğlubiyyətə uğradıqdan sonra o, bir dəstə ilə birlikdə Deyləm şəhərinə gedərək orada fəaliyyət göstərmişdir. Oranın əhalisi onun ətrafına yığılaraq gözə çarpan miqdarda bir ordu yaranmışdı.

Harun Fəzl ibn Yəhya Bərməkini bir ordu ilə Deyləmə göndərir. O, Deyləmə çatdıqdan sonra Harunun göstərişinə əsasən, Yəhya ilə məktublaşır ona şirin vədlər verərək ona amanda olmaq təklifi verir. Harun və Fəzlin hiylələri nəticəsində öz ordusunun pərakəndə olduğunu görən Yəhya amanda qalmaq təklifini qəbul etmək məcburiyyətində qalır. Harun bir neçə adlı-sanlı şəxsləri şahid tutub öz dəstxətti ilə ona bir amannamə yazdıqdan sonra Yəhya Bağdada gəlir. Harun əvvəl onunla mehribancasına rəftar edib onun ixtiyarında çoxlu mal-dövlət qoyur. Ancaq gizlicə onun ölüm planını hazırlayıb onu bu işdə müttəhəm edir ki, gizlicə camaatı öz başına toplayıb xəlifənin əleyhinə qiyam qaldırmaq fikrindəsən. Lakin Harun ona daşdankeçən bir amannamə göndərdiyi üçün onu öldürmək bir o qədər də asan deyildi. Buna görə də, bu qərara gəlir ki, amannaməni qüvvədən salmaq üçün fəqiqlərdən (müctəhidlərdən) öz məqsədini həyata keçirməyə şəri icazə alsın. Bu məqsədlə amannamənin düzgün olub-olmaması barədə nəzər söyləsinlər deyər, Məhəmməd ibn Həsən Şeybani, Həsən ibn Ziyad Lulum və Əbülbüxtəridən ibarət qazı və fəqiqlər şurası təşkil verilməsini əmr etdi.³ Şura hazır olduqda hamıdan qabaq

¹ İslamda vaizlərin rolu, səh.55.

² Məqatilit-talibin, səh.308.

³ Mizanül-e'tidal fi nəqdir-rical, c.3, səh.278.

nisbätән azad alim olan və özüni müәllimi Öbu Yusif kimi Haruna satmış olmayan¹ Mәhәmmәd ibn Hәsән Şeybani amannamәni oxuyub dedi: “Amannamә tamamilә düzgün və sәlahiyyәtlidir, onu heç cür pozmaq olmaz.”² Öbülbüxtәri amannamәni alıb ona göz gәzdirәрәk dedi: “Bu amannamә batil və sәlahiyyәtsizdir. Yәhya xәlifәnin әleyhinә qiyam qaldıraraq bir дәstә insanın qanını axıtmışdır, onu öldürün, günahı mәnim boynuma.” Harun bu fәtvadan son дәрәcә sevinib dedi: “Ögәр amannamә batil və sәlahiyyәtsizdirsә, onda özüni onu cır tulla.” Öbülbüxtәri amannamәyә түpürüb onu cırdı. Harun bir milyon altı yüz min dirhәм ona әnam verib özüni дә qazı vәzifәsinә tәyin etdi.³ Mәhәmmәd ibn Hәsәni isә belә bir fәtva (amannamәnin sәlahiyyәtli olmadığını söylәmәsinә görә) verdiyinә görә neçә il fәtva vermәkdән мәhrum etdi.⁴ Axırda bu şuranın rәyinә әsasән, Yәhyanı qәtlә yetirdi.⁵

Mәslәhәtә görә verilmiş fәtva

Qeyd etdik ki, öz şəxsiyyətini satmış qazılardan biri də qazı Öbu Yusif idi. Harun onu baş qazı vәzifәsinә tәyin etmişdi. O, hər bir vaxt Haruna lazım olurdusa, öz istinad və qәribә yozma qüvvәsi ilә Harunun qeyri-şәri işlәрinin üstünü örtәрәk, bәzi bәhanәlәrlә onları dini ölçülәrlә uyğunlaşdırırdı. İndi nümünә üçün ашаğıdaki iki мәsәләyә nәzәр salaқ.

1. Harun xәlifә olduđu ilk vaxtlarda atasının (Mәhdinin) kәnizlәрindән birinә vurulur. Harun öz eşqini аçıb ona elan etdikдә kәniz deyir: “Bu fikri başından at, çünki atan mәnimlә bir yastıға baş qoymuşdur (vә mән sәnin atanın арvadı sayılıram.)” Harun ona bәrk vurulduğundan ondan әl çәkә bilmirdi. Öbu Yusifi çağırtdırıb мәsәләni ona danışaraq ondan bir çıxış yolu istәdi. Öbu Yusif soyuqqanlılıqla dedi: “Bir kәnizin etdiyi hər hansı bir iddia mәgәр qәbul olunmalıdır? Ona qulaқ asma, çünki o, düzdanişan kәniz deyil.”⁶ (Halbuki, İslam qayda-qanunlarına әsasән, bu cür yerdә qadının öz etirafı әsas götürülәрәk qәbul olunur.)

Vicdanı aldatmaq

2. Bir gün Harun xüsusi аşпаzına әmr edir ki, onun üçün cavan bir дөvәnin әtindән yemәk hazırlasın. Yemәk yeyilib qurtardıқdan sonra Cәfәр Bәrmәki dedi: “Xәlifәnin bu yemәyinin hər bir tikәsi дörd yüz min dirhәмә başа gәlib.” Harun bu мәsәләдән tәәccüblәndikдә Bәrmәki başа salır ki, bir müddәt bundan qabaқ xәlifә belә bir yemәyin hazırlanmasını istәmiş, lakin hәmin vaxt bu yemәk hazırlanmamışdır. O gündән bәri hər gün xәlifәnin аşпаzханası üçün cavan bir дөvә kәsilir. Onların hamısının bir yerdә qiymәti дörd yüz min dirhәмә gәlib çatır.”

Müsәlmanların beytül-malını saysız-hesabsız әyyaşlıқ və kef мәclislәrinә sәrf еdән, zәhmәtkeş və мәzlum müsәlmanların malını israf еtmәk, ora-bura

¹ Zühәl-İslam, c.2, sәh.203.

² Yenә orada, sәh.204.

³ Hәyatül-imam Musa ibn Cә’fәр, c.2, sәh.100. Bu haқda “Әl-bәramikә fi xilalil-xilafә” kitabına müraciә edin.

⁴ Zühәl-İslam, c.1, sәh.204.

⁵ Hәyatül-imam Musa ibn Cә’fәр, c.2, sәh.100.

⁶ Tarixül-xülәfa, sәh.291.

xərcləməkdən çəkinməyən Harun bu dəfə vicdanlı, ürəyiyanan bir şəxsə çevrilir. O, bu sözü eşitdikdə narahat olub əmr verir ki, bu işin əvəzini çıxmaq üçün neçə milyon dirhəmi kasıblar arasında sədəqə adı ilə paylasınlar. Əlbəttə, bu pullar heç də onun şəxsi vəsaitindən deyil, müsəlmanların ümumi beytül-malından olub hamı arasında ədalətlə bölüşdürülməli idi. Özü də sədəqə, xəlifənin bəxşişi və bu kimi şeylər onun bölüşdürülməsi üçün əsas ola bilməzdi.

Nə isə, bu xəbər Əbu Yusifin qulağına çatır. Onun sarayında olmasının fəlsəfəsi özünü belə yerdə bürüzə verən Əbu Yusif xəlifənin bu işinə bəhanə gətirmək üçün gözəl bir plan hazırlayıb bu məqsədlə xəlifənin yanına gələrək narahatlığının səbəbini soruşur. Harun onu məsələdən xəbərdar edir. Əbu Yusif üzünü Cəfər Bərməkiyə tutub soruşur: “Kəsilən bu dövələrin əti xarab olurdu, yoxsa camaat onu istifadə edirdi?” (Sanki Əbu Yusifin fikrini duymuş) Cəfər cavab verdi ki, camaat onu istifadə edirdi. Əbu Yusif sevinərək qışqırdı: “Xəlifə, muştuluq, böyük savab əldə etmişən. Çünki bu müddət ərzində kəsilmiş bütün ətləri müsəlmanlar istifadə etmiş və Allah-taala bu cür böyük bir sədəqəni yerinə yetirməyə xəlifə üçün şərait yaratmışdır.”¹ Beləliklə, xəlifə üçün kəsilən dövələrin əti xarab olmamış və Bağdad itlərinin qabağına atılmayaraq bir neçə ac adama verilsə, bu, Əbu Yusifin məntiqində sədəqə hesab olunur, Harunun gördüyü işlər də israf, müsəlmanların malını boş yere xərcləmək və beytül-malı ona-buna verib dağıtmaq deyil, sədəqə və yaxşı iş kimi qələmə verilirdi.

Qeyd etdiyimiz bu həqiqətləri nəzərə aldıqda İmam Museyi-Kazim əleyhissələmin işinin nə qədər ağır olduğunu asanlıqla anlamaq olar. Çünki o Həzrət əsl simasını riyakarlıq, zahirpərəstlik və hiylələr arasında gizlədərək özünü ədalətli və mömin xəlifə adlandıran Harun kimi hiyləgər bir xəlifə ilə üz-üzə idi. İmam Kazim (əleyhissələm) Harunun hiylə, riyakarlıq və zahirpərəstlik pərdələrini yırtıb onun əsl simasını camaata göstərmək üçün fasiləsiz və ardıcıl təbliğ etmək məcburiyyətində idi. Əgər İmam Kazim əleyhissələmin seçilmiş şəxsiyyəti və inkaredilməz əzəməti olmasaydı, doğrudan da, belə mübarizədən qalib kimi çıxmaq şübhəli olardı.

Əli ibn Yəqtin – İmam Kazim əleyhissələmin Harunun sarayındakı elçisi

Əli ibn Yəqtin İmam Kazim əleyhissələmin seçilmiş və qabaqcıl şagirdlərindən biri olmuşdur. O, pak və adlı-sanlı bir şəxs olmuş, İmam Kazim əleyhissələmin yanında özünəməxsus mövqə tutmuşdu. Şiə aləmində onun misilsiz hörməti vardı.¹

Əli ibn Yəqtin hicrətin yüz iyirmi dördüncü ilində Əməvi sülaləsinin hakimiyyətinin son çağlarında Kufə şəhərində dünyaya gəlmişdir. Atası Yəqtin Abbasilər sülaləsinin əsas tərəfdarlarından biri olmuşdur. Elə buna görə də, öz dövrünün xəlifəsi olmuş (Əməvi xəlifəsi) Mərvani Himar onu tutmaq istəmiş, o isə hökumətdən qaçaq düşmüşdür. Onun həyat yoldaşı ərinin qaçaq düşdüyü bu müddətdə (haqqında danışdığımız) Əli və Übeyd adlı iki oğlunu da götürüb Mədinə şəhərinə köçür. Əməvilər süquta uğrayıb Abbasilər hakimiyyətinə gəldikdən sonra

¹ Əl-Bidayətu və-n-nihayə, c.10, səh.216.

¹ Əl-Fihrist, səh.234.

Yәqtin Kufәyә gәlәрәk Әbülabbas Sәffaha qoşulmuşdur. Hәмçinin, onun һәyat yoldaşı da uşaqları ilә birlikdә Kufәyә qayıtmışdır.¹

Bәli, Әli ibn Yәqtin Kufәdә böyüyüb boya-başa çatmış və İmam Kazim әleyhissәләmın şagirdlәri sırasına qoşulmuşdur.

Әli ibn Yәqtin elmi mәqamı

Rical elminin alimlәri və tarixçilәrin dediyinә görә Әli ibn Yәqtin İmam Kazim әleyhissәләmın qabaqcıl və seçilmiş şagirdlәrindән olmuş, o Hәzrәtin һüzurundan bәhrәlәнәrәk ondan çoxlu sayda һәdislәр söylәmişdir. İmam Sadiq әleyhissәләmdan isә yalnız bir һәdis rәvayәt etmişdir.²

Әli ibn Yәqtin һәм ictimai arasında sayılıb-seçilән və һörmәtә sahib olan bir şәxs idi, һәм dә öz dövrünün alimlәri sırasında adı çәkilirdi. O, aşağıdakı kitabları qәlәмә almışdır:

1. “İmam Sadiq әleyhissәләmın gәlәcәk fitnә-fәsad barәdә soruşulmuş sullara cavabı” (“Ma suilә әnhus-Sadiqu min әl-mәlahim”);

2. “(Allaha) şәkk edән şәxsin İmam Sadiq әleyhissәләmın һüzurunda mübahisәsi” (“Münazirәtüş-şakki bihәzrәtih”);

3. “İmam Kazim әleyhissәләmdan öyrәndiklәrim.”³

Әli ibn Yәqtin tutduđu ictimai və siyasi mövqeyi hesabına şia mәzhәbi üçün misilsiz xidmәtlәр mәнşәyi olmuş və şialәр üçün ümid yeri hesab olunurdu.

Әli ibn Yәqtin vәzir olması şialәр üçün arxa və dayaq olmuşdur

Mәnsur və Harunun hakimiyyәti dövründә Bәni-Haşim nümayәndәlәrinin ardıcıl silahlı etirazları mәğlubiyәtlә nәticәlәнir. Hәрәkat başçılarının şәhid olaraq dәstәlәrinin mәğlubiyәtә uğramaları bir daha sübut etdi ki, belә bir şәraitdә һәр hansı bir silahlı mübarizә mәğlubiyәtә mәhkumdur. Buna görә dә, mübarizәni başqa yolla davam еtdirmәk lazımdır. Bu baxımdan İmam Kazim (әleyhissәләm) silahlı mübarizәdән göz yummuş və ancaq tәlәbә yetişdirilmәsi, fikirlәrin oyadılması, çirkin Abbasi һökumәtinin әsl һәqiqәtini tanıtdırmaq və мүmkün qәdәр ictimaiyyәtin müxtәlif sahәlәрindә şialik ideyalarını genişlәndirmәk barәdә düşünürdü. Elә buna görә dә, o cür zalım һökumәtlә һәмkarlıq еtmәyin ümumi şәkildә haram olmasına baxmayaraq, İmam Kazim (әleyhissәләm) istisna hallarda bәzi pak və layıqlı şәxslәrin һökumәtdә mühüm vәzifә tutmasına razılıq verirdi. Çünki bu iş bir tәрәfdән şialәrin hakimiyyәtdә yer tutmalarına, digәr tәрәfdән dә camaatın, xüsusән dә, şialәrin һimayә altına keçmәsinә sәbәb olurdu. Әli ibn Yәqtin dә һökumәtdә mühüm bir vәzifә tutması bu kimi işlәrdән biri idi. Abbasilәр sülalәsinin tam tәрәfdarı olan və İmamәt mәsәlәsinә һeç bir etiqadı olmayan atasından fәrqli olaraq, Әli ibn Yәqtin ayıq və mәtin şialәrdән idi və әqidәsi әsl şia әqidәsi idi.⁴ Belә ki, intizar, yәni, hazırda olan zalım һökumәtin qeyri-qanuni olduđunu hesab еtmәklә һаqq-әdalәt әsasında

¹ Әl-Fihrist, sәh.234.

² Fihristi-әsmәi-müsәnnifüş-şia, sәh.195.

³ Әl-Fihrist, sәh.234.

⁴ Qamusur-ricәl, c.7, sәh.90.

qurulacaq hökumətin gəlişinə ümid bəsləmək onun əqidəsinin əsasını təşkil edirdi. Bu həqiqət onun bir dəfə atası ilə etdiyi söhbətdən də başa düşülür. Bir dəfə Yəqtin oğluna deyir: “Necə olur ki, sizin rəhbərlərinizin bizim (Bəni-Abbasın) barəmizdə dedikləri düz çıxır, ancaq sizin özünüz barədə dedikləri (sizə vəd olunmuş hökumətin qalib gələcəyi) düz çıxmır?” Əli cavab verir: “Sizin və bizim barədə deyilənlərin ikisi də eyni yerdən (eyni şəxs tərəfindən) deyilib. Sadəcə olaraq sizin hakimiyyətiniz bərqərar olub və buna görə də, sizin barədə deyilən şübhəsiz olaraq həyata keçmişdir. Özünüz də gördünüz ki, deyilənlər tamamilə düz çıxdı. Ancaq bizə vəd olunmuş hökumətin vaxtı çatmadığından, biz hələ də onun ümidi ilə yaşayırıq. Əgər bizim rəhbərlərimiz “Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinin hakimiyyətə gəlişi (məsələn) iki yüz-üç yüz ildən sonra olacaq” desəydilər, ola bilərdi ki, (vaxtın uzun olduğundan) ürəklər sıxılıb camaatın həmin hökumətə olan inamı azaldı. Lakin (camaat öz ümidini itirməsin deyə) İmamlar (həmin hökumətin nə vaxt bərpa olunacağını müəyyən etməyərək) buyurmuşlar ki, tezliklə onun vaxtı çatacaq. Beləliklə də, İmamın (on ikinci İmamın) zühurunun yaxın bir vaxtda olacağını vurğulamışlar.”

Əli ibn Yəqtinin bu cür sabiqəsini nəzərə almaqla, onun Harunun sarayında vəzifə tutmasının nə dərəcədə əhəmiyyətli olması asanlıqla başa düşülür.

İmam Kazim əleyhissələmin şərti razılığı

Əli ibn Yəqtin İmam Kazim əleyhissələmin razılığı ilə Harunun sarayında vəzir olmasını qəbul etdi.¹ O, sonradan neçə dəfə işindən istefa vermək istəmiş, lakin İmam Kazim (əleyhissələm) onu bu fikrindən daşındırmışdır.²

İmam Kazim əleyhissələmin Əli ibn Yəqtini öz vəzifəsində saxlamaqdan məqsədi şialərin can, mal və hüquqlarının qorunması və onların gizli təşkilatına kömək etmək idi. İmam Kazim (əleyhissələm) ona buyurur: “Əgər istəyirsənsə, sənə barəndə üç şeyə zəmin olum, onda sən də bir şeyə zəmin ol.” Əli ibn Yəqtin soruşur: “O üç şey hansılardır?” İmam Kazim (əleyhissələm) buyurur: “*Sənə üçün zəmin olduğum üç şey bunlardır:*

1. *Əsla sən qılınc və düşmənin əli ilə öldürülməyəcəksən.*
2. *Sənə heç vaxt maddi imkana ehtiyacın olmayacaq.*
3. *Sənə heç vaxt tutulmayacaqsan.*

Ancaq sənə zəmin olacağın şey isə budur ki, bizim şialərdən birinin işi düşüb nə vaxt biri sənə mürciət edərsə, söz ver ki, onun işini düzəldəcək və ona hörmət edəcəksən.”

Əli ibn Yəqtin İmam əleyhissələmin şərtini qəbul etdi, İmam da bu üç şey barədə onun üçün zəmin oldu.³ İmam Kazim (əleyhissələm) öz söhbəti əsnasında buyurdu: “*Sənə bu məqamın (şia) qardaşlarının fəxridir. Ümid edirik ki, Allah sənə vasitənlə məğlubiyətlərin əvəzini çıxıb müxaliflərin fitnə alovunu söndürsün.”*

¹ İxtiyari-mə’rifətir-ricəl, səh.433.

² Biharül-ənvar, c.48, səh.158.

³ Biharül-ənvar, c.48, səh.136.

Bәli, Әli ibn Yәqtin өз әhdinә sadıq qaldı, vәzifәdә olduđu bütүн müddәt әrzindә şialәр üçün mötәbәр bir istehkam hesab edilmіş vә o cür çәtin şәraitdә şialәrin azadlıđı vә canlarının qorunması üçün lazım olan şәraiti tәmin etmәkdә böyük rol oynamışdır.

Tәhlükәli vә gizli bir tapşırıq

Әli ibn Yәqtin gizli şәkildә öz malının xümsünü İmam Kazim әleyhissәләmin һüzuruna göndәrir, bәzi vaxtlar isә şәrait ağır vә çәtin olduqda, o Hәzrәt üçün maddi imkanat yaradırdı. Onun dostlarından ikisi deyir ki, bir gün Әli ibn Yәqtin bizi çağırıb bizә bir qәdәр pul vә bir neçә mәktub verәrәk dedi: “İki әdәd minik vasitәsi alıb gizli yolla gedәrәk bunları İmam Kazim әleyhissәләma çatdırın. Sizin bu işinizdән heç kimin xәbәri olmasın.” Hәmin iki nәfәр deyir: “Kufәyә gәlib iki minik vasitәsi aldıq. Yol üçün tәdarük gördükdән sonra gizli yolla hәрәkәt etdik. “Bәtnür-rәhmә” adlı yerdә heyvanlardan düşüb qabaqlarına ot qoyduq, özümüz dә nahar etmәk üçün oturdıq. Bu vaxt yanında da, bir yoldaşı olan bir atlı gәldi. Yaxınlaşdıqda gördük ki, İmam Kazim әleyhissәләmdır. Qalxıb ona salam verdikdән sonra pulu vә mәktubları tәhvil verdik. O Hәzrәt dә bir neçә mәktub çıxarıb bizә verәrәk buyurdu: “Bunlar sizin mәktublارın cavabıdır.” Biz ona dedik ki, azuqәmiz qurtarıb, әgәр icazә versәniz, Mәdinәyә gedib hәm Peyğәmbәri (sәllәllahu әleyhi vә alih) (qәbrini) ziyarәt edәр, hәm dә yol üçün azuqә tәdarük görәrdik. O, bizә buyurdu: “Qalan azuqәnizi mәнә göstәrin.” Azuqәmizi (olan-qalanını) çıxarıb ona göstәrdik. O tәрәf-bu tәрәfinә әl gәzdirib buyurdu: “Bu, sizi Kufәyә qәdәр görәр.” O, bizim Mәdinәyә getmәyimizi mәslәhәt bilmәyib buyurdu: “Siz (hәqiqәtdә elә bil ki,) Peyğәmbәri (sәllәllahu әleyhi vә alih) gördünüz, indi isә Allahın pәnahı altında geri qayıdın.”¹

Şialәrin iqtisadi vәziyyәtinin dirçәlmәsi

Şübһәsiz ki, müştәрәk bir mәqsәd daşıyan hәр hansı bir cәmiyyәtin öz işlәrini irәli aparmaq üçün öz qüvvәlәrini sәfәrbәр etmәkdә maddi imkanata ehtiyacı var. Maddi imkanat olmadıqda, hәmin cәmiyyәtin bütүн işlәri vә fәaliyyәti dayanmalı olur. Bir qayda olaraq şialәrin dә öz müqәddәs mәqsәdlәrini һәyata keçirmәk üçün bir sıra maddi imkanata ehtiyacları var idi. Müxtәlif vaxtlarda xüsusilә, onların mübariz qüvvәlәri daima iqtisadi çәtinlik içәrisindә olmuş, dövrün һökumәti onların qüvvәlәrini zәiflәtmәk üçün müxtәlif vasitәlәrlә onları iqtisadi çәtinliklәrә mәruz qoymuşdular. Bu barәdә siyasi mәqsәd daşıyan vә mәqsәdi dә Әmirәl-möminin Hәzrәt Әli әleyhissәләmin vә Bәni-Haşimin iqtisadi vәziyyәtini zәiflәtmәk olan Fәdәyin Hәzrәt Zәhradan (sәlamullahi әleyha) alınmasından başqa, İslam tarixindә bir çox başqa nümunәlәр dә vardır. Onlardan biri dә, Müaviyәnin şialәrә, xüsusilә dә, Bәni-Haşimә qarşı yürütdüyü siyasәtdir. Müaviyәnin İmam Hüseyн әleyhissәләmdan өз vәliәhdi Yezid üçün beyәt almaq istәrkән işlәtdiyi taktikalardan biri - Mәdinәyә sәfәri zamanı Bәni-Haşim qәbilәsindән olanlara beytül-maldan heç bir öдәnc vermәmәsi olmuşdur. Bu işdә mәqsәdi dә, o olmuşdur ki, bәlkә bu yolla o Hәzrәti çәtinliyә salıb beyәt etmәyә mәcbur etsin.²

¹ İxtiyari-mә’rifәtir-rical, sәh.436-437.

² Әl-Kamilu fit-tarix, c.3, sәh.551.

Başqa bir nümunə Əbu Cəfər Mənsurun camaatı iqtisadi çətinlikdə saxlaması idi. Mənsur aclıq və iqtisadi blokada siyasətini yürütmüş və məqsədi bu olmuşdur ki, qoy camaat həmişə ac olub ona tabe olsun və ancaq öz qarınlarını doyuzdurmaq fikrində olub digər böyük ictimai məsələlər barədə düşünməyə macalları olmasın. O, bir dəfə sarayın yaxın adamlarının hüzurunda camaatı ac saxlamaqdan güddüyü məqsədi kobud bir ifadə ilə açıqlayaraq demişdir: “Bədəvi ərəblər öz məsələlərində yaxşı demişlər ki, öz itini həmişə ac saxla ki, qoy çörək ardınca sənin arxanca düşsün.” Bu iqtisadi çətinlik daha çox şiələr səmtinə yönəldilmişdi. Çünki onlar xəlifələrə qarşı mübarizədə camaata rəhbərlik etmişlər. Harun da xəlifə olduğu müddət ərzində bu planı həyata keçirməkdə ləngimirdi. Çünki o, müsəlmanların beytul-malını ələ keçirib onu öz eys-işrəti, kefi yolunda xərcləməklə şiələri öz qanuni hüquqlarından məhrum etmiş və beləliklə də, onların qüvvələrini zəiflətməmişdir.

Müxaliflərinin şiələrin əleyhinə mübarizə aparmalarına baxmayaraq, Harun ər-Rəşidin hüzurunda öz etimadını doğruldaq, böyük İslam məmləkətində vəzir vəzifəsinə təyin olunmuş İmam Kazim əleyhissələmin vəfalı və səmimi dostu Əli ibn Yəqtin bu məsələni çox yaxşı başa düşərək əlində olan imkandan istifadə etməklə şiələrə kömək və onları himayə etmək sahəsində əlindən gələni əsirgəməmişdir. Xüsusən, şiələrin iqtisadi vəziyyətinin dirçəlməsində və öz malının xümsünü (onun malının xümsü nəzərə çarpacaq miqdarda olur, bəzi vaxtlar hətta yüz min dinardan üç yüz min dinara qədər çatırdı)¹ İmam Kazim əleyhissələmə göndərməkdə çox səy edirdi. Bu da məlumdur ki, xüms həqiqətdə İslam hökumətinin büdcəsini təmin edən əsas amildir.

Əli ibn Yəqtinin oğlu deyir: “İmam Kazim əleyhissələmə nə lazım olurdusa, yaxud hər hansı bir çətin işi irəli çıxırdısa, atama məktub yazırdı ki, “mənim üçün filan şeyi al, yaxud mənim üçün filan işi həll et. Özü də bu işi Hişam ibn Həkəmin əli ilə düzəlt.” Hişamın əli ilə düzəldilməsi lazım olan işlər yalnız mühüm və əsas işlər olurdu.”²

İmam Kazim (əleyhissələmə) İraqa səfər edərkən Əli ibn Yəqtin öz vəziyyətindən o Həzrətə şikayət edib dedi: “Mənim vəziyyətimi görürsən? (Görürsən necə bir sarayda və hansı camaatla işləyirəm?)” İmam Kazim (əleyhissələmə) buyurdu: “Allah zalımlar arasında öz sevimli bəndələrindən qərar verərək onların vasitəsilə yaxşı bəndələrini himayə edir. Sən də həmin sevimli bəndələrdən birisən.”³

Bir dəfə Əli ibn Yəqtin Bəni-Abbas xəlifələri ilə işləyib-ışləməməsi barədə İmam Kazim əleyhissələmələ məsləhətləşdikdə, o Həzrət buyurmuşdur: “Əgər bu işi görməyə məcbursansa, onda şiələrin malından muğayat ol.” Əli ibn Yəqtin İmam əleyhissələmin sözü ilə razılaşdı. O, Həzrətin bu sözüne əsaslanaraq şiələrdən dövlət vergilərini alır, lakin gizlicə yenidən onların özlərinə qaytarırdı.⁴ Səbəbi də bu idi ki, Harunun hökuməti elə bir hökumət deyildi ki, onun qayda-qanunlarına əməl etmək müsəlmanlara vacib olsun. Allah tərəfindən təyin olunmuş əsl rəhbər və hakim İmam

¹ İxtiyari-mə’rifətir-rical, səh.434.

² Yenə orada, səh.269.

³ Yenə orada, səh.433.

⁴ Biharül-ənvar, c.48. səh.158.

Kazim (әleyhissәlam) idi, Әli ibn Yәqtin дә onun әmrilә şiәlәrin malını özlәrinә qaytarırdı.

Hәcc naiblәri

Tarixdә Әli ibn Yәqtin үçün fәxr sayıla bilән mәsәlәлдән biri дә budur ki, o, һәр il neçә nәfәri өз tәrәfindән vәkil edib һәcc ziyarәtinә göndәrirди. O, bu iş үçün onların һәр биринә on min dirhәmdән iyirmi min dirhәмә qәdәр pul verirdi.¹ Onun vәkil tutduғu һәcc naiblәrinin sayı һәр il yüz әlli, bәzi vaxtlar isә iki yüz әlli vә һәтта үç yüz nәfәrә çatırdı.²

Әli ibn Yәqtinin bu işi İslam dinindә һәcc ziyarәtinin өзünәmәxsus fәzilәt vә әһәmiyyәt kәsb etmәsi vә şübһәsiz, onun son dәрәcә iman vә tәqva sahibi olması ilә әlaqәdardır. Lakin bu naiblәrin nәzәрә çarpacaq dәрәcәdәki sayını vә elәcә дә, Әli ibn Yәqtinin onlara külli miqdarda naiblik һаqqı vermәsini nәzәр aldıqda mәsәlә bir az da geniş tәhlil olunur. Әgәр onun ildә һәcc ziyarәti үçün tutduғu vәkillәrin sayını orta hesabla mәsәlән, iki yüz nәfәр, onlara verdiyi pulun miqdarını isә orta hesabla mәsәlән, on min dirhәм götүrsәk, ümumilikdә (cәmisi) ildә iki milyон dirhәм pul alınır. Digәр tәrәfdән дә, ildә öдәnilән bu mәblәğ tәbii ki, Әli ibn Yәqtinin illik gәlirindән, zәkat, xüms vә digәр müstәһәb sәdәqә vә һәdiyyәlәri çıxdıqdan sonra yerdә qalan mәblәğin bir qismini tәşkil edirmiş. Bu tәxmini hesabla bu qәdәр mәblәği (һәcc naiblәrinin һаqqını) öдәмәk үçün gör Әli ibn Yәqtinin (illik) gәliri nә qәdәр olmalıdır?

Şiә alimlәrindән ilk dәfә olaraq deyəсән, mәрhum Şeyx Bәһayi bu mәsәlәyә diqqәt yetirmişdir. O, bu mәsәlәnin incәliyini bu cür izah edir: “Güman edirәм ki, İmam Kazim (әleyhissәlam) Әli ibn Yәqtinә müsәlmanların beytül-malından istifadә etmәyә icazә vermiş, o da öz növbәsindә bu puldan şiәlәrә һәcc ziyarәti үçün naiblik һаqqı verәрәk müxaliflәр үçün etiraz yeri qoymurdu.³ Demәli, һәcc ziyarәtinә naib göndәrmәk әslindә qabaqçadan hazırlanmış bir iş olmuş vә Әli ibn Yәqtin bu işi ilә şiәlәrin iqtisadi vәziyyәtini dirçәldirmiş.”

Hәcc naiblәri arasında İmam Kazim әleyhissәlamın dostlarından vә yerli һökumәtin müxaliflәrindән olan Әbdürrәһman ibn Hәccac vә Abdullah ibn Yәһya Kahili kimi şiәlәrin böyük, adlı-sanlı şәxslәrinin olması bu mәsәlәni bir daha tәsdiq edir.⁴

Әli ibn Yәqtinin bu һәрәkәtindә nәzәрә çarpan digәр bir mәsәlә дә, onun şiәlәri, xüsusән дә, onların tanınmış şәxslәrini һәcc mәrasiminә göndәrmәsidir. Bu yolla o, şiәnin әsl һәqiqәtini tanıtmağa vә onların digәр mәzhәblәrlә münazirә edәрәk şiә mәdәniyyәtini nümayiş etdirmәsi үçün şәrait yaradırdı.

¹ İxtiyari-mә'rifәtir-rical, sәh.434.

² İxtiyari-mә'rifәtir-rical, sәh.434, 437.

³ Tәnqihül-mәqal, c.2, sәh.317.

⁴ İxtiyari-mә'rifәtir-rical, sәh.435.

Bu paltarı saxla!

Əli ibn Yəqtin göstərdiyi bu xidmətləri nəticəsində həmişə İmam Kazim əleyhissəlamın razılığını cəlb etmiş, onun əsirgənilməz himayəsində olmuş və o Həzrətin tədbiri sayəsində dəfələrlə qəti təhlükədən nicat tapmışdır. Həmin təhlükələrdən biri belə olmuşdur:

Bir dəfə Harun ər-Rəşid hədiyyə olaraq Əli ibn Yəqtinə bir neçə paltar (xələt) bağışlamışdı. Paltarların arasında xəlifələrə məxsus olan qara rəngli, zərlə bəzədilmiş xəzdərilili bir paltar da var idi. Əli ibn Yəqtin həmin bahalı paltar da daxil olmaqla onların çoxunu İmam Kazim əleyhissəlama bağışlayır, üstəlik həmişəki kimi malının xümsünü çıxıb o Həzrət üçün göndərir. İmam Kazim (əleyhissəlam) həmin bahalı paltardan başqa bütün pulları və paltarları qəbul edir. Əli ibn Yəqtinə də bir məktub yazıb bildirir ki, bu paltarı özündə saxla və heç kəsə vermə, çünki bir vaxt sənin üçün irəli çıxacaq hadisədə o sənə lazım olacaq. Əli ibn Yəqtin İmam Kazim əleyhissəlamın həmin paltarı nə üçün geri qaytardığını başa düşə bilmir, lakin onu (İmamın buyurduğu kimi) qoruyub saxlayır. Necə olursa, bir gün o, öz xadimlərindən birini işini layiqincə yerinə yetirmədiyi üçün işdən çıxarır. Əli ibn Yəqtinin İmam Kazim əleyhissəlamla əlaqə saxladığını, onun o Həzrət üçün pul və sair hədiyyələr göndərməsindən xəbərdar olan bu xadim Harunun yanına gedərək Əli ibn Yəqtindən şikayətlənib deyir: “O, (Əli ibn Yəqtin) Musa ibn Cəfəri (İmam Kazim (əleyhissəlam)) İmam kimi tanıyır və hər il öz malının xümsünü ona göndərir.” Sonra da paltarların hədiyyə göndərilməsini sübut gətirib dedi: “Xəlifənin filan tarixdə ona bağışladığı xüsusi paltarı da, Musa ibn Cəfər əleyhissəlama bağışlayıb.” Harun bu xəbəri eşitdikdə, bərk qəzəblənib dedi: “Gərək bu məsələni araşdıram. Əgər dediklərin doğru olarsa, onun qanını tökəcəyəm.” Sonra Əli ibn Yəqtini çağırtdırıb həmin paltar barədə soruşdu. Əli ibn Yəqtin dedi: “Onu bir boğçaya qoyub indiyə qədər saxlamışam.” Harun dedi: “Onu dərhal bura gətir!” Əli ibn Yəqtin xadimlərdən birini tez evə göndərib deyir: “Bizə get, gözətçidən filan otağın açarını alıb həmin otağı aç, sonra da orada olan filan sandığı aç və onun içindəki boğçanı üstündə olan möhürlə birlikdə bura gətir.” Çox çəkmir ki, xadim həmin paltarı üstündəki möhürlə birlikdə gətirib Harunun qarşısına qoyur. Harun əmr edir ki, möhürü açsınlar. Boğça açıldıqda, Harun görür ki, öz verdiyi paltar qatlanmış halda saxlanılmışdır. Harunun qəzəbi soyuduqdan sonra Əli ibn Yəqtinə deyir: “Bundan sonra səndən şikayət edən heç bir şəxsin sözüne inanmayacağam.” Sonra əmr verir ki, Əliyə dəyərli və qiymətli hədiyyə verib şikayətçini möhkəmcə tənbeh etsinlər.¹

İslam dövləti təşkil etmək arzusunda

Harun bilirdi ki, İmam Kazim (əleyhissəlam) və onun şüarları onu xilafət kürsüsünü qəsb etmiş və müsəlmanların müqəddəratını zor gücü ilə ələ keçirmiş bir şəxs kimi tanıyırlar. Əgər onlar Haruna qarşı mübarizə etmək şəraiti əldə etsələr, bir an da oslun belə, onu hakimiyyətdən salmaqda yubanmazlar. İmam Kazim əleyhissəlamla Harun ər-Rəşid arasında getmiş və aşağıda qeyd etdiyimiz söhbət o Həzrətin İslam hökuməti

¹ Əl-İrşad, səh.293.

tәşkil vermәk sahәsindә olan ali mәqsәdlәrindән, һәм dә Harunun çirkin mәqsәdlәrindән xәbәр verir:

“Bir gün Harun (bәlkә dә, İmam Kazim әleyhissәләmin arzu vә mәqsәdlәrindән xәbәр tutmaq mәqsәdilә) Fәdәyi o Hәzrәtә qaytarmaq istәdiyini bildirir. İmam Kazim (әleyhissәләm) buyurur: “Bir şәrtlә Fәdәyi qәbul edәрәм ki, onun bütүн әrazisini (bütүн sәrhәdlәri ilә birlikdә) geri qaytarasan.” Harun soruşdu: “Onun (әhatә etdiyi) sahә vә sәrhәdlәri nә qәdәrdir?” İmam Kazim (әleyhissәләm) buyurdu: “Әgәр onun әhatә etdiyi sahә vә sәrhәdlәrini desәм, әsla onu qaytarmazsan.” Harun tәkid edib and içdi ki, mütlәq onu qaytaracaq. İmam Kazim (әleyhissәләm) Fәdәyin әhatә etdiyi sahә vә sәrhәdlәrini bu cür tәyin etdi: “Onun sahәsi Әdәndән tutmuş Sәmәrqәndә qәdәr, digәр tәрәfdән dә, Afrikadan tutmuş Әrmәniyyә vә Xәzәр dәnizinә kimi uzanır.” Bu sahәlәrin bir-bir adını әşitdikcә rәng verib rәng alan vә hәddән artıq qәzәblәнән Harun bu dörd cәhәti әşidәndә, özünü saxlaya bilmәyib qәzәblә dedi: “Belә olan halda bizә bir şey qalmır ki!” İmam Kazim (әleyhissәләm) buyurdu: “Bilirdim ki, qәbul etmәyәcәksән vә elә buna görә dә, demәk istәmirdim.”¹ İmam Kazim (әleyhissәләm) bu cavabı ilә Haruna bildirmәk istәyirdi ki, Fәdәk İslam dōvlәtinin bütүн sahәsini әhatә edән simvolik bir ifadәdir. Sәqifә әhli (Әbu Bәkr, Ömәр vә s.) Fәdәyi Peyğәmbәр (sәllәllahu әleyhi vә alih) qızının vә kürәkәninin әlindән almaqla һәqiqәtdә hakimiyyәti Әhli-beytdән (әleyhimussәләm) aldılar. İndi әgәр bizim haqqımızı qaytarmalı olsan, onda bütүн xilafәt әrazisini bizim ixtiyarımıza vermәlisән.

Bu söhbәt İmam Kazim әleyhissәләmin ali mәqsәdlәrindән xәbәр verir.

Beytül-malın toplanması

Zahiri hakimiyyәt vә qüdrәt Harunun әlindә olsa da, o, yalnız camaatın “cisminә”, “quru bәdәni”nә hakimlik edirdi. Qәblәrdә isә һеç bir yeri yox idi. Qәblәrә hakim durmaq ancaq İmam Kazim әleyhissәләma mәxsus idi. O Hәzrәtin ümumi fikirlәrdәki mәhәbbәti sayәsindә mübariz vә açıqfikirli müsәlmanlar öz malının xümsünü, elәcә dә, beytül-mala mәнsub olan digәр vergilәri o Hәzrәtin һüzuruna göndәrirdilәр. Harun bundan һеç dә xәbәrsiz deyildi. Çünki o, öz casusları vasitәsilә geniş İslam dōvlәtinin o tәрәf-bu tәрәfindән müsәlmanların İslam vergilәrinin İmam Kazim әleyhissәләma göndәrmәsi xәbәrini әldә edirdi. Casuslar deyirdilәр ki, göndәrilән bu vergilәr o qәdәr olurdu ki, İmam Kazim (әleyhissәләm) bunları toplamaq üçün beytül-mal sandıqı hazırlamışdı.²

¹ Tәzkirәtul huffaz, sәh.350.

² Biharül әnvar, c.48, sәh.232.

VIII FƏSİL

İMAM RİZA ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- * İmam Riza (əleyhissəlam) Harunun dövründə
- * Əmin və Məmun – təfavütlər, təzadlar
- * Nə üçün Məmun hakimiyyəti İmam Riza əleyhissəlama vermək istəyirdi?
- * İmam Riza əleyhissəlamın Məmunun hiylələri qarşısında tutduğu mənfi mövqelər
- * Biganə ideyalara qarşı İmam Riza əleyhissəlamın planı
- * İmam Riza əleyhissəlamın digər din və təriqət nümayəndələri ilə münazirələri

İmam Riza әleyһиссәләмын һәҗаты барәдә қыса мәлумат

İmam Əli ibn Musa һиҗрәтин yüz qırx səkkizinci ili zilqədə ayının on birində anadan olmuşdur.¹ Atası imam Kazim (ə), anası isə Tuktəm adlı fəzilətli bir qadın olmuş, İmam Riza (әleyһиссәләм) anadan olduqdan sonra İmam Kazim (әleyһиссәләм) o xanıma Tahirə adı vermişdir.² İmam Əli ibn Musa әleyһиссәләмын күnyəsi Əbülһəsən, ləqəbi Riza olmuşdur. İmam Riza (әleyһиссәләм) atası İmam Kazim (әleyһиссәләм) (һиҗрәтин yüz səksən üçüncü ilində) Bağdad zindanında şəhid olduqdan sonra otuz beş yaşında İmamətə çatmışdır.

İmam Riza әleyһиссәләмын müasiri olmuş xəlifələr

İmam Riza (әleyһиссәләм) İmam olduğu iyirmi ilin onunu Harun Ər-Rəşidlə, beş ilini Məһəmməd Əminlə, son beş ilini isə Abdullah Əl-Məmunla һәмzaman olmuşdur.

İmam Riza (әleyһиссәләм) Məmunun hakimiyyətə gəlişinə qədər öz doğma vətəni müqəddəs Mədinə şəһərində yaşayırdı. Məmun hakimiyyətə gəldikdən sonra o Həzrəti Xorasana çağırırdı. Nəһayət, o Həzrət һиҗрәтин iki yüz üçüncü ilinin səfər ayında (əlli beş yaşında olarkən) şəһadətə qovuşur və elə Xorasanda da (Məşһəd şəһərində) dəfn olunur.³

İmam Riza (әleyһиссәләм) Harunun dövründə

Һиҗрәтин yüz səksən üçüncü ili İmam Kazim (әleyһиссәләм) Harunun əmri ilə Bağdad zindanında zəһərlənib şəhid olduqdan sonra İmam Riza (әleyһиссәләм) İmam olduğu müddətin on ilini Harunla bir dövrdə yaşamışdır. Bu müddət Harunun özbaşnalıq, azğınlıq mühiti olması ilə yanaşı, һәм də İmam Riza әleyһиссәләмын nisbətən azad yaşadığı və elmi-mədəni fəaliyyəti dövrü hesab olunur. Çünki Harun bu müddət ərzində o Həzrətə toxunmamış və İmam Riza (әleyһиссәләм) açıq şəkildə fəaliyyət aparmışdır. Buna görə də, o Həzrətin yetirdiyi şagirdlər, İslami elmlər ocağında təlim etdiyi Quran həqiqətləri və İslam maarifi də, məhz bu dövrə təsadüf edir. Harunun təzyiqləri azaldaraq İmam Riza әleyһиссәләmayı nisbətən azad buraxmasının səbəbi bəlkə də, onun İmam Kazim әleyһиссәләмын qətlindən yaranan nigarançılığıdır. Harun bu böyük cinayətin üstünü örtməyə çalışsa da, məsələnin üstü açılır və camaatda ona qarşı böyük nifrət hissi oyanır. Buna görə də, Harun bir təһər özünə bəraət qazandırmaq istəyirdi. Onun, İmam Kazim әleyһиссәләмын pak cənazəsini zalımların əlindən alıb böyük hörmətlə dəfn edən əmisi Süleyman ibn Əbu Cəfərə yazdığı “Allah Sindi ibn Şahikə lənət eləsin, o, bu işi mənim icazəm olmadan görmüşdür”⁴ məzmunlu məktubu da, bu məsələni bir daha sübut edir. Bu məsələni təsdiq edən başqa bir fakt da, Harunla Yəhya ibn Xalid Bərməkinin İmam Kazim (әleyһиссәләм) barədəki söhbətidir. (Hələ əvvəllərdən İmam Kazim әleyһиссәләмдан Haruna şikayət etmiş) Yəhya Haruna dedi: “Musa ibn Cəfərdən (İmam Kazim

¹ E'lamül-vəra bi-e'lamil huda, səh.313.

² E'lamül-vəra bi-e'lamil huda, səh.313.

³ Əl-üsulu min əl-kafi, c.1, səh.304.

⁴ Biharül-əнвар, c.48, səh.227.

əleyhissəlamdan) sonra onun oğlu yerinə keçərək İmamət iddiası edir. (Demək istəyirdi ki, yaxşı olar indidən xəlifənin məmurları onu nəzarət altına alsınlar).” (Hələ İmam Kazim əleyhissəlamın şəhadətini unutmayan və hələ də, onun aqibətindən nigarançılıq çəkən) Harun dedi: “Atasının başına gətirdiyimiz bəs deyil? İstəyirsən ki, bir dəfəlik qılınc götürüb bütün Ələviləri (Əlinin nəslindən olanları) qırım?”¹ Harunun qəzəbi sarayda olanları sakitləşdirib icazə vermədi ki, bir də kimsə İmam Riza əleyhissəlamın ardınca pis-pis sözlər danışsın.

İmam Riza (əleyhissəlam) Harunun xəlifə olduğu müddətdə yaranmış bu fürsətdən istifadə edib öz İmamətini aşkar edir və bu barədə ata-babalarından fərqli olaraq heç də, təqiyə etmədi. Hətta o Həzrətin bəzi dostları onu bu işindən çəkindirir, İmam (əleyhissəlam) isə onları arxayın edib buyururdu ki, Harundan ona heç bir xətər toxunmayacaq.

Səfvan ibn Yəhya deyir: “İmam Kazim (əleyhissəlam) vəfat etdikdən sonra İmam Riza (əleyhissəlam) İmamət məqamını aşkar etdikdə, o Həzrətə deyildi: “Siz çox məsuliyyətli bir işi aşkar edirsiniz, biz bu (zalımı (Harunu)) sizin üçün çox təhlükəli sanırıq.” İmam Riza (əleyhissəlam) buyurdu: “O, nə qədər çalışsa da, mənə bir şey edə bilməyəcək.”² Həmçinin, Məhəmməd ibn Sənan rəvayət edib deyir ki, Harun xəlifə olduğu vaxt İmam Riza əleyhissəlama dedim: “Harunun qılıncından hələ də qan damcıladığı halda, siz İmamət məqamınızı aşkar edərək atanızın yerinə keçmişiniz.” İmam Riza (əleyhissəlam) buyurdu: “Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) sözü mənə qüvvət verərək məni cürətləndirir. O Həzrət buyurmuşdur: “Əgər Əbu Cəhl mənim başımdan bir tük əskik edərsə, onda mən heç Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) deyiləm.” Mən də sizə deyirəm ki, əgər Harun mənim başımdan bir tük əskik edərsə, onda mən də, heç İmam deyiləm.”³

Əmin və Məmun – təfavütlər, təzadlar

Harun özü hakimiyyətdə olarkən (anası Zübeydə olan) Məhəmməd Əmini öz vəliəhdi seçib camaatdan onun üçün beyət alır və (anası iranlı qızı olan) Abdullah Əl-Məmunu isə özünün ikinci vəliəhdi təyin edir. Hicrətin yüz doxsan üçüncü ilində Haruna xəbər verirlər ki, Xorasan əyalətinin şəhərlərində camaat qiyam etmiş, ordu başçıları nə qədər çalışsalar da, qiyamı yatıra bilməmişlər. Harun öz vəzir-vəkili, müşavirləri ilə məsləhətləşdikdən sonra bu qərara gəlir ki, özü şəxsən qiyam qaldırılmış məntəqəyə gedib xilafət ordusunu qiyamı yatırtmaq üçün xorasanlıların canına salsın. Bu məqsədlə oğlu Əmini Bağdadda öz yerində saxlayıb Xorasana vali təyin etdiyi oğlu Məmunu isə özü ilə qiyam məntəqəsinə aparır.

Harun qiyamı yatırda bilir və necə deyərlər səs-küyün qarşısını alır. Ancaq o, bir daha xilafətin mərkəzi olan Bağdada qayıda bilmir. Hicrətin yüz doxsan üçüncü ili cəmadil-uxra (cəmadis-saniyə) ayının üçündə (Məşhəd şəhərinin yaxınlığındakı) Tus şəhərində vəfat edir və iki qardaşı rəqabət səhnəsində yalqız buraxır.⁴

¹ Uyuni-əxbarir-Riza, c.2, səh.226.

² Əxbari-uyunir-Riza, c.1, səh.226.

³ Biharül-ənvar, c.49, səh.155.

⁴ İmam Riza əleyhissəlamın həyatı, səh.58-59.

Xәlifә Әminin мәğlub olması

Harun Tus şəhərində vəfat etdikdən dərhal sonra camaat onun Bağdadda qalmış oğlu Әminə beyət edir. Onun xәlifә olmasından cәmi on səkkiz gün keçməmiş, qardaşı Mәmunu vəliәhdlikdən çıxarıb öz oğlu Musanı vəliәhd seçmək fikrinə düşür. O, bu barədə öz vəzirləri ilə məslәhәtlәşsә də, Mәmunun vəliәhdlikdən çıxarılmasını tәkid edән Әli ibn İsa Mahandan başqa heç kәs bu fikirlә razılaşmır. Әmin isә axırda qardaşının vəliәhdlikdən çıxarılması barədə qәrar verir. Mәmun da öz növbәsində qardaşının bu hәрәkәtinә cavab olaraq onu xәlifәlik mәqamından kәnarlaşdırır. Aparılan bir sıra nizami mübarizәlərdән sonra nәhayәt hicrәtin yüz doxsan səkkizinci ilində Әmin öldürülür.¹ Belәliklә, ölkәnin bütүн işləri Mәmunun ixtiyarına keçir.

İmam Riza әleyһissәләmin xәlifә Әminin dövründәki nisbi azadlığı

Xәlifә Әminin hakimiyyәti vә Harunun ölümündән Mәmunun hakimiyyәtә gәldiyi dövrә qәdәр İmam Riza (әleyһissәләm) ilә dövlәt mәmurları arasında heç bir toqquşma tarixdә gözә dəymir. Mәlum mәsәlәdir ki, Bәni-Abbas xәlifәləri daxil ixtilaflara, Әminlә Mәmun arasında münafiqәlərә, Mәmunun vəliәhdlikdən çıxarılıb Әminin oğlu Musanın vəliәhd seçilmәsi kimi çәkişmәlərә mәruz qaldıqları kiçik bir müddәtdә İmam Riza (әleyһissәләm) vә ümumiyyәtlә, Әli әleyһissәләmin nәslindән olanlara әziyyәt etmәyә heç vaxt tapa bilmәmişdilər. Biz bu illәri (193-198 h.q) İmam Riza әleyһissәләmin nisbi azadlıq vә o Hәzrәtin mәdәniyyәt tәbliğləri aparması üçün yaxşı fürsәt tapdığı bir dövr hesab edә bilәrik.²

Mәmun kimdir?

Mәmunun anası Mәracil adlı xorasanlı bir kәniz olmuş, oğlunun anadan olmasından bir neçә gün sonra vəfat etmiş, belәliklә də, Mәmun anasız vә yetim bir uşaq kimi saxlanılmışdır. Tarixçilər yazırlar ki, Mәmunun anası Harunun aşbazxanasında olan kәnizlərin әn eybәcәri vә әn çirkin i olmuşdür. Bu mәsәlәnin özü onun necә hamilә olmaq dastanını sübut edir.³

Mәmun hicrәtin yüz yetmişinci ilində – atası Harunun xәlifәlik mәqamına çatdığı gün anadan olmuş, hicrәtin iki yüz on səkkizinci ilində vəfat etmişdir. Atası Mәmunu tәrbiyәlәndirmәk üçün onu Cәfәр ibn Yәhya Bәrmәkiyә tapşırır. Ona Zür-riyasәteyn lәqәbi ilә mәşhur olub sonralar Mәmunun öz vəziri olmuş Fәzl ibn Sәhl adlı bir şəxs tәrbiyә verir. Mәmun ordunun ali baş kamandanlığına isә Tahir ibn Hüseyn Zül-yәmineyni tәyin etmişdi.

¹ Әl-Kamilu fit-tarix, c.6, səh.287.

² İmam Riza әleyһissәләmin һәyatı, mühәqqiq Seyyid Әli, səh.60.

³ Onun necә hamilә olmasını bu cür qeyd edirlәр: Harun arvadı Zübeydә ilә şahmat oynayarkән ona uduzur. Zibeydә Haruna deyir ki, uduzduğuna görә mütlәq, aşbazxanasının әn eybәcәr, әn çirkin kәnizi ilә yaxınlıq etmәlidir. Bu şərtә razı olmayan Harun Zübeydәni razı salmaq üçün bütүн Misir vә İraq gәlirini ona verәcәyini bildirir. Ancaq Zübeydә bununla razılaşmır. Harun Әr-Rәşid mәcbur olub aşbazxananın әn eybәcәr, әn çirkin kәnizi olan Mәracillә yaxınlıq edir. Bu yaxınlığın nәticәsində Mә'mun dünyaya gәlir (Hәyatül-hәyәvan).

Məmunun xüsusiyyətləri

Məmunun həyatı başdan-ayağa fəaliyyətlə dolu olmuş və o, hər hansı bir rifah, asayiş və əyləncədən uzaq olmuşdur. Onun həyatı Zübeydənin qucağında böyümüş qardaşı Əminin həyatının tam əksinə idi. Zübeydəni tanıyan hər hansı bir şəxs Əminin həyat tərzinin nə dərəcədə əyləncə və keflə keçdiyini asanlıqla anlaya bilər. Məmun heç də qardaşı kimi özünü bir o qədər də əsil-nəcabətli bilmirdi. Nə təkə öz gələcəyinə arxayın deyildi, üstəlik çox yaxşı başa düşürdü ki, Abbasilər onun hakimiyyətinə tabe olmayacaqlar. Buna görə də, özünü ona arxalana biləcək bir dayaqsız bilir, məhz bu səbəbdən qollarını çırmaıyib gələcək işlər barədə planlar çəkməyə başlayır. Məmun tutduğu mövqeyini anladıqdan sonra, həmçinin, qardaşı Əminin bəzi cəhətlərdə ondan üstün, özünün isə həmin cəhətlərdən məhrum olduğunu başa düşdükdən sonra gələcək planlarını təyin edə bildi. Əminin buraxdığı səhvlər eyni zamanda onun üçün ibrət dərsi oldu. Məsələn, Fəzl başı əyləncəyə qarışmış Əminin səhvlərini görüb Məmunu deyirdi ki, sən özünü təqvalı, dindar, və əxlaqlı göstər. Məmun da Fəzl dediyi kimi edərək Əminin ciddi yanaşmadığı işlərə çox ciddiyyətlə yanaşırdı. Ümumiyyətlə, Məmun müxtəlif elm sahələrində şöhrətlənmiş və öz tay-tuşlarından, hətta bütün Abbasi nümayəndələrindən üstün idi. Bəziləri deyirdilər ki, Abbasilər arasında Məmundan biliklisi yoxdur. İbn Nədim onun haqqında yazmışdır: “Məmun bütün xəlifələrlə müqayisədə fiqh və əqid elmlərində alim idi.” Həmçinin, Həzrət Əli əleyhissəlamdan rəvayət olunmuşdur ki, bir gün o Həzrət Bəni-Abbas sülaləsi haqqında danışarkən buyurmuşdur: “Onların yeddincisi (Məmun) hamısından bilikli olacaqdır.” Süyuti, İbn Təğri Bərdi və İbn Şakir Kətibi Məmunu bu cür tərifləmişlər: “Məmun uzaqgörənlik, iradə, səbr, bilik, zirəklik, heybət, şücaət, şərəfət və səxavət baxımından Bəni-Abbasın ən yaxşı şəxsi olmuşdur. Düzdür, o, bu xüsusiyyətlərin hamısını Qurani məxluq bilməsi ilə ləkələmişdi.” Məmunun atası da, onun qardaşı Əmindən üstün olduğunu vurğulayıb demişdi: “...Belə qərara gəlmişəm ki, vəliəhdlik məsələsində dəyişiklik edib onu elə bir şəxsə tapşırım ki, əxlaqını daha çox bəyənilir, rəftarını xoşlayır, siyasətinə arxayın, zəiflik və süstlük baxımından ondan arxayınam. Bu da Abdullah Əl-Məmundan başqa bir şəxs deyildir. Ancaq Bəni-Abbas öz nəfslərinin tələbinə əsasən, Məhəmmədi (Əl-Əmini) istəyir. Çünki o özü də nəfsani istəklərinin ardınca olub əli israf cəhətdən açıqdır və onun qərar çıxarmasında qadın və kənzlərin də rolu var. Abdullahın (Əl-Məmunun) isə gözəl metodu, özünəməxsus rəyi vardır və bu cür böyük bir vəzifəni mənimsəməyə etibarlı şəxsdir...”¹

İmam Riza (əleyhissəlam) Məmunun dövründə

Məmunun hakimiyyətə gəlişi ilə İmam Riza əleyhissəlamın həyatında yeni bir səhifə açılır. Bu elə bir səhifə idi ki, başdan-ayağa İmam Riza əleyhissəlamın qəmli-qüssəli illəri ilə dolu idi.

Xəlifəlik məqamını qəsb edənlərin (istər Bəni-Üməyyədən olsun, istərsə də Bəni-Abbasdan) ən çox qorxduqları şəxslər Əli əleyhissəlamın övladları olmuşdur. Çünki,

¹ İmam Riza əleyhissəlamın siyasi həyatı, səh.97-100.

camaat (hamısı da olmasa, böyük bir qismi) xəlifə olmağı onların haqqı bilir və üstəlik onları hər cür fəzilət sahibi bilirdi. Elə buna görə də, Əli (əleyhissəlam) övladları daima işkəncələrə məruz qalaraq xəlifələr tərəfindən əziyyət çəkir, axırda da onların əli ilə şəhid olurdular.

Məmun isə şüalıyə rəğbət bəsləyir və ətrafındakıların da əksəriyyəti Həzrət Əli əleyhissəlamın övladlarına qarşı mehriban olub onlara xüsusi hörmət bəsləyən iranlılardan ibarət idi. Bu səbəbdən Məmun öz ata-babası Harun və Mənsur kimi İmamı həbs edib ona əziyyət verə bilmirdi. Buna görə də, Məmun yeni bir metod fikirləşir. Düzdür, bu metod heç də sabiqəsiz olmamış və keçmiş xəlifələrin dövründə icra olunmuşdu, ancaq necə olsa da, kənardan bir az yaxşı nəzərə çarpırdı. Ondan sonrakı xəlifələr də, məhz bu metoddan istifadə etməyə başalayır. Məmun bu qərara gəlir ki, İmam Riza əleyhissəlamı öz iqamətgahı yerləşən Mərv şəhərinə gətirib, o Həzrətlə mehribancasına rəftar etsin və onun elmi-ictimai mövqeyindən istifadə etməklə yanaşı bütün işlərini nəzarət altına alsın.

Məmunun İmam Riza əleyhissəlamı Xorasana dəvət etməsi

Məmun əvvəlcə İmam Riza əleyhissəlamı, Əli əleyhissəlamın nəslinin adlı-sanlı şəxsləri ilə birlikdə xilafət mərkəzinə hörmətlə dəvət etdi.¹

İmam Riza (əleyhissəlam) Məmunun dəvətini qəbul etmədi. Lakin Məmun çox təkid etdikdən və İmam Riza (əleyhissəlam) ilə onun arasında çoxlu məktublaşmalar olduqdan sonra nəhayət, o Həzrət Əli əleyhissəlamın nəslindən olan bir dəstə adlı-sanlı şəxslərlə birlikdə Mərv istiqamətində hərəkət etdi.²

Məmun İmam Riza əleyhissəlamın karvanını gətirmək vəzifəsinə təyin olunmuş Cüludiyə, digər bir rəvayətə görə isə Rəca ibn Əbu-Zəhhana tapşırırdı ki, karvandakılara, xüsusən də, İmam Riza əleyhissəlama lazımı hörməti etsin. Ancaq İmam Riza (əleyhissəlam) camaatı xəbərdar etsin deyər, qəsdən bu səfərdən narazı qaldığını bildirirdi. O Həzrət Mədinədən çıxmağa hazırlaşanda, qohum-əqrəbasını yığıb onlardan onun halına ağlamasını istəyərkən buyurmuşdur: “Mən bir daha öz ailəmə tərəf qayıtmayacağam.”³ Sonra Peyğəmbərlə (səlləllahu əleyhi və alih) vidalaşmaq məqsədilə o Həzrətin məscidinə daxil oldu. İmam neçə dəfə vidalaşsa da, yenə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) qəbrinə tərəf qayıdıb uca səslə ağladı. Müxəvvil Sistani yazır: “Bu zaman o Həzrətin yanına gəlib salam verərək səfərinin uğurlu olmasını dilədim. O buyurdu: “*Mənə yaxşı-yaxşı bax, cəddim (Peyğəmbərin) yanından uzaqlaşib qürbətdə öləcək və Harunun yanında dəfn olunacağam.*”⁴

İmam Riza əleyhissəlamın karvanının Mədinədən Mərvə gəldiyi yol (Məmunun göstərişinə əsasən) Bəsrə, Əhvaz və Fars⁵ şəhərlərindən keçirdi. Ola bilər, Məmun ona görə bu yolu seçmişdi ki, karvan şüalərin mərkəzi olan Cəbəl (İranın dağlıq

¹ İmam Riza əleyhissəlamın həyatı, səh. 72.

² Kəşfül-ğümmə, c.3, səh.65; Əl-İrşad, səh.309.

³ Biharül-ənvar, c.49, səh.117.

⁴ Biharül-ənvar, c.49, səh.117.

⁵ Üyuni əxbarir-Riza, c. 2, səh. 194; Biharül-ənvar, c. 49, səh. 91-92.

hissəsindən Həmədan və Qəzvinə qədərki ərazisi), Kufə, Kirmanşah və Qum şəhərindən keçməsin.¹

İmam Rizaya (ə) xilafətin təklifi

İmam Riza əleyhissələmin hərəkət etdiyi karvan şəvval ayında Mərv şəhərinə çatır. Şəhərdən neçə fərsəx² kənarında Məmun, Fəzl ibn Səhl və Bəni-Abbasdan olan digər nümayəndələr İmam əleyhissələmin pişavazına çıxaraq böyük ehtiramla karvanı şəhərə daxil edirlər. Məmunun əmrinə əsasən, rifah və asayiş üçün lazım olan hər cür şərait İmam əleyhissələmin ixtiyarına qoyulur. Yol yorğunluğunun çıxması məqsədilə bir neçə gün davam edən istirahətdən sonra İmam Riza (əleyhissələm) ilə Məmun arasında müzakirələr başlayır və Məmun hakimiyyəti qəbul etməyi İmam Riza əleyhissələmə təklif edir. İmam Riza (əleyhissələm) bu təklifdən ciddi şəkildə imtina edir. Fəzl ibn Səhl heyrətlə deyir: “Xəlifəlik məqamını o günkü kimi heç vaxt dəyərsiz və ləyaqətsiz görmədim. Məmun hakimiyyəti Əli ibn Musa ər-Riza əleyhissələmə təklif edir, o isə hakimiyyəti qəbul etmirdi.”³ İmam Riza əleyhissələmin imtina edəcəyini bəlkə də, qabaqcadan təxmin etmiş Məmun dedi: “İndi ki belədir, onda vəliəhdliyi qəbul et!” İmam Riza (əleyhissələm) buyurdu: “Məni bunda da üzürlü hesab et.” Məmun bu dəfə İmam əleyhissələmə üzürlü hesab etməyib hirsli halda bu cümləni dedi: “Ömər ibn Xəttab vəfat edərkən altı nəfərdən ibarət şura təyin etdi. Şuranın üzvlərindən biri də, Əmirəl-möminin Əli (əleyhissələm) idi. Ömər həm də vəsiyyət etmişdi ki, kim müxalifətçilik edərsə, boynu vurulsun... İndi sən də mənim təklifimi qəbul etməlisən! Çünki mən bundan başqa çarə görmürəm.”⁴ Məmun əslində bu sözlərlə İmam əleyhissələmə hədələyirdi. Sonra daha açıq şəkildə İmam əleyhissələmə təhdid edib dedi: “Sən həmişə mənim fikrimin əksinə hərəkət edir və özünü mənim qüdrətimdən amanda görürsən. And olsun Allaha ki, əgər vəliəhdlikdən imtina etsən, səni güclə onu qəbul etməyə məcbur edəcəyəm. Əgər onda da qəbul etməsən, səni öldürəcəyəm.”⁵ İmam Riza (əleyhissələm) məcbur olub Məmunun təklifini qəbul edərək buyurur: *“Mən vəliəhdliyi bu şərtlə qəbul edərdəm ki, ölkə işlərində bir dənə də olsun, hökm verməyim və hakimiyyət orqanlarında da hakim təyin edib çıxartmaq, hökm və fətva vermək kimi işlərə qarışmayım.”*

Həyata keçirilməyən vəliəhdlik məqamı

Mərv şəhərinin əhalisi hicrətin iki yüz birinci ilinin ramazan ayının orucunu tutmağa hazırlaşdığı ərəfədə, İmam Riza əleyhissələmin vəliəhd seçilməsi xəbəri yayılmağa başlayır. Əhali bu xəbəri heyrət dolu sevinclə qarşılayır. Ramazan ayının yeddisi həftənin birinci günü Məmun öz dəstxətti ilə vəliəhd təyin edilməsi məsələsini yazır və onun arxasında da, İmam Riza (əleyhissələm) başdan-başa işarə və eyham ilə dolu olan bir müqəddimə qeyd etdikdən sonra vəliəhd seçilməsinə

¹ İmam Riza əleyhissələmin siyasəti həyatı, səh.70-74.

² Bir fərsəx 6 kilometrə bərabərdir.

³ Kəşfül-ğümmə, c.3, səh.66.

⁴ Əl-İrşad səh.310.

⁵ İllüşt-şəraye. c.1. səh.226.

razılıq verməsi barədə öz imzasını çəkir. İmam onu da qeyd edir ki, bu iş heç vaxt baş tutmayacaq (həyata keçməyəcək). Sonra də həmin sənədlə əlaqədar Yəhya ibn Əksəm, Abdullah ibn Tahir və Fəzl ibn Səhl kimi ölkə və ordu başçıları da, bu məsələdə şahid duraraq onu təsdiqlədilər.¹ Ramazan ayının onuncu günü cümə axşamı təntənəli şəkildə təşkil olunmuş məclisdə camaat İmam Riza əleyhissələmə beyət etdi. Beləliklə, o Həzrət xəlifənin vəliəhdlik kürsüsünə əyləşdi. Xəlifənin əmrilə İmam əleyhissələmə tərəf beyət əli uzadan ilk şəxs Məmunun öz oğlu Abbas olmuş, onun ardınca isə baş vəzir Fəzl ibn Səhl, saray müftisi Yəhya ibn Əksəm, ordu başçısı Abdullah ibn Tahir, daha sonra isə hamılıqla məclisdə iştirak edən bütün Bəni-Abbas əyan-əşrafı o Həzrətə beyət etmişdilər.²

İmam Riza əleyhissələmənin vəliəhd seçilməsi təbii ki, o Həzrətin dostları üçün baş ucalığı idi. Lakin İmam Riza əleyhissələmənin özü bu hadisədən çox narahət və qəmgin idi. O Həzrət bir kişinin həddən artıq çox sevindiğini gördükdə, onu öz yanına çağıraraq buyurdu: *“Bu işə bel bağlayıb sevinmə, çünki baş tutmayacaq!”*³

Məmunun, xilafəti imam Rizaya (ə) təklifində qəsd

Məmunun dövründəki siyasi vəziyyət və şəraiti nəzərdən keçirdikdə, məlum olur ki, o, bir sıra siyasi çətinliklərlə üzləşməli olmuş və bu çıxılmaz vəziyyətlərdən üzəgə çıxmaq üçün çarə axtarırmış. Nəhayət, Məmun bu vəziyyətdən çıxmaq üçün bir neçə cəhətli bir siyasət irəli sürür ki, bu da məhz İmam Riza əleyhissələməni vəliəhd seçməkdən ibarət olmuşdur. İndi Məmunun üzləşdiyi siyasi çətinlikləri oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

1. Abbasilərin Məmundan narazılığı

Tarixçilərin hamısının bir nəfər kimi Məmunun ümumiyyətlə, Əmindən qat-qat üstün və xəlifəliyə daha layiq olmasını qeyd etmələrinə baxmayaraq, Bəni-Abbas nümayəndələri onunla müxalif idilər. Qeyd etdiyimiz kimi Harunun özü də bu iki qardaş arasındakı açıq-aşkar təfavütə diqqət yetirmiş və Abbasilərin Məmunla müxalifətçilik edəcəyindən gileylənirdi. Ola bilsin Abbasilərin Məmundan narazı olmalarının səbəbi bu olub ki, Məmunun qardaşı Əmin əsl Abbasi nümayəndəsi idi. Çünki atası Harun, anası da Zübeydə olmuşdur. Zübeydə özü də bir Haşimi olmaqla bərabər, həm də Mənsur Dəvaniqinin nəvəsi, eyni zamanda Abbasilərin ən şərəfli qadını olmuşdur. Əmin Harun ər-Rəşidin süd qardaşı və sarayının ən nüfuzlu şəxsiyyəti sayılan Fəzl ibn Yəhya Bərməkinin qucağında böyümüş, Fəzl ibn Rəbi isə onun qəyyumu olmuşdur. Onun babası xəlifə Osmanın azad etdiyi qul olmuş və buna görə də, Fəzlin Abbasilərə olan məhəbbətində kimsə şəkk etmirdi. Məmun isə əvvəla, Cəfər ibn Yəhya Bərməkinin qucağında böyümüş, Cəfərin isə nüfuzu qardaşı Fəzldən qat-qat aşağı olmuşdur. İkincisi də, onun qəyyumu olan şəxs heç də Abbasilərin ürəyincə deyildi. Çünki Abbasilər onu Ələvilərə meyilli olmaqda müttəhəm edirdilər. Üstəlik Məmunun qəyyumu ilə Əminin qəyyumu Fəzl ibn Rəbi arasında son dərəcə

¹ Kəşfül-qümmə. c.3. səh.123-128.

² İmam Riza əleyhissələmənin həyatı, səh.82-87.

³ Kəşfül-qümmə, c.3, səh.67.

kin-küdurət hakim idi. O, sonradan Məmunun baş vəzir vəzifəsinə təyin etdiyi iranlı Fəzl ibn Səhl olmuşdur. Abbasilər iranlılardan qorxur və onların əlindən artıq boğaza yığılmışdılar. Buna görə də, tez saraydakı bütün iranlıları (farsları) türk və başqa millətlərlə əvəz etdilər.

2. Əminin daha üstün mövqeyi

Əminin hakimiyyətini möhkəmlətmək üçün fəaliyyət göstərən, etibar edə biləcək çoxsaylı dost və dayaqları var idi. Bunlar onun dayıları, Fəzl ibn Yəhya Bərməki, bərməkilərin əksəriyyəti, anası Zübeydə və həm də ərəblərdən ibarət idilər. Bunlar, Harun ər-Rəşidi öz təsiri altına alaraq ölkənin siyasi idarəçiliyində mühüm rol oynayan nüfuzlu şəxslər olduğu üçün artıq təbii məsələdir ki, Harun onların qarşısında aciz qalıb nəticədə onların göstərişinə uyğun olaraq vəliəhdlik məqamına kiçik oğlu Əmini seçməli, böyük oğlu Məmunu isə Əmindən sonrakı vəliəhd təyin etməli idi. Əminin birinci vəliəhd olmasında bəlkə də, (dayısı) İsa ibn Cəfərin yüksək mövqedə durması və eləcə də, Bəni-Abbasın nəsil təəssübkeşliyi əsas rol oynamışdır. Əlbəttə, bu məsələdə əsas rol oynayanlardan biri də Zübeydə olmuşdur ki, o da öz növbəsində məsələni oğlu Əminin xeyrinə başa çatdırmışdı. Bundan əlavə, ərəblər arasındakı nəsil təəssübkeşliyi də çox güman ki, Harunun Əmini Məmundan üstün tutmasında öz işini görmüşdü. Tarixçilərdən bəziləri bu məsələyə aşağıdakı ifadə ilə toxunmuşlar: “Hicrətin yüz yetmiş altıncı ilində Harun ər-Rəşid Məmunun, qardaşı Əmindən sonra vəliəhd olacağı haqda qərar çıxarır. Məmun yaş cəhətdən bir ay qardaşı Əmindən böyük idi. Ancaq Əmin, Cəfər qızı Zübeydədən, o (yəni, Zübeydə) isə Haşimi qadınlarından olmuşdur. Məmun isə Məracil adlı bir kənizdən olmuş, onun özü isə Məmunu doğduqdan bir neçə gün sonra vəfat etmişdi.

MƏMUNUN ARXALANDIĞI NƏ İDİ?

Məmunun atasının onu ikinci vəliəhd təyin etməsinə baxmayaraq bu, heç də Məmunu gələcəkdə hakimiyyətə çatmağa arxayın etmirdi. Çünki o, nə vaxtsa qardaşı və digər Abbasi əyan-əşrafının vədlərinə əməl etməyəcəklərindən qorxur və onların vədlərinə sadıq qalacaqlarına arxayın deyildi. Belə olduğu halda, Məmun öz mövqeyinin təhlükə qarşısında durduğunu görəndə başqalarına arxalana bilərdimi? Məmun hakimiyyətə necə çata bilər və hakimiyyətə çatdıqdan sonra onu necə qoruyub saxlaya bilər? Bunlar Məmunun daima fikrində dolandırdığı suallar idi. O, son dərəcə diqqət, zərəklilik və düşüncə ilə bu suallara cavab tapmalı, sonra isə həmin cavablara uyğun olaraq öz hərəkətini başlamalı idi.

İndi isə Məmunun müxtəlif dəstələr arasından hansına arxalana bilib intizarında olduğu (həm öz əleyhinə, həm də hökumətinə qarşı), təhlükələr zamanı əlbir ola biləcəyi dəstəni müəyyənləşdirmək üçün bu dəstələrin Məmunu olan münasibətini araşdırırıq.

1. Ələvilərin Məmunu olan münasibəti

Məlum məsələdir ki, Ələvilər nə təkə Məmunun, eləcə də, heç bir Abbasi xəlifəsinin hakimiyyətini qəbul etmirdilər. Çünki onların öz arasında hakimiyyətə

gəlməyə daha layiqli olan şəxslər var idi. Bundan da əlavə, Məmunun mənsub olduğu sülalələyə (Bəni-Abbasa) Əli əleyhissəlamın övladları daha çox nifrət bəsləyirdilər. Çünki onlar Ələvilərə Bəni-Üməyyənin etdiyi zülmədən də çox əzab-əziyyət etmişdilər.

Bəni-Abbasın Ələvilərin qanını necə axıtdığını, onların əmlakını necə qəsb etdiyini, yurd-yuvalarından necə didərgin saldığını, bir sözlə, daima onları müxtəlif növ əzab-əziyyətlərə məruz qoyduğunu çox yaxşı bilirik. Məmun üçün isə bu çirkin ləkə kifayət idi ki, o, nübüvvət ağacının bütün qol-budaqlarını qırıb bir neçə İmamın kökünü kəsmiş Harunun oğludur.

2. Ərəblərin Məmunə və yaratdığı sistemə münasibəti

Ərəblər də Məmunun hakimiyyətinə boyun əymirdilər. Bu da onunla əlaqədar idi ki, öncə qeyd etdiyimiz kimi onun anası, tərbiyəçisi və qəyyumunun hamısı qeyri-ərəb olmuşdur. Ərəblər isə əsassız təəssübkeşlikləri nəticəsində digər millətləri (Quran və Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) buyurduğunun əksinə olaraq) öz nöqərləri bilir, təbii ki, Məmunun bu cür olması da, ərəblərin bu təəssübkeşliyinə uyğun gəlmirdi. Xüsusən də, iranlılar gözəl istedadları nəticəsində elmi və siyasi məqamları ələ keçirərək meydanı məğrur ərəblərə çox dar etmişdilər. Belə olduğu halda isə məlumdur ki, ərəblər iranlılara və eləcə də, onlarla əlaqə saxlayan hər hansı bir şəxsə düşmən kəsiləcəklər. Buna görə də, ərəblər Məmunə qarşı nifrət bəsləyirdilər.

3. Əmini öldürmək və arzuların boşa çıxması

Əmini öldürmək zahirdə Məmun üçün nizami bir qələbə sayılsa da, bu ölüm onun plan və məqsədinin əleyhinə yönəlmiş mənfi reaksiyalardan kənar olmamışdır. Məmunun özünü xatircəm etmək üçün istifadə etdiyi metodlar xüsusilə, bu reaksiyalara məruz qaldı. O Əmini öldürmək əmrini Tahirə tapşırır, Əminin kəsilməş başını onun hüzuruna gətirən şəxsə isə (şükr səcdəsi yerinə yetirdikdən sonra) bir milyon dirhəm pul bağışlayır. Sonra da əmr verir ki, qardaşının kəsilməş başını bir çubuğa keçirib sarayın qarşısından assınlar, qoy məvacibini almağa gələn hər bir şəxs əvvəl onun başına lənət göndərüb sonra pulunu alsın. Məmun bunlarla da, kifayətlənməyib əmr edir ki, Əminin kəsilməş başını Xorasanda gəzdirsinlər. Sonra onu İbrahim ibn Mehdinin yanına göndərərək onu danlayır ki, nəyə görə Əmin üçün əzadarlıq edirsən?

Bu hadisələrdən sonra Abbasilərdən, ərəblərdən və hətta digər camaatdan nə gözləmək olardı? Onların Məmunə münasibəti necə ola bilərdi? Ən azı bunu deyə bilərik ki, Məmun qardaşını öldürüb bu cür nifrətli hərəkətlər etməklə öz şöhrətini ləkələyir, camaatın etimadından uzaqlaşaraq onların (istər ərəb, istərsə də qeyri-ərəb) nifrətini qazanırdı.

Çıxılmaz bir vəziyyət

Deyilənlərdən əlavə Məmunu hakimiyyətə gətirib çıxaran xorasanlılar da indi ondan üz döndərmiş, bu isə onun üçün böyük bir təhlükə yaratmışdı. Vəziyyətin belə olduğunu görən Ələvilər Məmunla qardaşı arasında gedən mübarizəni fürsət bilib öz fəaliyyətlərini daha da genişləndirməyə, sıralarının sayını artırmağa başlayırlar. İndi Ələvilərin aşağıda qeyd etdiyimiz müxtəlif yerlərdə qaldırdığı qiyamları nəzərə almaqla Məmunun düşdüyü çıxılmaz mövqeyi təsəvvür edə bilərsiniz.

Ələvilərin qiyamları

Bir vaxtlar Məmunun tərəfdarları sırasında olmuş Əbus-Səraya Kufədə qiyam qaldırır. Onun ordusu qarşılaşdığı hər hansı bir ordunu məğlub edir və hər hansı şəhərə çatırdısa, oranı ələ keçirirdi. Deyilənə görə, Əbus-Sərayanın qiyam qaldırdığı gündən edam olduğu günə qədərki on ay müddətində xəlifənin iki yüz min əsgəri öldürülmüşdür.

Osmanın tərəfdarlarının mərkəzi olan Bəsrə şəhərində də, Ələvilər himayə olunur, nəticədə Zeydün-nar qiyam qaldırır.

Məkkə və Hicaz ətrafında Dibac ləqəbi ilə məşhur olub Əmirəl-möminin adlandırılan Məhəmməd ibn Cəfər qiyam qaldırır.

Yəməndə İbrahim ibn Musa ibn Cəfər xəlifəyə qarşı qiyam qaldırır.

Mədinədə Məhəmməd ibn Süleyman ibn Davud ibn Həsən qiyam qaldırır.

Əhalisinin əksəriyyəti əsasən Osmanın tərəfdarları olan Vasitdə Cəfər ibn Zeyd ibn Əli və Hüseyin ibn İbrahim ibn Həsən ibn Əli qiyam qaldırırlar. Mədinədə də, Məhəmməd ibn İsmail ibn Məhəmməd qiyam edir.

Bir sözlə, elə bir yer qalmamışdı ki, orada Ələvilərdən biri ya öz istəyi ilə, ya da camaatın tələbi əsasında Abbasilərə qarşı qiyam qaldırmasın. İş o yerə çatmışdı ki, Bəni-Üməyyə və Bəni-Mərvan tərəfdarları kimi tanınmış Beynün-nəhreyn və Şam əhalisi də, Əbus-Sərayanın həmkar və silahdaşı olan Məhəmməd ibn Məhəmməd Ələvinin tabeçiliyinə keçərək Əbus-Sərayaya məktub yazıb bildirir ki, sənin əmrini almaq üçün qasidinin yolunu gözləyirik.¹

Çoxcəhətli çıxış yolu

Məmun başa düşmüşdü ki, bu çətinliklərdən çıxmaq üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməlidir:

- 1) Ələvilərin qaldırdığı qiyamları yatırtmaq;
- 2) Abbasilər hökumətini şəri hökumət kimi tanımaları barədə Ələvilərdən etiraf almaq;
- 3) Ələvilərin camaat arasındakı hörmətini aradan aparmaq;
- 4) Ərəblərin xəlifəyə etimadını doğrultmaq;
- 5) Öz hökumətinin Xorasan əhalisi və eləcə də, bütün iranlılar tərəfindən qanuni hökumət kimi qəbul olunması;
- 6) Abbasiləri və onların tərəfdarlarını razı salmaq;
- 7) Camaatın Məmunu olan etimadını gücləndirmək;

¹ İmam Riza əleyhissəlamın siyasi həyatı, səh.97-123.

Çünkü Məmun qardaşını öldürməsi nəticəsində camaatın özünə olan etimadını azaltmışdı.

8) Ən əsası isə onu çox hörmətli bir şəxs tərəfindən gözləyən təhlükədən uzaq olmaq.

Bəli, Məmun İmam Riza əleyhissələmdən həddən artıq qorxu hissi keçirir və özünü o Həzrətin təhlükəsindən amanda saxlamaq istəyirdi.

Beləliklə də, İmam Riza əleyhissələmə vəliəhd seçib onu hakimiyyətdə şərikin etməklə bütün bu məqsədlər təmin olunurdu. Çünki (Ələvilərin başında duran) İmam Riza əleyhissələmə hakimiyyətə şərikin qoşmaqla bütün Ələvilər silahlarını yerə qoyacaq, şüarlarına son qoyaraq qaldırdıqları qiyamlar nəticəsində camaat arasında qazandıqları hörməti itirməli olacaqdılar. Digər tərəfdən də, Məmun Əhli-beyt (əleyhimussələmə) tərəfdarı olan xorasanlıların yanında hörmət qazanacaq və qardaşını öldürməsinə belə əlaqələndirəcək ki, guya hakimiyyəti onun əsl sahibinə (yəni, İmam Riza əleyhissələmə) qaytarmaq üçün qardaşını öldürmüşdür. Bunların hamısından əsası isə bu idi ki, İmam Riza əleyhissələmə Mərv şəhərinə gətizdirib onun işlərini nəzarət altına almaqla onun təhlükəsindən amanda qalmaq təmin olunurdu. Qalırdı təkcə ərəblərlə Abbasilər ki, onlara da Məmun iranlılar və Ələvilərin köməyi ilə müqavimət göstərə bilərdi.

Şübhələr və cavablar

Əldə olan fakt və sübutlar Məmunun İmam Riza əleyhissələmə vəliəhd seçilməsi məsələsinə olan sədaqətini şübhə altına salır. Əgər Məmun doğrudan da, İmam Riza əleyhissələmə vəliəhd seçirdisə bəs onda:

1) Nə üçün Məmun İmam Riza (əleyhissələmə) Mədinədə olarkən bu işi həyata keçirmir və onu məmurlar vasitəsilə Mərvə gətizdirir? Halbuki, o, Mərvdə ola-ola İmam əleyhissələmənin adından xütbə oxuyub, özü o Həzrətin nümayəndəsi kimi İrani idarə edə bilər və İmam (əleyhissələmə) da özü nübüvvət mərkəzində qala-qala Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alihi) xəlifəlik məqamına nail olardı.

2) Nəyə görə İmam əleyhissələmə Qum yolu ilə deyil, məhz çətin, isti və yorucu olan Bəsrə, Əhvaz və Fars şəhərlərindən, böyük Lut səhrasından Xorasan və Mərvə gələn yolla gətirilməsini əmr edir?¹ Halbuki, Kufə və Qumda İmam Riza (əleyhissələmə) daha yaxşı qarşılana və Məmunun zahiri məqsədi üçün daha geniş zəmin yaranardı.

3) Nəyə görə İmam əleyhissələmə xəlifəlik təklifini etdiyi ilk müzakirələrdə İmam Riza əleyhissələmədən sonra İmam Məhəmməd Təqi əleyhissələmə yox, məhz özünü vəliəhd təyin edir? Heç olmasa bu məsələni (İmam Riza əleyhissələmədən sonra vəliəhd təyin edilməsi məsələsini) İmam Riza əleyhissələmənin ixtiyarına buraxaydı.

4) İmam əleyhissələmənin vəliəhd olması (özü də bu şərtlə ki, o Həzrətin hökumət işlərinə heç bir qarışacağı olmayacaq) İslam ümmətini həqiqətə nə qədər yaxınlaşdırı bilərdi? Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, İmam (əleyhissələmə) Məmundan təxminən iyirmi yaş böyük olmuş və təbii ki, adi hesablamalara əsasən, o Həzrət

¹ Üyüni əxbarir-Riza, c. 2, səh, 194.

Məmundan tez vəfat edəcək, nəticədə isə hakimiyyət heç vaxt Ələvilərə çatmayacaqdı.

5) Əgər Məmun sidq ürəkdən hərəkət edirdisə, bəs onda nəyə görə İmam (əleyhissəlam) vəliəhdliyi qəbul etmək istəmədikdə, onu təhdid edərək güclə vəliəhdliyi qəbul etdirir?

6) Nəyə görə İmam Riza (əleyhissəlam) (hər hansı səbəb üzündən) şəhid olduqda, Məmun eynilə İmam Riza əleyhissəlama qarşı göstərdiyi münasibəti İmam Cavad əleyhissəlama da göstərdiyi halda, onu vəliəhd təyin etmir?

7) Nə üçün Məmun böyük Fitr namazında İmam Riza əleyhissəlamı yoldan qaytarıb camaatın axınının o Həzrətə qoşulmasının qarşısını alır?

8) Nə üçün Məmun özü Mərvdə Bağdada gedərkən İmam Riza əleyhissəlamı Mərvdə saxlamayıb özü ilə aparır? Əgər o Həzrət həqiqətən də, vəliəhddirsə, Mərvdə qalıb ölkənin bu hissəsini idarə etməyinin nə eybi var idi?

Bunlar bir sıra suallardır ki, ilk baxışda ola bilər sadə görünsün, ancaq bir az diqqət yetirdikdə, məlum olur ki, Məmun bu işdə heç də sidq ürəkdən addım atmayıb, əksinə, onu bu addımı atmağa məcbur edən başqa səbəblər olmuşdur.¹

İmam Riza əleyhissəlamın vəliəhdliyi qəbul etməsinin səbəbləri

İmam Riza (əleyhissəlam) o vaxt vəliəhdliyi qəbul etdi ki, gördü əgər vəliəhdliyi qəbul etməsə, nə təkcə öz canı, həm də bütün Ələvilərin və dostlarının canı təhlükə altına düşəcək. İmam Riza (əleyhissəlam) həm öz canını, həm də şiə dostlarının canını təhlükədən qorumağı idi. Çünki İslam ümməti onların vücuduna və məsləhətlərinə böyük ehtiyac duyurdu. Onlar camaatın çətinlik və şübhələrlə qarşılaşdığı zaman, yol göstərən, rəhbər və başçı olmaq üçün mütləq sağ qalmalı idilər.

Bəli, camaatın İmam əleyhissəlama, onun yetirmələrinə böyük ehtiyacı var idi. Çünki o dövrdə biganə əqidə və mədəniyyətlər hər tərəfə yayılaraq fəlsəfi bəhslər və Allahı tanımanın əsaslarına dair şübhələr adı altında hamını küfrə tərəf sürükləyirdi. Buna görə də, İmam (əleyhissəlam) mütləq sağ qalıb ümməti küfr girdabından çıxartmaqla camaata nicat vermək vəzifəsini yerinə yetirməli idi. Tarixdə görürük ki, İmam Riza (əleyhissəlam) (vəliəhd olduqdan sonra ömrünün qısa olmasına baxmayaraq) əməli şəkildə bu vəzifəni layiqincəsinə yerinə yetirmişdir. Əgər İmam Riza (əleyhissəlam) vəliəhdliyi birdəfəlik və qəti şəkildə qəbul etməyib həm özünü, həm də dostlarını təhlükəyə salsaydı, bu fədakarlığını İmam Hüseyin əleyhissəlamın həyat bəxş edən şəhadəti kimi ümmətin müşkülünü həll edəcəyi, məlum deyildi. Bundan da əlavə, vəliəhdlik məqamına nail olmaq Abbasilər tərəfindən bir razılıq kimi hesab olunub Ələvilərin də, hökumətdə şərik olmasını sübut edirdi.

İmam Riza əleyhissəlamın vəliəhdliyi qəbul etməsinin səbəblərindən biri də bu idi ki, qoy camaat Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinin də siyasi səhnədə hazır olduğunu görüb heç də onların səhnədən kənarında olduqlarını zənn etməsin və belə fikirləşməsinlər ki, onlar ancaq elm adamları olub əməldə millətin işinə heç bir qarışacaqları yoxdur. Bəlkə İmam Riza əleyhissəlamın İbn Ərəfənin sualına verdiyi

¹ İmam Riza əleyhissəlamın həyatı, səh. 138-141.

cavabdan məqsədi də, elə bu olmuşdur. O, İmam Riza әleyһissәlamdan soruşmuşdu ki, ey Peyğəmbər (səlləllahu әleyhi və alih) övladı, hansı səbəbə görə vəliəhdliyi qəbul etdin? İmam onun cavabında buyurur ki, babam Əli әleyһissәlamı şuraya daxil olmağa məcbur etmiş səbəbə görə vəliəhdliyi qəbul etdim.¹

Bunların hamısından əsası isə odur ki, İmam Riza (әleyһissәlam) vəliəhd olduğu müddət ərzində Məmunun əsl simasını camaata tanıtdıraraq onun gördüyü işlərindəki məqsədini ifşa etməklə camaatın fikrindəki bütün şəkk-şübhələri aradan qaldırırdı.

İmam Riza (әleyһissәlam) həqiqətən də, vəliəhd olmaq istəyirdimi?

Dediklərimiz heç vaxt vəliəhdliyi qəbul etmək məsələsində İmam әleyһissәlamın batini istəyinə sübut ola bilməz. Əksinə, sonrakı hadisələr sübut etdiyi kimi İmam bilirdi ki, heç vaxt Məmun və ətrafındakıların hiylələrindən uzaq olmayıb məqamdan da əlavə, canı onların təhlükəsindən salamat qalmayacaq. İmam (әleyһissәlam) çox yaxşı bilirdi ki, Məmun nəyin bahasına olursa-olsun, onu aradan götürmək (istər cismi, istərsə də mənəvi cəhətdən) istəyir. Lap fərz edək ki, Məmunun heç bir pis fikri olmamışdır, ancaq dediyimiz kimi İmam әleyһissәlamın yaşını nəzərə aldıqda, o Həzrətin Məmunun ölümündən sonra sağ qalacağına ümid yox idi. Deməli, bunların heç biri İmam әleyһissәlamın vəliəhdliyi qəbul etməsinə kifayət etmir. Bunları nəzərə almadıqda və fərz etdikdə ki, İmam әleyһissәlamın Məmundan sonra sağ qalmaq ümidi də olub, ancaq onun hakimiyyəti ilə razılaşmayan nüfuzlu şəxslərlə mütləq üzləşməli olacaqdı. Həmçinin, hökuməti idarəetmə tərzində Allahın qayda-qanunlarını icra etməsi eynilə cəddi Peyğəmbər (səlləllahu әleyhi və alih) və Əli әleyһissәlamın hökumət idarəetmə təzi kimi olan İmam Riza (әleyһissәlam) Abbasilərin, onların dostlarının və dünya əhlinin narazılığı ilə üzləşəcəkdə.

Yalnız mənfi mövqe tutmaq düzgün idi

Bütün dediklərimizi nəzərə aldıqda məlum olur ki, İmam Riza әleyһissәlamın bu cür təhlükəli yolla hökumətə gəlməyi qəbul etməyəcəyi təbii idi. Çünki hakimiyyətə gəldiyi təqdirdə nə tək cə öz məqsədlərinə nail olmayacaq, hətta Ələvilərin, eləcə də, onların dostlarının arzu və istəkləri ilə birlikdə məhv olacağına zəmin də yaradacaqdı. Deməli, bu işə müsbət cavab vermək məntiqsiz bir hərəkət olardı.

İmam Riza әleyһissәlamın Məmunun hiylələri qarşısındakı mənfi mövqeyi

İmam Riza әleyһissәlamın özünün vəliəhdliyi qəbul etməkdə heç bir ixtiyarı olmadığını və bu məqamı öz müqəddəs məqsədlərinə çatmaq üçün vasitə qərar verə bilməyəcəyindən, digər tərəfdən də, o Həzrətin sakit otura bilməyib hökumət işçiləri ilə ayaqlaşma bilməyəcəyindən elə bir iş görməliydi ki, Məmunun hiylələrini dəf edib irəli gedə bilsin.² İmam Riza (әleyһissәlam) Məmunun bu hiylələrinə qarşı

¹ Biharül-ənvar, c.49, səh.140; Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.4, səh.364.

² İmam Riza әleyһissәlamın siyasi həyatı, səh.162-165.

müxtəlif mövqelər tutur ki, Məmun onları fikrinə belə gətirməmişdi. İndi isə İmam əleyhissəlamın tutduğu bu mövqeləri araşdıraraq.

Birinci mövqe

İmam Riza (əleyhissəlam) Mədinədə olduğu müddətdə Məmunun təklifini qəbul etmir və o qədər inadkarlıq edir ki, Məmunun ondan əl çəkməməsini camaata çatdırır. Hətta bəzi tarixçilər qeyd etmişlər ki, o Həzrətin Mədinədən Mərvə gəlməsi ixtiyarı yox, məcburi şəkildə olmuşdur. Belə bir inadkar mövqe seçməkdən məqsəd bu olmuşdur ki, qoy camaat bilsin ki, İmam (əleyhissəlam) Məmunun hiylələrinə aldanmaz və onun hiylə və kələklərini çox yaxşı başa düşür. Bu yolla İmam Riza (əleyhissəlam) camaatda o hadisəyə qarşı şübhə yarada bilir.

İkinci mövqe

Məmunun İmam Riza əleyhissəlamdan ailəsini də özü ilə gətirməsini istəməsinə baxmayaraq, o Həzrət ailəsindən heç kimi, hətta oğlu İmam Cavad əleyhissəlamı da özü ilə aparmır. Halbuki, bu səfər qısa səfər deyildi. Əksinə, uzun və məsuliyyətli bir səfər olub Məmunun dediyinə görə guya o Həzrət İslam ümmətinin rəhbərliyini öz öhdəsinə götürməli idi.

Üçüncü mövqe

İmam Riza əleyhissəlamın karvanı Nişabur şəhərində dayanarkən o Həzrət on minlərlə, bəlkə də, yüz minlərlə adamın hüzurunda öz məhbub simasını bürüzə verərək aşağıdakı hədisi buyurmuşdur: “Allah-taala buyurmuşdur ki, “La ilahə illəllah” cümləsi mənim istehkamımdır,¹ kim mənim istehkamıma daxil olarsa, mənim əzabımdan amanda qalar.” Həmin gün iyirmi min nəfər bu hədisi İmam əleyhissəlamdan eşitcək yazmışdır. Maralılı burasıdır ki, İmam (əleyhissəlam) o gün o cür şəraitdə heç də dinin fəri məsəllərindən və camaatın həyatından söhbət etməmiş, oruc, namaz və bu kimi şeylərdən danışmağı lazım bilməmiş, camaatı dünyada təqvalı olmağa və bu kimi işlərə dəvət etməmiş və siyasi bir səfər məqsədilə Mərvə gətməsinə baxmayaraq, heç də siyasi və ya öz şəxsi məsələləri barədə söhbət etməmişdir. Bunların hamısının əvəzinə isə camaatın əsl həqiqi rəhbəri olduğu üçün onların diqqətini həyatlarında hər bir an, həm indi, həm də gələcəkdə lazım olan bir məsələyə yönəldir. Bəli, ancaq “tövhid” məsələsini ortaya atır. Çünki tövhid hər hansı bir fəzilətli həyatın əsasıdır ki, millətlər onun vasitəsilə hər cür bədbəxtçilikdən, əzab-əziyyətdən azad ola bilərlər. Əgər insan öz həyatı boyu tövhiddən uzaq düşərsə, deməli, bütün olan-qalanını itirmişdir! Yeri gəlmişkən deyək ki, o Həzrət buyurduğu kəlamla bildirmək istəyirdi ki, o dövrün qollu-budaqlı İslam cəmiyyəti tövhidin həqiqətindən, onun əsl mənasından uzaqdır.

¹ Möhkəm qalamdır.

İmamət мәsәләsi ilә tövhidin әlaqәsi

İmam Riza (әleyhissәlam) tövhid һәdisini buyurduqdan sonra yoluna davam edir. Lakin onu istәyән minlәrlә şәxsin gözü һәлә дә, onun ardınca idi. Camaat öz fikrindә, yaxud da tövhid һәdisi barәdә düşünәrkән, birdән İmam әleyhissәlamın дәvәsi dayanır və o Hәzrәt başını kәcavәdән çıxararaq tarixin yaddaşına daha bir әbәdi cümlә yazır. O Hәzrәt uca sәslә buyurur: *“Tövhid kәlmәsinin (La ilahә illәllahın) şәrtlәri дә var ki, o şәrtlәrdән biri дә mәнәm.”* Bu cümlә ilә İmam (әleyhissәlam) daha bir әsas мәsәlәni ortaya atır. Bu мәsәlә tövhid aғacının әsas budaqlarından biri olan “İmamət” мәsәlәsidir.

Bәli, әgәр millәt fәzilәtli һәyat sürmәk fikrindәdirsә, onlar üçün әdalәtli və hikmәtli bir rәhbәр мәsәlәsini һәll etmәdән һәр hansı bir işә nail olmaq qeyrimümkündür. Әgәр camaat İmamәtә tәрәf üz tutmasa, dünya yalnız Allaha mәxsus olan qanunvericilik һаqqını öz һаqqı һesab edән zalım və әdalәtsiz hakimlәрin mübarizә meydanına çevrilәcәk, onlar da, öz növbәlәрindә Allahın һökmündән kәnar һökm vermәklә camaatı bәdbәxtlik və azğınçılığa tәрәf sürüklәyәcәklәр. Tövhidlә İmamәt мәsәlәsinin әlaqәsini olduđu kimi başa düşsәk, onda bilәcәyik ki, İmam Riza әleyhissәlamın *“Tövhid kәlmәsinin şәrtlәrindән biri дә mәнәm”* buyurduđu ifadә һeç дә, o Hәzrәtin şәxsi mәнәfeyi ilә әlaqәdar olmayıb, әksinә, İmam (әleyhissәlam) bu ifadә ilә әsaslı və ümumi bir mövzuya toxunmaq istәmişdir. Buna görә дә, o Hәzrәt qeyd olunmuş һәdisi buyurmazdan qabaq onun sәnәdini дә qeyd edәрәk bizlәрә başa salmışdır ki, bu һәdis ata-babaları tәрәfindән deyilib Peyğәmbәрә (sәllәllahu әleyhi və alih) qәdәр gedib çıxan Allah kәlamıdır. İmamlar arasında bu cür һәdis söylәmәyin sabiqәsi һәddән artıq azdır. Bu cür һәdislәр burada olduđu kimi çox nadir hallarda söylәnilir. Burada da, İmam Riza (әleyhissәlam) ümmәtin rәhbәрlik мәsәlәsini Allah və uca bir mәqamla әlaqәlәndirmәk və elәcә дә, mәsum İmamәt tarixçәsinin şәcәрәnamәsini camaata çatdırmaq istәdiyi üçün bü cür һәdisdән istifadә etmişdir. İmam Riza (әleyhissәlam) bu һәqiqәti camaata anlatmaq üçün Nişabur şәһәрindә әlә düşmüş fürsәtdән lazımcınca istifadә edib Allahın әmrinә әsasән, özünü Allahın tövhid qalasının gözәtçisi elan edir. Buna әsasән, o Hәzrәt camaatı bu cür xәbәrdar etmәsi vasitәsilә Mәmunun әn әsas mәqsәdini puça çevirir. Çünki Mәmun o Hәzrәti Mәrvә gәtizdirmәklә özünün və bütүн Bәni-Abbasın hakimiyәtinin şәri və İslami bir hakimiyәt olduğunu qәlәmә vermәk istәyirdi.

Dördüncü mövqә

İmam Riza әleyhissәlamın Mәrv şәһәринә gәlmәsindән bir neçә ay keçsә дә, o Hәzrәt Mәmunu qarşı mәнfi mövqәdә durmasına davam edirdi. Mәmun öz һiyәlәri ilә o Hәzrәtin canının qәsdinә durmayana qәdәр İmam Riza (әleyhissәlam) nә xәlifәliyi, nә дә vәliәhdliyi qәbul etmirdi. İmam Riza (әleyhissәlam) belә bir mövqә seçmәklә elә zәmin yaratdı ki, Mәmunu һәqiqәtlә üz-üzә saxladı. İmam (әleyhissәlam) ona buyurdu: *“İstәyirәм elә bir iş görәм ki, camaat demәsin Әli ibn Musa (İmam Riza әleyhissәlam) dünyaya bel baғlayıb, әksinә, bu, dünyadır ki, onun ardınca sürünür.”* O Hәzrәt bu ifadә ilә Mәmunun һiyәsinin һeç дә müvәffәqiyyәtlә başa çatmamasını və gәlәcәkdә дә, bu cür һiyәlәrdән әl çәkmәsini ona anlatdı.

Bunun nəticəsində də, Məmunu öz arxayınlığında və görmək istədiyi hər hansı bir işdə tərəddüdə salır. Üstəlik hələ camaatda da Məmunu və hərəkətlərinə qarşı şübhə yaradır.

Beşinci mövqe

İmam Riza (əleyhissəlam) bununla da, kifayətlənməyib ələ düşmüş hər bir fürsətdə Məmunun onu güclə və ölümə təhdid etməklə vəliəhd təyin etməsini camaata bildirir. Bundan əlavə, bəzi vaxtlar camaata onu da çatdırırdı ki, Məmun tezliklə hiyləyə əl atıb öz əhdini pozacaq. O Həzrət açıqcasına buyururdu ki, onun qatili, ona zəhər verən məhz Məmun olacaq. Hətta bunu Məmunun öz yanında da buyurmuşdu.

İmam Riza (əleyhissəlam) təkcə dildə deyil, həm də öz hərəkəti ilə vəliəhd olduğu bütün müddət ərzində bu işə razı olmadığını və güclə bu məqama seçilməsindən xəbər verirdi. Məlum məsələdir ki, bunların hamısı Məmunun o Həzrətin vəliəhd seçilməsindən intizarda olduğu işlərin əksinə nəticə verəcəkdə.

Altıncı mövqe

İmam Riza (əleyhissəlam) əlinə düşən kiçik fürsətdən belə istifadə edib camaata bildirirdi ki, Məmun onu vəliəhd təyin etməklə elə də böyük bir iş görməyib, sadəcə olaraq vaxtı ilə o Həzrətin əlindən qəsb edilib alınmış haqqı onun özünə qaytarması sahəsində bir addım atmışdır. Deməli, o Həzrət camaata daima Məmunun hakimiyyətinin qeyri-şəri olduğunu çatdırırdı.

Yeddinci mövqe

İmam Riza (əleyhissəlam) vəliəhdliyi qəbul etmək üçün Məmunun qarşısına aşağıdakı şərtləri qoyur: O, nə bir nəfəri bir vəzifəyə qoyur, nə birini vəzifəsindən kənarlaşdırır, nə yeni bir qanun çıxarır, nə də mövcud qanunlardan birini ləğv edirdi. O Həzrət sadəcə olaraq kənardan dövlətin bir müşaviri kimi işlərə qarışacaqdı.

Məmun bütün bu şərtləri qəbul edir. Deməli, gördüyünüz kimi İmam Riza (əleyhissəlam) Məmunun bəzi fikir və məqsədlərinin üstündən qırmızı xətt çəkir. Çünki İmam əleyhissəlamın belə bir mövqedə durması aşağıdakı məsələlərə qəti sübutdur:

- 1) Məmunun hökumət sisteminin şəri və qanuni olmasına etiraf etməmək;
- 2) Mövcud hökumət əsl bir hökumət kimi İmam əleyhissəlamın məqsədini əsla təmin etmədi;
- 3) Məmun fikrindəki planların əksinə olaraq, bu şərtləri qəbul etdikdən sonra daha İmam əleyhissəlamın adından istifadə edib istədiyi işləri görə bilməzdi;
- 4) İmam (əleyhissəlam) hakim qüvvələrin fikrini icra etməyə heç vaxt razı ola bilməzdi.¹

¹ İmam Riza əleyhissəlamın siyasi həyatı, səh.168-183.

Abbasilər dövründə İslam cəmiyyətinin xüsusi mədəni şəraiti

İslamın Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) dövründə Hicazdan kənara çıxma bilməməsinə baxmayaraq, bünövrəsi möhkəm olduğundan, o Həzrətin vəfatından sonra sürətlə yayılmağa başlayır. Belə ki, qısa bir müddət ərzində o dövrün bütün mədəni ölkələrini Hicazın şimal, şərq, qərb və cənubunda olan Roma, İran, Misir, Yəmən və Aşur mədəniyyəti kimi digər beş böyük mədəniyyəti öz nüfuzu altına alaraq onların mövhumat, fəsad və azğınlıqlarını kənara atıb müsbət və faydalı nümunələrini İslam mədəniyyəti altına alaraq onları İlahi rəngə salıb daha da inkişaf etdirirdi. İslamın elmsevər təbiəti səbəb olur ki, dünyanın müxtəlif ölkələrinin əqidəvi-siyasi məsələlərinin inkişafı sayəsində həmin elmlər İslam cəmiyyətinə yol taparaq Yunanıstan, Misir, Hindistan, İran və Roma alimlərinin elmi kitabları Quran dili olan ərəb dilinə tərcümə olunurdu.

Öz elmlərini Qurandan mənimsəmiş İslam alimləri digər alimlərin kitablarını oxuyub onlara bəzi iradlar tutmaqla bir sıra ixtiralar əlavə edərək köhnəlmiş mədəniyyətə yeni – İslami rəng gətirirdilər. Başqa alimlərin yazdığı əsərlərin tərcüməsinə Əməvilərin hakimiyyəti dövründən (əlbəttə, Əməvilər özləri İslam və elmə qarşı biganə idilər) başlanılmış, Abbasilərin, xüsusən də, Harun və Məmunun hakimiyyətləri dövründə kulminasiya nöqtəsinə çatmışdır. (Bu hadisə İslam dövlətinin ən geniş əraziyə qədər irəlilədiyi bir dövrə təsadüf edir.) Əlbəttə, bu elmi inkişafın bünövrəsini heç də Əməvilər, yaxud Abbasilər qoymamış, sadəcə olaraq İslam təlimlərinin elm sahəsindəki təbliğinin bilavasitə nəticəsi və elm üçün heç bir həddi-hüddud təyin etməməsi olmuşdur. İslamın “Elm Çində belə olsa, onun ardınca gedin!”, “Elmi nəyin bahasına olursa-olsun, hətta ürəyinizin qanı bahasına da olsa, öyrənin!” kimi təlimləri müsəlmanları elm ardınca getməyə vadar edirdi. Tarixdə qeyd edilmişdir ki, bir gün Məmun görkəmli yunan filosofu Aristoteli yuxuda görüb ondan bəzi məsələlər barədə soruşur. Yuxudan ayıldıqdan sonra onun kitablarını tərcümə etmək fikrinə düşür. Roma imperatoruna bir məktub yazaraq bu imperiya ərazisindəki qədim elmləri ehtiva edən kitablar məcmuəsini onun üçün göndərməsini istəyir. Roma imperatoru çox götür-qoy etdikdən sonra bu təklifi qəbul edir. Məmun bu mühüm vəzifəni yerinə yetirməyi Həccac ibn Mətar ibn Bətriq və (Bağdadın möhtəşəm kitabxanası) “Beytül-hikmət”in rəisi Səlmaya tapşırır. Onlar Roma imperiyasına gedib orada bəyəndikləri kitabları Məmunun hüzuruna göndərir və Məmun da onları tərcümə etdirməyə başlayır.¹

Məlum məsələdir ki, Məmun kimi köhnə siyasətbazların yuxusu adi yuxu olmayıb adətən siyasi mövqə kəsb edir. Onlar yuxularında elə şeylər görürlər ki, yuxuda gördükləri onların hökumət dayaqalarını möhkəmlədir. Ümumiyyətlə, Məmunun bu hərəkəti siyasi təhlil baxımından aşağıdakı ehtimalları doğurur:

1) Məmun özünü elm, bilik tərəfdarı olan bir müsəlman kimi qələmə vermək üçün hansısa üstünlük qazansın deyə, bu hərəkətə əl atır.

2) Məmun istəyirdi ki, bu işlə ictimai problemlər və siyasi vəziyyət qarşısında bir növ məşğuliyyət yaratsın.

¹ Əl-Fihrist, səh.353.

3) Onun bu işdən məqsədi İslam cəmiyyətinin ziyalılarını özünə tərəf cəlb etmək, bunun da nəticəsi olaraq hakimiyyət dayaqlarını möhkəmlətmək idi.

4) O, bu hərəkəti ilə elm meydanında ad çıxarmış Əhli-beyt məktəbi qarşısında bir məktəb açaraq birincinin tərəfdarlarını azaltmaq və o məktəbin nüfuzunu aşağı salmaq istəyirdi.

5) O, bu hərəkəti ilə bildirmək istəyirdi ki, Abbasilərin xilafəti İran, Roma və Misir kimi imperiyalara da hakim olmağa layiqdir.

Bu beş ehtimalın biri heç də digərini inkar etmir və ola bilsin ki, bunların hamısı Məmunun fikrində olmuşdur. Bu ehtimalların hansı doğru olursa-olsun, bir məsələdə şəkk yoxdur ki, Məmun yunan alimlərinin kitablarını tərcümə etdirmək üçün çox çalışmış, bu yolda həddən artıq pul xərcləmişdir. Hətta deyirlər ki, bəzi vaxtlar bir kitab üçün həmin kitabın ağırlığı qədər qızıl verərmiş. Kitablarnın tərcüməsinə o qədər diqqət yetirmiş ki, onun adına tərcümə olunmuş kitabın üstünə bir əlamət qoyub camaatı həmin kitabı oxumağa, o elmi öyrənməyə həvəsləndirərdi. Hikmət sahibləri ilə oturub-durduğundan razı qalırdı.¹ Beləliklə, başqa xalqların meydana çıxardığı elmlər də, İslami elmlərlə yanaşı günün əsas tələblərindən birinə çevrilir. Bu sahədə həddən artıq diqqətli olan ölkə əyan-əşrafı da Məmunun yolunu davam etdirir, elm, fəlsəfə və məntiq əhlinə ehtiramla yanaşırdılar. Bunun nəticəsi olaraq İraq, Şam və İrandan Bağdada çoxlu sayda tərcüməçilər axışır. Görkəmli məsihi tarixçisi Corci Zeydan bu barədə yazır: “Harun ər-Rəşidin (hakimiyyət illəri 170-193 h.q) hakimiyyətə gəldiyi dövrdə artıq camaatın fikir səviyyəsi Hindistan, İran, Suriya alim və filosoflarının Bağdada get-gəl etməsi nəticəsində inkişaf etmiş, qədim alimlərin elm və kitablarına maraq artmışdı. Ərəb dilini öyrənib müsəlmanlarla əlaqədə olan qeyri-müsəlman alimlər müsəlmanları bu elmləri öyrənməyə həvəsləndirirdilər. Müsəlmanlar isə yenə də əvvəldə olduğu kimi biganə elmlər sahəsində təbabətdən başqasına yaxın düşməkdən çəkinirdilər. Çünki onlar elə başa düşürdülər ki, təbabətdən başqa digər biganə (əlbəttə biganə demək mümkünsə) elmlər İslama ziddir. Buna baxmayaraq, filosofların xəlifələrin yanına çox get-gəl etmələri nəticəsində və onların əksəriyyətinin məntiq və fəlsəfəni xoşladıklarına görə istər-istəməz xəlifələr də, məntiqi və fəlsəfi məsələləri dinləməyə maraq göstərirdilər. Yavaş-yavaş xəlifələrlə ünsiyyət yaranır. İş o yerə çatır ki, xəlifələr hər hansı bir ölkə və ya şəhəri fəth etdikdə daha (əvvəl olduğu kimi) oradakı kitabları od vurub yandırmır, əksinə kitabların Bağdada gətirilib ərəb dilinə tərcümə edilməsini əmr edirdilər. Necə ki, Harun ər-Rəşid Roma imperiyasının Ankara, Ənvəriyyə və digər şəhərlərini tutduqda oradan çoxlu sayda kitab ələ keçirərək onları Bağdada gətizdirmiş və öz şəxsi həkimi olan Yuhənna ibn Masviyyəyə onları ərəb dilinə tərcümə etməyi əmr etmişdir. Lakin bu kitablar yunan təbabətinə aid olduğundan onlarda fəlsəfəyə aid bir şey yox idi. Harunun hakimiyyəti dövründə ilk dəfə olaraq “Uqlidis” kitabı Həccac ibn Mətarin vasitəsilə ərəb dilinə tərcümə olunaraq “Haruniyyə”, ikinci dəfə isə Məmunun hakimiyyəti dövründə yenə də ərəb dilinə tərcümə olunaraq “Məmunyyə” adlandırılmışdır. Harunun hakimiyyəti dövründə

¹ İslam mədəniyyətinin tarixi (Corci Zeydan), c.3, səh.216.

Yəhya ibn Xəlid Bərməki “Məcəsti” kitabını ərəb dilinə tərcümə etmiş, bəziləri isə onun tərcüməsinə təfsirlər yazmışlar.

Həmin təfsirçilərin yazdığı təfsirlər yaxşı olmadığı üçün Harun o kitabın tərcüməsinə yenidən təfsir etməyi Əbu Həssan və Beytül-hikmət kitabxanasının rəisi Səlmaya tapşırır. Onlar da öz növbələrində bu kitabı çox diqqətlə təfsir etmişlər.

Məmun, fəlsəfə və məntiq

Fəlsəfəyə dair kitablar məhz Məmunun hakimiyyəti dövründə tərcümə edilir. Bunun da səbəbi Məmunun özünün fəlsəfəyə olan əlaqəsi olmuşdur. İslamın lap ilkin çağlarından müsəlmanlar öz rəy və fikirlərini bildirməkdə azad olmuşlar. Onlardan hər hansı birisi siyasi və bu kimi işlərdə öz fikrini bildirmək istədikdə, çəkinmədən fikrini xəlifəyə açıqlamış və xəlifənin məqamı onu öz fikrini bildirməkdən çəkindirməmişdir. Bu dəstə dini sahədə də, fikir azadlığına malik olmuşdur. Kim bir ayə və ya hədisin mənasını öz bildiyi kimi anlayıb onun başqalarının fikri ilə uyğun gəlmədiyini görürdüsə, çəkinmədən öz fikrini bildirir və başqaları ilə (müxaliflərlə) mübahisə etməyə başlayırdı. Müxtəlif firqə və məzhəblərin yaranmasına səbəb də, məhz bu fikir və əqidə azadlığı olmuşdur. Belə ki, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) bütün səhabələri vəfat etdikdən sonra, yəni, demək olar ki, hicrətin ikinci əsrinin əvvəllərindən başlayaraq İslam aləmində müxtəlif firqə və məzhəblər yaranmağa başlayır. Bu firqələrdən biri də mötəzilə firqəsi olmuşdur. Mötəzilə firqəsi özünə çoxlu tərəfdar toplayan, əsas dinlə ağılın sintezindən ibarət olan bir firqə olmuşdur. Əgər bu məzhəbin əqidə və fikirlərini diqqətlə mütaliə etsək, görərik ki, onun bəzi fikirləri bu günkü zamandakı bir sıra ən yeni tənqidi-məzhəbi fikirlərlə uyğun gəlir.

Məmun və mötəziləçilik

Mötəzilə məzhəbi hicrətin birinci əsrinin sonlarında yaranmışdır. Bu məzhəbin əsasını ədalət hökmləri və məntiq təşkil etdiyi üçün qısa bir zamanda özünə çoxlu tərəfdar toplaya bilir. Fiqh sahəsində isə Mənsur Abbasi (Dəvaniqi) qiyas (müqayisə) tərəfdarları ilə həmfikir olduğundan Əbu Hənifəni irəli çəkərək onun fikri ilə hərəkət edir. Mənsurun bu fikri (bu hərəkəti) özündən sonra da, bütün Abbasi xəlifələri arasında davam edir. Mötəzilə məzhəbinin bu fikirlə (qiyasla hərəkət etmək fikri ilə) çox yaxından bağlılığı vardı. Çünki Mötəzilə məzhəbinə mənsub olan şəxslər öz əqidələrini əqli dəlillərlə sübut etmək istədikləri üçün kimin məntiq və Aristotelin fikirlərindən xəbərdar olduğunu görürdülərsə, onun ardınca gedib öz əqidələrini təsdiqləmək və müxaliflərə qarşı (elmi) mübarizə aparmaq üçün ondan kömək diləyirdilər. Abbasi xəlifəsi Məhdinin hakimiyyəti dövründə Zənadiqə məzhəbinin tərəfdarları artdığından bu fikir (yəni hər şeydə məntiqə əsaslanmaq, mötəzilə məzhəbi) daha geniş yayılır.

Bərməkilər tayfası da, hər bir işi qiyas əsasında götürdükləri və elmə də çox maraq göstərdikləri üçün Məmundan qabaq elmi kitabları tərcümə etməyə başlayır. Bu tayfadan olanlar öz evlərində elmi müzakirələr təşkil edirdilər. Deyəsən Harun onların bu işindən narazı idi və ona görə də, onlar bu işi çox da üzə vurmurdular. Məmun hakimiyyətə gəlcək (198-218 h.q) vəziyyət tamamilə dəyişir. Çünki Məmun özü düşüncəli, istedadlı və qiyasa çox meyilli bir şəxs idi. Ondən qabaq tərcümə

olunmuş bir çox qədim kitabları oxuyub tədqiq etmiş, nəticədə qiyasa marağı daha da artmış, axırda da, mötəzilə məzhəbinə üz tutaraq bu məzhəbin başçılarını (Əbul Həzil Həllaf, İbrahim ibn Səyyar və başqalarını) özünə tərəf çəkib əqaid elminin alimləri ilə elmi məclislər təşkil edirdi. O, axıra qədər bu məzhəbdə qalmış və onun davamçılarını himayə etmişdir. Məmunun bu himayəsi nəticəsində mötəzilə məzhəbinin o vaxta qədər (sünni alimlərindən çəkinib) deyə bilmədikləri sözlərə, o cümlədən Quranın məxluq olması artıq açıq-aşkar camaatın arasında yayılmağa başlayır. Məmun heç hakimiyyətə gəlməzdən qabaq da, bu məsələyə (Quranın məxluq olması iddiasına) inanmış, buna görə də, müsəlmanlar onun xəlifə olub bu fikri yaymasından qorxurdular. İş o yerə çatmışdı ki, Füzeyl ibn Əyaz aşkar şəkildə deyirdi: “Mən Məmunun şərrindən uzaq olmaq üçün Haruna Allahdan uzun ömür istəyirəm.” Nəhayət, Məmun xəlifə olur və özünün mötəzilə məzhəbində olduğunu da aşkar edir. Sünni alimləri bunu görcək səs-küy salır, camaatın böyük əksəriyyəti də, mötəzilə məzhəbinin əksinə olduğu üçün onların bu ziddiyyəti Məmunu bir az çıxılmaz vəziyyətə salır. Öz məzhəbindən dönə bilməyən Məmun elmi müzakirə yolunu seçib hər iki tərəfin (mötəzilə və müxalif tərəflərin) iddialarını əql və məntiqlə müqayisə etmək üçün elmi məclislər təşkil edir, məntiqi bəhslərin tədqiq edilməsi üçün qısa bir zamanda yunanların məntiq və fəlsəfə kitablarının ərəb dilinə tərcümə edilməsini əmr edir. Məmun özü də bu kitabları oxuyur və bu yolla mötəzilə məzhəbinə olan əqidəsi daha da möhkəmlənirdi. Ancaq Məmunun bu səyləri camaatın fikrini mötəzilə məzhəbinə cəlb etməkdə bir o qədər də, təsir bağışlamır. Məmun bunu başa düşüb səylərinin bir fayda verməyəcəyindən ümidini kəsdikdə, təhdidə əl ataraq hakimiyyətinin son çağlarında mötəzilə məzhəbinin müxaliflərinə qarşı ciddi mübarizə aparır. Bir dəfə Bağdaddan kənarda olduğu zaman Bağdad valisi İshaq ibn İbrahim əmr verir ki, bütün qazı və elm adamlarını yığıb imtahana çəksin. Quranın məxluq olmasını qəbul edənləri burax, bu fikrə qarşı mənfə mövqedə duranlara isə bu fikir təlim edilsin.

Dediklərimizdən belə nəzərə çarpır ki, Məmun məlumatının çoxluğu, əqide azadlığı və qiyas əsasında hərəkət etməsi nəticəsində yunan elmlərinin ərəb dilinə tərcümə edilməsindən çəkinmir, mötəzilə məzhəbini təsdiq etməsi sahəsində ilk atdığı addım məntiq və fəlsəfə kitablarını tərcümə etdirməsi olur. Sonra Aristotelin bütün əsərlərinin (istər fəlsəfə sahəsində, istərsə də başqa sahələrdə) tərcüməsilə məşğul olur. Beləliklə, hicrətin üçüncü əsrinin əvvəllərində açıq şəkildə bu kitabların tərcüməsinə başlanılır. Mötəzilə məzhəbi su görmüş susuz şəxs kimi Aristotelin fəlsəfi əsərlərini görüb onları diqqətlə mütaliə etməyə başlayır və nəticədə müxaliflərinə qarşı mübarizə etmək üçün onu əlində möhkəm bir əsas kimi tutur.¹

Xarici elmi kitabların tərcüməsi

Doktor İbrahim Həsən bu barədə belə yazır: “Əməvilərin hakimiyyəti dövründə xarici kitabların tərcüməsi ilə heç kim məşğul olmurdu. Xalid ibn Yezid ibn Müaviyə tibb və kimya kitablarını ərəb dilinə tərcümə etmiş ilk şəxs olmuşdur. O, Misirdə yaşayan yunanları çağıraraq onlardan kimyanın praktikasına aid olan kitabların bir

¹ İslam mədəniyyətinin tarixi (Corci Zeydan), c.3, səh.212-215.

çoxunu ərəb dilinə tərcümə etmələrini istəyir. O, kimya vasitəsilə süni qızıl əldə etmək istəyirdi. Əbdülməlik Mərvanın hakimiyyəti dövründə isə dövlət idarələrində o vaxta qədər hakim olmuş fars və yunan dilləri ərəb dili ilə əvəz olunur, həmçinin, Misir və yunan dilində olan Misir divanı (şer və nəsr toplusu) ərəb dilinə çevrilir (tərcümə olunur).

Abbasilər sülaləsi hakimiyyətə gəldikdən sonra bu sülalə farsmeylli olduğundan xilafətin paytaxtında farslarla ərəblər bir-birilə qaynayıb-qatışır, xəlifələr yunan və İran elmlərini öyrənməyə rəğbət göstərirlər. Mənsur xarici kitabların tərcümə edilməsini əmr edir. Hünəyn ibn İshaq Sokrat və Calinusun kitablarından bəzilərini onun üçün ərəb dilinə tərcümə edir. İbn Müqəffə isə “Kəlilə və Dimnə”ni və “İqlidis” kitabını ərəb dilinə tərcümə edir. Bir çox alimlər kitabların fars dilinə tərcümə edilməsində də şöhrət qazanırlar. O cümlədən, Xandan Nobəxtiyan, Həsən ibn Səhl, (Məmunun vəziri) Əhməd ibn Yəhya Bəlazəri (“Fütuhul-buldan” əsərinin müəllifi) və Əmr ibn Fərxan da bu işdə ad çıxarırlar.

Harunun hakimiyyəti dövründə tərcümə işi başqa cür icra olunur. Roma imperiyasının bir sıra böyük şəhərlərindən onun əlinə bəzi kitablar düşür, o da əmr verir ki, yunanların kitablarından ələ düşənlərin hamısı tərcümə edilsin. Bərməkililərin tərcüməçiləri alqışlayıb onlara qiymətli hədiyyələr verməsi də, tərcümə işini bir qədər irəli aparır. Hətta Məmunun özü də tərcümə edirdi. O, əsasən yunan və İran kitablarının tərcüməsi ilə məşğul olur, fəlsəfə, həndəsə, musiqi və tibbə aid olan nadir kitabları gətirmək üçün bir neçə nəfəri Konstantinopola (indiki İstanbul) göndərir. İbn Nədim deyir: “Roma imperatoru ilə Məmun arasında məktublaşmalar olur, Məmun ondan istəyir ki, o, öz imperiyasında olan qədim elmlərə dair kitablardan xilafət ərazisinə göndərsin. İmperator əvvəl imtina etsə də, sonradan bu işlə razılaşır. Məmun Həccac ibn Mətər, İbn Bətriq və “Darul-hikmət” kitabxanasının rəisi Səlmadan ibarət nümayəndə heyətini bu kitablardan seçib bəyəndiklərini gətirmək üçün Roma imperiyasına göndərir. Onlar Konstantinopola gedib bəyəndikləri kitabları yığıb gətirirlər. Məmun onların ərəb dilinə tərcümə edilməsini əmr edir. Onlar da Məmunun əmrinə yerinə yetirirlər. Qəsta ibn Luka yunan, Suriya və Mesopotamiya dillərindən edilən tərcümələrə, Yəhya ibn Harun isə fars dilindən olunan tərcümələrə nəzarət edirdi. Tərcüməçilərin alqış və həvəsləndirilməsi, camaatın xəlifələrə tərəf cəlb olunması və bunun da nəticəsində bir çox kitabların ərəb dilinə tərcümə edilməsi Məmunu xas olan bir iş deyildi. Kitabların çoxu varlı şəxslərin kömək və səyi nəticəsində ərəb dilinə tərcümə olunurdu. O cümlədən münəccim (astronom) Şakirin oğulları olan Məhəmməd, Əhməd və Həsən riyaziyyat kitablarını əldə etmək üçün külli miqdarda pul xərcləmiş, həndəsə, nücum (astronomiya) və musiqi sahəsində qiymətli əsərlər yazmışlar. Onlar da Hünəyn ibn İshaqı nadir kitabları əldə etmək üçün Roma imperiyasının ərazisinə göndərirlər.

Məmunun hakimiyyəti dövründə böyük riyaziyyatçılar meydana gəlir. Bunlardan biri də, Məhəmməd ibn Musa Xarəzmi idi. O, cəbr elmi haqqında ardıcıl müəlliflik edib bu elmi hesab elmindən ayırmış ilk şəxs olmuşdur. Tərcümənin gedişatında bu məsələ təbii idi ki, müsəlmanların bir çoxu tərcümələr haqqında təhqiqat aparıb onlara haşiyələr vurur (əlavələr edir), səhvləri düzəldirdilər. Burada Yəqub ibn İshaq Kendinin adını qeyd etməliyik. O, tibb, fəlsəfə, hesab, məntiq, həndəsə və

astronomiya elmlərində çox mahir bir şəxs olub öz əsərlərində Aristotelin yolu ilə gedirdi. Yəqub ibn İshaq fəlsəfəyə dair xarici kitabların bir çoxunu tərcümə edib onlarda olan çətin məsələlərin həllini izah edirdi. Ondən başqa bu sahədə daha üç nəfər də şöhrət qazanmışdılar. Onlar Hüneyn ibn İshaq, Sabit ibn Qürrə Hərani və Əmr ibn Fərhan Təbəri olmuşlar.

Abbasilər yunan və fars elmlərindən fəlsəfə, tibb, astronomiya, riyaziyyat, musiqi, məntiq, coğrafiya və bir sıra başqa qayda-qanunların hamısını tərcümə edirlər. İbn Nədim deyir: “Münəccim Şakirin övladları hər ay tərcüməçilərə, o cümlədən Hüneyn ibn İshaq, ibn Həsən və Sabit ibn Qürrəyə beş yüz dinara yaxın maaş verirdilər.”

Əməvilərin hakimiyyətdə olduqları müddətdə kitabxananın heç bir əhəmiyyəti yox idi. Abbasilərin dövründə isə tərcümə işinin inkişaf etməsi və kağız istehsalının artması nəticəsində kağız satan şəxslər meydana çıxır. Onlar kitablar yazdırıb onun alqı-satqısı ilə məşğul olur, alim və yazıçıların bir yerə toplaşması üçün xüsusi yerlər düzəldirdilər. Bunun ardınca dini və elmi kitabların saxlanıldığı böyük kitabxanalar tikilirdi. Sonralar bu kitabxanalar İslam dünyasının ən böyük mədəni-maarif mərkəzlərinə çevrilir.

Çox güman ki, Harunun təsis etdirdiyi, ondan sonra isə Məmunun onu genişləndirib oraya çoxlu kitablar verdiyi “Darul-hikmət” kitabxanası Abbasilər dövrünün ən böyük kitabxanası olmuş və Bağdad, monqolların işğalına məruz qalana qədər öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır. Bu kitabxanada geniş yayılmış bütün elmlərə aid kitablar olmuş, mütaliə məqsədilə oraya gedən alimlərin hər biri öz dövrünün nüfuzlu elmi şəxsiyyətlərindən olub İslam mədəniyyətini və eləcə də, qədim mədəniyyəti xalq arasında yayan şəxslər olmuşlar.

Elmi yaymaq təkcə xəlifələrə məxsus deyildi. Ölkənin vəzir və digər ali rütbəli şəxsləri də, xəlifənin yolunu gedib elmin yayılmasında böyük işlər görürdülər. Məsudi yazır: “Yəhya ibn Xalid Bərməki bəhs və müzakirəyə çox meyl göstərir, İslam və sair dinlərin ilahiyyətçilərinin bir yerə toplaşdığı məclislər təşkil edirdi.”¹

İmam Riza əleyhissəlamın yad fikirlər qarşısında tutduğu mövqe

Bu qədər elmi fəaliyyətin aparılmasına baxmayaraq, tərcüməçilər arasında digər dinlərə qulluq edən inadkar şəxslərin olması nigarançılıq doğururdu. Müsəlman tərcüməçilərlə yanaşı zərdüştülər, sabiilər, nəsturilər, romalılar və hind brəhmənləri də yunan, fars, Suriya, hind, latın və başqa dillərdən ərəb dilinə tərcümə işi ilə məşğul olurdular. Təbii ki, onların hamısı öz işlərində təmiz niyyətlə hərəkət etmirdi. Bir dəstəsi çalışırdı ki, əlinə düşmüş bu fürsətdən istifadə edib xarici elmlərin İslam mühitinə gəlməsi ilə öz çirkin əqidəsini yaysın. Məhz buna görə də, zahirdə elmi nəzərə çarpan bu kitabların əsnasında mövhumat, qeyri-İslami həqiqətlər İslam aləminə yol taparaq bir sıra gənclərin və təlim-tərbiyəsi zəif olmuş şəxslərin zehninə nüfuz edirdi. Məlum məsələdir ki, o vaxt Abbasilərin sarayında təqva və imana malik olan, ürəyiyanan elmi bir heyət olmamış və təbii ki, xaricilərin elmi əsərləri də, diqqətlə araşdırılmamış, əsl İslami dünya baxışı ilə tutuşdurulmamış, səhv məsələlər çıxarılaraq ancaq düzgün və həqiqətə uyğun olanı İslam cəmiyyətinin ixtiyarına

¹ İslamın siyasi tarixi, c.2, səh.296-299.

verilmәmişdi. Əsas mәsələ budur ki, bu xüsusi fikir və mәdәni şərait İmam Riza әleyhissәlamın üzәrinә ağır bir vəzifә salırdı. O dövrdә yaşayıb təhlükәli vəziyyətdән çox yaxşı xəbәrdar olan İmam Riza (әleyhissәlam) himmәtini toplayıb geniş bir ideoloji inqilab yaradaraq bu təhlükәli və çirkin fikirlәр qarşısında İslam cәmiyyәtinin әsl və həqiqi әqidәsini qoruyub saxlayır, öz hikmәtli rәhbәrliyi nəticәsindә batmaqda olan әsl İslam gәmisini fikir və әqidә bataqlığından çıxarırdı.

Harun və Mәmunun hakimiyyәti dövüründә xilafәt әrazisinin son hәddәdәk genişləndiyini nəzәrә alsaq, bu mәsələnin nə qәdәр әhәmiyyətli olduğunu bir o qәdәр yaxşı anlaya bilәrik. Bir sıra görkәmli tarixçilәр qeyd etmişlәр ki, dünyada heç vaxt o böyüklükdә vahid dövlәt olmamışdır. (Tәkcә Makedoniyalı İskәndәrin dövlәtini onunla müqayisә edә bilirdilәр). O dövrdә aşağıda adları çәkilmiş ölkәlәрın hamısı xilafәtin daxilindә olmuşdur: İran, Әfqanıstan, Sind, Türküstan, Qafqaz, Türkiyә, İraq, Suriya, Fәlәstin, Әrәbistan, Sudan, Әlcәzair, Tunis, Mәrakeş və İspaniya. Belәliklә, Abbasilәrin (xüsusән dә, Harun və Mәmunun) hakimiyyәti dövüründә xilafәtin әrazisi İspaniyayı çıxmaq şərtilә bütün Avropa qitәsinin әrazisi qәdәр, bәlkә ondan da, çox olmuşdur.¹

Tәbii mәsәlәdir ki, bu ölkәlәрın ilkin mәdәniyyәtlәri İslamın mәrkәzinә nüfuz edib müsәlmanların әsl İslam fikirlәri ilә qarışib onlarda çaşqınlıq yaradacaqdı. Hansı ki, o mәdәniyyәtlәrdә haqq batıldән, dođru yalandan və yaxşı pisdән fәrqlәnmirdi.

Mәmunun elmi müzakirәlәр təşkil etmәkdән әsl mәqsәdi

Mәmun vəliәhdlik mәqamını İmam Riza әleyhissәlama güclә qәbul etdirdikdән sonra Xorasanda geniş miqyaslı elmi müzakirәlәр mәclisi təşkil etmәyә başlayaraq dövürün böyük alimlәrini, istәр müsәlman olsun, istәrsә dә qeyri-müsәlman, hәmin mәclislәrә dәvәt edirdi. Bu işdән mәqsәd zahiri baxımdan İmam Riza әleyhissәlamın müxtәlif elm sahәlәрindә mәharәtinin nümayiş etdirilmәsi haqda heç kәsin şübhәsi yoxdur. Ancaq bu zahiri cәhәtin görünmәyәn tәrәfindә hansı mәqsәdlәrin gizlәndiyi haqda təhqiqçilәр müxtәlif versiyalar irәli sürmüşlәр:

1. Bu mәsәlәyә mәнfi nəzәrlә baxanlar (әlbәttә onların bu mәsәlәyә pis münasibәt bәslәmәyә haqları vardır. Çünki zalımların siyasi hәрәkәtlәrinin təhlilindә mәsәlәyә pis münasibәt bәslәmәk әsas yer tutur.) deyirlәр: “Mәmunun bu işdән yeganә mәqsәdi bu olmuşdur ki, İmam Riza әleyhissәlamın mәqamını camaatın, xüsusән dә, Әhli-beyt (әleyhimussәlam) tәrәfdarı olan iranlıların gözündә aşağı salsın. Çünki o elә bilirdi ki, İmam Riza (әleyhissәlam) tәkcә Quran və hәdisin sadә mәsәlәlәrini bilir və digәr elmlәrdән xəbәrsizdir. Bu fikri söylәyәnlәр öz iddialarını sübut etmәk üçün İslami rәvayәtlәrdә gәlmiş Mәmunun öz sözüünә istinad edirlәр. İmam Riza әleyhissәlamın yaxın dostlarından olan Nofәli rәvayәt edәrәk deyir: “Әqaid elminin mәşhur alimlәrindән olan Süleyman Mәrvәzi Xorasanda olarkән Mәmunun yanına gәlir. Mәmun ona çox hörmәtlә yanaşıb hәdiyyәlәр verir. Sonra isә ona deyir: “Әmim ođlu Әli ibn Musa (İmam Riza (әleyhissәlam)) Hicazdan mәнim yanına gәlmışdir. O, әqaid elmini və bu elmin alimlәrini çox sevir. Әcәr istәyirsәnsә, Tәrviyә günü (zil-hiccә ayının səkkizinci günü) (ola bilsin bu günü alimlәrin çoxunun yığılmasına görә

¹ İslam və әrәb mәdәniyyәtinin tarixi, səh.211.

təyin ediblərməmiş) gəl, onunla bəhs et!” Öz elmi ilə təkəbbür edib biliyinə arxalanan Süleyman dedi: “Ey Əmirəl-möminin! Mən sənə məclisində, özü də Bəni-Haşim nümayəndələrinin hüzurunda onun kimi bir şəxsə sual verim? Qorxuram ki, cavab tapa bilməyə, bunun nəticəsində də, elmi məqamı aşağı enə. Mən onun kimilərlə çox danışa bilmərəm.” Məmun dedi: “Mənim də məqsədim elə budur ki, sən onu çıxılmaz vəziyyətə salasan. Mən bilirəm ki, sən elm və bəhsdə mahirsən.” Süleyman dedi: “İndi ki, belədir, eybi yoxdur. Sən bir məclis təşkil et, həm məni, həm də onu həmin məclisə dəvət et. Belə olduqda mənim heç bir qorxum olmaz.”¹ (Bu məclis təyin olunmuş gündə təşkil olunur və İmam Riza (əleyhissəlam) həmin məclisdə Süleymanı yaman çıxılmaz vəziyyətə salıb bütün cavab yollarını onun üzünə bağlayaraq onun zəif və bacarıqsız olduğunu sübut edir.)

Bu məsələyə daha bir sübut İmam Riza əleyhissəlamın özündən rəvayət olunan hədisdir. Məmun elmi müzakirə məclisləri təşkil edib şəxsən özü Əhli-beyt (əleyhimussəlam) düşmənləri ilə bəhs edərək Əli əleyhissəlamın İmam və bütün səhabələrdən üstün olduğunu isbat etməklə özünü İmam Riza əleyhissəlama yaxınlaşdırmaq istəyirdi. İmam Riza (əleyhissəlam) isə etibar etdiyi yaxın dostlarına buyurur: *“Onun (Məmunun) sözlərinə aldanmayın. And olsun Allaha ki, mənim qatilim məhz o olacaqdır. Lakin nə etməli? Həyatımı axıra qədər yaşamaqdan ötrü səbr etməkdən başqa çarəm yoxdur.”*²

Bir tərəfdən baxanda Məmunun Həzrət Əli (əleyhissəlam) və onun məktəbini son dərəcə müdafiə etməyə haqqı var idi. Çünki bir tərəfdən Abbasilərin ilk şüarı “Ali-Məhəmməd razılığı naminə” olmuş və məhz bu şüarın sayəsində onlar hakimiyyətə gələ bilməmiş, digər tərəfdən də, onun ordusunun əsas hissəsini Əhli-beyt (əleyhimussəlam) aşiqi olan iranlılar təşkil edirdi. Məmunun isə onları özündən qaçırmamaq üçün bundan başqa yolu yox idi.

Bir sözlə, İmam Riza əleyhissəlamın bir az bundan qabaq qeyd etdiyimiz hədisdəki ifadəsindən başa düşürük ki, Məmunun elmi müzakirələr təşkil etməkdə məqsədi heç də İmam əleyhissəlamın xeyrinə və sədaqətlə olmamışdır. İmam Riza əleyhissəlamın xadimi Əbus-silət bu barədə deyir: “İmam Riza (əleyhissəlam) öz mənəvi dəyər və xüsusiyyətləri sayəsində camaat arasında günü-gündən nüfuz qazandığına görə Məmun belə qərara gəlir ki, xilafət ərazisinin bütün yerlərindən əqid elminin alimlərini çağırtdırıb o Həzrətlə bəhsə vadar etsin və onlar da İmam əleyhissəlamı öz sualları qarşısında aciz qoyub onun elmi məqamını aşağı salsınlar. Nəticədə, camaat da, onun zəif olduğunu bilsin. Ancaq İmam Riza (əleyhissəlam) yəhudi, məsihi, zərdüşti, brəhmən, sabii və Allahı inkar edən düşmənlərini bəhsdə məhkum edərək onları aciz qoyur...”³

Maraqlı burasıdır ki, Məmunun daima bu cür məclislər təşkil olunan sarayında İmam Riza əleyhissəlamın şəhadətindən sonra bir daha bu cür elmi məclis təşkil olunmur.

¹ Uyuni-əxbarir-Riza, c.1, səh.179.

² Uyuni-əxbarir-Riza, c.2, səh.185.

³ Uyuni-əxbarir-Riza, c.2, səh.239.

Mәmunun məqsədindən xəbərdar olan İmam Riza (әleyhissәlam) özü buyurardı: “Mән Tövrat әһli ilə öz Tövratının, İncil әһli ilə öz İncilinin, Zәbur әһli ilə öz Zәburunun, ulduza pәрәstiş edәnlәrlә özlәrinin İbrani dilində, zәrdüştilәrlә özlәrinin fars dilində, romalılarla öz dillәrində, bәhs və müzakirә әһli ilə də öz dillәrində bәhs edib özümün haqq olduғumu onlara sübut etdikdən sonra Mәmun öz sәhvini başa düşüb yәqin ki, peşiman olacaq...”¹

Belәliklә, Mәmunun bu һәрәkәtinә pis gözlә baxanlar bu barədə tamamilә haqlıdırlar.

2. Әgәр birinci ehtimalı kәnara qoysaq, diqqәti cәlb edән digәр bir mäsәlә budur ki, Mәmun İmam Riza әleyhissәlämın yüksәk mәqamını tәkcә elm sahәsinә aid etmәklә onu siyasi mäsәlәlәrdән yavaş-yavaş uzaqlaşdırmaq istәyirdi. O, İmam Riza әleyhissәlämı bir elm adamı kimi göstәrmәklә, onun İslam ümmәti üçün yalnız elmi dayağ olub daha siyasәtә qarışmadıғını bildirmәk, belәliklә də, dinin siyasәtdән ayrı olduғu şüarını һәyata keçirmәk istәyirdi.

3. Diqqәti cәlb edән başqa bir ehtimal budur ki, hiylәgәр və köhnә siyasәtçilәр daima çalışırлар ki, müxtәlif sahәlәр üzrә camaatın başını bir şeyә qatıb onları cәmiyyәtin әsas problemlәrindən və öz һökumәtinin zәif cәhәtlәrindən xəbәrsiz qoysunlar. O istәyirdi ki, İmam Riza әleyhissәlämın öz dövrünün alimlәri ilə müzakirәlәri mәclislәrdә dildән-dilә gәzsin və Әһli-beyt (әleyhimussәlam) tәrәfdarlarının hamısı o Hәzrәtin mәһarәtindən danışib onun qәlәbәlәrindən söhbәt etsinlәр. Mәmun isә bu tәrәfdә öz siyasi işlәrini rahat xәyalla yerinә yetirib һökumәtinin zәif cәhәtlәrinin üstünü örtsün.

4. Diqqәti cәlb edән dördüncü ehtimal da budur ki, Mәmun özü һeç də fәzilәtsiz bir şəxs olmamış, һәmişә İslam cәmiyyәti arasında alim bir xәlifә kimi tanınmaq istәmişdir. O, elm və biliyә olan әlaqәsini Xorasan kimi bir yerdә, xüsusән də, o dövrün İslam mühitində һamiya bәlli etmәyә, bunu öz һökumәti üçün bir üstünlük hesab etmәyә və bu yolla bәzilәrini özinә tәrәf cәlb etmәyә çalışırdı. Bu elmi müzakirә mәclislәrinin siyasi xarakter daşımalarını və siyasi mäsәlәlәrin дә bir sәbәblә inhisarlanmamasını qәti şәkildә nәzәрә alsaq, deyә bilәrik ki, bu dörd ehtimalın dördü дә, Mәmunun әsas mәqsәdi olmuşdur. Bir sözlә, Mәmun bu mәqsәdlәri әsasında elmi müzakirә mәclislәri tәşkil edir, lakin bir azdan qeyd edәcәyimiz kimi o, bu elmi müzakirәlәrdән nakam və mәğlub olmuş halda kәnara çıxaraq nә tәkcә öz mәqsәdinә çatmır, әksinә, istәdiyinin әksinә nail olurdu. İndi bu müqәddimәlәri nәzәрә alaraq һәmin elmi bәhs və müzakirәlәrin bir qisminә diqqәt yetirәk. Düzdür, son dәрәcә tәәssüflә qeyd etmәliyik ki, bәzi hallar olmuşdur ki, İmam Riza әleyhissәlämın bәzi bәhs və müzakirәlәrinin xırdalıqları tarix sәһifәlәrinә yazılmamış, yazılmışsa da, çox qısa şәkildә yazılmışdır. Kaş indi һәmin xırdalıqların hamısı bizim ixtiyarımızda olaydı, biz дә o Hәzrәtin buyurduqlarını dәрindən anlayıb elm çеşmәsinin zülalından içib sirab olaydıq. (Bu cür sәһlәнkarlıqlar һәdis rәvayәtçilәri və tarixçilәр arasında az deyil və bu gün bunların yalnız tәәssüfү bizlәр üçün qalmışdır.) Lakin xoşbәxtlikдән bu müzakirәlәrin bir qismi çox geniş şәkildә qeyd edilmiş və elә bunlar da düşmәnin qarşısına çıxmaға kifayәt etmişdir.

¹ Biharül-әnvar, c.49, sәh.175.

İmam Riza əleyhissəlamın sair din və məktəblərin nümayəndələri ilə müzakirələri

İmam Riza əleyhissəlamın elmi müzakirələri həddən artıq çoxdur, lakin onların yeddisi daha çox əhəmiyyət kəsb edir. İndi həmin yeddi müzakirənin mündəricatını oxucuların nəzərinə çatdırırıq. Bu müzakirələri mərhum Şeyx Səduq “Uyuni-əxbarir-Riza” kitabında qeyd etmiş, mərhum Əllamə Məclisi də “Biharül-ənvər” kitabının qırx doqquzuncu cildində mərhum Şeyx Səduqun kitabından rəvayət etmişdir. “Müsnədi-İmamir-Riza” kitabının ikinci cildində də, həmin müzakirələr qeyd olunmuşdur. Bu müzakirələr aşağıdakılardır:

1. Məsihi katolikosu ilə müzakirə;
2. Rəsül-calutla müzakirə;¹
3. Hürbüzü-əkbərlə müzakirə;²
4. İmrani-sabii ilə müzakirə.³

Bu dörd müzakirə bir məclisdə, Məmunun və bir sıra Xorasan alim və seçilmiş şəxslərinin iştirakı ilə olmuşdur.

5. Süleyman Mərvəzi ilə müzakirə. Bu müzakirə xüsusi şəkildə, Məmun və ətrafındakıların iştirakı ilə olmuşdur. (Süleyman kəlam, əqaid elmində məşhur olmuşdur).

6. Əli ibn Məhəmməd ibn Cəhimlə müzakirə;⁴

7. Bəsrə şəhərinin müxtəlif məzhəb başçıları ilə müzakirə.

Bu müzakirələrin hər biri dərin ehtivalı mənaya malik olub üstündən təxminən min iki yüz il keçməsinə baxmayaraq, indi də bir çox müşkülətli həll edərək bir çox məsələləri izah edib açıqlayır. Bu münazirələr hal-hazırda da, həm ehtiva baxımından, həm də qarşılıqlı bəhs fənni, ona qoşulmaq, ondan çıxmaq baxımından çox faydalıdır. İndi isə nümunə olaraq Məmunun böyük məclislərindən birində təşkil edilmiş məsihi katolikosu ilə müzakirəni oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

Məmunun səyi

“Uyuni-əxbarir-Riza” kitabında bu barədə belə yazılmışdır: “İmam Riza (əleyhissəlam) Məmunun yanına (Mərv şəhərinə) gəldikdə Məmun xüsusi vəziri Fəzl ibn Səhlə əmr edir ki, o Həzrətlə elmi bəhs və müzakirə etmək üçün böyük məsihi katolikosu, yəhudilərin böyük alimi Rəsül-calut, sabiiələrin başçıları, zərdüştələrin böyük alimi Hürbüzü-əkbər və böyük məsihi alimi romalı Nəstos kimi digər din nümayəndələrini və eləcə də, əqaid elminin bütün alimlərini saraya çağırırsın. Fəzl ibn Səhl Məmunun göstərişini yerinə yetirir. Onlar gəlib toplaşdıqda Fəzl Məmunun yanına gəlib deyir ki, onların hamısı gəlmişdir. Məmun deyir: “Onları çağır, gəlsinlər.” Onlar gəldikdən sonra Məmun hamısına xoş gəldin dedikdən sonra bildirdi: “Mən sizi xeyir bir iş üçün bura dəvət etmişəm. İstəyirəm ki, Mədinə əhli olan və yenidən bura gəlmiş əmioğlumla münazirə edəsiniz. Sabah hamınız bir nəfər

¹ Rəsül-calut müəyyən bir şəxsin adı deyil, yəhudilərin böyük alimlərinə verilmiş addır.

² Hürbüzü əkbər zərdüştələrin böyük alimlərinin ləqəbi olmuşdur.

³ Sabiiələr özlərini Yəhya peyğəmbərin davamçıları bilirlər.

⁴ O, nasibi olub Əhli-beytin (əleyhimussəlam) düşmənlərindən idi.

kimi mənim yanıma gəlin.” Hamısı bir ağızdan dedi: “Gözümüz üstə, itaət edirik. Sabah tezdən hamımız sənin yanına gələcəyik.” Həsən ibn Səhl Nofəli deyir: “Biz İmam Riza əleyhissələmlə oturub söhbət edirdik. Birdən o Həzrətin xadimi Yasir içəri daxil olub dedi: “Məmun sizə salam çatdırıb dedi ki, qardaşın sənə fəda olsun, bütün din və məzhəblərdən nümayəndələr, əqaid elminin alimləri yığışıb münazirəyə gəlmişlər. Əgər razısansa, zəhməti qəbul edib sabah bizim yanımıza gəl və onların sözlərini dinlə, əgər razı deyilsənsə, mən israr etmirəm. İstəyirsən biz sizin hüzurunuza gələk, bu bizim üçün çox asandır.” İmam Riza (əleyhissələm) kiçik, lakin mənalı bir cümlə ilə buyurur: “Mənim salamımı ona çatdırıb de ki, nə istədiyini bilirəm, Allah qoysa, səhər tezdən sizin hüzurunuza gələcəyəm.”¹ İmam Riza əleyhissələmin dostlarından olan Nofəli deyir: “İmamın xadimi Yasir getcək o Həzrət mənə baxıb buyurdu: “Sən İraq əhlisən, iraclılar diqqətli və huşlu olurlar, bu barədə nə fikirləşirsən? Məmunun nə planı var ki, kafirləri və müxtəlif məzhəblərin alimlərini bir yerə toplayıb?” Mən dedim: “Yəqin sizi imtahana çəkib elmi səviyyənizin nə dərəcədə olduğunu bilmək istəyir. Ancaq tutduğu iş çox əsassızdır. And olsun Allaha ki, o, həddən artıq pis bir işdən yapışmışdır.” İmam (əleyhissələm) buyurdu: “O, nə plan çəkib!” (Hələ İmam Riza əleyhissələmin elmi məqamının böyük bir mərtəbədə olduğunu anlamayan və Məmunun bu hərəkətindən vəhşətə düşən) Nofəli deyir: “Əqaid elminin alimləri bidətçi və İslam alimlərinin düşmənləridirlər. Əsl alim həqiqəti danmaz, bunlar isə həqiqəti də danıb inkar edirlər. Allahın birliyinə dair sübut gətirdikdə deyirlər ki, biz bu sübutu qəbul etmirik. Deyəndə ki, Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) Allahın Peyğəmbəridir, deyirlər ki, sübut et! Bir sözlə, (onlar təhlükəli adamlardır...) adamı çaşqınlığa salır və o qədər şübhəli sübutlar gətirirlər ki, axır adam məcbur olub öz dediyindən əl çəkir. Qurbanın olum, bunlardan özünü gözlə.” İmam Riza (əleyhissələm) təbəssüm edərək buyurur: “Nofəli, qorxursan ki, birdən mənim sübutlarımı inkar edib məni çıxılmaz vəziyyətə salalar?” (Öz dediyindən peşiman olan) Nofəli dedi: “Yox, Allaha and olsun ki, mən heç vaxt sənin üçün qorxmamışam. Ümid edirəm ki, Allah səni onların hamısına qalib edəcək.” İmam Riza (əleyhissələm) buyurdu: “Nofəli, Məmunun öz işindən nə vaxt peşman olacağını bilmək istəyirsən?” Nofəli “Bəli” deyə cavab verir. İmam Riza (əleyhissələm) buyurur: “Məmun mənim Tövrat əhli üçün Tövratdan, İncil əhli üçün İncildən, Zəbur əhli üçün Zəburdan, sabiilər üçün İbrani dilində, zərdüştilər üçün fars dilində, Roma imperiyasından gələnlər üçün öz dillərində və müxtəlif məzhəblərin nümayəndələri üçün də öz dillərində sübut gətirdikdən sonra bu işindən peşiman olacaq. Bəli, hər dəstənin gətirdiyi sübutu ayrı-ayrılıqda batil (inkar) etdikdən sonra, mənim dediklərimi qəbul etdikdə Məmun əyləşdiyi xəlifəlik kürsüsünə layiq olmadığını anlayacaq. Onda artıq Məmun peşiman olacaq. Əzəmətli Allahın köməyindən başqa heç bir qüvvə yoxdur.” Nofəli deyir: “Səhər olcaq Fəzl ibn Səhl İmam Riza əleyhissələmin hüzuruna gəlib dedi ki, əmin oğlu (Məmun) səni gözləyir, camaat hamısı oradadır, bu barədə fikrin nədir? İmam Riza (əleyhissələm) buyurdu: “Sən məndən qabaq get, mən də Allah qoysa gələcəyəm.” Sonra durub dəstəməz aldı,

¹ Uyuni-əxbarir-Riza, c.1, səh.155.

səviq¹ şərbəti içib bizə də verdi. Biz də ondan içdik. Sonra da birlikdə yola düşdük. Nəhayət, Məmunun sarayına gəlib çatdıq. Məclis tanınmış və görkəmli şəxslərlə dolu idi. Məhəmməd ibn Cəfər (İmam Sadiq əleyhissələmin oğlu və İmam Riza (əleyhissələmin əmisi) də Bəni-Haşimdən olan bir dəstə camaat və bəzi ordu başçıları ilə birlikdə orada əyləşmişdi. İmam Riza (əleyhissələmin) içəriyə daxil olanda Məmun ayağa qalxır. Onun ardınca Məhəmməd ibn Cəfər və bütün Bəni-Haşimdən olanlar da ayağa qalxdılar. O Həzrət Məmunla bir yerdə oturdu, ancaq qalanlar Məmun oturmaq icazəsi verənə qədər ayaq üstə qaldılar. Məmun bir qədər o Həzrətlə şirin-şirin söhbət etdikdən sonra üzünü məsihi katolikosuna tutub deyir: “Ey katolikos! Bu, mənim əmim oğlu Əli ibn Musadır (İmam Riza əleyhissələmdir). O, bizim Peyğəmbərimizin qızı Fatimə (səlamullahi əleyha) və Əli ibn Əbutalib əleyhissələmin övladlarından. Mən çox istəyirəm ki, onunla bir bəhs edəsən. Bəhisdə ədaləti də unutmayasən.” Katolikos deyir: “Ey Əmirəl-möminin! Mən onunla necə bəhs edirəm? (Axı biz müştərək bir fikrə gəlməmişik.) O, elə bir kitabdan sübut gətirəcək ki, mən onu qəbul etmirəm və elə bir peyğəmbəri qəbul edir ki, mən ona iman gətirməmişəm.”

Katolikosla bəhs

Bu vaxt İmam Riza (əleyhissələmin) sözə başlayıb buyurur: “Ey məsihi! Əgər sizin öz İncilinizdən sübut gətirsən, qəbul edərsənmi?” Katolikos deyir: “İncilin buyurduğunu inkar edə bilərəmmi? Bəli, hətta mənim zərərimə də nəticələnsə, qəbul edəcəyəm.” İmam Riza (əleyhissələmin) buyurur: “Elə isə nə istəyirsənsə, soruş, cavabını verim.”

Katolikos: “İsa (əleyhissələmin) və onun kitabı barədə nə deyirsən? Bu iki şeydən hansını inkar edirsən?”

İmam Riza (əleyhissələmin): “Mən İsa əleyhissələmin Peyğəmbər olmasına, onun kitabına (İncilə), ümmətinə müjdə verdiyi və həvarilərin etiraf etdiyi bütün şeylərə inanır və onları qəbul edirəm. Lakin Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alihi) Peyğəmbərin peyğəmbərliyinə inanmayan, onun kitabı olan Quranı qəbul etməyən, onun haqqında ümmətinə müjdə verməyən İsanı qəbul etmirəm...”

Katolikos: “Qəzavət zamanı (məhkəmə zamanı) iki ədalətli şahiddən istifadə etmirsinizmi?”

İmam Riza (əleyhissələmin): “Edirik.”

Katolikos: “Elə isə onda öz məzhəbinizdən olmayan və şəhadətləri məsihilər tərəfindən qəbul edilən iki nəfəri Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alihi) Peyğəmbər olmasına şahid gətir. Eyni zamanda biz də öz məzhəbimizdən olmayan iki nəfəri şahid gətirək.”

İmam Riza (əleyhissələmin): “Sən tamamilə ədalətə riayət etdin. Ədalətli və İsa ibn Məryəm əleyhissələmin nəzdində hörmətli sayılan bir şəxsi qəbul edirsənmi?”

Katolikos: “Bu ədalətli şəxs kimdir belə, adını de görək.”

İmam Riza (əleyhissələmin): “Yuhənna Deyləmi barədə nə deyirsən?”

Katolikos: “Bəh-bəh! O, Həzrət Məsihin yanında ən sevimli şəxs olmuşdur.”

¹ Səviq şərbəti xüsusi şərbət olub undan hazırlanmış.

İmam Riza (әleyhissәlam): “Sәni and verirәм, de görüm İncil Yuhәnnanın “İsa (әleyhissәlam) mәнә әrәb olan Mәhәmmәdin (sәllәllahu әleyhi vә alih) dini haqqında xәbәр verib özündән sonra belә bir peyğәmbәrin gәlişi ilә müjdә verdi. Mән dә öz növbәmdә onu һәvarilәrә müjdә verdim, onlar da ona iman gәtirdilәр” cümlәsini bәyan edibmi?”

Katolikos: “Bәli! Yuhәnna Hәzrәt Mәhәmmәd (sәllәllahu әleyhi vә alih) haqqında belә bir rәvayәt söylәyib vә İsa әleyhissәlamdan sonra bir nәfәrin Peyğәmbәр olacağı, onun Әhli-beyti vә canişini haqqında müjdә verib, ancaq bunun nә vaxt olacağını demәmiş vә onların adını çәkib bizlәrә tanıtdırmamışdır.”

İmam Riza (әleyhissәlam): “Әgәр İncili oxuya bilән, orada Mәhәmmәd (sәllәllahu әleyhi vә alih), onun Әhli-beyti vә ümmәti barәdә olan ayәləri qiraәt edән bir şәxsi gәtirsәk, ona inanarsınız?”

Katolikos: “Әlbәттә!”

İmam Riza (әleyhissәlam) Roma imperiyasından olan Nәstasa buyurur: “İncilin üçüncü sifrini (hissәsini) әzbәrdән bilirsәнmi?” Nәstas “Bәli, bilirәм” –deyә cavab verir. Sonra İmam (әleyhissәlam) üzünü yәhudilәrin әn böyük alimi Rәsül-caluta tutub soruşur: “Sән dә İncil oxuyursan?” Rәsül-calut cavab verir ki, bәli, oxuyuram. İmam Riza (әleyhissәlam) buyurur: “İncilin üçüncü sifrini aç bax, әgәр orada Mәhәmmәd (sәllәllahu әleyhi vә alih) vә onun Әhli-beyti barәdә bir şey yazılıbsa, onda mәнim lehimә şәhadәt ver, yox әgәр yazılmayıbsa, onda şәhadәt vermә.” Sonra o Hәzrәt İncilin üçüncü sifrini oxumağa başlayır. Mәhәmmәdin (sәllәllahu әleyhi vә alih) adına çәtdıqda dayanaraq üzünü katolikosa tutub buyurur: “Ey mәsihi! Sәni and verirәм Hәzrәt Mәsih (әleyhissәlam) vә anası Mәryәмә (sәlamullahi әleyha), de görüm mәнim İncildән xәbәrdar olduğumu qәbul edirsәнmi?” Katolikos “Bәli” –deyә cavab verir. İmam Riza (әleyhissәlam) Hәzrәt Mәhәmmәd (sәllәllahu әleyhi vә alih), onun Әhli-beyt vә ümmәtinin adını onun üçün qiraәt etdikdән sonra buyurur: “Ey mәsihi! Nә deyirsән? Bu İsa ibn Mәryәmin sözü deyilmi? Әgәр tәkzib etsән, İncilin bu barәdә dediklәrini, һәмçinin, Musa (әleyhissәlam) vә İsa әleyhissәlamın һәр ikisini danıb kafir olarsan.”

Katolikos: “İncildә mәнim üçün mәlum olan şeylәrin һeç birini inkar etmir, һamısını qәbul edirәм.”

İmam Riza (әleyhissәlam) (üzünü mәclisdәkilәrә tutub buyurdu): “Hamınız şahidsiniz ki, o, dediklәrimә etiraf etdi.” Sonra әlavә edib buyurdu: “Nә sualın var, soruş.”

Katolikos: “Mәнә İsa әleyhissәlamın һәvarilәrindән danış. De görüm onlar neçә nәfәр olmuşlar? Elәcә dә, mәsihi alimlәrinin sayını mәнim üçün bәyan et.”

İmam Riza (әleyhissәlam): “Ağah olan şәxs barәsindә sual etdin. Hәvarilәр on iki nәfәр olmuş, onların әn fәzilәtli vә bilikliси Luka olmuşdur. O ki qaldı mәsihi alimlәrinin sayına, onlar üç nәfәр olmuşlar. Biri Bax vilayәtindәki böyük Yuhәnna, ikincisi Qırqısa vilayәtindәki Yuhәnna, üçüncüsü isә Hicazdakı Yuhәnna. Peyğәmbәrin (sәllәllahu әleyhi vә alih) (Hәzrәt Mәhәmmәdin (sәllәllahu әleyhi vә alih)), Әhli-beytinin vә ümmәtinin adını da sonuncu bilmiş, İsanın ümmәtinә vә Bәni-İsrailә dә Hәzrәt Mәhәmmәdin (sәllәllahu әleyhi vә alih) gәlişini mәhz o bәşarәt

vermişdir.” İmam əlavə edib buyurdu: “Ey məsihi! And olsun Allaha, biz o İsayə inanırıq ki, o, Məhəmmədə (səlləllahu əleyhi və alih) iman gətirmişdi. Sizin peyğəmbəriniz İsa əleyhissələmə olan təkcə iradımız budur ki, o, az oruc tutur və az namaz qılırdı.”

Katolikos təəccüblə dedi: “Allaha and olsun ki, bütün bildiklərini puç, işinin bünövrəsini zəiflətdin. Mən səni müsəlmanların ən bilikli şəxsi hesab edirdim!”

İmam Riza (əleyhissələmə): “Məgər nə olub?”

Katolikos: “Deyirsən ki, İsa (əleyhissələmə) az oruc tutub az namaz qılırdı, halbuki, o Həzrət bir gününü belə oruc tutmadan keçirməmiş, gecəni bir dəfə də olsun belə (tam şəkildə) yatmamış, bütün günlərini oruc tutub gecələrini ibadətlə keçirmişdir.”

İmam Riza (əleyhissələmə): “İsa (əleyhissələmə) kimin üçün oruc tutub namaz qılırdı?” Katolikos bir cavab verə bilməyib sükut edir. (Çünki İsa əleyhissələmənin bəndə olmasını bildirsəydi, bu fikir onun (Həzrət İsanın) Allah olması iddiası ilə uyğun gəlməzdi.)

İmam Riza (əleyhissələmə): “Sənə başqa bir sualım var.”

Katolikos təvazökarlıqla dedi: “Əgər bilsəm, cavab verərəm.”

İmam Riza (əleyhissələmə): “Sən İsa əleyhissələmənin ölümləri Allahın izni ilə diriltməsini inkar edirsənmi?”

Katolikos çıxılmaz vəziyyətə düşərək çarəsi kəsilib deyir: “Bəli, inkar edirəm. Çünki ölümləri dirildən, anadangəlmə kora, alaca xəstəliyinə tutulmuş şafa verən şəxs Allah olub bu məqama layiqdir.”

İmam Riza (əleyhissələmə): “Həzrət əl-Yəsə də bu işləri görürdü. O, suyun üzərində yol gedir, ölümləri dirildir, kor və alaca xəstəliyinə tutulmuşlara şafa verirdi. Ancaq onun ümməti heç də onu Allah bilib ona ibadət etmədi. Hizqil Peyğəmbər də, İsa (əleyhissələmə) kimi ölümləri dirildirdi.” Sonra o Həzrət üzünü yəhudilərin alimi Rəsul-caluta tutub buyurdu: “Büxtün-nəsr Beytül-müqəddəsə mübarizə apararkən Bəni-İsrail əsirlərini Babilə gətirdikdən sonra Allah-taalanın Hizqil peyğəmbəri onların ölümlərini diriltmək üçün oraya göndərməsini Tövratda oxumusanmı? Bunu haqqı dananlardan başqa kimsə inkar edə bilməz.” Rəsul-calut “Biz də bunu eşitmişik və bilirik” –deyə cavab verdi. İmam Riza (əleyhissələmə) “Doğru deyirsən” deyib əlavə etdi: “Ey yəhudi! Götür Tövrətin bu sifrinə bax.” O Həzrətin özü isə Tövrətdən bir neçə ayə oxumağa başladı. Yəhudi İmam əleyhissələmənin bu hərəkətindən matməəttəl quruyub qalmışdı. Sonra İmam Riza (əleyhissələmə) üzünü məsihiyə tutub İslam Peyğəmbərinin (səlləllahu əleyhi və alih) bəzi ölümlərin o Həzrətin əmri ilə dirilməsi, bəzi çarəsiz xəstələrin o Həzrətin vasitəsilə şafa tapmasına aid olan möcüzələrindən bir neçəsini sayaraq buyurdu: “Bununla belə, biz heç vaxt Həzrət Məhəmmədi (səlləllahu əleyhi və alih) Allah bilməmişik. Əgər siz bu kimi möcüzələrə görə İsa əleyhissələməni Allah bilirsinizsə, onda gərək Əl-Yəsə və Hizqil peyğəmbəri də öz məbudunuz hesab edəsiniz. Çünki onlar da, (İsa Peyğəmbər kimi) ölümləri dirildirdi. Həmçinin, İbrahim Peyğəmbər də bir neçə quşun başını kəsib onları ətrafdakı dağların başına qoyur, sonra onları özünə tərəf çağırırdıqda, hamısı dirilib ona tərəf uçmağa başlayır. Eləcə də, Musa Peyğəmbər onunla Tur dağına getmiş və ildırım çaxması nəticəsində ölmüş yetmiş nəfəri diriltmişdi. Sən bunları inkar edə

bilməzsən. Çünki Tövrat, İncil, Zəbur və Quran bunlar haqqında söhbət açmışdır. Onda adları çəkilən bu şəxslərin hamısını öz Allahımız bilməliyik!”

Cavab verməyə söz tapmayan məsihi katolikosu təslim olub deyir: “Həqiqət sən deyəndir və Allahdan başqa heç bir tanrı yoxdur!”

Sonra İmam Riza (əleyhissəlam) məsihi və yəhudi alimlərindən Əşiya Peyğəmbərin kitabı haqqında sual etdi. Məsihi alim cavab verdi ki, mən onun haqqında yaxşı bilirəm. İmam Riza (əleyhissəlam) buyurdu: “Əşiya peyğəmbərin “Mən ulağa minmiş və əyninə nurdan paltar geymiş bir nəfəri (Həzrət Məsih əleyhissəlama işarədir), dəvəyə minmiş və nuru ay işığı kimi olan başqa bir nəfəri (Həzrət Məhəmmədə (səlləllahu əleyhi və alih) işarədir) gördüm” – deyə buyurduğu cümləni xatırlayırsanmı?” Onlar “Bəli, Əşiya (əleyhissəlam) belə bir cümlə buyurmuşdur” –deyə cavab verdilər. İmam Riza (əleyhissəlam) əlavə edib buyurdu: “Ey məsihi! İncildə İsa əleyhissəlamın “Mən sizin və öz Tanrımın hüzuruna gedirəm, Barqlita (yaxud Farqlita) gəlib mənim haqqında doğru şəhadət verəcək (necə ki, mən onun barəsində doğru şəhadət vermişəm) və hər şeyi sizin üçün açıqlayacaq¹ deyə buyurduğunu qəbul edirsənmi?” Katolikos “İncildən dediklərinin hamısını qəbul edirik” – deyə cavab verir. Sonra İmam Riza (əleyhissəlam) İncil barədə, ilk əsl İncilin itib batması və sonradan Mark, Luka, Yuhənna və Mattanın tərəfindən dörd İncil yazılması (bu İncillər hal-hazırda mövcud olub məsihilərin müqəddəs kitabları hesab olunur) barədə söhbət edib katolikosun sözlərində bəzi ziddiyyətlərin olduğuna işarə etdi. Katolikos tamamilə özünü itirmiş və heç bir çıxış yolu qalmamışdı. Buna görə də, İmam Riza (əleyhissəlam) bir daha ona “Nə sualın var, soruş!” deyə buyurduqda, o, daha heç bir sual verməyib dedi: “Qoy indi başqası sual versin. And olsun Allaha ki, müsəlmanlar arasında sən kimi bir şəxsin olmasına heç inanmazdım!”

¹ Barqlit, yaxud Farqlit Həzrət Mühəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) İncildəki adı olmuş, Həzrət İsa (əleyhissəlam) onun gəlməsi barədə ümmətinə müjdə vermişdir. Bu barədə Yuhənnanın İncilinin on dörd, on beş və on altıncı fəsillərində mə'lumat verilmişdir.

IX FƏSİL

İMAM MƏHƏMMƏD TƏQİ ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- * Xeyir-bərəkətli bir təvəllüd
- * Azyaşlı İmam
- * Baş qazı məəttəl qalır
- * Hədis düzəldənlər rüsvay olurlar
- * Vəkillik əlaqə vasitəsi kimi
- * İmam Məhəmməd Təqi əleyhissəlamın elmi məktəbi

İmam Məhəmməd Təqi əleyhissələmin həyatı barədə qısa məlumat

Doqquzuncu İmamın adı Məhəmməd, künyəsi Əbu Cəfər, ləqəbi Təqi və Cavad olmuş, hicrətin yüz doxsan beşinci ilində Mədinə şəhərində anadan olmuşdur.¹ Peyğəmbərin həyat yoldaşı olmuş Mariya Qibtıyyənin nəslindən hesab olunan² Səbikə xanım əxlaqi dəyərlər baxımından yüksək mərtəbədə durur və öz dövrünün qadınlarının ən üstünü hesab olunurdu.³ Belə ki, İmam Riza (əleyhissələm) o xanımı pak, nəcabətli və fəzilətli bir qadın kimi yad edirdi.⁴

İmam Cavad əleyhissələmin atası vəfat edərkən təxminən səkkiz yaşı olmuş, iyirmi beş yaşında olarkən şəhadətə yetişmiş⁵ və Bağdadın Qüreyş qəbriستانlığında babası İmam Kazim əleyhissələmin məzarının yanında dəfn olunmuşdur.

İmam Cavad əleyhissələmin müasiri olmuş xəlifələr

İmam Məhəmməd Təqi (ə) (İmam Cavad) imamət dövrü iki Abbasi xəlifəsi Məmun (193-218 h.q) və Mötəsimin (218-227 h.q) zamanına təsadüf edir. Adı çəkilən xəlifələrin hər ikisi o Həzrəti məcburi şəkildə Mədinədən Bağdada gətirdirmiş və Məmunun İmam Riza (əleyhissələm) barədə icra etdiyi siyasəti davam etdirərək onu paytaxtda saxlamaqla nəzarət altına almışlar.

Xeyir-bərəkətli bir təvəllüd

İmam Riza əleyhissələmin ailəsində və eləcə də, şiələr arasında İmam Cavad (əleyhissələm) xeyir-bərəkətli bir uşaq kimi adlandırılmışdır. Bu barədə Əbu Yəhya Sənani deyir: “Bir gün İmam Riza əleyhissələmin yanında idim. Bu vaxt o Həzrətin azyaşlı uşağı Cavad (əleyhissələm) bizim yanımıza gəldi. İmam Riza (əleyhissələm) buyurdu ki, şiələrimiz üçün ondan xeyir-bərəkətli bir uşaq dünyaya gəlməmişdir.”⁶

Deyilənlərə görə İmam Riza (əleyhissələm) müxtəlif münasibətlərdə, yeri gəldikcə öz əziz oğlunu bu cür yad edirdi. Belə ki, bu məsələ artıq şiələrin hamısına bəlli idi. İbn Əsbat və Əbbad ibn İsmayıl adlı iki şiənin dediyinə görə bir dəfə onlar İmam Riza əleyhissələmin hüzurunda olarkən Həzrət Cavad əleyhissələmı onların yanına gətirirlər. Onlar İmam Riza əleyhissələmdən soruşurlar ki, bu, həmin dediyiniz xeyir-bərəkətli uşaqdır? İmam Riza (əleyhissələm) onların cavabında buyurur: “Bəli, bu, İslamda ondan xeyir-bərəkətli doğulmayan həmin uşaqdır.”⁷

Əbu Yəhya Sənani deyir: “Məkkədə olarkən İmam Riza əleyhissələmin hüzuruna getdim. Gördüm ki, o Həzrət banan soyub oğlu Cavad əleyhissələma verir. O Həzrətə dedim: “Bu, həmin xeyir-bərəkətli uşaqdır?” O Həzrət cavab verdi ki, bəli, bu, həmin uşaqdır ki, İslamda onun kimisi və şiələrimiz üçün ondan xeyirlisi doğulmamışdır.”⁸

¹ Üsuli-kafi, c.1, səh.492.

² Üsuli-kafi, c.1, səh.315, 492.

³ İsbətül-vəsiyyə, səh.209.

⁴ Biharül-ənvar, c.50, səh.15.

⁵ Üsuli-kafi, c.1, səh.492.

⁶ Əl-İrşad, səh. 319.

⁷ Biharül-ənvar, c.50, səh.20.

⁸ Fürui-kafi, c.6, səh.361.

İlk baxışda bu hədisdən belə başa düşülə bilər ki, İmam Cavad (əleyhissəlam) şiələr üçün bütün İmamlardan daha xeyirlidir. Xeyr, bu belə deyildir. Çünki əldə olan sübutlar göstərir ki, bu hədisdən məqsəd İmam Cavad əleyhissəlamın doğruların şiələrə xüsusi xeyir-bərəkət ərməğan etməsidir. Belə ki, İmam Riza əleyhissəlamın dövrü xüsusi bir mərhələ olmuş və o Həzrət özündən sonrakı İmamı təyin etməkdə keçmiş İmamların heç birinin üzvləşməyi bir sıra çətinliklərlə üzvləşmişdir. Çünki bir tərəfdən İmam Kazim əleyhissəlamın şəhadətindən sonra Vaqifilər adlanan bir dəstə şiə, maddi məqsədə görə İmam Riza əleyhissəlamın İmamətini qəbul etməmiş, digər tərəfdən də, o Həzrətin (İmam Riza əleyhissəlamın) təxminən qırx yeddi yaşına qədər uşağı olmaması Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alihi) olan hədisdə şiə İmamlarının sayının on iki nəfər olub onların doqquzunun İmam Hüseyin əleyhissəlamın nəslindən olacağı fikrinə əsasən, həm o Həzrətin öz İmamətini, həm də İmamətin davam edəcəyini sual altına alırdı. Vaqifilər də, məhz bu məsələni bəhanə gətirib İmam Riza əleyhissəlamın İmamətini qəbul etməkdən imtina edirdilər. Hüseyin ibn Qiyama Vasitinin bu barədə İmam Riza əleyhissəlama etdiyi etiraz və o Həzrətin ona verdiyi cavab bu məsələyə tam bir sübutdur. Vaqifilərin başçılarından olan Hüseyin ibn Qiyamə¹ İmam Riza əleyhissəlamı sonsuz qələmə verib ona yazdığı məktubda deyir: “Sənin uşağın olmadığı bir halda necə İmam ola bilərsiniz?” İmam Riza (əleyhissəlam) onun cavabında yazır: “Sən haradan bilirsən ki, mənim uşağım olmayacaq? And olsun Allaha, bir neçə gün keçməz Allah mənə haqqı batıldan ayıran bir övlad verir.”² Hüseyin ibn Qiyamənin (və eləcə də digər vaqifilərin) bu təbliğ metodu təkcə bununla kifayətlənmir və bu məsələyə müxtəlif münasibətlərdə dəfələrlə işarə edilirdi. İmam Riza (əleyhissəlam) da öz növbəsində onların bu sözlərini, bu “sübutlarını” cavabsız qoyurdu.³ Nəhayət, İmam Cavad əleyhissəlamın doğulması bu ixtilafa son qoyur. Beləliklə də, İmam Riza (əleyhissəlam) və şiələrin bu sahədəki mövqeyi möhkəmlənir, nəticədə şiəliyin etibarını artır.⁴

Vaqifilər və İmamət nəslinin düşmənlərinin bu barədə olan vəsvələri o dərəcəyə yetişmişdi ki, hətta İmam Cavad əleyhissəlamın anadan olması ilə vaqifilərin bəhanəsinin kəsilməsinə baxmayaraq, İmam Riza əleyhissəlamın bəzi qohumları (həsəd, paxıllıq və düşmənçilikləri nəticəsində) Həzrət Cavad əleyhissəlamın o Həzrətin oğlu olmamasını iddia etdilər. Onlar insanlığa yaraşmayan və İslamdan uzaq olan bu töhmətlərində öz gizli fikirlərini üzə çıxarmaq üçün ata ilə oğul arasında sifət rənginin oxşarlığının olmamasından başqa heç bir bəhanə tapmadılar. İmam Cavad əleyhissəlamın rənginin qarabuğdayı olmasını bəhanə gətirib dedilər: “Bizim aramızda rəngi qarabuğdayı olan bir İmam olmamışdır!” İmam Riza (əleyhissəlam) onların cavabında buyurur: “O, mənim oğlumdur.” Onlar dedilər: “Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) fizionomika (insanın əhvalını üzünün ifadəsi və bədənin hərəkətləri ilə təyin etmə üsulu) ilə mühakimə edərdi. Bizimlə sənin aranda da (bu uşağın səndən olub-olmaması barədə) fizionomiklər hökm verməlidirlər.” İmam Riza (əleyhissəlam) (məcbur olub) buyurdu: “Siz onların (fizionomiklərin) ardınca adam

¹ Əl-İrşad, səh.318.

² Üsuli-kafi, c.1, səh.320.

³ Kəşfül-ğümmə, c.3, səh.316.

⁴ Əl-İmamül-Cavad minəl-məhdi iləl-ləhd, səh.337.

göndərin, ancaq onlara nə üçün dəvət etdiyinizi deməyin. Mənə qalsa, bu işə əsla əl atmaram.” Bir gün qərar qoyulduğu kimi İmam Riza əleyhissələmin əmi, qardaş və bacıları bir bağda oturur, o Həzrət özü isə geniş və yun paltar geyərək başına papaq qoymuş və bağı belləməklə məşğul idi. Sanki o Həzrət bağban olub oradakılara heç bir qarışacağı yox idi. Bu vaxt İmam Cavad əleyhissələmi gətirib fizionomiklərdən oturanların arasından onun atasını təyin etmələrini istəyirlər. Fizionomiklərin hamısı bir nəfər kimi dedi ki, onun atası burada yoxdur, ancaq bu oturan onun atasının əmisi, bu, öz əmisi, bu da bibisidir. Əgər atası da buradadırsa, onda mütləq (İmam Riza əleyhissələmə işarə edərək) çiyində bel tutub bağı ortasında dayanan o kişi olmalıdır. Çünki onların ikisinin də, baldırı eyni cürdür. Bu vaxt İmam Riza (əleyhissələmə) gəlib onların yanında oturur. Fizionomiklərin hamısı deyirlər ki, onun atası bu kişidir. Bunun ardınca İmam Riza əleyhissələmin əmisi Əli ibn Cəfər yerindən qalxıb İmam Cavad əleyhissələmin dodaqlarından öpərək dedi: “Şəhadət verirəm ki, sən Allah dərgahında mənim İmamımsan.”¹

Beləliklə, İmamətlə düşmən olanların Allah nurunu söndürmək üçün qurduqları planlar bir daha boşa çıxır və Allah-taala yenidən onları rüsvay edir.

Azyaşlı İmam

İmam Cavad (əleyhissələmə) uşaq yaşlarında İmamət məqamına yetişmiş ilk İmam olduğundan, o Həzrətin həyatını mütləq edərəkən irəli çıxan ilk sual bu olur ki, kiçik bir uşaq müsəlmanların rəhbərlik və İmamət məsuliyyətini necə öz öhdəsinə götürə bilər? İnsan bu yaşda olarkən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alihi) canişini olması kamalına çata bilərmi? Keçmiş ümmətlərdə də, belə bir hadisə olubmu?

Bu sallara cavab vermək üçün nəzərə almaq lazımdır ki, düzdür, insanın əqli və cismi cəhətdən ömrünün özünəməxsus çiçəklənmə dövrü vardır və insan həmin vaxta yetişdikdə, əql və cismi ən kamil həddə çatır. Ancaq nə eybi var ki, hikmət və yenilməz qüdrət sahibi olan Allah bəzi məsləhətlərə görə bu prosesi bir sıra xüsusi bəndələri üçün qısa bir vaxt ərzində gətirib çatdırır? Bəşəriyyət tarixində lap qədim dövrlərdən bu cür ümumi qaydadan istisna olan şəxslər olmuş və Allah-taalanın xüsusi lütf və mərhəməti sayəsində kiçik yaşlarındakən İmamət və xalqa rəhbər olmaq məqamına yetişmişlər. Bu məsələni daha yaxşı izah etmək üçün gəlin bu istisnalardan bir neçəsini nəzərdən keçirək.

Qurani-Kərim Həzrət Yəhya əleyhissələmin peyğəmbərliyi və onun uşaq yaşlarından Peyğəmbər seçilməsi barədə buyurur: **“Biz uşaq ikən ona hikmət [Allah kəlamının incəliklərini anlamaq, peyğəmbərlik] verdik.”**²

Bəzi təfsirçilər qeyd etdiyimiz ayədə “hikmət” sözünü istedad və bilik mənasına, bəziləri isə onu peyğəmbərlik mənasına təfsir etmişlər. İkinci versiyanı “Üsuli-kafi” kitabında olan hədislər də təsdiq edir. O hədislərdən biri də, İmam Baqir əleyhissələmin qeyd etdiyimiz ayədəki “hikmət” sözünü Həzrət Yəhya əleyhissələmin uşaq ikən peyğəmbər seçilməsinə aid edərək bu cür buyurmasıdır: “Həzrət Zəkəriyyə əleyhissələmin vəfatından sonra oğlu Yəhya (əleyhissələmə) onun kitab və hikmətini

¹ Üsuli-kafi, c.1, səh.322.

² “Məryəm” surəsi, ayə12.

ondan irs aparır. Bu isə məhz Allah-taalanın Quranda **“Ey Yəhya! Kitabdan bərk yapış! [Tövrəti möhkəm tutub onun hökmlərinə ciddi əməl et!] Biz uşaq ikən ona hikmət [Allah kəlamının incəliklərini anlamaq, peyğəmbərlik] verdik”** - deyərək buyurmasıdır.”¹

Uşağın dil açıb danışması üçün bilirik ki, təxminən on iki ay (bir il) vaxt keçməlidir. Ancaq bunu da bilirik ki, Həzrət İsa (əleyhissəlam) dünyaya gəldiyi ilk günlərdə, hələ beşikdə olarkən danışmış və (Allahın qüdrəti nəticəsində evlənmədən hamilə olub doğmuş və buna görə də, ciddi töhmətlərə məruz qalmış) anasını müdafiə edərək inadkarların dedi-qodusunu məntiqlə aradan aparmışdır. Halbuki, bu cür danışmaq, özü də belə bir məfhumla malik söz demək yalnız böyüklərin əlindən gələ bilər. Qurani-Kərim İsa əleyhissəlamın sözlərini bu cür açıqlamışdır: **“[Allahdan bir möcüzə olaraq körpə [İsa (əleyhissəlam)] dilə gəlib] dedi: “Mən, həqiqətən, Allahın quluyam [bəndəsiyəm]. O, mənə kitab [İncil] verdi, özümü də Peyğəmbər etdi. O, harada oluramsa olum, mənə mübarək [həmişə hamıya xeyir verən, dini hökmləri öyrədən] etdi və mənə diri olduqca namaz qılıb zəkat verməyi tövsiyə buyurdu. O, həmçinin mənə anama qarşı olduqca itaətkar və nəvazişkar etdi, [heç kəsə qarşı] zülmkar, asi [dikbaş] eləmədi.”**²

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlirik ki, İmamlardan qabaq da, digər mömin insanlar bu İlahi nemətdən bəhrələnmiş və bu, təkcə İmamlara xas bir şey olmamışdır.

Bu barədə İmamların buyuruqları

İmamların həyatını mütaliə etdikdə məlum olur ki, bu məsələ İmamların, xüsusən, İmam Cavad əleyhissəlamın öz dövründə də, daima müzakirə mərkəzinə çevrilmiş, onlar da eynilə bu sübutla irad tutanlara cavab vermişlər. İndi nümunə üçün oxucuların diqqətini bu barədə olan üç rəvayətə cəlb edirik:

1. İmam Riza (əleyhissəlam) və İmam Cavad əleyhissəlamın səhabələrindən olmuş Əli ibn Əsbat deyir: “Bir gün İmam Cavad əleyhissəlamın hüzuruna getdim. Görüş zamanı o Həzrətin üzünə diqqətlə baxaraq sifətini yadımda saxlamaq istəyirdim ki, Misirə getdikdən sonra onun tərəfdarlarına simasını təsvir edim. Elə bu vaxt İmam Cavad (əleyhissəlam) mənimlə üz-üzə əyləşib buyurdu: **“Ey Əli ibn Əsbat! Allah-taalanın imamət məsələsində gördüyü iş eynilə peyğəmbərlik məsələsində gördüyü iş kimidir. Allah-taala Həzrət Yusif (əleyhissəlam) barədə buyurur ki, Yusif [gəncliyinin] ən yetkin dövrünə çatdıqda, ona hikmət [peyğəmbərlik] və elm verdik,³ Həzrət Yəhya (əleyhissəlam) barədə buyurur ki, Biz uşaq ikən ona hikmət [Allah kəlamının incəliklərini anlamaq, peyğəmbərlik] verdik.”**⁴”⁵

İmam Riza əleyhissəlamın səhabələrindən biri deyir: “Bir dəfə Xorasanda İmam Riza əleyhissəlamın hüzurunda idik. Orada olanlardan biri İmam əleyhissəlama dedi ki, ey mənim ağam, (Allah eləməsin) birdən sizin başınıza bir iş gəlsə, biz sizdən

¹ Üsuli-kafi, c.1, səh.382.

² “Məryəm” surəsi, ayə 30-32.

³ “Yusif” surəsi, ayə 22.

⁴ “Məryəm” surəsi, ayə 12.

⁵ “Miratül Üqul”, Məclisi, c. 4, səh. 250.

sonra kimә müraciәt edәk? O Hәzrәt buyurdu: “Oğlum Cavada.” Bunu deyәndә һәmin шәxs İmam Cavad әleyhissәләmin yaşının az olduğunu bildirdi. İmam Riza (әleyhissәләm) buyurdu: “Allah-taala Hәzrәt İsa әleyhissәләmı Cavaddan da kiçik yaşlarında Peyğәmbәр vә yeni шәriәt sahibi qәrar vermişdi.”¹

İmam Riza (әleyhissәләm) Müәmmәр ibn Xәllad adlı sәhabәsinә buyurur: “Mән Cavadı öz yerimdә әylәşdirib onu öz canişnim tәyin etmişәм. Biz elә bir nәsildәnik ki, kiçiklerimiz һәр şeyi böyüklәrimizdән irs aparır.”²

Әqidә çaşqınlığı

Kiçik yaşında ikән İmamәt mәqamına nail olmağın mümkünlüyü һаqqında kifayәt qәdәр danışılса da, İmam Cavad әleyhissәләmin yaşının az olması mәsәlәsinin sөz-sөhbәti sәngimәk bilmirdi. Bu sөz-sөhbәtdә nә tәkcә bir çоx adi шiәlәр, elәcә dә, bәzi шiә alimlәрinin payı var idi. Buna görә dә, İmam Riza әleyhissәләmin шәhadәtindән sonra İmamәtin İmam Cavad әleyhissәләmin öhdәsinә düşdüyü bir dövrdә шiәlәр (хүsusilә, adi шiәlәр) çоx tәhlükәli, o vaxta qәdәр misli görünmәmiş bir әqidә çaşqınlığı ilә üzlәşir vә İmam Cavad әleyhissәләmin yaşının az olması böyүk bir müşkülә çәvrilmişdi. Hicri tarixi ilә dördüncü әsr alimi ibn Rüstәм Tәbәri yazır: “O, (İmam Cavad (әleyhissәләm)) altı yaş bir neçә aylıq olarkән, Mәmun onun atasını шәhid edir vә nәticәdә шiәlәр çaş-baş qaldığı үçün camaat arasında fikir müxtәlifliyi yaranmağa başlayır.”³ Bu mәsәlәni һәll etmәk mәqsәdilә шiәlәр yığıncaqlar tәşkil edib İmam Cavad (әleyhissәләm) ilә görüşlәр keçirәrәk o Hәzrәtin İmamәt үçün lazım olan elmә malik olub-olmaması baxımından arxayın olmaq үçün ona suallar verir vә o Hәzrәtdән qәti vә qanәedici cavablar aldıqda arxayınlaşırldılar. Tarixçilәр bu barәdә yazırlar: “Hicrәtin iki yüz ikinci ili İmam Riza (әleyhissәләm) vәfat edәrkән, İmam Cavad әleyhissәләmin tәxminән yeddi yaşı var idi. Buna görә dә, Bağdad vә digәр шәһәrlәrdә camaat arasında müxtәlif fikirlәр yaranmağa başlayır. Rәyyan ibn Silәt, Sәfvan ibn Yәhya, Mәhәmmәd ibn Hәkim, Әbdürrәhman ibn Hәccac vә Yunis ibn Әbdürrәhman bәzi шiә başçıları ilә birlikdә Bağdadın “Zәlzәl gölmәçәsi” adlı mәһәllәsindә Әbdürrәhman ibn Hәccacın evindә toplaşaraq İmam Riza әleyhissәләmә әzadәrlıq etdilər. Yunis mәclisдәkilәrә dedi: “Әzadәrlıq etmәyimiz yetәр, gәlin, görәk indi İmamәt kimin öhdәsinә düşür? Bu uşaq (İmam Cavad (әleyhissәләm)) böyüyәnә qәdәр qarşımıza çıxan mәsәlәlәrdә kimә müraciәt edәk?” Bu vaxt Rәyyan ibn Silәt ayağa qalxıb onun boğazından tutaraq möhkәм sıxır vә onun baş-gözünә vuraraq qәzәblә deyir: “Sән bizim yanımızda özünü imanlı göstәrir, һәqiqәtdә isә kafir olduğunu gizlәdirsән? Әgәр onun (İmam Cavad әleyhissәләmin) İmamәti Allah tәrәfindәndirsә, onda, bir günlük uşaq olsa belә, yüz yaşlı kişi sayılar, yox, әgәр İmamәti Allah tәrәfindән deyilsә, yüz yaşlı olsa da, adi adam kimi hesab olunar. Bu һаqda yaxşı fikirlәşin!” Rәyyan ibn Silәtin çıxışından sonra mәclisдәkilәр Yunisi möhkәмcә danladılar.”

¹ Üsulı-kafi, c.1, sәh.322, 384.

² Әl-İrşad, sәh.318.

³ Dәlailül-İmamәt, sәh.204.

O vaxt qarşından həcc mövsümü gəlirdi. Bağdad fəqih və alimlərindən səksən nəfəri həcc ziyarətinə çıxıb İmam Cavad (əleyhissəlam) ilə görüşmək məqsədilə Mədinə şəhərinə yola düşürlər. Mədinəyə çatdıqda, İmam Sadiq əleyhissəlamın evinə gedirlər. Bu vaxt İmam Cavad əleyhissəlamın əmisi Abdullah ibn Musa içəri girib yuxarı başda oturur. Bir nəfər ayağa qalxıb deyir: “Bu, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) övlədidir, kimin sualı varsa, soruşsun.” Bir neçə nəfər ona suallar verir, o isə onlara düzgün cavab verə bilmədiyini üçün şübhəli narahat olur və fəqihlər nigaran halda ayağa qalxaraq deyirlər: “Əgər Əbu Cəfər bizim suallarımıza düzgün cavab verə bilsəydi, Abdullah ibn Musa bura gəlib bizə səhv cavablar verməzdi.” Bu vaxt məclisin yuxarı başındakı qapı açılır və Müvəffəq adlı bir xadim içəri girib deyir: “Əbu Cəfər (İmam Cavad (əleyhissəlam)) gəlir.” Hamı ayağa qalxıb onu qarşılayaraq salam verirlər. İmam daxil olub əyləşdi. Camaat hamısı sakit oturmuşdu. Sonra isə bir-bir hərə öz sualını o Həzrətə verir. İmam Cavad (əleyhissəlam) onlara qəti və qanəedici cavablar verdikdə, onlar sevinib o Həzrətə dua edərək dedilər: “Sizin əminiz Abdullah bizə filan-filan cavabları verdi.” İmam Cavad (əleyhissəlam) (üzünü əmisinə tutub) buyurdu: “Əmi, sabah Allahın hüsurunda dayanıb O, sənə “Ümmətin arasında səndən savadlısı ola-ola, nə üçün bilmədiyini şeylər haqqında camaata hökm veriridin?” – deyə buyurduqda, nə cavab verəcəksən?”¹

Həmin il bu dəstənin arasında olmuş İshaq ibn İsmayıl deyir: “Mən də o Həzrətdən sual soruşmaq üçün on məsələ hazırlamışdım. Həmin vaxt həyat yoldaşım hamilə idi. Öz-özlüyümdə dedim: Əgər suallarına cavab verə bilsə, onda, ondan xahiş edərdim ki, Allah-taaladan həyat yoldaşımın bətnindəki uşağın oğlan olmasını istəsin. Camaat öz suallarını verib qurtardıqdan sonra mən də suallarımı demək üçün ayağa qalxdım. O Həzrət məni görcək buyurdu: “İshaq, onun adını Əhməd qoyarsan!” Bu hadisədən sonra həyat yoldaşım bir oğlan uşağı doğdu. Mən də onun adını Əhməd qoydum.”¹

Beləliklə, İmam Cavad (əleyhissəlam) ilə olmuş bu cür görüş, bəhs və müzakirələr şübhələrə o Həzrətin İmam olduğuna dair arxayınlıq gətirərək onların fikrindəki şəkksübhələri aradan qaldırır.

İmam Cavad əleyhissəlamın elmi müzakirələri

Qeyd etdiyimiz kimi İmam Cavad (əleyhissəlam) uşaq ikən İmamət məqamına yetişmiş ilk İmam olduğundan, o Həzrət bir sıra elmi müzakirələr təşkil etmiş və bəzi vaxtlar da həmin müzakirələr çox təntənəli şəkildə keçirilmişdir. Bu müzakirələrin təşkil edilməsinin əsas səbəbi o idi ki, bir tərəfdən o Həzrətin yaşının az olmasına görə onun İmam olması bir çox şübhələr üçün hələ tam sübuta yetməmiş (baxmayaraq ki, şübhələrin əsas alim və başbilənlərinin şübhə əqidələrinə dair bu barədə heç bir şəkksübhəsi olmamışdır), buna görə də, arxayınlıq əldə etmək məqsədilə o Həzrətə çoxlu sayda suallar verirdilər. Digər tərəfdən də, İmam Cavad əleyhissəlamın yaşadığı dövr Mötəzilə məzhəbinin qol-budaq atıb genişlənərək nüfuz tapdığı bir dövr olmuş, yerli hökumət də, onları himayə edir və bu məzhəbin əqidələrini möhkəmlətmək, digər məzhəbləri isə nüfuzdan salmaq üçün əlində olan bütün maddi və mənəvi

¹ Biharül-ənvar, c.50, səh.98-100.

¹ İmam Cavad (əleyhissəlam), səh.27-29.

imkanlardan istifadə edirdi. Mötəzilə məzhəbinin əqidələri bəşərin naqis və səhv edən ağına arxalanır. Mötəzilə məzhəbində olanlar dini hökmləri ilk növbədə öz ağılları ilə ölçərək ağılları qəbul edənə əməl edir və ağıllarının qəbul etmədiklərini isə inkar edirdilər. Bir uşağın kiçik yaşlarından ümmətə rəhbər və İmam seçilməsi onların ağına sığmadığı üçün öz fikirlərində İmam Cavad əleyhissəlamı elmi mübarizə meydanında məğlub edəcəklərini düşünüb, o Həzrətə çətin və dolaşlıq suallar verirdilər. Ancaq bu müzakirələrin hər birində İmam Cavad (əleyhissəlam) (İmamət elmi sayəsində) öz qəti və aydın cavabları ilə özünün İmam olması məsələsi üzərindən bütün şək-şübhəni qaldıraraq İmam olduğunu və ümumiyyətlə, İmamət məsələsini isbat edirdi. Buna görə də, daha İmam Hadi əleyhissəlamın İmaməti dövründə (o Həzrət də kiçik yaşlarında ikən İmamət məqamına yetişmişdi) bu məsələ heç bir müşkül doğurmurdu. Çünki artıq hamıya məlum olmuşdu ki, yaşın az olması Allah tərəfindən verilmiş bu məqama heç bir təsir göstərə bilməz.

Yəhya İbn Əksəmlə¹ elmi mübahisə

Məmun Tus şəhərindən Bağdada köçdükdən sonra İmam Cavad əleyhissəlama bir məktub yazıb onu Bağdada dəvət edir. Bu dəvət də, İmam Riza əleyhissəlamın Tus (Mərv) şəhərinə dəvət olunması kimi zahirdə könüllü, həqiqətdə isə məcburi bir səfər olmuşdur. İmam Cavad (əleyhissəlam) Məmunun dəvətini qəbul edib Bağdada gedir. Bir neçə gündən sonra Məmun onu öz sarayına dəvət edərək ona qızı Ümmül-Fəzllə evlənmək təklifini edir. İmam Cavad (əleyhissəlam) Məmunun bu təklifi qarşısında sükut edir. Məmun da sükutu razılıq əlaməti sayıb tədarük fikrinə düşür. O, təntənəli şəkildə bir məclis qurmaq istəyirdi. Lakin bu xəbərin Bəni-Abbas arasında yayılması böyük narazılığa səbəb olur. Bəni-Abbas sülaləsinin nümayəndələri bir yerə toplaşaraq Məmunu öz etirazlarını bildirib dedilər: “Bu nə işdir görürsən? Əli ibn Musa ər-Rizanın vəfat etdiyi və hakimiyyətin Bəni-Abbasın əlində olduğu bir halda hakimiyyəti yenə də, Əlinin övladlarına vermək istəyirsən? Biz bu işə yol verə bilmərik. Aramızda olan neçə illik düşmənçiliyi unutmusan?” Məmun soruşur: “Bəs sizin fikriniz nədir?” Onlar dedilər: “O, uşaqdır və hələ elm və bilikdən xəbəri yoxdur.” Məmun dedi: “Siz bu ailəni yaxşı tanıyırsınız, onların kiçiyi də, böyüyü də tükənməz elm sahibidir. Əgər mən deyənə razı deyilsinizsə, onda onu yoxlayın. Qəbul etdiyiniz bir alimi gətirib onunla bəhs etdirin, onda mənim dediklərimə inanarsınız.”

Abbasilər alimlərin arasında (öz elmi ilə aləmə səs salmış) Yəhya ibn Əksəmi seçirlər. Məmun İmam Cavad əleyhissəlamın elm və bilik səviyyəsini yoxlamaq üçün bir məclis təşkil edir. Həmin məclisdə Yəhya ibn Əksəm üzünü Məmunu tutub deyir: “İcazə verirsən, bu gəncə bir sual verim?” Məmun deyir: “Onun özündən icazə al!” Yəhya İmam əleyhissəlamdan icazə istədikdə, o Həzrət buyurur ki, nə istəyirsən, soruş!” Yəhya deyir: “Həcc mövsümü zamanı ehram bağlayıb heyvan ovlamış şəxsin hökmü necədir?” İmam Cavad (əleyhissəlam) buyurur: “Həmin şəxs o heyvanı hərəmdən kənarında ovlamışdır, yoxsa hərəm daxilində? Ehram bağlamış şəxs ehram haqqında heyvan ovlanması haram olduğunu bilib, yoxsa yox? Heyvanı bilərəkdən

¹ Məmunun dövründə adlı-sanlı alim olmuşdur.

ovlamışdır, yoxsa bilmədən? Heyvanı ovlayan şəxs özünü azad insan olub, yoxsa qul? Uşaq olmuşdur, yoxsa böyük? Birinci dəfədir bu cür iş görür, yoxsa bir neçə dəfə (bundan qabaq da) belə iş görüb? Ovladığı heyvan quşlar cinsinə aiddir, yoxsa quş deyil? Böyük heyvan olub, yoxsa kiçik? Gördüyü bu işdən peşman olub, yoxsa yox? Heyvanı gecə ovlayıb, yoxsa gündüz? Bağladığı ehram ümrə həccinin olub, yoxsa təməttö¹ həccinin?”

Bu məsələ barədə İmam Cavad əleyhissələmin müxtəlif hallar qeyd etməsinə heyran qalmış Yəhya ibn Əksəmin üzündə zəiflik hiss olunur və dili topuq vurmağa başlayır. Belə ki, bütün məclisdəkilər onun İmam Cavad əleyhissələmin qarşısında aciz olduğunu açıq-aşkar hiss edirlər. Bu vaxt Məmun deyir: “Şükür olsun Allaha ki, mənim fikirləşdiyim düz çıxdı.” Sonra isə üzünü öz qohum-əqrəbasına tutub deyir: “Qəbul etmədiyiniz həqiqəti indi anladınız mı?”²

Ehram bağlamış şəxsin heyvan ovlamasının müxtəlif hallarının hökmü

Məclisdə gedən müzakirədən sonra camaat çıxıb gedir və tək-cə xəlifənin yaxın qohum-əqrəbası qalır. Məmun İmam Cavad əleyhissələmə üzünü tutub deyir: “Başına dönüm, yaxşı olar ki, ehram bağlamış şəxsin heyvan ovlaması üçün qeyd etdiyiniz müxtəlif halların hökmlərini bəyan edəsiniz, biz də öyrənək.” İmam Cavad (əleyhissələmə) buyurdu: “Bəli, əgər ehram bağlamış şəxs hərəmdən kənarda heyvan ovlayarsa və ovladığı heyvan böyük quşlardan olarsa, bir qoyun kəffarə verməlidir, yox, əgər hərəmin daxilində ovlamışdırsa, kəffarəsi iki bərabərdir. Əgər hərəmdən kənarda quşun balasını öldürmüşdürsə, süddən təzəcə ayrılmış bir quzu kəffarə verməlidir, əgər həmin quş balasını hərəmin daxilində öldürmüşsə, onda həm süddən təzəcə ayrılmış bir quzu, həm də həmin heyvanın pulunu kəffarə verməlidir. Əgər ovladığı çöl heyvanlarındanırsa, bunun müxtəlif halları ola bilər. Vəhşi uluğu öldürmüşdürsə, bir inək, dəvəquşu öldürmüşsə, bir dəvə, ceyran öldürmüşsə, bir qoyun kəffarə verməlidir. Ancaq bu şərtlə ki, bunları hərəmdən kənarda öldürmüş olsun. Əgər bunları hərəm daxilində öldürərsə, onda qeyd etdiklərimizin iki bərabərini kəffarə verməlidir. Ehram bağlamış şəxs elə bir iş görə ki, qurbanlıq (bu qurbanlıq kəffarə ünvanındadır) ona vacib ola, əgər bu vaxt o, təməttö həccindədirsə, qurbanı Minada kəsməlidir, yox əgər ümrə həccindədirsə, onda qurbanı Məkkənin özündə kəsməlidir. Ehram halında heyvan ovlamağın haram olmasını bilən bilməyənin heç bir fərqi yoxdur, ancaq bilərəkdən öldürmüşsə, (kəffarədən əlavə) günah da etmişdir, bilmədən öldürmüşsə, heç bir günahı yoxdur (və sadəcə olaraq yalnız kəffarə verməlidir). Ehram halında heyvan ovlamış (öldürmüş) şəxs azadırsa, kəffarəsi öz boynuna, quldursa, kəffarəsi sahibinin boynundadır. Ehram halında heyvan öldürmüş şəxs uşaqdırsa, ona heç bir kəffarə düşmür, əgər böyükdürsə, kəffarəsini verməlidir. Gördüyü bu işdən peşiman olan şəxsə (bu işinə görə) Axirət

¹ Ümrə və təməttö həccin növləridir.

² Biharül-ənvar, c.50, səh.75-76.

әzabı yoxdur, ancaq işindən peşiman olmayan şəxsə isə bu işinə görə Axirət әzabı var.”¹

Baş qazı heyran qalır

(İmam Cavad әleyhissәләmın bu sözüндән sonra) Mәmun deyir: “Afәrin, ey Cavad! Allah sәnә xeyir versin! İndi yaxşı olar ki, Yәhya ibn Әksәм sәnә sual verdiyi kimi sән dә ona bir sual verәsән.” İmam Cavad (әleyhissәләm) Yәhyaya buyurur: “Soruşum?” Yәhya deyir: “Başına dönüm, ixtiyar sahibi sizsiniz, әgәр bilsәм, cavabını verәрәм, bilmәsәм dә sizdән öyrәнәрәм.” İmam Cavad (әleyhissәләm) buyurur: “Mәnә de görüm, necә olur ki, bir kişi sübh tezdән bir qadına baxır və bu baxmağı haram olur, ancaq elә ki, günәş çıxır һәмin qadın o kişiyә halal olur. Günorta olduqda yenә qadın kişiyә haram olur, günortadan keçcәk yenә halal olur. Günәş batdıqda qadın kişiyә haram olur, amma axşam olduqda isә yenә halal olur. Gecә yarısı olcaq qadın kişiyә haram olur, dan yeri sökülәndә, yenә qadın halal olur? Bu hansı qadındır və nәyә görә kişiyә halal və haram olur?” Yәhya ibn Әksәм deyir: “Allaha and olsun ki, mән bu sualın cavabını bilmirәм. Әgәр мәslәhәt bilirsinizsә, onun cavabından bizi xəbәrdar edin.” İmam Cavad (әleyhissәләm) buyurdu: “Bu qadın bir kişinin kәnizi olub, sübh tezdән bir yad kişi ona baxır və bu baxışı haram olur, elә ki, günәş çıxır һәмin kişi kәnizi sahibindән alır, belәliklә dә, kәniz ona halal olur. Günorta olduqda kәnizi azad edir, o da artıq, kişiyә haram olur. Günortadan keçdikdә onunla evlәнir və qadın halal olur. Günәş batarkән öz qadını ilә zihar (qanuni nikahlarını özlәrinә haram) edir, buna görә dә, qadın ona haram olur, axşam vaxtı isә ziharın kәffarәsini verәрәk qadını yenidән özünә halal edir. Gecә yarısı olcaq ona tәlaq verir (onu boşayır) və qadın ona haram olur, dan yeri söküldükdә isә tәlaqını geri götürür və belәliklә dә, qadın ona halal olur.”²

İmam Cavad әleyhissәләmın tükәнmәz elmindән nümunәlәр

1. İmam Cavad әleyhissәләmın fәtva vermәsi və saray fәqihlәрinin rüsvay olması

İmam Cavad (әleyhissәләm) qeyd etdiyimiz iki elmi mübahisәdән әlavә, bәzi vaxtlar öz İmamәt elmi sayәsindә müxtәlif yollarla saray alim və fәqihlәрinin savadsızlığını və özünün onlardan üstün olduğunu sübut edәрәk İmamәtә әqidә bәslәмәk fikrini camaatın fikrindә canlandırırdı. Bu baxımdan o Hәzrәtin, bir oğrunun barmaqlarının haradan kәsilәsi barәdә verdiyi fәtvanı nümunә göstәrmәk lazımdır. Hadisә bu cür baş verir. Bağdad şəhәrinin qazısı İbn Әbu Duadla dostluq etmiş Zurqan³ deyir: “Bir gün İbn Әbu Duad xәlifә Mötәsimin мәclisindән çox narahat halda geri dönür. Narahatçılığının sәbәbini soruşduqda, deyir: Bu gün Allahdan istәdim ki, kaş iyirmi il bundan qabaq öləydim. Dedim: Nәyә görә?”

¹ Biharül-әnvar, c.50, sәh.77.

² Biharül-әnvar, c.50, sәh.78.

³ Onun lәqәbi Әbu Cә’fәр olmuş və һәdis söylәyән idi.

— Xəlifə Mötəsimin məclisində İmam Cavad (əleyhissəlam) tərəfindən başıma gələn hadisəyə görə.

— Məgər nə baş vermişdir?

— Bir nəfər gəlib oğurluq etməsi barədə etiraf edərək xəlifədən ona İlahi hədd icra etməklə günahını yumaq istədi. Xəlifə bütün fəqihləri və İmam Cavad əleyhissəlamı da çağırırdırsa bizdən soruşdu: “Oğrunun əli haradan kəsilməlidir?”

Mən dedim ki, biləkdən kəsilməlidir. Xəlifə dedi: “Hansı əsasa görə deyirsən?” Mən dedim: “Çünki təyəmmüm barədə olan ayədə **“ondan [torpaqdan] üzünü və əllərinizə sürtün”**¹ deyildikdə, **“əlləriniz”** sözündən “biləklərə qədər” mənası başa düşülür.” Bu barədə bəziləri mənimlə həmfikir olub mən deyəni dedilər, bəziləri isə mən deyənə razılaşmayıb bildirdilər ki, oğrunun əli dirsəkdən kəsilməlidir. Xəlifə onlardan bunu hansı əsasa görə demələrini soruşduqda, cavab verdilər ki, dəstamaza aid olan ayədə **“üzünü və əllərinizi dirsəklərinizə qədər yuyun”**² deyildikdə, **“əlləriniz”** sözündən məqsəd “dirsəyə qədər” mənasıdır. Sonra xəlifə Mötəsim üzünü İmam Cavad əleyhissəlama tutub dedi: “Bu barədə sənə fikrin nədir?” O dedi: “Bunlar fətva verdilər, məni üzürlü say.” Mötəsim israr edib onun da öz fikrini bildirməsi üçün ona and verir. Məhəmməd ibn Əli (İmam Cavad (əleyhissəlam)) dedi: “İndi ki, and verirsən, onda öz fikrimi deyərəm. Bunlar hamısı səhv deyirlər. Çünki oğrunun yalnız barmaqları kəsilməlidir.” Mötəsim dedi: “Hansı əsasa görə?” O cavab verdi: “Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və əlih) buyurmuşdur ki, səcdə bədənin yeddi üzvü vasitəsi ilə yerinə yetirilir: alın, əllərin iki ovucu, iki dizlər, ayaqların iki baş barmaqları. Buna əsasən, oğrunun əli bilək, yaxud dirsəkdən kəsilsə, onda namazın səcdəsini yerinə yetirmək üçün onun əli qalmır. Həmçinin, Allah-taala buyurmuşdur: **“Şübhəsiz ki, bütün səcdəgahlar [səcdə üçün lazım olan yeddi bədən üzvü] Allaha məxsusdur. Heç kəsi Allaha şərik qoşmayın.”**³ Elə isə Allaha məxsus olan şeyi kəsmək olmaz.” Mötəsim onun cavabını bəyənib oğrunun barmaqlarını kəsdirir. (Biz məclisdəkilərin hüsurunda rüsvay olduq.) Mən elə oradaca (son dərəcə narahatçılıq və rüsvayçılıq nəticəsində) Allahdan özümə ölüm arzuladım.”⁴

2. Hədis uyduranlar rüsvay olurlar

Nəql olunur ki, Məmun öz qızını İmam Cavad əleyhissəlama verdikdən sonra özünün, İmam Cavad əleyhissəlamın, Yəhya ibn Əksəmin və bir çoxlarının iştirakı ilə bir məclis təşkil edir. Həmin məclisdə Yəhya, İmam Cavad əleyhissəlama deyir: “Belə nəql edirlər ki, Cəbrail (əleyhissəlam) Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih) hüsuruna gəlib deyir: “Ey Məhəmməd! Allah sənə salam göndərərək buyurur ki, Mən Əbu Bəkrdən razıyam, ondan soruş, gör o da məndən razıdır? Bu hədis barədə sizin

¹ “Maidə” surəsi, ayə 6.

² “Maidə” surəsi, ayə 6.

³ “Əl-Cinn” surəsi, ayə 18; Məcməül-bəyan, c.10, səh.440.

⁴ Doqquzuncu İmam Həzrət Cavad (əleyhissəlam), səh.26-29; Məcməül-bəyan, c. 10, səh. 372; Təfsiri-Əyyaşi (təshih və tə'liq), c. 1, səh. 320; Əl-bürhan fi təfsiril-Qur'an, c. 1, səh. 471; Vəsailüş-şiə, c. 18, səh. 490 (oğurluq babları, 4). Şəriət baxımından əlin kəsilmə həddinin tə'yini ilə bağlı sünnü və şiə alimlərinin nəzər və fətvalarını bilmək üçün “Əs-səhih min siyrətin-Nəbiyyil-ə'zəm” kitabının c. 4, səh. 103-ə müraciət edin.

fikriniz nədir?¹ ” İmam Cavad (әleyhissəlam) onun cavabında Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) bu hədisini buyurur: “Mənim adımdan yalan danışanlar çoxalmış və məndən sonra daha da çoxalacaqlar. Kim mənim adımdan yalan danışsasa, yeri Cəhənnəmdə olacaqdır. Sizin üçün mənim dilimdən bir hədis söyləniləndə, onu Allahın kitabı (Quran) və sünnəmlə tutuşdurun, (bu vaxt) Quran və sünnəmə müvafiq olanı qəbul edin, (ancaq) Quran və sünnəmə müvafiq olmayanı isə qəbul etməyin.” Sonra İmam Cavad (әleyhissəlam) əlavə edib buyurur: “(Əbu Bəkr) barədə söylədiyiniz bu rəvayət Allahın kitabı (Quran) ilə uyğun gəlmir. Çünki Allah buyurmuşdur ki, **“And olsun ki, insanı Biz yaratdıq və nəfsinin ona nə vəsvəsə etdiyini də Biz bilirik. Biz ona şah damarından da yaxınıq.”**² Məgər Əbu Bəkrin Allahdan razı qalıb-qalmaması Allahın Özünə məlum deyildi ki, onu Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) soruşurdu? Bu, əqli nöqtəyi-nəzərdən qeyri-mümkündür!” Yəhya deyir: “Rəvayət edilmişdir ki, Əbu Bəkrlə Ömər yerdə olmaları Cəbrail (әleyhissəlam) ilə Mikailin asimanda olması kimidir.” İmam Cavad (әleyhissəlam) buyurur: “Bu hədis də, həqiqətlə uyğun gəlmir. Çünki Cəbrail (әleyhissəlam) və Mikail (әleyhissəlam) Allah dərgahında ən üstün mələklər olub əsla günah etməz və bir an da olsa belə, Allahın itaət çərçivəsindən kənara çıxmazlar. Əbu Bəkrlə Ömər isə vaxtilə müşrik olmuş, İslam dini meydana çıxdıqdan sonra müsəlman olmalarına baxmayaraq, ömürlərinin çoxunu müşriklik və büt-pərəstliklə keçirmişlər. Deməli, Allahın Əbu Bəkrlə Öməri Cəbrail ilə Mikailə bənzətməsi qeyri-mümkündür!” Yəhya dedi: “Həmçinin, rəvayət edilmişdir ki, Əbu-Bəkrlə Ömər Cənnət qocalarının ağalarıdır. Bu hədis barədə nə deyirsiniz?” İmam Cavad (әleyhissəlam) buyurdu: “Bu hədisin də doğru olması qeyri-mümkündür! Çünki Cənnət əhlinin hamısı cavan olacaq və onların arasında bir dənə də, qoca olmayacaq. Bu hədisi Bəni-Ümyyəyə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) *“Həsənə Hüseyn (әleyhimassəlam) Cənnət gənclərinin ağalarıdır”* hədisinin qarşısına çıxarmaq üçün uydurmuşlar.” Yəhya dedi: “Rəvayət edilmişdir ki, Ömər ibn Xəttab Cənnət əhlinin çırağıdır.” İmam Cavad (әleyhissəlam) buyurdu: “Bu da mümkün olan şey deyil! Çünki Allahın yaxın mələkləri, Həzrət Adəm (әleyhissəlam), Həzrət Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) və bütün peyğəmbərləri Cənnətdə olacaqlar. Necə ola bilər ki, mələklər, peyğəmbərlər qala-qala Cənnət Ömər nuru ilə işıqlansın?” Yəhya dedi: “Rəvayətdir ki, Ömər nə deyirsə, mələyin dilindən deyir.” İmam Cavad (әleyhissəlam) buyurdu: “Mən Ömər fəzilətini inkar etmirəm, lakin Əbu Bəkrin Ömərdən daha fəzilətli olmasına baxmayaraq, o, minbərdə olarkən deyirdi ki, mənim, məni düz yoldan çıxaran bir şeytanım var. Düz yoldan çıxdığımı gördükdə, məni düz yola tərəf cəlb edin.” Yəhya dedi: “Rəvayət edilmişdir ki, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurub: Əgər mən Peyğəmbər seçilməzdim, onda mütləq Ömər Peyğəmbər seçiləcəkdi.”³ İmam Cavad (әleyhissəlam) buyurdu: “Daha doğrusunu Quran buyurur. Allah Quranda buyurur ki, **“[Ya Rəsulum!] Xatırla ki, Biz bir zaman**

¹ Əllamə Əmini “Əl-Qədir” kitabının 5-ci cildinin 321-ci səhifəsində yazır: Bu hədis yalan və saxtadır. Onu Məhəmməd ibn Babşaz özündən uydurmuşdur.

² “Qaf” surəsi, ayə 16.

³ Əllamə Əmini bu hədisin yalan olmasını “Əl-Qədir”də qeyd etmişdir. c.5, səh.319.

*peyğəmbərlərdən əhd almışdıq: Səndən də, Nuhdan da, İbrahimdən də, Musadan da, Məryəm oğlu İsadan da...”*¹ Bu ayədən açıq-aşkar başa düşülür ki, Allah peyğəmbərlərdən əhd almışdır. Belə olduğu halda, necə ola bilər ki, Allah Öz əhdinə vəfa etməsin (əhdini dəyişdirsin)? Peyğəmbərlərin heç biri bir göz qırpmı qədər də Allaha şəriq qoşmadıqları halda, necə ola bilər ki, Allah ömrünün çoxunu bütprəstliklə keçirmiş bir şəxsi Peyğəmbər seçsin? Bundan da əlavə, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih) özü buyurmuşdur ki, Adəm (əleyhissəlam) hələ yaranmamışdan qabaq mən Peyğəmbər idim.” Yəhya dedi: “Rəvayət edilmişdir ki, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və əlih) buyurmuşdur: Vəhy məndən kəsildikdə mən belə güman etdim ki, vəhy (Ömər in atası) Xəttabın ailəsinə nazil olur. Yəni nübüvvət (peyğəmbərlik) məndən onlara keçmişdir.” İmam Cavad (əleyhissəlam) buyurdu: “Bu da qeyri-mümkündür! Ona görə ki, Peyğəmbərin öz peyğəmbərliyində şəkk etməsi mümkün olası iş deyildi. Çünki Allah buyurmuşdur: **“Allah mələklərdən də Peyğəmbər seçər, insanlardan da...”**² (Deməli, Allahın Öz seçimi ilə artıq Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih) öz peyğəmbərliyində şəkk etməsinə heç bir lüzum qalmır). Yəhya dedi: “Rəvayət edilmişdir ki, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və əlih) buyurub: “Əgər (yer üzünə) bəla gəlsəydi, Ömərdən başqa heç kəs canını qurtara bilməzdi.” İmam Cavad (əleyhissəlam) buyurdu: “Bu da qeyri-mümkündür! Çünki Allah-taala Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və əlih) buyurmuşdur ki, **sən onların arasında ola-ola Allah [sənə hörmət əlaməti olaraq] onlara əzab verən deyildir. [Tövbə edib] bağışlanmalarını diləyərkən də Allah onlara əzab verməz.**³ Deməli, nə qədər ki, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və əlih) camaatın arasındadır və nə qədər ki, müsəlmanlar Allahdan bağışlanmalarını diləyirlərsə, Allah onlara əzab verməz.”⁴

Alimlərin nəzərində İmam Cavad əleyhissəlamın şəxsiyyəti

İmam Cavad əleyhissəlamın söhbətləri, elmi mübahisələri, böyük elmi və fiqhi müşkülətləri həll etməsi İslam alimlərini, istər şiə olsun, istərsə də sünni, heyran qoymuş, onlar İmam əleyhissəlamın şəxsiyyətinin bu cür əzəməti qarşısında öz təəccüblərini gizlədə bilməmiş və onların hər biri o Həzrəti bir vasitə ilə tərifləmişdir. Nümunə üçün Səbt ibn Əl-Cuzinin dediyini qeyd etmək olar: “O, elm, təqva, zahidlik və səxavətdə atasının tutduğu yolu gedirdi.”⁵

İbn Həcər Heytəmi yazır: “O, yaşının az olmasına baxmayaraq, elm, bilik və helm baxımından bütün alimlərdən üstün olduğu üçün Məmun öz qızını ona ərə vermək istəyirdi.”⁶

Şəbələnəci deyir: “Məmun daima onun vurğunu olmuşdur. Çünki yaşının az olmasına baxmayaraq, öz fəzilət, elm və ağıl-kamalı ilə əzəmətini sübuta yetirmişdi.”¹

¹ “Əhzab” surəsi, ayə 7.

² “Həcc” surəsi, ayə 75.

³ “Ənfal” surəsi, ayə 33.

⁴ Ehticac, c.2, səh.247–248; Biharül-ənvar, c.50, səh.80.

⁵ Təzkirətül-xəvass, səh.359.

⁶ Əs-səvaiqül-mühriqə, səh.205.

Şiә məzhəbinin böyük ustadı Şeyx Müfid və həmçinin, Fəttah Nişaburi İmam Cavad əleyhissələmə bu cür yad etmişlər: “Məmun onun vurğunu olmuşdu. Çünki o görürdü ki, o Həzrət yaşının azlığına baxmayaraq elm, hikmət, ədəb və əqli kamillik baxımından elə yüksək mərtəbəyə yetişmişdir ki, o dövrün böyük elmi şəxsiyyətlərinin heç biri o mərtəbəyə yetişməmişdi.”²

Əli əleyhissələmə ailəsinin düşmənlərindən olan mötəzilə Cahiz Osmani İmam Cavad əleyhissələmə camaatın sevimli şəxsləri olan on nəfərin sırasına daxil edərək onların barəsində demişdir: “Onlar alim, zahid, ibadətlə məşğul olan, şücaətli, səxavətli və pak insanlar olmuşlar. Onlardan bəziləri xəlifə, bəziləri də xəlifəliyə namizəd olmuşlar. Bu on nəfər biri digərinin oğlu olmuşdur. Onlar aşağıdakılardır: Həsən ibn Əli (İmam Həsən Əsgəri (əleyhissələmə)), Əli ibn Məhəmməd (İmam Əliyyə Nəqi (əleyhissələmə)), Məhəmməd ibn Əli (İmam Cavad (əleyhissələmə)), Əli ibn Musa (İmam Riza (əleyhissələmə)), Musa ibn Cəfər (İmam Kazim (əleyhissələmə)), Cəfər ibn Məhəmməd (İmam Sadiq (əleyhissələmə)), Məhəmməd ibn Əli (İmam Baqir (əleyhissələmə)), Əli ibn Hüseyn (İmam Səccad (əleyhissələmə)), Hüseyn ibn Əli (İmam Hüseyn (əleyhissələmə)) və Əli ibn Əbutalib (Həzrət Əli (əleyhissələmə)). Ərəb və əcəm (qeyri-ərəb) nəsilələrinin heç biri bu cür şərəfətə malik olmamışdır.”³

Hiylə əsasında qurulmuş nikah

İmam Riza əleyhissələmə həyatından bəhs edərəkən qeyd etdik ki, Məmun bir sıra siyasi çətinliklərlə üzləşdiyindən Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) ailəsi ilə aranı düzəltmək qərarına gəlir. Elə buna görə də, İmam Riza əleyhissələmə güclə vəliəhdliyi qəbul etdirməklə öz çoxcəhətli siyasətini həyata keçirmək istəyirdi. Digər tərəfdən isə Abbasilər Məmunun bu hərəkətindən, hakimiyyəti Abbasilərdən alıb Ələvilərə verəcəyi ehtimalından çox narahat olduqlarından, ona qarşı çıxmağa başlayırlar. Ancaq İmam Riza (əleyhissələmə) Məmun tərəfindən zəhərlənərək şəhid olduqdan sonra onlar sakitləşib razı olaraq Məmun üz tuturlar. Məmun İmam Riza əleyhissələmə zəhəri çox gizli şəkildə vermiş və çalışırdı ki, camaat onun bu cinayətindən xəbər tutmasın. O, öz cinayətinin üstünü örtmək məqsədilə əzadarlıq edib özünü narahat qələmə verirdi. Ancaq bu qədər səylərə baxmayaraq, nəhayət bütün Ələvilərə məlum olur ki, İmam əleyhissələmənin qatili məhz Məmunun özüdür. Onlar bu hadisədən çox narahat olaraq qəzəblənirlər. Hakimiyyətini bir daha təhlükə qarşısında görə Məmun bu dəfə yeni bir hiyləyə əl atır. İmam Cavad əleyhissələmələ dostluq əlaqəsi bərpa etmiş Məmun qərara gəlir ki, öz qızını o Həzrətə əvə verməklə İmam Riza əleyhissələmə zorla qəbul edilmiş vəliəhdlikdən istifadə etdiyi kimi İmam Cavad əleyhissələmələ olan bu qohumluqdan da istifadə etsin. Bu məqsədlə o, hicrətini iki yüz dördüncü ili, yəni, İmam Riza əleyhissələmənin şəhadətindən düz bir il sonra İmam Cavad əleyhissələmə Mədinədən Bağdada gətizdirir. İmam Cavadla Yəhya ibn Əksəm arasındakı elmi mübahisə məclisində (əlbəttə, bu məclis o Həzrətin Bağdada

¹ Nurul-əbsar, səh.161.

² Əl-İrşad, səh.319.

³ İmam Cavad əleyhissələmənin siyasi həyatına bir baxış, səh.106.

gəlməsindən bir neçə il sonra olmuşdur) öz qızı Ümmul-Fəzli o Həzrətə nişanlayır. Qeyd edirlər ki, bu hadisə İraqın Təkrit şəhərində 215-ci hicri ilində baş vermişdir.¹

Məmunun məqsədi

Məmunun israrı nəticəsində həyata keçmiş bu nikah tamamilə siyasi məqsəd daşıyırdı. Bir az diqqət etsək, Məmunun bu nikahdan aşağıdakı məqsədləri güdməsini çox aydın şəkildə başa düşərik:

1. Öz qızını İmamın evinə göndərməklə o Həzrətin bütün işlərindən xəbərdar olmaq istəyirdi. (Məmunun qızı üzərinə düşən “xəbərçilik” vəzifəsini layiqincəsinə yerinə yetirirdi. Tarix də buna şahiddir.)

2. Bu nikah Məmunun xam fikrincə, guya İmam Cavad əleyhissəlamı onun eys-ışrət mərkəzinə çevrilmiş sarayı ilə əlaqədə saxlayaraq, o Həzrəti eys-ışrətə, kef-əyləncəyə cəlb edəcək, beləliklə, İmam Cavad əleyhissəlamın müqəddəsliyi aradan gedər və Məmun də, o Həzrətin ismət və İmamət məqamını camaatın gözündə aşağı salaraq onu xar edər.

3. Bu nikahla Məmun Ələvilərin onun əleyhinə qaldırdıqları qiyamların qarşısını alar və onlarda özünə qarşı məhəbbət yaradar.²

4. Məmunun dördüncü məqsədi avam camaatı aldatmaq idi. Bəzi vaxtlar onun özü deyirdi: “Mən qızımı ona görə (İmam) Cavad əleyhissəlama ərə verdim ki, qoy qızımın ondan uşağı olsun və mən Peyğəmbərlə (səlləllahu əleyhi və alih) Əli əleyhissəlamın nəslindən olan bir uşağın babası olum. Ancaq xoşbəxtlikdən Məmunun bu hiyləsi baş tutmur. Çünki onun qızının heç vaxt uşağı olmur.³ İmam Cavad əleyhissəlamın isə bütün uşaqları başqa arvaddan olmuşdur.

Bunlar Məmunun bu nikahdan güddüyü məqsədlər olmuşdur. İndi gəlin görək, nəyə görə İmam Cavad (əleyhissəlam) bu nikaha razılıq verir?

İmam Cavad (əleyhissəlam) heç bir şəkk-şübhə olmadan Məmunun bu kimi işlərdən güddüyü əsl məqsədindən xəbərdar olduğu halda, digər tərəfdən də, o Həzrət, əziz atası İmam Riza əleyhissəlamı şəhid etməklə böyük cinayət törətmiş şəxsin məhz Məmun olduğunu bildiyi halda, belə başa düşürük ki, o Həzrət bu nikaha Məmunun təzyiqləri nəticəsində razılıq vermişdir. Çünki bu nikah İmam Cavad əleyhissəlamın məsləhəti ilə deyil, yalnız Məmunun məsləhəti ilə həyata keçirilmişdir. Belə də düşünmək olar ki, İmamın sarayla əlaqədə olmasında məqsədi, o Həzrətin Mötəsim tərəfindən qətlə yetirilməsinə mane olmaq və İmam əleyhissəlamın dostlarının və eləcə də, şiə başçılarının aradan götürülməsinin qarşısını almaq olmuşdur. Bu da eynilə Əli ibn Yəqtinin şiələrin mənafeyini qorumaq məqsədilə Harun ər-Rəşidin vəzirliyini qəbul edərək saraya yol tapmasına bənzəyir. İmam Cavad əleyhissəlamın dostlarından olan Hüseyin Məkkari deyir: “Bir gün Bağdadda İmam Cavad əleyhissəlamın hüzuruna gedib güzəranı ilə tanış oldum. Fikirləşdim ki, artıq İmam (əleyhissəlam) rifahlı həyata nail olduğu üçün daha o Həzrət doğma vətəni Mədinəyə qayıtmaz. O Həzrət bir anlığa başını aşağı saldı. Başını qaldırıqdan sonra rəngi qəm-qüssədən saralmış halda mənə buyurdu: “Hüseyin, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və

¹ “Bağdad”, Əbülfəzl Əhməd ibn Əbu Tahir Katib, səh. 142-143.

² Doqquzuncu İmam Həzrət Cavad (əleyhissəlam), səh.38.

³ Tarixi-Yə’qubi, c.3, səh.189.

alih) şəhərində (Mədinədə) bir parça quru çörəklə duz yemək mənim üçün burada gördüyümdən daha yaxşıdır.”¹

Buna görə də, İmam Cavad (əleyhissəlam) Bağdadda qalmayıb həyat yoldaşı Ümmul-Fəzllə birlikdə Mədinəyə qayıdır və hicrətin iki yüz iyirminci ilinə qədər orada yaşamışdır.

Vəkillik əlaqə vasitəsi kimi

İmam Cavad (əleyhissəlam) imkanlarının məhdud olmasına baxmayaraq, vəkil və nümayəndələr təyin etməklə şüalərlə əlaqəsini qoruyub saxlayırdı. O Həzrət bütün xilafət ərazisinə nümayəndə göndərir və onların fəaliyyəti nəticəsində də şüa qüvvələrinin zəiflədilməsinin qarşısı alınır. İmam əleyhissəlamın nümayəndələri bir çox şəhərlərdə, o cümlədən, Əhvaz, Həmədan, Sistan, Bost,² Rey, Bəsrə, Vasit, Bağdad və əzəldən şüalərin mərkəzi olmuş Kufə və Qum şəhərlərində fəaliyyət göstərirdilər. İmam Cavad (əleyhissəlam) şüalərə hökumət sarayına yol tapıb mühüm vəzifələr tutmasına icazə vermişdi. Buna görə də, Məhəmməd ibn İsmayıl ibn Bəzi və Əhməd ibn Həmzeyi-Qummi böyük vəzifələrdə işləmiş, Nuh ibn Dərrac isə bir müddət Bağdadın, sonra da Kufənin qazısı olmuşdur. Həmçinin, Hüseyn ibn Abdullah Nişaburi Bost və Sistan şəhərlərinin, Həmək ibn Ülya Əsədi isə Bəhreynin hakimi olmuşdur. Axırda adı çəkilən hər iki nəfər İmam Cavad əleyhissəlama xüms ödəyirdi ki, bu da onların o Həzrətə olan gizli bağlılıqlarından xəbər verir.³

İmam Cavad əleyhissəlamın yaşının az olmasından danışarkən qeyd etmişdik ki, Əli ibn Əsbat o Həzrətlə görüşü zamanı İmamın simasını yaxşı yadda saxlayıb Misirə qayıtdıqdan sonra onu şüalə üçün təsəvvür etsin deyər, diqqətlə ona baxırdı. Bundan belə başa düşülür ki, o Həzrətin Misirdə də, şüa və tərəfdarları olmuşdur. Deyilənlərə görə o vaxt Misirdə şüalərin geniş təşəkkül tapması Məhəmməd ibn Məhəmməd ibn Əşəs, Əhməd ibn Səhl, Hüseyn ibn Əli Misri və İsmayıl ibn Musa əl-Kazim kimi Kufə hədisçilərinin Misirə köçərək orada fəaliyyət göstərmələri nəticəsində olmuşdur.⁴ Mərhum Kuleyni qeyd edir ki, İmam Cavad (əleyhissəlam) Bost və Sistan şəhərlərinin şüalələrindən birinin xahişinə əsasən, bu şəhərlərin valisinə məktub yazıb ona tapşırır ki, maliyyə vergilərini almaqda onun üçün çətinlik yaratmasın. İmam Cavad əleyhissəlamın dostlarından olan həmin şəhər valisi İmam əleyhissəlamın bu sifarişindən sonra daha o şəxsdən xərac vergisinin borcunu almır, üstəlik vali olduğu müddət ərzində onu xərac vergisindən azad edərək onun üçün beytül-maldan maaş təyin edir.⁵

İmam Cavad əleyhissəlamın elmi məktəbi

Bildiyimiz kimi İmamların həyatındakı ən əsas cəhətlərdən biri onların mədəni-maarif sahəsinə diqqət etmələri olmuşdur. İmamların hər biri öz dövründə

¹ Əl-Xəracu vəl-cəraih, c.1, səh.344.

² Bost Sistan vilayətinin şəhərlərindən biri olmuşdur.

³ On ikinci imamın qeybə çəkilməsinin siyasi tarixi, səh.79.

⁴ Yəne orada, səh.78.

⁵ Fürui-kafi, c.5, səh.111.

mədəniyyət sahəsində fəaliyyət göstərmiş və şagirdlər yetişdirərək onlar vasitəsilə öz elmlərini cəmiyyət arasında yaymışlar. Ancaq onların (İmamların) dövründə siyasi-ictimai şərait heç də yeknəsəq olmamışdır. Məsələn, İmam Baqir (əleyhissəlam) və İmam Sadiq əleyhissəlamın dövründə şərait çox yaxşı olmuş, buna görə də, İmam Sadiq əleyhissəlamın şagirdlərinin sayı dörd minə çatmışdı. İmam Cavad əleyhissəlamdan başlayaraq İmam Həsən Əsgəri əleyhissəlamın dövrünə qədər isə siyasi təzyiqlər və onların fəaliyyətinin hökumət tərəfindən nəzarət altına alınmasına görə bu İmamların fəaliyyəti çox məhdud olmuş, buna görə də, onların şagirdlərinin sayı İmam Sadiq əleyhissəlamın şagirdlərinin sayı ilə müqayisədə həddən artıq az olmuşdur. Deməli, “İmam Cavad əleyhissəlamın yüz on nəfərə yaxın şagirdi olmuş¹ və o Həzrətdən cəmi iki yüz əlli hədis rəvayət edilmişdir” deyildikdə heç də təəccüblənməməliyik. Çünki o Həzrət bir tərəfdən ciddi nəzarət altında olmuş, digər tərəfdən də, tez bir vaxtda şəhid olmuş və bütün tarixçilərin dediyinə görə cəmi iyirmi beş il ömür sürmüşdür. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, İmam Cavad əleyhissəlamın bu azsaylı şagirdlərinin arasında Əli ibn Məhziyar, Əhməd ibn Məhəmməd ibn Əbu Nəsr Bəzənti, Zəkəriyyə ibn Adəm, Məhəmməd ibn İsmayıl ibn Bəzi, Hüseyn ibn Sənd Əhvazi, Əhməd ibn Məhəmməd ibn Xalid Bərqi kimi elm və fiqh sahəsində sayılıb-seçilən, özünəməxsus mövqeyi olan şəxslər də olmuşdur. Bunlardan bəziləri çoxlu əsərlər də yazmışlar. Başqa bir məsələ isə budur ki, İmam Cavad əleyhissəlamdan hədis söyləyən şəxslər təkcə şiələr olmamış, eləcə də sünni məzhəbinin alim və hədisçiləri də bir sıra İslami maarif və həqiqətləri o Həzrətdən rəvayət etmişlər. Misal üçün qeyd etmək olar ki, Xətib Bağdadi o Həzrətdən çoxlu hədis rəvayət etmişdir.² Həmçinin, Hafiz Əbdüləziz ibn Əxzər Cənabəzi “Məlimül-itrət-it-tahir”³ adlı kitabında, eləcə də, Əbu Bəkr Əhməd ibn Sabit, Əbu İshaq Sələbi və Məhəmməd ibn Mindət ibn Mehrbaz kimi müəlliflər öz tarix və təfsir kitablarında İmam Cavad əleyhissəlamdan çoxlu hədislər rəvayət etmişlər.⁴

İmam Cavad əleyhissəlamın şəhadəti

Hicrətin iki yüz on səkkizinci ilində Məmun vəfat edir. Ondan sonra qardaşı Mötəsim xəlifə olur. O, İmam Cavad əleyhissəlamı öz nəzarəti altında saxlamaq məqsədi ilə hicrətin iki yüz iyirminci ilində o Həzrəti Mədinədən Bağdada gətizdirir. İmam (əleyhissəlam) Bağdada gəldikdən sonra Mötəsimin, oğrunun əlinin haradan kəsilməsi barədə təşkil etdiyi məclisdə iştirak etmişdi. Həmin məclisdə Bağdad qazısı (İbn Əbu Duad) və başqaları (səhv fətva verdiklərinə görə) rüsvay olmuş, bundan bir neçə gün sonra İbn Əbu Duad həsəd və paxıllığı nəticəsində xəlifənin hüzuruna gəlib demişdir: “Mən xeyirxahlıq məqsədi ilə sənə xəbərdarlıq edirəm ki, bir neçə gün bundan qabaq baş vermiş hadisə sənənin hökumətinin xeyrinə deyil. Çünki sən bütün hökumət alimləri və yüksək rütbəli nümayəndələrin hüzurunda (İmam) Cavad əleyhissəlamın verdiyi fətvanı başqalarının fətvasından üstün tutdun. Halbuki,

¹ Rical (Şeyx Tusi), səh.397-409.

² Tarixi-Bağdad, c.3, səh.54-55.

³ Ə'yanuş-şiə, c.2, səh.35.

⁴ İbn Şəhraşub, c.4, səh.384.

müsәlmanların yarısı onu әsl хәlifә, sәni isә onun haqqını qәsb etmiş bilirlәр. Bu хәbәр бүтүн camaat arasında yayılaraq onun haqq olduđuna qәti bir sübut olmuşdur.”

Qәlbində İmam Cavad әleyhissәlama qarşı düşmәnçilik kin-küdurәti bәslәyән Mötәsim onun sözlәrindән bәrk narahat olaraq İmam әleyhissәlamı öldürmәk fikrinә düşdü. Nәhayәt, o, öz çirkin mәqsәdini hәyata keçirib İmam Cavad әleyhissәlamı vәzirlәrindән birinin katibi vasitәsilә zәhәrlәyib şәhid edir.¹ İmam Cavad (әleyhissәlam) şәhid olarkән mübarәk ömründән cәmi iyirmi beş il vә bir neçә ay keçmişdi.²

¹ Tәfsiri-Әyyaşi, c.1, sәh.320.

² Әl-İrşad, sәh.326.

X FƏSİL

İMAM ƏLİYYƏN-NƏQİ ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- * Gizli fəaliyyətlər
- * Vəkillik əlaqə vasitəsi kimi
- * Şərab məclisi bir-birinə dəyir
- * Xəlifə Mütəvəkkilin cinayətləri
- * İmam Hadi (əleyhissəlam) (Əliyyən-Nəqi (əleyhissəlam)) və müxtəlif əqidə məktəbləri
- * İmam Hadi (əleyhissəlam) məktəbinin şagirdləri

İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissələmin həyatı barədə qısa məlumat

Şiələrin onuncu İmamı - İmam Əliyyən-Nəqi (əleyhissələm) hicrətin iki yüz on ikinci ili zil-hiccə ayının on beşində Mədinə yaxınlığındakı Sərya adlı bir yerdə anadan olmuşdur. Atası İmam Cavad (əleyhissələm), anası isə hörmətli Səmanə xanım olmuşdur. O, elə əvvəldən fəzilətli və təqvalı bir kəniz idi.¹ Onuncu İmamın ən məşhur ləqəbləri Nəqi və Hadi olmuşdur. O Həzrətə “üçüncü Əbülhəsən” deyirlər.²

İmam Hadi (əleyhissələm) hicrətin iki yüz iyirminci ilində əziz atasının şəhadətindən sonra səkkiz yaşında ikən İmamət məqamına yetişmişdir. O Həzrətin İmamət müddəti otuz iki il, ümumi ömrü isə qırx bir il və bir neçə ay olmuş, hicrətin iki yüz əlli dördüncü ilində isə Samirra şəhərində şəhadətə qovuşmuş və öz evində də torpağa tapşırılmışdır.¹

İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissələmin müasiri olmuş xəlifələr

İmam Əliyyən-Nəqi (əleyhissələm) İmam olduğu müddət ərzində aşağıda adları çəkilmiş Abbasi xəlifələrinin müasiri olmuşdur:

Məmunun qardaşı Mötəsim (217–227 h.q);

Mötəsimin oğlu Vasiq (227–232 h.q);

Vasiqin qardaşı Mütəvəkkil (232–248 h.q);

Mütəvəkkilin oğlu Müntəsir (altı ay);

Müntəsirin əmisi oğlu Müstəin (248–252 h.q);

Mütəvəkkilin digər oğlu Mötəzz (252–255 h.q).

İmam Əliyyən-Nəqi (əleyhissələm) adı sonuncu çəkilmiş xəlifənin (Mötəzzin) hakimiyyəti dövründə zəhərlənərək şəhid olmuş və evində də dəfn olunmuşdur.

İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissələmin dövründə siyasi-ictimai vəziyyət

Abbasilər hakimiyyətinin bu mərhələsi onu digər mərhələlərdən ayıran bir sıra xüsusiyyətlərə malik olmuşdur. İndi həmin xüsusiyyətlərdən bir neçəsini oxucuların nəzərinə çatdırırıq:

1. Xilafətin əzəmət və heybətinin itməsi; İstər Əməvilərin hakimiyyəti dövründə, istərsə də Abbasilər dövründə xilafətin özünəməxsus əzəməti olmuşdur. Ancaq İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissələmin dövründə xilafətdə türklərin və qulların nüfuz tapmasının nəticəsi olaraq xilafət öz əzəmətini itirmiş, bu ünsürlər onu istədikləri kimi idarə edirdilər. Xəlifə yalnız simvolik bir məna daşıyırdı. Ancaq buna baxmayaraq, nə vaxt müxaliflər tərəfindən bir təhlükə hiss edilirdisə, xəlifə və bütün ətrafındakılar onu dəf etmək üçün ümumi bir razılığa gəlirdilər.

2. Saraydakıların əyləncə ilə gün keçirmələri; Abbasi xəlifələri hakimiyyətdə yaranmış boşluqdan istifadə edib kef, əyləncə, eyş-işrətlə məşğul olaraq gecə məclisləri təşkil edirdilər. Hökumət başdan-başa fəsadla dolmuşdu. Tarix onların bu əyləncələrinin hamısını qələmə almışdır.

¹ E'lāmül-vəra, səh.355.

² E'lāmül-vəra, səh.355.

¹ Həmin mənbə.

3. Zülm, haqsızlıq və özbaşnalığın yayılması; Zülm və haqsızlığın yayılması, həmçinin, beytül-malı qarət edib əyləncə və əyyaşlığa sərf etmək camaatı cana yığmışdı.

4. Ələvi qiyamlarının artması. Abbasi xəlifələri hakimiyyətlərinin bu mərhələsində çalışırdılar ki, cəmiyyət arasında Ələvilərə qarşı nifrət yaratmaqla onları tar-mar etsinlər. Ələvilərin hər hansı bir qiyamının kiçik fəaliyyəti müşahidə edilən kimi dərhal amansızcasına onun qarşısını almağa cəhd göstərirdi. Bunun da səbəbi o idi ki, hökumət cəmiyyətdə yaratdığı qorxuya baxmayaraq, özünü qeyri-sabit, qeyri-qanuni bilib bu kimi qiyamlardan çox qorxurdu. Ələvilərin bu müddət ərzindəki fəaliyyəti belə olmuşdur ki, onlar kiminsə adını çəkmədən camaatı Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) nəslindən seçilmiş bir nəfərin ətrafında toplaşmağa dəvət edirdilər. Çünki qiyam başçıları görürdülər ki, hərbi düşərgə sayılan Samirra şəhərində məsum İmamlar təqib olunur, belə olduğu halda, onlar müəyyən bir şəxsi (yəni hər hansı bir məsum İmamı) rəhbər təyin etməklə onun həyatını təhlükə ilə üzləşdirər və hətta ölümünə səbəb ola bilərdilər. Bu qiyamlar cəmiyyətdə yaranmış zorakılıq və özbaşnalıqların nəticəsi olub birbaşa onlarla əlaqədar olmuşdur. Məsələn, digər Abbasi xəlifələri ilə müqayisədə Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsinə nisbətən əlaqəsi olan və hakimiyyəti dövründə şiələr üçün heç bir təhlükə doğurmayan xəlifə Müntəsinin dövründə bir dənə də olsun belə, qiyam baş verməmişdir. Tarixçilər təkcə 219-270 hicri qəməri illəri arasında baş verən on səkkiz qiyamı qeyd etmişlər. Bu qiyamların əksəriyyəti məğlubiyyətlə nəticələnmiş və Abbasi hökuməti tərəfindən yatırılmışdır.

Qiyamların məğlubiyyətə uğramasının səbəbləri

“İmam Sadiqin (ə) həyatı” fəslinin son bəhslərində Zeyd və Məhəmməd “Nəfsi Zəkiyyə”nin qiyamlarının məğlubiyyətinin səbəblərini qeyd etdiyimiz kimi, bu qiyamların məğlubiyyətə uğramasının səbəbini də bir tərəfdən qiyam başçılarının, digər tərəfdən isə tərəfdarlarının zəif olması ilə əlaqələndirmək lazımdır. Qiyam başçılarının hazırladıkları proqramlar kamil olmadığı üçün işlərində çatışmazlıqlar olur və ən əsası isə onların qiyamı tam şəkildə İslami bir qiyam olmurdu. Buna görə də, qiyamlar çox vaxt məsum İmamların etirazı ilə üzləşməli olurdu. Düzdür, bu qiyam tərəfdarları arasında pakməramlı və əsl şiələr də var idi ki, onlar İslamın ali məqsədləri uğrunda ölümə getməyə belə, hazır idilər. Ancaq bu cür insanların sayı çox az idi və mübarizə aparanlar əsasən, müəyyən bir İslami məqsədi olmayan şəxslər idilər. Onlar məruz qaldıqları zülm və haqsızlıqlar nəticəsində narahat olub mövqelərini dəyişmək fikrinə düşür, lakin məğlubiyyət zamanı, yaxud ölüm təhlükəsində olduqlarını hiss etdikdə, öz rəhbərlərini tənha qoyub ondan uzaqlaşır dılar. Bir daha xatırladıq ki, əgər bu qiyamların əksəriyyəti məsum İmamların etirazı ilə üzləşirdisə, onun səbəbi, ya bu qiyamların əsl İslami qiyam olmaması, qiyamçıların, yaxud qiyam başçılarının bəzi qeyri-İslami hərəkətləri olmuş, ya da onların fəaliyyətinin məğlub olacağını qabaqcadan görmək olmuşdur. Buna görə də, əgər İmam onların qiyamına razılıq versəydi, qiyamın məğlub olacağı

тәқдирдә җиә вә Ымамәт мәсәләсинин әсасы, һәмҗинин, җиә мәзһәбинин әсас қүввәләри тәһлүкә қарҗысында оларды.

Ымам Әлиyyə-Нәқи әлеһиссәләмын гизли фәалиyyətләри

Ымам Әлиyyə-Нәқи әлеһиссәләмын Ымамәти дөврүндәки Аббаси хәлифәләри арасында һамидан чох Мүтәвәккил о Һәзрәтлә һәмзәман олмушдур. Buna гөрә дә, onun Ымам Әлиyyə-Нәқи әлеһиссәләмын мүқабилдәки мөвқеяни арашдырмақ даһа мәқсәдәуяғун олар.

Мүтәвәккил Бәни-Һәшимә қарҗы чох кобуд вә дүшмәнчәсинә рәftar едирди. О, Бәни-Һәшимә қарҗы даһма бәдгүман олмуш вә онлары һәмишә мүттәһәм етмишдир. Onun вәзирі Üбейдүллаһ ибн Үәһйа ибн Хақан да, һәмишә onun янында Бәни-Һәшимә қарҗы төһмәтләр қошарақ ону бу таяфая қарҗы пис рәftar етмәйә вадар едирди. Мүтәвәккил Әләвиләрә қарҗы зүлм вә инсафсызлықда санки бүтүн Аббаси хәлифәләрини өтүб кеҗмишди.¹ Мүтәвәккил Әли (әлеһиссәләм) вә onun өвләдләринә қарҗы мисли гөрүнмәмиш бир дүшмәнчилији вар иди. Әгәр бир нәфәрин Әли әлеһиссәләма рәғбәт бәсләдиындән хәбәр тутсаыды, бүтүн мал-дөвләтини мүсәдирә едиб өзүнү дә өлдүрәцәкди.¹ Elә buna гөрә дә, Ымам Әлиyyə-Нәқи (әлеһиссәләм) Мүтәвәккилин һакимийәти дөврүндә өз фәалиyyətини гизли шәкildә апарыр, җиәләрлә мүнасибәтдә сон дәрәцә еһтиятла һәрәкәт едирди. Буну тарихчиләрин ашағыда қеяд етдикләри һадисә дә бир даһа тәсдиқ едир.

Мәһәммәд ибн Шәрәф дөйир: “Мәдинәдә Ымам Әлиyyə-Нәқи (әлеһиссәләм) илә бирликдә yol гедирдим. Ымам буырду: “Сән Шәрәфин оғлусан?” Дедим: ки, бәли. Ыстәдим о Һәзрәтдән бир суал сорушам. Ымам мәни қабәқлаыб буырду: “Биз инди camaatin чох гет-гәл етдији күҗәдәйик, буну суал яри дөйил.”²

Бу һәдисдән һаким қүввәләрин цәмиyyətи нә қәдәр чәтинликдә сахламасы вә еләцә дә, Ымам Әлиyyə-Нәқи әлеһиссәләмын мәцбурли шәкildә гизли фәалиyyətини ачық-ашкар бәяан етмәси баһа дүшүлүр. Ымам Әлиyyə-Нәқи (әлеһиссәләм) узақ шәһәр вә кәндләрдә яһаыан җиәләрлә дә еынилә бу цүр һәрәкәт едирди. Onların гөндәрдији шәри вергиләри, һәдиyyə вә нәзирләри гизлиңә қәбул едирди. Tarix kitablarında қеяд олунмуш бу цүр һадисәләрдән биринә нәзәр салақ:

Мәһәммәд ибн Давуд Қумми вә Мәһәммәд Тәһли дөйир: “Қум вә onun яхынлықларындын яғылмыш хүмс, һәдиyyə вә нәзирләри Ымам Әлиyyə-Нәқи әлеһиссәләмын һүзурна апарырдық. Yolda о Һәзрәтин көндәрдији қасид yetiшib бизә хәбәр верди ки, гери қаыдақ. О bildirdi ки, инди bunları Ымам әлеһиссәләма тәқдим етмәк үҗүн мүнасиб вәxt дөйил. Biz гери қаыдыб бүтүн үкүмүзү дә өзүмүздә сахладық. Bir müddәt кеҗдикдән sonra о Һәзрәтин әмрилә она чәтдирмақ истәдиyimiz şeyләри onun өз гөндәрдији дәвәләрә үкүләйиб сарбәнсиз һүзурна гөндәрдик. Bundan бир қәдәр кеҗдикдән sonra о Һәзрәтин һүзурна гетдикдә, бизә буырду: “Гөндәрдикләринизә баха биләрсиниз.” Biz onlara бахдықда гөрдүк ки, гөндәрдиyimiz şeyләр олдуғу kimi қалыб.”³ Дүздүр, бу һадисәнин Ымам Әлиyyə-Нәқи әлеһиссәләмын

¹ Мәқәтилүт-талибин, сәһ.395.

¹ Әл-Камилу фит-тарих, с.7, сәһ.55.

² Биһарүл-әнвар, с.50, сәһ.176.

³ Биһарүл-әнвар, с.50, сәһ.185.

Mədinədə, yoxsa Samirrada olduğu müddətdə baş verməsi məlum olmasa da (Samirrada hökumətin nəzarəti daha çox olmuşdur), ancaq bu, şiələrin İmama gizli və dövlət məmurlarından xəbərsiz əlaqələrindən bir nümunədir.

Həmçinin, İmam Cavad (ə) Samirra şəhərinə aparıldıqdan sonra hökumətin ciddi nəzarəti altında olmasına baxmayaraq bir dəfə Qumdan göndərilən beytul-malı gecə vaxtı təhvil aldı. Qabaqcadan duyuc düşmüş cəsusların bu xəbəri xəlifəyə çatdırılması, beləliklə xəlifənin əmri ilə malı müsadirə etmək üçün tapşırıq almış Fəth ibn Xaqanın və digər mə'murların cəhdləri heç bir nəticə vermədi.¹

Vəkillik əlaqə vasitəsi kimi

Şiə İmamlarının Abbasi xəlifələri dövründə üzləşdiyi böhranlı vəziyyət onları şiələrlə əlaqə saxlamaq üçün başqa bir vasitə axtarmağa məcbur etdi. Bu da İmamların şiələrlə əlaqə vasitəsi təşkil edib müxtəlif şəhər və kəndlərdə vəkillər və nümayəndələr təyin etməsindən ibarət olmuşdur. Bu hərəkətdən əsas məqsəd vəkillər vasitəsilə müxtəlif yerlərdən xüms, zəkat, nəzir, hədiyyə və bu kimi şeylərin yığılaraq İmama çatdırılması, həmçinin, şiələrin fiqhi və əqidəvi suallarına İmam tərəfindən cavab verilməsi və vəkillərin bu çətinlikləri siyasi nöqteyi-nəzərdən hazırkı vəziyyətlə uyğunlaşdırması olmuşdur. İmamların fəaliyyətində bu hərəkətin böyük rolu olmuşdur. Samirra şəhərində ciddi nəzarət altına alınmış İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) atası İmam Cavad əleyhissəlamın icra etdiyi vəkil və nümayəndə təyinetmə işini davam etdirərək müxtəlif şəhər və kəndlərə vəkil və nümayəndələr təyin edirdi. Doğru yola yönəlmiş bu vəkillər yuxarıda qeyd olunmuş məqsədləri tam şəkildə təyin edirdilər.

İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) ilə şiələr arasında bilavasitə əlaqənin olmaması vəkillərin məzhəbi və siyasi rolunu gücləndirdi, belə ki, onların, işləri səliqə-səhmənə salmaqda məsuliyyətləri daha da artdı. Vəkillər get-gedə şiələrin işini idarə etməkdə dəyərli təcrübələr əldə edirdilər. Bir çox tarixi faktlar göstərir ki, vəkillər müxtəlif məntəqələrə əsasən, şiələri aşağıdakı dörd qrupa bölmüşdülər:

Bağdad, Mədain və Kufə (İraq) məntəqəsi;

Bəsrə və Əhvaz məntəqəsi;

Qum və Həmədan məntəqəsi;

Hicaz, Yəmən və Misir məntəqəsi.

Bu məntəqələrin hər biri üçün xüsusi vəkil təyin edilir, onlar da özlərinə yerli əhalidən işçilər seçirdilər. Bu nümayəndəliyin fəaliyyətini İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın nümayəndələrə verdiyi göstərişlərdə müşahidə etmək olar. Rəvayət olunmuşdur ki, İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) hicrətin iki yüz otuz ikinci ilində öz məntəqə (Bağdad) vəkili Əli ibn Bilala yazmışdır: "...*Mən Əbu Əli ibn Rəşidi Əli ibn Hüseyin ibn Əbdürrəbbihin yerinə² vəkil təyin edirəm. Bu məsuliyyəti ona görə onun öhdəsinə qoyuram ki, o, bu iş üçün lazımı səlahiyyətə kifayət qədər malikdir. Belə ki, bu işdə heç kəs ondan üstün ola bilməz. Bilirəm ki, o məntəqənin böyüyü*

¹ Əmali, Şeyx Tusi, səh. 276.

² Əli İbn Hüseyin İbn Əbdürrəbbih hicrətin 229-cu ilinə qədər İmamın Məkkədəki vəkili olmuş, vəfat etdikdən sonra İmam, Əbu Əlini onun yerinə vəkil təyin etmişdir (İxtiyari-mə'rifət-rical, səh.510.).

sənsən, buna görə də, səni bu işdən xəbərdar etmək istədim. Eyni zamanda sən də ona tabe olmalı və toplanmış şəri vergiləri ona göndərməlisən. Bütün şiələri bu işdən xəbərdar et və o, öz vəzifəsini layiqincə yerinə yetirsin deyə, onları da ona tabe olmağa və ona kömək etməyə dəvət et...”¹

Həmçinin, İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələm) öz vəkillərindən biri olan Əyyub ibn Nuha yazmışdı: “Ey Əyyub ibn Nuh! Mənim göstərişim sənə çatdıqdan dərhal sonra Əbu Əli ilə müxalifətlikdən əl çək. Hər ikiniz öz məntəqənizdə öhdənizə düşən vəzifəni yerinə yetirməlisiniz. Belə olduğu halda, öz vəzifənizi mənimlə məsləhətləşmədən də yerinə yetirə bilərsiniz. Ey Əyyub, mənim göstərişimə əsasən, bundan sonra Bağdad və Mədain camaatından heç bir şeyi (şəri vergini) qəbul etmə və onlardan heç birinə mənimlə görüşməyə icazə vermə! Əgər sən öz məsuliyyəti çərçivəndən kənar olan bir şəxs sənə şəri vergi versə, ona de ki, aparıb öz məntəqə vəkilinə versin.

Ey Əbu Əli! Sənə də göstəriş verirəm ki, eynilə Əyyuba verdiyim göstərişi yerinə yetirəsən.”²

İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələm) Əbu Əli ibn Rəşidin vasitəsilə Bağdad, Mədain və Kufədəki şiələrinə də bir məktub göndərir. Məktubda deyilir: “...Mən Əbu Əli ibn Rəşidi Hüseyn ibn Əbdürrəbbih və digər keçmiş vəkillərimin yerinə vəkil təyin edirəm. O, mənim yanımda artıq Hüseyn ibn Əbdürrəbbih vəzifəsini daşıyır. Şəri vergilərin toplanması baxımından digər vəkillərin də ixtiyarını ona verərək, bu işə layiq olduğuna görə onu sizin işlərinizi idarə etmək üçün təyin edirəm. Siz şəri vergilərinizi ona verin. Öz əlaqənizi əsla onunla pozmayın və ona qarşı çıxmaq fikrini başınızdan çıxarın. Allaha itaət etməyə, əmlakınızı təmizləməyə tələsin, bir-birinizin qanunu tökməyin, xeyir işlərdə, təqvada bir-birinizə əl tutun. Allah rəhmətinə nail olmaq istəyirsinizsə, təqvalı olun! Hamılıqla Allahın ipindən (dinindən) yapışın və müsəlman halında ölün. Ondən (Əbu Əlidən) itaət etmək mənə itaət etmək, onun sözündən çıxmaq mənim sözümdən çıxmaq deməkdir. İşinizi elə bu cür davam etdirin, Allah da sizə xeyir verər və Öz mərhəməti sayəsində vəziyyətinizi yaxşılaşdırar. O, (Allah) həddən artıq səxavətli, bəndələrinə münasibətdə isə həddən artıq mehribandır. Biz və siz Onun himayəsi altındayıq. Bu məktubu öz xəttimlə yazıram. Sonsuz şükür və həmd təkcə Allaha məxsusdur.”³

Bağdad ətrafındakı Həmiyə kəndinin sakini Əli ibn Cəfər də İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmın vəkillərindən biri idi. Onun fəaliyyəti bərdə Mütəvəkkilə xəbər çatmış, Mütəvəkkil onu tutaraq həbs etmişdi. Uzun müddət həbsdə qaldıqdan sonra azad olmuş, sonra da İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmın sifarişi ilə Məkkəyə gedib orada yaşamağa başlamışdır.⁴

İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmın nümayəndələri arasında İbrahim ibn Məhəmməd Həmədaninin də adını qeyd etmək lazımdır. İmamın ona yazdığı məktubda deyilir: “Göndərdiyin şəri vergilər gəlib çatdı. Allah səndən qəbul etsin,

¹ İxtiyari-mə’rifətir-ricəl, səh.513.

² İxtiyari-mə’rifətir-ricəl, səh.514.

³ İxtiyari-mə’rifətir-ricəl, səh.513–514.

⁴ İxtiyari-mə’rifətir-ricəl, səh.607.

şialərimizdən də razı qalsın və onları dünya və Axirətdə bizimlə bir yerdə qərar versin..."

Bu məktubdan açıq-aşkar məlum olur ki, İmam, İbrahimi nümayəndə təyin etmiş və (ola bilsin ki, öz vəzifəsindən əlavə) şialərdən toplanmış şəri vergiləri də, o Həzrətə çatdırırmış. İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) onun bu fəaliyyətini təqdirəlayiq bilib mövqeyini möhkəmlətmək üçün ona yazır: "*Nəzr ibn Məhəmməd Həmədaniyə¹ bir məktub yazıb tapşırıdım ki, həm sənə etiraz etməsin, həm də sənə qarşı çıxmasın. Sənin mənim yanımda olan mövqeyini ona bildirdim. Əyyub ibn Nuh Fərraca da eynilə bu tapşırığı tapşırıdım.² Həmçinin, Həmədandakı şialərimizə məktub yazıb onlara tapşırıdım ki, sənə itaət etsinlər. Həm də onlara bildirdim ki, mənim o məntəqədə səndən başqa nümayəndəm yoxdur.*"³

Bir sözlə, nümayəndələrin apardığı fəaliyyət, xüsusən də, Mütəvəkkilin hakimiyyəti dövründəki fəaliyyətləri göz qabağındadır. Mütəvəkkil Ələvilərlə düşmənçiliyi olan şəxsləri özünə tərəf cəlb edərək onları, Ələvilərin gizli şəkildə apardığı fəaliyyətini dayandırmağa sövq edirdi. O, şialəri tutub həbs etmək məqsədilə bir sıra nizami hərəkətə əl atır və özü də bu hərəkətini çox ciddiyyətlə həyata keçirirdi. Onun bu hərəkəti İmamın Bağdad, Mədain və Kufədəki bəzi vəkillərinin ölümünə, bəzilərinin isə həbs edilməsinə gətirib çıxarır.⁴ Mütəvəkkilin bu hərəkəti vəkillik əlaqəsinə ciddi sarsıntılar varid etsə də, İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) öz gözəl təcrübələri nəticəsində bu əlaqəni daima fəal saxlayırdı.

İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın Mədinədən Samirraya gəlməsi

Mütəvəkkil İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamı öz nəzarəti altına almaq üçün atababalarının yolunu davam etdirir, nəyin bahasına olursa olsun, fikrini o Həzrət barədə rahat etmək istəyirdi. Bundan qabaq Məmunun İmam əleyhissəlamın fəaliyyətini nəzarət altına almaqda işlətdiyi metodu müşahidə etdik. Onun İmam Cavad (əleyhissəlam) ilə qohumluq əlaqəsi yaratmasına baxmayaraq, o hətta Həzrətin evinin daxilində belə, onu nəzarət altında saxlaya bilmir. İmam Cavad (əleyhissəlam) şəhid olduqdan və İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) İmamət məqamına yetişdikdən sonra da bu planı həyata keçirməyin nə qədər lazım olduğunu həmin dövrün xəlifəsi çox yaxşı başa düşürdü. Çünki İmam Mədinədə qalıb xəlifənin nəzarətindən uzaq olsaydı, onda bu zalım hökumət üçün çox ciddi təhlükə yarada bilərdi. Buna görə də, xəlifə (Mütəvəkkil) bu təhlükə ehtimalının qarşısını almaq məqsədilə öz palnını həyata keçirməli idi. Belə ki, Mədinə hakiminin xəlifəyə verdiyi məlumat onu həddən artıq nigran edir və nəticədə Mütəvəkkil o Həzrəti Mədinədən Samirayya gətizdirir.

Mədinə hakimi Abdullah ibn Məhəmməd Haşimi xəlifəyə göndərdiyi məktubda İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın Mədinədə topladığı sosial baza haqqında məlumat verərək onu bərk qorxuya salır.⁵ Ancaq İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) Mütəvəkkilə bir məktub yazaraq Abdullahın dediklərinin yalan olduğunu bildirərək

¹ Tənqihül-məqal, c.3, səh.271.

² Tənqihül-məqal, c.3, səh.271.

³ İxtiyari-mə'rifətir-rical, səh.611–612.

⁴ İxtiyari-mə'rifətir-rical, səh.603–607.

⁵ Biharül-ənvar, c.50, səh.200.

ondan xәlifәyә şikayәt etdi. Mütәvәkkil dә bir çox siyasәtçilәр kimi ikibaşlı bir işә әl ataraq bir tәрәfdән Abdullah ibn Mәhәmmәdi işdән çıxarır, digәр tәрәfdән dә öz katibinә tapşırır ki, İmam Әliyән-Nәqi әleyhissәlama bir mәktub yazsın. O, öz mәktubu ilә zahirdә İmama olan әlaqәsini göstәrmәk istәyir, hәqiqәtdә isә mәqsәdi İmamı öz nәzarәti altına almaq idi. Az sonra Mütәvәkkilin İmama göstәrdiyi tәzyiqlәр vә onun üçün yaratdığı müşkülәt barәdә söhbәt edәcәyik. Mütәvәkkilin İmama yazdığı mәktub ашаğıdakı mәzmununda olmuşdur: “Allahın adı ilә! Şükürlәр olsun Allaha ki, xәlifә sәni yaxşı tanıyır, sizin şəxsiyyәt vә Peyğәmbәрә (sәllәllahu әleyhi vә alih) olan qohumluğunuzu nәzәр alır. Onun yeganә mәqsәdi Allahın vә sizin razılığınızı cәlb etmәkdir. O әmr verdi ki, sizin istәyinizә әsasән, sizә qarşı hörmәtsizlik etmiş şәhәrimizin ordu başçısı vә İmam cümәsi Abdullah ibn Mәhәmmәd işdән çıxarılıb onun yerinә Mәhәmmәd ibn Fәzl işә tәyin edilsin. Ona tapşırılmışdır ki, Allaha, Peyğәmbәрә (sәllәllahu әleyhi vә alih) vә Әmirәl-mömininә (Mütәvәkkilә) yaxın olmaq istәyirsә, sizә itaәt edib sizә qarşı hörmәtlә yanaşsın. Xәlifә (Mütәvәkkil) sizinlә әhdini tәzәlәmәk üçün sizi görmәk arzusundadır. Әgәр xәlifәni görmәk istәyirsinizsә, öz ailә vә dostlarınızla birlikdә onun yanına gәlә bilәrsiniz. Sәfәр ixtiyarı sizin öz әlinizdәdir. Yolda istәdiyiniz yerdә dayana bilәrsiniz. İstәsәniz xәlifәnin xadimi Yәhya ibn Hәrsәмә sizin karvanı bura gәtirib sizә qulluqçu olması ilә fәxr edәр. Çünki siz bizim yanımızda böyük hörmәtә maliksiziniz. Biz dә öz növbәmizdә sizә böyük ehtiramla yanaşarıq. Vәs-sәlamu әleykum vә rәhmәtullahi vә bәрәkatuh.”¹

Şübһәsiz ki, İmam Әliyән-Nәqi (әleyhissәlam) Mütәvәkkilin fikrindәki pis mәqsәddән xәbәrdar idi. Ancaq Samirraya getmәkdән başqa çarәsi yox idi. Çünki Mütәvәkkilin dәvәtini qәbul etmәmәk o Hәzrәtdән şikayәt edәnlәр üçün qәti bir sübut ola bilәр, eyni zamanda Mütәvәkkili daha da qәzәblәndirib o Hәzrәtә daha artıq tәzyiqlәр göstәrmәsi üçün bir bәhanә ola bilәrdi. İmam Әliyән-Nәqi әleyhissәlamın sonralar Samirrada buyurduğu “Mәni Mәdinәdән güclә Samirraya gәtirdilәр”² cümlәsi o Hәzrәtin Mütәvәkkilin mәqsәdindән xәbәrdar olduğuna vә mәcburiyyәt qarşısında qalaraq bu sәfәрә çıxdığına bir sübutdur. Bir sözlә, İmam Әliyән-Nәqi (әleyhissәlam) Mütәvәkkilin o Hәzrәti Samirraya dәvәt etmәsi mәktubunu aldıqdan sonra Yәhya ibn Hәrsәмә ilә Samirraya getmәli olur.

Mütәvәkkilin kömәkçilәrinin xәbәrdarlığı

İmam Әliyән-Nәqi әleyhissәlamı Mәdinәdән Samirraya gәtirilmәsi mәsәlәsini öhdәsinә götürmüş Yәhya ibn Hәrsәмә bu hadisәni belә izah edir: “Mәdinәyә gәlib Әliyән-Nәqi әleyhissәlamın evinә getdim. Onun evinә getdikdән vә camaat onun Samirraya cәlb edilmәsi xәbәrini eşitdikdән sonra şәhәrdә bәrk çaxnaşma düşdü. Camaat elә sәs-küy saldı ki, o günә qәdәр o cür sәs-küy eşitmәmişdim. Mән әvvәl onları sakitlәşdirmәk üçün and-aman edib dedim ki, arada heç bir pis fikir yoxdur, mән heç dә ona әziyyәt etmәk üçün bura gәlmәmişәм. Sonra isә onun evini axtarmağa başladım. Onun özünәmәxsus otağında bir neçә Quran vә dua kitabından

¹ Biharül-әnvar, c.50, sәh.200.

² Yenә orada, sәh.129.

başqa heç bir şey yox idi. Bir neçə məmur onu evdən çıxartdı, özüm isə onun evdən Samirraya qədər xidmətində durdum. Bağdada gəldikdə ilk növbədə şəhər başçısı İshaq ibn İbrahim Tahiri ilə qarşılaşdım. O, mənə dedi: “Yəhya, bu ağa Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) övlədidir, Mütəvəkkili onu öldürməyə cəlb etsən, bil ki, sənün düşmənin məhz Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) olacaqdır.” Onun cavabında dedim: “Allaha and olsun ki, mən bu vaxta qədər ondan bir pislik görməmişəm ki, Mütəvəkkili onu öldürməyə cəlb edəm.” (Sonra Samirraya tərəf hərəkət etdim.) Samirraya gəldikdən sonra hadisəni türk Vasifə¹ danışdım. O da mənə dedi ki, əgər onun başından bir tük əskik olsa, sən cavabdehsən. İshaq ibn İbrahim və türk Vasifin sözlərindən çox təəccübləndim, Mütəvəkkilin sarayına daxil olub ona təzim etdikdən sonra gördüm ki, xəlifə də ona çox hörmətlə yanaşır.²

İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissəlamın Samirraya gəlişi

Mütəvəkkilin göstərişinə əsasən, İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissəlamın Samirraya gəlişi üçün təyin edilmiş gün, o Həzrət üçün hələ yer hazırlanmaması bəhanəsi ilə təxirə salınır və o Həzrət bir gecə “Xanus-səvalik” (kimsəsizlər karvansarası) adlanan bir yerdə qalmalı olur. Bu hərəkətdən məqsəd siyasi baxımdan bir növ İmamı zəhmətə salaraq təhqir etmək olmuşdur. Səhəri gün o Həzrət üçün bir ev təyin olunur. Bundan sonra İmam həmin evdə qalmağa başlayır.³ İmam Əliyyən-Nəqi (əleyhissəlam) bu şəhərdə zahirdə azad olsa da, əslində elə bil ki, həbsdə saxlanılırdı. Çünki o Həzrətin qaldığı yer, onun yanına gəlib-gedənlər və bütün işləri daima nəzarət altında idi.

Məsili həkimi və Bəxtişuyun şagirdi Yəzdad, İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissəlamın güclə Samirraya gətirilməsinə işarə edərək deyir: “Əgər qeyb aləmindən xəbəri olan bir nəfər varsa, o da məhz odur (İmam Hadidir). Onu bura gətizdirməkdə məqsəd camaatın ona tərəf meyl etməsinin qarşısını almaqdır. Çünki onun olması ilə öz hakimiyyətlərini təhlükə altında gördülər.”⁴

Mütəvəkkilin İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissəlamın camaat arasında olan mənəvi nüfuzundan qorxmasını o Həzrətin qalması üçün təyin edilmiş yaşayış yerindən başa düşmək olar. Mütəvəkkilin o Həzrəti bu qədər nəzarət altında saxlamasına baxmayaraq, yenə də onu öz hökuməti üçün ciddi bir təhlükə hesab edir və qorxurdu ki, İmamın dost və tərəfdarları onunla gizli əlaqə saxlayıb hökumət əleyhinə qiyam planı hazırlayaraq bu işi həyata keçirmək üçün pul və silah toplayıb camaatı da bu işə cəlb edərlər. Xəlifənin ərtafında olanlar da, bəzi vaxtlar onu İmamın və dostlarının qiyam ehtimalından xəbərdar edirdilər. Buna görə də, Mütəvəkkil vaxtaşırı İmamın evini yoxlatdırır, axtarış aparalarının hər dəfə əliboş qayıtmalarına baxmayaraq, Mütəvəkkil yenə də nigaran idi və qorxu içərisində yaşayırdı. İndi gəlin həmin məqamlardan birini nəzərdən keçirək.

¹ Türk Vasif Mütəvəkkilin sarayında nə nüfuzlu şəxslərdən biri olmuşdur.

² Təzkirətül-xəvass, səh.359–360.

³ Əl-İrşad, səh.334.

⁴ Biharül-ənvar, c.50, səh.161.

Şərab məclisi bir-birinə dəyir

Bir dəfə yenə İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmdən Mütəvəkkilə yalandan şikayət edərək deyirlər ki, o, evində qiyam qaldırmaq məqsədi ilə Qum şəhərinin şialərinin göndərdikləri silah, məktub və başqa əşyalar saxlayır. Mütəvəkkil o Həzrətin evini yoxlamaq üçün bir neçə nəfəri axtarış üçün oraya göndərir. Onlar gecə vaxtı İmamın evinə hücum çəkib evi axtarsalar da, bir şey tapa bilmirlər. İmamın isə qapısı bağlı bir otaqda yun paltar geyib boş torpaq üzərində oturub Allaha ibadət etməsini, Quran oxumasını görürlər. İmamı elə həmin vəziyyətdə Mütəvəkkilin yanına gətirib deyirlər: “Onun evindən heç nə tapa bilməyib özünü isə üzü qıbləyə oturub Quran oxuyan gördük.” Mütəvəkkil İmamı görcək o Həzrətin əzəmət və heybətindən özünü itirib ixtiyarsız olaraq o Həzrətə qarşı hörmətlə rəftar etməyə başlayır və onu öz yanında otuzdurur. Şərab dolu piyaləni İmama uzatdıqda, o Həzrət buyurur ki, mənim ətim və qanım buna qatışmamışdır, məni üzürlü say. Mütəvəkkil piyaləni geri çəkib dedi: “Onda bir şer de!” İmam buyurdu: “Mən çox az şer bilirəm.” Mütəvəkkil dedi: “Mütləq bir şer oxumalısan”. İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələm) çarəsiz qalib aşağıdakı məzmununda bir şer oxudu: *“Qüdrətli kişilər (zalım hakimləri) qoruduğu halda, onlar yüksək dağ qüllələrində gecələri sübhə qatıblar, lakin o qüllələr onları (ölümdən) qurtara bilmədi. Onlar bir müddət yüksək vəzifədə qaldıqdan sonra nəhayət, yerləri qəbirlər oldu. Nə pis mənzil tutdular! Torpağa basdırıldıqdan sonra bir nida gəldi ki, hanı o taxtlar, hanı o taclar, hanı o xələtlər? Hanı naz-nemət içində olmuş, hörmət əlaməti olaraq otaqlarına pərdələr çəkilməmiş simalar? Qəbir onların əvəzinə cavab verər ki, indi qurd-quş həmin simaları didib-dağıtmaq üstə bir-birini qırır. Onlar dünyada uzun müddət yeyib-içdilər, ancaq bu qədər yeyib-içmələrinə baxmayaraq indi özləri qurd-quşa yem olmuşlar. Onlar özlərinə təm-təraqlı evlər tikib ölümdən uzaq olmaq istəyirdilər, ancaq bir müddət keçdikdən sonra həmin evləri ailələri ilə birlikdə tərək edib qəbir evinə gedəsi oldular. Çoxlu mal-dövlət toplamışdılar, ancaq onlardan ayrılıb hamısını düşmənləri üçün saxladılar. Onlar abad ev-eşikləri, sarayları xarabalıqlara çevirərək zülmət qəbirlərə getdilər.”*

İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmin bu sözünün təsirindən Mütəvəkkil elə ağlayır ki, saqqalı tamamilə islanır. Məclisdə oturanlar da ağlayırlar. Mütəvəkkil əmr edir ki, içki (şərab) məclisini yığıdırsınlar. İmama isə dörd min dirhəm pul verərək hörmətlə evinə qaytarır.¹

İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələm) Mütəvəkkilin zindanında

Mütəvəkkilin qəlbində İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmə qarşı böyük kin-küdurət var idi və həmişə o Həzrəti incitmək fikrində olmuşdur. İmamın Samirrada olması həqiqətdə onun zindanda qalması demək idi. Çünki o Həzrət Mədinədən Samirraya gəldiyi ilk vaxtlarda Mütəvəkkil onu həbs edir. Səqər ibn Əbu Dələf deyir: “İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələm) Samirraya gətirildikdən sonra onun əhvalından xəbər tutmaq üçün yanına getdim. Mütəvəkkilin qapıçısı Zərrafi məni görüb dedi ki, gəl içəri. İçəri keçdikdən sonra məndən soruşdu ki, nə üçün gəlmisən? Dedim ki,

¹ Mürucuz-zəhəb, c.4, səh.11.

xeyardır. Dedi: “Otur.” Oturdum, ancaq yaman qorxuya düşdüm və fikrə gedərək özlüyümdə dedim ki, səhv eləmişəm (ki, belə bir təhlükəli iş əl atıb İmamın görüşünə gəlmişəm).

Zərrazi camaatın işini həll edib oradakıları yola saldı. Ara sakitləşdikdən sonra məndən soruşdu ki, nə üçün gəlmisən, işin nədir?

Dedim: Xeyir iş üçün gəlmişəm.

— Yoxsa öz ağandan xəbər tutmağa gəlmisən?

— Ağam kimdir? Mənim ağam xəlifədir.

— Sus, həqiqət sənin ağanladır. Qorxma, mən də səninlə həmfikirəm və onu İmam bilirəm.

(Bunu eşitcək) Allaha şükr etdim. Sonra o mənə dedi: “Onu görmək istəyirsən?” Dedim ki, bəli. Dedi ki, bir az otur, qoy qasid getsin. Qasid getdikdən sonra mənə xadiminə göstərərək dedi: “Bunu Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın saxlanıldığı otağa apar, özün isə qayıt.”

İmamın hüzuruna yetişdikdə, gördüm ki, o Həzrət bir həsirin üstündə oturub, qarşısında isə bir qəbir qazılmışdır. Salam verdim. Buyurdu ki, əyləş. Oturduqdan sonra məndən soruşdu ki, nə üçün gəlmisən? Dedim ki, gəlmişəm sizdən bir xəbər tutam. Sonra qəbrə baxıb ağladım. İmam buyurdu: “Ağlama, bu çətinlikdən mənə bir zərər dəyməz.” Allaha şükr etdim. Sonra o Həzrətdən bir hədisin mənası barədə soruşdum. İmam cavabımı verdikdən sonra buyurdu: “Bəsdir, dur get, qorxuram sənə bir zərər dəyə!”¹

Bu hadisə bir tərəfdən Mütəvəkkilin İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlama qarşı təzyiqlərinin nə qədər ciddi və ağır olduğunu, digər tərəfdən isə İmamın hətta xəlifənin xüsusi və ən yaxın adamlarının da yanında nüfuz tapmasını çatdırır. Mütəvəkkil ömrünün son günlərində öz xadimi Səid ibn Həcibə əmr edir ki, İmamı öldürsün, ancaq İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) buyurur ki, iki gün keçməz Mütəvəkkili öldürərlər. Həqiqətən də, elə bu cür oldu.²

Mütəvəkkilin şüblərə qarşı təzyiq və cinayətləri

Mütəvəkkil Abbasi xəlifələri arasında ən çox cinayət törədənərdən biri olmuşdur. O, Həzrət Əli (əleyhissəlam), onun ailə və şüblərinə qarşı ürəyində həddən artıq kin-küdurət bəsləyirdi. Onun hakimiyyət dövrü şüblə və Ələvilər üçün ən pis dövrlərdən biri sayılır. Mütəvəkkilin törətdiyi bütün cinayətləri qeyd edə bilməyəcəyimizi nəzərə alaraq məcbur olub bəzi cinayətlərinə qısaca da olsa, işarə edirik.

1) Mütəvəkkilin hakimiyyəti dövründə Ələvilərdən bəzisi ya həbs edildi, ya da axtarılda oldu. Buna misal olaraq (İmam Həsən əleyhissəlamın nəvələrindən olmuş) Məhəmməd ibn Saleh və (Təbərstanda qiyam qaldırmış Həsən ibn Zeydin təbliğçilərindən olan) Məhəmməd ibn Cəfərin adını qeyd etmək olar.³

2) Mütəvəkkil hicrətin iki yüz otuz altıncı ilində əmr verir ki, şəhidlər ağası İmam Hüseyin əleyhissəlamın məqbərəsi və onun ətrafında olan binalar (tikililər) sökülərək

¹ Biharül-ənvar, c.50, səh.194.

² Kəşfül-ğümmə, c.3, səh.184.

³ Məqatilüt-talibin, səh.397, 418.

əkin sahəsinə çevrilsin.¹ Eyni zamanda o Həzrətin ziyarətinin qarşısını almaq məqsədilə, o yaxınlıqda gözətçilər saxlanılsın.

İmam Hüseyn əleyhissələmin qəbrini heç bir müsəlman sökməyə hazır olmadığı üçün bu işi əslə yəhudi olan Dizəc adlı bir şəxs yerinə yetirir. Mütəvəkkil İmam Hüseyn əleyhissələmin qəbrinin ziyarət edilməsini qadağan edərək bildirir ki, əgər bir nəfər ora ziyarətə gedərsə, mütləq cəzalandırılacaq.² O qorxurdu ki, İmam Hüseyn əleyhissələmin məqbərəsi hökumət əleyhinə bir qərargaha çevrilib o Həzrətin şəhadəti xilafətin zümlərinə qarşı yönəldilmiş qiyamlara ilham bağışlasın. Ancaq o Həzrətin şiə və dostları (o Həzrəti sevənlər) bir an olsun belə, o müqəddəs qəbrin ziyarətindən qalmır və min bir müsibətə, əzab-əziyyətə qatlaşaraq yenə oranı ziyarət etməyə gedirdilər. Mütəvəkkilin ölümündən sonra şiələr yenə əl-ələ verib İmam Hüseyn əleyhissələmin məqbərəsini yenidən bərpa etdilər.³

İmam Hüseyn əleyhissələmin məqbərəsinin sökülməsi müsəlmanları bərk qəzəbləndirdi. Bağdad əhalisi bütün küçələrə, divarlara, məscidlərə Mütəvəkkilin əleyhinə şüarlar yazmağa, mübariz şairlər isə onun əleyhinə şerlər yazaraq onu tənqid etməyə başlayırlar. Bu şerlərdən birinin məzmununu sizin nəzərinizə çatdırırıq: “And olsun Allaha ki, əgər Bəni-Üməyyə öz Peyğəmbərinin (səlləllahu əleyhi və alihi) qızının oğlunu (yəni nəvəsi İmam Hüseyn əleyhissələmi) zülm nəticəsində şəhid etmişsə, indi onun atasının nəslindən olanlar (Bəni-Abbas) Bəni-Üməyyənin cinayəti kimi bir cinayət törətmişlər. Bu, öz canıma and olsun ki, Bəni-Abbas tərəfindən uçurulmuş Hüseyn əleyhissələmin qəbridir. Onlar İmam Hüseyn əleyhissələmin qətlində iştirak etmədikləri üçün təəssüflənir, ona görə də, indi onun qəbrinə təcavüz etməklə onun sümüklərinə daraşmışlar.”⁴

3) Mütəvəkkil öz hakimiyyəti dövründə İbn Səkkit⁵ kimi İslam aləminin böyük şəxsiyyətini və Əhli-beytə (əleyhimussələm) sadıq olan bir sıra şəxsləri qətlə yetirmişdir. İbn Səkkit İmam Cavad əleyhissələmlə İmam Əliyyə-n-Nəqi əleyhissələmin vəfalı dostlarından, tanınmış şiə ədib və şairlərindən biri olmuş, lakin Mütəvəkkil onu, Əli əleyhissələmin tərəfdarı olduğu üçün qətlə yetirmişdir. Bir gün Mütəvəkkil öz iki oğluna işarə edərək İbn Səkkitdən soruşur: “Sənin üçün mənim bu iki oğlum daha sevimlidir, yoxsa Həsən (əleyhissələm) və Hüseyn (əleyhissələm)?” Bu yersiz müqayisədən bərk əsəbləşən və qanı cuşa gələn İbn Səkkit dayanmadan deyir: “Allaha and olsun ki, mənim nəzəmdə Əli əleyhissələmin nökrəi Qənbər də, səndən və bu iki oğlundan üstündür.” Öz qüdrət və imkanatına, öz nəfsinə uymuş Mütəvəkkil əmr edib onun dilini çıxartdırır.⁶

4) Xətib Bağdadi Mütəvəkkilin Əhli-beyt (əleyhimussələm) tərəfdarlarına verdiyi işkəncələrə işarə edərək yazır: “Mütəvəkkil Nəsr ibn Əli Cəhəmiyə Həzrət Əli (əleyhissələm), xanım Zəhra (səlamullahi əleyha), İmam Həsən (əleyhissələm) və

¹ Məasirül-anifə fi məalimil-xilafə, c. 1, səh. 231.

² Məqatilüt-talibin, səh.395; Mürucuz-zəhəb, c. 4, səh. 51; Tarixül-xüləfa, səh. 347; Əmali (Şeyx Tusi), səh. 326-328.

³ Məqatilüt-talibin, səh.396.

⁴ Tarixül-xüləfa, səh.347; Əmali, səh, 329.

⁵ Onun əsl adı Yə'qub, atasının adı isə İshaq olmuşdur.

⁶ Tarixül-xüləfa, səh.348.

İmam Hüseyin əleyhissəlamın fəzilətinə dair bir hədis dediyinə görə min şallaq vurdurur. Bununla da, ondan əl çəkmir, axırda onun sünni olduğu barədə şəhadət verib Mütəvəkkilin əlindən qurtarırlar.¹

5) Mütəvəkkil öz mənliliyini satmış şairlərə külli miqdarda pul verib onları Abbasi hökumətinin qanuni hökumət olması barədə və eləcə də, Əhli-beyt (əleyhimussəlam) əleyhinə şerlər yazmağa məcbur edirdi.²

6) Mütəvəkkil Şakiriyə adlı yerdə yeni ordu təşkil edərkən əsasən Suriya, Əlcəzair, Cəbəl, Hicaz və Ənbada Ələvilərin ziddinə ad çıxarmış şəxslərdən istifadə edir.³

7) Mütəvəkkil Misir hakiminə əmr edir ki, Misirdə olan bütün Ələviləri İraqa sürgün etsin. Misir hakimi də onun əmrini yerinə yetirir. Sonra isə Mütəvəkkil onların hamısını hicrətin 236-cı ilində Mədinəyə köçürür.⁴

8) Mütəvəkkil idarələrdə işləyən bütün şiələri işdən çıxartmaqla onların camaatın yanındakı mövqeyini zəiflədirdi. Misal üçün İshaq ibn İbrahim işdən çıxarılmasını qeyd etmək olar. Mütəvəkkil onu şiə olmasına görə Cəbəl vilayətindəki Samirra və Seyrəvan şəhərlərinin hakimliyindən çıxarır. Bir çox başqa şəxslər də, bu səbəbə görə öz mövqelərini itirməli oldular.⁵ Mütəvəkkil bu cür hərəkətləri ilə öz hökumətinə qarşı şiələr tərəfindən ehtimal verilən hər hansı bir hərəkətin qarşısını alsa da, ancaq onların gizli fəaliyyətlərini dayandıra bilmədi. Bundan öncə də qeyd etdiyimiz kimi, tarix göstərir ki, İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) öz şiələri ilə gizli əlaqə saxlamış.

Şiələrə qarşı iqtisadi çətinlik

Mütəvəkkil şiələri zəiflədib onların mübariz qüvvələrini aradan götürmək üçün onlara qarşı iqtisadi təzyiç siyasətini işə salır. Şiələr o vaxta qədər hələ bu cür iqtisadi çətinliklə üzləşməmişdilər. Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatından sonra şiələr daima iqtisadi çətinlik içərisində olmuşlar. Bu sahədə siyasi məqsəd daşıyan və əsas məqsədi Əli əleyhissəlamın və Bəni-Haşimin iqtisadi mövqeyini zəiflətmək olan, Fədəyin Həzrət Zəhradan (səlamullahi əleyha) alınmasından başqa, İslam tarixində bir çox hallara da təsadüf olunur. Bunlardan biri də, Müaviyənin şiələrə, xüsusən də, Bəni-Haşimə qarşı işlətdiyi siyasət olmuşdur. Müaviyənin İmam Hüseyin əleyhissəlamdan Yezid üçün beyət alması məqsədlə irəli sürdüyü siyasətlərdən biri, özünün Mədinəyə səfəri zamanı (başqalarından fərqli olaraq) beytul-maldan Bəni-Haşimdən olanlara heç bir hədiyyə verməməsi olmuşdur. Onun bu işdən məqsədi o olmuşdur ki, bəlkə İmam Hüseyin əleyhissəlamı maddi çətinliyə salıb beyət etməyə məcbur edə.⁶ Başqa bir nümunə isə (ikinci Abbasi xəlifəsi) Mənsur Dəvaniqinin iqtisadi təzyiç olmuşdur. Mənsur camaatı acından qırmaq, cəmiyyəti müflisləşdirmək proqramını çox geniş miqyasda icra edirdi. Onun isə bu işdən məqsədi, camaatın ac qalaraq ona tabe olması, ona göz dikməsi, bunun da nəticəsində, həmişə öz qarınlarını

¹ Bağdad tarixi, c.13, səh.289.

² İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın həyatı, səh.292.

³ On ikinci İmamın qeybə çəkilməsinin siyasi tarixi, səh.82.

⁴ On ikinci İmamın qeybə çəkilməsinin siyasi tarixi, səh.84.

⁵ On ikinci İmamın qeybə çəkilməsinin siyasi tarixi, səh.84.

⁶ Əl-Kamilu fit-tarix, c.3, səh.511.

doyuzdurmaq fikrində olub böyük ictimai məsələlər haqqında düşünməyə macal tapmaması olmuşdur. O, bir dəfə saray adamlarının toplaşdığı məclisdə yürütdüyü bu siyasətə işarə edərək demişdir: “Öz itini ac saxla, qoy həmişə çörək üçün sənin ardınca düşsün.”¹ Bu ifadə eyni zamanda müsəlman millətinin Bəni-Abbasın gözündə nə qədər aşağı səviyyədə olduğunu göstərir. Bu iqtisadi çətinlikdə şiə və Ələvilər daha çox təzyiqlə məruz qalmışlar. Çünki onlar zalım xəlifələrə qarşı yönəldilmiş hərəkətin önündə dururdular. Harun ər-Rəşidin hakimiyyəti dövrü də, bu işdə istisna edilmir. Çünki o da müsəlmanların beytül-malını qəsb edərək onu kef, əyləncə və eyş-işrət məclislərinə sərf etməklə şiələri öz hüquqlarından məhrum edir və bu vasitə ilə onların mübariz qüvvələrini zəiflədirdi. Deməli, şiələr bu cür çətinliklərlə əvvəldən tanış olmuş, ancaq bundan əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, Mütəvəkkilin dövründəki iqtisadi çətinlik daha geniş olmuş və aşağıdakı cəhətlərinə görə digər dövrlərdən fərqlənmişdir:

1) Mütəvəkkil şiələrə qarşı o qədər maddi təzyiqlər göstərir ki, deyilənlərə görə Mədinə şəhərindəki Ələvi qadınların namaz qılmağa bir yaxşı paltarları olmamış, əyinlərindəki bir ədəd köhnə paltarını növbə ilə geyib namaz qıldılar. Onlar Mütəvəkkil ölənə qədər bu cür çətinlik içərisində olmuşlar.²

2) Mütəvəkkil Ömər ibn Fərac Ruxxəcini Məkkə və Mədinə şəhərlərinə hakim təyin edir. O, camaatı Əli əleyhissələmin nəslindən olanlara (Ələvilərə) kömək etməkdən, əl tutmaqdan çəkindirərək bu işə elə diqqət yetirirdi ki, camaat canlarının qorxusundan onlara kömək etməkdən əl çəkir və nəticədə onların vəziyyəti çox acınacaqlı hala düşürdü.³

3) Mütəvəkkil Ələvilərin mülkü olan Fədəyi⁴ müsadirə edir. Rəvayətdə qeyd olunmuşdur ki, o vaxt Fədəyin gəliri iyirmi dörd min dinara çatırmış. Mütəvəkkil onu öz dostlarından olan Abdullah ibn Ömər Bazyara bağışlayır.⁵

4) Mütəvəkkil Misir hakiminə Ələvilərlə aşağıdakı şərtlər əsasında davranmağı əmr edir:

a) Ələvilərdən heç birinə mülk verilməsin, həmçinin, onlara ata minmək və Fustat şəhərindən digər şəhərlərə getmək qadağan edilsin.

b) Ələvilərdən heç birinə bir nəfərdən artıq qul saxlamaq icazəsi verilməsin.

v) Bir Ələvi ilə qeyri-Ələvi mübahisə edərsə, hakim ilk növbədə qeyri-Ələvinin şikayətinə qulaq assın və Ələvinin şikayətini isə heç dinləmədən onun əleyhinə hökm versin.⁶

¹ İmam Kazim əleyhissələmin həyatı, c.1, səh.369.

² Tətimmətül-müntəhil-amal, səh.238.

³ Yənə orada, səh.239.

⁴ Fədəkdə Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alihi) öz əli ilə əkdiyi on bir xurma ağacı var idi. Həzrət Fatimənin (səlamullahi əleyha) övladları bu xurmalardan hacılara hədiyyə verir və bunun bərəkəti nəticəsində də, onlara çoxlu sərvət və mənfəət nəsib olurdu. Əbdullah ibn Ömər Bazyar, Bəşran ibn Əbu Üməyyə Səqəfini xurma ağaclarını kəssin deyə, Mədinəyə göndərir. O, tapşırığı yerinə yetirib Bəsrəyə qayıdır. Bu işi gördüyünə görə o, sonradan iflic olur. (Fədək, səh.195).

⁵ On ikinci İmamın qeybə çəkilməsinin siyasi tarixi, səh.84.

⁶ Həmin mənbə.

Zinətli saray və məclislər

Şiələrə qarşı yönəldilmiş bu çətinliklərlə yanaşı, Mütəvəkkil beytül-malı qəsb edərək zinətli və əzəmətli saraylar tikdirməkdə, kef məclisləri təşkil etməkdə həddini aşmışdı. O, çoxlu saraylar tikdirir və onların tikintisinə külli miqdarda pul sərf edirdi. Buna misal olaraq, Şah, Gəlin, Şəbdaz, Bədi, Qərib və Bürc saraylarını nümunə göstərmək olar. Təkcə Bürc sarayının tikilməsi üçün o, bir milyon yeddi yüz min dinar pul xərcləmişdi.¹ Həmçinin sarayların ən böyük və qəşənglərindən biri olan, Burkuva adı ilə məşhur olmuş sarayın tikilməsi üçün iyirmi milyon dirhəm pul xərcləmişdi.² Eləcə də, əyləncə məqsədi ilə tikdirilmiş Cəfəri, Məlih, Qərv, Muxtar və Heyr saraylarının da hər biri milyonlarla dirhəmə başa gəlmişdi. Tarixçilər bunların hamısını qələmə almışlar.³

Mütəvəkkil, oğlu Abdullah əl-Mötəzzi sünnet etdirmək istəyərkən, həddən artıq çox və ağılasığmaz miqdarda pul xərcləyir. Tarixçilər bu barədə çox geniş məlumat vermişlər. Nümunə üçün indi bu məqamlardan bəzilərinə nəzər salaq.

Uzunluğu yüz dirsək, eni isə əlli dirsək⁴ olan eyvan üçün həmin ölçüdə bir xalça hazırlanmış, qonaqlar üçün qızıldan hazırlanıb ləl-cəvahirlə bəzədilmiş dörd min stul düzülür. Mütəvəkkilin əmrilə camaatın başına səpmək üçün ayrılmış iyirmi milyon dirhəm pulu qadın, xadim və kənarında oturanların, üzərində şənlik və sünnet məclisinin şəkli döyülmüş bir milyon dirhəm isə bərbər, dəllək və xüsusi xidmətçilərin başına səpilir. Həmin gün Mötəzzi sünnet edən dəlləkdən soruşurlar ki, nahara qədər nə qədər pul yığmışsan? O cavab verir ki, zinətli əşya, ləl-cəvahir və üzükdən əlavə, səksən neçə min dinar pul qazanmışam.

Sünnet məclisinin bütün hesabatını Mütəvəkkilə verdikdə, səksən altı milyon dirhəmə çatmışdı.⁵

Bunlar Mütəvəkkilin beytül-maldan boş yerə və kef məclislərinə xərclədiyi pullardan bir qismidir. Onun bütün kef məclislərini şərh etmək isə bu qısa bəhsimizə sığmaz. Əlavə olaraq bir məqama da işarə edək. Süyuti yazır: “Mütəvəkkilin sarayda dörd min kənizi olmuş və o, onların hamısı ilə əlaqədə olmuşdur.”⁶ Görkəmli tarixçi Məsudi isə belə yazır: “Mütəvəkkilin hakimiyyəti dövründəki kimi heç vaxt pul xərclənməmişdi.”⁷

Tarixi bir sənəd

Ali-Bəviyyənin müasiri olmuş görkəmli yazıçı Əbu Bəkr Xarəzmi (vəfatı 383 ya da 393 h.q) Abbasilərin şiələrə qarşı təzyiqləri və şiələrin məzlumluğuna dair yazdığı bir məktubda Mütəvəkkilin törətdiyi cinayətlərə toxunaraq bu biabırçı şənlik barəsində də, qeyd etmişdir. O deyir: “Hidayət rəhbərlərindən biri, Peyğəmbər

¹ Tarixi-Yə'qubi, c.3, səh.223.

² Ali-Bəviyyə, səh.415.

³ İmam Əliyyə-n-Nəqi əleyhissəlamın həyatı, səh.309, 315.

⁴ Ölçü vahididir.

⁵ Ali-Bəviyyə, səh.417.

⁶ Tarixül-xüləfa, səh.350.

⁷ Murucuz-zəhəb, c.4, səh.40.

(səlləllahu əleyhi və alih) ailəsindən olan bir şəxs vəfat etdikdə, heç kəs onun dəfninə gəlmir və qəbri də (bir dəfə də olsun) ağardılmır. Ancaq Bəni-Abbasın bir təlxəyi öldükdə, bütün qazılar, hakimlər onun dəfninə gəlir, onun üçün əza məclisləri qururlar. Dəhrilər¹ (dünyaya inanlar) və yunan filosofları onların şərrindən uzaqdırlar. Onlar (Bəni-Abbas) şiə bildikləri hər hansı bir şəxsi qətlə yetirir və oğlunun adını Əli qoymuş adamın qanını tökürlər. Şiə şairi Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) canişini barədə şer dedikdə dilini kəsir, şerlər divanını cırıb tullayırlar. Harun və Cəfər Mütəvəkkil, Əli əleyhissələmin övladlarını söyən Abdullah ibn Məsəb Zübeyr, Vəhəb ibn Vəhəb Buxturi, Mərvan ibn Həfsə Əməvi, Əbdülməlik ibn Qüreyb Əsməi və Bukkar ibn Abdullah kimi adamlara mükafat verirdi. Min ay (Bəni-Abbasın hakimiyyətdə olduğu müddətdə) Həzrət Əli əleyhissələma nalayiq sözlər dedilər, ancaq biz bir an olsun belə, onun nəsihətinə şəkk etmədik.

Ələviləri yeməkdən məhrum edir, ancaq Misir, Əhvaz, Hicaz, Məkkə və Mədinənin bütün gəlirləri İbn Əbu Məryəm Mədəni, İbrahim Museli, İbn Cami Səhmi, Zəlzəl Zarib və Bərsüma Zamir² kimi çalıb-oxuyanlara sərf olunurdu. Mütəvəkkilin on iki min kənizi, ancaq Əhli-beyt seyyidlərinin yalnız bircə zənci kənizi olmuşdur. Bütün xərəc vergiləri təlxəklərə, sünnət məclislərinə, it və meymun oynadanlara, Məxariq və Ələviyyə kimi xanəndələrə, Zərzər və Əmr ibn Bənə kimi aktyorlara xərclənirdi. Fatimə (səlamullahi əleyha) övladlarına bir tikə çörək və bir içim suyu çox bilirdilər. Hansı ki, onlara xüms halal, sədəqə isə haram edilmiş və onları sevib hörmətlərini saxlamaq vacib buyurulmuşdur. Onlar kasıblığın şiddətindən az qala ölsünlər. Biri qılıncını girov qoyur, digəri isə paltarını satırdı. Onların günahı babalarının Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih), atalarının Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) canişini, analarının Fatimə (səlamullahi əleyha), analarının anasının Xədicə (səlamullahi əleyha), əqidələrinin Allaha imanlı və yol göstəricilərinin Quran olmasıdır. İmam Hüseyn əleyhissələmin məqbərəsini yerlə yeksan edib şumlayanlar, o Həzrətin qəbrini ziyarət edənləri (ucqar) şəhərlərə sürgün edənlər barədə mən nə deyim?...”³

Mütəvəkkilin öldürülməsi və Müntəsirin hakimiyyətə gəlişi

Nəhayət, Mütəvəkkil bir gecə sarayda əyləncə məclisində məst olub qaldığı halda, oğlu Müntəsirin çoxdankı planı əsasında türklərin həmkarlığı ilə vəziri Fəth ibn Xəqanla birlikdə (hicrətin iki yüz qırx yeddinci ili şəvval ayında) qətlə yetirildikdən sonra Müntəsir hakimiyyətə gəlir.⁴

Mütəvəkkilin qətlə yetirilməsi aşağıdakı plan əsasında qurulmuşdu. Onun Übbadə Muxənnəs adlı bir şərab dostu var idi. Saçı tökülüb keçəl qalmış Übbadə, Mütəvəkkilin məclisində paltarının altında qarnına balıq bağlayıb onun qarşısında rəqs edərdi. Xanəndələr isə hamı bir səslə “bu keçəl kişi gəlib müsəlmanların xəlifəsi olmaq istəyir” - deyə səs-səsə verirdilər. Bu işlə onlar Həzrət Əli əleyhissələma işarə

¹ Ancaq bu dünyaya e'tiqad bəsləyib deyirlər ki, bizim həyatımız ancaq bu dünyadadır.

² Axırınıcı şəxs zurnaçı və ney çalan olmuşdur.

³ Rəsail, səh.76-83; Zühəl-İslam, c. 3, səh. 297-298.

⁴ Murucuz-zəhəb, c.4, səh.38.

edərək onu təhqir edirdilər.¹ Mütəvəkkil isə şərab içərək sərxoş halda gülürdü. Günlərin birində Übbadə yenə də həmişəki kimi təlxəklik ilə məşğul olarkən, Müntəsir də orada idi. O, bu hadisəni görüb narahat oldu və işarə ilə Übbadəni təhdid etdi. Übbadə qorxusundan sakit oldu. Mütəvəkkil soruşdu: “Nə olub?” Übbadə qalxıb hadisəni olduğu kimi danışdı. Bu vaxt Müntəsir ayağa qalxıb dedi: “Ey Əmirəl-möminin! Übbadə oynunu çıxardığı və camaatı ona güldürdüyü şəxs sənin əmioğlun, sənin nəslinin böyüyü və sənin fəxrindir. Özün onun qanını içirsənsə, iç, ancaq bunun kimi itlərə onun qanını içməyə icazə vermə!” Mütəvəkkil istehza ilə xanəndələrə deyir ki, hamı birlikdə aşağıdakı məzmunundakı şəri oxusunlar: “Bu gənc əmioğlusundan ötrü qeyrətə gəlmişdir. Bu gəncin başı anasının ... olsun.”² Bu hadisədən sonra Müntəsir çoxdan hazırladığı planı türklərin köməkliyi ilə həyata keçirərək atasını qətlə yetirir.

Müntəsir atasından fərqli olaraq Əli (əleyhissəlam) və onun övladlarına olan məhəbbətini aşkar edərək camaata İmam Hüseyn əleyhissəlamın qəbrinin ziyarətinə getməyə icazə verir və atasının hakimiyyəti dövründə qorxu içərisində yaşayan Ələvilərə aman verir.³ Üstəlik o, daha üç gözəl addım atır:

- 1) Fədəyi Ələvilərə qaytarır.
- 2) Ələvilərə vəqf olunmuşları özlərinə qaytarır.
- 3) Mədinə valisi Saleh ibn Əlini Bəni-Haşim tayfasından olanlarla pis rəftar etdiyinə görə işdən çıxardır, onun yerinə Əli ibn Hüseyni bu vəzifəyə təyin edərək ona Bəni-Haşimə qarşı hörmətlə rəftar etməyi tövsiyə edir.⁴ Lakin Müntəsirin hakimiyyət dövrü qısa müddətli olduğu üçün ondan sonra yenə də çətinliklər başlayır.

İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) saray fəqihləri ilə üz-üzə

Abbasi xəlifələrinin əsas siyasəti camaatın diqqətini saray fəqihlərinə (alimlərinə) cəlb etmək və onların verdiyi fətvaları rəsmi fətva elan etmək olsa da, lakin İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) Samirrada olduğu müddət ərzində neçə dəfə saray fəqihləri arasında fətva müxtəlifliyi baş verməsi nəticəsində onlar məcbur olub İmama müraciət etmiş, o Həzrət isə öz İmamət elmi sayəsində aydın sübutlarla məsələnin həqiqətini üzə çıxarmış və nəticədə saray fəqih və alimləri o Həzrətin elmi qarşısında baş əyməli olmuşlar. İndi bu cür məqamlardan ikisini oxucuların diqqətinə çatdırırıq.

1. Zina etmiş məsihinin cəzası

Bir gün müsəlman qadınla zina etmiş məsihi bir kişini Mütəvəkkilin hüzuruna gətirirlər. Mütəvəkkil onun üzərində şəri hədd icra etmək istəyir. Lakin məsihi dönüb müsəlman olur. Baş qazi Yəhya ibn Əksəm deyir: “Onun müsəlman olması, onun bütün günahını aradan apardı və ona heç bir hədd icra edilməməlidir.” Fəqih və alimlərdən bəziləri dedilər ki, onun haqqında şəri hədd üç dəfə icra olunmalı, bəziləri isə başqa cür hökm verdilər. Verilən hökm və fətvaların müxtəlif olması Mütəvəkkili

¹ Həzrət Əli (əleyhissəlam) kök olduğundan Übbadə özünü ona oxşadaraq o Həzrətə rişxənd edirdi.

² Əl-Kamilu fit-tarix, c.7, səh. 5–6;

³ Məasirül-ənafət fi məalimil-xilafət, c.1, səh.230-237.

⁴ Əl-Kamilu fit-tarix, c.7, səh.116.

İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissələmə müraciət etməyə məcbur edir. Məsələni İmama dedikdə, o Həzrət buyurur ki, ona öləne qədər şallaq vurulmalıdır. İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissələmənin verdiyi bu fətva Yəhya ibn Əksəm və digər fəqih və alimlərin ciddi narazılığına səbəb oldu. Onlar dedilər: “Heç bir ayə və hədisdə bu cür fətva yoxdur.” Sonra da Mütəvəkkilə dedilər ki, İmama bir məktub yazıb bu fətvanın istifadə edildiyi əsası öyrənsin. Mütəvəkkil də onların dediyi kimi edir. İmam Əliyyən-Nəqi (əleyhissələmə) məktubun cavabında yazır: **“Onlar əzabımızı gördükdə dedilər: “Biz yalnız Allaha iman gətirdik, [Rəbbimizə] qoşduğumuz şərikləri [bütələri] isə inkar etdik.” Amma əzabımızı gördükləri zaman iman gətirmələri Allahın Öz bəndələri barəsində öncə olub keçmiş (tətbiq edilmiş) adətində, qaydaqanununa müvafiq olaraq heç bir fayda vermədi. (Əzab gəlməmişdən əvvəl iman gətirmək lazımdır, əzabı gördükdə gətirilən iman heç bir faydası olmaz). Onlar elə oradaca ziyana uğradılar (məhv oldular).”**¹

Mütəvəkkil İmamın verdiyi fətvanı qəbul edərək zina etmiş məsihinin həddinin o Həzrətin verdiyi fətva uyğun olaraq icra edilməsini tələb etdi.²

İmam Əliyyən-Nəqi (əleyhissələmə) bu ayəni qeyd etməklə onlara başa salmaq istəyirdi ki, kafirlərin (müşriklərin əzabı görərkən) iman gətirmələri Allahın əzabını onlardan götürmədiyi kimi bu məsihinin də müsəlman olması şəri həddi onun boynundan götürür.

2. Mütəvəkkilin nəzri

Bir dəfə Mütəvəkkil bərk xəstələnir. O nəzir edir ki, əgər sağalsa, Allah yolunda çoxlu qızıl sikkə paylayacaq. Sağaldıqdan sonra fəqih və alimləri yığıb soruşur ki, “çoxlu” hesab olmaq üçün neçə qızıl sikkə verməliyəm? Onlar müxtəlif fətvalar verirlər. Mütəvəkkil yenə məcbur olub İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissələmə müraciət etməli olur. O Həzrət buyurur ki, “çoxlu” hesab olmaq üçün səksən üç qızıl sikkə verməlisən.

Fəqih və alimlər İmamın bu fətvasından təəccüblənib deyirlər ki, ondan soruşun, görək bu fətvanı hansı əsasa görə deyir?

Mütəvəkkil İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissələmədən verdiyi fətvanın əsası barədə soruşduqda, o Həzrət buyurur: “Allah-taala Quranda buyurmuşdur: **“Allah sizə [müsəlmanlara] bir çox yerlərdə kömək etmişdir.”**³ Bütün Əhli-beytimiz də buyurur ki, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) dövründə səksən üç döyüş olmuşdur.”⁴

İmam Əliyyən-Nəqi (əleyhissələmə) və müxtəlif firqələr

İmam Əliyyən-Nəqi əleyhissələmənin dövründə Mötəzilə və Əşairə kimi müxtəlif məzhəb və firqələr yayılmış, İslam cəmiyyəti arasında əqidə elminin çoxsaylı nəzəriyyələri yaranmış, “məcburiyyət” (“cəbr”), “ixtiyar”, “Allahın görünməsinin

¹ “Qafir” (“Mu'min”) surəsi, 84–85.

² Vəsailuş-şiə, c.18, səh.408.

³ “Tövbə” surəsi, ayə 25.

⁴ Təzkirətül-xəvass, səh.360; Əl-ənsab (Əbu Sə'd Əbdülkərim Təmini Səm'ani) c. 4, səh. 196 (Əskəri ləfzinin şərhli).

mümkün olub-olmaması”, “Allahın cisim olması” və bu kimi elmi mübahisələr getməkdə idi. Buna görə də, o Həzrət bəzi vaxtlar elə suallarla üzləşməli olurdu ki, o sualların bu kimi məzhəblərdən meydana gəlməsi açıq-aşkar bəlli idi. Şiə məclislərinə bu cür batil əqidələrin yol tapması ehtimalı şüələrin o Həzrətin başçılığı ilə hidayət edilməsi və onların İmam kimi bir rəhbərə ehtiyac duyduqları zərurətini daha da artırır. Bu baxımdan İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) öz məktub və elmi mübahisələrində “cəbriyyə”, “Allahın cisim olmasına inam” və bu kimi məzhəblərin əqidə və nəzəriyyələrinin əsassız olduğunu qəti və aşkar dəlillərlə isbat edir və əsl İslam əqidini heç bir təhrif olmadan cəmiyyətə təqdim edirdi. Təbii ki, bu da o Həzrətin elmi məqamının yüksək olduğuna dair bir nümunədir.¹

İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın elmi həyatını mütləq etdikdə məlum olur ki, o Həzrətin elmi mübahisələrinin əksəriyyəti bu kimi əqidə bölməsinə aid olan mövzular barədə olmuş, həmçinin, o Həzrətdən bu sahədə söylənilmiş hədislər şiə məzhəbinin əsaslarının açıq-aşkar üstün olduğunu göstərir. Misal üçün o Həzrətin Əhvaz camaatının “məcburiyyət” və “ixtiyar” nəzəriyyələri haqqında olan sualına yazdığı və orada aydın və qəti dəlillərlə nə məcburiyyət, nə də ixtiyar olan düzgün (şiə) nəzəriyyəsinə sübut etdiyi məktubu qeyd etmək olar.² Əsasən tarixi mahiyyət daşıyan bu elmi mübahisələr bu kitabın mövzusunda kənar olduğu üçün bu barədə məlumat vermirik, əlavə məlumat almaq istəyənlər isə buna dair yazılmış kitablara müraciət edə bilərlər.

Qulatlara³ mübarizə

İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın dövründə fəaliyyət göstərən azğın, batil və yanlış fırqə və məzhəblərdən biri də Qulat məzhəbi olmuşdur. Onlar əsassız və boş əqidələrə malik olub özlərini şiə kimi qələmə verirdilər. Onlar İmam barədə ifrat dərəcəsinə vararaq, onu Allah kimi qələmə verir və bəzi vaxtlar özlərini İmamın nümayəndəsi adlandıraraq bu yolla şiə məzhəbini digər məzhəblər yanında ləkələyirdilər. İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) bu fırqəyə qarşı öz etirazını bildirib onlarla mübarizə aparır, onları rədd etməklə şiə məzhəbinin ləkələnməsinin qarşısını almağa çalışırdı. Bu məzhəbin puç və əsassız əqidəsinin yaranmasına bəlkə də, aşağıdakı məsələlər şərait yaratmışdır:

1) İmamdan müşahidə olunmuş kərəmət, qeybdən xəbər vermə və bəşər qüdrətindən xaric olan işləri düzgün anlamaq qüdrətində olmayan bu məzhəb nümayəndələri onları (bu hadisələri) bidət, mövhumat və İslama zidd olan hərəkətlərinə bəhanə qərar verirdilər.

2) Bu məzhəbə xidmət edən şəxslər İslam qayda-qanunlarını, şəriəti, İslami hökmlərini ayaq altına alıb öz istədikləri kimi hərəkət etmək istəyirdilər. Buna görə də, İslamın (şəriətin) haram buyurduğu bütün şeyləri halal sanırdılar.

¹ İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın həyatı, səh. 130.

² Tühəfül-üqul, səh. 458–475.

³ Qulat batil və yanlış məzhəblərdən biridir. Bu məzhəbə xidmət edənlər İmamların məqamını həddən artıq şişirdərək, ifrat dərəcəsinə varıb onları Allah, Peyğəmbər, yaxud da mələk hesab edirdilər. Xüsusən də, Əli əleyhissəlamı Allah hesab edirdilər.

3) Onlar camaatın malına tamah salaraq şüalərin İmama verdikləri şəri vergiləri birtəhər ələ keçirmək istəyirdilər.

Qulat məzhəbi sözün əsl mənasında çox təhlükəli və adamı yoldan çıxaran bir məzhəb olmuşdur. Bu məzhəbin başçıları sırasında aşağıda adları çəkilmiş şəxsləri göstərmək olar:

- 1) Əli ibn Həsəkə Qummi;
- 2) Qasim Yəqtini;
- 3) Həsən ibn Məhəmməd ibn Baba Qummi;
- 4) Məhəmməd ibn Nüseyr Fəhri;
- 5) Faris ibn Hatəm.

Misal üçün qeyd edək ki, Əli ibn Həsəkənin əqidəsi belə olmuşdur:

a) İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələm) Allah, yaradan və dünyanı idarə edəndir.

b) İbn Həsəkə (özü) İmam tərəfindən camaatın hidayət olunması üçün göndərilmiş peyğəmbərdir.

v) Zəkat, həcc, oruc və bu kimi İslami hökmlərin heç biri vacib deyil.

Məhəmməd ibn Nüseyr Fəhri isə deyirdi:

a) İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələm) Allah və dünyanın yaradanıdır.

b) Ana, bacı, insanın öz qızı və insana məhrəm sayılan bu kimi şəxslərlə evlənmək olar.

v) Ləvat caizdir və Allah heç də, onu haram etməmişdir.

q) Ölümlərin ruhu sonrakı insanlara keçir.¹

Şüalərin bu barədə olan suallarına cavab verən məktublar göndərən İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələm) bu məzhəbdə olanları azğın və kafir tanıtdıraraq şüalələri onlardan uzaq olmağa dəvət edirdi. O Həzrət, İbn Həsəkə və onun azğın fikirləri haqqında sual etmiş şüalərdən birinə belə yazır: “(Allahın lənətinə gəlmiş) İbn Həsəkə yalan deyir. Mən onu öz dostlarımdan hesab etmirəm, o nə danışır? Allah ona lənət etsin! And olsun Allaha ki, Allah-taala Məhəmmədi (səlləllahu əleyhi və alihi) və eləcə də, ondan qabaqkı peyğəmbərləri ancaq təkəllahlığa, namaz qılıb zəkat verməyə, həccə getməyə və camaata rəhbərlik etməyə göndərmişdir. Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alihi) camaatı yalnız şəriksiz olan tək Allaha etiqad bəsləməyə dəvət etmişdir. Biz də onun canişini olub Allahın bəndələliyik və Allaha şəriq qoşmuruq. Əgər Ona itaət etsək, Onun mərhəmətinə nail olacağıq, ancaq Onun əmrlərindən çıxsaq, onda Onun əzabına düşəcəyik. Bizim yox, əksinə, Allahın bizim və bütün məxluqatın boynunda haqqı və hüccəti var. Mən bu cür sözlər deyən şəxsə (İbn Həsəkəyə) nifrət edir və bu cür sözlərdən Allaha pənah aparıram! Siz də onlardan uzaq olun, onları çətinliklərə, təzyiqlərə məruz qoyun və onların biri əlinizə düşəndə, daşla vurub başını yarıın.”²

Həmçinin, İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələm) Übeydiyə yazdığı məktubda Fəhri və İbn Babaya nifrət etdiyini bildirmiş və onlar barədə belə yazmışdır: “Mən (Məhəmməd ibn Nüseyr) Fəhri və Həsən ibn Məhəmməd ibn Baba Qummiyə nifrət edirəm! Səni və bütün şüalərinə də onun fitnə-fəsadından uzaq olmağa çağırır, onlara

¹ İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmin həyatı, səh.335.

² İtxiyari-mərifətir-rical, səh.519.

lənət edirəm! Bu iki nəfər camaatın malını bizim adımızla yeyir və fitnə-fəsad törədib camaata mane olurlar. Allah onlara belə verib müsibətə düşər etsin!

İbn Baba belə güman edir ki, guya mən onu Peyğəmbər seçmişəm və o, camaatla mənim aramda bir vasitədir. Allah ona lənət etsin! Şeytan onu yoldan çıxarıb. Bacarsan, onun başını daşla yar. O, məni əziyyətə salıb. Allah onu dünya və Axirətdə əzaba salsın!”¹

Qulaların rəhbərlərindən biri olduğunu dediyimiz Faris ibn Hatəm də İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) tərəfindən lənətlənmiş, onunla Əli ibn Cəfər² arasında yaranmış ixtilafda İmam (əleyhissəlam) onu təkzib edərək Əli ibn Cəfəri haqlı hesab etmişdir. Farisin azğınçılıq və fitnə-fəsadı o dərəcəyə çatmışdı ki, İmam onun öldürülməsi barədə hökm vermiş və onun qatilini Cənnətlə müjdələyərək yazmışdır: “Faris mənim adımdan istifadə edib camaatı aldadır, onları dində bidətə çağırır. Onun qanı halaldır (öldürənə günah yoxdur). Onu öldürməklə kim məni rahat edər? Mən isə bunun müqabilində ona Cənnəti müjdə verirəm.” İmamın dostlarından olan Cüneyd adlı şəxs İmamın əmrini yerinə yetirərək onu öldürməklə İslam cəmiyyətini onun şərrindən xilas etdi.³

Quranın məxluq olması fitnəsi

İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın dövründə haqqında möhkəm söz-söhbət gedən, elmi məclislərdə hökm sürən əqidəvi məsələlərdən biri də Quranın məxluq olub-olmaması məsələsi haqqında mübahisə olmuşdur. Yalnız ağıla arxalanan və bütün əqidəvi məsələlərdə ağıla həddən artıq müraciət edən mötəzilə məzhəbindən olanlar Quranın məxluq olması⁴ məsələsini Allahın sifətləri ilə əlaqələndirib əsairə məzhəbinin irəli sürdüyü “Quranın əzəli olması” (məxluq olmaması) nəzəriyyəsinə qarşı çıxış edirlər. Beləliklə də, bu iki dəstə arasında mübahisə başlayır. Tədqiqatçıların dediyinə görə Quranın məxluq olması haqqında söz-söhbət Bəni-Üməyyə hakimiyyətinin sonlarında (hicrətin ikinci əsrinin əvvəllərində) meydana çıxmışdır.⁵ Bu barədə ilk dəfə İslami məclislərdə söhbət açmış şəxs sonuncu Əməvi xəlifəsi Mərvan ibn Məhəmmədin müəllimi Cəd ibn Dirhəm olmuşdur. O, bu məsələni Əban ibn Səmandan, Əban isə Talut ibn Əsəm adlı yəhudi bir şəxsdən öyrənmişdir. Cəd bu fikri irəli sürdükdən sonra təqib edilmiş və bunun nəticəsində Kufəyə qaçaraq bu nəzəriyyəni Cəhm ibn Səfvan Tirmiziyə öyrətmişdir. Bəziləri belə fikirləşirlər ki, Quranın əzəli və qeyri-məxluq olması fikri İslam cəmiyyətinə məsihiyyətdən keçmişdir. Çünki onlar (məsihilər) Həzrət Məsihi (İsa əleyhissəlamı) “Allah kəlməsi” bilir, nəticədə onların fikrincə bu “Allah kəlməsi” əzəli hesab olunur. Bu məsələni Məmunun Bağdad hakimi İshaq ibn İbrahimə yazdığı məktub da təsdiq edir. Məktubda Məmun əsairə məzhəbini (Quranı əzəli hesab edənləri) Quran barədə eynilə məsihilərin İsa (əleyhissəlam) barədə dedikləri sözləri demələrində

¹ İxtiyari-mə’rifətir-ricəl, səh.520.

² Əli ibn Cə’fər İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın ən əsas nümayəndələrindən biri olmuşdur.

³ İxtiyari-mə’rifətir-ricəl, səh.524.

⁴ Bu, o deməkdir ki, guya Qur’an Peyğəmbərə (səlləllahu əleyhi və alihi) Allah tərəfindən nazil olmamış və yalnız sonradan meydana çıxmışdır.

⁵ Əl-kamilu fit-tarix, c. 7, səh. 75.

töhmәtlәndirmişdi. Harunun hakimiyyәti dövründә isә deyilәnlәrә görә yәhudi Bişr Mәrisi bu mәsәlәni davam еtdirmiş vә qırx il Quranın mәxluq olması fikrini tәbliğ еtmişdir. Harunun onun sözlәrini еşitmәsini vә onu ölümlә һәdәlәмәsini bildikdә, qaçıb aradan çıxmışdır. İki mәzhәb arasında bu mübahisәnin davam еtdiyi bir halda Mәmun da mәsәlәyә qoşularaq ixtilafı daha da güclәndirdi. O, alim, fәlsәfә, fiqh, әrәb әdәbiyyatından хәbәrdar vә elmi mübahisә tәrәfdarı olduğundan, gәnc yaşlarında ikән mötәzilә mәzhәbinә üz tutmuş vә Quranın mәxluq olması fikrini müdafiә еtmişdir. Fәqih vә alimlәр onun gәlәcәkdә хәlifә olub bu fikri tәbliğ еdәcәyindən bәrk narahat idilәр. Hәttә Füzeyl ibn Әyaz ашkar şәkildә deyirdi ki, mән Mәmunun хәlifәlik şәrrindән uzaq olum deyә, Haruna Allahdan uzun ömür dilәyirәм.¹

Onların еhtimalı tamamilә doğru idi. Mәmun hakimiyyәtә gәldikdән sonra rәsmi surәtdә mötәzilә mәzhәbini vә bunun da nәticәsi olaraq Quranın mәxluq olması fikrini himayә еtmәyә başlayaraq mötәzilә mәzhәbini rәsmi mәzhәb elan edir. Bu mәzhәbin әleyhinә olanlara qarşı isә ciddi tәdbir görmәyә başlayır. Bu mәzhәbin sünнә әhli olan müxaliflәri ona qarşı ciddi mübarizәyә qalxdığı üçün böhran kulminasiya mәрhәlәsinә çatır vә bu mәsәlә öz elmiliyindən kәnara çıxaraq böyük cәncәl vә siyasi bir mәsәlәyә çevrilir. Artıq һәр yerdә, hәttә savadsız kütlәlәр arasında da bu mәsәlә barәdә söz-söhbәt başlayır vә әsas diqqәt mәrkәzinә çevrilir.

Mәmun hicrәtin iki yüz on sәkkizinci ilindә Bağdad hakimi İshaq ibn İbrahimә mәktub yazaraq әmr edir ki, bütүн hakimlәр çağırılıb yoxlanılmalıdır. Quranın mәxluq olması fikrindә olanlar öz işlәрindә saxlanılmalı, bu fikirdә olmayanlar isә vәzifәsindән azad edilmәlidir.² Әslindә bir növ әqidә tәftişi sayılan bu һәрәkәt tarixdә “Quran yoxlanışı” kimi tanınmışdır.

Mәmunu (elәcә dә, ondan sonra ardıcıl olaraq хәlifә olmuş Mötәsim vә Vasiqi) bu işә cәlb еdән şәxs sarayın mәşhur qazısı İbn Әbu Duad olmuşdur. O, baş qazı Yәhya ibn Әksәм vәzifәsindән azad edildikdән sonra sarayın baş qazısı vәzifәsinә tәyin edilmişdi. Onun elmi mәqamı һәр tәrәfә sәs salmış vә Abbasilәр sarayındakı nüfuzuna, mәрhәмәt vә sәxavәtinә görә Bәrmәkilәр nәsli ilә müqayisә olunurdu. “Quranın yoxlanılması” mәsәlәsindә onun böyük rolu olmuş, bәzilәrinin dediyinә görә hәttә bu nәzәriyyәnin banisi mәhz o olmuşdur. (Әlbәttә, bu һeç dә belә deyil.)

Abbasi һökumәtinin müxaliflәrә qarşı tәzyiqi o dәрәcәyә çatır ki, artıq bu fikrә qarşı çıxanlar döyülәрәk һәbs edilirdi. Öz әqidәsindән dönмәyән Әhmәd ibn Hәnbәlә şallaq vurdurulur.³ Vasiqin hakimiyyәti zamanı Әhmәd ibn Nәsr Xәzai qәtlә yetirilir, Şafeinin şagirdi Yusif ibn Yәhya Büreyti ciddi tәzyiqlәrә mәruz qalaraq Misir zindanında һәlak olur.

Görkәmli tarixçi Yәqubi bu barәdә maraqlı bir әhvalat qeyd еtmışdir. O yazır: “Roma imperatoru Abbasi хәlifәsi Vasiqә mәktub yazaraq bildirir ki, çoxlu sayda müsәlman әsir tutmuşam. Әgәр хәlifә onları azad еtmәk üçün fidyә verәrsә, mән onları buraxmağa һazıram. Vasiq bu tәklifi qәbul еdib sәrhәdә bir neçә nümayәndә göndәrir. Хәlifәnin nümayәndәlәri әsirlәri bir-bir tәhvil alaraq onlardan Quranın mәxluq olub-olmaması barәdә fikirlәrini soruşurdular. Müsbәt cavab verәnlәri azad

¹ İslam mәdәniyyәtinin tarixi, c.3, sәh.214.

² Әl-Kamilu fit-tarix, c.6, sәh.423.

³ Mürucuz-zәhәb, c.3, sәh.464.

edib onlara pul və geyim verirdilər. (Müsbət cavab verməyənləri isə azad etmədilər).”¹

Bu kimi təzyiqlər camaatda Mötəzilə məzhəbinə qarşı nifrət hissi yaradırdı. Buna görə də, Mütəvəkkil hakimiyyətə gəldikdən sonra hədis yolunu tutub Quranın yoxlanılmasına son qoyur. Ancaq bu məsələ elə bu tezlikdə yaddaşlardan silinmir və bir müddət İslam cəmiyyəti arasında öz mövqeyini qoruyub saxlayır.²

İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmin mövqeyi

Əsl İslami əqidəyə rəhbərlik edən məsum İmamlar bu cür fikri mübahisələr qarşısında sükut etməyib bu kimi azğın fikirlərin üstündən qırmızı xətt çəkərək həqiqəti olduğu kimi təyin edir, öz həqiqi və hidayətedici əqidəsini bəyan etməklə müsəlmanları bu cür boş və faydasız mübahisələrdən uzaq olmağa çağırırdılar. Rəyyan ibn Silət İmam Riza əleyhissələmə deyir: “Quran barədə sizin fikriniz nədir?” O Həzrət buyurur: “Quran Allah kəlamıdır, vəssələm. Bu barədə bundan artıq bəhs etməyin, yoxsa yolunuzu azarsınız!”

İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmin bu barədə buyurduğu ifadə daha geniş və aydın məfhumla malikdir. O Həzrət Bağdad şüalərindən birinin sualına cavab olaraq yazır: “Bismillahir-rəhmanir-rəhim. Allah bizi və səni bu fitnəyə düşürən olmaqdan qorusun! Belə olarsa, onda O, (Allah) bizə ən böyük nemət bəxş etmiş olar. Əks təqdirdə azğınlaşıb həlak olarıq. Bizim fikrimizcə Quran barədə (onun məxluq, yoxsa əzəli olması barədə) sual etmək bir bidətdir. Bu günahda həm sual verən, həm də cavab verən şərikdir. Çünki sual verən səlahiyyəti çatmadığı bir şey haqqında soruşur, cavab verən isə heç özünün başa düşmədiyi əbəs bir şey haqqında düşündür.

Yaradan məhz Allahdır və Ondan başqa hamı məxluqdur (yaranmışdır). Quran da Allah kəlamıdır. Özündən onun üçün başqa bir ad çıxarma, yoxsa yolunu azarsan. Allah bizi və səni **“O kəslərdən ötrü ki, onlar öz Rəbbindən Onu görmədikləri halda qorxar və Qiyamətdən lərzəyə gələrlər”**³ - deyərək buyurduğu şəxslərin sırasına qatsın.”

İmamların belə bir mövqedə durması şüalərin bu cür boş və mənasız mübahisələrdən uzaq olub bidətə və azğınçılığa düşməməsinə səbəb olur.⁴

İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmin şagirdləri

İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmin dövrünün çox sıxıcı və pis dövrə təsadüf etməsinə, o Həzrətin maarif təbliğ etməsi üçün geniş şəkildə azad olmamasına və o Həzrətin yaşadığı dövrün İmam Baqir (əleyhissələmə), xüsusən də, İmam Sadiq əleyhissələmin dövrü ilə müqayisədə böyük təfəvütə malik olmasına baxmayaraq, o Həzrət, belə bir pis şəraitdə İslam maarif və mədəniyyətini elmi müzakirə və bəhslər, məktublar, müşkülətə həll etmək, suallara cavab vermək və azğın məzhəblər qarşısında düzgün fikri aşkar etməklə yanaşı, bir sıra şiə rəvayətçi, alim və ziyalılar

¹ Tarixi-Yə’qubi, c.3, səh.215.

² Tarixül-xüləfa, səh. 306–312.

³ “Ənbiya” surəsi, ayə 49.

⁴ İmam Sadiq (ə)-in Ə`məşə buyurduğu hədis bu mövzu ilə münasibdir: “Qur`an Allahın kəlamıdır, nə xaliqudur, nə də məxluq (Xisal, c. 2, səh. 609; Bihar, c. 10, səh. 228).

yetişdirərək onlara İslam maarifini öyrətmişdir. Onlar da öz növbəsində bu böyük maarif mirasını sonrakı nəsillərə ötürmüşlər. İslam dünyasının tanınmış alimi Şeyx Tusi o Həzrətin müxtəlif İslami elmlər sahəsindəki şagirdlərinin sayının yüz səksən beş nəfər olduğunu qeyd etmişdir.¹ Bu şagirdlər arasında Fəzl ibn Şazan, Hüseyn ibn Səid Əhvazi, Əyyub ibn Nuh, Əbu Əli (Həsən ibn Əli), Həsən ibn Əli Nasir Kəbir, Əbdüləzim Həsəni və Osman ibn Səid Əhvazi kimi parlaq elmi və mənəvi simalar olmuşdur. Bunlardan bəziləri müxtəlif İslami elmlər sahəsində bir sıra əsərlər yazmış, onların yazdığı əsərlər, göstərdiyi xidmətlər tarix səhifələrində qeydə alınmışdır.

İmam Əliyyə-n-Nəqi ələyhissələмын şəhadəti

İmam Əliyyə-n-Nəqi ələyhissələмын Samirra şəhərində ciddi nəzarət altında olmasına baxmayaraq, çətinliklər nəticəsində bir an olsun belə, zalımlarla saziş etmir. Məlum məsələdir ki, İmamın İlahi bir şəxsiyyət olması, onun ictimai mövqeyi və eləcə də, xəlifələrlə həmkarlıq etməyib onlara qarşı apardığı mənfi mübarizə o dövrün hökuməti üçün təhlükəli olub dözülsə deyildi. Onlar daima bu məsələdən narahat idilər. Axırda yeganə çıxış yolunu Allah nurunu söndürməkdə görüb İmam Əliyyə-n-Nəqi ələyhissələмын öldürmək fikrinə düşdülər. Beləliklə, o Həzrət də özündən qabaqkı İmamlar kimi təbii ölümə deyil, xəlifə Mötəzzin hakimiyyəti dövründə zəhərlənərək² hicrətin iki yüz əlli dördüncü ili rəcəb ayında şəhid olur və Samirra şəhərində öz evində dəfn edilir.³

¹ Ricali-Tusi, səh. 409–429.

² Nurul-əbsar, səh.166.

³ Əl-İrşad. səh.334.

XI FƏSİL

İMAM HƏSƏN ƏSKƏRİ ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- * İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın dövründə siyasi-ictimai vəziyyət
- * İmamın təhlükəsizlik tədbirləri
- * İmamın yeddicəhətli fəaliyyəti
- * Qeyb elmindən geniş istifadə
- * Şiələri qeybə çəkilmə dövrünə hazırlamaq
- * Həqiqətin parlaq siması

İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin həyatı barədə qısa məlumat

Şiələrin on birinci İmamı Həzrət Həsən Əskəri (əleyhissələm) hicrətin iki yüz otuz ikinci ilində anadan olmuşdur.¹ Atası onuncu İmam Həzrət Əliyyən-Nəqi (əleyhissələm), anası isə Hüdeysə adlı təqvalı bir qadın olmuşdur.² Bəzi tarixçilər onun adını Süsən qeyd etmişlər.³ Bu qadın təqvalı və İslam baxışına malik bir qadın olmuşdur. Onun fəzilətinə gəldikdə isə bunu demək kifayət edər ki, o, İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin şəhadətindən sonra o cür böhranlı bir vəziyyətdə şiələrin pənahgahına çevrilmişdi.⁴

İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm) Abbasi xəlifəsinin əmrilə məcburi şəkildə Samirrada Əskər adlı bir yerdə saxlanıldığı üçün Əskəri adlandırılmışdı.⁵ O Həzrətin digər məşhur ləqəblərindən biri Nəqi, başqa birisi Zəki,⁶ künyəsi isə Əbu Məhəmməd olmuşdur. O Həzrət iyirmi iki yaşında ikən atası şəhadətə yetişmişdi. Altı il şiələrin İmamı olmuş, ümumilikdə isə iyirmi səkkiz il yaşamışdır. Hicrətin iki yüz altmışıncı ilində şəhid olmuş və Samirra şəhərində öz evində, atasının qəbrinin yanında dəfn olunmuşdur.⁷

İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin müasiri olmuş xəlifələr

İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm) İmam olduğu qısa müddət ərzində bir-birindən zalım olan üç Abbasi xəlifəsinin müasiri olmuşdur. Bu üç xəlifə aşağıdakılar olmuşlar:

- 1) Əl-Mötəzz Billah (252–255 h.q);
- 2) Əl-Mühtədi Billah (255–256 h.q);
- 3) Əl-Mötəmid (256–279 h.q).

Qiyama başladıkları ilk gündə Ələviləri himayə etmək və Bəni-Üməyyədən onların intiqamını almaq adı ilə ayağa qaxmış Bəni-Abbas, camaata verdiyi vədlərə əməl etməkdən imtina edərək Bəni-Üməyyə xəlifələri kimi, bəlkə onlardan da çox zülm etməyə, özbaşınalığa başlayırlar. İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin dövründə yaşamış Abbasi xəlifələrinin çirkin əməllərini göstərmək üçün onların hakimiyyətinə və bu müddət ərzində baş vermiş hadisələrə qısa nəzər salmaq.

1. Əl-Mötəzz

Mötəzz Mütəvəkkilin oğlu olub xəlifə Müstəinin hakimiyyətdən salınmasından sonra (252. h.q) xilafət başına keçərək öz əcdadlarının yolunu davam etdirmişdir.

Mütəvəkkilin ölümündən sonra dövlətin mühüm vəzifələrini türklər ələ keçirərək hakimiyyəti ələ alaraq xəlifə onlara rəhbərlik etmək əvəzinə onlar xəlifəyə rəhbərlik edirlər. Əgər xəlifə onların dediyinə əsasən hərəkət etməsəydi, dərhal onu devirər, ya

¹ Üsuli-kafi, c.1, səh.503.

² Əl-İrşad, səh.335.

³ Üsuli-kafi, c.1, səh.503.

⁴ Əl-ənvarül-bəhiyyə, səh.151.

⁵ İləlüş-şərayi, c.1, səh.230.

⁶ Dəlailül-imamət, səh.223.

⁷ Əl-İrşad, səh.345.

da qətlə üçün plan cızardılar. Aşağıda qeyd edəcəyimiz hadisə də bu həqiqəti sübut edir:

Bir gün Mötəzz öz yaxın adamlarını bir yerə toplayır. Sonra bir münəccim çağırtdırıb hakimiyyətdə olacağı müddəti müəyyənləşdirmək istədi. Bu zaman məclisdə hazır olub peşəsi lətifə danışmaq olan bir şəxs deyir: “Mən onun nə qədər hakimiyyətdə olacağını və hətta nə qədər yaşayacağını münəccimdən daha yaxşı bilirəm.” Sonra isə öz fikrini belə açıqladı: “Nə qədər ki, türklər onu (Mötəzzi) himayə edib hakimiyyətdə qalmasını istəyirlər, o, hakimiyyətdə qalacaq, ancaq elə ki onların əlaqəsi ondan kəsildi, həmin gün onun hakimiyyətinin sonudur.”¹

Mötəzzin öldürülməsi

Türklərin sarayda böyük nüfuzla malik olması nəticəsində vəziyyət elə alınmışdı ki, xəlifə ancaq simvolik bir məna daşıyır, bütün işləri isə türklər yerinə yetirirdi. Bir gün bir dəstə türk Mötəzzin sarayına girib onu sürüyə-sürüyə bir otağa aparırlar. Sonra onu kətkəllə döyüb köynəyini yandırır, özünü isə sarayın həyətidə günün altında qoyurlar. Həmin gün hava həddən artıq isti idi və heç kim ayağını yerə basa bilmirdi. Türklər Mötəzzi hakimiyyətdən çıxarıb bir neçə nəfəri də buna şahid tutdular. Sonra isə vəzifədən kənarlaşdırılmış xəlifəni öldürmək məqsədilə bir nəfərə tapşırırlar. Ona deyirlər ki, onu öldürmək üçün ac-susuz saxla, çoxlu əziyyət ver. Beləliklə, yarımcan olmuş xəlifəni bir sərdabəyə salıb sərdabənin qapısını bağlayırlar və Mötəzz diri-diri torpağa basdırılır.²

2. Əl-Mühtədi

İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın müasiri olmuş ikinci, ümumilikdə isə on dördüncü Abbasi xəlifəsi olmuş Mühtədi hicrətin iki yüz əlli beşinci ilində qardaşı Mötəzzin ölümündən sonra hakimiyyətə gəlir. O da qardaşı kimi heç bir sərbəstliyə malik olmur və Abbasilər sarayındakı türklərin oyuncağına çevrilir. Mühtədi digər Abbasi xəlifələrilə müqayisədə ədalətli və orta səviyyəli bir şəxs olmuş, əxlaq, rəftar və davranış baxımından Bəni-Üməyyə xəlifələri arasında Ömər ibn Əbdüləzizdən heç də geri qalmırdı. O, bəzi vaxtlar deyirdi: “Əməvi xəlifələri arasında heç olmasa bir nəfər (Ömər ibn Əbdüləziz) ədalətli xəlifə olmuşdur. Bizim üçün eybdir ki, Abbasi xəlifələri arasında bir nəfər ona oxşamasın.” Buna görə də, o da Ömər ibn Əbdüləziz kimi mümkün qədər camaatın şikayətlərinə yetişir, yemək-içmək və geyimdə nisbətən ədaləti qoruyurdu. O, hakimiyyətə gəldikdən sonra saraydan əyləncə və şərab məclislərini yığırdı. Tarixçilər bu barədə kifayət qədər yazmış və onun bu hərəkətini təqdirəlayiq bilmişlər.³ Belə nəzərə cərpir ki, Mühtədinin bu işdən məqsədi siyasi-ictimai gedişatı qorumaq olmuşdur. O, yaxşı başa düşürdü ki, cəmiyyət arasında ondan da layiqli və savadlı şəxslər var və belə olduğu halda, o, hökuməti onlara təhvil verməli, özü isə kənara çəkilməlidir. Bu hərəkətləri ilə o, özünə sosial baza toplamaq istəyirdi. Yoxsa tarixçilər demişkən günlərini oruc halında keçirib duz-

¹ İbn Təqtəqa, Əl-Fəxri, səh.243.

² İbn Təqtəqa, Əl-Fəxri, səh.243.

³ İslamın siyasi tarixi, c.3, səh.377.

çörək və sirkə ilə iftar edən şəxs öz nəfsini elə ram etməlidir ki, əsla hakimiyyət fikrində olmasın. Halbuki, Mühtədi də qardaşı Mötəzz kimi öldürüldüyü günə qədər hakimiyyətdə olmuşdur. Tarix onun kimi xəlifələri çox görüb və bu cür hərəkətlərin İlahi məqsəd daşması ağıla batası deyil. Mühtədinin dünyatələb və zalımlığının ən aşkar sübutu budur ki, o, İmam Həsən Əskəri əleyhissələmə həbs etdirir və o Həzrət onun hakimiyyətinin son gününə qədər zindanda qalır. Hətta Mühtədi İmamı öldürmək fikrinə də düşmüşdü.¹

3. Əl-Mötəmid

İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin müasiri olmuş üçüncü Abbasi xəlifəsi Mötəmid olmuşdur. İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmə) İmamət dövrünün dörd ilini onun hakimiyyəti vaxtında keçirmişdir. Mötəmid hicrətin iki yüz iyirmi doqquzuncu ilində anadan olmuş, iki yüz əlli altıncı ildə türklər vasitəsilə hakimiyyətə gəlmiş və iki yüz yetmiş doqquzuncu ildə vəfat etmişdir. Tarixçilər (Mötəmidin əmisi oğlu) Mühtədi² barədə təqdirəlayiq sözlər yazıb onu nisbətən tərifləmişlərsə, ondan fərqli olaraq Mötəmidin əxlaq pozğunluğuna dair kifayət qədər məlumat yazmışlar. Hamı yekdilliklə qeyd etmişdir ki, o, kef-damağ, eyş-işrət vurğunu olmuş və əsla camaatın çətinliklərinə yetişməmişdir. Buna görə də, camaat ondan əl götürmüş və onun qardaşı Müvəffəqə (Təlhəyə) ümid bəsləmişdi. Mötəmidin başı həddən artıq əyyaşlığa qarışdığından,³ hakimiyyəti onun qardaşı Müvəffəq idarə edirdi. Tarixçilər Müvəffəqin Mötəmidin xəlifə olduğu müddət ərzində iqtidarda olduğu barədə yazırlar: “Zahirdə Mötəmidin xəlifə olmasına baxmayaraq, hökuməti əsas idarə edən Müvəffəq olmuşdur və Mötəmidin yalnız quru adı var idi.”⁴

İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin dövründə siyasi-ictimai vəziyyət

Qeyd etdiyimiz kimi Abbasi xəlifələri İmamlara qarşı əllərindən gələnlə bütünü təzyiqləri həyata keçirirdilər. Bu təzyiqlər İmam Cavad (əleyhissələmə), məxsusən İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələmə) və İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin Samirrada olduğu dövrdə özünün son həddinə çatır. Abbasilərin hökuməti zamanı yaşamış üç İmam bu təzyiqlərin şiddətindən cavan yaşlarında ikən şəhadət şərbətini içmişdir. İmam Cavad (əleyhissələmə) iyirmi beş, İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələmə) qırx bir, İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmə) isə iyirmi səkkiz yaşında şəhid olmuşdur. Üçünün yaşını bir-birinin üstə gəldikdə cəmi doxsan dörd il edir. Bu isə onlara qarşı yönəldilmiş təzyiqlərin nə dərəcədə güclü olduğunu göstərir. İmam Həsən Əskəri əleyhissələmə qarşı olunan təzyiqlər özündən qabaqki iki İmama olunmuş təzyiqlərdən çox olmuşdur. Bunun isə iki səbəbi var:

1) İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin dövründə şiələr İraqda böyük bir qüdrətə sahib olmuşdular. Bütün camaat da bilirdi ki, onlar rəsmi xəlifəyə qarşı mənfi mövqedə durur və Abbasi xəlifələrinin heç birini rəsmən xəlifə kimi qəbul etmirlər.

¹ Biharül-ənvar, c.50, səh.313.

² Mühtədi, Vasiq ibn Mö'təsimin oğlu Mö'tədi isə Mütəvəkkil ibn Mö'təsimin oğlu idi.

³ Tarixül-xüləfa, səh. 363–367.

⁴ İbn Təqtəqa, Əl fəxri, səh.250.

Onların fikrincə, İslamda xəlifəlik məqamı Həzrət Əli əleyhissəlamın övladlarına məxsusdur. O dövrdə də bu ailənin parlaq nümayəndəsi məhz İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) olmuşdur. Şiələrin böyük bir qüdrətə çatmasını Mötəmidin vəziri Übeydullahın bu məsələyə etiraf etməsi də təsdiq edir. Belə ki, İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın şəhadətindən sonra o Həzrətin qardaşı Cəfər Kəzzab Übeydullahın yanına gəlib deyir: “Əgər sən məni qardaşımın yerinə (İmam) təyin etsən, mən bu işə görə sənə ildə iyirmi min dinar pul verərəm.” Vəzir (Übeydullah) onun bu sözündən qəzəblənib deyir: “Axmaq, xəlifə sənənin atanı (İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlamı)) və qardaşını İmam bilənlərin üstünə bu fikirlərindən dönmək üçün o qədər qılınc çəkdi, ancaq onları öz fikirlərindən döndərə bilmədi, nə qədər çalışsa da buna nail olmadı. Əgər sən də şiələrin fikrində İmamsansa, onda xəlifəyə-filana ehtiyac yoxdur, yox, əgər onların fikrincə İmam deyilsənsə, onda bizim səyimizin bir xeyri olmayacaq.”¹

2) Abbasilər sülaləsi və onların davamçıları bir çox rəvayətlərə əsasən bilirdilər ki, bütün azğın hökumətləri tar-mar edəcək vəd edilmiş Məhdi (əleyhissəlam) İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın nəslindən olacaq. Buna görə də, onlar daima İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamı təqib edirdilər ki, oğlunu ələ keçirib öldürsünlər. (Necə ki, Firon Musa əleyhissəlamı uşaqlığından ələ keçirmək üçün əbəs yerə səy edirdi.) Bu barədə İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın şəhadəti bölməsində ətraflı məlumat verəcəyik.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz iki səbəbə görə on birinci İmama qarşı təzyiqlər həddən artıq çox idi və hər tərəfdən o Həzrət nəzarət altına alınmışdı. Abbasi xəlifəsi, İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın mühüm ictimai nüfuz və mövqeyindən o qədər narahat idi ki, o Həzrəti həftənin birinci və dördüncü günləri saraya gəlməyə məcbur etmişdi.²

Xəlifə Mühtədi də İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamı tutub həbs edir və Mötəzz kimi o da, İmamı qətlə yetirmək istəyir. Lakin Allah buna icazə vermir və türklər onun öz əleyhinə qiyam edərək onu öldürürlər.³

İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın təhlükəsizlik tədbirləri

Dediklərimizdən əlavə, əldə olan bir sıra tarixi sübutlar bir tərəfdən Abbasilərin İmama və eləcə də, o Həzrətin şiələrinə qarşı yönəltdiyi hiylə və xaincəsinə işlətdikləri planların nə dərəcədə olduğunu, digər tərəfdən isə İmamın çox diqqətli olduğunu və həyata keçirdiyi təhlükəsizlik tədbirlərini müəyyənləşdirir. Aşağıda qeyd edilmiş məqamları buna dair nümunə göstərmək olar:

1) Əbu Haşim Davud ibn Qasim Cəfəri deyir:⁴ “Biz bir neçə nəfər zindanda olarkən İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) və qardaşı Cəfəri də zindana gətirirlər. İmam Həsən Əskəri əleyhissəlama hörmət əlaməti olaraq ona xidmət etmək məqsədilə, o Həzrətə yaxınlaşdıq. Orada bizimlə birgə əcəm (qeyri-ərəb) bir şəxs də var idi və o, Ələvilərdən olduğunu iddia edirdi. İmam diqqətini ona cəlb edib

¹ Kəşfül-gümmə, c.3, səh.197.

² Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.4, səh.434; Dəlailül-imamə, səh.226.

³ Kitəbül-qeybət, səh.134.

⁴ Əbu-Haşim, Cəfər Təyyarın nəslindən olub şiə məzhəbinin parlaq nümayəndələrindən biri olması ilə yanaşı, həm də İmam Cavad (əleyhissəlam), İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) və İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın səhabələrindən olmuşdur. (Qamusur-rical, c.4, səh. 255–258.)

buyurdu: “Əgər aranızda sizdən olmayan bir şəxs olmasaydı, sizin nə vaxt azad olcağınızı deyərdim.” Sonra isə həmin əcəm şəxsə buyurdu ki, qırağa çıxsın. O da qırağa çıxdı. Sonra o Həzrət buyurdu: “O, sizin danışdıqlarınız barədə xəlifə üçün məlumat toplayıb onu kağıza yazaraq paltarlarının arasında gizlətməmişdir.” Orada olanlardan biri onun paltarlarını axtarıb yazdığı məlumatı tapdı. Bizim haqqımızda çox əhəmiyyətli, eyni zamanda təhlükəli məlumatlar yazmışdı.”¹

Bu hadisədən belə başa düşülür ki, Abbasilər İmama və şiələrə nəzarət etmək məqsədilə hətta zindəda da, onların üstündə gizli nəzarətçi saxlamışlar.

2) İmam Həsən Əskəri əleyhissələmanın Əhməd ibn İshaq adlı bir səhabəsi deyir: İmam Həsən Əskəri əleyhissələmanın hüzuruna gedib ondan bir şey yazmasını xahiş edərək dedim: “Sizin xəttinizi görmək istəyirəm, qoy bir məktub gəldikdə xəttinizi tanıyım” (və düşmən sizin adınızdan məktub yaza bilməsin). O Həzrət buyurdu: “Mənim xəttim (bir məktubda) bəzi hissələrdə nazik qələmlə, bəzi hissələrdə isə enli qələmlə yazılmışdır. Əgər bir məktubda bu cür xətt fərqi görsən, qorxma (mənim məktubumdur)...”²

3) İmamın səhabələrindən biri deyir: “Biz bir neçə nəfər Samirra şəhərinə getdik. Gözləyirdik ki, İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm) evdən çıxsın və biz onu küçədə görək. Bu vaxt o Həzrətdən bizə bu məzmununda bir məktub yetişdi: “Heç biriniz mənə salam verməyin, heç biriniz də mənə tərəf yaxınlaşmayın. Çünki bu, sizin canınız üçün təhlükəyə səbəb olar.”³

4) Əbdüləziz Bəlxi deyir: “Bir gün qoyun bazarına tərəf gedən küçədə oturmuşdum. Birdən şəhər darvazasına tərəf gedən İmam Həsən Əskəri əleyhissələmanı gördüm. Ürəyimdə dedim yaxşı olar ki, “Ey camaat, bu, Allahın hüccətidir, onu tanıyın!” – deyər qışqırım. Ancaq fikirləşdim ki, onda məni öldürürlər. O Həzrət mənə yaxınlaşarkən mən ona baxdıqda, barmağını ağzına tutub mənə işarə etdi ki, sakit olum. Mən tez ona tərəf gedib əl-ayağını öpməyə başladım. O, mənə buyurdu: “Ehtiyatlı ol, əgər bu sirri faş etsən, həlak olarsan.” Həmin gün axşam İmamın hüzuruna getdim. O Həzrət mənə buyurdu ki, gərək sirri saxlayasınız, yoxsa öldürülersiniz. Özünü həlak etməyin!”⁴

5) İmam Həsən Əskəri əleyhissələmanın dövründə Ələvilərdən biri işləmək məqsədilə Samirradan çıxıb Cəbəl (İranın Qərb hissəsindəki dağlardan Həmədan və Qəzvinədək olan ərazi) şəhərlərindən birinə gedir. İmamın dostlarından olan hələvanlı bir şəxs onunla rastlaşıb soruşur: Haradan gəlmisən?

— Samirradan.

— Filan məhəllə və küçəni tanıyırsan?

— Bəli!

— İmam Həsən Əskəri əleyhissələmandan xəbərin varmı?

— Xeyr!

— Bura nə üçün gəlmisən?

¹ Əl-Fusulul-muhimmə, səh.304.

² Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.4, səh.433.

³ Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.4, səh.433.

⁴ İsbatul-vəsiyyə, səh.243.

— İşləmək üçün.

— Mənim əlli dinar pulum var, onu götür, birlikdə Samirraya gedək. Məni orada İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin evinə apar.

Ələvi şəxs qəbul edib onu İmamın evinə aparır...¹

Bu hadisədən məlum olur ki, hökumətin ciddi təqibi nəticəsində İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin yanına getmək həddən artıq çətin olmuşdur. Bundan əlavə, Hələvandən olan kişinin Ələvi şəxsə onu İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin evinə aparmasına görə bu məbləğdə pul verməsi, o dövrdə İmamla görüşməyin nə qədər əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir. Çünki o vaxt əlli dinar pul böyük məbləğ olmuşdur. Ona görə ki, bəzi alimlər (tarixçilər) o vaxt bir dinarı bir dəvənin pulu (bir dəvəyə bərabər) hesab etmişlər.² Deməli, o vaxtın əlli dinarı dəyər baxımından indiki dövrdə əlli dəvənin qiymətinə bərabər olmuşdur.

İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin yeddicəhətli fəaliyyəti

Abbasilər hökumətinin amansız təqibinə, bu qədər əzab-əziyyətlərinə baxmayaraq İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm) bir sıra siyasi-ictimai və elmi fəaliyyətlər göstərmişdir. O Həzrətin fəaliyyətlərini aşağıdakı şəkildə xülasə etmək olar:

- 1) İslam dininin müdafiəsi uğrunda göstərdiyi elmi fəaliyyətlər, müxaliflərin şübhə və iradlarını rədd etmək və əsl İslam ideyasını camaata çatdırmaq;
 - 2) Nümayəndələr təyin etmək, qasid və məktublar vasitəsilə uzaq yerlərin şiələri ilə əlaqə saxlamaq;
 - 3) Abbasilər hökumətinin son dərəcə nəzarətinə baxmayaraq gizli siyasi fəaliyyət;
 - 4) Şiələri, xüsusən də, yaxın dostlarını maliyyə cəhətdən təmin etmək;
 - 5) Mühüm şiə ünsürlərini müşkülət qarşısında siyasi baxımdan qüvvətləndirmək;
 - 6) İmaməti inkar edənləri cəlb etmək və şiələri arxayınlaşdırmaq üçün qeybi məlumatlardan geniş istifadə etmək;
 - 7) Şiələri öz oğlu on ikinci İmamın qeybə çəkilməsi dövrünə hazırlamaq.
- İndi isə bu fəaliyyətlərin hər birini ayrı-ayrılıqda şərh edirik.

1. Elmi fəaliyyətlər

Düzdür, İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm) Abbasilər hökumətinin yaratdığı o cür pis və məhdud şəraitdə öz geniş elmni bütün cəmiyyətə çatdırma bilməzdi. Lakin buna baxmayaraq, o Həzrət çətinliklə də olsa, hər birinin İslam maarifini yaymaqda və düşmənlərin iradlarını rədd etməkdə böyük rolu olmuş və neçə şagird yetişdirmişdi. Şeyx Tusi o Həzrətin şagirdlərinin sayının yüzdən çox olduğunu qeyd etmişdir.³ Onların arasında Əhməd ibn İshaq Əşəri Qummi, Əbu Haşim Davud ibn Qasim Cəfəri, Abdullah ibn Cəfər Himyəri, Əbu Əmr Osman ibn Səid Əmri, Əli ibn Cəfər və Məhəmməd ibn Həsən Səffar kimi böyük şəxsiyyətlər də olmuşdur. Əgər onların göstərdiyi xidmət və fəaliyyətləri barədə yazsaq, bu kitaba sığmaz. Onlar haqqında geniş məlumatı yalnız “rical” kitablarından ələ gətirmək olar.⁴

¹ Kəşfül-ğümmə, səh.216.

² İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin həyatı, səh.181.

³ Rical, səh.427.

⁴ Rical elmi hədis deyənlərdən bəhs edir.

Bu cür şagirdlər yetişdirməkdən əlavə, bəzi vaxtlar müsəlmanlar üçün elə çətinliklər yaranır və müsəlmanlar elə çıxılmaz vəziyyətə düşürdülər ki, onu İmam Həsən Əskəri əleyhissələmdən başqa heç kəs həll edə bilmirdi. İmam bu cür hallarda öz İmamət elmi sayəsində fəvqəladə bir tədbir töküb müşkülü həll edir və müsəlmanları çıxılmaz vəziyyətdən qurtarırdı. Buna dair aşağıdakı iki nümunəni göstərmək olar.

a) Filosofun səhvi

İbn Şəhr Aşub yazır: “İraq sakini, İslam və ərəb filosoflarından biri hesab olunan İshaq Kendi “Quranın ziddiyyətləri” adlı bir kitab yazır.¹ O, uzun müddət cəmiyyətdən aralanıb evdə oturaraq bu kitabı yazmışdı. Bir gün onun şagirdlərindən biri İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin hüzuruna gəlir. İmam onu görcək buyurur: “Sizin aranızda müəlliminiz Kendiyə cavab verə bilən rəşadətli bir kişi yoxdur?” Şagird deyir: “Biz hamımız onun şagirdiyik və müəllimin səhvinə etiraz edə bilmərik.” İmam buyurdu: “Bəzi məsələləri sənə başa salsam, onu öz müəlliminə deyə bilərsənmi?” Şagird “Bəli!” - deyə cavab verir. İmam buyurur: “Buradan qayıtdıqdan sonra müəlliminin yanına get və onunla ünsiyyətdə ol. Tamamilə ünsiyyət tapdıqdan sonra ona de ki, mənim üçün bir məsələ irəli çıxıb və onu sizdən başqa heç kəsin həll etməyə səlahiyyəti yoxdur. Məsələ isə budur ki, Quranı söyləyən şəxs sizin ondan başa düşdüyünüz mənadan başqa bir mənə nəzərdə tuta bilərmə? O, sənin cavabında deyəcək: Ola bilər. Onda sən ona deyərsən ki, bəlkə Allah-taala Quranda buyurduğu ifadələrdən sizin başa düşdüyünüz mənadan başqa bir mənə nəzərdə tutmuşdur, lakin siz isə Onun ifadəsini başqa mənaya yozursunuz.” Sonra İmam əlavə edərək buyurdu: “O, ağıllı adamdır, bu məsələ onun səhvinə özünə başa salmaq üçün kifayət edər.” Şagird müəlliminin yanına gəlib İmamın buyurduğu kimi etdi. Nəhayət, məsələni ortaya atmağın vaxtı gəlib çatdı. O, İmamın sualını bu cür irəli sürdü: “Ola bilərmi ki, bir nəfər bir söz deyib ondan müəyyən bir mənəni nəzərdə tutsun, ancaq həmin mənəni oxucu, yaxud dinləyici başa düşməsin? Başqa sözlə desək, bir sözü deyən şəxsin məqsədi həmin sözü dinləyən şəxsin başa düşdüyü mənə ilə fərq edə bilərmi?” İraqlı filosof diqqətlə şagirdin sualını dinləyib dedi: “Sualını bir də de!” Şagird sualı təkrar etdi. Müəllim bir öz fikirləşib dedi: “Bəli, ola bilər ki, sözü deyən şəxs nəzərində müəyyən bir mənə tutur, dinləyici isə onun nəzərində tutduğu mənadan başqa bir mənəni başa düşür.” Belə bir sualı öz şagirdinin düşüncəsinə deyə bilməməsini və onun fikrinə bu sualın gələ bilməməsini yaxşı başa düşən müəllim üzünü şagirdə tutub deyir: “Səni and verirəm ki, həqiqəti mənə deyəsən. Bu sual haradan sənin fikrinə gəldi?” Şagird deyir: “Belə bir sualın mənim fikrimə gəlməsinin nə eybi var?”

Müəllim: “Yox, sənin hələ bu məsələni başa düşməyinə çox var. De görüm bu sualı sənə kim deyib?”

Şagird: “Doğrusunu bilmək istəyirsənsə, bu sualı mənə İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm) öyrədib.”

Müəllim: “Bax indi düz dedin.”

¹ Əslində bu kitabı onun oğlu yazmışdır.

Sonra müəllim əlavə edib dedi: “Bu cür suallar ancaq onların ailəsinə yaraşır. (Həqiqəti üzə çıxaran yalnız onlardır.)

Müəllim öz səhvini anlayıb həqiqəti başa düşdükdən sonra böyük bir ocaq qalanmasını əmr edir və öz nəzərinə görə “Quranın ziddiyyətləri” barədə yazdıqlarını oda atıb yandırır.

b) Rahibin əli açılır

Bir dəfə Samirrada bərk quraqlıq düşür. Xəlifə Mötəmid əmr edir ki, camaat “istisqa”¹ namazına çıxsın. Camaat üç gün dalbadal istisqa namazına gedib dua etsə də, lakin yağış yağmır. Dördüncü gün isə xristian yepiskopların baş kotoliki, rahiblər və xristianlarla birlikdə səhraya gedir. Rahiblərdən biri hər dəfə əlini göyə qaldıraraq dua etdikdə dolu yağmağa başlayırdı. Sonrası gün baş katolik də həmin işi təkrar edir. O qədər yağış yağır ki, camaat daha yağış istəmir. Bu iş camaatın təəccübünə və müsəlmanların böyük bir qisminin İslam dinində şəkk edib xristianlığa meyl etməsinə səbəb olur. Xəlifə bu işdən narahat olur, məcbur olub zindənda olan İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamı saraya çağırtdırır deyir: “Cəddin Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alihi) ümməti yolunu azır, onların dadına çat!” İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) buyurdu: “Baş katolik və rahiblərə de ki, sabah səhraya gəlsinlər.” Xəlifə dedi: “Camaat daha yağış istəmir. Kifayət qədər yağış yağıb, daha səhraya getməyin nə mənası var?” İmam buyurdu: “Şəkk-şübhəni aradan götürmək istəyirəm.” Xəlifə əmr edir ki, sabah xristianların başçısı rahiblərlə birlikdə səhraya getsin. İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) da çoxsaylı müsəlmanlarla birlikdə səhraya gedir. Baş katolik və rahiblər yağış yağması məqsədilə əllərini duaya qaldırırlar. Göy üzünü tutularaq yağış yağmağa başlayır. Bu vaxt İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) buyurur ki, gedin, filan rahibin əlində nə varsa, çıxarın. Onun ovcunda bir parça qara rəngli adam sümüyü var idi. İmam sümük parçasını bir parçaya büküb rahibə buyurur: “Yenə də Allahdan istə ki, yağış yağsın!” Rahib yenə əlini göyə qaldırdı. Ancaq bu dəfə əvvəlkindən fərqli olaraq, bulud çəkilir və günəş çıxır. Camaat hamı təəccüblənib mat qalmışdı. Xəlifə İmamdan soruşdu: “Bu sümük nədir?” İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) buyurdu: “Bu, peyğəmbərlərdən birinin sümüyüdür, onu qəbirdən çıxarmışlar. Hansı peyğəmbərin sümüyü görünərsə, həmin an mütləq yağış yağmalıdır.” Xəlifə İmamı alqışladı. Sümüyü yoxlayıb gördülər ki, o, həqiqətən də, Peyğəmbər sümüyüdür. Bu hadisə İmamın zindandan azad olmasına və o Həzrətin camaatın yanında hörmətinin daha da artmasına səbəb olur. İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) bu fürsətdən istifadə edib onunla bir yerdə zindənda olan dostlarının azad edilməsini xəlifədən istəyir. Xəlifə İmamın istəyini qəbul edib onları da azad edir.²

¹ İstisqa namazı quraqlıq düşərkən və yağış yağmayan zaman Allahdan yağış istəmək məqsədilə qılınan namazdır.

² Nurul-əbsar, səh.167.

2. Şiәlәrlә әlaqә yaratmaq

İmam Hәsән Әskәri әleyhissәlamın dövründә bir çox şәhәrlәrdә şiәlәrin sayı artmış və onlar müxtәlif yerlәrdә mәrkәzlәşdirilmişdilər. Kufә, Bağdad, Nişabur, Qum, Abe (Ave), Mәdain, Xorasan, Yәмән, Rey, Azərbaycan, Samirra, Qorqan (Corcan) və Bәsrә kimi yerlәр artıq şiәlәrin mәrkәzinә çevrilmişdi. Bu şәhәrlәr arasında Samirra, Kufә, Bağdad, Qum və Nişabur bir sıra sәbәblәr üzündән xüsusi әһәmiyyətә malik idi.¹

Şiә mәrkәzlәrinin çoxalması və müxtәlif yerlәrdә olması, onların һәм İmamәt хәtti ilә, һәм dә bir-biri ilә әlaqә saxlamaları üçün tәnzimlәнmiş bir әlaqә mәrkәzi tәlәb edirdi. Belә ki, bu mәrkәz onları siyasi və dini baxımdan idarә etmәli idi. Belә bir mәrkәzә olan ehtiyac artıq doqquzuncu İmamın dövründән hiss olunmağa başlanmışdı. İmam Cavad (әleyhissәlam) və İmam Әliyyән-Nәqi әleyhissәlamın һәyatından danışarkән artıq o vaxtdan belә bir mәrkәzin yarandığını qeyd etmişdik. Bu iş İmam Hәsән Әskәri әleyhissәlamın dövründә dә, davam etdirilirdi. Tarixi qaynaqlara әsasән, İmam Hәsән Әskәri (әleyhissәlam) şiәlәр arasında tanınmış şәxslәri seçib müxtәlif yerlәrә nümayәndә göndәrmiş, onlarla әlaqә saxlayaraq bütүн şiәlәrә nәzarәt edә bilmişdir. Bu nümayәndәlәр arasında o Hәzrәtin Nişabur şәhәrindәki nümayәndәsi İbrahim ibn Әbduhu nümunә göstәrmәk olar. İmam Hәsән Әskәri (әleyhissәlam) İshaq ibn İsmayıl və Nişabur şiәlәrinә yazdığı geniş mәktubda İslam ümmәtinin hidayәt edilmәsindә (düz yola yönәldilmәsindә) İmamәtin rolunu, İmamlardan itaәt etmәyin nә dәрәcәdә vacib olduğunu izah etdikdән və İmamın әmrindән çıxmamacağı tapşırıqdан sonra yazmışdır: “İshaq, sән İbrahim ibn Әbduhu yanında mәnim nümayәndәmsән. O da Mәһәmmәd Musa Nişaburi vasitәsilә ona göndәrdiyim mәktuba әmәl etsin. Sән və şәhәrinizdә olanların hamısı mәktubda göstәrilәnlәrә әmәl etmәlisiniz! İbrahim mәnim mәktubumu hamıya oxusun. Qoy һәç kimdә şәkk-şübһә qalmasın... Allahın sonsuz rәһmәti İbrahim ibn Әbduha, sәнә və bizdән itaәt edән bütүн şәxslәrә olsun. Mәnim bu mәktubu oxumuş şәhәrinizdәki bütүн şiәlәrim və o tәрәflәrdә haqdan dönmәyән bütүн şәxslәр bizә çatdırılacaq şәri vergilәri İbrahim ibn Әbduha, o isә Raziyә,² ya da onun dediyi bir şәxsә tәhvil vermәlidir. Bu, mәnim әmrимdir...”³

Bu mәktubdan şiәlәrin maddi vəziyyәtini dirçәltmәkdә böyük rol oynayan şәri vergilәrin yığılması mәsәlәsindән әlavә, belә başa düşülür ki, İmamın nümayәndәlәrinin müәyyән mәrtәbәlәri olmuş, һәр birinin fәaliyyәt dairәsi һәmin mәrtәbәyә әsasән, müәyyән edilmişdi. Toplanmış şәri vergilәр axırda әsas nümayәndәyә, ondan da birbaşа İmama çatdırılmalı idi. İmam Hәsән Әskәri (әleyhissәlam) sanki İbrahim ibn Әbduhun fәaliyyәt dairәsini müәyyәнләşdirmәk və onun mövqeyini möhkәmlәtmәk mәqsәdilә Abdullah ibn Hәmdiveyh Beyhәqiyә yazdığı mәktubda buyurur: “Mән İbrahim ibn Әbduhu o tәрәflәrin və sizin mәntәqәnin şәri vergilәrini toplamaq üçün tәyin etmişәм. O, şiәlәр yanında mәnim

¹ İmam Hәsән Әskәri әleyhissәlamın һәyatı, sәh.223.

² Çox güman ki, Razidән mәqsәd Rey şәhәrindәki görkәmli şiә başçılarında və İmamın nümayәndәlәrindән biri olan Әhmәd ibn İshaq Razidir.

³ İxtiyari-mәrifәtir-rical, sәh. 575–580.

sədaqətli və etibarlı nümayəndədir. Təqvalı olun, özünüzü gözləyin, şəri vergilərinizi ödəyin, heç kəs onu ödəməkdən boyun qaçırmaqda, ya onu kecikdirməkdə üzürlü sayılmaz...¹ Deyəsən bəzi şiələr İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin İbrahim ibn Əbdüh barədə yazdığı məktubda şəkk edib onun saxtalaşdırıldığını zənn etmiş, buna görə də İmam başqa bir məktubda yazmışdır: “Oranın (Nişaburun) şəri vergilərinin toplanılması üçün İbrahim ibn Əbdühün mənim vəkilim olması barədə oxuduğunuz məktub mənim öz xəttimlədir...”²

İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin digər bir nümayəndəsi isə o Həzrətin yaxın dostlarından və Qum şiələrinin adlı-sanlı şəxslərindən olan Əhməd ibn İshaq ibn Abdullah Qummi Əşəri olmuşdur. Bəzi “rical” mütəxəssisləri onu qumlularla İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmin) arasında vasitəçi və o Həzrətin yaxın dostlarından biri kimi qələmə vermişlər.³ Başqa alimlər isə onu İmamın vəkil və nümayəndəsi bilmişlər.⁴ “Biharül-ənvar” kitabında gəlmiş bir hədisdən belə başa düşülür ki, o, İmamın Qumdakı nümayəndəsi olmuşdur.⁵ Görkəmli tarixçi Məhəmməd ibn Cərir ət-Təbəri yazır: “Əhməd ibn İshaq Qummi Əşəri Şeyx Səduqun müəllimi və İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin nümayəndəsi olmuşdur. İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmin) vəfat etdikdən sonra isə Həzrət Sahib əz-Zaman əleyhissələmin nümayəndəsi olmuşdur. O Həzrət ona məktublar yazır, o da Qum və onun ətraf məntəqələrindən şəri vergiləri toplayıb ona çatdırırdı.”⁶ O, (Əhməd ibn İshaq) Qum şiələrindən topladığı yüz altmış kisə qızıl-gümüşü İmam Zaman əleyhissələmə çatdırır⁷ ki, bu da toplanmış şəri vergilərin külli miqdarda olduğunu göstərir.

Əhvazlı İbrahim ibn Məhziyar da İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin nümayəndələrindən biri olmuşdur. O, topladığı bir qədər şəri vergini İmam Həsən Əskəri əleyhissələmə çatdırıb bilməmiş, o Həzrətin şəhadətindən sonra İbrahim xəstələndiyindən oğlu Məhəmmədə vəsiyyət edir ki, yığılmış şəri vergiləri Həzrət Məhdi əleyhissələmə çatdırsın. O, atasının vəsiyyətini yerinə yetirərək atasının əvəzinə on ikinci İmamın nümayəndəsi təyin olunur.⁸

İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin nümayəndələrinin başında Məhəmməd ibn Osman Əmri dururdu. Digər nümayəndələr isə onun vasitəsilə İmamla əlaqə saxlayırdılar. Onlar adətən topladıqları şəri vergiləri Məhəmmədə, o isə onları İmam Həsən Əskəri əleyhissələmə çatdırırdı.⁹

Qasidlər və məktublar

İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmin) şiə mərkəzlərində nümayəndələr təyin etməkdən əlavə, qasidlər vasitəsilə də şiələrlə əlaqə saxlayır və bu yolla onların müşkülətini həll edirdi. Bu sahədə İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin ən yaxın

¹ İxtiyari-mə’rifətir-rical, səh.580.

² İxtiyari-mə’rifətir-rical, səh.580.

³ Fihristi-əsmāi müsənnif-şiə, səh.66.

⁴ İmam Əskəri əleyhissələmin həyatı, səh.333.

⁵ Biharül-ənvar, c.50, səh.323.

⁶ Dəlailül-İmamət, səh.272.

⁷ Ehticac, səh.257.

⁸ Əl-İrşad, səh.351.

⁹ İxtiyari-mə’rifətir-rical, səh.532.

dostlarından biri olan Əbül-Ədyanın misilsiz xidmətlərini nümunə göstərmək olar.¹ O, İmamın məktublarını müxtəlif yerlərdə yaşayan şiələrə çatdırır, eləcə də şiələrin İmama yazdığı məktubları, sualları, həmçinin, onların çətinlik və müşkülətini, habelə İmama göndərdikləri şəri vergiləri Samirraya gətirərək İmama çatdırırdı. Onun İmam Həsən Əskəri əleyhissələмын ömrünün son günlərində göstərdiyi fəaliyyəti barədə o Həzrətin şəhadəti bölməsində şərh verəcəyik.

Qasidlərdən başqa İmam Həsən Əskəri (əleyhissələмын) məktublaşma yolu ilə də şiələrlə əlaqə saxlayır və onları öz hidayət qanadı altına alırdı. İmamın ibn Babəveyhə yazdığı məktub bu məktublaşmalardan bir nümunədir.² (Bu barədə “mühüm şiə ünsürlərini müşkülət qarşısında siyasi baxımdan qüvvətləndirmək” bölməsində söhbət edəcəyik.)³ Bundan əlavə, o Həzrət Qum və Ave şəhərlərinin şiələrinə də iki məktub yazmışdır. Bu məktublar hədis kitablarında dərc olunmuşdur.⁴ Müxtəlif münasibətlərlə o Həzrətin yazdığı başqa məktublar da vardır.⁵ Bir rəvayətə görə İmam Həsən Əskəri (əleyhissələмын) şəhadətindən bir neçə gün qabaq hicrətin iki yüz altıncı il rəbiül-əvvəl ayının səkkizində Mədinə camaatına çoxlu məktub yazmışdır.⁶

3. Gizli siyasi fəaliyyətlər

Abbasilər hökumətinin son dərəcə nəzarətinə baxmayaraq İmam Həsən Əskəri (əleyhissələмын) bir sıra gizli siyasi fəaliyyətlər aparmış, bu fəaliyyətlər zamanı çox incə və gizli metodlardan istifadə edərək saray casuslarının gözündən uzaq olmuşdur. Bu fəaliyyətlərə dair çoxlu nümunələr vardır, lakin biz aşağıda qeyd etdiyimiz iki nümunə ilə kifayətlənirik:

1) İmam Həsən Əskəri əleyhissələмын ən yaxın və səmimi dostlarından olan Osman ibn Səid Əmri yağ satmaq adı altında gizli fəaliyyət göstərirdi. Şiələr şəri vergilərini İmama göndərmək istəyəndə onu Osmana verir, o isə yağ qablarına qoyub onu İmama çatdırırdı.⁷

2) İmam Həsən Əskəri əleyhissələмын hamamını qızdırmaq üçün odun daşıyan Davud ibn Əsvəd deyir: Bir gün İmam məni çağırır mənə qalın, uzun və dairəvi bir çubuq verib buyurur ki, bu çubuğu apar ver Osman ibn Səidə. Mən çubuğu götürüb yola düşdüm. Yolda bir nəfər su daşıyanla rastlaşdım. Onun qatırı yolu kəsmişdi. O, məndən qatırı kənara çəkmək üçün kömək istədi. Mən İmamın verdiyi çubuğu qaldırıb qatıra çəkdim. Çubuq sındı, gözüm çubuğun içərsində olan məktublara sataşdı. Tez çubuğu qoltuğuma vurub geri qayıtdım. Su daşıyan isə məni söyə-söyə qaldı... İmamın evinə çatdıqda o Həzrətin xadimi qabağıma çıxıb dedi: “Ağa deyir ki, nə üçün çubuğu qatıra vurub sındırdın?” Dedim ki, bilmirdim çubuğun içərsində məktub var. İmam buyurdu: “Nəyə görə elə bir iş görürsən ki, sonradan üzr istəməli

¹ Reyhanətül-ədəb, c.7, səh.570.

² Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.4, səh.425.

³ Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.4, səh.428.

⁴ Məadinül-hikmət fi-məkətibil-əimmə, səh.264.

⁵ Tühəfül-üqul, səh.486.

⁶ Bihərül-ənvar, c.50, səh.331.

⁷ Əl-Qeybət, səh.214.

olasan? Bundan sonra bir də belə bir iş görmə. Əgər eşitsən ki, bir nəfər bizi söyür, yenə də işin olmasın, çıx yolunu get. Biz çox pis şəhərdə yaşayırıq. Sən ancaq öz işini gör. Bunu da bil ki, sənin bütün işlərin bizə çatdırılır.”¹

Bu hadisədən məlum olur ki, İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) gizli məktubları çubuğun arasına qoyub sirsaxlayan və etimadını doğrultmuş Osman ibn Səidə göndərir. Özü də bu işi vəzifəsi hamam qızdırmaq üçün odun daşıyan və heç kəsin gümanına gəlməyən bir şəxsə tapşırır. Ancaq onun ehtiyatsızlığı ucbatından az qala bu sirrin üstü açılacaqdı.

4. Şiələri maddi cəhətdən təmin etmək

İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın fəaiyyətlərindən biri də şiələri, xüsusən də, yaxın dostlarını maddi cəhətdən təmin etmək idi. O Həzrətin həyatı barədə mütalie edilsə, bəzi vaxtlar şiələrdən bir neçəsinin İmamın hüzuruna gedib yoxsulluqdan şikayətlənməsinin, İmamın da onların maddi ehtiyacını ödəməsinin şahidi olarıq. Hətta bəzi vaxtlar onlar özləri şikayətlənməzdən qabaq İmam özü onların maddi ehtiyacını aradan qaldırırdı. İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın bu hərəkəti şiələrin maddi çətinlik ucbatından hökumətə tərəf cəlb olunmasının qarşısını alırdı. Buna dair aşağıdakı nümunələri qeyd etmək olar:

1) Əbu Haşim Cəfəri deyir: “Maddi cəhətdən çox pis vəziyyətə düşmüşdüm. Vəziyyətimi məktub vasitəsilə İmam Həsən Əskəri əleyhissəlama bildirmək istədim, ancaq utandığımından bu fikirdən əl çəkdim. Evə gəldikdə, İmam mənim üçün yüz dinar pul göndərüb məktubda da yazır ki, nə vaxt ehtiyacın oldu, bizə xəbər ver, utanma, Allahın sayəsində öz istədiyinə çatarsan.”²

2) Əli ibn Zeyd Ələvi deyir: İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) mənə bir qədər pul verib buyurur: “Get bu pula özün üçün bir kəviz al. Sənin kəvizin ölüb.” Evə qayıtdıqda gördüm ki, doğurdan da, kəvizim ölüb.”³

3) Əbu Haşim Cəfəri deyir: “Maddi çətinliyim barədə İmamə xəbər çatdırdım. O Həzrət mənə beş yüz dinar pul verib buyurdu ki, Əbu Haşim, bunları götür, az olsa, bizi bağışla.”⁴

4) Əbu Tahir ibn Bilal bir dəfə həcc ziyarətinə gedib orada görür ki, Əli ibn Cəfər külli miqdarda pul paylayır. Həcdən qayıtdıqdan sonra hadisəni İmam Həsən Əskəri əleyhissəlama çatdırır. İmam onun cavabında yazır: “Əvvəl demişdim, ona yüz min dinar versinlər, sonra bir o qədər də əlavə etdik, ancaq o, bizi nəzərə alıb bunu qəbul etmədi.” Bu hadisədən sonra Əli ibn Cəfər İmamın hüzuruna gedir və İmamın əmrinə əsasən, ona otuz min dinar pul verirlər.”⁵

Bu hadisədən belə başa düşülür ki, Əli ibn Cəfər Hicazda külli miqdarda pul paylamışdır. Onun payladığı pulların hara sərf edildiyi hədisdə müəyyən edilməsə də onun miqdarından belə başa düşülür ki, bu, geniş və qabaqcadan hazırlanmış (nəzərdə tutulmuş) bir proqram əsasında qurulmuş və təbii ki, ehtiyacı olan, sayılıb-seçilmiş,

¹ Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.4, səh.427.

² Əl-İrşad, səh.343.

³ Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.4, səh.431.

⁴ Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.4, səh.431.

⁵ Əl-Qeybət, səh.212.

mübarizə aparan şiə başçıları həmin puldan istifadə etmişlər. Şübhəsiz ki, bu iş İmam Həsən Əskəri əleyhissələməyin göstərişi və maddi köməyi ilə həyata keçmişdir.

İmam Həsən Əskəri əleyhissələməyin şəraitinin məhdud olmasına baxmayaraq bu kimi böyük məbləğlərin ödənilməsi heç də təəccüblü gəlməməli, yaxud inkar edilməməlidir. Çünki İmamın siyasi-ictimai fəaliyyəti Abbasi hökumətinin ciddi nəzarəti altında olsa da, müxtəlif yerlərdə yaşayan çoxsaylı şiələr o Həzrətə külli miqdarda pul (şəri vergilər) göndərirdilər. Məsələn, tarix deyir: “Qorqan (Corcan) şəhərindən bir nəfər İmam Həsən Əskəri əleyhissələməyin hüzuruna gəlib yerlilərinin göndərdiyi şəri vergiləri o Həzrətin Mübarək adlı xadiminə təhvil verir.”¹ Yaxud Cəbəl məntəqəsindən bir nəfər Ələvinin vasitəsilə İmamın yanına gəlmiş şəxs o Həzrətə dörd min dinar pul verir.² Yaxud bundan qabaq qeyd etdiyimiz kimi İmamın Qumdakı nümayəndəsi (Əhməd ibn İshaq) şiələrdən topladığı yüz altmış kisə qızıl-gümüşü o Həzrətə çatdırır.³ Bunlardan əlavə, İmam Həsən Əskəri əleyhissələməyin müxtəlif şəhərlərdə olan nümayəndələri külli miqdarda şəri vergi toplamış, lakin onu İmamın şəhadətinə qədər o Həzrətə göndərə bilmədiklərindən İmam Zaman əleyhissələməyə çatdırmışlar. Buna misal olaraq Əli ibn Məhziyarın topladığı, onun vəfatından sonra isə oğlu Məhəmmədin İmam Zaman əleyhissələməyin nümayəndəsinə çatdırdığı külli miqdarda pulu qeyd etmək olar.⁴ Həmçinin, Cəbəl əhalisindən olan bir nəfərin⁵ yanındakı yeddi yüz dinar, eləcə də İmran Həmədəni adlı bir şiədəki beş yüz dinarı buna misal göstərmək olar.

5. Mühüm şiə şəxsiyyətlərini müşkülət qarşısında siyasi baxımdan qüvvətləndirmək

İmam Həsən Əskəri əleyhissələməyin ən əsas fəaliyyətlərindən biri də şiələrin görkəmli şəxslərini siyasi mübarizə çətinlikləri qarşısında şiə amalını müdafiə etmək məqsədilə himayə etməsi olmuşdur. Şiələrin görkəmli nümayəndələri çətinliklərlə üzləşdiyindən İmam Əskəri (əleyhissələmə) müxtəlif məqamlarda yeri gəldikcə onlara təskinlik verib öz himayəsi altına alır, çətinliklər, yoxsulluq, təzyiqlər qarşısında daha dözümlü olmaları və böyük siyasi-ictimai məsuliyyətlərini, dini vəzifələrini layiqincəsinə yerinə yetirmələri üçün onları ruhlandırır. Məhəmməd ibn Həsən ibn Meymun deyir: Bir dəfə İmam Həsən Əskəri əleyhissələməyə bir məktub yazıb kəsibçilikdən şikayətləndim. Ancaq sonra öz-özümə dedim ki, məgər İmam Sadiq (əleyhissələmə) buyurmayıbmı ki, bizimlə birgə kasıb yaşamaq başqaları ilə varlı yaşamaqdan, bizimlə birlikdə ölmək düşmənlərlə birgə yaşamaqdan yaxşıdır?

İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmə) cavabında yazdı: “Bizim dostlarımızın günahları çoxaldıqda, Allah-taala onları kəsibçiliklə imtahana çəkir. Bəzi vaxtlar onların bir çox günahlarından keçir. Özün dediyin kimi bizimlə kasıb yaşamaq başqaları ilə varlı yaşamaqdan yaxşıdır. Biz, bizə arxalananlar üçün arxa, bizdən hidayət diləyənlər üçün bir nuruq. Biz (azgınlıqdan qurtarmaq üçün) bizə üz tutmuş

¹ Kəşfül-gümmə, c.3, səh.217.

² Kəşfül-gümmə, c.3, səh.216.

³ Ehticac, səh.257.

⁴ Əl-İrşad, səh.351.

⁵ Əlamül-vəra, səh.448.

şəxslərin gözətçisiyik. Bizi istəyən şəxslər (Allah dərgahında) yüksək mərhələdə bizimlə birlikdə olacaqlar. Bizim yolumuzu getməyənlər isə Cəhənnəmə tərəf getməli olacaqlar.”¹ İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin böyük şiə fəqihlərindən biri olmuş Əli ibn Hüseyin ibn Babəveyh Qummiyə yazdığı məktub da bu məsələyə dair bir sübut ola bilər. İmam bu məktubda bir sıra lazımi məsləhətləri qeyd etdikdən sonra yazır: “Səbirli ol, (İmamın) zühurunu gözlə. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurmuşdur ki, mənim ümmətim üçün ən yaxşı əməl zühuru gözləməkdir. Şiələrimiz, oğlum (İmam Zaman (əleyhissələmin)) zühur edənə qədər daima qəm-qüssə içərisində olacaqlar. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) onun barəsində buyurub ki, yer üzünü zülm və haqsızlıqla dolduğu zaman o gəlib yer üzünü haqq-ədalətlə dolduracaq. Ey mənim etibar etdiyim böyük fəqih! Səbr et, şiələrimizi də səbirli olmağa çağır. Yer kürəsi Allahın ixtiyarındadır və bəndələrindən kimi istəsə, ora (yer kürəsində) hakim seçər. Yaxşılıq yalnız təqvalılara, Allahdan qorxanlara məxsusdur. Sənə və bütün şiələrə Allahın rəhmət və bərəkəti olsun!”

6. Qeybi məlumatlardan geniş şəkildə istifadə etmək

Məlumdur ki, İmamlar Allahla əlaqədə olmaları sayəsində qeybi məlumatlardan bəhrələnmiş, İslam əsasının, yaxud ümmətin ali məsləhətləri təhlükə ilə üzləşdiyi zaman onlar da, bu məlumatlardan bir növ hidayət vasitəsi kimi istifadə etmişlər. İmamların qeyb aləmindən xəbər vermələri onların həyatında mühüm yer tutur. İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin həyatı ilə tanış olduqda isə məlum olur ki, o Həzrət digər İmamlara nisbətən qeybi məlumatlarından daha çox istifadə etmişdir.

Dövrümüzün müasir alimlərindən birinin təhqiqatına əsasən, İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin qeybi məlumatlardan istifadə etdiyi məqamlardan, Qütb Ravəndi “Xaric” kitabında qırxını, Seyyid Bəhrani “Mədinətül-məaciz” kitabında yüz otuz dördünü, Şeyx Hürri Amili “İsbətül-hudat” kitabında yüz otuz altısını, Əllamə Məclisi isə “Biharül-ənvar” kitabında səksən birini qeyd etmişdir.² Bu isə o deməkdir ki, o Həzrət qeybi məlumatlardan çox geniş şəkildə istifadə etmişdir. Belə başa düşülür ki, bu işin səbəbi İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmin) və atası İmam Əliyyə-n-Nəqi əleyhissələmin düşdüyü vəziyyətin çətinliyi olmuşdur. Çünki İmam Əliyyə-n-Nəqi (əleyhissələmin) məcburi şəkildə Samirraya köçdükdən sonra daima ciddi nəzarət altında olmuş, buna görə də, oğlu İmam Həsən Əskəri əleyhissələmi bütün şiələrə özündən sonrakı İmam kimi tanıtdırmağa fürsət tapmışdır. Digər tərəfdən də, bu işi həyata keçirmək (özündən sonrakı İmamı təyin etmək) onu hökumət qarşısında ciddi təhlükə ilə üzləşdirirdi. Məhz buna görə də, İmam Həsən Əskəri əleyhissələmi sonrakı İmam kimi tanıtdıraraq şiələrdən onun üçün beyət almaq məsələsi İmam Əliyyə-n-Nəqi əleyhissələmin ömrünün son aylarında həll olunmuşdur.³ Hətta İmam Əliyyə-n-Nəqi (əleyhissələmin) vəfat edərkən şiələrin bir çoxu İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin İmam olduğunu bilmirdi.⁴

¹ Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.4, səh.435.

² İmam Əskəri əleyhissələmin həyatı, səh.121.

³ İmam Əskəri əleyhissələmin həyatı, səh.217.

⁴ İsbətül-vəsiyyə, səh.234.

Bəzi tarixçilərin fikrincə, bu məsələdə başqa bir səbəb öz təsirini göstərmişdir. O da bəzi şiələrdə İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin qardaşı Məhəmməd ibn Əlinin hələ İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmin dövründə İmam olmasına inam yaranması olmuşdur. Onlar buna görə də, ona İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmin yanında hörmət göstərildilər. Ancaq İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissələm) onların bu fikrinə qarşı mübarizə aparır və onlarda oğlu İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin İmam olduğuna dair inam yaratmağa çalışırdı.

İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmin şəhadətindən sonra da İbn Mahəviyyə kimi bəzi xainlər bu əqidəni əllərində bayraq tutaraq camaatı İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin İmam olması fikrindən yayındırırdılar.

Bu amillər cəm olaraq bəzi şiələrdə İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin İmam olmasına aid şəkk-şübhə yaratmışdı. Onların bəziləri İmamı yoxlamaq fikrinə düşür,¹ bəziləri isə bu barədə İmamla məktublaşırdılar². Bu şəkk-şübhələr o dərəcəyə çatmışdı ki, İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm) bu barədə bəzi şiələrə yazdığı cavabda ürək ağrısı ilə buyururdu: “Ata-babalarımın heç birinin İmaməti şiələrin mənim İmamətim məsələsində şəkk etdikləri kimi şəkkə düşər olmamışdır.”³ İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm) bu şəkk-şübhələri aradan qaldırmaq, eləcə də, öz dostlarını təhlükədən qurtarmaq, yaxud onları arxayınlaşdırmaq və ya azğınları düz yola yönəltmək məqsədilə məcbur olurdu ki, həqiqət üzərindən pərdələri kənara çəkib qeyb aləmindən xəbər versin. Bu isə müxaliflərin nəzərini cəlb etmək, eləcə də, şiələrin imanını möhkəmlətmək üçün istifadə olunan ən yaxşı metod idi. Əbu Həşim Cəfəri deyir: “Hər dəfə İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin yanına gedəndə onda İmamətə dair yeni bir nişanə müşahidə edirdim.”⁴

İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin bu sahədəki mövqeyi məlum olduğdan sonra o Həzrətin gələcək hadisələr barədə qabaqcadan verdiyi məlumatların bir neçəsini oxucuların nəzərinə çatdırırıq:

1) İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin ən yaxın və səmimi dostlarından olan Məhəmməd ibn Əli Səməri deyir: “İmam Əskəri (əleyhissələm) bir məktub vasitəsilə mənə bildirdi ki, sizə bir bəla üz verəcək. Özünüzü gözləyin!

Üç gündən sonra Bəni Həşim qəbiləsi arasında ixtilaf yaranır. İmam məktub yazdım ki, dediyiniz bəla budurmu? İmam cavab yazdı ki, xeyr, bu, o deyil, özünüzü gözləyin! Bir neçə gündən sonra xəlifə Mötəzz öldürüldü.”⁵

2) İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm) xəlifə Mötəzzin qətlindən iyirmi gün qabaq İshaq ibn Cəfər Zübeyriyə məktub yazaraq tapşırır: “Öz evində otur, (bu yaxınlarda) mühüm bir hadisə baş verəcək.”

İshaq ibn Cəfər Zübeyri deyir ki, Büreyhə öldürüldükdən sonra İmam məktub yazıb dedim ki, dediyiniz hadisə baş verdi, indi nə edim? İmam onun cavabında buyurdu ki, dediyim hadisə başqa hadisədir. Çox çəkmir ki, Mötəzz də öldürülür.⁶

¹ İsbatul-vəsiyyə, səh.246.

² İsbatul-vəsiyyə, səh.238.

³ Tuhəfül-üqul, səh.487.

⁴ Ə'lamül-vəra, səh.375.

⁵ Kəşfül-gümmə, c.3, səh.207.

⁶ Əl-İrşad, səh.340.

3) Məhəmməd ibn Həməzə Sərvi deyir: “İmam Əskəri əleyhissələmin yaxın dostlarından olan Əbu Haşim Cəfərinin vasitəsilə o Həzrətə məktub yazaraq varlanmağım barədə dua etməsini istədim. O Həzrət öz xətti ilə mənə cavab yazıb bildirdi: “Gözün aydın olsun! Allah tezliklə səni varlandıracaq. Əmioğlun Yəhya ibn Həməzə vəfat edib və heç bir vərəsəsi yoxdur. Tezliklə onun yüz min dirhəm pulu sənə yetişəcək.”¹

4) Əbu Haşim Cəfəri deyir: “Mən zindəndə idim. Vəziyyətimin ağır olmasından İmam Həsən Əskəri əleyhissələmə şikayət etdim. İmam mənə məktub yazıb bildirdi ki, bu gün günorta namazını öz evində qılacaqsan. Çox çəkmir ki, zindandan azad olub (İmamın buyurduğu kimi) namazımı öz evimdə qıldım.”²

5) Əhməd ibn Məhəmməd deyir: “Abbasi xəlifəsi Mühtədi mövliyaları³ kütləvi şəkildə qırmağa başlayarkən İmam Həsən Əskəri əleyhissələmə məktub yazıb dedim: “Allaha şükür olsun ki, xəlifənin başı qarışıb və sizə əziyyət verməyə fürsət tapmır. Eşitmişəm ki, o, sizi təhdid edərək deyirmiş ki, bunları yer üzündən silib qurtarmaq lazımdır.”

İmam cavabında öz xətti ilə yazır: “Onun bu təhdidləri icra etməyə ömrü çatmayacaq. Bu gündən saymağa başla, düz altıncı gün zillət və alçaqcasına öldürüləcək.”

Altı gündən sonra İmamın buyurduğu kimi Mühtədi öldürülür.”⁴

6) Cəfər ibn Məhəmməd Qəlanisi deyir: “Həyat yoldaşı hamilə olan qardaşım Məhəmməd, İmam Həsən Əskəri əleyhissələmə məktub yazıb ondan xahiş edir ki, yoldaşının doğuşunun asan və uşağının oğlan olması üçün Allaha dua etsin.

İmam onun cavabında yazır: “Allah-taala sənə oğlan uşağı bağışlayar. Məhəmməd və Əbdürrəhman adlarının ikisi də gözəl addır.”

Onun yoldaşı əkiz oğlan uşağı doğur. Birinin adını Məhəmməd, o birininkini isə Əbdürrəhman qoyurlar.”⁵

7) Məhəmməd ibn Əyyaş deyir: “Bir neçə nəfər yığışib İmam Həsən Əskəri əleyhissələmin fəzilətləri barədə söhbət edirdik. Bir nəfər nasibi (Əhli-beytin düşmənlərindən) dedi: “Mən ona mürəkkəbsiz bir məktub yazacağam. Əgər o, mənim məktubuma cavab yazsa, onun haqq olduğunu qəbul edərəm.”

Hərə öz məsələləri barədə İmama məktub yazdı, nasibi də bir vərəq üzərinə mürəkkəbsiz nə isə yazıb İmama göndərdi.

İmam Əskəri (əleyhissələmə) bizim cavablarımızı məktuba yazdı, nasibinin yazdığı məktubun üzərinə isə onun özünün və atasının adını yazdı. Nasibi bunu gördükdə huşunu itirir. Huşa gəldikdən sonra İmamın haqq olduğunu qəbul edib şialərə qoşuldu.”⁶

¹ Kəşfül-ğümmə, c.3, səh.214.

² Ə'lāmül-vərə, səh.372.

³ Mövliya ərəb xilafəti tabeçiliyində olan vilayətlərdə İslam dinini yenidən qəbul etmiş qeyri-ərəb millətlərə deyilir.

⁴ Ə'lāmül-vərə, səh.375.

⁵ İsbətül-vəsiyyə, səh.241.

⁶ Mənaqibi-Ali-Əbutalib, c.4, səh.240.

8) İsmayıl ibn Məhəmməd deyir: “Bir gün gedib İmam Həsən Əskəri əleyhissələмын qapısının ağızında oturdum. İmam evindən çıxanda kasıblıqdan şikayətlənib and içdim ki, hətta bir dirhəm belə pulum yoxdur.

İmam mənə buyurdu: “İki yüz dinar torpağa basdırdığın halda and içirsən ki, pulum yoxdur? Bunu ona görə demirəm ki, sənə pul verməyəm.” Sonra üzünü xadiminə tutub buyurdu: “Üstündə nə qədər pul varsa, ver ona!” Xadim mənə yüz dinar pul verdi. Mən Allaha şükr edib geri döndüm. Bu vaxt İmam Əskəri (əleyhissələm) buyurdu: “Qorxuram ki, gizlətdiyin o iki yüz dinar sənə lazım olan vaxt onu tapmayasan.” İmamın bu sözündən sonra pulları gizlətdiyim yerə gedib oranı qazdım. Pullar yerində idi. Götürüb yerini dəyişdim və elə bir yerə qoydum ki, heç kəsin xəbəri olmasın. Bu hadisədən bir müddət keçdi. Pula ehtiyacım oldu. Pulları gizlətdiyim yerə getdim. Qazıb pulları yerində görmədikdə çox narahat oldum. Sonra bildim ki, oğlum pulların yerini tapıb onları götürüb getmişdir. Bir sözlə, İmamın buyurduğu kimi gizlətdiyim pullardan mənə bir şey nəsib olmadı.”¹

9) Hələbi adlı bir şəxs deyir: “Samirrada yığışib İmam Həsən Əskəri əleyhissələмын yaxından görmək üçün onun evdən çıxmasını gözləyirdik. Bu vaxt o Həzrətdən bizə aşağıdakı məzmununda bir məktub gəldi: “Heç kim mənə salam verməsin və heç kim əli ilə mənə tərəf işarə etməsin. Yoxsa canınız təhlükəyə düşər.” Mənim yanımda cavan bir oğlan dayanmışdı. Ondən soruşdum ki, haradansan? Cavab verdi ki, Mədinə şəhərindənəm. Dedim: “Buraya nə üçün gəlmisən?” Dedi: “İmam Həsən Əskəri əleyhissələмын İmaməti barədə bir balaca mübahisə yaranmışdı. Ürəyim sakit olsun deyə, gəlmişəm ki, ondan ya bir söz eşidəm, ya da bir nişanə müşahidə edəm. Mən Əbuzər Qəffarinin² nəvələrindənəm.” Bu vaxt İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm) öz xadimi ilə birlikdə evdən çıxdı. Bizə çatanda mənim yanımda durmuş cavan oğlana baxıb buyurdu: “Sən Qəffarinin nəslindənsən?” Oğlan cavab verdi ki, bəli! İmam Əskəri (əleyhissələm) buyurdu: “Anən Həmdəviyyə necədir?” Oğlan cavab verdi ki, yaxşıdır. Bu qısa söhbətdən sonra İmam bizim yanımdan uzaqlaşdı. Mən üzümü cavan oğlana tutub dedim: “Onu bundan qabaq görmüşdün?” O, “Xeyr” - deyə cavab verdi. Dedim: “Sənin üçün bu kifayət edirmi?” Cavab verdi ki, bundan az da kifayət edərdi.”³

10) Cəfər ibn Məhəmməd deyir: “Biz İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm) ilə birlikdə yol gedirdik. Mən istəyirdim ki, bir uşağım olsun. Ürəyimdə dedim ki, ey İmam Həsən Əskəri (əleyhissələm), görəsən, mənim uşağım olacaq? Bu vaxt o Həzrət mənə baxıb başı ilə işarə etdi ki, bəli (uşağın olacaq). Ürəyimdə dedim: Görəsən, uşağım oğlan olacaq? İmam başı ilə işarə etdi ki, xeyr. Bir neçə gündən sonra Allah-taala bizə bir qız uşağı verdi.”⁴

11) Əli ibn Məhəmməd ibn Ziyad deyir: “Bir gün İmam Həsən Əskəri əleyhissələmən mənə bir məktub gəldi. Məktubda yazılmışdı: “Səni bir təhlükə gözləyir, evdən çıxma!” Elə bu ərafədə mənim üçün bir çətinlik irəli çıxdı. Mən çox

¹ Əl-Füsulul-muhimmə, səh.303.

² Qifar Əbuzərin qəbiləsinin adıdır.

³ Biharül-ənvar, c.50, səh.269.

⁴ İmam Əskəri əleyhissələмын həyatı, səh.136.

narahat oldum. İmama məktub yazıb soruşdum ki, dediyiniz təhlükə budurmu? İmam cavab yazdı ki, xeyr, dediyimiz təhlükə bundan da pisdür. Çox çəkmədi ki, Cəfər ibn Mahmuda görə ciddi nəzarət altına düşdüm. Belə ki, hökumət məni tutan şəxs üçün yüz min dirhəm pul mükafat təyin etmişdi.”¹

7. Şiələri on ikinci imamın qeybə çəkilməsi dövrü üçün hazırlamaq

Hər hansı bir cəmiyyətin rəhbər və İmamının qeybə çəkilməsi qeyri-təbii bir hadisə olduğundan, eləcə də, ona inanmaq və onun qeybə çəkilməsi nəticəsində qarşıya çıxan çətinliklərə dözmək camaat üçün son dərəcə çətin olduğundan İslam Peyğəmbəri (səlləllahu əleyhi və alihi) və həmçinin, İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamdan qabaqkı İmamlar yavaş-yavaş camaatı bu məsələ ilə tanış edir və onlarda bu məsələyə dair inam yaratmağa çalışırdılar. On ikinci İmamın qeybə çəkiləcəyi dövr yaxınlaşdıqca camaatda bu məsələyə dair inam yaratmaq səyi İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) və İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın dövründə daha çox hiss olunurdu. Necə ki, İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın həyatından danışarkən qeyd etdik ki, o Həzrət öz işlərini əsasən, nümayəndələr vasitəsilə həyata keçirir və özü isə çox nadir hallarda şəxsən şiələrlə əlaqədə olurdu. İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın dövrünə gəldikdə isə bu məsələ özünü daha çox büruzə verirdi. Çünki İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) bir tərəfdən Həzrət Məhdi əleyhissəlamın anadan olmasına təkid etməsinə baxmayaraq, onu yalnız özünün ən yaxın şiə dostlarına göstərir, digər tərəfdən də, özü ilə şiələrin əlaqəsi azalaraq məhdudlaşırdı. Belə ki, hətta Samirra şəhərinin şiələrinin suallarına, müraciətlərinə məktubla və ya nümayəndələr vasitəsilə cavab verərək onları İmamın qeybə çəkiləcəyi dövrün çətinliklərinə dözməyə və İmamla nümayəndə vasitəsilə əlaqə saxlamağa alışdırırdı. Sonralar on ikinci İmamın özü də, kiçik qeyb dövründə bu vasitədən istifadə etmiş və şiələri böyük qeyb dövrünə hazırlamışdır. (Bu barədə on ikinci İmamın həyatı bölməsində ətraflı söhbət edəcəyik.)

Qeyd etdik ki, İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın ən yaxın dost və şiələrindən bəziləri İmam Zaman əleyhissəlamı görməyə nail olurdular. İndi həmin məqamlardan birini nümunə olaraq oxucuların diqqətinə çatdırırıq.

Həzrət Məhdi əleyhissəlamın qeybə çəkiləcəyi barədə qabaqcadan xəbər vermə

İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın ən yaxın və ən səmimi dostlarından olan Əhməd ibn İshaq deyir: “İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın yanına gedib ondan sonrakı İmam barədə soruşmaq istəyirdim. Mən sual verməzdən qabaq o Həzrət üzünü mənə tutub buyurdu: “Ey Əhməd ibn İshaq! Allah-taala Həzrət Adəm əleyhissəlamı yaratdığı gündən Qiyamət gününə qədər yer üzünü bir an olsun belə, İlahi hüccətsiz (rəhbərsiz) qoymayıb və qoymayacaq. Allah həmin hüccətin hesabına yer üzündəki bəlanı dəf edərək camaata rəhmət yağışı göndərir və yerin alt təbəqələrində gizlənmiş nemətləri (sərvətləri) üzə çıxarır”. Mən ona dedim: “Sizdən sonra İmam kim olacaq?” Bunu deyəndən sonra o Həzrət qalxıb o biri otağa keçdi və

¹ Kəşfül-gümmə, c.3, səh.207.

çox çəkmədi ki, qucağında sifəti on dörd gecəlik ay parçası kimi parıldayan təxminən üç yaşlı bir uşaqla geri qayıtdı. Sonra isə mənə buyurdu: “Əhməd, əgər Allah və İmamlar yanında hörmətin olmasaydı, bu oğlumu sənə göstərməzdim. Onun adı Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) adından, künyəsi Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) künyəsindəndir. Dünya zülm və haqsızlıqla dolduğu zaman o gəlib hər tərəfi haqq-ədalətlə dolduracaq. O, (uzunömürlü olması baxımından) bu ümmət arasında Xızr və Zülqərneyn kimi olacaq. O, uzunmüddətli qeybə çəkiləcək və bir çoxları (qeyb dövrünün həddən artıq uzun çəkəcəyinə görə) bu barədə şəkk edəcək, təkcə Allahın, onun İmamətinə möhkəm əqidədə saxladığı və onun zühurunun tez baş verməsi haqqında dua etməyə nail olan şəxslər azgınlıqdan qurtaracaqlar...”¹

Həqiqətin parlaq siması

Hökumət nümayəndələrinin İmam Həsən Əskəri əleyhissələma qarşı olan düşmənçiliklərinə baxmayaraq, bəzi vaxtlar o Həzrətin mənəvi məqamı onları elə təsirləndirirdi ki, onlar İmamı tərifləyib ona hörmətlə yanaşmaq məcburiyyətində qalırdılar. Übeydullah ibn Xaqan hökumətin əsas işçilərindən biri idi. Onun oğlu Əhməd Qum şəhərində şəri vergiləri toplamaq işinə baxırdı. O, İmamlara qarşı əks mövqedə dururdu. Həsən ibn Məhəmməd Əşəri, Məhəmməd ibn Yəhya və başqaları qeyd etmişlər ki, bir gün Übeydullahın oğlu Əhmədin məclisində şiələrdən (Ələvilərdən) və onların əqidəsindən söhbət açılır. Əhməd deyir: “Mən Samirra şəhərində Ələvilərdə vüqar, nəcabət, fəzilət və əzəmət baxımından öz ailəmiz və bütün Bəni-Haşim arasında İmam Həsən Əskəri (əleyhissələma) kimi şəxs görməmişdim. Onların nəslə ona qocalar və qəbilə başçılarından çox hörmət edirdilər. Onun mövqeyi ordu başçıları, vəzir-vəkil, ümumiyyətlə, bütün camaat arasında da, bu cür idi. Yadıma gəlir ki, bir gün atamın yanında olarkən qarışıqlar gəlib dedilər ki, Əbu Məhəmməd İmam Həsən Əskəri (əleyhissələma) içəri gəlmək istəyir. Atam uca səslə onlara dedi ki, qoy gəlsin. Mən qarışıqların atamın yanında onun adını künyə ilə və hörmətlə çəkməsindən çox təəccübləndim. Çünki atamın yanında xəlifə, vəliəhd və adını künyə ilə çəkilməsinə xəlifə tərəfindən icazə verilmiş şəxsdən başqa heç kəsin adını künyə ilə çağırırdılar. Bu vaxt buğdayı, xoşqamətli, gözəlsifətli, yaraşlıq, vüqarlı bir cavan içəri daxil oldu. Atam onu görcək yerindən qalxıb onu qarşılamaq üçün bir neçə addam irəli getdi. Mənim yadıma gəlmir ki, atam o vaxta qədər Bəni-Haşimdən, yaxud ordu başçılarından birini o cür qarşılamaş olsun. Atam onunla qucaqlaşdı üz-gözünü öpməyə başladı, daha sonra əlindən tutub öz namaz qıldığı yerdə əyləşdirdi. Özü isə onunla üzbəüz oturub söhbət etməyə başladı. Atam onunla söhbəti zamanı arabir “qurbanın olum” (başına dönüm) ifadələrini işlədirdi. Mən gördüyüm bu hadisədən təəccüb edirdim. Birdən qarışıqlardan biri gəlib dedi ki, xəlifənin qardaşı Müvəffəq bura gəlmək istəyir. Adətən Müvəffəq gəlməzdən əvvəl qarışıqlar və onun xüsusi ordu başçıları sarayın qapısından atamın oturduğu (işlədiyi) yerə qədər fəxri qaravulda dayanar, Müvəffəq də gəlib onların qarşısından keçərdi.

¹ Kəmalüddin, c.2, səh.384.

Bəli, atamın bütün diqqəti İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamda idi və fasiləsiz olaraq onunla söhbət edirdi. Atam Müvəffəqin xüsusi xadimlərini görəndə o Həzrətə dedi: “Qurbanın olum, istəyirsinizsə, siz gedin.” Qapıçılara da tapşırırdı ki, Müvəffəq görməsin deyə, onu fəxri qaravulun arxa tərəfindən aparın. İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) ayağa qalxdı. Atam da durub onunla qucaqlaşaraq ayrıldı. O, otaqdan çıxıb getdi.

Mən atamın xadim və qapıçılarına dedim: “Bu şəxs kim idi ki, onun adını atamın hüzurunda künyə ilə çağırırdınız və atam onunla bu cür rəftar edirdi?” Onlar cavab verdilər ki, o, Ələvilərdən biri, İbnur-Riza adı ilə tanınmış¹ Həsən ibn Əli (əleyhissəlam) (İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam)) idi. Mən bir az da təəccübləndim və o günü axşama qədər onun haqqında və atamın onunla o cür rəftar etməsi barədə fikirləşdim. Adətən atam (xiftən) işə namazından sonra oturub xəlifəyə çatdırılması məlumatları araşdırırdı. Namazı qılıb qurtardıqdan sonra gəlib onun yanında oturdum. Onun yanında heç kəs yox idi. Atam məndən soruşdu: “Əhməd, işin var?” Dedim: “Bəli, ata! İcazə verirsənsə, deyim.” Dedi: “İcazə verirəm, de!” Mən dedim: “Ata, səhər gördüyüm o kişi kim idi ki, sən ona o cür hörmət edir, danışığında “qurbanın olum” ifadəsini işlədərək özünü, ata-ananı ona fəda edirdin?” Atam dedi: “Oğlum, o, rafizilərin² İmamı, İbnur-Riza adı ilə tanınmış Həsən ibn Əli (İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam)) idi.” Sonra bir az sükut etdi. Mən də sakitcə oturmuşdum. Atam davam edib dedi: “Oğlum, əgər Bəni-Abbas hakimiyyətdən getsə, Bəni-Haşimdə hakimiyyətə gəlməyə ondan başqa heç kimin səlahiyyəti yoxdur. Bu da onun fəzilət, ismət, ibadət, gözəl əxlaq və ləyaqətinə görədir. Onun atası da fəzilətli və böyük bir şəxsiyyət olmuşdur.” Atamın bu sözlərindən nigarançılığım və atama nifrətim daha da artdı. Artıq İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) haqqında məlumat toplamaqdan başqa heç bir fikrim qalmamışdı. Onun haqqında istər Bəni-Haşimdən, istər ordu başçılarından, istər yazıçılardan, istər qazı və fəqihlərdən, istərsə də digər camaatdan nə soruşdumsa, hamı onun adını son dərəcə hörmətlə xatırladı. Hamı onu müsbət qələmə verir və öz tayfa və qəbilə başçılarından üstün tuturdu. (Beləliklə də) ona hörmətim artdı. Çünki onu, həm dostları, həm də düşmənləri yaxşı adla xatırlayaraq tərifləyirdilər...”³

İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın şəhadəti və faydasız kələklər

İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın cəmiyyət arasındakı nüfuz və hörmətinin günbəgün artmasından nigaran olan Abbasi xəlifəsi Mötəmid camaatın o Həzrətə olan diqqətinin artdığını, zindanın, təzyiq və işkəncələrin mənfi nəticə verməsini gördükdə, öz köhnə kələklərinə əl atıb İmamı gizləncəsinə zəhərləyir. Şiə aləminin görkəmli alimi Təbərsi yazır: “Bizim alimlərimizin əksəriyyəti yazmışlar ki, ata-

¹ O vaxtlar İmam Riza əleyhissəlamdan sonrakı imamlara İbnur-Riza, yə'ni Rizanın oğlu deyirdilər.

² Burada şiələr nəzərdə tutulub.

³ Əl-İrşad, səh.338.

babası və ümumiyyətlə, bütün İmamlar şəhid olduğu kimi İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmə) də zəhərlənmə nəticəsində şəhid olmuşdur.¹

Tanınmış şiə alimi Kəfəmi yazır: “Onu (İmam Əskəri əleyhissələmə) Mötəmid zəhərləmişdir.”²

Dördüncü əsr (hicri tarixi ilə) şiə alimlərindən olan Məhəmməd ibn Cərir ibn Rüstəm ət-Təbəri də qeyd edir ki, İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmə) zəhərlənmə nəticəsində şəhadətə qovuşmuşdur.³

İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin Abbasi hökuməti tərəfindən öldürülməsinin nişanələrindən biri Mötəmidin o Həzrətin zəhərləndiyi günlərdə İmamın ölümünü adi və təbii bir ölüm kimi qələmə verməsi üçün etdiyi səylərdir.

Sünni məzhəbinin görkəmli alimlərindən biri olan ibn Səbbaq Maliki, Abbasilər sarayında işləyən Übeydullah ibn Xaqanın dilindən yazır: “... İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmə) vəfat edərkən Abbasi xəlifəsi heyrətamiz bir halda idi. Biz onun bu halından təəccübləndik, (onun xəlifə olduğundan) belə bir hala düşməsinə heç fikrimizə belə gətirməzdik. İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmə) zəhərlənərkən xəlifə hamılıqla saray alimlərindən olan beş yaxın dostunu onun evinə göndərir. Xəlifə onlara tapşırır ki, İmam Əskəri əleyhissələmənin evində qalıb baş verən bütün hadisələri ona xəbər versinlər. Eyni zamanda o, bir neçə nəfəri o Həzrətə xidmət etmək üçün onun evinə göndərir. Həmçinin, xəlifə Qazi ibn Bəxtiyara tapşırır ki, etibar etdiyi şəxslərdən on nəfərini seçib gecə-gündüz İmam Əskəri əleyhissələmənin halına nəzarət etmək üçün onun evinə göndərsin. İki-üç gündən sonra xəlifəyə xəbər verilir ki, İmam Əskəri əleyhissələmənin halı çox ağırdır və çətin ki, yaxşılaşsın. Xəlifə onlara tapşırır ki, o Həzrətin evinə daha da ciddi nəzarət edilsin. Onlar da xəlifənin dediyinə əsasən, İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmə) vəfat edəndə qədər o Həzrətin evinə nəzarəti daha da artırdılar. İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin şəhadət xəbəri Samirraya yayıldıqda, şəhərdə ah-nalə, şivən səsi ucalmağa başlayır və bütün dükən-bazar bağlanır. Bəni-Haşim, divan işçiləri, ordu başçıları, şəhər qazıları, şairlər, vəkil və şahidlər, adi camaat hamı o Həzrətin dəfn mərasiminə getdi. Sanki həmin gün Samirrada qiyamət qopmuşdu. İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin cənazəsi dəfn üçün hazır olduqda xəlifə öz qardaşı İsa ibn Mütəvəkkili o Həzrətin meyit namazını qılmağa göndərir. Cənazə, namaz qılmaq üçün yerə qoyulduqda, İsa irəli gedib o Həzrətin üzündən kəfəni kənara çəkir və onu Ələvilərə, Abbasilərə, qazılara, yazıçı və şahidlərə göstərərək deyir: “Bu, İmam Həsən Əskəri əleyhissələmədir. O, təbii ölüm nəticəsində vəfat etmişdir. Xəlifənin filan-filan xadimləri də buna şahiddir.” Sonra cənazənin üzünü örtüb ona namaz qılır və dəfn edilməsini əmr edir...”⁴

Əlbəttə, qeyd etmək lazımdır ki, xəlifənin qardaşının İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin cənazəsinə meyit namazı qılması simvolik bir mənə kəsb edirdi və hökumət İmamın şəhadətinin səs-küyünün qarşısını almaq üçün bu addımı atırdı.

¹ Ə'lāmül-vəra, səh.367.

² Əl-ənvarül-bəhiyyə, səh.162.

³ Dəlailül-imamə, səh.223.

⁴ Əl-füsulül-mühimmə, səh. 307–308.

Əslində isə şiə alimlərinin dediyinə görə İmam Məhdi (əleyhissəlam) özü o Həzrətin cənazəsinə xüsusi meyyit namazı qılmışdır.¹

Cəfər Kəzzabın əbəs yerə etdiyi səy

Əbül-Ədyan deyir: “Mən İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın xadimlərindən biri idim və o Həzrətin məktublarını müxtəlif şəhərlərə aparırdım. İmam xəstə olduğu son günlərdə onun yanına getdim. O Həzrət bir neçə məktub yazıb buyurdu: “Bunları Mədainə apar, sən on beş gün Samirrada olmayacaqsan. On beşinci gün şəhərə gəldikdə isə görəcəksən ki, mənim evimdən şivən səsi gəlir və mənim meyyitimi qüsul verməyə qoyublar.” Mən dedim: “Ey mənim ağam! Bəs onda sizdən sonrakı İmam kim olacaq?” Buyurdu: “Məktubların cavabını səndən istəyəcək şəxs.” O Həzrət buyurdu: “Mənim cənazəmə meyyit namazı qılan şəxs məndən sonra İmam olacaq.” Dedim ki, başqa bir nişanə verin. İmam buyurdu: “Kəmərin arasındakı şeydən xəbər verəcək şəxs məndən sonrakı İmamdır.” İmamın heybət və əzəməti kəmərin arasındakı şeyin nə olduğu barədə soruşmağıma mane oldu. İmamın verdiyi məktubları Mədainə apardım. Cavabları alıb on beş gündən sonra Samirraya qayıtdıqda, İmamın buyurduğu kimi o Həzrətin evindən şivən səsinin gəldiyini eşitdim. İmamın qardaşı Cəfər (Kəzzab)² İmamın evinin kənarında oturmuş, şiələrdən bir dəstəsi də onu dövrəyə alıb başsağlığı verir, digər tərəfdən də, İmam seçilməsi münasibətilə onu təbrik edirdilər. Mən bu hadisədən çox təəccübləndim və özüm-özümə dedim ki, əgər Cəfər İmam seçilibsə, onda İmamətin vəziyyəti dəyişilmişdir. Çünki mən onun şərab içməsinə, qumar oynamasına, çalıb-oynamasına öz gözlərimlə görmüşdüm. Mən də irəli gedərək ona başsağlığı verib İmam seçilməsi münasibəti ilə onu təbrik etdim. Ancaq o, məndən heç nə soruşmadı. Bu vaxt İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın evinin xadimi Üqeyd evdən çıxıb Cəfərə dedi ki, qardaşının nəşini kəfənlədilər, gəlin ona namaz qılın. Cəfər evə daxil oldu. Şiələr onun dövrəsini əhatə etmiş, Osman ibn Səid Əmri və Sələmə adı ilə məşhur olmuş Həsən ibn Əli isə onların qarşısında durmuşdular. İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın həyatına daxil olduqda, o Həzrətin nəşini kəfənləyib tabuta qoymuşdular. Cəfər meyyit namazı qılmaq üçün irəli keçdi. Namaza başlamaq istərkən buğdayı, qarasaç və qabaq dişləri bir-birindən bir az aralı olan bir uşaq evdən çıxıb Cəfərin paltarından yapışaraq onu kənara çəkdi və deyir: “Əmi, çəkil kənara, atama meyyit namazını mən qılmalıyam.” Üz-gözündən narahatçılığı açıq-aşkar hiss olunan Cəfər kənara çəkilir. O uşaq İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın cənazəsinə namaz qılır, sonra isə İmamı öz evində atası İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın yanında dəfn edirlər. Sonra həmin uşaq üzünü mənə tutub dedi: “Ey bəsrəli kişi, apardığın məktubların cavablarını ver.” Məktubların cavabını ona verib öz-özümə dedim: “Bu iki nişanə (cənazəyə namaz qılmaq, məktubların cavablarını istəmək), bircə qaldı kəmərin arasındakı şeydən xəbər vermək.”

Cəfərin yanına gəldikdə səs-küyü aləmi basmışdı. Haciz Vəşşa Cəfərdən soruşur: “O uşaq kim idi?” O, bu sualla (yalandan İmamlıq iddiası edən) Cəfəri məhkum

¹ Kəmalüddin, səh.475.

² O, özünü yalandan imam adlandırdığı üçün Kəzzab (yalançı) adlandırılmışdır.

etmək (susdurmaq) istəyirdi. Cəfər cavab verir ki, vallah heç bu vaxtacan onu görməmişdim, tanımıram.

Biz orada oturmuşduq ki, bir də gördüm Qum şəhərindən bir neçə nəfər gəlib İmam Həsən Əskəri əleyhissələməni soruşdular. İmamın dünyadan köçdüyünü bildikdə dedilər: “İmamın canişini kimdir?” Oradakılar Cəfəri göstərdilər. Onlar Cəfərə salam verib başsağlığı və təbrik dedilər. Sonra isə dedilər: “Bir neçə məktub və bir qədər pul gətirmişik. Buyurun, görək məktubları kim yazmış və pullar nə qədərdir?” Cəfər bu sualdan narahat olub ayağa qalxdı və paltarının tozunu çırpı-çırpı dedi: “Bunların fikri budur ki, biz qeybdən xəbər verək!” Bu vaxt evdən bir xadim çıxıb dedi: “Məktubları filan-filan kəslər yazmış, kəmərin arasında isə min dinar pul vardır. Özü də onlardan on dənəsini qızıl suyuna çəkiblər.” Qumdan gələnlər məktubları da, pulları da xadimə verib dedilər: “Səni kim kəmərin dalınca göndərirsə, İmam da məhz odur...”¹

Faydasız səylər

Öz xam xəyalına görə İmam Həsən Əskəri əleyhissələməni şəhid etmiş Abbasi xəlifəsi Mötəmid elə hesab edirdi ki, öz istədiyinə çatmış və artıq onun özbaşına hakimiyyətinin qarşısında heç bir maneə qalmamışdır. Ancaq daha da arxayın olsun deyə, yeni bir hiyləyə əl atır ki, bu da onun son dərəcə məqəmpərəst olduğunu və İmam övladı tərəfindən olan nigarançılığını göstərir. O, bir neçə nəfəri İmam Əskəri əleyhissələmənin evinə göndərüb onlara tapşırır ki, İmamın evinə gedib orada olan bütün şeyləri yoxlayıb möhürləsinlər. Digər tərəfdən də, İmam Həsən Əskəri əleyhissələmədən bir uşaq qalması xəbərini eşitdiyi üçün onu tapıb ələ keçirmək fikrinə düşür. Bu məqsədlə o, bütün uşaq tutan qadınlara (mamalara) tapşırır ki, İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin bütün kəni və arvadlarını müayinədən keçirsinlər. Onlardan hansının hamilə olduğunu görsələr, mütləq xəbər versinlər. Rəvayət olunmuşdur ki, mamalardan biri İmamın kəniyələrinin birindən şübhələnib xəlifəyə xəbər vermişdi. Xəlifə əmr edir ki, həmin kəni müəyyən bir yerdə saxlanılsın və bu xəbərin doğru, ya yalan olması müəyyən olsun deyə (xəlifənin xüsusi xadimi) Nəhir bir neçə qadınla birlikdə ona nəzarət etsin.² Həmin kəni iki il nəzarət altında saxlanılsa da, axırda onun hamilə olmadığı, verilmiş xəbərin isə yalan olduğu məlum oldu.³

Mötəmid İmam Həsən Əskəri əleyhissələmədən heç bir övlad qalmadığını və bundan sonra şiələrin heç bir İmamı olmayacağını sübut etmək məqsədilə əmr edir ki, o Həzrətin bütün qalmış mirasını onun anası ilə qardaşı Cəfər arasında bölüşdürsünlər.⁴ Ancaq şiələr öz əqidələrindən dönməyib İmaməti öhdəsinə götürmüş digər bir İmamın (o Həzrətin övladının) olması fikrində idilər.⁵ Çünki onlardan bir çoxu İmamın oğlunu görmüşdü.

¹ Kəmalüddin, səh.475.

² Üsuli-kafi, c.1, səh.505.

³ Üsuli-kafi, c.1, səh.505.

⁴ Üsuli-kafi, c.1, səh.505.

⁵ Kəşfül-gümmə, c.3, səh.199.

Xorasan əyalətində Yəqub ibn Leys Səfari qiyam qaldırana qədər, həmçinin, Übeydullah ibn Yəhya ibn Xaqanın qəfil ölümünə və Sahib əz-Zənc Bəsrə şəhərində qiyam edənə qədər on ikinci İmamın tapılması məqsədilə İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın ailəsinə qarşı müxtəlif təzyiqlər davam edirdi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz hadisələr irəli gəldikdən sonra isə Abbasilər hökuməti (xilafət) bütün qüvvəsini bu hərəkətlərin qarşısını almağa yönəldir və artıq İmamın ailəsinə qarşı təzyiqlərə fürsət qalmır.¹

¹ Biharül-ənvar, c.50, səh.331.

XII FƏSİL

İMAM MƏHDİ ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI

- * **İmam Məhdi əleyhissəlamın qeybə çəkilməsinin ictimai-siyasi səbəbləri**
- * **İmam Məhdi əleyhissəlamın xüsusi naibləri (nümayəndələri)**
- * **İmam Məhdi (əleyhissəlam) şəiə mənbələrində**
- * **İmam Məhdi (əleyhissəlam) sünni mənbələrində**
- * **Quranda İmam Məhdi əleyhissəlamın quracağı hökumətin siması**
- * **İmam Məhdi əleyhissəlamın qeyb dövründəki faydaları**

İmam Məhdi əleyhissələmin həyatı barədə qısa məlumat

On ikinci məsum İmam Həzrət Məhdi ibn Həsən Əskəri (əleyhissələm) hicrətin iki yüz əlli beşinci ili şəban ayının on beşində Samirra şəhərində anadan olmuşdur.¹

Onun adı İslam Peyğəmbərinin adından, yəni, MƏHƏMMƏD, künyəsi də Peyğəmbərin künyəsindəndir, yəni, Əbülqasimdir.² Məsum İmamlar onun əsl adının çəkilməsini qadağan etmişlər.³ Onun ləqəblərindən Hüccət, Qaim, Xələfisaleh, Sahib əz-zaman⁴ və Bəqiyətullahı⁵ qeyd etmək olar. Ən məşhur ləqəbi isə Məhdidir.⁶ Atası on birinci İmam Həzrət Həsən Əskəri (əleyhissələm), anası isə çox hörmətli Nərcis⁷ (Nərgiz) xanım olmuşdur. Anası, Reyhanə, Süsən və Səqil adları ilə də tanınmışdır.⁸ Nərcis xanımın fəzilət və mənəviyyəti o dərəcədə çox olmuşdur ki, özü İmamət ailəsinin fəzilətli qadınlarından biri olan İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissələmin bacısı Həkimə xanım onu (Nərcisi) öz nəslinin ən fəzilətli xanımı, özünü isə onun xadiməsi adlandırmışdır.⁹

Həzrət Məhdi (əleyhissələm) iki dəfə qeybə çəkilmişdir. Bunlardan biri qısamüddətli (kiçik qeyb dövrü), digəri isə uzunmüddətli (böyük qeyb dövrü) olmuşdur. Kiçik qeyb dövrü o Həzrətin anadan olduğu gündən¹⁰ xüsusi naiblərin naiblik dövrünün sonuna qədər davam etmiş, böyük qeyb dövrü isə birinci mərhələnin (yəni, kiçik qeyb dövrünün) qurtarması ilə başlamış və o Həzrət zühur edənə qədər davam edəcəkdir.¹¹

¹ Əl-İrşad, səh.346. Bə'zi mənbələrdə on ikinci İmamın hicrətin 256-cı ilində anadan olduğu qeyd olunmuşdur. Məsələn, Şeyx Səduqun "Kəmalüddin" kitabı, səh.432.

² Əl-İrşad, səh.346. On ikinci İmamın əsl adı Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) adındandır. Lakin bə'zi hədislərdə onun əsl adını çəkmək qadağan olunduğu üçün onun adını yuxarıdakı şəkildə yazırlar.

³ Kəmalüddin, səh.648. O Həzrətin adının qadağan olunması onun qeybə çəkildiyi ilk mərhələyə qədər olmuş və siyasi məqsəd daşmışdır, lakin onun zühuruna qədər qadağan edilməsi barədə şüa alimləri arasında fikir müxtəlifliyi var. Bu barədə ətraflı mə'lumat almaq üçün Hacı Mirzə Hüseyn Təbərsi Nürinin "Ən-Nəcmus-saqib" kitabına müraciət etmək olar. səh. 48–49.

⁴ Ə'lāmül-vəra, səh.418.

⁵ İsbətül-vəsiyyə, səh.248.

⁶ Əl-füsulül-mühimmə, səh.310.

⁷ Əl-İrşad, səh.346.

⁸ Əl-İrşad, səh.346.

⁹ Rəvzətül-vaizin, səh.283; Biharül-ənvar, c.51, səh.12.

¹⁰ Bə'ziləri İmam Zamanı atası vəfat edən gündən onun kiçik qeyb dövrünü hesablamışlar.

¹¹ Əl-İrşad, səh.346.

Sünni alimlərinin nəzərində Həzrət Məhdi əleyhissəlamın təvəllüdü

Həzrət Məhdi əleyhissəlama inanmaq təkcə şüa məzhəbinə xas olan bir məsələ deyil. (Bu barədə növbəti səhifələrdə ətraflı söhbət edəcəyik.) Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) yetişmiş hədislərə əsaslanaraq sünni məzhəbi də bu məsələyə inanır. Lakin şüelərdən fərqli olaraq onlar deyirlər ki, İslam peyğəmbərinin (səlləllahu əleyhi və alih) həmin şəxsın qeybə çəkildikdən sonra zühur edəcəyi barədə məlumat verdiyi Məhdi hələ dünyaya gəlməmiş və yalnız bundan sonra dünyaya gələcəkdir.¹ Buna baxmayaraq sünni məzhəbinin bir çox tarixçi və hədisyazları o Həzrətin təvəllüdünü öz kitablarında qeyd edərək onu bir həqiqət kimi qəbul etmişlər. Tədqiqatçılardan bəziləri onların yüzdən çoxunun adını qeyd etmişdir.²

Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) ilə görüş

İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın həyatından danışarkən geniş məlumat verdiyimiz kimi, zalım Abbasi hökuməti o Həzrətin (İmam Əskəri əleyhissəlamın) oğlunu ələ keçirib öldürmək məqsədilə İmam Əskəri əleyhissəlamın evini ciddi nəzarət altında saxladığından, İmam Məhdi əleyhissəlamın anadan olması İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın qabaqcadan hazırladığı dəqiq və ölçülmüş plan əsasında çox gizli şəkildə və camaatın (hətta şüelərin) gözündən uzaq bir şəraitdə baş vermişdir. Bu barədə ən mötəbər xəbəri o Həzrətin anadan olmasının yaxından şahidi olmuş İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın bibisi Həkimə xanım vermişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, o Həzrətin gizli şəkildə anadan olması bu demək deyil ki, sonralar, yəni, İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın sağ olduğu müddətdə Həzrət Məhdi əleyhissəlamı beş-altı yaşına qədər heç kəs görməmişdir. Xeyr, şüelərdən xüsusi adamlar müxtəlif vaxtlarda və müxtəlif münasibətlərlə o Həzrəti görməyə nail olmuş, beləliklə də, onun anadan olmasına yəqinlik taparaq, lazım gəldikdə başqa şüelərə də bu haqda məlumat verirdilər. (Necə ki, bu görüşlərdən birini İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın həyatından danışarkən qeyd etmişdik.) Alimlər bu görüşlər barədə geniş şəkildə açıqlamalar vermiş,³ lakin bunların içərisində ən əsası çox güman ki, İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın qırx səhabəsinin o Həzrətlə görüşü olmuşdur. Bu görüş aşağıdakı şəkildə baş vermişdir.

Həsən ibn Əyyub ibn Nuh⁴ deyir: “İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamdan sonrakı İmamın kim olacağı barədə soruşmaq üçün o Həzrətin yanına getdik. Biz qırx nəfər idik. (Sonradan İmam Məhdi əleyhissəlamın xüsusi vəkillərindən biri olmuş) Osman ibn Səid Əmri ayağa qalxıb dedi: “Sizin məndən daha yaxşı bildiyiniz bir məsələ barədə soruşmaq istəyirəm.” İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) Osmana “Əyləşin” - deyə cavab verdi. Osman narahat halda məclisdən çıxmaq istədi. İmam buyurdu: “Heç kim durub getməsin.” Buna görə də, kimsə qırağa çıxmadı. Bir qədər keçdikdən sonra İmam Əskəri (əleyhissəlam) Osmanı dilləndirdi. O ayağa qalxdı. İmam ona

¹ Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil-Hədid), c.7, səh.94, c.10, səh.96.

² Nəhcül-bəlağədə gözlənilən Məhdi (əleyhissəlam), səh. 23, 39.

³ Kəmalüddin, səh. 434-478.

⁴ Həsən ibn Əyyub ibn Nuh İmam Əskəri əleyhissəlamın vəkillərindən olmuşdur.

buyurdu: “İstəyirsiniz, bura nə üçün gəldiyinizi deyim?” Hamı “Buyurun!” -deyə cavab verdi. İmam buyurdu: “Bura məndən sonra kimin İmam olacağı barədə soruşmaq üçün gəlmisiniz.” Hamı “Bəli” dedi. Bu vaxt ay kimi işıqlı (nurani), İmam Həsən əleyhissələmə oxşayan bir oğlan (uşağı) içəri daxil oldu. İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmə) ona işarə edərək buyurdu: “Bu, məndən sonra sizin İmamınız, mənim sizin aranızdakı canişinimdir. Onun əmrinə tabe olun və məndən sonra ixtilaf yaratmayın. Yoxsa özünüz həlak, dininiz isə məhv olub gedər...”¹

Həzrət Məhdi əleyhissələmənin qeybə çəkilməsinin siyasi-ictimai səbəbləri

İmamların camaatı düz yola yönəltməkdə məqsədləri, onları kamalın son həddinə çatdırmaq olmasında şübhə yoxdur. Bu isə o vaxt həyata keçər ki, camaat bu yönəltmədən istifadə etməyi bacarsın. Əgər camaatda belə bir hazırlıq olmasa, onda Allah tərəfindən təyin edilmiş rəhbərin camaat arasında olmasının heç bir xeyri olmayacaq. Təəssüflər olsun ki, İmamların, xüsusən də, İmam Cavad əleyhissələmədən sonrakı İmamların dövründəki təzyiqlər və son dərəcə məhdudiyətlər göstərir ki, cəmiyyətin İmamların rəhbərliyindən istədikləri kimi istifadə etməsi üçün lazımı şərait olmamışdır. (Belə ki, bu təzyiqlər nəticəsində onuncu və on birinci İmamın fəaliyyəti ən aşağı səviyyəyə çatmışdı.) Bu göstərir ki, İmamların cəmiyyətdə rəhbərlik və hidayətindən istifadə etmək üçün əlverişli şərait yox idi. Buna görə də, cəmiyyət lazımı hazırlığı tapana qədər Allah-taala on ikinci İmamın qeybə çəkilməsini məsləhət bilmişdir. (Bu barədə irəlidə söhbət edəcəyik.) Əlbəttə on ikinci İmamın qeybə çəkilməsinin bütün sirləri bizə məlum deyil, ancaq dediyimiz amil o Həzrətin qeybə çəkilməsinin əsas səbəbi ola bilər. İslami rəvayətlərdə on ikinci İmamın qeybə çəkilməsinin səbəbləri sahəsində üç məsələ əsas götürülür:

1. İnsanları sınama

Bildiyimiz kimi Allahın sabit adət-ənənələrindən biri də, bəndələri imtahana çəkib pak və təmiz insanları seçməkdir. Həyat daima imtahan və sınaq səhnəsi olmuş, bəndələr bu yolla öz iman və səbrləri sayəsində və özlərini Allahın əmrlərinə təslim etmək nəticəsində tərbiyə olunaraq kamala yetişməli və onların gizli istedadları çiçəklənməlidir. Həzrət Məhdi (əleyhissələmə) qeybdə olduğu müddətdə insanlar sınağa çəkilir. İman və əqidəsi möhkəm olmayan şəxslərin iç üzü aşkar olaraq şəkke düşər olur, lakin iman və əqidəsi qanına işləmiş şəxslər o Həzrətin zühurunu gözləmək və çətinliklərə sinə gərmək nəticəsində əqidələri daha da möhkəmlənir və Allahın daha böyük mükafatlarına layiq görülürlər.

İmam Museyi-Kazim (əleyhissələmə) buyurmuşdur: *“Beşinci oğlum qeybə çəkildikdə dininizi qoruyun, muğayat olun kimsə sizi yolunuzdan çıxarmasın. O, istər-istəməz (məcburiyyət qarşısında) qeybə çəkiləcək. Onda bəzi möminlər öz*

¹ Əl-Qeybət, səh.217.

*əqidələrindən dönəcəklər. Allah-taala onu qeybə çəkməklə Öz bəndələrini sınağa çəkir...*¹

İslam rəhbərlərinin sözlərindən belə başa düşülür ki, Allahın İmam Məhdi əleyhissəlamı qeybə çəkməklə bəndələri sınağa çəkməsi Allahın ən çətin sınaqlarından biridir.² Bu çətinlik isə iki cəhətə görədir:

1) Qeyb dövrünün özünə görə, yəni, qeyb dövrü həddən artıq uzun çəkəcəyindən insanların çoxu buna şəkk edəcək. Bəziləri ümumiyyətlə, İmam Məhdi əleyhissəlamın doğulmasında (dünyaya gəlməsində), bəziləri isə o Həzrətin ömrünün uzanmasında şəkk edəcək. O Həzrətin İmamətinə sınaqdan çıxmış və əqidəsi möhkəm olan şəxslərdən başqa heç kəs inanmayacaq. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurduğu geniş bir hədisdə söyləmişdir: “Məhdi (əleyhissəlam) şüa və ardıcılığının gözündən itəcək, Allah-taala qəlblərini iman üçün ləyaqətli etmiş şəxslərdən başqa heç kəs onun İmamətinə olan əqidəsini qoruyub saxlaya bilməyəcək.”³

2) İmam Məhdi əleyhissəlamın qeybdə olduğu müddət ərzində adamların dəyişilməsinə səbəb olan, baş vermiş və verəcək çətinliklər, təzyiqlər və gözlənilməz hadisələrə görə; Yəni, inam və əqidəni qorumaq, dində sabit qalmaq çətin bir işə çevriləcək və insanların imanı bir sıra çətinliklərlə, təhlükələrlə üzləşəcək.⁴

2. İmamın canını qorumaq

Allah-taala on ikinci İmamı qeybə çəkməklə onu ölümdən qurtarmışdır. Çünki əgər o Həzrət ömrünün ilk günlərindən camaatın arasında olsaydı, onu mütləq öldürəcəkdilər. (Bu barədə kifayət qədər söhbət etmişik). Deməli, o Həzrət münasib vaxtdan qabaq da zühur etsə, yenə həyatı təhlükədə olar, nəticədə öz İlahi vəzifələrini yerinə yetirməyə, cəmiyyəti islah etmək sahəsindəki ali məqsədlərini icra etməyə nail olmaz. İmam Sadiq əleyhissəlamın səhabələrindən olmuş Zürrarə deyir: İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurdu: “Gözlənilən İmam qiyam etməzdən qabaq bir müddət gözlərdən itəcək.” Soruşdum ki, nəyə görə? Buyurdu: “Çünki canı təhlükədə olacaq.”⁵

3. Zəmanə zalımları ilə beyət etmək zülmündən qurtarmaq

On ikinci İmam heç bir rejimi, hətta təqiyə⁶ üzündən də olsa belə, rəsmi tanımamış və tanımır. O, heç bir hakimin hökumətini qəbul etmək məcburiyyətində olmayıb və olmayacaq. O, öz vəzifəsinə uyğun olaraq rəftar edir, Allahın dinini mükəmməl şəkildə, çəkinmədən və heç bir bəhanəni qəbul etmədən icra edir. Belə olduqda isə kiminləsə beyət etməyə lüzum qalmır. Həsən ibn Fəzzal deyir: “İmam

¹ Əl-Qeybət, səh. 204.

² Əl-Qeybət, səh. 203–207.

³ Müntəxəbül-əsar, səh.101, hədis 4.

⁴ Əmin-amanlıq müjdəsi, səh.177–178.

⁵ Üsuli-kafi, c.1, səh.337.

⁶ Təqiyə hər hansı bir şəxs (millət) qəbul etmədiyi rejimin, məzhəbin qayda-qanunlarına zahirdə əməl etməsinə deyilir. Məsələn, şüa olan bir şəxs sünnilərdən içərisinə düşdükdə əgər şüa qayda-qanunlarını yerinə yetirmək mümkün olmasa, sünni məzhəbinin qayda-qanunlarına əməl edə bilər.

Riza (əleyhissəlam) buyurdu: “Sanki üçüncü oğlumun (İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın) ölümündən sonra öz İmamını axtaran, lakin onu tapa bilməyən şialərimi görürəm.” Mən dedim: “Nə üçün o, gözlərdən itəcək?” İmam cavab verdi: “Ona görə ki, əlində qılınc qiyam edəcəyi zaman heç kəsə tabe olmasın.”¹

Kiçik və böyük qeyb dövrü

(İmam Məhdi əleyhissəlamın qeybə çəkilməsinin birinci və ikinci mərhələləri)

Qeyd etdiyimiz kimi İmam Məhdi əleyhissəlamın qeyb dövrü iki hissəyə bölünür: Kiçik qeyb dövrü və böyük qeyb dövrü. Kiçik qeyb dövrü (qısamüddətli qeyb) (İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın şəhadətindən) hicrətin iki yüz altmışıncı ilindən başlayaraq üç yüz iyirmi doqquzuncu ilinə qədər (dördüncü xüsusi naibin vəfatına qədər) davam etmişdir. Bu müddət təxminən altmış doqquz il çəkmişdir.² Kiçik qeyb dövründə şialərin əlaqəsi İmamla tamamilə kəsilməmiş, onlar xüsusi şəkildə və çox məhdud şəkildə İmamla əlaqə saxlayırdılar. Bu müddət ərzində müəyyən şəxslər o Həzrətin xüsusi vəkili olmuş, şialər də onların vasitəsilə öz məsələ və müşkülətini İmamın hüzuruna çatdırıb cavab alırdılar. Bəzi vaxtlar İmamla görüşə də bilirdilər. Buna görə deyə bilərik ki, İmam Məhdi (əleyhissəlam) bu müddət ərzində həm qeybdə, həm də aşkarda olmuşdur. (Əlbəttə əgər belə demək mümkünsə).

Kiçik qeyb dövrünü şialəri böyük qeyb dövrünə hazırlamaq mərhələsi adlandırmaq olar. Çünki sonrakı mərhələdə şialərin İmamla əvvəldə olan azacıq əlaqələri də kəsilir, şialər öz məsələlərində o Həzrətin ümumi vəkillərinə, yəni, müctəhidlik səlahiyyəti olan və İslam hökmlərinə dərinədən bələd olan alimlərə müraciət etməli olurlar. Böyük qeyb dövrü birdən-birə başlasaydı, fikirlərin çəşqinliyinə səbəb olar və zəhinlər onu qəbul edə bilməzdi. Ancaq əvvəlki İmamların qeyb dövrünə zəmin yaratmaları üçün ağıllı tədbirlərindən əlavə kiçik qeyb dövrünün özü də, yavaş-yavaş zəhinləri hazırlayır və bunun ardınca da böyük qeyb dövrü başlayır. Həmçinin, kiçik qeyb dövründə xüsusi vəkillərin o Həzrətlə əlaqədə olması və eləcə də, bəzi şialərin bu müddət ərzində o Həzrəti görməyə nail olması, İmam Məhdi əleyhissəlamın doğulmasını və hal-hazırda da yaşaması məsələsini daha da təsdiqlədi.³

İmam Məhdi əleyhissəlamın qeybə çəkilməsinin birinci mərhələsi başa çatdıqdan sonra uzunmüddətli və böyük qeyb dövrü başlamış, bu mərhələ indiyədək davam edir və bundan sonra da, Allah-taala o Həzrətə qiyam etmək üçün zühur - üzə çıxma icazəsi verənə qədər davam edəcək. On ikinci İmamın qeybə çəkilməsinin hər iki mərhələsi ondan əvvəlki İmamlar tərəfindən qabaqcadan xəbər verilmiş və elə həmin dövrdən də ravi və hədisyazarlar tərəfindən öyrənilərək hədis kitablarında qeyd edilmişdir. İndi isə nümunə üçün bir neçə hədisə nəzər yetirək:

1) Əmirəl-möminin Həzrət Əli (əleyhissəlam) buyurmuşdur: “Bizim qeybə çəkiləcək (İmamımızın) iki qeyb dövrü olacaq. Onlardan biri digərindən daha çox

¹ Kəmalüddin, səh.480.

² Mərhum Şeyx Müfid on ikinci İmamın kiçik qeyb dövrünü o Həzrətin anadan olduğu ildən, yə'ni 255-ci ildən hesab edir. (Əl-İrşad, səh.346.)

³ Əl-Məhdi, səh.183.

olacaq. Onun qeybdə olduğu müddət ərzində onun İmamətinə yalnız imanı möhkəm və mərifəti kamil olan şəxslər inanacaq.”¹

2) İmam Baqir (əleyhissəlam) buyurmuşdur: “Qeybə çəkiləcək (İmamın) iki qeyb dövrü olacaq. Bu iki dövrün birində deyəcəklər ki, o ölüb...”²

3) Əbu Bəsir deyir: İmam Sadiq əleyhissəlama dedim: “İmam Baqir (əleyhissəlam) buyurmuşdur ki, Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) nəslinin (qeybə çəkildikdən sonra) qiyam edəcəyi şəxsini iki qeyb dövrü olacaq ki, bunlardan da biri digərindən daha (çox) uzun sürəcək. İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurdu ki, bəli, belədir...”³

4) İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurmuşdur: “Qiyam edəcək İmamın iki qeyb dövrü olacaq: Biri qısamüddətli, digəri isə uzunmüddətli...”⁴

Tarix qabaqcadan deyilmiş bu xəbərləri təsdiqlədi və əvvəlki İmamların buyurduğu kimi İmam Məhdi (əleyhissəlam) barədə deyilmiş hər iki qeyb dövrü həqiqətə çevrildi.

İmam Məhdi əleyhissəlamın xüsusi nümayəndələri

Həzrət Məhdi əleyhissəlamın kiçik qeybdə olduğu müddət ərzində qabaqkı İmamların sabiqəli səhabələrindən və şüəların böyük və təqvalı alimlərindən dördü o Həzrətin xüsusi nümayəndəsi olmuşdur. Onlar öz dövrlərinə görə aşağıdakı tərtiblə nümayəndəlik etmişlər:

1. Əbu Əmr Osman ibn Səid Əmri;
2. Əbu Cəfər Məhəmməd ibn Osman ibn Səid Əmri;
3. Əbülqasim Hüseyn ibn Ruh Nobəxti;
4. Əbülhəsən Əli ibn Məhəmməd Səməri.

Həzrət Məhdi əleyhissəlamın müxtəlif yerlərdə, o cümlədən Bağdad, Kufə, Əhvaz, Həmədan, Qum, Rey, Azərbaycan, Nişabur və s. yerlərdə başqa vəkilləri olmuş, lakin onlar ya vəkillər silsiləsinin başında duran bu dörd nəfərin vasitəsilə camaatın (şüəların) məsələlərini İmama çatdırır⁵ və eləcə də, onların həllinə dair İmamdan məktublar alırdılar,⁶ ya da (bəzi tədqiqatçıların verdiyi ehtimala görə) bu dörd nəfərin nümayəndəliyi ümumi və hərətərəfli olmuş, başqaları isə müəyyən məsələlər üzrə nümayəndəlik etmişlər.⁷ Bu nümayəndələrdən aşağıdakıları misal göstərmək olar: Məhəmməd ibn Cəfər Əsədi, Əhməd ibn İshaq Əşəri Qummi, İbrahim ibn Məhəmməd Həmədani, Əhməd ibn Həməzə ibn əl-Yəsə⁸, Məhəmməd ibn İbrahim ibn

¹ Yənabiül-məvəddə, c.3, səh.82.

² Əl-Qeybət, səh.173.

³ Əl-Qeybət, səh.173.

⁴ Əl-Qeybət, səh.170.

⁵ Əl-Qeybət, səh.225.

⁶ Əl-Məhdi, səh.189.

⁷ Ə'yanüş-şüə, c.2, səh.48.

⁸ Əl-Qeybət, səh. 257–258.

Məhziyar,¹ Haciz ibn Yezid, Məhəmməd ibn Saleh,² Əbu Haşim Davud ibn Qasim Cəfəri, Məhəmməd ibn Əli ibn Bilal, Ömər Əhvazi, Əbu Məhəmməd və Cinai.³

1. Əbu Əmr Osman İbn Səid Əmri

Osman ibn Səid Bəni-Əsəd qəbiləsindən olmuş, Samirra şəhərində yaşadığı üçün Əskəri də adlandırılmışdır. Şiələr onu Səmmən (yağsatan) deyə çağırırdılar. O, siyasi fəaliyyətinin üzə çıxarmaması məqsədilə yağ satmaqla məşğul olur, şiələrin İmama çatdırmaq istədiyi malları onlardan alaraq yağ qablarına qoyub İmam Həsən Əskəri əleyhissələmə çatdırırdı.⁴ O, etimadını necə lazımdısa doğrultmuş, şiələrin hamısı ona inanırdı.⁵ Qeyd etmək lazımdır ki, Osman ibn Səid elə İmam Əliyyə-n-Nəqi (əleyhissələmə) və İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin də, nümayəndə və yaxın dostlarından olmuşdur.

Özü şiə başçılarından olan Əhməd ibn İshaq deyir: “Bir gün İmam Əliyyə-n-Nəqi əleyhissələmənin yanına gedib dedim: “Mən bəzi vaxtlar burada olur, bəzi vaxtlar isə olmuram, burada olanda da, həmişə sizin yanınıza gələ bilmirəm. Kimin sözünü qəbul edir, kimə qulaq asım?” İmam buyurdu: “Bu Əbu Əmr (Osman ibn Səid Əmri) inanılmış və etibar etdiyim bir şəxsdir. O, sizə nə desə, bilin ki, mənim tərəfimdən çatdırır.”

Sonra Əhməd ibn İshaq əlavə edib deyir: “İmam Əliyyə-n-Nəqi əleyhissələmənin vəfatından sonra İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin yanına gedib həmin sualı təkrar etdim. O da atası kimi buyurdu: “Bu Əbu Əmr məndən əvvəlki İmamın etibar etdiyi, eləcə də, mənim həm həyatımda, həm də öldükdən sonra inandığım bir şəxsdir. O, sizə nə desə, bilin ki, mənim tərəfimdən demiş, sizə nə çatdırsa, bilin ki, mənim tərəfimdən çatdırmışdır.”⁶

İmam Həsən Əskəri (əleyhissələmə) vəfat etdikdə də, zahirdə ona qüsul verib kəfənə tutduqdan sonra dəfn etmiş şəxs Osman ibn Səid olmuşdu.⁷ Həmçinin, bir gün bir dəstə şiənin gözü qarşısında İmam Həsən Əskəri əleyhissələmənin göstərişi ilə Yəmən şiələrinin göndərdiyi şəri vergiləri təhvil alan şəxs Osman ibn Səid idi. İmam Əskəri (əleyhissələmə) şiələrin qarşısında öz hərəkəti ilə Osman ibn Səidə olan hörmət və etibarın nə dərəcədə böyük olmasını göstərərək buyurmuşdur: “Şahid olun ki, Osman ibn Səid mənim, oğlu Məhəmməd isə oğlum Məhdi əleyhissələmənin vəkili (naibi) olacaqdır.”⁸ Eyni zamanda qırx nəfər şiənin İmam Həsən Əskəri əleyhissələmələ görüşünün sonunda o Həzrət onlara buyurdu: “Osman ibn Səid nə deyirsə, qəbul edin, onun əmrinə tabe olun, sözünə qulaq asın. O, sizin İmamınızın nümayəndəsidir və ixtiyar sahibidir.”⁹

¹ Üsuli-kafi, c.1, səh.518.

² Üsuli-kafi, c.1, səh.521.

³ Ə'lāmül-vəra, səh.444.

⁴ Əl-Qeybət, səh.214.

⁵ Əl-Qeybət, səh.216.

⁶ Əl-Qeybət, səh.215.

⁷ Əl-Qeybət, səh.216.

⁸ Əl-Qeybət, səh.216.

⁹ Əl-Qeybət, səh.217.

Osman ibn Səidin vəfat etdiyi tarix məlum deyil. Bəziləri ehtimal vermişlər ki, o, hicrətin iki yüz altmış-iki yüz altmış yeddinci illəri arasında vəfat etmişdir. Bəziləri isə onun iki yüz səksəninci ildə vəfat etdiyini qeyd edir.¹

2. Məhəmməd İbn Osman İbn Səid Əmri

Məhəmməd ibn Osman da atası kimi şüə böyüklərindən olmuş, təqva, ədalət, ehtiram baxımından bütün şüələrin onu qəbul edib hörmət etdiyi və İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın etibar etdiyi yaxın dostlarından olmuşdur. İmam Əskəri (əleyhissəlam) Əhməd ibn İshaqın “Kimə müraciət edək?” sualının cavabında buyurmuşdu: *“Osman ibn Səid və oğlu Məhəmməd hər ikisi mənim etibar etdiyim şəxslərdir. Sənə nə çatdırsalar, bil ki, mənim tərəfindən çatdırır, nə desələr, bil ki, mənim tərəfindən deyirlər. Onların sözüünə qulaq as və onlardan itaət et! Çünki onların ikisinə də mən etibar edirəm.”*²

Osman ibn Səid vəfat etdikdən sonra İmam Məhdi (əleyhissəlam) tərəfindən ona başsağlığı verilərək özünün də, nümayəndə təyin olunması haqqında bir məktub yetişir.³

Abdullah ibn Cəfər Himyəri deyir: “Osman ibn Səid vəfat etdikdən sonra İmam Məhdi əleyhissəlamdan əvvəllər bizimlə məktublaşdığı xətlə yazılmış bir məktub gəlir. Məktubda Məhəmməd ibn Osman atasının yerinə naib təyin edilmişdi.”⁴ Həmçinin, İmam Məhdi (əleyhissəlam) İshaq ibn Yəqubun suallarına cavab verdiyi məktubda belə yazmışdı: *“Allah Məhəmməd ibn Osman ibn Səid və vəfat etmiş atasından razı olsun. O, mənim inandığım bir şəxsdir və onun yazdığı mənim yazdığımındır.”*

Məhəmməd ibn Osman fiqh (müsəlman hüquqları) elmi sahəsində bir neçə əsər yazmış, o vəfat etdikdən sonra isə həmin əsərlər İmamın üçüncü naibi Hüseyn ibn Ruha (ya da dördüncü naib Əbülhəsən Səməriyə) çatmışdır.⁵

Məhəmməd ibn Osman təxminən qırx il İmam Məhdi əleyhissəlamın nümayəndəsi olmuş, bu müddət ərzində müxtəlif məntəqələr üzrə təyin olunmuş nümayəndələrə başçılıq etmiş, onların işlərinə nəzarət etmiş və şüələrin işini səliqə-səhməna salmışdır. İmam Məhdi əleyhissəlamdan ona çoxlu məktub yetişmiş, o isə həmin məktubları öz sahiblərinə (məktub yazıb cavabını gözləyən şəxslərə) çatdırmışdır. Nəhayət, hicrətin üç yüz dörd, ya da üç yüz beşinci ilində vəfat etmişdir.⁶ O, ölümündən qabaq vəfat edəcəyi tarixi müəyyən etmiş və müəyyən etdiyi vaxtda da vəfat etmişdir.⁷

¹ Əl-Qeybət, səh.217.

² Əl-Qeybət, səh.219.

³ Əl-Qeybət, səh.219–220.

⁴ Əl-Qeybət, səh.220.

⁵ Əl-Qeybət, səh.221.

⁶ Əl-Qeybət, səh.223.

⁷ Əl-Qeybət, səh.222.

3. Əbülqasim Hüseyn İbn Ruh Nobəxti

Məhəmməd ibn Osmanın həyatının son günlərində bir dəstə şiə onun yanına gedir. O deyir: “Mən vəfat etdikdən sonra mənim yerimə İmamın nümayəndəsi Əbülqasim Hüseyn ibn Ruh Nobəxti olacaq. Bundan sonra ona müraciət edin və işlərinizdə ona etibar edin.”¹

Hüseyn ibn Ruh ikinci naibin ən yaxın adamlarından olmuş və Məhəmməd ibn Osman (ikinci naib) özündən sonra onun naib olması üçün əvvəldən zəmin yaradır, şəri vergiləri təhvil vermək üçün şiələrə ona müraciət etməyi göstəriş verirdi. O, Məhəmməd ibn Osman ibn Səidlə şiələr arasında bir vasitə idi.² Hüseyn ibn Ruh şiə məzhəbinin əhkamına dair “Ət-Tədib” adlı bir kitab yazmışdı. Yazdığı bu kitaba öz münasibətlərini bildirmək məqsədilə onu Qum fəqihlərinə göndərir. Onlar bu kitabı nəzərdən keçirdikdən sonra ona məktub yazıb bildirirlər ki, bir məsələdən başqa bütün məsələlər şiə fiqhinə uyğundur.³ Hüseyn ibn Ruhla bir dövrdə yaşamış bəzi şəxslər onun düşüncə və istedadını tərifləyərək demişlər: “İstər onunla müvafiq olan, istərsə də müxalif olan şəxslərin dediyinə əsasən, Hüseyn ibn Ruh dünyanın ən ağıllı adamlarından biridir.”⁴

İmam Məhdi əleyhissəlamın üçüncü nümayəndəsi Hüseyn ibn Ruh Nobəxti Abbasi xəlifəsi Müqtədirin hakimiyyəti dövründə beş il həbsdə olmuş, üç yüz on yeddinci ildə azad edilmişdir.⁵ İyirmi bir il nümayəndəlikdən sonra hicrətin üç yüz iyirmi altıncı ilində vəfat etmişdir.⁶

4. Əbülhəsən Əli İbn Məhəmməd Səməri

İmam Məhdi əleyhissəlamın göstərişinə⁷ və üçüncü nümayəndə Hüseyn ibn Ruh Nobəxtinin vəsiyyətinə əsasən, ondan sonra Əli ibn Məhəmməd Səməri İmamın xüsusi nümayəndəsi təyin olunaraq şiələrin başçısı seçilir.⁸ Səməri İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın səhabələrindən olmuşdur.⁹ O, vəfat etdiyi üç yüz iyirmi doqquzuncu ilə qədər İmam Məhdi əleyhissəlamın xüsusi nümayəndəsi vəzifəsində çalışmışdır. Hüseyn ibn Ruh vəfat etməzdən bir neçə gün əvvəl İmam Məhdi əleyhissəlamdan aşağıdakı məzmununda ona bir məktub gəlir: “*Bismillahir-rəhmanir-rəhim! Ey Əli ibn Məhəmməd Səməri! Allah-taala sənənin vəfatından mömin qardaşlarına əcr ata etsin. Sən altı gündən sonra vəfat edəcəksən. İşlərini səliqə-səhmana sal və heç kəsi öz yerinə canişin təyin etmə! Böyük qeyb dövrü çatıb və mən bir də Allahın icazə verdiyi vaxt zühur edəcəyəm. Mənim zühurum uzun müddət keçdikdən, qəlblər sərtləşdikdən, yer üzündə zülm və haqsızlıq baş alıb getdikdən sonra olacaq. Şiələrim arasında məni görmək (mənim xüsusi nümayəndəm olması)*

¹ Əl-Qeybət, səh. 226–227.

² Əl-Qeybət, səh. 224, 225, 227.

³ Əl-Qeybət, səh.240.

⁴ Biharül-əvnar, c.51, səh.356.

⁵ On ikinci imamın qeybə çəkilməsinin siyasi tarixi. səh.199.

⁶ Əl-Qeybət, səh.238.

⁷ Ə'lāmül-vəra, səh.445.

⁸ Əl-Qeybət, səh.242.

⁹ Tarixül-qeybətis-suğra, səh.412.

iddasını edənlər olacaq. Süfyaninin qiyamından və göy sədasının eşidilməsindən¹ qabaq kim belə iddia edərsə, bilin ki, o, yalançıdır və dedikləri iftiradır (böhtandır). Allahdan başqa heç bir qüdrət və qüvvə yoxdur.”²

Məktub gəldikdən düz altı gün sonra Əbülhəsən Səməri vəfat edir.³ Vəfat etməzdən qabaq ondan soruşurlar ki, səndən sonra İmamın nümayəndəsi kimdir? O isə cavab verir ki, mənim kimisə nümayəndə təyin etməyə icazəm yoxdur.⁴

Əbülhəsən Səmərinin vəfatından sonra şiə tarixində “böyük qeyb dövrü” adı ilə məşhur olmuş yeni bir mərhələ başlayır. Gələn səhifələrimizdəki bəhslər də məhz bu barədə olacaq.

İmam Məhdi əleyhissəlamın xüsusi nümayəndələrinin əsas vəzifə və fəaliyyətləri

On ikinci İmamın özü üçün nümayəndə və səfir təyin etməsi həqiqətdə vəkillik əlaqəsinin davamı idi. Bu əlaqə doqquzuncu İmamın dövründə yaranmış, İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) və İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın dövründə daha genişlənmiş, İmam Məhdi əleyhissəlamın dövründə isə özünün son mərhələsinə çatmışdır. İmam Məhdi əleyhissəlamın xüsusi nümayəndələrinin əsas vəzifə və fəaliyyətlərini aşağıdakı mərhələlərdə konkretləşdirmək olar.

1. İmam Məhdi əleyhissəlamın adını və yerini gizli saxlamaq

Kiçik qeyb dövründə İmam Məhdi əleyhissəlamın görünməsi xüsusi naiblər və bəzi şiələr üçün mümkün olub və arabilə görünərsə də⁵ bir sıra siyasi çətinliklər üzündən dörd naibin heç birinin öz dövründə o Həzrətin adını çəkməyə və onun yerini bütün camaata bildirməyə ixtiyarı yox idi. Çünki əks təqdirdə İmam üçün hökumət tərəfindən təhlükə yaranardı. İmamın ad və yerinin gizli saxlanması siyasəti o Həzrətin öz göstərişi əsasında icra olunurdu. Bir dəfə İmamdan bu barədə heç bir sual olunmadan aşağıdakı məzmununda ikinci nümayəndə Məhəmməd ibn Osmana bir məktub gəlməsi də, bu məsələni təsdiqləyir: “(Mənim) adımlı soruşanlar bilməlidirlər ki, sükut etsələr, onları Cənnət, danışsalar, Cəhənnəm gözləyir. Əgər onlar mənim adımlı bilsələr, onu hamıya deyər, yerimi bilsələr hamıya göstərirlər.”⁶

Həmçinin, ikisi də İmamların ən yaxın səhabə və səmimi dostlarından olan Abdullah ibn Cəfər Himyəri və Əhməd ibn İshaq Əşəri bir gün (birinci nümayəndə) Osman ibn Səidlə görüşərkən ondan “İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın canişinini görməsi” barədə soruşurlar. Osman ibn Səid müsbət cavab verir. Onun adını soruşduqda isə o, adı deməkdən imtina edib buyurur: “Bu barədə soruşmaq sizə haramdır. Özü də bunu mən demirəm. Çünki hansısa halal şeyi haram, haramı isə halal etməyə mənim ixtiyarım yoxdur. Bunu (İmamın adını soruşmağın qadağan

¹ Süfyani adlı bir şəxsin qiyam edəcəyi və göy sədasının eşidiləcəyi İmam Məhdi əleyhissəlamın zühur əlamətlərindəndir. Bu nişanələr zühurdan qabaq baş verməlidir.

² Əl-Qeybət, səh. 242–243.

³ Əl-Qeybət, səh.243.

⁴ Əl-Qeybət, səh.242.

⁵ Əl-Qeybət, səh.222, 246.

⁶ Əl-Qeybət, səh.222.

olunmasını) onun özü buyurmuşdur. Çünki Abbasi hökuməti elə bilir ki, İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) vəfat etmiş, özündən sonra isə heç bir övladı qalmamışdır. Buna görə də, onlar İmam Əskəri əleyhissəlamın əmlakını heç onun vərəsəsi olmayanlar (Cəfər Kəzzab və anası) arasında bölüşdürdülər. İmam bu məsələ barədə sükut və səbr ixtiyar etmişdir. İndi İmamın ailəsi ilə əlaqə saxlamağa, yaxud onlardan bir şey soruşmağa heç kəsin cürəti yoxdur. Əgər İmamın adı bəlli olarsa, onda o, hökumət tərəfindən axtarışda olar. Çəkinin, çəkinin, Allahu yadınıza salın və bu cür məsələlərdən uzaq olun.”¹

İmam Məhdi əleyhissəlamın üçüncü naibi Əbülqasim Hüseyn ibn Ruh Nəbəxtinin dövründə şiələrin seçilmiş şəxslərindən olan Əbu Səhl Nəbəxtidən soruşurlar ki, nəyə görə bu vəzifəyə (nümayəndəliyə) sən yox, Hüseyn ibn Ruh seçildi? O cavab verir ki, onu bu vəzifəyə təyin edənlərin özləri daha yaxşı bilirlər. Mənim işim ancaq müxalif düşmənlərlə mübahisə və müzakirə etməkdir. Əgər mən də Hüseyn ibn Ruh kimi İmamın yerini bilsəydim, ola bilərdi ki, çətinliyə düşəndə onun yerini göstərəm. Ancaq İmam, Əbülqasim Hüseyn ibn Ruhun əbasının altında gizlənsə, onu (Hüseyni) tikə-tikə doğrasalar da, əbasını qaldırmaz.²

2. Vəkillərə (nümayəndələrə) rəhbərlik etmək

Qeyd etdiyimiz kimi İmam Məhdi əleyhissəlamın qeyb dövründə müxtəlif yerlərdəki nümayəndələri şiə mərkəzlərində fəaliyyət göstərirdilər. Bu nümayəndələrin onuncu və on birinci İmamın dövründə əsasən, birinci (əsas) nümayəndənin vasitəsilə İmamlarla əlaqə saxlamasına baxmayaraq, onlar İmamın özü ilə də bilavasitə əlaqə saxlaya bilirdilər. Kiçik qeyb dövründə isə bu nümayəndələrin on ikinci İmamla adi surətdə əlaqəsi kəsilir, onlar da məcbur olub İmamın xüsusi nümayəndəsinin nəzarəti altında fəaliyyət göstərməli olurlar. Belə ki, onlar İmam Məhdi əleyhissəlama çatacaq məktub, sual və şəri vergiləri İmamın xüsusi nümayəndəsinin vasitəsilə ona çatdırırdılar. Bundan öncə də qeyd etdiyimiz kimi Əbu Cəfər Məhəmməd ibn Osmanın nümayəndə olduğu müddət ərzində Bağdad şəhərində onun xüsusi nəzarəti altında on nəfər nümayəndə fəaliyyət göstərirdi.³

İmamın xüsusi nümayəndələri şəri vergiləri təhvil aldıqda qəbz vermir, lakin şiələr digər nümayəndələrdən qəbz tələb edirdilər. Şeyx Tusinin qeyd etdiyinə görə (ikinci nümayəndə) Məhəmməd ibn Osmanın ömrünün son günlərində onun göstərişi ilə bir nəfər İmama məxsus olan şəri vergisini (üçüncü nümayəndə) Hüseyn ibn Ruha verib ondan qəbz tələb edirmiş. Hüseyn ibn Ruh onun bu hərəkətindən şikayətləndikdə Məhəmməd ibn Osman Hüseynə qəbz tələb edilməməsi barədə əmr edərək buyurmuşdur: “Əbülqasimə nə verirsinizsə, (yəqin bilin ki,) mənə çatır (və bu barədə şəkk etməyə dəyməz.)”⁴

¹ Əl-Qeybət, səh. 146, 219.

² Əl-Qeybət, səh. 240.

³ Əl-Qeybət, səh. 225.

⁴ Əl-Qeybət, səh. 225–226.

3. İmama məxsus olan şəri vergilərin toplanıb paylanması

İmam Məhdi əleyhissəlamın xüsusi naiblərinin hər biri öz növbəsində şiələrdən İmama məxsus olan (İmama çatacaq) şəri vergiləri bilavasitə, yaxud da yerli nümayəndələrin vasitəsilə təhvil alıb bir yolla İmamın özünə çatdırır, ya da İmamın göstərişi ilə lazımı yerlərə xərcləyirdilər.

İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın şəhid olduğu ilk günlərdə Qum və İranın başqa şəhərlərindən bir neçə şiə Samirra şəhərinə gəlib İmamın şəhid olduğunu eşidirlər. Onlar öz yaşadıkları məntəqənin şiələrinin şəri vergilərini yığıb İmam üçün gətirmişdilər. İmam şəhid olduğu üçün onlar İmamın canişinini xəbər aldılar. Bəziləri İmam Əskəri əleyhissəlamın qardaşı Cəfər Kəzzabı göstərib deyirlər ki, İmamın canişini budur. Qumdan gəlmiş şiələr onun həqiqətən İmam olub-olmamasını öyrənmək üçün həmişəki kimi ondan gətirilmiş pulların nişanələrini soruşurlar. Cəfər onların sualına cavab verə bilmədikdə, onlar da pullarını ona verməkdən imtina edərək məcbur olub öz ölkələrinə qayıtmaq məqsədilə Samirradan çıxırlar. Samirradan kənardə İmam Məhdi əleyhissəlamın gizli qasidi yetişib onları İmamın hüzuruna aparır. İmam pulların bütün nişanələrini deyib onları təhvil aldıqdan sonra buyurdu: “Bundan sonra Samirraya heç nə gətirməyin. Mən Bağdadda bir nəfər təyin edərdəm, siz də pulları ona verərsiniz. Bütün məktubları da ona çatdıraram.”¹

Bu hadisədən sonra İmam Məhdi (əleyhissəlam) Osman ibn Səidi xüsusi nümayəndə təyin edir, o da Bağdadda öz vəzifəsini yerinə yetirməyə başlayır.

4. Fiqhi sual və əqidəvi müşkülata cavab vermək

İmam Məhdi əleyhissəlamın xüsusi nümayəndələrinin fəaliyyəti təkcə qeyd etdiyimiz bəndlərlə qurtarmır. Onlar eyni zamanda müxtəlif şəri və fiqhi suallara cavab verir, əqidəvi müşkülata həll edir və müxaliflərin irəli sürdüyü şübhələri aradan qaldırırdılar. Beləliklə də, onlar şiə əqidəsinin zəifləməsinin qarşısını alırdılar. İmamın xüsusi nümayəndələri bu vəzifələri o Həzrətin təlimindən istifadə edərək öz yüksək elmləri sayəsində layiqincəsinə yerinə yetirirdilər. Bu nümayəndələrin həyatına qısa bir baxış onların bu sahədəki səy və uğurlarını çox yaxşı şəkildə oxucuya çatdırır. Onlar bir tərəfdən İmamın olmamasına dair yürüdülmüş iddiaları dəf edir, bu yolda bəzi vaxtlar məcbur olub İmamla gizli əlaqələrinin üstünü açır,² bəzi vaxtlar isə bu barədə İmamdan məktub gələrək o Həzrətin özü onların köməyinə gəlirdi.³ Digər tərəfdən də, şiələrin müxtəlif şəri və fiqhi suallarını İmama göndərüb onların cavabını öyrənir, sonra da camaata çatdırırdılar. Nümunə olaraq İmamın Məhəmməd ibn Osmana yazdığı və onda İshaq ibn Yəqubun suallarına cavab verdiyi məktubu qeyd etmək olar.⁴ Həmçinin, İmamın Qum camaatının nümayəndəsi Məhəmməd ibn Abdullah ibn Cəfər Himyərinin suallarına verdiyi geniş məktubu da qeyd etmək olar.⁵

Qeyd etdiklərimizdən əlavə, bəzi vaxtlar xüsusi nümayəndələr müxaliflərlə elmi mübahisələr edib onları məhkum edir və verdikləri cavabların İmamdan

¹ Kəmalüddin, səh. 476-479.

² Kəmalüddin, səh. 440-441.

³ Əl-Qeybət, səh. 176-177.

⁴ Ə'lāmül-vərə, səh. 452-453.

⁵ Əl-Qeybət, səh.229-236.

öyrəndiklərini təkid edirdilər. Məsələn, Hüseyn ibn Ruh bir mübahisə zamanı İmam Hüseyn əleyhissəlamın şəhadətinə dair şübhə irəli sürmüş bir müxalifə çox gözəl cavab verir. Onun səhərisi gün isə bu cavabın onu öz şəxsi fikrinə əsasən, verilməsini güman edən bir şeyə deyir: “Göydən yerə düşərək quşlara yem olmağım, yaxud şiddətli bir küləyin məni uzaqlara aparıb atması mənim üçün Allahın dinində şəxsi nəzərimi söyləməkdən daha yaxşıdır. Dünən eşitdiklərinin hamısı Allahın hüccətinin (İmam Məhdi əleyhissəlamın) buyurduqlarıdır.” Həmçinin, o, əqidə elmində öz dövrünün görkəmli şəxslərindən birinin İmam Museyi-Kazim əleyhissəlamın şəhadətinin səbəbi, məsum İmamların qılıncla, yoxsa zəhərlə öldürülməsi və eləcə də, xanım Zəhranın (səlamullahi əleyha) Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) digər qızlarından üstün olmasının səbəbini soruşduqda, ona aydın və qanəedici cavab vermişdir. Belə ki, onun bu cavabı həmin şəxsi heyran qoymuş, nəticədə o, “bu barədə bundan gözəl və qısa cavab eşitməmişəm” demişdir.¹

5. İmamın naibi olmaq haqda iddia edənlərlə mübarizə

Qulat və İmamın nümayəndəsi olub onunla camaat arasında bir vasitə olmaq haqda iddia edənlərə qarşı mübarizəni də, xüsusi nümayəndələrin fəaliyyəti sırasına daxil etmək lazımdır. İmam Əliyyə-Nəqi əleyhissəlamın həyatından danışarkən qeyd etdik ki, yolunu azmış və bir sıra məqampərəst şəxslər İmamları Allah səviyyəsinə çatdırmaq kimi əsassız məsələləri irəli sürməklə özlərini onların nümayəndəsi, onların bəndələr arasındakı vasitəçisi adlandıraraq İmamın adı ilə camaatdan xüms və bu kimi şəri vergiləri təhvil alırdılar. Təbii ki, bu məsələ də, şiənin adını ləkələyərək İmamlar üçün bir sıra çətinliklər yaradırdı. Kiçik qeyb dövründə bunlardan əlavə, özlərini yalandan İmamın xüsusi nümayəndəsi adlandıran şəxslər də meydana çıxır. Onlar İmama məxsus olan əmlakda yersiz təsərrüf edir, fiqhi və əqidəvi məsələlərdə azdırıcı və həqiqətdənkənar sözlər deyirdilər. Belə olduqda İmamın xüsusi nümayəndələri İmamın öz göstərişi ilə onlarla mübarizə etməyə başladılar. Bəzi vaxtlar onların qeyri-məqbul və lənətlənmələrinə dair İmamdan məktublar da gəlirdi. Əbu Məhəmməd Şərii, Məhəmməd ibn Nəsir Nümeysi, Əhməd ibn Hilal Kərxii, Əbu Tahir Məhəmməd ibn Əli ibn Bilal, Hüseyn ibn Mənsur Həllac və Məhəmməd ibn Şəlməğani bu cür şəxslərdən olmuşlar.² Adını sonda qeyd etdiyimiz Şəlməğani əvvəllər şiə fəqihlərindən olmuş və hətta “Təklif” adlı bir kitab da yazmışdı. Lakin sonradan yolunu azıb ifrat dərəcəsinə vararaq küframiz iddialar irəli sürmüşdür. O cümlədən “Ruhun başqa bədənə keçməsi” nəzəriyyəsinə təkid edərək deyirdi ki, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) ruhu (ikinci nümayəndə) Məhəmməd ibn Osmanın, Əli əleyhissəlamın ruhu (üçüncü nümayəndə) Hüseyn ibn Ruhun, xanım Fatimeyi-Zəhranın (səlamullahi əleyha) ruhu isə Məhəmməd ibn Osmanın qızı Ümmü-Külsümün bədənində keçmişdir. Hüseyn ibn Ruh onun bu fikrini kafirlik əqidəsi hesab etmiş, onu məsihilərin əqidələrindən sayaraq Şəlməğaninin batil fikirlərini öz tayfası arasında ifşa edərək onu rüsvay edir. Şəlməğaninin ziyankar təbliğatı nəticəsində hicrətin üç yüz on ikinci ilinin zilhicə ayında İmam Məhdi

¹ Əl-Qeybət, səh. 238–239.

² Əl-Qeybət, səh.244.

əleyhissəlamdan onun kafir və mürtədd (dindən çıxmış) olması haqqında Hüseyn ibn Ruha bir məktub gəlir. Nəhayət hicrətin üç yüz iyirmi üçüncü ilində Şəlməğani öldürülür.¹

Böyük qeyb dövrü

Dördüncü naibin ölməsi ilə İmam Məhdi əleyhissəlamın böyük qeyb dövrü başlayır. Bu dövrdə müctəhidlik səlahiyyətinə malik olan alimlər İmamın ümumi nümayəndələri hesab olunur. Ötən səhifələrdə qeyd etdik ki, xüsusi nümayəndəlik o idi ki, İmam Məhdi (əleyhissəlam) özü müəyyən bir şəxsi nümayəndə təyin edir, ancaq ümumi nümayəndə odur ki, İmam nümayəndə üçün lazım olan ümumi şəraiti deyir və bütün dövrlər boyu həmin şəraitə malik olan şəxslər (alimlər) də, İmamın nümayəndəsi olaraq şiələrin dini və dünyəvi işlərdə müraciət obyektinə çevrilir. Məsum İmamlar, xüsusən də, İmam Məhdi əleyhissəlamın özü bir çox rəvayətlərdə bu şəraiti müəyyənləşdirmiş və müsəlmanları böyük qeyb dövründə həmin şəraitə malik olan alimlərə müraciət edərək onlara tabe olmağı əmr etmişdir. İndi həmin rəvayətlərdən ikisini oxucuların nəzərinə çatdırırıq:

1) Ömər ibn Hənzələ deyir: “İmam Sadiq əleyhissəlamdan soruşdum ki, əgər iki nəfər şiənin borc, yaxud irs məsələsində mübahisələri olsa, bu məsələni aydınlaşdırmaq üçün dövlət qazısına müraciət edə bilərlərmi? İmam buyurdu: “Haqla batili ayırd etmək üçün onlara (dövlət qazılarına) müraciət edən şəxs həqiqətdə zalıma müraciət etmiş olur. Onun hökmü ilə əlinə gələn bütün şeylər hətta onun öz haqqı da olsa belə, haramdır. Çünki onu zalımın hökmü ilə ələ gətirmişdir. Halbuki, Allah-taala zalıma müraciət etməyi qadağan edərək buyurmuşdur: **“Onlar zalım məhkəməsinə müraciət etmək istəyirlər. Halbuki, onlara zalıma müraciət etməmələri əmr olunmuşdur.”**² Soruşdum ki, bəs onda nə etsinlər? İmam buyurdu: “Fikir verməlidilər ki, bizim rəvayətlərimizi kim söyləmişsə, halal-haramımıza nəzər salıb hökmləri tanımışsa, onu hakim təyin etməlidirlər. Çünki mən onu sizin üçün hakim təyin etmişəm. Əgər o, bizim buyurduğumuza əsasən hökm versə, lakin kimsə onun hökmünü qəbul etməsə, Allahın hökmünü yüngül tutmuş və bizi inkar etmişdir. Bizi inkar edən isə Allahu inkar etmişdir. Bu isə eynilə Allaha şəriq qoşmağa bənzər...”³

İmam Sadiq əleyhissəlamın bu əmri ümumi bir əmr olub bütün müctəhidlik səlahiyyətinə malik olan alimlərə şamil olur. Əgər İmam Sadiq (əleyhissəlam) kiçik bir məsələdə mübahisə yaranarkən onun həllində zalım hakimə müraciət etməyə razı deyilsə, şübhəsiz ki, müsəlmanların digər işlərinə də zalımların nəzarət etməsinə razı olmaz. Buna görə də, o Həzrət bu kimi işləri ədalətli şiə müctəhidlərinin öhdəsinə buraxmışdır.

2) İshaq ibn Yəqub deyir: “(İkinci nümayəndə) Məhəmməd ibn Osmandan məktubumu İmam Məhdi əleyhissəlama çatdırmasını istədim. Məktubda qarşılaşdığım çətin məsələləri yazmışdım. İmam məktuba öz xətti ilə cavab yazmışdı.

¹ Əl-Qeybət, səh. 248–254.

² “Nisa” surəsi, ayə 60.

³ Üsusli-kafi, c.1, səh.67.

Yazdığım məsələlərdən biri də bu idi ki, (böyük) qeyb dövründə mübahisəli məsələlərdə kimə müraciət edək? İmam sualımın cavabında belə yazmışdı: “Qarşılaşdığınız məsələlərdə bizim hədisləri söyləyənlərə müraciət edin. Onlar mənim sizə olan hüccətim, mən isə Allahın (sizə olan) hüccətiyəm.”¹

Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) şiə mənbələrində

İslam Peyğəmbəri Həzrət Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alihi) və həmçinin, digər məsum İmamlar Həzrət Məhdinin (səlləllahu əleyhi və alihi) anadan olması, qeybə çəkilməsi, zühur edərək cahanşumul qiyamı və sair xüsusiyyətləri barədə çoxlu hədislər buyurmuşlar. Hələ İmam Məhdi (əleyhissəlam) dünyaya gəlməzdən neçə il əvvəl onun Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) ailəsindən, Fatimə (səlamullahi əleyha) övladlarından və İmam Hüseyin əleyhissəlamın nəslindən olacağı, öz cahanşumul qiyamı ilə bütün dünyada haqq-ədalət bərpa edəcəyi barədə xəbər verilmişdir. Bu barədə Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) və İmamlardan söylənilmiş rəvayətlərin sayı həddən artıq çoxdur. Belə ki, İslami mövzular sahəsində çox az məsələ barədə bu qədər rəvayət söylənilmişdir. İndi isə biz ilk növbədə Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) barədə İmamların buyurduğu hədisləri və eləcə də, şiə alimlərinin bu sahədə yazdığı kitabların adını qeyd edəcək, sonra isə sünni məzhəbinin bu barədə Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alihi) söylədikləri hədislərə və bu sahədə yazdığı kitablara nəzər yetirəcəyik.

Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər ki, İmamların hər birinin dövrünün özünəməxsus xüsusiyyətləri olmasına və İmamların diqqətinin əsasən, həmin xüsusiyyətlərə cəlb olunmasına baxmayaraq Həzrət Məhdi əleyhissəlamın məsələsi daima onların nəzərində olmuş və onlar yeri gəldikcə bu məsələyə toxunmuşlar. İndi İmamların bu məsələ barədə buyurduğu hədislərin qısaca siyahısını oxucuların diqqətinə çatdırırıq:

- 1) Əmirəl-möminin Əli (əleyhissəlam) – 51 hədis;
- 2) İmam Həsən (əleyhissəlam) – 5 hədis;
- 3) İmam Hüseyin (əleyhissəlam) – 14 hədis;
- 4) İmam Zeynül-abidin (əleyhissəlam) – 11 hədis;
- 5) İmam Baqir (əleyhissəlam) – 63 hədis;
- 6) İmam Sadiq (əleyhissəlam) – 124 hədis;
- 7) İmam Museyi-Kazim (əleyhissəlam) – 6 hədis;
- 8) İmam Riza (əleyhissəlam) – 19 hədis;
- 9) İmam Cavad (əleyhissəlam) – 6 hədis;
- 10) İmam Əliyyə-Nəqi (əleyhissəlam) – 6 hədis;
- 11) İmam Həsən Əskəri (əleyhissəlam) – 22 hədis.²

İndi isə nümunə olaraq bir neçə hədisi nəzərdən keçirək:

1) Əmirəl-möminin Əli (əleyhissəlam) buyurmuşdur: *“Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) buyurmuşdur ki, dünyada zülm və haqsızlıq baş alıb getdiyi zaman*

¹ Əl-Qeybət, səh. 177.

² Dünya ədalətçisi, səh. 74–82. Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alihi) bu barədə buyurduğu hədisləri sünnilərin Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) barədə nəql etdikləri hədislər bölməsində danışacağıq.

Hüseyn əleyhissəlamın nəslindən bir nəfər ümmətimə rəhbərlik edib haqq-ədaləti barpa etməyə qədər dünyanın axırı gəlib çatmaz."¹

Əli (əleyhissəlam) "Nəhcül-bəlağə" kitabında bu barədə çox söhbət etmişdir. O cümlədən: "Dünya eynilə südünü sağmağa imkan verməyən (və balasına tərəf qaçan), yalnız sakitləşdikdən sonra bizə tərəf üz çevirən gic dəvəyə bənzəyir."²

Allah-taala Quranda buyurmuşdur ki, ***Biz yer üzündə zəif düşüb əzilənlərə bol nemət vermək, onları yer üzünün (rəhbər və) varisi etmək istəyirik.***"³

2) İmam Hüseyn (əleyhissəlam) buyurmuşdur: "Əgər dünyanın sonuna təkə bir gün qalsa, Allah-taala həmin günü, mənim nəslimdən bir kişinin qiyam edib zülmə dolu olan dünyanı haqq-ədalətlə dolduracağına qədər uzadar. Mən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) bu cür buyurduğunu eşitmişəm."⁴

3) İmam Cavad (əleyhissəlam) Əbdüləzim Həsəniyə buyurmuşdur: "Bizim qiyam edəcək şəxsimiz elə gözlənilən Məhdi əleyhissəlamın özüdür. Onun qeybdə olduğu müddət ərzində zühurunu gözləməli, zühur etdikdən sonra isə əmrinə tabe olmaq lazımdır. And olsun Məhəmmədi (səlləllahu əleyhi və alih) peyğəmbərliyə seçmiş və İmaməti bizim ailəyə məxsus etmiş Allaha ki, əgər dünyanın sonuna təkə bir gün də qalsa, Allah həmin günü Məhdi əleyhissəlamın zühur edib zülmə dolu olan dünyanı ədalətlə dolduracağına qədər uzadar. Allah Musa peyğəmbərin işini bir gecədə həll etdiyi kimi onun da işini bir gecədə həll edər. Musa (əleyhissəlam) həyat yoldaşı üçün od gətirməyə getmiş, lakin Peyğəmbər olaraq geri qayıtmışdır."

Sonra İmam Cavad (əleyhissəlam) əlavə edib buyurdu: "Şiələrimiz üçün ən gözəl iş onun (Məhdi əleyhissəlamın) zühur və qiyamını gözləməkdir."⁵

İmam Məhdi (əleyhissəlam) doğulmazdan qabaq onun haqqında yazılmış kitablar

Həzrət Məhdi əleyhissəlamın qeybə çəkilməsi, daha sonra isə qiyam edəcəyi İslam aləmində o qədər qəti olmuşdur ki, onun haqqında çoxlu sayda kitablar yazılmış, hətta bu kitabların bəzilərinin yazılma tarixi o Həzrətin doğulmasından qabaqki tarixə aiddir. Məsələn, şiə məzhəbinin görkəmli hədisçilərindən biri olmuş Həsən ibn Məhəbb Zərrad (vəfatı hicri 224-cü ildə) böyük qeyb dövründən yüz il qabaq "Əl-Məşixə" kitabını yazmış və həmin kitabda İmam Məhdi əleyhissəlamın qeybə çəkiləcəyi haqqında olan hədisləri qeyd etmişdir.⁶

Mərhum Təbərsi yazır ki, şiə hədis söyləyənləri İmam Baqirlə (əleyhissəlam) İmam Sadiq əleyhissəlamın zamanında qeyb dövrünü vurğulayan hədisləri öz əsərlərində qeyd etmişlər.⁷

Həmçinin, İmamların bəzi səhabələri İmam Məhdi (əleyhissəlam) və onun qiyamı barədə kitab yazmışlar. O cümlədən İbrahim ibn Saleh Ənmatı¹ (İmam Baqir

¹ Dəlailül-İmamət, səh.240.

² Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil-Hədid), c.19, səh.29.

³ "Qəsəs" surəsi, ayə 6.

⁴ Kəmalüddin, c.1, səh.318.

⁵ Kəmalüddin, c.2, səh.377.

⁶ Ə'lāmül-vəra, səh. 443-444.

⁷ Ə'lāmül-vəra, səh.443.

əleyhissələmin səhabəsi), Həsən ibn Məhəmməd ibn Səmaə² (İmam Kazim əleyhissələmin səhabəsi), Məhəmməd ibn Həsən ibn Cümhur³ (İmam Riza əleyhissələmin səhabəsi), Əli ibn Məhziyar⁴ (İmam Cavad əleyhissələmin səhabəsi) və Fəzl ibn Şazan Nişaburini⁵ (İmam Riza (əleyhissələmin), İmam Cavad (əleyhissələmin) və İmam Əliyyə-n-Nəqi əleyhissələmin səhabəsi) qeyd etmək olar.

İmam Məhdi (əleyhissələmin) sünni mənbələrində

Qeyd etdiyimiz kimi Həzrət Məhdi əleyhissələminə və onun zühuruna əqidə bəsləmək təkcə şiə məzhəbinə aid deyil, eyni zamanda sünni məzhəbinin görkəmli hədisçiləri də, o Həzrətə aid olan hədisləri səhabə və tabeilər vasitəsilə Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) rəvayət etmiş və öz kitablarında qeyd almışlar. Belə ki, şiə kitabları bir yana, İslamın digər məzhəblərində (Hənəfi, Şafei, Maliki və Hənbəli məzhəblərində) yazılmış kitablar da, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) Həzrət Məhdi (əleyhissələmin) və onun zühuru barədə buyurduğu hədislərlə doludur. Bir sıra böyük tədqiqatçıların araşdırmalarına əsasən, sünni məzhəbinin hədisçiləri Həzrət Məhdi əleyhissələminə aid olan hədisləri Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) otuz üç səhabə vasitəsilə öz kitablarında qeyd etmişlər.⁶ Sünni məzhəbinin böyük alimlərindən yüz altısı Həzrət Məhdi əleyhissələmin zühuruna aid olan hədisləri öz kitablarında qeyd etmiş,⁷ onlardan otuz iki nəfəri isə bu barədə ayrıca kitab yazmışdır.⁸ Əhməd ibn Hənbəlin "Əl-Müsnəd" (vəfatı – hicri 241-ci ildə) və Buxarinin (vəfatı – hicri 256-cı ildə) "Səhih" kitabları sünni məzhəbinin ən mötəbər kitablarından olub Həzrət Məhdi əleyhissələmin doğulmasından qabaq yazılmış və həmin kitablarda o Həzrətə aid olan hədislər qeyd edilmişdir.⁹ Əhməd ibn Hənbəlin qeyd etdiyi hədislər sırasında aşağıdakı hədis də vardır: "Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) buyurmuşdur: *"Əgər dünyanın sonuna bircə gün də qalsa, Allah-taala həmin gün mütləq bizim nəsilədən bir nəfəri üzə çıxarar, o da dünyanı zülmə dolduğu kimi haqq-ədalətlə doldurur."*¹⁰

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) Həzrət Məhdi (əleyhissələmin), onun xüsusiyyət və nişanələrinə dair buyurduğu hədislər qədim sünni mənbələrində o qədər çoxdur ki, sünni hədisyazar və hədis əzbərləyənləri bu hədislərin təvatür həddində olduğunu bildirmişlər.¹¹ Qısa bir araşdırmaya əsasən, sünni məzhəbinin on yeddi görkəmli alimi Həzrət Məhdi əleyhissələminə aid olan hədislərin təvatür həddinə

¹ Fihrist, səh.14.

² Fihristi-əsməi-müsənnif-şiə, səh.11.

³ Əl-Qeybət, səh.284.

⁴ Fihristi-əsməi-müsənnif-şiə, səh.178.

⁵ Fihristi-əsməi-müsənnif-şiə, səh.17.

⁶ Əmin-amanlıq müjdəsi, səh. 91–92.

⁷ Əmin-amanlıq müjdəsi, səh. 92–95.

⁸ Əmin-amanlıq müjdəsi, səh. 95–99.

⁹ Səhihi-Buxari, c.4, səh.633; Əhməd ibn Hənbəl, Əl-Müsnəd, c.1, səh. 84, 99, 448.

¹⁰ Əl-Müsnəd, c.1, səh.99.

¹¹ Hədisin təvatür həddinə çatması o deməkdir ki, həmin hədisi çoxlu sayda hədisçi eyni məzmunla rəvayət etmişdir.

yetişməsinə öz kitablarında qeyd etmişlər.¹ Əllamə Şövkani bu hədislərin təvatür həddində olmasını sübut etmək məqsədilə “Ət-Tozihu fi-təvatür ma caə fil-Müntəzəri vəd-Dəccali vəl-Məsih” adlı ayrıca bir kitab yazmışdır.² Yaxşı olar ki, indi nümunə üçün sünni məzhəbinin bir neçə görkəmli aliminin bu barədə buyurduqlarını oxucuların nəzərinə çatdıraq:

1) Şövkani yuxarıda adını çəkdiyimiz kitabda Həzrət Məhdi əleyhissəlama aid olan hədisləri qeyd etdikdən sonra deyir: “Bununla məşğul olanlar bilirlər ki, qeyd etdiyimiz bütün hədislər təvatür həddinə çatmışdır. Deməli, bu hədislərin təvatür həddində olmasına yəqin etdik... Bütün bu dediklərimiz bir zərrə iman və düşüncəsi olan şəxslər üçün mənə elə gəlir ki, kifayət edər.”³

2) Hafiz⁴ Əbu Abdullah Gənci Şafei (vəfatı hicri 658-ci ildə) “Əl-Bəyan fi-əxbari Sahibəzzaman” kitabının on birinci fəslində deyir: “Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) barədə buyurduğu hədislər çoxlu ravilər tərəfindən söylənilməsinə görə təvatür həddinə çatmışdır.”⁵

3) Görkəmli alim İbn Həcər Əsqəlani Şafei (vəfatı – hicri 852-ci ildə) “Səhihi-Buxari” kitabına yazdığı “Fəth əl-bari” adlı şərh kitabında deyir: “Məhdi əleyhissəlamın bu ümmətdən olması və İsa peyğəmbərin göydən enərək onun arxasında namaz qılacağına dair təvatür həddinə çatmış hədislər vardır.”⁶

4) Mömin Şəbənəci yazır: “Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) söylənilmiş və təvatür həddinə çatmış hədislər göstərir ki, Məhdi (əleyhissəlam) onun nəslindən olub yer üzündə ədaləti bərpa edəcək.”⁷

5) Şeyx Məhəmməd Səbban yazır: “Məhdi əleyhissəlamın Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) nəslindən olması və onun qiyam edərək yer üzündə haqq-ədaləti bərpa edəcəyi barədə Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) söylənilmiş hədislər təvatür həddindədir.”⁸

6) “Əl-Əzhər” universitetinin professoru və “Ət-Tacül-camii lil-üsul” kitabının müəllifi Şeyx Mənsur Əli Nasir yazır: “Keçmiş və müasir alimlər arasında yayılmışdır ki, dünyanın axırında mütləq, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsindən Məhdi (əleyhissəlam) adlı bir şəxs zühur edəcək. O, bütün İslami ölkələrə hakim olacaq. Müsəlmanların hamısı ona tabe olacaq, o da müsəlmanlarla ədalətlə rəftar edib dini (İslam dinini) möhkəmlədəcək. Sonra Dəccal peyda olacaq. Həzrət İsa (əleyhissəlam) göydən enərək Dəccalı öldürəcək, ya da Dəccalı öldürməkdə Həzrət Məhdi əleyhissəlama kömək edəcək.

Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) barədə buyurduğu hədisləri Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) bir sıra fəzilətli səhabəsi

¹ Əmin-amanlıq müjdəsi, səh. 90–91.

² Əmin-amanlıq müjdəsi, səh. 91.

³ Qayətül-mə'mul fi-şərhit-tacil camii-lil-üsul, c.5, səh.327.

⁴ Hafiz o şəxsə deyilir ki, Peyğəmbər sünnəsinə dərinləndən yiyələnib bu barədə ixtilafli və müvafiq məsələləri bilsin və hədis söyləyənlərin avtobioqrafiyasından xəbərdar olsun. (Elmül-hədis, c.2, səh.22.)

⁵ Müntəxəbül-əsar, səh.5.

⁶ Fəthəl-bari bişərhi-Səhihi-Burxari, c.6, səh. 493–494.

⁷ Nurul əbsar, səh.171.

⁸ Nurul-əbsar, səh.140.

rəvayət etmişdir. Əbu Davud, Tirmizi, İbn Macə, Təbrani, Əbu Yəla, Bəzzar, İmam Əhməd ibn Hənbəl və Hakim Nişaburi kimi böyük hədisçilər həmin hədisləri öz kitablarında qeyd etmişlər.”¹

Sünni məzhəbinin ən görkəmli alimlərindən olan İbn Əbil-Hədid bu barədə yazır: “Bütün İslami firqələr bu əqidədədirlər ki, dünyanın və bəşərin İlahi hökmləri icra etmə təklifinin sonu Məhdi (əleyhissəlam) zühur etdikdən sonra yetişəcək.”²

“İslam dünyası əlaqələri” təşkilatının bəyanatı

Bu bölməni, Məkkədə yerləşən böyük vəhhabi təşkilatı – “İslam dünyası əlaqələri” təşkilatının yaydığı və bütün İslam aləminin Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) məsələsinə inanmasına bir sübut olan rəsmi bəyanatı ilə başa çatdırırıq. Bu bəyanatın mühüm cəhətlərindən biri də odur ki, onda şiə məzhəbi ilə ziddiyyətdə ifrat dərəcəsinə varmış vəhhabilərin də, bu məsələni qəbul etməsi göstərilir. Onlar nə təkcə bu məsələni qəbul edir, hələ üstəlik bu məsələni ciddi müdafiə edərək onu qəti İslami əqidələrdən biri sayırlar. Təbii ki, bu da, bu məsələ haqqındakı hədis və sənədlərin çoxluğundan irəli gəlmişdir. Özü də bu qurum beynəlxalq İslami bir təşkilat kimi fəaliyyət göstərir.

Min doqquz yüz yetmiş altıncı ildə Kenuyadan Əbu Məhəmməd adlı bir şəxs “İslam dünyası əlaqələri” təşkilatına müraciət edərək oradan “Gözlənilən Məhdi əleyhissəlamın zühuru” haqqında bir sual soruşmuşdur. Təşkilatın baş katibi ona yazdığı cavabda vəhhabi məzhəbinin banisi İbn Teymiyyənin də Məhdi (əleyhissəlam) haqqında deyilmiş hədisləri qəbul etdiyini vurğulamış və hazırda Hicazın görkəmli alimlərindən olan beş nəfərin bu barədə hazırladığı kitabçanı ona göndərmişdir. Bu kitabçada Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) və onun zühur edəcəyi yerin, yəni, Məkkə şəhərinin adı çəkildikdən sonra deyilir:

... Dünyada fəsad, pozğunluq, zülm və haqsızlıq baş alıb getdikdən sonra Allah-taala onun (Məhdi) vasitəsilə dünyanı haqq-ədalətlə dolduracaq. O, Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) “Səhih” kitablarında haqqında xəbər verdiyi on iki rəşidi xəlifələrinin sonuncusudur. Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) Məhdi (əleyhissəlam) barədə buyurduğu hədisləri səhabələrin bir çoxu, o cümlədən Osman ibn Əffan, Əli ibn Əbutalib, Təlhə ibn Übeydullah, Əbdürrəhman ibn Ovf, Abdullah ibn Abbas, Əmmar ibn Yasir, Abdullah ibn Məsud, Əbu Sədr Xudəri, Sovban, Qürre ibn Əyas Məzəni, Abdullah ibn Haris, Əbu Hüreyrə, Hüzeyfə ibn Yəman, Cabir ibn Abdullah, Əbu Əmamə, Cabir ibn Macid, Abdullah ibn Ömər, Ənəs ibn Malik, İmran ibn Hüseyn, Ümmü Sələmə və başqaları rəvayət etmişlər.

Daha sonra əlavə olunur:

İstər Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alih) yuxarıda qeyd etdiyimiz hədislər, istərsə də burada səhabələrin buna dair hədis hökmünü daşıyan şəhadətləri bir çox məşhur İslami kitablarda və Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hədislərinin orijinalının qeyd olunduğu sünən, möcəm və müsəndlərdə qələmə alınmışdır. O cümlədən, “Sünəni-Əbi Davud”, “Sünəni-Tirmizi”, “Sünəni-İbn Macə”, “Sünəni-İbn Ömər əd-Dani”, “Müsəndi-Əhməd”, “Müsəndi-Əbu Yəla”, “Müsəndi-Bəzzaz”,

¹ Ət-Tacul-camii lil-üsul, c.5, səh.310.

² Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil-Hədid), c.10, səh.96.

“Səhihi-Hakim”, “Möcəmi-Təbrani”, “Möcəmi-Ruyani”, “Möcəmi-Dari-Qutni”, Əbu Nüeymin “Əxbarül-Məhdi”, Xətib Bağdadinin “Tarixi-Bağdad”, İbn Əsakirin “Tarixi-Dəməşq” və bir çox başqa kitablarda bu barədə məlumatlar verilmişdir. Bəzi İslam alimləri bu barədə ayrıca kitablar da yazmışlar. Əbu Nüeymin “Əxbarül-Məhdi”, İbn Həcər Heytəminin “Əl-Qəvlül-muxtəsər fi-ələmatil-Məhdil muntəzər”, Şövkəninin “Ət-Tozihu fi-təvaturi ma cə fil-müntəzəri vəd-Dəccali vəl-Məsih”, İdris İraqi Məğribinin “Əl-Məhdi” və Əbulabbas ibn Əbdülmömin Məğribinin “Əl-Vəhmül-məknun fir-rəddi əla ibn Xəldun” kitablarını buna misal göstərmək olar. Bu barədə geniş məlumat vermiş sonuncu şəxs Mədinə İslam Universitetinin rektoru olmuşdur. O, universitetin buraxdığı jurnalın bir neçə sayında bu barədə ətraflı söhbət etmişdir.

Bir sıra keçmiş və müasir İslam alimləri, o cümlədən Səxavi “Fəthül-məğis”, Məhəmməd ibn Səfavini “Şərhül-əqidə”, Əbülhəsən Əbri “Mənaqibüş-Şafei”, İbn Teymiyyə öz fətvalarında, Süyuti “Əl-Havi”, İdris İraqi Məğribi “Əl-Məhdi”, Şövkəni “Ət-Tozihu fi-təvaturi ma cə fil-müntəzəri vəd-Dəccali vəl-Məsih”, Məhəmməd ibn Cəfər Kətani “Nəzmül-mütənasir fil-hədisil mütəvatir” və Əbulabbas ibn Əbdülmömin “Əl-Vəhmül-məknun fir-rəddi əla ibn Xəldun” kitablarında Məhdi (əleyhissəlam) haqqında deyilmiş hədislərin təvatür həddinə çatmasını (və danılmasının heç cür mümkün olmadığını) qeyd etmişlər.

Bəyanatın sonunda deyilir: “Təkcə İbn Xəldun Həzrət Məhdi əleyhissəlama aid olan hədisləri qəbul etmir və “Məhdi elə Həzrət İsa əleyhissəlamın özüdür” məzmunlu əsassız bir hədislə qeyd etdiyimiz hədislərə irad tutur. Lakin dini rəhbərlər onun bu iddiasını rədd etmiş və İbn Əbdülmömin onun rəddinə dair ayrıca bir kitab yazmışdır. Həmin kitab otuz il bundan əvvəl bütün Şərq və Qərbdə nəşr edilmişdir. Hədis əzbərləyən və hədisyazarlar da qeyd etmişlər ki, Məhdi (əleyhissəlam) haqqında deyilmiş hədislər arasında həm səhih hədis, həm də həsən (yaxşı) hədislər vardır. Təbii ki, bunları da üst-üstə gəldikdə təvatür həddinə çatır. Beləliklə, Həzrət Məhdi əleyhissəlama inanmaq (hər bir müsəlmana) vacib olub həm sünni, həm də şiə məzhəbinin əqidələrindən biri hesab olunur və nadan, cahil, ya da bidətçi şəxsədən başqa heç kim bu məsələni dana bilməz.”

(İslam hökmlər şurasının sədri Məhəmməd Müntəsəri Kəfani).

Oxucuların nəzərinə çatdırdığımız bu bölmə həmin kitabçanın əsas hissələrinin tərcüməsi idi.

Məhdi əleyhissəlamın atası kimdir?

Qeyd olunması lazım olan məsələlərdən biri də budur ki, bəzi sünni mənbələrində Həzrət Məhdi əleyhissəlamın atasının adı Abdullah qeyd edilmişdir.¹ Halbuki şiə və sünni mənbələrindəki bir çox hədislər o Həzrətin atasının adının Həsən olduğuna dəlalət edir. Bu ixtilafın mənşəyi o olmuşdur ki, bəzi sünni mənbələrində o Həzrətin nişanələri sırasında Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) aşağıdakı ifadəsi qeyd olunmuşdur: *“Onun (Məhdinin) adı mənim adımdan, atasının da adı mənim atamın*

¹ Qeyd etdiyimiz bəyanatda məhz bu mənbələrə istinad edilmişdir.

*adından olacaq...*¹ Əldə olan faktlar göstərir ki, “atasının adı da mənim atamın adından olacaqdır” ifadəsi Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) sözündə olmaması və hədis söyləyən özü onu bilərəkdən, ya da bilmədən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) cümləsinə əlavə etmişdir. Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) isə yalnız “onun adı mənim adımdan olacaqdır” - deyə buyurmuşdur.

Hafiz Gənci Şafei bu barədə deyir: “Tirmizi² bu hədisi rəvayət etmiş, lakin həmin hədisdə sonuncu cümlə gəlməmişdir.³ Həmçinin, bu kimi məsələlərə çox diqqətə yanaşan Əhməd ibn Hənbəl bu hədisi öz “Müsnəd”ində bir neçə yerdə qeyd etmiş, lakin həmin hədisdə sonuncu cümlə gəlməmişdir.”⁴ Sonra Gənci əlavə edib deyir: “Sünnilərin mötəbər hədisçilərinin bu barədə söylədikləri rəvayətlərin heç birində sonuncu cümlə qeyd olunmamışdır. Təkcə Zaidə adlı bir şəxsin Asimdən söylədiyi rəvayətdə bu cümlə qeyd olunmuşdur. Zaidə isə hədislərə özündən bəzi şeylər əlavə etdiyindən onun söylədiyi hədisə etibar edilmir. Bu məsələnin şahidi də odur ki, bu hədisi Asim adlı bir şəxs rəvayət etmiş, Hafiz Əbu Nüeym “Mənaqibül-Məhdi” kitabında bu hədisi söyləmiş otuz bir nəfərin adını çəkmiş və onların hamısı onu Asimdən rəvayət etmiş və heç birinin hədisində sonuncu cümlə gəlməmişdir. Yalnız Zaidənin rəvayətində o cümlə gəlmişdir. Təbii ki, bir nəfərin də rəvayəti bu qədər adamın rəvayətinin müqabilində etibarlı sayıla bilməz.”⁵

İbn Xəldun və Məhdi (əleyhissəlam) haqqında nəql olunmuş rəvayətlər

Sünni alimlərinin demək olar ki, hamısının Məhdi (əleyhissəlam) barədə deyilmiş rəvayətləri qəbul etdiyi məlum oldu. Lakin onlardan bir neçəsi, o cümlədən də İbn Xəldun bu hədisləri inkar etmiş, ya da onlara şübhə ilə yanaşmışdır. İbn Xəldun deyir: “Əsrlər boyu bütün müsəlmanlar arasında belə bir inam olmuşdur ki, dünyanın son vaxtlarında Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsindən bir nəfər mütləq, zühur edib dini möhkəmlədəcək, haqq-ədaləti bərpa edəcək və müsəlmanların hamısı ona tabe olacaq. O, bütün müsəlman ölkələrinə hakim olacaqdır. Həmin şəxsin adı Məhdidir. Qiyamətin qəti müqəddimələrindən olan Dəccalın gəlməsi və sair hadisələr onun zühurundan sonra olacaq. İsa Peyğəmbər göydən enib Dəccalı öldürəcək, ya da onu öldürməkdə Məhdiyə kömək edəcək. İsa (əleyhissəlam) Məhdinin arxasında namaz qılacaq...”

Məşhur hədisçilərdən bir dəstəsi, o cümlədən, Tirmizi, Əbu Davud, Bəzzar, İbn Macə, Hakim, Təbrani, Əbu Yəla Məhdi (əleyhissəlam) haqqında olan hədisləri öz kitablarında bir qrup səhabənin, o cümlədən, Əli (əleyhissəlam), İbn Abbas, Abdullah ibn Ömər, Təlhə, Abdullah ibn Məsud, Əbu Hüreyrə, Ənəs, Əbu Səid Xudəri, Əli Hilali və Abdullah ibn Harisin dilindən rəvayət etmişlər. Bu hədisləri inkar edib onların sənədində mübahisə edənlər də çoxdur. Hədis elminin mütəxəssisləri arasında

¹ Sünni-Əbu Davud, c.1, səh.106.

² Məhəmməd ibn İsa ibn Surə Tirmizi sünnilərin altı məşhur kitabından birinin müllifidir.

³ Sünni-Tirmizi, c.4, səh.505.

⁴ Müsnədi-Hənbəl, c.1, səh.448.

⁵ Müntəxəbül-əsər, səh. 231–235.

belə bir qayda var ki, cərh tədildən¹ irəlidir. Belə olduğu halda əgər biz bu hədisləri söyləmiş ravilərin bəzilərində unutkanlıq, əqidə çatışmamazlığı və ya pozğunluğu kimi zəif cəhətlər müşahidə etsək, həmin hədislər etibardan düşür...”²

Sonra o, (İbn Xəldun) bu hədislərdən bir neçəsini qeyd etmiş, onları söyləmiş ravilərin avtobiografiyasını araşdıraraq bəzilərini etibar oluna bilməyən hesab etdikdən sonra deyir: “Budur, hədisçilərin Məhdi (əleyhissəlam) və onun qiyamı barədə söylədikləri rəvayətlər. Özünüz də gördünüz ki, onların bir neçəsi istisna olmaqla hamısı mübahisəlidir.”³

Bu, İbn Xəldunun Məhdi (əleyhissəlam) barədə deyilmiş rəvayətlərə münasibətinin qısa məzmunu idi.

Hədis elminin mütəxəssisləri, istər şiə olsun, istərsə də sünni hamı bir nəfər kimi onun iddialarını qəti sübutlarla inkar edərək sözlərini əsassız hesab etmişlər.⁴ İndi nümunə üçün Mədinə Universitetinin ustadı Şeyx Əbdülmöhsün İbadın bu barədə dediklərinin qısa məzmununu oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

O, “Sünnə əhlinin gözlənilən Məhdi haqqında əqidəsi” mövzusunda dair keçirilmiş konfransda İbn Xəldunun nəzəriyyəsinə rədd edərək demişdir:

a) Əgər Məhdi (əleyhissəlam) haqqında deyilmiş hədisləri hədis mütəxəssisi olan bir şəxs inkar etsəydi, bu barədə şəkk etməyə dəyərdi. Ancaq bu barədə mütəxəssis olmayan tarixçilərin şübhəsi yersizdir. Şeyx Əhməd Şakir yaxşı deyib ki, İbn Xəldun bilmədiyi bir işə baş qoşmuş, əhli olmadığı bir meydana girmişdir. O, öz yazdığı “Əl-Müqəddimə” kitabında Məhdiyə ixtisas verdiyi fəsildə təəccüb ediləsi sözlər demiş və açıq-aşkar səhvlərə yol vermişdir. O, hədisçilərin hədis elmində “cərh tədildən üstündür” demələrinə nə məqsədin nə olduğunu heç anlamamışdır.

b) İbn Xəldun “Əl-Müqəddimə”də Məhdi əleyhissəlama ixtisas verdiyi fəsildə etiraf edir ki, tarix boyu bütün müsəlmanlar arasında belə bir inam olmuşdur ki, dünyanın axır vaxtlarında Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) ailəsindən mütləq, bir nəfər zühur edəcək...

Tarix boyu bütün müsəlmanlarda belə bir inamın olmasına etiraf etdiyi halda, İbn Xəldunun özünün də hamının qəbul etdiyi bu əqidəni qəbul etməsi daha məqsədəuyğun olmazdı? Bütün müsəlmanların əqidəsinin onun şəxsi əqidəsilə zidd olduğu bir halda bu, necə deyərlər özünü kənaraçəkmə demək deyilmi? Deməli, bütün müsəlmanlar səhv başa düşmüş, təkcə İbn Xəldun doğru anlamışdır? Ümumiyyətlə, bu, araşdırılması, əqli yolla başa düşüləsi bir məsələ deyil. Əksinə, bu, nəqli və qeybi bir məsələdir. Kiminsə onu Quran və Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) sünnəsindən başqa bir sübutla isbat etməsi düzgün deyil. Bu isə bütün müsəlmanların nəzəriyyəsinə təsdiqləyir və onlar bu nəqli məsələdə mütəxəssislərdir.

v) İbn Xəldun bu hədisləri araşdırıb öz etirazını bildirməzdən qabaq deyir: “İndi bu barədə deyilmiş hədisləri qeyd edəcəyik.”⁵ Hədisləri qeyd etdikdən sonra deyir:

¹ Cərh və tə'dil hədis elminin terminlərindəndir.

² “Əl-Müqəddimə,” səh. 311–312.

³ “Əl-Müqəddimə,” səh. 322.

⁴ Ədalət carçısı, səh. 30–49.

⁵ “Əl-Müqəddimə,” səh.311.

“Budur, hədisçilərin Məhdi (əleyhissəlam) və onun dünyanın sonunda qiyam edəcəyi barədə rəvayət etdiyi hədislər.” Başqa bir yerdə isə deyir: “Hədisçilərin Məhdi (əleyhissəlam) haqqında rəvayət etdiyi hədislərin hamısını bacardığımız qədər qeyd etdik.”¹ Halbuki, o, Məhdi (əleyhissəlam) haqqında deyilmiş hədislərin çoxunu qeyd etməmişdir. Bunu Süyutinin “Əl-Ürfül-virdi fi-əxbaril Məhdi” kitabından da əldə etmək olar. İbn Xəldun, İbn Qəyyimin “Əl-Minarül-münəyyif” adlı kitabında mötəbər sənədlə qeyd etdiyi hədisdən də xəbərsiz qalmışdır.

q) İbn Xəldun bu hədislərin bəzisini qeyd etmiş, onların bəzilərinin sənədini rəvayətinə görə etibarsız saymışdır. Halbuki, Buxari və Müslim, ya heç olmasa onların biri öz səhihlərində həmin rəvayətdən hədislər rəvayət etmiş və alimlər onların sənədlərində heç bir irad tutmamışlar.

d) İbn Xəldun özü etiraf edir ki, Məhdi barədə deyilmiş hədislərin az bir qismi sənəd cəhətdən mötəbər və iradsızdır. Elə isə qeyd etməliyik ki, İbn Xəldunun özünün qəbul etdiyi həmin hədislər də bu məsələnin isbata yetməsi üçün kifayət edir və başqa hədislər də onları təsdiqləyir.²

Məhdi əleyhissəlamı gözləmək və Məhdilik iddiası edənlər

İslam tarixinə nəzər saldıqda, məlum olur ki, tarix boyu bir sıra məqam və mənfəət ardınca olan şəxslər Məhdilik iddiası edərək özlərini Məhdi adlandırmış, ya da bir dəstə avam insan kimlərisə Məhdi hesab etmişlər. Bu hərəkət göstərir ki, “Məhdi” məsələsi və qeybi bir nicat verənin zühuruna inam müsəlmanlar arasında qəti məsələlərdən biri olmuşdur.³ Məhdilik iddiası etmiş şəxslərin də adı, ya bəzi xüsusiyyətləri o Həzrətlə uyğun gəldiyindən onlar bu məsələdən istifadə edib özlərini Məhdi adlandırmışlar. Əlbəttə, onlardan bəziləri heç də özləri belə bir iddia etməmiş, lakin bir dəstə avam insan ya nadanlıq üzündən, ya hakim dairələrin son dərəcə zülmü nəticəsində, ya Məhdi əleyhissəlamın zühurunda tələsmələrinə görə, ya da başqa səbəblər üzündən Həzrət Məhdi əleyhissəlamın nişanələrinin hamısına fikir vermədən səhvə yol verərək onları Məhdi hesab etmişdir. Məsələn, müsəlmanlardan bir dəstəsi Məhəmməd ibn Hənəfiyyəni Peyğəmbərlə (səlləllahu əleyhi və alihi) eyniadlı və eynikünyəli olduğuna görə Məhdi hesab etmiş və belə fikirləşiblər ki, o ölməyib qeybə çəkilmiş, sonradan zühur edərək dünyanın hakimi olacaqdır.⁴ İsmailiyyə firqəsinin bir dəstəsi bu əqidədə olmuşdur ki, İmam Sadiq əleyhissəlamın oğlu

¹ “Əl-Müqəddimə,” səh.327.

² 1388 hicri, № 3, Camiətül-İslamiyyə jurnalı, Mədinə.

³ Məqatilüt-talibin (təhqiq), səh. 138, 184, 154, 440. İbad ibn Yaqub Əsədi Rəvacini Kufi (təv. 255 hicri), görkəmli tarixçi Zəhəbinin yazdığına görə əhli sünənənin böyük mühəddislərindən çoxu ondan hədis və rəvayət nəql ediblər ki, Həzrətə yardım etmək üçün qabaqcadan özünə bir qılınc hazırlayıb saxlayırmış. Hədis öyrənmək üçün onun yanına getmiş Qasim ibn Zəkəriyyə Mitrəz adlı bir şəxs deyir: Mən onun yanına gedəndə artıq gözləri görmürdü. Kənarında bir qılınc var idi. Soruşdum ki, bu qılınc kimindir? Dedi: Onu Mehdimin kənarında döyüşmək üçün hazırlamışam (Mizanül-e`tidal, c. 2, səh. 379).

Məlum oludğu kimi onun vəfatı “kiçik qeybət”in başlanğıc dövrlərinə təsadüf edir. Belə çıxır ki, elə o zamanlardan Mehdimin qiyamının intizarı və bu qiyamda iştirakın zəruriliyi məsələsi müsəlmanlar arasında mövcud imiş.

⁴ Firəqüş-şia, səh.27.

İsmayıl ölməmiş, onun ölümü məsləhət üzündən e`lan olmuş, o, elə vəd olunmuş Məhdidir və ölümündən qabaq qiyam edərək bütün dünyaya hakim olacaq.¹

Necə ki, “İmam Sadiqin (ə) həyatı” fəslində keçdiyi kimi Abdullah ibn Həsənin oğlu “Nəfsi-Zəkiyyə” ləqəbi ilə məşhur olmuş Məhəmməd, Abbasi xəlifəsi Mənsur Dəvaniqinin hakimiyyəti dövründə qiyam etmiş, adının Məhəmməd olmasına görə atası onun Məhdi olduğunu iddia etmiş və bu yolla oğlu üçün çoxlu tərəfdar toplamışdı.² “Nəfsi-Zəkiyyə”nin qiyamı zamanı Mədinənin fəqih və abidlərindən olan Məhəmməd ibn Əclan onu himayə edirdi. “Nəfsi-Zəkiyyə” məğlub olaraq öldürüldükdən sonra Mədinə hakimi Cəfər ibn Süleyman Məhəmməd ibn Əclanı çağırıb ona deyir: “Nəyə görə o yalançıyı himayə edirdin?” Sonra da onun əlini kəsdirmişdir. Məclisdə hazır olan Mədinə əyan-əşrafı Cəfər ibn Süleymandan Məhəmməd ibn Əclanın əfv olunmasını istəyərək deyir: “Ya Əmirəl-möminin! Məhəmməd ibn Əclan Mədinənin fəqih və abidlərindəndir, bu işdə səhvə yol vermiş və “Nəfsi-Zəkiyyə”ni rəvayətlərdə gəlmiş Məhdi ilə oxşadıb qarışıq salmışdır.³

Bu hadisədən eynilə Mədinənin böyük hədisçi və alimlərindən olmuş Abdullah ibn Cəfərin də başına gəlmiş və o da Mədinə hakiminin cavabında demişdi: “Mənim Məhəmməd ibn Abdullah (“Nəfsi-Zəkiyyə”) ilə həmkarlıq etməyimin səbəbi onun rəvayətlərdə vəd olunmuş Məhdi olduğuna inamım olmuşdur. O ölənə qədər bu məsələ barədə heç bir şübhə etmədim, lakin o öldükdən sonra bildim ki, o, Məhdi deyil. Bundan sonra heç kimin hiyləsinə aldanmaram.⁴

Əsl adı Abdullah və oğlunun adı Məhəmməd olan xəlifə Mənsur isə öz oğluna Məhdi ləqəbi qoyub iddia edirdi ki, vəd olunmuş Məhdi “Nəfsi-Zəkiyyə” deyil, məhz mənim oğlumdur.⁵

Tarixə nəzər saldıqda bəzi firqələrin keçmiş İmamlardan bəzilərinin Məhdi olması haqda əqidəsini də müşahidə edirik. Məsələn, Navusiyyə firqəsi İmam Sadiq əleyhissəlamı Məhdi, sağ və qeybə çəkilməmiş İmam kimi tanıyırdı.⁶ Vaqifiyyə məzhəbi isə eynilə bu əqidəni İmam Museyi-Kazim əleyhissəlama aid edirdi.⁷ Onlar belə güman edirdilər ki, İmam Kazim (əleyhissəlam) dünyanın Şərqi və Qərbi tutmayınca, dünya zülmə dolmuş kimi ədaləti bərpa etməyincə ölməyəcək. Onların fikrincə vəd edilmiş Məhdi elə İmam Kazim (əleyhissəlam) olmuşdur.⁸ Nəhayət, bəziləri də İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın vəfatından sonra onun ölməsini inkar edərək demişlər ki, o, diridir və qeybə çəkilməmişdir. Məhdi onun özüdür.⁹

Bunlar Həzrət Məhdi əleyhissəlama inamın həm Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) dövründə, həm də ondan sonra olmasını təsdiqləyən nümunələrdir. Bu hadisələr göstərir ki, İslam ümməti daima qiyam edərək zülmə qarşı mübarizə edəcək və dünyada ədalət bayrağı dalğalandıracaq bir şəxsin intizarında olmuşdur. Təbii

¹ Firəqüş-şiə, səh. 67–68.

² Əl-Fəxri, səh. 165–166.

³ Məqatilüt-talibin, səh.193.

⁴ Məqatilüt-talibin, səh.195.

⁵ Məqatilüt-talibin, səh.162.

⁶ Əl-Miləlü və-n-nihəl, c.1. səh.148.

⁷ Əl-Miləlü və-n-nihəl, c.1. səh.150.

⁸ Firəqüş-şiə, səh.80, 83.

⁹ Firəqüş-şiə, səh.96.

məsələdir ki, tarix boyu bəzi şəxslərin məhdilik mövzusunda istifadə edərək özlərini Məhdi adlandırması bu məsələnin əsl mahiyyətini inkar edə bilməz. Çünki əsrlər boyu bir çox həqiqətlərdən kimlərsə mənfi istifadə etmişdir. Dünyada Allahlıq, peyğəmbərlik, yaxud başqa mənəvi məqamlar iddiasında olanlar da az olmamışdır. Yalançı dinlərin də sayı az deyil. Ancaq bunlar heç vaxt Allahı, yaxud peyğəmbərliyi inkar etmək üçün kiməsə sübut ola bilməz. Hal-hazırda bəziləri elm, texnika və sənayedən bəşəriyyətə zidd olan işlər məqsədilə istifadə edirlər, ancaq bu, heç də bizə elm, texnika və sənayenin əsl mahiyyətini inkar etməyə əsas vermir.

Quranda Məhdi (əleyhissəlam) hökumətinin siması

Qurani-Kərim Həzrət Məhdi əleyhissəlamın zühur və qiyamı barədə (bir çox başqa sahələrdə olduğu kimi) xırdalıqlara toxunmadan ümumi şəkildə söz açmışdır. Yəni, Quran ümumdünya ədalətli hökumət qurulacağından, əməlisaleh insanların yer üzündəki kamil və son qələbəsindən söhbət etmişdir. Bu ayələri İslam təfsirçiləri hədislərə istinad edərək Həzrət Məhdi əleyhissəlama, onun qiyamı və zühuruna aid etmişlər. Alimlərin bu məsələyə aid etdikləri¹ ayələrdən və bu məsələ haqqında daha aşkar söhbət açmış ayələrdən üçünü oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

1) “Biz kitabdan [Tövratdan, yaxud lövhi-məhfuzdan] sonra Zəburda da yer üzünə yalnız Mənim saleh bəndələrimin hakim olacağını yazmışdıq.”²

Bu ayəni izah edərkən qeyd etmək lazımdır ki, ayədə gəlmiş “zikir” (kitab) sözü əslində “nəyisə xatırlamaq” mənasındadır, ancaq bu ayədə Həzrət Musa əleyhissəlama Allah tərəfindən göndərilmiş kitab – Tövrat nəzərdə tutulmuşdur. Buna sübut isə onun Zəburdan qabaq qeyd olunmasıdır. Başqa bir təfsirə əsasən, ayədəki “zikir” (kitab) sözü Qurana işarədir. Çünki Quranın özündə bir neçə yerdə Quran “zikir” adı ilə qeyd olunmuşdur. Məsələn, “Təkvir” surəsinin iyirmi yeddinci ayəsində deyilir: **“O, [Quran] aləmlər [bütün insanlar və cinlər] üçün ancaq bir zikrdir [föyüd-nəsihətdir].”** Belə olduqda isə ayənin mənası **“Biz kitabdan [Tövratdan] sonra Zəburda da...”** yox, **“Biz kitabdan [Qurandan] əlavə Zəburda da yer üzünə yalnız Mənim saleh bəndələrimin hakim olacağını yazmışdıq”³** olur.

Mərhum Şeyx Müfid (“Əl-İrşad” kitabında) Həzrət Məhdi əleyhissəlama ixtisas verdiyi fəslin başlanğıcında bu ayəyə və bundan sonra qeyd edəcəyimiz ayəyə istinad etmişdir.⁴ Bu ayənin təfsiri barədə İmam Baqir əleyhissəlamdan rəvayət olunmuşdur ki, ayədə deyilmiş “saleh bəndələr”dən məqsəd Həzrət Məhdi əleyhissəlamın dünyanın axırında olacaq tərəfdarlarıdır.⁵

Quranın görkəmli təfsirçisi mərhum Təbəri “Məcmül-bəyan” təfsirində bu ayədən bəhs edərkən qeyd etdiyimiz hədisi yazdıqdan sonra deyir: **“Şiə və sünnilərin Peyğəmbərdən (səlləllahu əleyhi və alihi) rəvayət etdiyi aşağıdakı hədis bu məsələyə aiddir: “Əgər dünyanın sonuna bircə gün belə qalsa, Allah-taala həmin günü mənim**

¹ Günbatan günəşi, səh. 140–151.

² “Ənbiya” surəsi, ayə 106.

³ Məhdi – böyük bir inqilab, səh. 121–122.

⁴ Əl-İrşad, səh.346.

⁵ Məcmül-bəyan, c.7, səh.66.

nəslimdən saleh bir kişinin zühur edib dünyanı, zümlə dolduğu kimi haqq-ədalətlə dolduracağına qədər uzadar."¹

Quranın Allahın saleh bəndələrinin yer üzünün hakimi olacağı məsələsinin Tövrat və Zəburda da yazılmasına işarə etməsi bu mövzunun əhəmiyyətini göstərir. Belə ki, bu məsələ ilkin peyğəmbərlərin də kitablarında vurğulanmışdır. Diqqəti cəlb edən məsələ budur ki, bu mövzu Davud peyğəmbərin dua, münacat və nəsihətlərini əhatə etmiş və hal-hazırda Tövratin "Əhdi-qədim" hissəsində yer tapmış "Davudun nəğmələri" kitabında da müxtəlif ifadələrlə gözə dəyir. Məsələn, otuz yeddinci nəğmədə deyilir: "...Zalımların kökü kəsiləcək, Allaha arxalananlar isə yer üzünün hakimi (varisi) olacaqlar. İndi isə zalımların olmaması çox çətin məsələdir. (Yəni, indi zalımlar çoxdur). Yer üzünün hakimi (varisi) olacaq təvazökarlar son dərəcə əmin-amanlıqdan ləzzət alacaqlar" Həmin nəğmənin başqa bir hissəsində deyilir: "...Allaha təbərrük edənlər (üz tutanlar) yer üzünün hakimi olacaq, məlunların (Allahdan üz döndərmişlərin) isə kökü kəsiləcək."²

2) "Yer üzündə zəif düşüb əzilənlərə [nemət verib] mərhəmət göstərüb onları öndə gedən və yer üzünün varisləri [hakimi] etmək istəyirik."³

"Məhdi (əleyhissəlam) şüa mənbələrində" adlı başlıqda danışarkən qeyd etdik ki, Həzrət Əli (əleyhissəlam) Məhdi əleyhissəlamın qayıdacağı (zühur etməsi) və camaatın yenidən vəhy ailəsinə tərəf üz tutacağı barədə söhbət etdikdən sonra indi qeyd etdiyimiz ayəni oxumuşdu.⁴

Ələvilərdən olub Abbasi xəlifəsi Məmunə qarşı qiyam qaldırmış Məhəmməd ibn Cəfər deyir ki, bir gün rastlaşdığım çətinlikləri Malik ibn Ənəs üçün açıqladım. O, mənə dedi ki, səbr et, qoy "Yer üzündə zəif düşüb əzilənlərə mərhəmət göstərüb onları öndə gedən və yer üzünün varisləri etmək istəyirik" ayəsi çin çıxsın.⁵

3) "Allah aranızdan iman gətirib yaxşı işlər görənlərə - yalnız Mənə ibadət edərlər, heç nəyi Mənə şərik qoşmazlar deyər – onları özlərindən əvvəlkilər kimi yer üzünün varisləri edəcəyini, onlar üçün Allahın Özü bəyəndiyi dinini möhkəmləndirəcəyini və onların qorxusunu sonra əmin-amanlıqla [arxayınçılıqla] əvəz edəcəyini vəd buyurmuşdur."⁶

Mərhum Təbərsi bu ayənin təfsirində deyir: "Peyğəmbər ailəsindən rəvayət olunmuşdur ki, bu ayə Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) barədə nazil olmuşdur. Öyyaşi İmam Zeynül-abidin əleyhissəlamdan rəvayət etmişdir ki, o Həzrət bu ayəni oxuyaraq buyurmuşdur: "And olsun Allaha ki, onlar (ayədə deyilmiş şəxslər) biz əhli-beytin şiələridir. Allah bu işi bizim nəslimizdən olan bir şəxs vasitəsilə həyata keçirəcək. Həmin şəxs bu ümmətin Məhdisidir. O, həmin şəxsdir ki, Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih) onun barəsində "Əgər dünyanın sonuna bircə gün belə qalsa, Allah-taala həmin günü mənim nəslimdən olan bir şəxsin (zühur edib) dünyaya hakim olacağı vaxta qədər uzadar. Onun adı mənim adımdandır. Dünyada zülm və haqsızlıq

¹ Məcmül-bəyan, c.7. səh.67.

² Tövrat. "BRITISH FAİN BABLE SWİSTS" kompaniyası. London çapı 1856, səh.1030.

³ "Qəsəs" surəsi ayə 6.

⁴ Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil-Hədid), c.19, səh.29.

⁵ Məqatilüt-talibin, səh.359.

⁶ "Nur" surəsi, ayə 55.

baş alıb getdiyi bir halda o, dünyada haqq-ədaləti bərpa edəcək” - deyə buyurmuşdur.”

Təbəri daha sonra əlavə edib deyir: “Bu məna qeyd etdiyimiz ayənin təfsirində İmam Baqir (əleyhissəlam) və İmam Sadiq əleyhissəlamdan da rəvayət olunmuşdur.”¹

İmamın qeyb dövründə olmasının faydaları

İndi ki, Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) haqqında söhbətimiz bura yetişdi, onda ona aid olan əsas suallardan birinə cavab verməyimiz lap yerinə düşər. Sual budur ki, İmamın qeyb dövründə olmasının nə kimi faydası var? Başqa sözlə desək, İmamın qeyb dövründə yaşaması bir rəhbər kimi ümumi həyat tərzi deyil, xüsusi yaşayışıdır. Belə olduğu halda, onun müqəddəs vücudunun ümumi müsəlmanlar üçün nə kimi xeyri ola bilər və camaat ondan nə kimi istifadələr edə bilər?

Nəzərə almaq lazımdır ki, İmamın qeybdə olması heç də o demək deyildir ki, o Həzrətin vücudu görünməz bir ruha, yaxud görünməz bir dalğaya və bu kimi şeylərə çevrilmişdir. Əksinə, o da təbii həyat sürür, sadəcə olaraq onun ömrü uzundur. O Həzrət camaat arasında, cəmiyyət içərisindədir, müxtəlif yerlərdə yaşayır, lakin naməlum şəkildə. Naməlum olmaqla görünməz olmaq arasında isə (yerdən göyə qədər) fərq vardır.² İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurardı: “Bizim Qaimimizin iki dəfə qeybətə olacaq. Onlardan birində o, həcc mərasimində hazır olacaqdır. O, insanları görür, insanlar isə onu görmürlər.”³

Həzrətin həcc mərasimində iştirakı onun təbii, adi ömür sürməyinə dəlalət edir. Belə düşünülür ki, İmam Sadiqin (ə) sözündəki xalqın onu görə bilməməsindəki məqsədi onu tanıya, təbii baxışla ayırd və seçə bilməmələri nəzərdə tutulmuşdur.

Gizli Günəş

Qeyd etdiyimiz sualın cavabında xatırlamaq lazımdır ki, bu sual heç də yeni və təkə müasir dövrümüzdə aid bir sual deyil. İslami rəvayətlərdən belə başa düşülür ki, hətta Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) anadan olmazdan qabaq da, bu sual irəli sürülmüş və istər Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alih), istərsə də İmamlar Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) və onun uzun sürəcək qeybindən söhbət açdıqda bu sualla üzləşib ona cavab vermişlər. Məsələn:

1) İslam Peyğəmbəri Həzrət Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və alih) “Şiələr Həzrət Məhdi əleyhissəlamın qeybdə olduğu müddət ərzində ondan istifadə edə biləcəklərmi?” sualının cavabında buyurmuşdur: “Bəli, and olsun məni Peyğəmbər seçmiş Allaha ki, günəş bulud arxasında olarkən insanlar onun nurundan istifadə etdikləri kimi onun qeybdə olduğuna baxmayaraq, şiələr ondan istifadə edəcək, İmamətinin nurundan bəhrələnəcəklər.”⁴

2) İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurmuşdur: “Allah-taala Həzrət Adəm əleyhissəlamı yaratdığı gündən Qiyamətə qədər yer üzünü heç vaxt İlahi hüccətsiz

¹ Məcməül-bəyan, c.7, səh.152.

² Məhdi (əleyhissəlam) – böyük bir inqilab, səh.250.

³ Üsuli-kafi, c.1, səh.339.

⁴ Biharül-ənvar, c.52, səh.93, c.36. səh.250.

olmamış və olmayacaqdır. İstər zahiri və aşkar hüccət olsun, istərsə də qeybdə və gizlində olan hüccət. Əgər yer üzündə İlahi bir hüccət olmasa, Allaha sitayiş olunmaz.” Rəvayəti söyləyən şəxs İmamdan soruşur ki, camaat qeybdə olan İmamdan necə istifadə edəcək? İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurur: “Günəşdən bulud arxasında olarkən istifadə etdikləri kimi.”¹

3) Həzrət Məhdi əleyhissəlamın özü də bu məsələ üzərində çox təkid etmişdir. O Həzrət İshaq ibn Yəqubun² yazdığı suala cavab verərək buyurmuşdur: “Camaatın məndən istifadə etməsi eynilə bulud arxasında gizlənmiş günəşdən istifadə etmələri kimidir.”³ Bu bənzətmənin açıqlamasında qeyd etmək lazımdır ki, günəşin işıq verməsi iki növdür. Biri bilavasitə, digəri isə vasitəli yolla işıq vermədir. Günəş bilavasitə işıq verəndə onun şüaları görünür, vasitəli işıqvermədə isə bulud günəşin qarşısını alır və onun nurunu cəzb edərək ətrafa paylayır.

Günəşin canlı aləmin inkişafında misilsiz xidməti onun bilavasitə təbiətə işıq verdiyi vaxta aiddir. Lakin onun istilik vermə, bitkilərin açılması və yetişməsi, həyat üçün lazım olan enerji istehsalı, ağacların bəhrə verməsi, güllərin açılması kimi işlərdə təsiri bulud arxasında olarkən də özünü göstərir. İmamın qeyb pərdəsi arxasında olarkən mənəvi şüasının da bir sıra təsirləri vardır ki, təlim-tərbiyənin və bilavasitə rəhbərlik etməsinin dayanması onun vücudunun fəlsəfəsini aşkar edir. İndi həmin təsirlərdən bir neçəsini qısaca olaraq oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

1. Dünyanın döyünən ürəyi

İmamət mövzusunda dair rəvayət olunmuş hədislərə və eləcə də, alimlərin gətirdiyi sübutlara əsasən, İmam dünyanın ürəyidir. Dünya bütün əzəmətilə ona bağlıdır. İmam varlıq aləminin qəlbi, dünyanın mərkəzi və Allahla məxluqat arasında bir vasitədir. Buna görə də, onun açıqda olması ilə qeybdə olmasının heç bir fərqi yoxdur. Lakin o, dünyada olmazsa bütün aləm bir-birinə dəyər. İmam Sadiq əleyhissəlamın dili ilə desək “Əgər yer üzünü (bir an) İmamsız qalsa, öz sakinlərini kamına çəkər.”⁴ İmam Zeynül-abidin (əleyhissəlam) buyurmuşdur: “Bizə görə Allah-taala asimanı yerə gəlməkdən, yerin lərzəyə gəlib sakinlərini məhv etməkdən saxlamışdır. Bizə görə Allah-taala yağış yağdıraraq Öz rəhmətini yayır və yerdə olan nemətləri üzə çıxarır. Ancaq yer üzündə bizim nəsiləndən olan bir şəxs olmasa, yer öz sakinlərini kamına çəkər.”⁵

2. Allah dinini qorumaq

Əmirəl-möminin Həzrət Əli (əleyhissəlam) hər vaxt İlahi bir rəhbərin olmasının zərurətini vurğuladığı çıxışlarından birində buyurur: “*İlahi, həqiqətən də belədir, yer üzünü heç vaxt zühur edəcək və Allahın hüccəti olan bir şəxssiz olmamışdır. İstər həmin*

¹ Biharül-ənvar, c.52, səh.92.

² Məktubu İshaqa Məhəmməd ibn Osman təhvil vermişdir.

³ Əl-Qeybət, səh.177.

⁴ Üsuli-kafi, c.1, səh.179.

⁵ Əməliyi-Səduq, səh.112.

şəxs aşkarda olsun, istərsə də qeybdə. Bu, ona görədir ki, açıq-aşkar İlahi sübutlar itib batmasın... ”¹

Zaman keçdikcə şəxsi fikirlərin məzhəbi (dini) məsələlərə qarışması və xəyanətkar əllərin səmavi təlimlərə tərəf uzadılması nəticəsində bir sıra İlahi qanunlar öz həqiqətini itirir və din bəzi təhriflərə məruz qalır. Allahın göndərdiyi səmavi dinin həqiqətinin qorunub saxlanması və təhriflərin qarşısının alınması məqsədilə bu vəzifə (dini qorumaq vəzifəsi) Allah tərəfindən seçilmiş bir İmam vasitəsilə davam etdirilməlidir. Hər hansı bir mühüm müəssisədə həmin idarənin sənədlərini oğrudan, yangından və bu kimi hadisələrdən qorumaq məqsədilə seyflər qoyulur. İmamın qəlbi və böyük ruhu da səmavi təlimləri ilk nazil olduğu gün kimi gözləmək məqsədilə İlahi qayda-qanunları qoruyub saxlamaq üçün bir seyfdir.² Hafiz ibn Həcər Əsqəlani “Səhihi-Buxari” kitabına yazdığı şərhdə Həzrət Məhdi əleyhissəlamın zühuru zamanı Həzrət İsa əleyhissəlamın göydən enərək onun arxasında namaz qılacağı barədə rəvayət olunmuş hədisləri qeyd etdikdən sonra yazır: “Həzrət İsa əleyhissəlamın dünyanın sonunda və Qiyamətə yaxın vaxtda göydən enərək bu ümmətdən olan bir nəfərin arxasında namaz qılması İslam alimləri arasında tamamilə düzgün olan bu nəzəriyyəni təsdiq edir ki, yer üzü heç vaxt aşkar sübutlarla Allaha görə qiyam edəcək bir hüccətsiz olmamışdır.”³

3. Ümid vermək

Döyüş meydanlarında fədakar döyüşçülərin bütün diqqəti düşmən qarşısında öz bayraqlarının dalğalanmasında olur. Bunun əksinə olaraq düşmən ordusunun da yeganə məqsədi onların bayrağını aşağı endirməkdir. Bunun səbəbi də odur ki, bayrağın dalğalanması döyüşçüləri həvəsləndirərək onlara ümid verir və daha artıq səy göstərmələrinə səbəb olur. Həmçinin, ordu başçısının da öz yerində olması döyüşçülərdə ruh yüksəkliyi yaradır. Ordu başçısı nə qədər sakit dursa da, yenə döyüşçüləri həvəsləndirir və daha artıq qəhrəmanlıq göstərməyə cəlb edir. Ancaq ordu başçısının öldürülməsi xəbəri yayıldıqda, böyük bir ordu bütün ruhiyyəsini itirir, hazırlığını əldən verərək başsız qalır. Nə qədər ki, bir ordu, yaxud bir cəmiyyətin başçısı sağdır, bu onların ruhiyyəsinin artmasına səbəb olur. Hətta başçı səfərdə, yaxud ölüm yatağında olsa belə, yenə də ordu, ya cəmiyyətin fəaliyyətdə olmasına gətirib çıxarır. Lakin onun ölüm xəbəri bütün ordunu, cəmiyyəti ruhiyyədən salır. Şiə məzhəbi sağ qalmış İmama olan əqidəsinə görə onu öz aralarında görməsə də, özünü başsız hiss etmir. Təbii ki, bu əqidə qəlblərdə ümid işığını saxlamaqda və camaatı özlərinə yetişib böyük bir ümumdünya qiyamına hazırlaşmaqda öz təsirini göstərir. Fransanın Sarbon universitetində fəlsəfə dərsi deyən görkəmli fransız şərqşünası, professor Hanri Kerben deyir: “Mənim fikrimcə şiə məzhəbi Allahla bəndələr arasında əlaqəni həmişə qoruyub saxlamış və İmamətə əbədiyyət qazandırmış yeganə məzhəbdir. Yəhudilər Allahla insanlar arasında əsl vasitə olan nübüvvəti (peyğəmbərliyi) Həzrət Musa əleyhissəlamla qırılmış hesab edərək ondan sonra gəlmiş Həzrət İsa (əleyhissəlam) və Həzrət Məhəmmədi (səlləllahu əleyhi və alihi

¹ Şərhi-Nəhcül-bəlağə (İbn Əbil-Hədid), c.18, səh.347.

² Məhdi (əleyhissəlam) – böyük bir inqilab.

³ Fəth əl-bari bişərhi-Səhihi-Buxari, c.6, səh.494.

Peyğəmbər kimi qəbul etməmişlər. Eləcə də, məsihilər. (Onlar da bu vasitəni Həzrət İsa əleyhissəlamla sona çatmış bilirlər.) Müsəlmanların sünni məzhəbi də, Həzrət Məhəmməddən (səlləllahu əleyhi və alih) o tərəfə getməmiş və nübüvvətin Məhəmmədlə (səlləllahu əleyhi və alih) sona çatdığından sonra Allahla məxluqat arasında heç bir vasitə olduğuna inanmamışdır. Lakin şiə məzhəbi Həzrət Məhəmmədlə (səlləllahu əleyhi və alih) nübüvvətin başa çatması əqidəsində olsa da, təkamül və hidayət vasitəsi olan “İmamət”i həmişə qoruyub saxlayan yeganə məzhəbdir.”¹

¹ “Şiə məktəbi” jurnalının 2-ci nömrəsi. Tehran çapı 1960-cı il. səh.20. (Əllamə Təbatəbainin professor Hanri Kerbenlə söhbəti.)

Mündəricat

<u><i>I FƏSİL</i></u>	<u>3</u>
<u><i>ƏMİRƏL-MÖMİNİN ƏLİ İBN ƏBUTALİB ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI</i></u>	<u>3</u>
<u><i>Əmirəl-möminin Həzrət Əli əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat</i></u>	<u>4</u>
<u><i>Həzrət Əli əleyhissəlamın həyatının bölmələri</i></u>	<u>4</u>
<u><i>1. Əli əleyhissəlamın dünyaya gəlməsindən Həzrət Məhəmmədin (səlləllahu əleyhi və alih) bəsətinə (peyğəmbərliyə seçilməsinə) qədər</i></u>	<u>5</u>
<u><i>Əli (əleyhissəlam) Peyğəmbər qucağında</i></u>	<u>5</u>
<u><i>Əli (əleyhissəlam) hira mağarasında</i></u>	<u>6</u>
<u><i>2. Bəsətdən Peyğəmbərin hicrətinədək</i></u>	<u>7</u>
<u><i>İslamı qəbul etmiş ilk insan</i></u>	<u>7</u>
<u><i>Əli əleyhissəlamın ilk müsəlman olması haqda sübutlar</i></u>	<u>8</u>
<u><i>Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) hamisi və canişini</i></u>	<u>9</u>
<u><i>Böyük bir şücaət</i></u>	<u>11</u>
<u><i>3. Hicrətdən Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatınadək</i></u>	<u>13</u>
<u><i>Əli (əleyhissəlam) Peyğəmbərin qardaşı</i></u>	<u>13</u>
<u><i>Əli (əleyhissəlam) döyüş meydanlarında</i></u>	<u>14</u>
<u><i>1) Əli (əleyhissəlam) Bədr döyüşündə</i></u>	<u>14</u>
<u><i>2) Əli əleyhissəlamın Ühüd döyüşündəki misilsiz şücaəti</i></u>	<u>16</u>
<u><i>3) Əli (əleyhissəlam) «Əhzab» (Xəndək) döyüşündə</i></u>	<u>19</u>
<u><i>Həssas və böhranlı günlər</i></u>	<u>20</u>
<u><i>4) Əli - Xeybər qalasının fəthi</i></u>	<u>24</u>
<u><i>Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) xüsusi nümayəndəsi</i></u>	<u>25</u>
<u><i>4. Peyğəmbərin (s) vəfatından Əli əleyhissəlamın zahiri xilafətinədək</i></u>	<u>27</u>
<u><i>Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və alih) vəfatı və İmamət məsələsi</i></u>	<u>28</u>
<u><i>İki əsas yol ayrıcı</i></u>	<u>28</u>
<u><i>Daxili və xarici təhlükələr</i></u>	<u>29</u>
<u><i>Əli əleyhissəlamın xəlifələr dövründəki fəaliyyəti</i></u>	<u>32</u>
<u><i>Əli (əleyhissəlam) və xəlifələrin elmi və siyasi müşkəlatının həlli</i></u>	<u>33</u>
<u><i>Romalılarla müharibə</i></u>	<u>33</u>
<u><i>Əli (əleyhissəlam) və İkinci xəlifənin onunla siyasi məsləhətləri</i></u>	<u>34</u>

<u>5. Xilafətdən səhadətədək</u>	<u>36</u>
<u>Əli əleyhissəlamla beyət tərzii.....</u>	<u>36</u>
<u>Əli əleyhissəlamın parlaq məqamı.....</u>	<u>36</u>
<u>Üç cəbhədə mübarizə.....</u>	<u>38</u>
<u>Nakisin döyüşü (cəməl döyüşü).....</u>	<u>39</u>
<u>Qasitin döyüşü (siffeyn döyüşü).....</u>	<u>39</u>
<u>Mariqin döyüşü (Nəhrəvan döyüşü).....</u>	<u>40</u>
<u>Əlinin (ə) dövləti idarə sistemində tutduğu əhəmiyyətli islahat addımları.....</u>	<u>40</u>
<u>II FƏSİL.....</u>	<u>44</u>
<u>İMAM HƏSƏN MÜCTƏBA ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI.....</u>	<u>44</u>
<u>İmam Həsən əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat.....</u>	<u>45</u>
<u>Məzlumların köməkçisi.....</u>	<u>45</u>
<u>İbrətəməz incəlik.....</u>	<u>45</u>
<u>Elm və fəzilət ailəsi.....</u>	<u>46</u>
<u>Misilsiz bəxşis.....</u>	<u>46</u>
<u>Vasitəli köməklik.....</u>	<u>46</u>
<u>İmam Həsən əleyhissəlamın Müaviyə ilə bağladığı sülhün səbəbləri haqqında araşdırmalar.....</u>	<u>47</u>
<u>1. İmam Həsən əleyhissəlamın imamətindən qabaqkı mübarizələri.....</u>	<u>48</u>
<u>İmam Həsən (əleyhissəlam) Cəməl döyüşündə.....</u>	<u>48</u>
<u>İmam Həsən (əleyhissəlam) Siffeyn döyüşündə.....</u>	<u>48</u>
<u>2. İmam Həsən əleyhissəlamın Bəni-Üməyyə ilə kəskin mübarizələri.....</u>	<u>48</u>
<u>3. İslamda sülhün qaydası.....</u>	<u>49</u>
<u>Xarici siyasət nöqtəyi-nəzərindən.....</u>	<u>50</u>
<u>Daxili siyasət nöqtəyi-nəzərindən.....</u>	<u>51</u>
<u>Döyüş yorğunluğu.....</u>	<u>51</u>
<u>Müxtəlif ünsürlü cəmiyyət.....</u>	<u>52</u>
<u>Pərakəndə ordu.....</u>	<u>53</u>
<u>Canlı sənəd.....</u>	<u>53</u>
<u>İmam Həsən əleyhissəlamın ordunu səfərbər etməsi.....</u>	<u>54</u>
<u>Əhdini danan camaat.....</u>	<u>54</u>
<u>Xain sərkərdə.....</u>	<u>55</u>

<u><i>Xaincəsinə görülmüş hiylələr</i></u>	<u><i>55</i></u>
<u><i>Xəvaricin xəyanəti</i></u>	<u><i>56</i></u>
<u><i>Sülhün səbəbləri barədə İmam Həsən əleyhissəlamın buyurduqları.....</i></u>	<u><i>56</i></u>
<u><i>Sülh müqaviləsi və İmam Həsən əleyhissəlamın məqsədləri</i></u>	<u><i>57</i></u>
<u><i>Sülh müqaviləsinin mətni.....</i></u>	<u><i>58</i></u>
<u><i>İmam Həsən əleyhissəlamın Müaviyə ilə sülh etməkdə məqsədi</i></u>	<u><i>59</i></u>
<u><i>Kufədə toplanış.....</i></u>	<u><i>59</i></u>
<u><i>Müaviyənin cinayətləri</i></u>	<u><i>60</i></u>
<u><i>Xalqın oyanıb xəbərdar olması</i></u>	<u><i>60</i></u>
<u><i>Oorxu içində saxlamaq və aclıq siyasəti</i></u>	<u><i>61</i></u>
<u><i>Kufə və Bəsrədə təzyiqlərin artması.....</i></u>	<u><i>61</i></u>
<u><i>Sülh – Aşura hərəkəti üçün zəminə yaradan.....</i></u>	<u><i>62</i></u>
<u><i>Qiyam etmək üçün hazırlığı bildirmək.....</i></u>	<u><i>62</i></u>
<u><i>Hadisələrin Mədinədə təsiri</i></u>	<u><i>63</i></u>
<u><i>Nəyə görə İmam Həsən (əleyhissəlam) sülh, İmam Hüseyin (əleyhissəlam) isə qiyam etdi?</i></u>	<u><i>63</i></u>
<u><i>Müaviyənin baş aldatmaları</i></u>	<u><i>63</i></u>
<u><i>Münasib olmayan mühit.....</i></u>	<u><i>64</i></u>
<u><i>Yezid – İslam cəmiyyətinin nifrətamiz siması</i></u>	<u><i>65</i></u>
<u><i>Qiyamçılar qüvvə toplayır.....</i></u>	<u><i>65</i></u>
<u><i>İlhamverən qiyam</i></u>	<u><i>66</i></u>
<u><i>Tərəfdarların fərqi.....</i></u>	<u><i>67</i></u>
<u><i>Bir vəzifənin iki tərəfi</i></u>	<u><i>67</i></u>
<u><i>Sülh, yoxsa məsləhət?</i></u>	<u><i>68</i></u>
<u><i>Yol seçmək mübarizənin ən əsas cəhətidir.....</i></u>	<u><i>69</i></u>
<u><i>Sabat və Aşura – Əməvilərin çirkin cahiliyyətinin ifşaçısı.....</i></u>	<u><i>70</i></u>
<u><i>Ən böyük istək və bacarmamaq</i></u>	<u><i>70</i></u>
<u><i>Geniş meydanlarda cihad.....</i></u>	<u><i>70</i></u>
<u><i>III FƏSİL</i></u>	<u><i>72</i></u>
<u><i>İMAM HÜSEYN ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI.....</i></u>	<u><i>72</i></u>
<u><i>İmam Hüseyin əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat.....</i></u>	<u><i>73</i></u>
<u><i>İmam Hüseyin əleyhissəlamın həyat mərhələləri</i></u>	<u><i>73</i></u>
<u><i>Hüseyin ibn Əli əleyhissəlamın İmamətdən qabaqkı mübarizələri</i></u>	<u><i>73</i></u>

<u>İmam Hüseyin (əleyhissəlam) Cəməl və Siffeyn döyüşlərində</u>	73
<u>İmam Hüseyin əleyhissəlamın İmaməti dövründəki siyasi-ictimai vəziyyət</u>	74
<u>Müaviyə dövründə qiyamın maneələri</u>	75
1. <u>İmam Həsən əleyhissəlamın Müaviyə ilə sülh müqaviləsi</u>	75
<u>2. Müaviyənin dini jesti</u>	76
<u>İmam Hüseyin əleyhissəlamın Müaviyənin hökumətinə qarşı mübarizələri</u>	77
<u>1) Etirazlı məktublar və çıxışlar</u>	77
<u>Yezidin vəliəhdliyinə qarşı mübarizə</u>	77
<u>Müaviyənin İmam Hüseyin əleyhissəlamın qiyamından nigarançılığı</u>	78
<u>İmam Hüseyin əleyhissəlamın Müaviyəyə yazdığı tarixi cavab</u>	78
<u>2) İmam Hüseyin əleyhissəlamın böyük həcc mərasimində ifşaedici və sərt çıxışı</u>	80
<u>3) Dövlət əmlakının müsadirə edilməsi</u>	81
<u>Asura inqilabının mahiyyəti və səbəbləri</u>	82
<u>İmam Hüseyin əleyhissəlamın inqilabının səbəbləri</u>	82
<u>1. Yezidə beyət etməyə qarşı müxalifət</u>	83
<u>2. Kufəlilərin dəvəti</u>	83
<u>3. Əmr be-məruf və nəhy əz-münkər amili</u>	84
<u>Hər üç amilin öz dəyəri</u>	85
<u>1) İmam Hüseyin əleyhissəlamın əqidəvi-siyasi vəsiyyətnaməsi</u>	86
<u>2) Bağışlanılmaz sükut</u>	86
<u>3) Sünnənin məhv olması, bidətlərin yayılması</u>	87
<u>4) Artıq haqqa əməl olunmur</u>	87
<u>Düşünülmüş və hazırlıqlı qiyam</u>	88
<u>Əməvilərin iqtidar daxilində nüfuzu</u>	88
<u>Müaviyənin İslama zidd olan hərəkətləri</u>	89
<u>Yezidin fəsadları</u>	90
<u>Yezidin təhrif olunmuş məsihiyyətə meyli</u>	91
<u>Kərbəla qiyamının mübəlliğləri</u>	93
<u>Müaviyənin Şamdakı hakimiyyət dövrü</u>	93
<u>Cirkin təbliğlər</u>	94
<u>Əsirlərin səfər sovgatı</u>	95
<u>1. İmamət ailəsinin «Hirrə» faciəsində qorunması</u>	96

<u>2. Əbdülməlik ibn Mərvanın Həccaca əmri.....</u>	<u>97</u>
<u>Əməvilərin ideoloji təbliğati.....</u>	<u>97</u>
<u>Cəbriyyə məzhəbinə meyl.....</u>	<u>98</u>
<u>Məstedici ədəbiyyat.....</u>	<u>99</u>
<u>Xanım Zeynəb İbn Ziyadın sarayında</u>	<u>99</u>
<u>Xanım Zeynəbin (səlamullahi əleyha) Kufədə buyurduğu xütbə</u>	<u>101</u>
<u>Xanım Zeynəb (səlamullahi əleyha) Yezidin sarayında.....</u>	<u>103</u>
<u>Xanım Zeynəbin (səlamullahi əleyha) fəryadı.....</u>	<u>103</u>
<u>Dördüncü İmamın təbliği mübarizələri</u>	<u>105</u>
<u>İmam Səccad əleyhissəlamın ibn Ziyadla söhbəti.....</u>	<u>106</u>
<u>İmam Səccad əleyhissəlamın Şamda buyurduğu xütbə</u>	<u>107</u>
<u>Aşura inqilabının nəticələri.....</u>	<u>110</u>
<u>1. Hakim dairələrin rüsvayçılığı</u>	<u>110</u>
<u>2. Şəhadət sünnəsinin dirçəlməsi.....</u>	<u>112</u>
<u>3. İslam ümmətində qiyam.....</u>	<u>113</u>
<u>4. Bəni-Üməyyənin süqutu</u>	<u>117</u>
<u>IV FƏSİL.....</u>	<u>119</u>
<u>İMAM ZEYNÜL-ABİDİN ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI.....</u>	<u>119</u>
<u>İmam Səccad əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat</u>	<u>120</u>
<u>İmam Səccad (əleyhissəlam) ilə həməsr olmuş xəlifələr</u>	<u>120</u>
<u>İmamın xəstəliyi İlahi bir məsləhət idi.....</u>	<u>120</u>
<u>Kərbəla inqilabının cərcəsi</u>	<u>122</u>
<u>Diktatura mühiti</u>	<u>122</u>
<u>Əbdülməlikin çirkin hakimiyyəti</u>	<u>123</u>
<u>Zalım valilər</u>	<u>125</u>
<u>Həccac İraqda.....</u>	<u>126</u>
<u>Diktatura və qırğın dalğası</u>	<u>127</u>
<u>Vəlid ibn Əbdülməlikin müsbət və mənfi cəhətləri</u>	<u>127</u>
<u>Zalım hakimlər</u>	<u>128</u>
<u>Nə üçün İmam Səccad (əleyhissəlam) qiyam etmədi?.....</u>	<u>128</u>
<u>İki cətin yolayrıcı.....</u>	<u>129</u>
<u>Mədinə əhalisinin qiyamı.....</u>	<u>130</u>

<u>Abdullah ibn Zübeyrin rolu</u>	<u>131</u>
<u>Nə üçün İmam Səccad (əleyhissəlam) Mədinə qiyamçıları ilə həmkarlıq etmədi?</u>	<u>132</u>
<u>Pənah gətirmişlərin aman yeri.....</u>	<u>132</u>
<u>İmam Səccad əleyhissəlamın dövrün zülm və fəsadlarına qarşı mübarizə üsulları</u>	<u>132</u>
<u>1. Aşura xatirəsini əbədi saxlamaq</u>	<u>133</u>
<u>2. Ümmətə nəsihət.....</u>	<u>133</u>
<u>Tələbələr yetisdirmək.....</u>	<u>135</u>
<u>Ümmətin əxlaqının tənəzzülə uğraması.....</u>	<u>135</u>
<u>Əhkamı bəyan etməyin və əsl İslam mədəniyyətini yaymağın labüdlüyü.....</u>	<u>137</u>
<u>3. Dua qalibində maarifin bəyanı</u>	<u>138</u>
<u>4. Saray alimləri ilə mübarizə</u>	<u>141</u>
<u>Zühri kimdir?</u>	<u>141</u>
<u>Zühriyə İmam Səccad əleyhissəlamın hüsurunda şagirdliyi</u>	<u>142</u>
<u>Zühri Bəni-Üməyyə sarayında.....</u>	<u>143</u>
<u>Zalim xəlifələrin saray alimlərinə ehtiyacı</u>	<u>144</u>
<u>Zühriyə saxta hədisləri</u>	<u>145</u>
<u>İmam Səccad əleyhissəlamın Zühriyə kəskin məktubu.....</u>	<u>148</u>
<u>Pak və təqvalı olmaq dərsi.....</u>	<u>150</u>
<u>5. Əhkam, əxlaqi və tərbiyəvi əsərlərin nəsrini</u>	<u>151</u>
<u>6. Kimsəsizlərə yardım</u>	<u>152</u>
<u>7. Tərbiyə ocağı.....</u>	<u>153</u>
<u>V FƏSİL</u>	<u>155</u>
<u>İMAM MƏHƏMMƏD BAQİR ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI.....</u>	<u>155</u>
<u>İmam Baqir əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat</u>	<u>156</u>
<u>İmam Baqir əleyhissəlamın müasiri olmuş xəlifələr</u>	<u>156</u>
<u>Elmi inqilabın banisi.....</u>	<u>156</u>
<u>İmam Baqir (əleyhissəlam) alimlər baxımından</u>	<u>157</u>
<u>İmam Baqir (əleyhissəlam) məktəbinin şagirdləri.....</u>	<u>157</u>
<u>Elmləri fəth edən, bilik qapılarını açan.....</u>	<u>158</u>
<u>Bir incəlik.....</u>	<u>158</u>
<u>İctimai-siyasi durum.....</u>	<u>159</u>

<u><i>Vəlid ibn Əbdülməlik</i></u>	159
<u><i>Süleyman ibn Əbdülməlik</i></u>	160
<u><i>İntiqam alovu</i></u>	160
<u><i>Hökumət sarayının özbaşınalığı və fəsad işləri</i></u>	160
<u><i>Ömər ibn Əbdüləziz</i></u>	161
<u><i>Özbaşınalıq, fəsad və ayrışeckiliyə qarşı mübarizə</i></u>	161
<u><i>Əli əleyhissəlamı söymək qadağandır!</i></u>	162
<u><i>Bir müəllimin təsir süası</i></u>	162
<u><i>Böyük bir etiraf</i></u>	163
<u><i>Fədəyin xanım Zəhranın (səlamullahi əleyha) övladlarına qaytarılması</i></u>	164
<u><i>Hədis yazmağın qadağan edilməsi</i></u>	164
<u><i>Siyasi məqsəd</i></u>	166
<u><i>Əvəzi çıxılmaz bir ziyan</i></u>	166
<u><i>Əsassız bəhanələr</i></u>	167
<u><i>Peyğəmbər (səlləllahu əleyhi və alihi) hədis yazmağı qadağan etmişdimi?</i></u>	168
<u><i>Sizə - hədis toplamağın banisi</i></u>	169
<u><i>Yezid ibn Əbdülməlik</i></u>	170
<u><i>Yalan şəhadət</i></u>	171
<u><i>Çalıb-oxumaq və qumar</i></u>	171
<u><i>Hişam ibn Əbdülməlik</i></u>	172
<u><i>Azğın ünsürlərin nüfuzu</i></u>	172
<u><i>İmam Baqir (əleyhissəlam) Şamda</i></u>	173
<u><i>Ox atma yarışı</i></u>	173
<u><i>Məsihi yepiskopu ilə münazirə</i></u>	174
<u><i>Nalayıq bir töhmət</i></u>	175
<u><i>İmam Baqir (ə) və sıradan çıxmaqda olan dini mədəniyyətin təhlili</i></u>	176
<u><i>İmam Baqir əleyhissəlamın münazirələri</i></u>	176
<u><i>VI FƏSİL</i></u>	178
<u><i>İMAM CƏFƏR SADIQ ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI</i></u>	178
<u><i>İmam Sadiq əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat</i></u>	179
<u><i>İmam Sadiq əleyhissəlamın müasiri olmuş xəlifələr</i></u>	179
<u><i>İmam Sadiq əleyhissəlamın elmi səviyyəsi</i></u>	179

<u>İmam Sadiq əleyhissəlamın dövründəki siyasi, ictimai və mədəni vəziyyət</u>	<u>181</u>
<u>Xüsusi mədəni sərəit</u>	<u>181</u>
<u>Məzhəb və firqələrin bir-biri ilə rəftarı</u>	<u>182</u>
<u>Böyük Cəfəri məktəbi</u>	<u>182</u>
<u>“Tövhidü Müfəzzəl” risaləsi</u>	<u>183</u>
<u>İmam Sadiq (əleyhissəlam) məktəbinin genişliyi</u>	<u>184</u>
<u>İmam Sadiq əleyhissəlamın münazirələri</u>	<u>185</u>
<u>Əhkamın şəliyə xas olan şəkildə bəyan olunması</u>	<u>187</u>
<u>İmam Sadiq (əleyhissəlam) məktəbinin hökumətə qarşı olan etirazının məfhumu</u>	<u>188</u>
<u>İmam Sadiq (əleyhissəlam) məktəbinin şagirdlərindən bir nümunə</u>	<u>189</u>
<u>Hişam ibn Həkəmin elmi əzəməti</u>	<u>189</u>
<u>Hişam həqiqət axtarışında</u>	<u>189</u>
<u>Fikirlərin mübarizə dövrü</u>	<u>190</u>
<u>İlk tanışlıq</u>	<u>191</u>
<u>Hişamın əsərləri</u>	<u>192</u>
<u>İmam Sadiq əleyhissəlamın siyasi fəaliyyəti</u>	<u>193</u>
<u>İmaməti təbliğ etmək məqsədi ilə nümayəndələrin göndərilməsi</u>	<u>193</u>
<u>Əməvilər sülaləsinin süquta uğramasının səbəbləri</u>	<u>194</u>
<u>Abbasilərin qiyamı İslami mahiyyət daşıyırdımı?!</u>	<u>196</u>
<u>Qiyam başçılarının İmam Sadiq əleyhissəlama yazdığı məktublar</u>	<u>197</u>
<u>Nə üçün İmam Sadiq (ə) Abbasilərin başçılarının təklifini rədd etdi?</u>	<u>198</u>
<u>İbrahimin Əbu Müslimə söylədiyi dəhşətli vəsiyyətlər</u>	<u>199</u>
<u>Əbu Müslimin cinayətləri</u>	<u>200</u>
<u>Seçim və programlaşdırma</u>	<u>201</u>
<u>İmam Sadiq (əleyhissəlam) Abbasilərlə üz-üzə</u>	<u>202</u>
<u>İqtisadi təzyiç siyasəti</u>	<u>202</u>
<u>Qırğın, qantökmə siyasəti</u>	<u>203</u>
<u>Mədinə iqtisadi blokadada</u>	<u>204</u>
<u>İmam Sadiq (əleyhissəlam) və Mənsur</u>	<u>205</u>
<u>Qondarma müftilər</u>	<u>206</u>
<u>Məcburi yazılmış kitab</u>	<u>206</u>

<u>Zeyd ibn Əli ibn Hüseyin əleyhissəlamın qiyamı.....</u>	<u>207</u>
<u>Zeydin Dəməsqə çağırılması.....</u>	<u>207</u>
<u>Məcburi səfər.....</u>	<u>208</u>
<u>Kufədə.....</u>	<u>208</u>
<u>Böyük vuruşma.....</u>	<u>209</u>
<u>Zeydin şəhid olması</u>	<u>209</u>
<u>İmam Sadiq (ə) və qiyamlar.....</u>	<u>209</u>
<u>Zeydin qiyamında İmam Sadiq əleyhissəlamın razılığı olmuşdurmu?.....</u>	<u>211</u>
1. Məhəmməd “Nəfsi Zəkəriyyə”nin İqllabı.....	213
<u>Qiyamın başlanğıcı.....</u>	<u>213</u>
<u>Artıq təzyiqlər.....</u>	<u>214</u>
<u>Silahlı qiyam və onun sonu.....</u>	<u>215</u>
<u>İmam Sadiqin (ə) Məhəmməd “Nəfsi Zəkəriyyə”nin inqilabına münasibəti.....</u>	<u>215</u>
<u>VII FƏSİL.....</u>	<u>218</u>
<u>İMAM MUSEYİ-KAZİM ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI.....</u>	<u>218</u>
<u>İmam Kazim əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat</u>	<u>219</u>
<u>İmam Kazim əleyhissəlamın müasiri olmuş xəlifələr.....</u>	<u>219</u>
<u>Cəfəri məktəbinin hamisi</u>	<u>220</u>
<u>İmam Kazim əleyhissəlamın dövründə xilafətin gördüyü cirkən işlər</u>	<u>221</u>
<u>1. Məhdi Abbasi.....</u>	<u>221</u>
<u>2. Hadi Abbasi</u>	<u>223</u>
<u>3. Harun ər-Rəsid.....</u>	<u>227</u>
<u>Hökm çıxaran sura.....</u>	<u>234</u>
<u>Məsləhətə görə verilmiş fətva.....</u>	<u>235</u>
<u>Vicdanı aldatmaq.....</u>	<u>235</u>
<u>Əli ibn Yəqtin – İmam Kazim əleyhissəlamın Harunun sarayındakı elçisi</u>	<u>236</u>
<u>Əli ibn Yəqtinin elmi məqamı</u>	<u>237</u>
<u>Əli ibn Yəqtinin vəzir olması şialər üçün arxa və dayaq olmuşdur.....</u>	<u>237</u>
<u>İmam Kazim əleyhissəlamın şərti razılığı</u>	<u>238</u>
<u>Təhlükəli və gizli bir tapsırq</u>	<u>239</u>
<u>Şialərin iqtisadi vəziyyətinin dirçəlməsi</u>	<u>239</u>
<u>Həcc naibləri</u>	<u>241</u>

<u><i>Bu paltarı saxla!</i></u>	242
<u>İslam dövləti təşkil etmək arzusunda</u>	242
<u><i>Beytül-malın toplanması</i></u>	243
<u><i>VIII FƏSİL</i></u>	244
<u><i>İMAM RİZA ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI</i></u>	244
<u>İmam Riza əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat</u>	245
<u>İmam Riza əleyhissəlamın müasiri olmuş xəlifələr</u>	245
<u>İmam Riza (əleyhissəlam) Harunun dövründə</u>	245
<u>Əmin və Məmun – təfavütlər, təzadlar</u>	246
<u>Xəlifə Əminin məğlub olması</u>	247
<u>İmam Riza əleyhissəlamın xəlifə Əminin dövründəki nisbi azadlığı</u>	247
<u>Məmun kimdir?</u>	247
<u><i>Məmunun xüsusiyyətləri</i></u>	248
<u><i>İmam Riza (əleyhissəlam) Məmunun dövründə</i></u>	248
<u><i>Məmunun İmam Riza əleyhissəlamı Xorasana dəvət etməsi</i></u>	249
<u><i>İmam Rizaya (ə) xilafətin təklifi</i></u>	250
<u><i>Həyata keçirilməyən vəliəhdlik məqamı</i></u>	250
<u>Məmunun, xilafəti imam Rizaya (ə) təklifində qəsdı</u>	251
<u><i>1. Abbasilərin Məmundan narazılığı</i></u>	251
<u><i>2. Əminin daha üstün mövqeyi</i></u>	252
<u>Məmunun arxalandığı nə idi?</u>	252
<u><i>1. Ələvilərin Məmunə olan münasibəti</i></u>	252
<u><i>2. Ərəblərin Məmunə və yaratdığı sistemə münasibəti</i></u>	253
<u><i>3. Əmini öldürmək və arzuların boşa çıxması</i></u>	253
<u><i>Çıxılmaz bir vəziyyət</i></u>	254
<u><i>Ələvilərin qiyamları</i></u>	254
<u><i>Çoxcəhətli çıxış yolu</i></u>	254
<u>Sübhələr və cavablar</u>	255
<u>İmam Riza əleyhissəlamın vəliəhdiyi qəbul etməsinin səbəbləri</u>	256
<u>İmam Riza (əleyhissəlam) həqiqətən də, vəliəhd olmaq istəyirdimi?</u>	257
<u>Yalnız mənfi mövqe tutmaq düzgün idi</u>	257
<u>İmam Riza əleyhissəlamın Məmunun hiylələri qarşısındakı mənfi mövqeyi</u>	257

<u><i>Birinci mövqe</i></u>	258
<u><i>İkinci mövqe</i></u>	258
<u><i>Üçüncü mövqe</i></u>	258
<u><i>İmamət məsələsi ilə tövhidin əlaqəsi</i></u>	259
<u><i>Dördüncü mövqe</i></u>	259
<u><i>Bəşinci mövqe</i></u>	260
<u><i>Altıncı mövqe</i></u>	260
<u><i>Yeddinci mövqe</i></u>	260
<u><i>Abbasilər dövründə İslam cəmiyyətinin xüsusi mədəni şəraiti</i></u>	261
<u><i>Məmun, fəlsəfə və məntiq</i></u>	263
<u><i>Məmun və mötəziləçilik</i></u>	263
<u><i>Xarici elmi kitabların tərcüməsi</i></u>	264
<u><i>İmam Riza əleyhissəlamın yad fikirlər qarşısında tutduğu mövqe</i></u>	266
<u><i>Məmunun elmi müzakirələr təşkil etməkdən əsl məqsədi</i></u>	267
<u><i>İmam Riza əleyhissəlamın sair din və məktəblərin nümayəndələri ilə müzakirələri</i></u>	270
<u><i>Məmunun səyi</i></u>	270
<u><i>Katolikosla bəhs</i></u>	272
<u><i>IX FƏSİL</i></u>	276
<u><i>İMAM MƏHƏMMƏD TƏQİ ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI</i></u>	276
<u><i>İmam Məhəmməd Təqi əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat</i></u>	277
<u><i>İmam Cavad əleyhissəlamın müasiri olmuş xəlifələr</i></u>	277
<u><i>Xeyir-bərəkətli bir təvəllüd</i></u>	277
<u><i>Azyaşlı İmam</i></u>	279
<u><i>Bu barədə İmamların buyuruqları</i></u>	280
<u><i>Əqidə çaşqınlığı</i></u>	281
<u><i>İmam Cavad əleyhissəlamın elmi müzakirələri</i></u>	282
<u><i>Yəhya İbn Əksəmlə elmi mübahisə</i></u>	283
<u><i>Ehram bağlamış şəxsin heyvan ovlamasının müxtəlif hallarının hökmü</i></u>	284
<u><i>Baş qazı heyran qalır</i></u>	285
<u><i>İmam Cavad əleyhissəlamın tükənməz elmindən nümunələr</i></u>	285

<u><i>1. İmam Cavad əleyhissəlamın fətva verməsi və saray fəqihlərinin rüsvay olması</i></u>	<u>285</u>
<u><i>2. Hədis uyduranlar rüsvay olurlar</i></u>	<u>286</u>
<u>Alimlərin nəzərində İmam Cavad əleyhissəlamın şəxsiyyəti</u>	<u>288</u>
<u>Hiylə əsasında qurulmuş nikah</u>	<u>289</u>
<u>Məmunun məqsədi</u>	<u>290</u>
<u>Vəkillik əlaqə vasitəsi kimi</u>	<u>291</u>
<u>İmam Cavad əleyhissəlamın elmi məktəbi</u>	<u>291</u>
<u>İmam Cavad əleyhissəlamın şəhadəti</u>	<u>292</u>
<u><i>X FƏSİL</i></u>	<u>294</u>
<u><i>İMAM ƏLİYYƏN-NƏQİ ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI</i></u>	<u>294</u>
<u>İmam ƏliyyəN-Nəqi əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat</u>	<u>295</u>
<u>İmam ƏliyyəN-Nəqi əleyhissəlamın müasiri olmuş xəlifələr</u>	<u>295</u>
<u>İmam ƏliyyəN-Nəqi əleyhissəlamın dövründə siyasi-ictimai vəziyyət</u>	<u>295</u>
<u>Qiyamların məğlubiyətə uğramasının səbəbləri</u>	<u>296</u>
<u>İmam ƏliyyəN-Nəqi əleyhissəlamın gizli fəaliyyətləri</u>	<u>297</u>
Vəkillik əlaqə vasitəsi kimi	298
<u>İmam ƏliyyəN-Nəqi əleyhissəlamın Mədinədən Samirraya gəlməsi</u>	<u>300</u>
Mütəvəkkilin köməkçilərinin xəbərdarlığı	301
<u>İmam ƏliyyəN-Nəqi əleyhissəlamın Samirraya gəlişi</u>	<u>302</u>
Şərab məclisi bir-birinə dəyir	303
İmam ƏliyyəN-Nəqi (əleyhissəlam) Mütəvəkkilin zindanında	303
Mütəvəkkilin şübhələrə qarşı təzyiq və cinayətləri	304
<u>Zinətli saray və məclislər</u>	<u>308</u>
<u>Tarixi bir sənəd</u>	<u>308</u>
<u>Mütəvəkkilin öldürülməsi və Müntəzirin hakimiyyətə gəlişi</u>	<u>309</u>
<u>İmam ƏliyyəN-Nəqi (əleyhissəlam) saray fəqihləri ilə üz-üzə</u>	<u>310</u>
1. Zina etmiş məsihinin cəzası	310
2. Mütəvəkkilin nəzri	311
<u>İmam ƏliyyəN-Nəqi (əleyhissəlam) və müxtəlif firqələr</u>	<u>311</u>
<u>Oulatlarla mübarizə</u>	<u>312</u>
Quranın məxluq olması fitnəsi	314
İmam ƏliyyəN-Nəqi əleyhissəlamın mövqeyi	316
<u>İmam ƏliyyəN-Nəqi əleyhissəlamın şagirdləri</u>	<u>316</u>
<u>İmam ƏliyyəN-Nəqi əleyhissəlamın şəhadəti</u>	<u>317</u>
<u><i>XI FƏSİL</i></u>	<u>318</u>
<u><i>İMAM HƏSƏN ƏSKƏRİ ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI</i></u>	<u>318</u>

<i>İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat</i>	<i>319</i>
İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın müasiri olmuş xəlifələr	319
<i>1. Əl-Mötəzz.....</i>	<i>319</i>
<i>Mötəzzin öldürülməsi.....</i>	<i>320</i>
<i>2. Əl-Mühtədi</i>	<i>320</i>
3. Əl-Mötəmid	321
İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın dövründə siyasi-ictimai vəziyyət	321
İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın təhlükəsizlik tədbirləri	322
<i>İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın yeddicəhətli fəaliyyəti</i>	<i>324</i>
1. Elmi fəaliyyətlər	324
a) Filosofun səhvi	325
b) Rəhibin əli açılır	326
2. Şiələrlə əlaqə yaratmaq	327
Qasidlər və məktublər	328
3. Gizli siyasi fəaliyyətlər	329
4. Şiələri maddi cəhətdən təmin etmək	330
5. Mühüm şəxsiyyətlərini müşkülət qarşısında siyasi baxımdan qüvvətləndirmək	331
6. Qeybi məlumatlardan geniş şəkildə istifadə etmək	332
7. Şiələri on ikinci imamın qeybə çəkilməsi dövrü üçün hazırlamaq	336
<i>Həzrət Məhdi əleyhissəlamın qeybə çəkiləcəyi barədə qabaqcadan xəbər vermə</i>	<i>336</i>
<i>Həqiqətin parlaq siması.....</i>	<i>337</i>
<i>İmam Həsən Əskəri əleyhissəlamın şəhadəti və faydasız kələklər</i>	<i>338</i>
<i>Cəfər Kəzzabın əbəs verə etdiyi səy.....</i>	<i>340</i>
Faydasız söylər	341
<i>XII FƏSİL.....</i>	<i>343</i>
<i>İMAM MƏHDİ ƏLEYHİSSƏLAMIN HƏYATI.....</i>	<i>343</i>
<i>İmam Məhdi əleyhissəlamın həyatı barədə qısa məlumat.....</i>	<i>344</i>
Sünni alimlərinin nəzərində Həzrət Məhdi əleyhissəlamın təvəllüdü	345
Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) ilə görüş	345
Həzrət Məhdi əleyhissəlamın qeybə çəkilməsinin siyasi-ictimai səbəbləri	346
1. İnsanları sınağa	346
2. İmamın canını qorumaq	347
3. Zəmanə zalımları ilə beyət etmək zülmündən qurtarmaq	347
Kiçik və böyük qeyb dövrü	348
İmam Məhdi əleyhissəlamın xüsusi nümayəndələri	349
1. Əbu Əmr Osman İbn Səid Əmri	350
2. Məhəmməd İbn Osman İbn Səid Əmri	351
3. Əbülqasim Hüseyn İbn Ruh Nəbəxti	352
4. Əbülhəsən Əli İbn Məhəmməd Səməri	352
İmam Məhdi əleyhissəlamın xüsusi nümayəndələrinin əsas vəzifə və fəaliyyətləri	353
1. İmam Məhdi əleyhissəlamın adını və yerini gizli saxlamaq	353
2. Vəkillərə (nümayəndələrə) rəhbərlik etmək	354
3. İmama məxsus olan şəri vergilərin toplanıb paylanması	355
4. Fiqhi sual və əqidəvi müşkülata cavab vermək	355
5. İmamın naibi olmaq haqda iddia edənlərlə mübarizə	356
Böyük qeyb dövrü	357

<u>Həzrət Məhdi (əleyhissəlam) şüa mənbələrində</u>	358
<u>İmam Məhdi (əleyhissəlam) doğulmazdan qabaq onun haqqında yazılmış kitablar</u>	359
<u>İmam Məhdi (əleyhissəlam) sünni mənbələrində</u>	360
<u>“İslam dünyası əlaqələri” təşkilatının bəyanatı</u>	362
<u>Məhdi əleyhissəlamın atası kimdir?</u>	363
<u>İbn Xəldun və Məhdi (əleyhissəlam) haqqında nəql olunmuş rəvayətlər</u>	364
<u>Məhdi əleyhissəlamı gözləmək və Məhdilik iddiası edənlər</u>	366
<u>Quranda Məhdi (əleyhissəlam) hökumətinin siması</u>	368
<u>İmamın qeyb dövründə olmasının faydaları</u>	370
<u>Gizli Günəş</u>	370
<u>1. Dünyanın döyünən ürəyi</u>	371
<u>2. Allah dinini qorumaq</u>	371
<u>3. Ümid vermək</u>	372